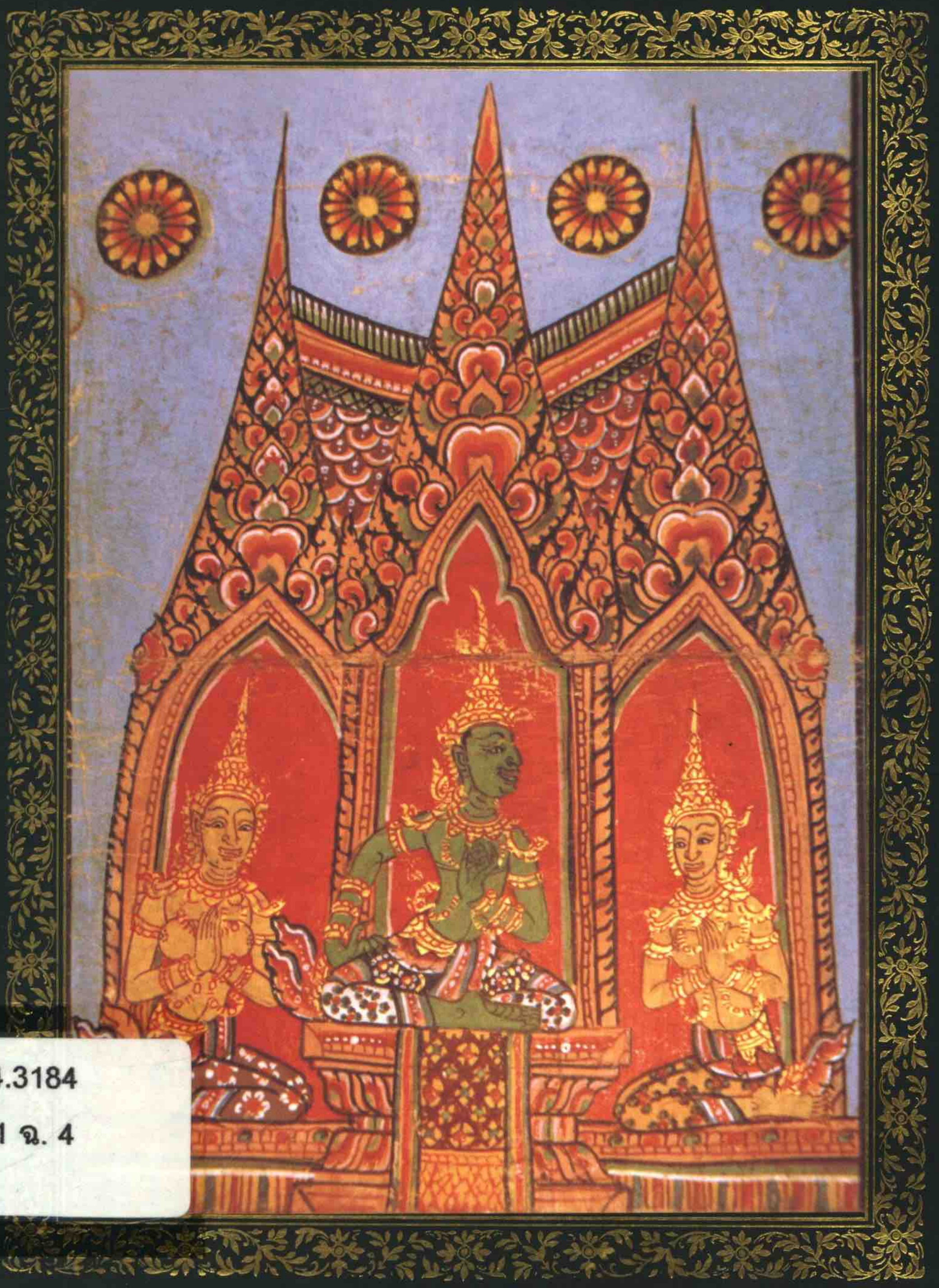

294.3184
ส. 1 ฉ. 4

เชียงใหม่ปัณณาสชาดก

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่พุทธศักราช ๒๕๔๐

เชียงใหม่ปัณณาสชาดก

(ภาค ๑)

กรมศิลปากรจัดพิมพ์เผยแพร่
พุทธศักราช ๒๕๔๑

เชียงใหม่ปัณณาสชาดก (ภาค ๑)
พิมพ์ครั้งแรก ๑,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๔๑

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

เชียงใหม่ปัณณาสชาดก....กรุงเทพฯ : กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร, ๒๕๔๑

๖๙๘ หน้า ภาพประกอบ ๑๖ หน้า

๑. ชาดก I. ชนินท์ สุขเกษี และประสิทธิ์ แสงทับ, ผู้แปล II. กรมศิลปากร กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ III. ชื่อเรื่อง

๒๙๔.๓๑๘๔

ISBN : 974-419-173-2

ที่ปรึกษา

นางสาวศิวะลีย์ ภู่เพ็ชร์ ผู้อำนวยการกองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
นางปรุงศรี วัลลิโภดม หัวหน้ากลุ่มงานวรรณกรรม
นางทิพวัน บุญวีระ นักอักษรศาสตร์ ๘

บรรณาธิการ

นายประสิทธิ์ แสงทับ

ศิลปกรรม

นายบุญเตือน ศรีวรพจน์

ปก

จากสมุดไทยสมัยอยุธยา วัดสุวรรณภูมิ สุพรรณบุรี
นางสาวประภัสสร โพธิ์ศรีทอง ถ่ายภาพ

เลขหมู่ 294.3184
ช512ช
ล.1 ฅ.4
เลขทะเบียน
สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
018346

คำนำ

วรรณคดีมีคุณค่ายิ่งแก่การศึกษาค้นคว้า เนื่องจากเป็นเรื่องราวที่สะท้อนเหตุการณ์ในอดีต วรรณกรรมเก่า ๆ ให้ความรู้แก่คนปัจจุบันอย่างมากในแง่ปรัชญาสังคมและเป็นแบบอย่างในการใช้ภาษาที่ดีจึงควรแก่การเผยแพร่ การตรวจสอบชำระปริวรรต และแปลวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาแล้วนำมาจัดพิมพ์เผยแพร่ เพื่อสืบต่ออายุ และสงวนรักษาต้นฉบับเป็นงานที่กรมศิลปากรปฏิบัติอยู่เสมอมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งวรรณกรรมชิ้นสำคัญของชาติ ซึ่งกรมศิลปากรเห็นว่า เมื่อจัดพิมพ์ขึ้นแล้วจักเป็นคุณประโยชน์แก่ความเจริญทางสติปัญญาของชนในชาติ เพราะอาจใช้เป็นคู่มือของผู้ต้องการค้นคว้า วิจารณ์ และศึกษาเปรียบเทียบได้อย่างดียิ่ง

หนังสือ **เชียงใหม่ปัณณาสชาดก** เป็นวรรณกรรมทางพระพุทธศาสนาที่พระภิกษุชาวเชียงใหม่ ผู้มีความรู้แตกฉานในภาษาบาลีได้รวบรวมเรื่องราวของไทยแล้วรจนาขึ้นเป็นนิทานชาดกด้วยภาษาบาลี มีจำนวน ๕๐ เรื่อง เมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๐๐๐-๒๒๐๐ โดยมีเจตนาเพื่อบำรุงพุทธศาสนาให้มั่นคงถาวรและเพื่อให้เป็นหนังสือที่แต่งเป็นหลักเป็นฐานน่าเชื่อถือ มีลักษณะเป็นอรรถกถาธรรมาธิบายด้วยภาษาเดียวกับนิบาตชาดกในพระไตรปิฎก

เนื้อหาสาระของชาดกในเชียงใหม่ปัณณาสเพียบพร้อมด้วยอรรถและคติธรรมสอนใจให้เลื่อมใสในพระจริยาวัตรของพระพุทธเจ้า เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญพระบารมีเพื่อประโยชน์สุขของหมู่สัตว์โลก เรื่องราวน่าสนใจให้ความสนุกสนานเพลิดเพลินแฝงด้วยปรัชญาธรรม มีอิทธิพลต่อกวีไทย ซึ่งได้นำเอาเค้าโครงเรื่องไปแต่งเป็นโคลงฉันท์และบทละครจนกลายเป็นวรรณกรรมที่รู้จักกันดีหลายเรื่อง เช่น สมุทรโฆษคำฉันท์ บทละครเรื่องนางมโนห์รา เป็นต้น ยิ่งกว่านั้นยังเป็นปัจจัยให้เกิดแรงบันดาลใจแก่ศิลปินได้สร้างสรรค์งานจิตรกรรมฝาผนังดังที่ปรากฏให้เห็นอยู่ตามพระอารามต่าง ๆ ในปัจจุบัน

หนังสือเรื่อง **เชียงใหม่ปัณณาสชาดก** นี้ มีต้นฉบับเดิมเป็นอักษรพม่าภาษาบาลี กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร ได้พิจารณาเห็นคุณค่าว่าจะเป็นประโยชน์ต่อการศึกษาเปรียบเทียบทางวิชาการจึงได้มอบให้ นายชนินท์ สุขเกษี นักภาษาโบราณ ๗ และนายประสิทธิ์ แสงทับ นักภาษาโบราณ ๖ กลุ่มงานวรรณกรรม เป็นผู้ปริวรรตแล้วแปลเป็นภาษาไทยจนสำเร็จบริบูรณ์ โดยได้ขอความอนุเคราะห์จาก นายสุชีพ ปุญญานุภาพ เปรียญธรรม ๙ ประโยค ให้เป็นผู้ตรวจสอบสำนวนการแปล

กรมศิลปากรหวังว่า หนังสือ **เชียงใหม่ปัณณาสชาดก** จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจศึกษาค้นคว้าโดยทั่วกัน

(นายนิคม มูสิกะคามะ)

อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

๓๐ สิงหาคม ๒๕๔๑

สารบาญ

หน้า

อาทิตวรรค

๑	อาทิตราชชาดก	๑
๒	ตุลกบัณฑิตชาดก	๒๐
๓	สัมมาชีวชาดก	๓๙
๔	อรินทมชาดก	๕๐
๕	สุภมิตรชาดก	๖๗
๖	สมุทรโฆสชาดก	๙๒
๗	ทานจาคชาดก	๑๑๓
๘	ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก	๑๒๒
๙	สิริธรรมหาเศรษฐีชาดก	๑๓๐
๑๐	สังขปัตราชชาดก	๑๓๘

สุธนกุมารวรรค

๑๑	สุธนกุมารชาดก	๑๗๒
๑๒	นรชีวชาดก	๒๐๗
๑๓	สุวรรณกุมารชาดก	๒๑๘
๑๔	สุรูปราชชาดก	๒๒๗
๑๕	กัมพลราชชาดก	๒๓๙
๑๖	โคปาลกสาลชาดก	๒๔๘
๑๗	สิริจุฑามณีราชชาดก	๒๕๕
๑๘	อัฏฐบริขารชาดก	๒๖๕
๑๙	สิริวิปุลกิตติราชชาดก	๒๗๒
๒๐	สัตตธนุชาดก	๒๙๒

หน้า

จันทกุมารวรรค

๒๑	จันทกุมารชาดก	๓๑๙
๒๒	สาธิตราชชาดก	๓๓๑
๒๓	รัตนปัชโชตชาดก	๓๔๒
๒๔	เทวสสหงสชาดก	๓๕๘
๒๕	วิริยบัณฑิตชาดก	๓๖๕

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงประกาศจตุราริยสัจโปรดเวไนยนิกร

(จิตรกรรมฝาผนังวัดเกาะแก้วสุทธาราม เพชรบุรี)

พระปัจเจกพุทธเจ้าประชุมกันในวันอุโบสถที่เขาคันธมาทน์ในป่าหิมพานต์

(จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร)

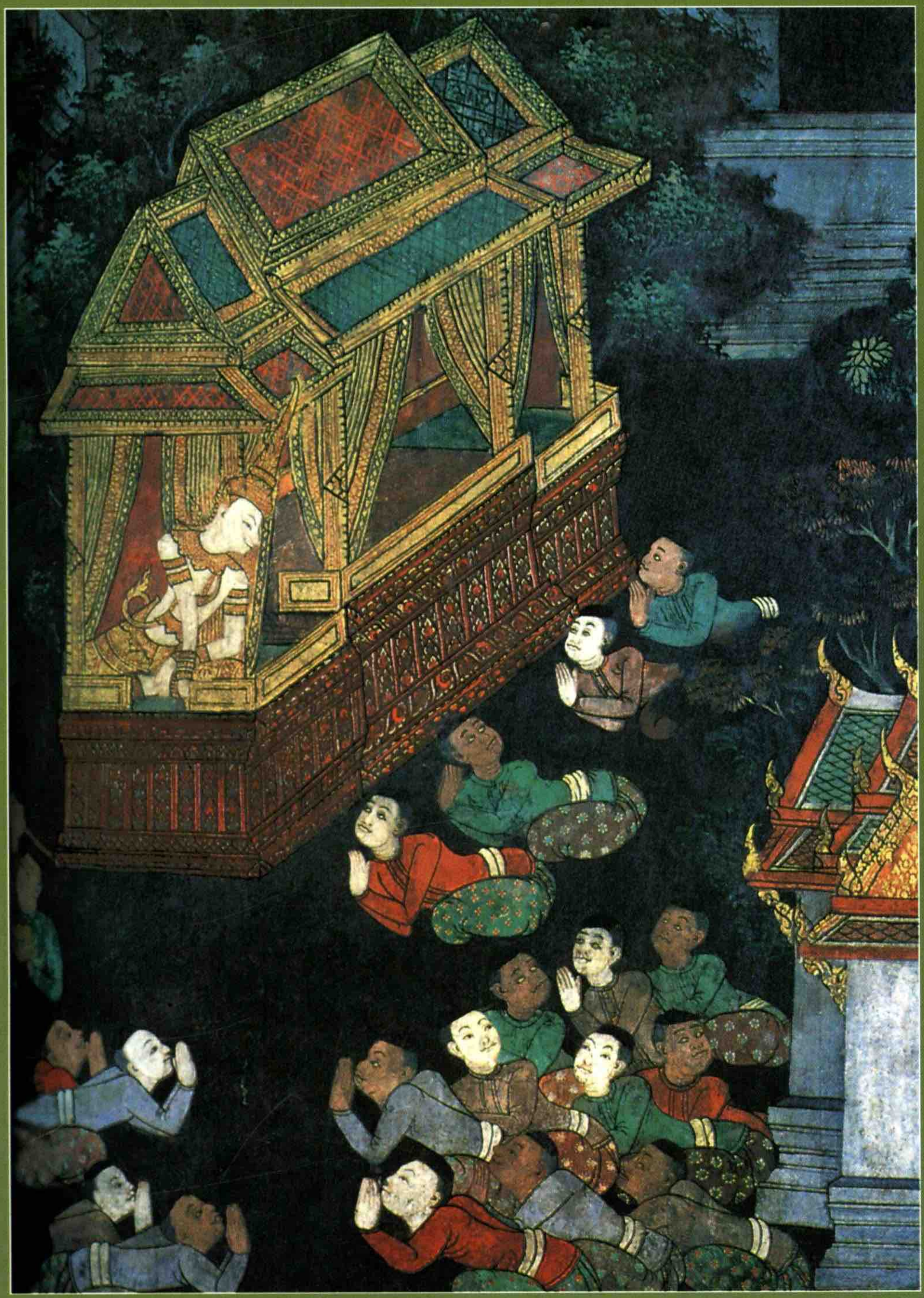

พระเจ้าอรินทมราชประทับในพลับพลา รับสั่งข้อราชการ

(จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร)

พระสมุทรโฆสเชยชมนางพันธุมดีในราชมณเฑียร กรุงรัมมบุรี

(จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร)

สองเสวยรสกรีฑารมย์ สุขในพระบรรทม
เลวงด้วยสร้อยเสาวคนธ์ ฯ

(จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร)

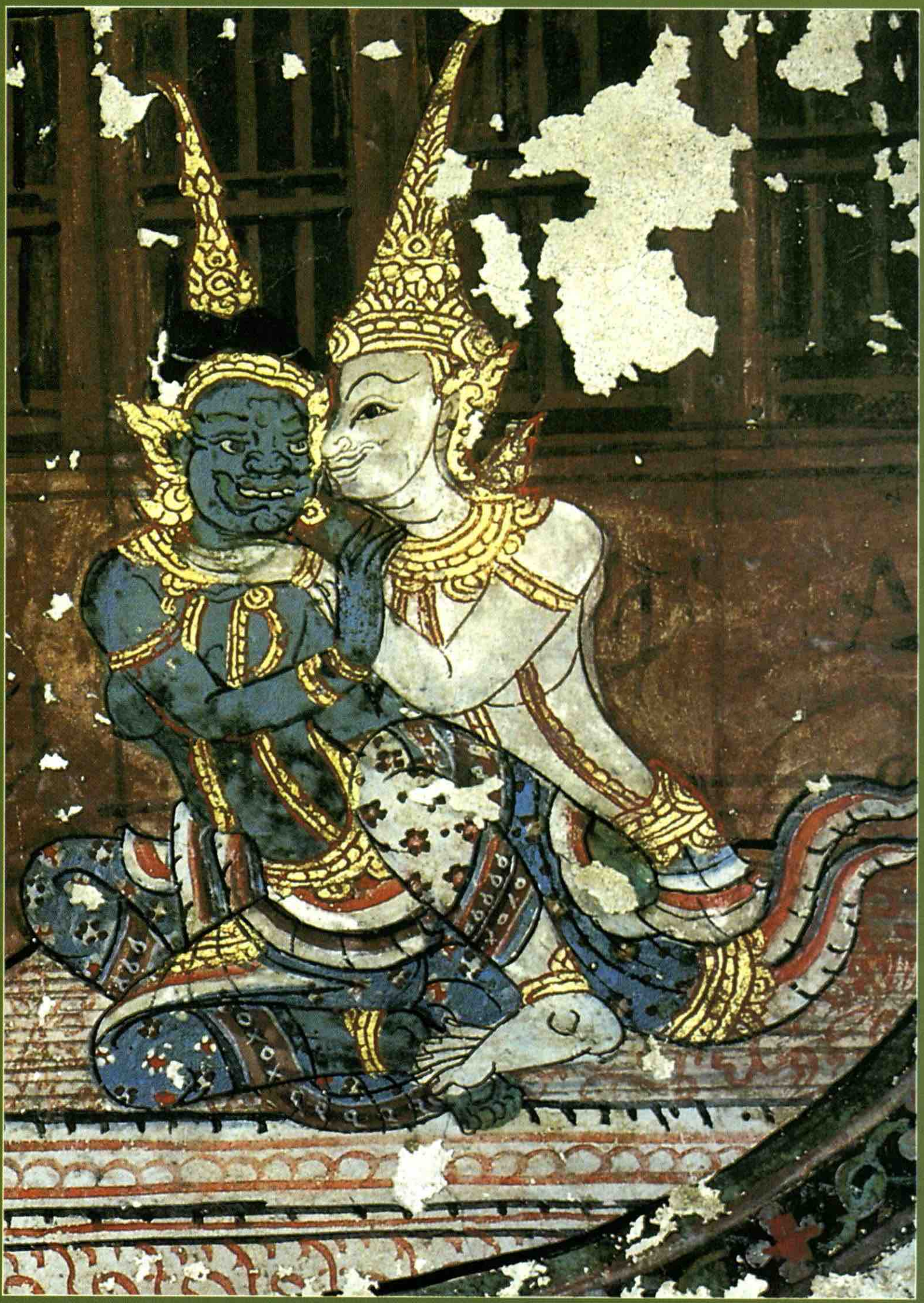

พระสุธนุโพธิสัตว์เล้าโลมนางอัญชวดีขนิษฐาของพระยายักษ์ฆันตาระ

(จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร)

กินรีทาสีออกมาตักน้ำเพื่อนำไปสรงสนานนางมโนห์รา

(จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร)

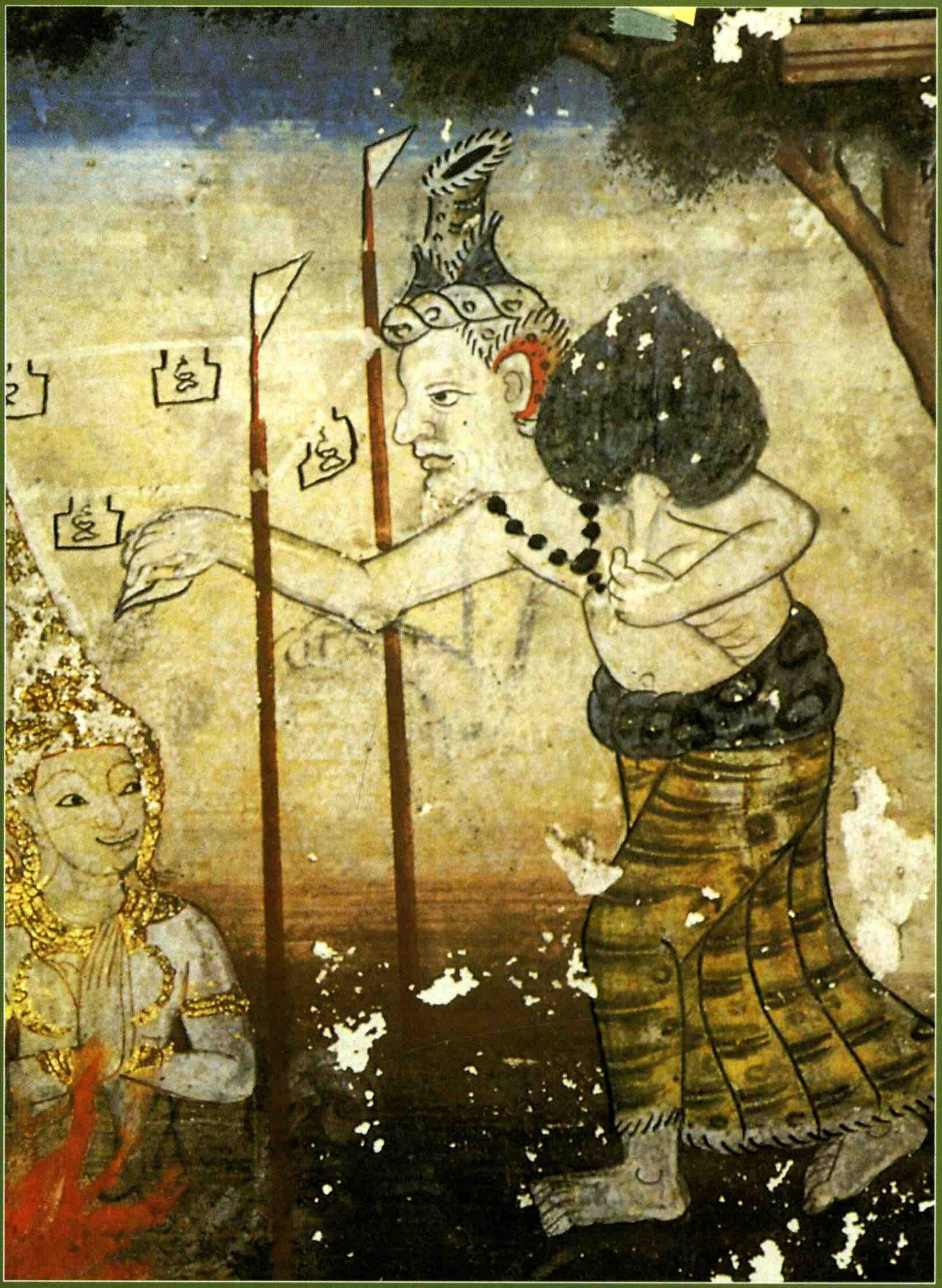

พระฤาษีชื่นชมในไมตรีของลูกเสือและลูกวัวจึงชุบให้ทั้งสองเป็นมนุษย์ในเรื่องพหลปุตตชาดก

(จิตรกรรมฝาผนังวัดสุทัศน์เทพวราราม กรุงเทพมหานคร)

อาทิตวรรค

๑ อาทิตราชชาดก

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ที่ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ทรงปรารภทานบารมีที่ได้ทรงบำเพ็ญมาในชาติที่เสวยพระชาติเป็นพระบรมโพธิสัตว์ จึงตรัสพระธรรมเทศนาว่า **ยทา โภนฺโต สุปิโน เม** เป็นต้น

เรื่องนี้มีความพิสดารว่า ณ กาลวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายได้ประชุมพร้อมกันที่ธรรมสภากล่าวสรรเสริญทานบารมีของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ น่าประหลาดจริงหนอ สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทรงมีพระมหากรุณายิ่งได้ประทานโลกิยสมบัติและโลกุตรสมบัติแก่ทวยเทพยดาและมนุษย์เป็นอันมาก แม้ในอดีตชาติเมื่อพระองค์ยังทรงเป็นพระบรมโพธิสัตว์อยู่ พระองค์ก็ทรงมีพระหฤทัยอภิรมย์ยินดีในการบริจาคทานเป็นอย่างยิ่ง มิได้ทรงรู้อิ่มรู้เบื่อด้วยพลานุภาพแห่งทานบารมีที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญมาในอดีตชาตินั้นเอง พระองค์จึงได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณสำเร็จเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าในปัจจุบันชาตินี้และพระองค์ก็ทรงมีพระมหากรุณาประทานอริยมรรคอริยผลแก่เวไนยสัตว์ทั้งเทพยดาและมนุษย์เป็นอเนกอนันต์

ณ กาลครั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาประทับยับยั้งพระอิริยาบถอยู่ในพระคันธกุฎี ได้ทรงสดับเรื่องราวที่ภิกษุสงฆ์สนทนากันอยู่ ด้วยพระโสตวิญญาณธาตุอันเป็นทิพย์ จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฎีเสด็จมายังธรรมสภา ประทับนั่งบนพระบวรพุทธอาสน์ที่ภิกษุสงฆ์ปูลาดถวายท่ามกลางระหว่างสงฆ์ แล้วตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมสนทนาเรื่องอะไรกัน ครั้นภิกษุสงฆ์เหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบเรื่องราวนั้นแล้ว พระองค์จึงทรงมีพระพุทธดำรัสต่อไปว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่เราตถาคตได้ให้โลกิยสมบัติและโลกุตรสมบัติแก่เทพยดาและมนุษย์เป็นอันมากนั้น เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์จริง มิใช่แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น

แม้ในอดีตชาติแต่หนหลัง เมื่อครั้งเราตถาคตเป็นพระโพธิสัตว์ เราก็มิได้รู้อิ่มรู้พอใจในการบริจาคทานแก่คนอื่น ข้อนี้เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์แท้ ครั้นมีพุทธดำรัสดังนี้แล้วก็ทรงดุษณีภาพอยู่ เมื่อภิกษุสงฆ์เหล่านั้นกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่าโปรดภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทโดยพิสดารว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพระเจ้าอาทิตราช เสวยราชสมบัติอยู่ในโชตินครราชธานี มีพระมเหสีทรงพระนามว่าพระนางสังขเทวี ซึ่งเป็นใหญ่กว่าพระสนมนารีจำนวน ๑๖,๐๐๐ นาง พระเจ้าอาทิตราชนั้นทรงสมบูรณ์ด้วยพระราชศรัทธา มีพระหฤทัยโปรดปรานในการบำเพ็ญทานบารมีอย่างแรงกล้า ให้สร้างศาลาทานไว้ถึง ๖ หลัง คือ ที่ประตูเมือง ๔ หลัง กลางเมือง ๑ หลัง ที่ประตูวัง ๑ หลัง ทรงสละพระราชทรัพย์ออกบำเพ็ญพระราชกุศล วันละ ๖๐,๐๐๐ กษาปณ์ เป็นนิตยกาล พระราชทานสิ่งของแก่ประชาชนผู้มายังศาลาทานนั้นๆ มิได้ขาด เมื่อถึงโอกาสอันสมควร พระองค์ก็ทรงโปรยทานฝนคือวัตถุทานอันประณีตให้ไหลหลั่งถั่งลงมาท่ามกลางประชาชนผู้เข็ญใจไร้ทรัพย์ เปรียบเสมือนเมฆใหญ่ที่ให้ฝนตกลงมาจากท้องฟ้าให้ประชาชนชื่นชมโสมนัสฉะนั้น

ครั้นอยู่มา ณ กาลวันหนึ่ง พระเจ้าอาทิตราชบรมกษัตรย์บรรทมหลับในราตรี เมื่อตอนใกล้รุ่งสางสว่างแจ้ง แสงอรุโณทัยกำลังจะเบิกฟ้า พระองค์ก็ทรงพระสุบินนิมิตว่า พราหมณ์เฒ่าท่าทางกะปลกกะเปลี้ยคนหนึ่งเข้ามาเฝ้า ทูลขอพระกระยาหารที่เสวย ครั้นพระองค์ทรงตื่นบรรทมแล้วจึงประทับนั่ง ทรงระลึกตรึกตรองดูพระสุบินนิมิตนั้น ครั้นราตรีสว่างแล้วก็โปรดให้เสวกามาตย์เข้าเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท เมื่อพระองค์จะทรงหารือเรื่องพระสุบินนิมิตกับอำมาตย์เหล่านั้น จึงตรัสพระคาถาอันเป็นปฐมมีใจความว่า

ดูกรอำมาตย์ทั้งหลาย เมื่อคืนนี้เห็นสุบินนิมิตอย่างนี้แล้ว
ก็ตื่นขึ้น ลุกนั่งใคร่ครวญถึงความฝันนั้น

เมื่อพระเจ้าอาทิตราชมีพระดำรัสเช่นนั้นแล้ว พระองค์ก็ทรงวิจารณ์พระสุบินนิมิตนั้นด้วยพระองค์เอง เมื่อทรงใคร่ครวญดูโดยทั่วถ้วนแล้วจึงทราบชัดว่า เช้าวันนี้

จะมียาจกมาขอทานภายนอก (คือมาขอของนอกกาย) แล้วทรงรำพึงต่อไปว่า ถ้าแม้นว่าจะมีใครๆ มาขอทานภายใน (คือมาขอของในกาย) เราก็จะบริจาคให้ คือ ถ้าจะมีใครขอศีรษะ หัวใจ เลือด เนื้อ ร่างกาย แต่ครึ่งหนึ่ง ซีกหนึ่ง หรือหมดทุกส่วนเราก็ยินดียกให้ตามปรารถนา หรือว่าจะมียาจกคนใดมาขอเราไปเป็นทาสเราก็จะยอม หรือหากจะมีใครมาขอราชสมบัติ เราก็จะยกให้ ครั้นพระองค์ทรงดำริดังนี้แล้ว ก็เสด็จขึ้นประทับนั่งบนบัลลังก์แก้ว ณ ท้องพระโรงอันโอฬาร มีหมู่อำมาตย์ราชบริพารห้อมล้อมเฝ้าแหนแน่นขนัด ทรงมีพระหฤทัยใคร่จะทรงบริจาคทานภายในอย่างแรงกล้า ขณะนั้นหมู่อำมาตย์ราชบริพารประสงค์จะทราบพระสุบินนิมิตโดยละเอียดจึงทูลถามเป็นพระคาถาอันมีใจความว่า

ขอเดชะ พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เมื่อคืนนี้พระองค์ทรงสุบินว่าอย่างไร พระองค์ทรงพยากรณ์อย่างไร ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เล่าแก่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วยเถิดพระพุทธเจ้าข้า

ฝ่ายพระเจ้าอาทิตราช เมื่อพระองค์จะทรงเล่าพระสุบินนิมิตนั้น จึงตรัสพระคาถาทั้งสองนี้อันมีใจความว่า

ดูกรอำมาตย์ราชบริพารทั้งหลาย เมื่อคืนนี้เราฝันเห็นพราหมณ์เฒ่าชราท่าทางกะปลกกะเปลี้ยคนหนึ่งเข้ามาหา มาขออาหารเรา เขามิได้ขออะไรอื่นอีกเลย จะเป็นอวัยวะหรือชีวิต เขาก็มิได้ขอแต่อย่างใด เราฝันอย่างนี้แหละอำมาตย์ทั้งหลายขอให้ทราบทั่วกันดังนี้เถิด

ครั้นทรงแจ้งสุบินนิมิตแก่หมู่อำมาตย์เช่นนี้แล้วก็ยิ่งมีพระหฤทัยใคร่บริจาคทานภายในอย่างแรงกล้า ทรงใคร่ครวญทบทวนไปมาหลายครั้งหลายคราว แล้วทรงตั้งพระหฤทัยอธิษฐานว่า ถ้าไม่มีใครมาขอทานภายนอก ก็ขอให้มาขอทานภายในเถิด ครั้นแล้วพระองค์ก็ทรงมีพระหฤทัยผ่องแผ้วโสมนัสมีพระประสงค์จะทรงบริจาคทานภายในเป็นที่ยิ่ง จึงทรงตั้งพระปณิธานอย่างแน่วแน่ โดยตรัสเป็นพระคาถาอันมีใจความว่า

เพราะเราประสงค์พระโพธิญาณ จึงมีใจเบิกบานยินดี ใคร่บริจาคทานภายในให้เป็นทานบารมีอย่างแรงกล้า ขอให้มียาจกมาขอทานภายใน คือ อวัยวะและชีวิตเราโดยเร็วเถิด

ครั้นทรงตั้งพระปณิธานจบแล้วก็เสด็จขึ้นไปประทับในปราสาทของพระองค์อยู่มาวันหนึ่งเวลาใกล้รุ่ง พระเจ้าอาทิตราชเสด็จลุกขึ้นจากที่บรรทมประทับนั่งขัดสมาธิทรงดำริถึงการพระราชกุศลทานบริจาคที่ศาลาทาน ๖ แห่ง มีพระหฤทัยเบิกบานเต็มตื้นอิ่มเอิบด้วยพระปีติโสมนัสตลอดเวลา ขณะนั้นพระองค์ก็ทรงดำริต่อไปว่าถ้าแม้นว่าจะไม่มียาจกคนใดมาขอทานภายนอกก็ขอให้มีคนมาขอทานภายใน คือ ดวงตา หัวใจ เลือด เนื้อ ร่างกายแต่ครึ่งหนึ่ง ซีกหนึ่ง หรือหมดทุกส่วนเถิด เรายินดียกให้ทุกสิ่งทุกประการ เพื่อจะได้เป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณอันประเสริฐ

เพื่อประกาศความที่กล่าวมานั้นให้แจ่มแจ้งกระจ่างชัด องค์สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอาทิตราชบรมกษัตริย์ผู้เสวยราชสมบัติในโชตินครราชธานีโดยทศพิธราชธรรม คราวหนึ่งพระองค์ประทับนั่งอยู่ในปราสาทอันโอฬาร ทรงรำพึงถึงพระราชกุศลทานบริจาคเป็นนิตยกาล ทรงดำริว่าถ้าจะมียาจกคนหนึ่งคนใดมาขอทานภายใน คือ ดวงตา หัวใจ เลือด เนื้อ ร่างกายแต่ครึ่งหนึ่ง ซีกหนึ่ง หรือทั้งหมดทุกๆ ส่วน เราก็ยินดียกให้ด้วยความเต็มใจ หรือจะมีใครมาขอเราไปเป็นทาส เราก็จะยอมเป็นด้วยความพอใจ

ด้วยเดชานุภาพแห่งพระเจ้าอาทิตราชบรมกษัตริย์ที่ทรงดำริถึงพระราชกุศลทานบริจาคดังกล่าวมา มหาปฐพีอันหนาได้ ๒๔๐,๐๐๐ โยชน์นี้ก็แผดเสียงเลื่อนลั่นหวั่นไหว พญาคชสารตกมัน มหาสมุทรตีระลอก เขาสิเนรุราชก็โอนยอดทอดไปยังโชตินคร เปรียบประดุจยอดหวายอ่อนถูกไฟลนแล้วอ่อนโอนเอนฉะนั้น ขณะนั้น

ฝนห่าใหญ่ก็ไหลหลั่งถั่งเทลงมา บรรดาลูกเห็บก็ตกลงมาเกลื่อนกลาดสายฟ้าก็ฟาดแผดเสียงเปรี้ยง ๆ อยู่ทั่วท้องเวหา ฟ้าก็แลบแปลบปลาบคำรนก้องนภากาศ ท้าวสักก-เทวราชก็ตบพระหัตถ์ฉัดฉาน ท้าวมหาพรหมก็ส่งเสียงสาธุการแสดงความยินดี เทพเจ้าทุกถิ่นทุกที่ก็แซ่ซ้องอนุโมทนาเกิดเป็นมหาโกลาหลแต่โลกมนุษย์ตราบเท่าถึงพรหมโลก

ขณะนั้น บัณฑกัมพลศิลาอาสน์ อันเป็นที่ประทับของท้าวสักกเทวราชก็เกิดร้อนประหลาดขึ้นในทันใด ท้าวสักกะทรงใคร่ครวญถึงเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น จึงตรัสเป็นคาถามีใจความว่า

เทพยดาหรือมนุษย์คนใดที่ไหนหนอได้บำเพ็ญบุญ คือบริจาคทาน ด้วยประสาทะศรัทธาอย่างแรงกล้า ประพฤติพรหมจรรย์บริสุทธิ์บริบูรณ์โดยธรรม มาทำให้เราเคลื่อนคลาดจากอาสน์ทิพย์นี้

ครั้นแล้ว ท้าวสักกะก็ทรงทราบเหตุนั้นด้วยทิพยญาณ เมื่อจะทรงแสดงความหลากพระหฤทัย จึงได้ตรัสเป็นคาถามีใจความว่า

โลกมนุษย์มีที่พึ่งพาอาศัย ยังมีเพื่อนร่วมสุขร่วมทุกข์อยู่ แต่โลกนรกนั้นไร้ที่พึ่งพาอาศัย ไม่มีใครจะมาเป็นเพื่อนช่วยบำบัดทุกข์ได้ ส่วนโลกสวรรค์นั้นเป็นโลกที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทิพยสมบัตินานาประการ พระเจ้าอาทิตราชผู้เป็นเนื้อหน่อพระพุทธองค์ทรงมีพระหฤทัยยินดีในการบริจาคทานอย่างแรงกล้า เมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญบารมีธรรมบริสุทธิ์บริบูรณ์ทุกประการแล้ว พระองค์ก็จะได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณสำเร็จเป็นพระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคต

ท้าวสักกเทวราชมีพระประสงค์จะทรงอนุเคราะห์พระเจ้าอาทิตราชให้ได้มีโอกาสบำเพ็ญพระบารมีสมประสงค์ จึงเสด็จลงจากสรวงสวรรค์ ทรงแปลงพระองค์

เป็นพราหมณ์เฒ่า ผมหงอกขาว ถือไม้เท้าสั่นงกงัน เข้าไปยังท้องพระโรง เพื่อเข้าเฝ้าพระเจ้าอาทิตราชบรมกษัตริย์ ประชาชนเห็นพราหมณ์เฒ่าเดินเข้าไปเช่นนั้นก็แตกตื่นกันเป็นโกลาหล ต่างก็พูดกันว่าพราหมณ์แก่นี่ไม่เคยเห็นแกมาที่นี่สักที เหตุใดเล่าวันนี้จึงดันทุรังเข้ามาได้

เวลานั้น พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์เสด็จลุกจากที่ประทับนั่งเสด็จลงจากปราสาทไปประทับที่ทานศาลาที่ประตูพระราชวัง พราหมณ์เฒ่าเดินตรงเข้าไปเฝ้าแล้วยกมือขวาเหยียดยื่นออกไปกล่าววาจาถวายพระพรชัยมงคล ***ชยตุ ภวํ มหาราช ชยตุ ภวํ มหาราช ชยตุ ภวํ มหาราช*** *ไชโย มหาราชเจ้า! ไชโย มหาราชเจ้า! ไชโย มหาราชเจ้า!*

พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์เฒ่าถือไม้เท้าตัวสั่นงกงันกล่าววาจาถวายพระพรชัยมงคลเช่นนั้น ก็ทรงดำริว่า เราจะปล่อยให้พราหมณ์เฒ่าชักช้าอยู่เช่นนั้นเห็นจะไม่เป็นการ เราจะต้องถามดูให้ทราบเหตุผลที่มาโดยด่วนจึงจะสมควร ครั้นทรงดำริดังนี้แล้วก็ทรงมีพระมหากรุณากระตุ้นเตือนพระหฤทัย เมื่อจะทรงไต่ถามพราหมณ์ถึงเหตุผลที่มาเฝ้า จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

นี่แน่ะ พราหมณ์ ท่านมาทำไม ต้องการอะไร เหตุใด
จึงมาเมืองนี้ ขอให้บอกเรามาให้แจ้งเถิด

พราหมณ์แก่ได้ฟังพระราชดำรัสถามดังนั้น ก็ยกมือขวาขึ้นถวายความเคารพแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะ มหาราชเจ้า ข้าพระองค์เป็นคนแก่ทุพลภาพ ร่างกายก็มีแต่เจ็บแต่ไข้ ทั้งไร้ญาติขาดมิตรไม่มีใครให้พึ่งพาอาศัย จึงได้บากหน้ามาเฝ้าพระองค์ถึงที่ประทับนี้ ด้วยหวังจักขอพึ่งพระบารมีบรมโพธิสมภาร ได้อาหารเลี้ยงปากเลี้ยงท้องพอประทังชีวิตต่อไป ขอพระองค์ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานโภชนาหารแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า ครั้นแล้วพราหมณ์เฒ่าก็กราบทูลเป็นคาถามีใจความว่า

ขอเดชะ มหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐขอ
พระองค์ได้โปรดจำเริญพระราชศรัทธาพระราชทานโภชนาหาร
แก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด ข้าพระองค์มาเฝ้าถึงที่ประทับนี้ก็ด้วย
หวังจักขอพระราชทานโภชนาหาร ขอพระองค์ได้โปรด
พระราชทานแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า

ฝ่ายพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ เมื่อได้ทรงสดับถ้อยคำที่พราหมณ์เฒ่ามาทูลขอโภชนาหารดังนั้น ก็ทรงมีพระปีติปราโมทย์ท่วมท้นพระหฤทัย มีพระทัยโสมนัสอย่างแรงกล้า สำคัญพระองค์ประหนึ่งว่าจะได้สำเร็จเป็นองค์พระพุทธเจ้าในวันพรุ่งนี้ แล้วทรงพระราชดำรัสว่า ดูกรพราหมณ์ที่ท่านมาหาเรานี้นับว่าเป็นการมาที่มีประโยชน์โดยแท้เรายินดีให้โภชนาหารแก่ท่านตามปรารถนา เมื่อจะพระราชทานโภชนาหารแก่พราหมณ์จึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรพ่อพราหมณ์ พ่อมาขอโภชนาหารสิ่งใดกะเรา ณ
บัดนี้ เรายินดีให้ตามประสงค์ด้วยใจเรานั้นยินดีในการ
บริจาคทานเสมอมา

เมื่อทรงมีพระราชดำรัสกับพราหมณ์เฒ่านั้นแล้ว พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ก็ทรงตั้งพระสัตยาธิษฐานว่า ขอให้ทานที่เราบริจาคในวันนี้จงเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลเถิด แล้วรับสั่งให้พนักงานนำโภชนาหารใส่เต็มภาชนะทอง ทรงจับภาชนะทองยกขึ้นจบพระเศียร แล้วเสด็จเข้าไปหาพราหมณ์แก่ ทรงยกภาชนะทองพระราชทาน พราหมณ์เฒ่ารับพระราชทานโภชนาหารจากพระหัตถ์ของพระเจ้าอาทิตราช แกล้งแสดงอาการไม่พอใจ เทโภชนาหารทิ้งต่อพระพักตร์ของพระองค์แล้วเดินหนีไป

เพื่อประกาศความข้อนั้นให้แจ่มชัด พระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย กาลบัดนั้น พระเจ้าอาทิตราช-
บรมโพธิสัตว์ทรงมีพระหฤทัยแช่มชื่น ยินดีในทานบารมี

พระราชทานโภชนาหารแก่พราหมณ์เฒ่าโดยเอื้อเฟื้อ ทั้งเมื่อพระราชทานนั้นก็ทรงเลือกเอาแต่โภชนาหารอันประณีตมาพระราชทาน ด้วยพระองค์ทรงมีพระราชศรัทธาแรงกล้าทรงปรารถนาพระโพธิญาณ เมื่อพระราชทานโภชนาหารอันประณีตแล้ว แม้จะเห็นพราหมณ์แก่โกรธเคือง แสดงอาการไม่พอใจได้เทโภชนาหารทิ้งเสียต่อพระพักตร์ในขณะนั้น พระองค์ก็มิได้มีพระราชหฤทัยพิโรธโกรธเคืองแต่ประการใด ๆ กลับทรงมีพระหฤทัยเบิกบานแช่มชื่นรื่นรมย์โสมนัส ด้วยทรงพิจารณาเห็นด้วยพระปัญญาว่าด้วยอำนาจแห่งทานบารมีนี้ พระองค์จักได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าสมปรารถนา

ฉะนั้นบัณฑิตผู้ปรารถนาความสุขอันแท้จริงเมื่อบริจาคทานแล้วควรมีใจผ่องแผ้วยินดีในกาลทั้ง ๓ คือกาลก่อนที่จะบริจาคทานก็มีใจชื่นบานศรัทธา เมื่อกำลังบริจาคทานก็มีใจชื่นบานโสมนัส ครั้นบริจาคทานแล้วก็มีใจผ่องแผ้วไม่คิดเสียดายเมื่อภายหลัง บริจาคทานดังนี้ จึงจะได้รับความสุขอันแท้จริงทั้งในโลกมนุษย์และสรวงสวรรค์

ขณะนั้นท้าวสักกเทวราชทรงเปลี่ยนเพศจากพราหมณ์แก่จำแลงพระองค์เป็นพราหมณ์หนุ่มรูปหล่อ ท่าทางสง่าน่าชม เดินกลับเข้ามาใหม่ แล้วเข้าไปเฝ้าพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์จนถึงท้องพระโรง เมื่อจะกราบทูลแสดงถ้อยคำคารวะปฏิสันถาร จึงกล่าวคาถานี้มีใจความว่า

ขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ พระองค์ทรงมีพระเกษมสุข ไม่มีทุกข์ภัย ทรงมีพระพลานามัยดี มิได้มีโรคภัยไข้เจ็บหรืออย่างไร ขอบขัณฑสีมาของพระองค์อุดมสมบูรณ์ดีทุกแห่งทุกตำบล ฟ้าฝนก็ตกต้องตามฤดูกาล มิได้แห้งแล้งหรืออย่างไร? พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ได้ทรงสดับคำที่พราหมณ์หนุ่มทูลถาม ดังนั้น เมื่อจะทรงมีพระดำรัสปฏิสันถารตอบพราหมณ์หนุ่มจึงตรัสพระคาถามีใจความว่า

ดูกรพราหมณ์หนุ่มเราอยู่ที่นี่มีความเกษมสุข ไม่มีทุกข์ภัย มีพลานามัยดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บแต่ประการใด ขอบขัณฑสีมาของเราก็อุดมสมบูรณ์ดีทุกแห่งทุกตำบล ฟ้าฝนก็ตกต้องตามฤดูกาลมิได้แห้งแล้งแต่อย่างใด

ครั้นทรงมีพระราชดำรัสปฏิสันถารตอบดังนั้นแล้ว พระองค์จึงทรงดำริว่า เจ้าพราหมณ์หนุ่มนี้จะมาหาเราโดยไม่มีเหตุหามิได้ จะต้องมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเป็นแน่แท้ เราจะต้องถามถึงเหตุที่มาหาเรา จะได้ทราบความประสงค์ของเขา ครั้นทรงดำริดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรพราหมณ์หนุ่ม ท่านต้องการอะไรหรือจึงมาเมืองเรานี้ ท่านมีความประสงค์อะไร เหตุใดจึงมาที่นี่ บอกเรามาให้แจ้งเถิด เจ้าพราหมณ์หนุ่ม

พราหมณ์หนุ่มได้ฟังพระดำรัสถามดังนั้นก็กราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ที่ข้าพระองค์มาเมืองนี้และเข้ามาเฝ้าพระองค์นี้ ด้วยมีความประสงค์จะขอพระราชทานพระนางเจ้าสังขเทวี อัครมเหสีของพระองค์ เพื่อนำไปเป็นภริยาของข้าพระองค์ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานแก่ข้าพระองค์ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า แล้วพราหมณ์หนุ่มก็กราบทูลเป็นคาถามีใจความว่า

ขอเดชะมหาราชาเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ อันธรรมดาแม่น้ำใหญ่ย่อมมีน้ำเต็มเปี่ยมทุกเวลา ไม่รู้แห้งไม่รู้บกรู้พร่อง ไม่รู้ขาดไม่รู้เขินฉันใดน้ำพระหฤทัยของพระองค์มหาราชเจ้าก็เต็มเปี่ยมด้วยเจตนาทานฉันนั้น ข้าพระองค์มาเฝ้าพระองค์ครั้งนี้ ด้วยมีความประสงค์จำนงหมายจะขอพระราชทานพระนางเจ้าสังขเทวี อัครมเหสีของพระองค์

ขอพระองค์ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดพระราชทานแก่
ข้าพระองค์ ณ บัดนี้เถิด พระพุทธเจ้าข้า

เมื่อพราหมณ์หนุ่มกราบทูลขอพระราชทานพระอัครมเหสีดังนี้แล้ว พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ ก็มีพระหฤทัยโสมนัสปลื้มปีติเสมือนหนึ่งว่ามีคนนำเอาถุงทรัพย์นับจำนวนเป็นพัน ๆ มาไว้บนพระหัตถ์ที่ทรงเหยียดยื่นออกรับ เหมือนคนเข็ญใจได้ขุมทองคำ จึงทรงมีพระราชดำรัสว่า ดูกรพราหมณ์หนุ่ม เมื่อท่านปรารถนาพระนางสังขเทวีอัครมเหสีของเราไปเป็นภริยา เราก็ยินดียกให้ตามที่ท่านประสงค์ แล้วทรงรำพึงในพระหฤทัยทบทวนไปมาเป็นหลายครั้งหลายหน จนน้ำพระหฤทัยผ่องแผ้ว เลื่อมใส ปราศจากมัจฉริยมลทิน เมื่อจะทรงทำเรื่องนี้ให้ปรากฏเป็นข่าวแพร่ไปทั่วโชตินครราชธานี พระองค์จึงมีพระราชดำรัสตอบพราหมณ์หนุ่มเป็นพระคาถามีความว่า

ดูกรพราหมณ์หนุ่ม เมื่อท่านปรารถนาพระนางสังขเทวี
เราก็ยินดียกให้ ใจเราไม่รู้หวั่น ไม่รู้ไหว ท่านมาขอสิ่งใด
กะเราเมื่อสิ่งนั้นมีอยู่ เราก็จะไม่ปิดไม่ซ่อนไว้ ด้วยใจเรานั้น
ยินดีในการบริจาคทานเสมอมา

เมื่อทรงมีพระราชดำรัสตอบพราหมณ์ดังนั้นแล้ว ก็ทรงผินพระพักตร์เหลือบไปมองพระพักตร์พระนางเจ้าสังขเทวีอัครมเหสีสุดที่รัก แล้วตรัสว่า ดูกรราชินีผู้ผ่องพักตร์ บัดนี้พี่ประสงค์จะขอแลกเอาพระโพธิญาณ โดยการบริจาคพระน้องเธอเป็นทานบารมี พระน้องเธอจะเห็นเป็นประการใด

ฝ่ายพระนางเจ้าสังขเทวี ได้ทรงสดับพระราชดำรัสถามดังนั้น ก็กราบทูลพระเจ้าอาทิตราชพระราชสวามี ขอให้ทรงตั้งพระหฤทัยปรารถนาเอาพระโพธิญาณ โดยบริจาคพระนางเป็นทานได้สมพระราชประสงค์ แล้วทรงกราบทูลสองพระคาถา มีใจความว่า

ราชาธิบดี ข้าแต่พระองค์ทรงเป็นเจ้า เป็นใหญ่ ทรง
มีอำนาจเหนือหม่อมฉัน หม่อมฉันเป็นข้าบาทบริจาริกา

ของพระองค์ ขอเสด็จพี่ได้โปรดบริจาคหม่อมฉันเป็นทาน ตามพระราชประสงค์เถิด หากหม่อมฉันได้ประพฤติสิ่งใด เป็นการประมาท พลาดพลั้งเป็นทุจริต ผิดต่อพระองค์ ประการใดแล้ว ขอพระองค์โปรดพระราชทานอภัยโทษ แก่ หม่อมฉันด้วยเถิด หม่อมฉันขอน้อมถวายบังคมพระบาท ยุคลของพระองค์ตลอดไป

เมื่อพระนางเจ้าสังขเทวีกราบทูลดังนี้แล้ว พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ ก็ทรงมีพระหฤทัยผ่องแผ้วยินดี ทรงนำพระเต้าทอง ซึ่งมีน้ำเต็มเปี่ยมมาทันที แล้วทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกลงเหนือมือพราหมณ์หนุ่ม แล้วมีพระดำรัสกับพราหมณ์หนุ่มว่า ดูกรพราหมณ์หนุ่ม พระนางสังขเทวีนี้เป็นที่รักของเรายิ่งนัก แต่เรารักพระสัพ-พัญญุตญาณยิ่งกว่าพระนางสังขเทวีตั้งร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า ฉะนั้นด้วยเดชานุภาพแห่งทานบารมีที่เราบริจาคพระนางสังขเทวีอัครมเหสีให้เป็นทานครั้งนี้ จงได้เป็นปัจจัยให้เราได้สำเร็จพระสัพพัญญุตญาณสมประสงค์ของเราเถิด เมื่อจะทรงบริจาคพระนางเจ้า สังขเทวีอัครมเหสียอดรักให้เป็นอุดมทาน พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์จึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรพราหมณ์หนุ่ม เมื่อท่านปรารถนาพระนางสังขเทวี
เราก็ยินดียกให้ท่าน ขอให้ท่านนำพระนางไปเป็นภริยาเพื่อให้
เราได้สำเร็จพระโพธิญาณสมปรารถนา

ครั้นทรงมีพระราชดำรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงส่งพระนางเจ้าสังขเทวีมอบให้พราหมณ์หนุ่มไป จึงตรัสพระคาถาทั้งสองนี้อันมีใจความว่า

ดูกรพราหมณ์หนุ่ม ขอให้ท่านนำพระนางสังขเทวีไป
เป็นภริยา เพื่อให้สำเร็จเป็นอุดมทานบารมีของเราเถิด
พระนางสังขเทวีที่เราบริจาคเป็นทานนี้ เมื่อท่านประสงค์จะ
นำไปก็นำไปได้ตามปรารถนา ณ บัดนี้ นางสังขเทวีนี้เรามิได้
รังเกียจมิได้เกลียดชังแต่ประการใด แต่ใจเรารักพระสัพ-

พัญญุตญาณมากกว่าสิ่งใดหมด ฉะนั้นเราจึงขอยกพระนาง-
สังขเทวีผู้ภักดีต่อสามีให้เป็นภริยาท่านตามที่ท่านปรารถนา

ขณะที่พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ทรงบริจาคพระอัครมเหสีแก่พราหมณ์หนุ่มนั้น เหตุมหัศจรรย์นานาประการ อันมีแผ่นดินไหวเป็นต้น ก็เกิดขึ้นเป็นโกลาหล เพื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นให้แจ้งชัด สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ทรงจูง
พระหัตถ์พระนางสังขเทวีมาหาพราหมณ์หนุ่ม ทรงหลั่งน้ำ
ทักษิโณทกลงเหนือมือพราหมณ์หนุ่ม แล้วทรงบริจาคพระ
ราชเทวีให้เป็นทาน เพื่อเป็นปัจจัยให้บรรลุพระสัพพัญญุต-
ญาณสำเร็จ เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ขณะนั้นเหตุมหัศจรรย์
นานาประการ อันน่าสะพึงกลัว น่าขนพองสยองเกล้า ก็เกิด
ขึ้นอย่างน่าประหลาดใจ เช่นแผ่นดินใหญ่ก็ไหว หวั่นหวาด
มีเสียงกัมปนาทเลื่อนลั่นน่าหวาดหวั่นใจขึ้นทันใด มหาชนใน
โชตินครนั้นไซร้ก็แตกตื่นหลั่งไหลมาเฝ้าแหนชมพระบารมี
มิได้ขาด ขุนเขาสิเนรุราชก็น้อมยอดทอดสู่โชตินครเสมือนมี
ชีวิตจิตใจ แผ่นดินไหวในครั้งนั้นเป็นไปทั่วทิศานุทิศ มีเสียง
ดังสนั่นหวั่นไหวกึกก้องเป็นเวลาช้านานเปรียบปานเครื่องจักร
หีบอ้อยที่ส่งเสียงคราง กระหึ่มอยู่ฉะนั้น

ครั้นแล้ว พราหมณ์หนุ่มก็จับพระหัตถ์พระนางเจ้าสังขเทวีแสร้งฉุดมวยพระเกศากระชากให้พระนางเจ้าล้มลงตรงหน้าพระที่นั่ง พระนางเจ้าสังขเทวีทรงตกพระหฤทัย เสด็จลุกขึ้นทรงกันแสงสะอื้นไห้อย่างน่าสมเพชเวทนายิ่งนัก

ฝ่ายพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ได้ทรงสดับเสียงสะอื้นไห้ของพระนางสังขเทวีแล้ว จะได้ทรนงแสดงอาการพิโรธโกรธกริ้วพราหมณ์หนุ่มแต่ประการใดหามิได้ ทรงปลอบพระหฤทัยพระนางเจ้าสังขเทวีว่า ดูกรราชินีผู้ผ่องพักตร์ พระน้องเธออย่าได้

โศกเศร้าคร่ำครวญไปเลยจะเสียศรี ที่พี่บริจาคพระน้องเธอแก่พราหมณ์นี้ใช่พี่จะชิงชังรังเกียจพระน้องเธอหามิได้ แต่ใจพี่มีความปรารถนาจะขอให้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณเป็นที่ยิ่ง จึงได้บริจาคพระน้องนางเป็นอุดมทานบารมีในครั้งนี้

พระนางเจ้าสังขเทวีทรงสดับพระราชดำรัสปลอบประโลมดังนั้น เมื่อจะทรงสุรสีหนาทจึงกราบทูลพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ ตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ขอเดชะ มหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ หม่อมฉันเป็นข้าบาทบริจาริกาของพระองค์ พระองค์ทรงเป็นเจ้า ทรงเป็นใหญ่ ทรงมีอำนาจเหนือหม่อมฉัน พระองค์ประสงค์จะยกหม่อมฉันให้ใคร จะขายให้คนใด หรือจะประหารหม่อมฉันให้สิ้นชีวิต พระองค์ก็ทรงทำได้สมประสงค์

ขณะนั้น พระนางเจ้าสังขเทวีมีพระหฤทัยผ่องแผ่วโสมนัส ประทับยืนอยู่ใกล้ๆ พราหมณ์หนุ่ม เพื่อจะประกาศความข้อนั้นให้ปรากฏชัด สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถานี้อันมีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เวลาที่พราหมณ์หนุ่มแสดงอาการหยาบช้าต่อหน้าพระที่นั่งนั้น พระนางสังขเทวีก็มิได้ทรงกริ้วโกรธ ทั้งพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ก็มิได้ทรงพิโรธแต่อย่างใด ด้วยพระองค์มีพระหฤทัยตั้งมั่นปรารถนาสำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต

ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงทราบพระอัธยาศัยอันประณีตงดงามของสองกษัตริย์นั้น แล้วได้ประทานสดุดีแด่พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์

เพื่อจะประกาศความข้อนั้นให้ปรากฏแจ่มชัด สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถาเหล่านี้อันมีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกเทวาธิราชสหัสนัยน์ เมื่อทรงทราบพระอัธยาศัยอันประณีตงดงามของกษัตริย์ทั้งสองนั้นแล้วจึงทรงสดุดีว่า อุปสรรคทั้งมวลทั้งที่เป็นของเทวดาและ

มนุษย์นั้น พระองค์ทรงชนะได้เด็ดขาดแล้ว ด้วยเดชานุภาพแห่งทานบารมีของพระองค์ แผ่นดินใหญ่ก็ไหวหวั่นหวาด ส่งเสียงก้องกัมปนาทถึงสรวงสวรรค์ สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบดังลั่นทั่วเวหา ปรากฏเป็นเหมือนเสียงถล่มทลายแห่งขุนเขาหิมวันตบรรพต เทพเจ้าทั้งสองเหล่าสองหมู่ที่สถิตอยู่นารทบรรพตและยอดมหาคีรี ต่างก็มีใจชื่นบานหรรษายืนเยี่ยมอนุโมทนาทานที่ประตูวิมานของตนสล้างสลอน ท้าวสักก-เทวราชและมหาพรหม พระยามาราธิราชทั้งท้าวโสมราช พระญายมราชและท้าวเวสสุวรรณ เทพเจ้าทั้ง ๖ พระองค์ ถ้วนทั้งนั้น ต่างก็อนุโมทนาสาธุการ ผู้บริจาคภริยาให้เป็นทานชื่อว่ากระทำการที่ใคร ๆ ทำได้ยาก ที่พระองค์ทรงบริจาคสังขเทวีเป็นทานนี้ นับเป็นทานบารมีอันล้ำเลิศด้วยพระองค์มิได้ทรงละเมิดคำสอนของพระยายมราช ขอให้พระองค์จงได้รับแต่ความสุขความเจริญในสรวงสวรรค์เถิด

เมื่อท้าวสักกเทวราชทรงสดุดีดังนี้ พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ก็มีพระหฤทัยผ่องแผ้วโสมนัส ประทับนั่งบนพระที่นั่งอันสง่างาม ออกพระโอษฐ์สรรเสริญทานบารมีของพระองค์ว่าเป็นอุดมทาน

ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชได้ทูลความจริงว่า มหาราชเจ้าข้าพระบาทมิใช่พราหมณ์ ข้าพระบาทคือท้าวสักกะจอมเทพสรวงสวรรค์ที่ลงมาเฝ้าพระองค์ครั้งนี้ด้วยมีความประสงค์จะช่วยพระองค์ให้มีโอกาสได้บำเพ็ญภริยาทานโดยบริบูรณ์ เมื่อท้าวสักกะจะทรงอนุโมทนาในทานบารมี จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ อันมีใจความว่า

ขอเดชะมหาราชเจ้า ข้าพระบาทขออนุโมทนาในพระ-ราชกุศลทานบารมีที่พระองค์ทรงบริจาคแล้วนั้น ขอพระองค์ได้ทรงทำพระหฤทัยให้ผ่องใสบำเพ็ญทานบารมีให้ยิ่ง ๆ ต่อไปเถิด ด้วยไม่มีสิ่งใดประเสริฐกว่าทานบารมี ทานที่พระองค์ทรงบริจาคไปแล้วนั้นจะนำความสุขความเจริญมาสู่พระองค์ทั้งจะเป็นที่พึ่งพาอาศัยของพระองค์ในสัมปรายภพ

เมื่อทรงกระทำอนุโมทนาดังนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชก็ทรงดำริว่า พระองค์ไม่ควรครอบครองพระนางเจ้าสังขเทวีต้องอยู่กับพระองค์เนิ่นนาน ควรประทานคืนแก่พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์โดยพลัน เมื่อจะทรงมอบพระนางเจ้าสังขเทวีถวายคืนแก่พระเจ้าอาทิตราชนั้น ท้าวสักกะได้ตรัสพระคาถาทั้งสองนี้อันมีใจความว่า

ขอเดชะมหาราชเจ้า ข้าพระบาทขอถวายพระนางเจ้า-
สังขเทวีคืนแด่พระองค์ ด้วยพระองค์และพระนางเจ้าสังขเทวีนี้
คู่ควรเป็นพระสวามีและพระอัครมเหสีครองชีวิตกันตลอดไป
ของสองสิ่งคือน้ำนมบริสุทธิ์และสังข์อันขาวผ่อง ย่อมเป็นของ
คู่ควรกันฉันใด พระองค์มหาราชเจ้าและพระนางสังขเทวีก็มี
น้ำพระหฤทัยผ่องใสเหมือนกันฉันนั้น

มหาราชเจ้า ใต้ฝ่าพระบาททั้งสองพระองค์ทรงเป็น
กษัตริย์สืบสันตติวงศ์บริสุทธิ์เสมอกัน ทั้งฝ่ายพระชนกและ
พระราชชนนี ขอใต้ฝ่าพระบาททั้งสองพระองค์ได้ทรงครอง-
ราชย์เป็นสุขเกษมสำราญ มีพระชนมายุยืนนานสมพระราช-
ประสงค์เถิด

พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ ทรงสดับพระดำรัสของท้าวสักกเทวราชดังนี้แล้ว เมื่อจะทรงปราศรัยกับท้าวสักกะจอมเทพ จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้อันมีใจความว่า

ขอเดชะ สักรินทรราชเจ้า ข้าพระองค์ได้บริจาคพระนาง
สังขเทวีอัครมเหสีแก่พระองค์ไปก็ด้วยมีน้ำใจศรัทธา
ข้าพระองค์จึงไม่ขอรับพระนางสังขเทวีนั้นคืนมาอีก ขอให้
พระนางเจ้าอยู่กับพระองค์ตลอดไปเถิด เมื่อพระองค์จะเสด็จ
ไปแห่งหนตำบลใดก็ขอได้ทรงพระกรุณาโปรดนำพระนาง
ไปด้วย และขอพระองค์ได้มีพระหฤทัยเมตตาโปรดให้อยู่
ร่วมกับพระองค์ตลอดไปเถิด

เทวราชเจ้า ข้าพระองค์ได้บริจาคทาน คือวัตถุข้าวของ
เงินทอง และโภคะสิ่งใด ๆ ไปแล้วจะไม่ขอคืนเมื่อภายหลัง
ทั้งจะไม่มีความเดือดร้อนเสียดายแต่ประการใด

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับพระดำรัสของพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ ดังนั้นก็ยังทรงยืนยันจะถวายพระนางเจ้าสังขเทวีคืนแก่พระเจ้าอาทิตราชอีก จึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ขอเดชะมหาราชเจ้า ข้าพระบาทขอถวายพระนางเจ้า
สังขเทวีนี้คืนแด่พระองค์ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณารับ
พระนางสังขเทวีไปจากข้าพระบาทผู้ถวายคืน ณ บัดนี้ ขอ
พระนางเจ้าสังขเทวีได้กลับคืนสู่สำนักของพระองค์ดังเดิมเถิด

เมื่อพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์จะทรงรับพระนางสังขเทวีคืน จึงตรัสพระคาถานี้อันมีใจความว่า

ขอเดชะ เทวราชเจ้า ข้าพระองค์ยินดีรับพระนางสังขเทวี
ที่บริจาคแล้วนั้นคืนจากพระองค์ซึ่งมาขอถวายคืน ณ บัดนี้
ขอพระองค์ได้ทรงทราบความประสงค์เถิด

ท้าวสักกเทวราชทรงเปล่งพระรัศมีรุ่งโรจน์โชติช่วงจากทิพยกาย ประทับยืนอยู่ในกลางเวหา ส่องแสงสว่างเจิดจ้าประหนึ่งว่าพระอาทิตย์แสงอ่อนโคจรอยู่ในอากาศ เมื่อจะทูลพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์จึงตรัสสองพระคาถานี้มีใจความว่า

ขอเดชะ มหาราชเจ้า ข้าพระบาทคือท้าวสักกเทวราช
มาเฝ้าพระองค์จนถึงสำนักแล้วขอประนมหัตถ์ถวายคารวะ
แด่พระองค์และน้อมถวายบังคมพระองค์ตลอดไป พระโพธิญาณ
อันใดที่พระองค์ทรงปรารถนา พระโพธิญาณนั้นก็จะเป็นของ
พระองค์สมพระราชประสงค์ พระองค์จักได้บรรลุพระสัม-
โพธิญาณ สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต สมดังมโนรถ
ของพระองค์

ท้าวสักกเทวราชมีพระดำรัสดังนั้นแล้ว เมื่อจะทรงถวายโอวาทอันเนื่องด้วยทศพิธราชธรรมแด่พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้อันมีใจความว่า

ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอพระองค์ได้ทรงประพฤติธรรมในพระชนก พระราชชนนี พระราชโอรส พระอัครมเหสี พระราชสัมพันธมิตร อำมาตย์ ราชบริพาร เหล่าตำรวจ ทหาร สัตว์พาหนะ ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ในทุกหมู่บ้าน ตำบล จังหวัด มณฑล สมณะชีพราหมณ์ผู้ทรงศีล ตลอดถึงหมู่เนื้อและนก มีราชสีห์และหงส์เป็นต้น เมื่อทรงประพฤติธรรมเช่นนี้พระองค์จะได้ไปสู่สรวงสวรรค์

ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอพระองค์ได้ทรงประพฤติธรรมดังนี้ตลอดไปเถิด ด้วยว่าธรรมที่ประพฤติดี ปฏิบัติถูกต้องแล้วย่อมนำมาแต่ความร่มเย็นเป็นสุข นี้คืออานิสงส์แห่งการประพฤติธรรมโดยถูกต้อง ผู้ประพฤติธรรมย่อมไม่ไปสู่ทุคติ ไม่ประสบความหายนะ เทพเจ้าทุกถ้วนหน้ามีพระอินทร์เป็นต้น จะไปสู่สรวงสวรรค์ได้ก็เพราะการประพฤติธรรม

ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่าได้ทรงประมาทในการบำเพ็ญพระราชกุศลและประพฤติธรรม เมื่อพระองค์ประพฤติธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สุคติคือสรวงสวรรค์ในสัมปรายภพ

ท้าวสักกเทวราชถวายพระโอวาทแก่พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ ดังกล่าวมานี้ แล้วเสด็จกลับไปยังดาวดึงสพิภพ

เพื่อจะประกาศความข้อนี้ให้ปรากฏแจ่มชัด สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท้าวมัฆวานเทวราชผู้เป็นพระสวามีของพระนางสุชาดาเทพกัญญา ครั้นถวายโอวาทและทรงอนุโมทนาในทานบารมี ทรงสรรเสริญพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ดังนี้แล้ว พระองค์ก็เสด็จกลับไปยังดาวดึงสพิภพ

จำเดิมแต่นั้นมา พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ก็ทรงมีพระราชศรัทธาบริจาค มหาทานแก่ไพร่ฟ้าประชาชนคนยากไร้เข็ญใจมิได้ขาด ทรงเสวยราชสมบัติพร้อมด้วยพระนางเจ้าสังขเทวีโดยทศพิธราชธรรม ครั้นทรงบริจาคทานนานาประการแก่ไพร่ฟ้าประชาชนแล้ว เมื่อจะประทานพระโอวาทแก่คนเหล่านั้น จึงตรัสพระคาถานี้อันมีใจความว่า

ดูกรประชาชนทั้งหลาย ที่เราเป็นกษัตริย์สมบูรณ์อยู่ในเวลานี้ ก็เพราะเราเคยบริจาคทานมาในชาติก่อน ๆ ขอท่านทั้งหลายจงอย่าได้ประมาทในการบำเพ็ญบุญกุศล จงพากันบริจาคทานตามสติกำลังของตน ๆ เหมือนอย่างที่เราทำอยู่นี้โดยทั่วกันเถิด

จำเดิมแต่นั้นมา ประชาชนชาวโชตินครก็ตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ พากันทำบุญกุศลด้วยประการต่าง ๆ มีการให้ทานเป็นต้นจนตราบเท่าสิ้นอายุ ครั้นสิ้นชีวิตแล้วก็ได้ไปเกิดเป็นเทพบุตรเทพธิดา เสวยทิพยสมบัติอยู่ในสรวงสวรรค์ พระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์พร้อมด้วยพระนางสังขเทวี เสวยราชสมบัติโดยธรรม ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลนานาประการ มีบริจาคทานเป็นต้น จนตลอดพระชนมายุ ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วก็ได้ไปอุบัติขึ้นในสรวงสวรรค์

สมเด็จพระบรมศาสดาทรงนำพระธรรมเทศนาอันเป็นอดีตนิทานมาตรัสเล่าโปรดภิกษุสงฆ์ทั้งหลายดังกล่าวมานี้ ครั้นแล้วพระองค์จึงทรงแสดงธรรมโปรดต่อไปว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายแม้ในชาติก่อน เมื่อเราตถาคตยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ เราก็มิได้รู้อิ่มรู้พอในการบริจาคทานแก่คนอื่นดังกล่าวมา ข้อนี้เป็นข้อที่น่าอัศจรรย์แท้ เมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสพระคาถาเป็นอันดับสุดท้าย มีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้นมิใช่ใครอื่น คือพระอนุรุทธะผู้ได้เอตทัคคะมีทิพยจักษุในศาสนาของเราตถาคตในกาลบัดนี้ ส่วนพระชนกของพระเจ้าอาทิตราชนั้นคือพระเจ้าสิริสุทโธทนมหาราชในกาลบัดนี้และพระราช-ชนนีของพระเจ้าอาทิตราชนั้นคือ พระนางเจ้าสิริมหามายาในกาลบัดนี้ พระนางสังขเทวีอัครมเหสีผู้ทำให้พระมโนรถของพระเจ้าอาทิตราชบริบูรณ์นั้น คือพระนางเจ้ายโสธราพิมพา-ราชกัญญาในกาลบัดนี้ ส่วนอำมาตย์ราชบริพารและไพร่ฟ้าประชาชนในครั้งนั้นคือพุทธบริษัทผู้ปฏิบัติตามคำสอนของเราตถาคตในกาลบัดนี้

ส่วนพระเจ้าอาทิตราชบรมโพธิสัตว์ผู้เสวยราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมมีพระราชหฤทัยตั้งมั่นอยู่ในการกุศลเป็นนิตยกาลนั้น คือเราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลกในกาลบัดนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงพากันทรงจำชาดกที่เราตถาคตเล่ามานี้ด้วยน้ำใจอันเคารพยิ่งเถิด

จบ อาทิตราชชาดก

ครุธแบกธง

๒ ตุลกบัณฑิตชาดก

ครั้งหนึ่งสมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ที่ท่านอนาถปิณฑิกเศรษฐีสร้างถวายใกล้กรุงสาวัตถี ทรงปรารภทานบารมีของพระองค์แล้วตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **เอเต โจเร มหาราช** เป็นต้น

เรื่องนี้มีความพิสดารว่า วันหนึ่งภิกษุสงฆ์ทั้งหลายนั่งประชุมพร้อมกันในธรรมสภาสนทนากันว่า น่าสรรเสริญพระบรมศาสดาของเรา บัดนี้พระองค์ได้สำเร็จเป็นองค์พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้ว พระองค์จึงทรงเป็นที่พึ่งของเทวดาและมนุษย์เป็นอันมาก แม้ในชาติปางก่อนเมื่อพระองค์ทรงบำเพ็ญพระบารมีอันมีทานบารมีเป็นต้นอยู่ พระองค์ก็ได้ทรงเป็นที่พึ่งของคนเป็นอันมากเช่นเดียวกัน ภิกษุสงฆ์เหล่านั้นพากันกล่าวสรรเสริญพระคุณของสมเด็จพระบรมศาสดาที่ธรรมสภาดังกล่าวนี้

ขณะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ที่พระคันธกุฎี ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุสงฆ์เหล่านั้นด้วยพระโสตวิญญาณธาตุอันเป็นทิพย์ เสด็จออกจากพระคันธกุฎีมายังศาลาธรรมสภาประทับนั่งบนพระบวรพุทธอาสน์ที่พระสงฆ์ปูลาดถวายไว้ในท่ามกลางสงฆ์ แล้วมีพระพุทธดำรัสถามภิกษุสงฆ์ว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมสนทนาเรื่องอะไรกัน ครั้นภิกษุสงฆ์เหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว พระองค์จึงมีพระพุทธดำรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์แท้ที่เราตถาคตได้เป็นที่พึ่งของเทวดาและมนุษย์ ข้อนี้มิใช่จะมีแต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น แม้ในชาติปางก่อน เมื่อเราตถาคตยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ ครั้งศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่าโกนาคมนะ เราตถาคตก็ได้เป็นที่พึ่งของภิกษุ ๓๒ รูป และสามเณร ๑ รูป ได้บริจาคทรัพย์และชีวิตเสียสละทรัพย์สินเงินทองจำนวนมาก เพื่อทำการบูชาพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าพระองค์นั้น ครั้นมีพระพุทธดำรัสดังนี้แล้วก็ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่ เมื่อภิกษุสงฆ์เหล่านั้นกราบทูลอาราธนาพระองค์จึงทรงนำพระธรรมเทศนาอันเป็นอดีตนิทานมาตรัสเล่าโปรดภิกษุสงฆ์ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลเมื่อพระผู้มีพระภาคเจ้าทรงพระนามว่า โกนาคมนะเสด็จดับขันธปรินิพพานไปแล้ว แต่ศาสนาของพระองค์ยังคงดำรงมั่นอยู่ สมัยนั้นมีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าจีนราช เสวยราชสมบัติอยู่ในจีนมหานคร ในกาลครั้งนั้น พระบรมโพธิสัตว์ได้ถือปฏิสนธิในครรภ์ของนางสุชาดาพราหมณี ซึ่งเป็นภริยาของสุชาตพราหมณ์ในจีนมหานครนั้น เมื่อนางสุชาดาพราหมณีมีครรภ์ครบกำหนดทศมาสแล้ว ก็คลอดบุตรเป็นชายรูปงามคือพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ได้เจริญวัยขึ้นจนบรรลุนิติภาวะโดยลำดับมาเมื่อเวลาเป็นหนุ่มอยู่นั้นไม่ว่าจะทำการอันใดในบ้านเรือนของตนก็ชั่งดูสิ่งนั้น ๆ ด้วยปัญญาของตนเสียก่อนจึงทำ ด้วยเหตุนั้นเอง มารดาบิดาของท่านจึงตั้งชื่อให้ว่า ตุลกบัณฑิต เมื่อมีอายุได้ ๑๖ ปีนั้น ตุลกบัณฑิตมีรูปร่างหน้าตาสง่างามยิ่งนัก มารดาบิดาของพระโพธิสัตว์ไปสู่ขอสาวพราหมณีคนหนึ่งชื่อนางสัมภารามาเป็นภริยา นางสัมภาราอยู่ร่วมกับตุลกบัณฑิตประมาณ ๒-๓ ปี ก็ได้ลูกชายคนหนึ่ง ซึ่งพระโพธิสัตว์ผู้บิดาตั้งชื่อให้ว่า สุวจกุมาร

อยู่ต่อมาในกาลครั้งหนึ่ง พระภิกษุสามเณร ๓๓ รูป ซึ่งเป็นสาวกของพระโกนาคมนะสัมมาสัมพุทธเจ้า มีอิริยาบถงดงามน่าเลื่อมใสศรัทธา พากันเดินทางผ่านไปยังใจกลางจีนมหานครนั้น ขณะนั้นพราหมณ์มิจฉาทิฐิ ผู้เป็นปุโรหิตจารย์ของพระเจ้าจีนราช เห็นสมณะทั้ง ๓๓ รูปนั้นแล้ว ก็เกิดความคิดขึ้นว่า ถ้าสมณะเหล่านี้มาเมืองนี้บ่อย ๆ พระเจ้าอยู่หัวของเราก็จะได้ทอดพระเนตรเห็นสมณะเหล่านี้เสมอ ๆ แล้วพระองค์ก็จะทรงประสาทศรัทธา จะกระทำสักการะบูชาสมณะเหล่านั้นมากขึ้น เมื่อเป็นดังนี้ ลาภสักการะของเราก็จะต้องเสื่อมลง บัดนี้ เราจักทำลายพระหฤทัยที่เลื่อมใสของพระเจ้าอยู่หัวเสีย เราจะต้องไปเฝ้ายุยงให้พระองค์ทรงประหารชีวิตสมณะเหล่านั้นเสีย ครั้นคิดการอันเป็นบาปดังนี้แล้ว พราหมณ์ปุโรหิตาจารย์ผู้มิจฉาทิฐิก็รีบรุดเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจีนราช จับพระหัตถ์พระองค์พาเสด็จขึ้นไปบนปราสาทชั้นบนแล้วกราบทูลให้ร้ายพระภิกษุสงฆ์ว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอพระองค์ได้โปรดทอดพระเนตรดูโจรเหล่านี้เถิด พวกโจรเหล่านี้พากันมาเมืองเรานี้ คงต้องมีความประสงค์จะปล้นบ้านเมืองของพระองค์อย่างไม่ต้องสงสัย เวลานี้พวกโจรเหล่านั้นได้เข้าไปซุ่มซ่อนอยู่ในที่นั้น ๆ เพื่อจะคอยหาโอกาสออกปล้นบ้านเมืองของพระองค์

ครั้นกราบทูลให้ร้ายป้ายสีพระสงฆ์เช่นนี้แล้ว เมื่อจะกราบทูลปรึกษาพระเจ้าจีนราช พราหมณ์มิจฉาทิฐิจึงกล่าวคาถาที่หนึ่งนี้มีใจความว่า

ขอเดชะ มหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐขอ
พระองค์ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดทอดพระเนตรดูพวกโจร
ที่เข้ามาเมืองเรานี้เถิด พวกมันจะต้องเที่ยวปล้นบ้านเมืองของ
พระองค์อย่างไม่ต้องสงสัยพระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าจีนราชทรงสดับคำของพราหมณ์ปุโรหิตาจารย์ กราบทูลดังนั้นแล้ว พระองค์จึงทรงตรวจตราดูตามถนนหนทางต่างๆ ในที่นั้นๆ ทรงทอดพระเนตรเห็นสมณะ ๓๓ รูป นั้นแล้วจึงตรัสพระคาถาที่สองอันมีใจความว่า

คนที่เดินทางเข้ามาถึงบ้านเมืองเรานี้นั้น มิใช่โจรมา
ปล้นบ้านปล้นเมือง ท่านเหล่านั้นคือพระภิกษุสงฆ์ในพระ-
พุทธศาสนาท่านเป็นพระสงฆ์ผู้ทรงศีลบริสุทธิ์และสงบ
เรียบร้อย ท่านพากันมาเมืองเรานี้ด้วยเหตุใด เรายังไม่อาจ
ทราบได้

พราหมณ์มิจฉาทิฐิผู้ใจบาปได้ฟังพระราชดำรัสดังนั้น จึงกราบทูลพระเจ้าจีน-ราชว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอพระองค์อย่าได้ตรัสดังนั้นเลย พวกนั้นมันเป็นโจร พวกมันปลอมตัวเป็นสมณะ พวกมันเข้ามาเมืองเรานี้ ต้องมีความประสงค์จะปล้นบ้านเมืองของพระองค์ พวกมันจะทำให้บ้านเมืองพินาศล่มจมอย่างแน่นอน พระเจ้าจีนราช ทรงสดับถ้อยคำของพราหมณ์มิจฉาทิฐิแล้วก็ทรงพระพิโรธ จึงมีพระราชดำรัสว่า ท่านปุโรหิต ถ้าคนเหล่านั้นเป็นโจรจริง เราจะทำอย่างไรกะพวกมันเล่า

พราหมณ์มิจฉาทิฐิได้ฟังพระดำรัสดังนั้นก็กราบทูลพระเจ้าจีนราชว่าขอเดชะมหาราชเจ้า เราไม่ควรช้าอยู่ที่นี่ ควรจับโจร ๓๓ คนนั้นมาผูกแขนไพล่หลัง เฆี่ยนเสียให้จงหนัก แล้วลากคอมันไปป่าช้าผีดิบ เอาขึ้นเสียบหลาวไว้ให้หมด อย่าได้ไว้หน้ามันพระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าจีนราชทรงสดับคำกราบทูลของพราหมณ์มิจฉาทิฐิดังนั้น จึงตรัสว่า ท่านปุโรหิต ที่ท่านว่านั้นถูกต้องแล้ว ครั้นแล้วพระองค์ก็รับสั่งให้หาเพชฌฆาตมาเฝ้า แล้วทรงสั่งการว่านี่แน่ะเพชฌฆาต บัดนี้พวกท่านจงไปจับโจรเหล่านั้นมาให้ได้ทั้งหมด เอามันมาผูกเป็นปัญจพันธนาการ เฆี่ยนเสียให้จงหนักแล้วลากคอมันไปป่าช้าผีดิบ เอาขึ้นเสียบหลาวไว้ทั้งเป็น อย่าได้ปรานีมัน

พวกเพชฌฆาตรับพระราชโองการแล้ว จึงไปหาพระนาคทีปเถระผู้เป็นสังฆนายกเป็นหัวหน้าภิกษุเหล่านั้น จับภิกษุ ๓๓ รูปนั้นผูกไว้ทั้งหมด เฆี่ยนเสียจนยับเยิน แล้วนำไปป่าช้าผีดิบเพชฌฆาตบางพวกในบรรดาเพชฌฆาตเหล่านั้นได้เปลื้องจีวรภิกษุเหล่านั้นออก บางพวกก็ชกปาก บางพวกก็ตีศีรษะ สมณะทั้ง ๓๓ รูป มีพระนาคทีปเถระเป็นต้น มีสามเณรเป็นที่สุด ได้รับทุกขเวทนาอย่างแสนสาหัส พระนาคทีปเถระจึงแสดงปลอบใจภิกษุสามเณรเหล่านั้นด้วยธรรมคาถาว่า เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลาย พวกเราอย่าได้เสียใจร้องห่มร้องไห้ไปเลย เรื่องนี้ไม่ใช่ความผิดของใคร ไม่ใช่โทษของใคร มันเป็นโทษกรรมเก่าของพวกเราเอง ฉะนั้นบัดนี้ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาทในการบำเพ็ญสมณธรรม แล้วกล่าวสามคาถาเหล่านี้อันมีใจความว่า

เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลาย อย่าร้องห่มร้องไห้ไปเลย
ด้วยว่าการร้องไห้นั้นไม่สมควรแก่ผู้เป็นสมณะ ไม่ว่าเวลาไหนเมื่อไร อันธรรมดาว่าสัตว์ที่เกิดมาในโลกนี้จะต้องมีทุกข์ มีโศก มีภยันตราย และต้องบ่ายหน้าไปสู่ความตายด้วยกันทั้งนั้น นี่เป็นกฎธรรมดาของโลก สังขารทั้งปวงเป็นอนิจจังไม่จิรังยั่งยืนเลย พระพุทธเจ้าทุก ๆพระองค์ก็ได้ทรงแสดงความจริงนี้ไว้แล้ว ท่านทั้งหลายควรระลึกถึงบุญกุศลที่ตนเคยกระทำมา อย่าได้มีความประมาทในการบำเพ็ญสมณธรรม

พระนาคทีปเถระกล่าวสอนภิกษุสามเณรดังนี้แล้ว จึงให้โอวาทต่อไปว่า เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลาย กรรมทั้งปวงมีอุปัจเฉทกกรรมเป็นต้น ย่อมติดตามสรรพสัตว์

ไปทุกภพทุกชาติเหมือนเงาติดตามตัวฉะนั้น เราทั้งหลายมีกรรมเป็นกำเนิด มีกรรมเป็นที่พึ่งพาอาศัย จะต้องอยู่ที่ป่าช้าผีดิบนี้และครั้นให้โอวาทดังนี้แล้ว เมื่อจะแสดงเหตุที่ไม่ควรเสียใจ ไม่ควรร้องไห้ เตือนภิกษุสามเณรเหล่านั้น จึงกล่าวประพันธ์คาถานี้มีใจความว่า

เพื่อนสหธรรมิกทั้งหลาย เราทำกรรมใดไว้ในชาติก่อน
ความทุกข์ย่อมเกิดขึ้นเป็นไปเพราะกรรมนั้นเป็นปัจจัย ไม่ว่า
ในกาลไหน ๆ เราจะไม่เสียใจจะไม่ร้องไห้เพราะกรรมนั้นท่าน
ทั้งหลายก็เช่นกัน อย่าได้เสียใจ อย่าได้ร้องไห้เพราะกรรม
นั้นเลย

เมื่อพระเถระกล่าวเตือนให้ระลึกถึงกฎแห่งกรรมดังนี้ ภิกษุสามเณรเหล่านั้นต่างก็มีความโล่งอกเบาใจโดยทั่วกัน และพากันอยู่ใกล้ ๆ เพชฌฆาตเหล่านั้น ต่อหน้าพระเถระ ณ ป่าช้าผีดิบนั้นแล

ขณะนั้น ข่าวนั้นก็ได้แพร่สะพัดไปทั่วจีนมหานคร ฝ่ายตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ได้ทราบข่าวนั้นแล้วก็รีบไปหาพระนาคทีปเถระ ยกหัตถ์ขึ้นนมัสการ เมื่อจะเรียนถามพระเถระจึงกล่าวคาถานี้มีใจความว่า

พระคุณเจ้าขอรับ เพราะโทษอะไร ความผิดฐานไหน
พระคุณเจ้าพร้อมด้วยภิกษุสามเณรเหล่านี้จึงถูกเพชฌฆาต
จองจำทำโทษนำมายังป่าช้าผีดิบนี้ ขอได้กรุณาเล่าประวัติเหตุ
ทั้งหมดให้ฟังด้วยเถิด เรื่องราวเป็นมาอย่างไรขอรับ

เมื่อตุลกบัณฑิตเรียนถามดังนี้ พระนาคทีปเถระจึงกล่าวตอบว่า ดูกรอุบาสก เฉพาะในชาตินี้โทษประมาณนิดหนึ่งหน่อยหนึ่งของพวกอาตมา มิได้มีปรากฏ แต่โทษที่เกิดขึ้นความผิดที่ทำไว้ในอดีตชาตินั้น อาตมาไม่สามารถหยั่งทราบได้ แล้วกล่าวคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรอุบาสก โทษที่เราทำไว้ในอดีตชาตินั้นอาตมาไม่สามารถทราบได้ว่าเป็นประการใด แต่โทษของพวกอาตมาในปัจจุบันชาตินี้มิได้มีเลย

ครั้นกล่าวตอบดังนี้แล้ว เมื่อจะชี้แจงแก่พระบรมโพธิสัตว์ถึงข้อที่ภิกษุสามเณรเหล่านั้นไม่มีความผิด พระนาคทีปเถระจึงกล่าวสองคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรอุบาสก สมณะเหล่านี้รวมทั้งอาตมาด้วยจะได้กระทำความผิดประการใดหามิได้ พวกอาตมาพากันบำเพ็ญสมณธรรมมีศีลบริสุทธิ์ประพฤติแต่ความดีในพระพุทธ-ศาสนาตลอดมา อาตมามองไม่เห็นเลยว่า ภิกษุสามเณรเหล่านี้จะมีความผิดแม้แต่นิดเดียว ขอให้อุบาสกทราบความจริง ดังนี้เถิด

ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ได้สดับถ้อยคำของพระเถระแล้วจึงกราบเรียนว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ หากเป็นจริงดังนั้นก็จงเบาใจเถิด พระคุณเจ้าอย่าเสียใจเลย กระผมจะเสียสละชีวิตกระผมถวายพระคุณเจ้า เพื่อความสุขของพระคุณเจ้า

ครั้นกราบเรียนพระเถระดังนั้นแล้ว ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ก็นมัสการพระเถระและภิกษุสามเณรเหล่านั้น ลุกจากที่นั้นไปหาพวกเพชฌฆาต เปลื้องเครื่องประดับของตนออกส่งให้เพชฌฆาตเหล่านั้น อ้อนวอนเพชฌฆาตให้รอการประหารพระสงฆ์ไว้ก่อน ครั้นแล้วจึงไปเฝ้าพระเจ้าจีนราช ถวายบังคมแสดงความเคารพแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าปล่อยภิกษุสามเณรทั้ง ๓๓ รูป นั้นให้พ้นโทษ ขอได้โปรดรับเงินหรือทองของข้าพระพุทธเจ้าเป็นค่าไถ่ พระองค์จะโปรดรับทรัพย์สินใดๆ ข้าพระพุทธเจ้าก็จะน้อมถวายทรัพย์สินนั้นแด่พระองค์ ขอพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าปล่อยสมณะเหล่านั้นโดยด่วนเถิด พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าจีนราชได้ทรงสดับดังนั้น จึงมีพระดำรัสว่า แน่ะเจ้าตุลกะ ถ้าเจ้าให้ทองแก่เราโดยชั่งให้มีน้ำหนักเท่าตัวสมณะทั้ง ๓๓ รูป เราก็จะยกสมณะ ๓๓ รูปนั้น

ให้แก่เจ้า ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าจีนราชแล้ว ก็มีใจผ่องแผ้ว ปลื้มปีติ กราบทูลรับสนองพระมหากรุณาธิคุณตามพระราชประสงค์ แล้วลุกขึ้นถวายบังคมพระเจ้าจีนราชกลับไปบ้านมารดาของตน เมื่อจะขอทองกับมารดา พระบรมโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถาทั้งสามนี้มีใจความว่า

คุณแม่ขอรับโปรดฟังผมพูดหน่อย ผมจะขอเล่าเรื่องสำคัญให้คุณแม่ทราบ คือผมจะขอให้ชีวิตสมณะไว้ ผมมาหาคุณแม่ ครั้งนี้ ด้วยประสงค์จะขอทองกับคุณแม่สักก้อนหนึ่ง คุณแม่ขอรับขอได้โปรดมอบทองให้ผมไปไถ่สมณะไว้ด้วยผมจะช่วยสมณะที่กำลังได้รับทุกข์อย่างแสนสาหัส ถูกทรมานปางตายอยู่ป่าช้าผีดิบเพื่อให้ท่านได้พ้นทุกข์ไม่ต้องถูกทรมานต่อไป คุณแม่ขอรับ พระพุทธศาสนาเป็นของหายากแต่ทรัพย์สมบัติมีเงินทองเป็นต้นเป็นของหาง่าย คุณแม่สามารถหามาได้ทุกกาลทุกสมัย ขอได้โปรดให้ทองแก่ผมสักก้อนเถิดคุณแม่ขอรับ

ฝ่ายมารดาตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ ได้ฟังคำลูกชายกล่าวดังนั้น ก็มีใจปรีดาปราโมทย์ จึงกล่าวคาถานี้มีใจความว่า

โอ ลูกตุลกะ ที่ลูกพูดให้แม่ฟังนี้มีเหตุผล น่าฟัง แม่ดีใจจริง ๆ ที่ลูกศรัทธาอยากช่วยพระสงฆ์ให้พ้นทุกข์ ลูกต้องการเงินทองเท่าไร ก็รับไปเถิดลูกเอ๋ย แม่ยินดีด้วย จะได้เป็นบุญเป็นกุศลยิ่ง ๆ ขึ้นไป

ตุลกบัณฑิตได้ยินคำมารดาพูดดังนั้นก็เกิดปีติโสมนัสดีอกดีใจ ใบหน้าเบิกบานปานบัวแย้ม แล้วรีบลุกจากที่นั่งไหว้มารดา นุ่งห่มผ้าที่มีราคาแพง เนื้อดีสีสวย แล้วให้คนไปเปิดคลังทองให้คนของตนขนเอาทองไปเป็นจำนวนมาก นำไปกองไว้ที่หน้าพระลานหลวง แล้วเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจีนราช ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติการสนองพระมหากรุณาธิคุณแล้ว ขอพระองค์ได้โปรดเกล้ารับทองอันเป็นค่าไถ่พระสงฆ์

ไว้เถิด ข้าพระพุทธเจ้านำมาถวายแล้ว ขอได้โปรดพระราชทานสมณะเหล่านั้นแก่ข้าพระพุทธเจ้าทุก ๆ รูปเถิดพระพุทธเจ้าข้า

เมื่อตุลกบัณฑิตกราบทูลดังนั้น พระเจ้าจีนราชจึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

นี่แน่ะเจ้าตุลกะ เธอจงชั่งทองมาให้ฉันให้หนักเท่า
องค์สมณะเหล่านั้น ถ้าได้ตามนี้ฉันก็ยินดียกสมณะให้เธอไป
ทุกรูปให้เธอรับไปตามสบายใจ ให้เธอปฏิบัติตามนี้

ตุลกบัณฑิตได้ฟังพระดำรัสของพระเจ้าจีนราชดังนั้น ก็มีความปิติโสมนัสรีบเข้าไปหาพระนาคทีปเถระ นมัสการพระเถระด้วยความเคารพแล้วกราบเรียนว่า พระคุณเจ้าที่เคารพ ขอพระคุณเจ้าได้อนุเคราะห์กระผมได้โปรดขึ้นสู่ตาชั่งที่ทำด้วยหนังนี้ กระผมจะเอาทองขึ้นชั่งให้ได้น้ำหนักเท่าตัวของพระคุณเจ้า แล้วจะนำทองนั้นไปถวายพระเจ้าจีนราช ขอพระคุณเจ้าไว้ ให้พระคุณเจ้าพ้นจากความทุกข์ทรมานนี้

เมื่อตุลกบัณฑิตกราบเรียนดังนี้ พระนาคทีปเถระผู้เป็นสังฆนายกจึงกล่าวว่า มหาบัณฑิตที่เธอทำนี้เป็นกรรมดีนักหนา อาตมาขออนุโมทนาสาธุด้วย ครั้นแล้วพระเถระก็ขึ้นสู่ตาชั่งตามคำขอร้องของตุลกบัณฑิต ขณะนั้นตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์จึงเอาทองหนักเท่าตัวพระเถระขึ้นชั่งที่ตาชั่งข้างหนึ่ง แล้วนำทองหนักเท่าองค์พระเถระนั้นไปถวายพระเจ้าจีนราช ได้พระเถระไว้ให้พระเถระพ้นจากทุกข์ได้สำเร็จ ครั้นแล้วตุลกบัณฑิตก็เอาทองขึ้นชั่งให้ได้น้ำหนักเท่าองค์พระ ได้พระสงฆ์ไว้ให้พ้นทุกข์โดยทำนองนี้ ช่วยพระสงฆ์ไว้ได้จำนวน ๓๐ รูป ยังเหลืออยู่ ๓ รูป คือ ภิกษุ ๒ รูป กับสามเณรอีกรูป ๑ ยังไถ่ไว้ไม่ได้ เพราะทองของตุลกบัณฑิตที่ได้มาเป็นจำนวนมากนั้น หมดสิ้นไปเพียงเท่านั้น

ขณะนั้นพระเจ้าจีนราชจึงตรัสกะตุลกบัณฑิตว่า นี่แน่ะเจ้าตุลกบัณฑิต ทองของเธอมีอยู่เท่านี้หรืออย่างไร ตุลกบัณฑิตจึงกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ทองของข้าพระพุทธเจ้ามีอยู่เท่านี้ ข้าพระพุทธเจ้าไม่มีทองถวายอีกแล้ว พระพุทธเจ้าข้า พระเจ้าจีนราชจึงตรัสว่า นี่แน่ะเจ้าตุลกบัณฑิต บัดนี้เจ้าจะทำอย่างไร จะช่วยสมณะ ๒ รูป นั้นไว้หรือไม่ ขอให้บอกมา ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ได้

ฟังพระดำรัสถามดังนั้นจึงกราบทูลว่า ขอเดชะพระราชอาญาไม่พ้นเกล้า ขอให้พระองค์ได้ทรงพระกรุณายับยั้งไว้ รอให้โอกาสข้าพระพุทธเจ้าชั่วระยะหนึ่งเถิดพระพุทธเจ้าข้า ครั้นกราบทูลดังนี้แล้วก็ถวายบังคมพระเจ้าจีนราช ลุกจากที่นั่งรีบรุดไปบ้านเรือนของตน เมื่อจะขายคนลงเป็นทาสคนอื่นจึงเรียกนางสัมภาราภริยาของตนมาบอกว่า นี่แน่ะ สัมภาราน้องรักของพี่วันนี้พี่จะขอลาน้องไปแล้วนะ

ฝ่ายนางสัมภารา เมื่อได้ยินสามีพูดดังนั้นก็ตกใจ จึงกล่าวแก่สามีว่า พี่ตุลกะเหตุใดพี่จึงกล่าวอำลาน้องดังนี้เล่า ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์จึงเล่าความจริงให้ภริยาฟังว่า สัมภาราน้องรัก พี่ได้ช่วยภิกษุ ๓๐ รูป ให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน โดยเอาทองของเราไปชั่งได้น้ำหนักเท่าองค์พระไปไถ่ชีวิตท่านไว้ แต่บัดนี้ยังเหลืออยู่ ๓ รูปที่ยังไถ่ไม่ได้คือ ภิกษุ ๒ รูปกับสามเณรอีก ๑ รูป เพราะทองของเราหมดเสียก่อนบัดนี้พี่จะขายตนเองให้เป็นทาสของคนอื่น จะได้เอาทองมาไถ่ชีวิตสมณะทั้งสองรูปไว้จักบำเพ็ญทานบารมี เพื่อเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในอนาคต ฝ่ายนางสัมภาราได้ฟังสามีพูดเช่นนั้นก็กล่าวว่า คุณพี่ขา คุณพี่อย่าขายตัวเลย จงขายตัวน้องกับลูกชายเราคนนี้ แล้วรับเอามูลค่าไปใช้ประโยชน์ตามความพอใจของคุณพี่เถิด ตุลกบัณฑิตได้ฟังภริยาพูดดังนั้น ก็มีใจชื่นชมโสมนัสแล้วกล่าวคาถาทั้งสองนี้มีใจความว่า

นี่แน่ะสัมภาราน้องรัก คำที่น้องพูดนั้นดีแล้วถูกต้องแล้ว คำที่น้องพูดนี้มีเหตุมีผลโดยแท้ พี่จักขายเจ้าทั้งสอง เพื่อจะได้เป็นปัจจัยให้สำเร็จพระโพธิญาณในอนาคต โอ สัมภาราน้องรัก น้องก็ดี ลูกก็ดี พี่มิได้ชิงชังรังเกียจแต่ประการใด พี่ยังรักยังเมตตาอยู่เสมอมาแต่พี่จำต้องขายเจ้าทั้งสองเพื่อจักได้บำเพ็ญทานบารมีอันจะเป็นปัจจัยให้บรรลุพระโพธิญาณ

ตุลกบัณฑิตพูดกับภริยาและบุตรดังนี้แล้ว จึงเอามือลูบศีรษะภริยาและลูกรักพาคนทั้งสองไปหาตระกูลที่มั่งคั่ง ขายคนทั้งสองนั้นแล้วเอาทองมาไถ่ภิกษุ ๒ รูปช่วยให้พ้นจากความทุกข์ทรมาน จึงยังเหลืออยู่แต่สามเณรรูปเดียว เป็นรูปสุดท้ายที่ยังไถ่ชีวิตไว้ไม่ได้ เพราะทองของตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์หมดไปเสียก่อน

เวลานั้นสามเณรรูปนั้นมีความกลัวและสะดุ้งตกใจก้มศีรษะ น้ำตาไหลอาบหน้า เอาแต่ร้องไห้พิไรรำพันว่าบัดนี้เราจะต้องตายในป่าช้าผีดิบนี้อย่างแน่แท้ สามเณรจึงมีความทุกข์หนัก มีอาการซบเซาเหงาหงอยน่าสมเพชเวทนายิ่งนัก เมื่อไม่สามารถจะพูดกับใครในที่นั้น ๆ ได้ จึงพูดกับเพชฌฆาตว่า อุบาสกเอ๋ย อาตมาขอบิณฑบาตเป็นครั้งสุดท้าย คือขอได้โปรดทำเครื่องพันธนาการนี้ให้หย่อนลงบ้าง อย่าให้รัดมากนัก พวกเพชฌฆาตได้ยินคำสามเณรขอร้องดังนั้นจึงช่วยกันผ่อนเครื่องผูกนั้นให้หย่อนให้หลวมลงบ้าง พอให้สามเณรก้าวเดินไปได้

ครั้นแล้ว สามเณรรูปนั้นก็ลุกขึ้นจากที่นั่ง เดินไปหาพระนาคทีปเถระ กราบไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วกราบเรียนว่า หลวงพ่ออุปัชฌาย์ที่เคารพ กระผมขอกราบลาท่าน ณ บัดนี้ กระผมได้บรรพชาในสำนักของหลวงพ่อ หากกระผมมีความประพฤติขาดตกบกพร่องอยู่บ้าง ก็ขอได้โปรดอดโทษ โปรดให้อภัยแก่กระผมด้วย ครั้นกล่าวขอขมาพระเถระดังนี้แล้ว จึงกราบเรียนขอความกรุณาจากพระเถระต่อไปว่า หลวงพ่อที่เคารพ ถ้าโยมแม่ โยมพ่อของกระผมถามถึงความเป็นไปของกระผม ขอให้หลวงพ่อเอาบริขารสำหรับบรรพชิตของกระผมนี้มอบให้โยมทั้งสองไปเถิดขอรับ ครั้นแล้วสามเณรจึงกล่าวคาถาเหล่านี้อันมีใจความว่า

โยมแม่และโยมพ่อของเรายังมีอยู่ทั้งสอง ท่านทั้งสองนั้นเป็นผู้มีศรัทธาบริจาคทานในพระพุทธศาสนา ช่วยบำรุงพระสงฆ์ในพระพุทธศาสนาให้พ้นจากความทุกข์เสมอมา บัดนี้โยมแม่โยมพ่อของเราเมื่อมาเห็นบริขารของเราที่มอบไว้นี้แล้ว ก็จะโผเข้ากอดบริขารของเราไว้ และร้องไห้ถึงเราเป็นเวลานาน เพราะท่านไม่เห็นหน้าเรา เมื่อเราออกบวชเป็นสมณะแล้ว โยมพ่อของเราไม่เห็นเราก็ยังร้องไห้ถึงเรา เป็นเสมือนคนกำพร้ามีความเศร้าใจอยู่ในบ้านของตนตลอดกาลนานโยมแม่ของเราเล่า เมื่อเราออกบวชเป็นสามเณรแล้ว ไม่เห็นเราก็ยังร้องไห้ถึงเรา เป็นเสมือนหนึ่งหญิงกำพร้า มีความเศร้าใจอยู่ในบ้านของตนตลอดกาลนาน เมื่อโยมแม่

โยมพ่อทั้งสองท่านร้องไห้ร่ำไรถึงเราอยู่อย่างนี้ทั้งกลางวัน
กลางคืน ท่านทั้งสองก็จักซูบผอมเหี่ยวแห้งไปเหมือนแม่น้ำ
เขินที่ขาดน้ำฉะนั้นเพราะท่านทั้งสองไม่เห็นหน้าเราอีกแล้ว

พระนาคทีปเถระได้ยินคำคร่ำครวญของสามเณรดังนี้ก็มีใจหวั่นไหว ด้วยมีความสงสารสามเณรเป็นที่ยิ่ง จึงกล่าวปลอบใจสามเณรว่า สามเณรเอ๋ย เธออย่าร้องไห้ร่ำไรไปนักเลย ฉันจะสละชีวิตของฉันแทนเธอ เพราะฉันสงสารเธอมาก

ตุลกบัณฑิตได้ยินพระเถระกล่าวดังนั้น เมื่อจะฝึกฝนอบรมตนด้วยตนเอง จึงกล่าวเตือนตนว่า นี่แน่ะเจ้าบัณฑิต ท่านรักพระพุทธศาสนามากกว่าตัวท่าน หรือว่ารักตัวท่านเองมากกว่าพระพุทธศาสนา ครั้นแล้ว ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ก็คิดได้ว่า เรารักพระพุทธศาสนามากกว่าตัวเราตั้งร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า เมื่อคิดได้ดังนี้แล้วก็ลุกจากที่นั่งเข้าไปเฝ้าพระเจ้าจีนราช ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่าขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ บัดนี้ ข้าพระพุทธเจ้ารู้สึกสงสารสามเณร ข้าพระพุทธเจ้าจะขอสละชีวิตข้าพระพุทธเจ้าเพื่อให้สามเณรมีชีวิตอยู่ต่อไป โปรดให้ประหารข้าพระพุทธเจ้าแทนสามเณรเถิด พระพุทธเจ้าข้า ครั้นแล้วจึงกล่าวคาถานี้มีใจความว่า

ขอเดชะพระราชอาญาไม่พ้นเกล้าข้าพระพุทธเจ้าจักขอ
สละชีวิตแทนสามเณร ขอเดชะ มหาราชเจ้าขอพระองค์ได้
ทรงพระกรุณา โปรดเกล้าปล่อยสามเณรให้พ้นจากความทุกข์
ทรมาน โปรดได้ประหารชีวิตข้าพระพุทธเจ้าแทนสามเณรเถิด
พระพุทธเจ้าข้า

พระเจ้าจีนราชทรงสดับถ้อยคำของตุลกบัณฑิตแล้วจึงตรัสว่า นี่แน่พ่อตุลกบัณฑิต นี่เธอพูดจริงหรืออย่างไร เมื่อตุลกบัณฑิตกราบทูลว่าที่กราบทูลไปนั้นเป็นความจริง พระเจ้าจีนราชจึงทรงรับว่า ถ้าอย่างนั้นก็ดีแล้วพ่อตุลกบัณฑิต ตุลกบัณฑิตได้ฟังพระดำรัสดังนั้น ก็มีใจปรีดาปราโมทย์ ลุกจากพระที่นั่งไปไหว้สามเณรด้วยความเคารพ ให้เพชฌฆาตแก้เครื่องพันธนาการทั้ง ๕ ออกจากสามเณรแล้วเงยหน้าแหงนดูท้องฟ้า กล่าวคาถาทั้งสองนี้อันมีใจความว่า

ขอเทพเจ้าทุกสรวงสวรรค์ชั้นฟ้าที่มาประชุมอยู่ ณ สถานที่นี้ จงมีใจยินดีอนุโมทนากับข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจะให้ชีวิตเป็นทานแก่สามเณรผู้ทรงศีล ณ กาลบัดนี้ และด้วยเดชานุภาพแห่งทานบารมีที่ข้าพเจ้าได้บำเพ็ญให้เป็นไปในครั้งนี้ จงเป็นปัจจัย ให้ข้าพเจ้าได้สำเร็จเป็นองค์พระอรหันต์สัมมาสัมพุทธเจ้าในอนาคตให้ได้บรรลุถึงรสอมฤตธรรมสามารถนำสัตว์โลกข้ามพ้นจากโอฆสงสารเถิด

ครั้นกล่าวปณิธานดังนี้แล้ว ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์จึงกล่าวกะสามเณรว่า พ่อเณรขอรับ ขอให้พ่อเณรตั้งใจบำเพ็ญกุศล รักษาศีล เจริญภาวนา บำเพ็ญสมณธรรมด้วยเมตตาจิตกลับไปอยู่อารามตามสบายเถิด ครั้นแล้วจึงกราบนมัสการสามเณรด้วยเบญจางคประดิษฐ์ แล้วส่งสามเณรไปสู่สำนักของพระนาคทีปเถระ

เวลานั้น พวกเพชฌฆาตเหล่านั้นก็จับตุลกบัณฑิต ผูกเครื่องพันธนาการ ๕ ประการ เฆี่ยนด้วยหวายตั้งร้อยครั้งแล้วนำไปสู่ป่าช้าผีดิบ ในขณะนั้น จีนมหานครก็ปั่นป่วนกันทั่วทั้งเมือง ต่อมานางพราหมณีมารดาตุลกบัณฑิตได้ทราบข่าวนั้นแล้วก็โศกเศร้าเสียใจ เอามือตีอกชกตัว สยายผม ร้องไห้ร่ำไรสะอึกสะอื้น รีบรุดไปยังป่าช้าผีดิบ เห็นบุตรสุดที่รักของตนต้องถูกจองจำด้วยเครื่องพันธนาการทั้ง ๕ ก็ยิ่งเสียใจร้องไห้คร่ำครวญว่า ลูกเอ๋ย ลูกรัก กลับมาหาแม่เถิด อย่าจากแม่ไปเลย ครั้นแล้วจึงกล่าวคาถานี้อันมีใจความว่า

โอลูกรักของแม่ บัดนี้แม่ก็แก่เฒ่าชราทุพลภาพ แม่จะต้องขาดที่พึ่งเสียแล้วตัวแม่เองจะตายเสียในวันนี้หรือวันพรุ่งนี้ แม่ไม่ทราบได้ โอ ลูกรักของแม่ แม่จะมอบทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้ลูก ณ บัดนี้

เมื่อได้ยินคำร่ำไรรำพันของมารดาดังนี้แล้ว ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์จึงกล่าวกะมารดาว่า คุณแม่ขอรับ คุณแม่อย่าได้ร้องไห้ร่ำไรรำพันถึงลูกให้มากนัก ลูกจะขออุทิศชีวิตของลูกถวายเป็นทานบูชาพระพุทธศาสนา ครั้นกล่าวกะมารดาดังนั้นแล้วจึงกล่าวคาถานี้ อันมีใจความว่า

คุณแม่ขอรับ พระพุทธเจ้าเป็นบุคคลหาได้ยากในโลก พระธรรมก็หาได้ยากในโลก ลูกรู้เห็นอำนาจประโยชน์ดังนี้ ลูกจึงขอสละชีวิตบูชาพระพุทธศาสนา เพื่อจะได้เป็นปัจจัยให้บรรลุพระโพธิญาณ สำเร็จเป็นองค์พระอรหันตสัมมา-สัมพุทธเจ้าในอนาคต

ครั้นแล้วตุลกบัณฑิตจึงกล่าวห้ามมารดาของตนว่า คุณแม่ขอรับ ด้วยเหตุนี้เองลูกจึงขอห้ามคุณแม่ ขอให้คุณแม่กลับไปเสียเถิด อย่าได้เสียใจไปเลย ครั้นแล้วก็เดินเข้าไปหาต้นตะบองเพชรต้นหนึ่ง ซึ่งเกิดอยู่ในป่าช้านั้น จับต้นตะบองเพชรนั้นพลางพูดกับต้นตะบองเพชรว่า เจ้าตะบองเพชรเอ๋ย เจ้านี้ไม่มีบุญเลย ด้วยว่าพวกมนุษย์ทั้งหลายพากันเอาไม้อื่นๆ ไปสร้างวัด สร้างที่จงกรมเป็นต้นถวายเป็นทานแก่พระพุทธเจ้า หรือพระสงฆ์ แต่ตัวเจ้าไม่มีบุญเหมือนต้นไม้อื่นๆ เลย เจ้าจึงมาเกิดอยู่ในที่โสโครกอย่างนี้

ในวันนั้นเอง สุชาติพราหมณ์บิดาของตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ ได้เอาทองบรรทุกเรือมาจากเมืองปาตลีบุตร มาถึงเมืองจีนมหานคร ประชาชนชาวจีนมหานครได้เห็นสุชาติพราหมณ์มาแต่ไกล ก็พากันกระหึดกระหอบเข้าไปบอกพราหมณ์ว่า ท่านพราหมณ์ขอรับ ตุลกบัณฑิตลูกชายของท่านไม่คำนึงห่วงใยชีวิตของตน กำลังจะอุทิศชีวิตของตนเป็นทานบูชาพระพุทธศาสนา จักถึงความพินาศอยู่แล้ว บัดนี้เพชฌฆาตกำลังจะเอาขึ้นเสียบบนหลาวที่ป่าช้าผีดิบ สุชาติพราหมณ์ได้ฟังคำบอกเล่าดังนั้น ก็มีใจหวาดหวั่น รีบรุดไปยังป่าช้าผีดิบ เห็นบุตรของตนอยู่ในสภาพถูกจองจำด้วยเครื่องพันธนาการเช่นนั้น จึงกล่าวกะพวกเพชฌฆาตว่า นี่แน่ะท่านทั้งหลายพวกท่านอย่าทำลายลูกของเราเลย ด้วยตัวเรานี้ถ้าสละลูกไปแล้วก็จะมีชีวิตอยู่ในโลกนี้ต่อไปอีกไม่ได้ เราจะขอไถ่เอาลูกเราไว้ ณ บัดนี้ ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว สุชาติพราหมณ์ก็รีบรุดเข้าไปในท้องพระโรง เข้าเฝ้าพระเจ้าจีนราชถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ขอพระองค์ได้ทรงพระมหากรุณาโปรดอนุเคราะห์ข้าพระพุทธ-เจ้าเถิด อย่าได้ประหารชีวิตลูกชายของข้าพระองค์เลย ข้าพระองค์จะขอไถ่ลูกไว้ ณ บัดนี้

พระเจ้าจีนราชทรงสดับคำของพราหมณ์กราบทูลดังนั้นจึงตรัสบอกพราหมณ์ว่า นี่แน่ะพราหมณ์ ถ้าเจ้าประสงค์จะให้ปล่อยลูกชายของเจ้าให้พ้นทุกข์แล้ว เจ้าจะต้องเอาทองหนักเท่าลูกชายของเจ้ามาให้เรา ครั้งนั้นสุชาติพราหมณ์จึงกราบทูลรับสนองตามที่มีพระราชประสงค์ แล้วรีบเอาเรือบรรจุทองเป็นอันมากไปไถ่บุตรของตนจากสำนักพระเจ้าจีนราช ด้วยเอาทองชั่งให้ได้น้ำหนักเท่าบุตรของตนแล้วถวายทองหนักเท่าบุตรสุดที่รักของตนแด่พระเจ้าจีนราช แล้วพาบุตรของตนกลับมายังบ้านเรือนของตน

เวลานั้น ฝ่ายพระนาคทีปเถระสังฆนายก เมื่อจะให้โอวาทแก่สมณะเหล่านั้น จึงกล่าวว่าเพื่อนสหธรรมิกทั้งหลาย พวกเราได้อาศัยกุลบุตรคนนี้จึงได้ชีวิตของตนมา เชิญเถิด เราทั้งหลายอย่าได้ประมาท ควรพยายามเจริญวิปัสสนากรรมฐานต่อไป ครั้นแล้วจึงสั่งให้ภิกษุสามเณร ๓๒ รูป นั้นไปประชุมพร้อมกันทุกรูปในสีมาเดียวกัน ทำการอุปสมบทสามเณรรูปนั้นซึ่งอายุได้ ๒๐ ปีบริบูรณ์ ต่อมาภิกษุ ๓๓ รูป นั้น ได้นั่งอยู่ที่อันผาสุกที่โคนต้นไม้องค์ละต้น กระทำความพยายามพากเพียรเจริญวิปัสสนากรรมฐาน ไม่นานนักก็ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา

อยู่ต่อมา พระอรหันต์ ๓๓ รูป นั้น เข้าสมาบัติ ครั้นออกจากสมาบัติแล้ว ก็ครองจีวรถือบาตรเหาะไปทางอากาศเหมือนดวงอาทิตย์ที่โคจรอยู่บนท้องฟ้า เที่ยวไปบิณฑบาตในหมู่บ้านและอยู่ประจำที่อารามแห่งหนึ่ง บรรดาพระอรหันต์เหล่านั้น บางองค์ก็เดินจงกรม บางองค์ก็ยืนอยู่ในอากาศ บางองค์ก็เหาะไปใกล้ดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ บางองค์ก็ไปยังยอดเขาสิเนรุบรรพต พระอรหันต์เหล่านั้นได้แสดงปาฏิหาริย์น่าอัศจรรย์หลายอย่างหลายประการโดยนัยต่าง ๆ ดังกล่าวมาโดยสังเขปนี้

เวลานั้นพระเจ้าจีนราชได้ทอดพระเนตรเห็นเหตุน่าอัศจรรย์มากมายหลายหลาก ซึ่งไม่เคยมีมาก่อนในพระนครของพระองค์ ก็มีพระหฤทัยสะดุ้งกลัว สยองพระโลมา มีพระอาการซบเซา จึงตรัสกะอำมาตย์ว่า นี่แน่ะอำมาตย์ทั้งหลายพวกโจรเหล่านั้นเหาะมาทางอากาศ เห็นจะประสงค์ฆ่าเราให้สิ้นชีวิต บัดนี้ พวกเราจะกระทำอย่างไรแก่โจรเหล่านั้น พวกอำมาตย์ได้ฟังพระราชดำรัสถามดังนั้น จึงกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ถ้าอย่างนั้นพระองค์ขอได้โปรดเกล้าให้เรียกตุลกบัณฑิตมาเฝ้าแล้วตรัสถามเรื่องนี้ดูเถิด พระพุทธเจ้าข้า ครั้นแล้วพระเจ้าจีนราชก็โปรดให้เรียกตุลกบัณฑิต

เข้าเฝ้า ตรัสถามว่า เจ้าตุลกบัณฑิต โจรเหล่านั้นเหาะมาทางอากาศ พวกมันจักต้องประสงค์จะฆ่าเราให้สิ้นชีวิต มันจึงมาที่นี้ บัดนี้ขอให้เจ้าบัณฑิตได้ให้ชีวิตแก่พวกเราด้วย

ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ ได้ฟังดังนั้น ก็มีใจปลื้มปีติปราโมทย์ ใบหน้าเบิกบาน ปานบัวแย้ม กราบทูลพระเจ้าจีนราชว่า ขอเดชะมหาราชเจ้าผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ถ้าเช่นนั้นก็ขอพระองค์อย่าได้ทรงหวาดกลัวเลย ท่านเหล่านั้นเป็นพระผู้เป็นเจ้าของข้าพระพุทธเจ้า มิได้มาเพื่อจะสร้างความทุกข์ให้พระองค์ โดยที่แท้พระผู้เป็นเจ้าเหล่านั้นประสงค์จะประกาศคุณของตน เพราะตนเองมีคุณมาก จึงพากันมาที่เมืองนี้ ครั้นกล่าวปลอบพระทัยพระเจ้าจีนราชดังนี้แล้ว จึงรับสั่งให้ปูอาสนะไว้ในพระตำหนักหลวง สั่งให้เตรียมของหอมและดอกไม้เป็นต้นไว้ให้พร้อม ที่พระตำหนักหลวงนั้นแล

ครั้งนั้น ตุลกบัณฑิตก็แหงนหน้ามองดูท้องฟ้า ประนมมือนมัสการอากาศพลางป่าวประกาศว่า พระคุณเจ้าที่เคารพ ขออาราธนาองค์พระอรหันต์สาวกของสมเด็จศรีสุคตทศพล ลงมาจากนภากาศในกาลบัดนี้เถิด ครั้งนั้นพระอรหันต์ทั้ง ๓๓ องค์ เมื่อได้ยินคำป่าวประกาศอาราธนาของตลกบัณฑิตดังนั้นแล้ว ก็ลงมาจากอากาศมานั่งพร้อมกันอยู่บนอาสนะที่ปูลาดถวายไว้ในพระตำหนักหลวงของพระเจ้าจีนราช ในขณะนั้นประชาชนชาวจีนมหานครอันมีพระเจ้าจีนราชเป็นต้นเป็นประธาน จึงประชุมพร้อมกันที่พระตำหนักหลวงนั้น พร้อมกันกราบไหว้พระอรหันต์แล้วนั่งอยู่ ครั้งนั้นพระนาคทีปเถระ ผู้เป็นสังฆนายกบรรดาพระอรหันต์เหล่านั้นเมื่อจะถวายพระธรรมเทศนาแด่พระเจ้าจีนราชจึงกล่าวคาถาทั้งหลายเหล่านี้อันมีใจความว่า

ขอถวายพระพรมหาบพิตรพระราชสมภารเจ้าพระองค์ ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ นรชนกระทำกรรมใดๆ โดยไม่กำหนดหมายให้รอบคอบชอบธรรม หากกรรมนั้นเป็นอกุศลกรรมอันไร้ประโยชน์โสตถิผล ก็มีแต่จะทำให้นรชนนั้นได้รับทุกข์ ในกาลทุกเมื่อ บุคคลกระทำกรรมใดๆ ด้วยความมีใจเป็นอกุศล กรรมนั้นก็จะหาประโยชน์โสตถิผลมิได้ ย่อมจะนำไปสู่ทุคติตลอดไป บุคคลใดมีใจเลื่อมใสศรัทธา ถึง

พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ว่าเป็นสรณะที่พึ่งที่ระลึก บุคคลนั้นจะไม่พึงไปสู่อบายภูมิ จะพึงไปสู่สุคติโลกสวรรค์ในกาลทุกเมื่อ

ขอถวายพระพรมหาบพิตรพระราชสมภารเจ้าพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นมงคล อันสูงสุดในโลกพระองค์ทรงเป็นอัครบุคคลผู้ประเสริฐสุดในไตรภพ บุคคลได้อาศัยพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ แล้วก็จะพึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวง พระธรรมคำสั่งสอนของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้านั้นเล่าก็เป็นมงคลอันประเสริฐสุดในโลก เป็นธรรมอันลึกล้ำคัมภีรภาพ ยากที่พาลชนจะรู้เห็นได้ บุคคลได้อาศัยพระธรรมเป็นสรณะแล้ว ก็จะพึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ส่วนพระสงฆ์สาวกของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเล่า ก็เป็นมงคลอันล้ำเลิศในโลก เป็นทักขิไณยบุคคลอันประเสริฐสุด บุคคลได้อาศัยพระสงฆ์เป็นสรณะแล้วก็จะพึงพ้นจากทุกข์ทั้งปวง

ขอถวายพระพรมหาบพิตรพระราชสมภารเจ้าพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ อันธรรมดาว่า พืชพันธุ์ธัญชาติต่างๆ ที่เขาปลูกเขาหว่านไว้ในที่ไร่ที่นาอันอุดมดี ย่อมจะงอกงามผลิดอกออกผล สำเร็จประโยชน์แก่ปวงชนเป็นนิจตามกาลสมัยฉันใด บรรดาบุญกุศลที่สาธุชนมีใจศรัทธากระทำไว้ในพระบวรพุทธศาสนา ก็ฉันนั้น ย่อมจะอำนวยความสุขความเจริญแก่สาธุชนตามความมุ่งมาดปรารถนาเป็นนิจทุกกาลสมัย ด้วยเหตุฉะนั้นไซร้ นรชนผู้เป็นบัณฑิตเมื่อกระทำบุญกุศลไว้ในโลกนี้แล้ว ย่อมจะได้เสวยความสุขความเจริญทั้งโลกนี้และโลกหน้า แลจะได้บรรลุพระอมฤตมหานฤพานสมความปรารถนาทุกประการ

ในกาลครั้งนั้น พระเจ้าจีนราชบรมกษัตริย์ได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระนาคทีปเถระดังพรรณนามานี้ ก็ทรงมีพระราชศรัทธาเลื่อมใสในพระรัตนตรัย รับสั่งให้เจ้าพนักงานเที่ยวตีกลองป่าวร้องไปทั่วจีนมหานคร ชักชวนประชาชนชาวจีนมหานครว่า คนเหล่าใดที่อยู่ในพระนครนี้ เมื่อจะรักษาชีวิตของตนให้มีความสุข ก็จงทำใจให้เลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย คนที่มีศรัทธาเลื่อมใสเหล่านั้นจงได้พร้อมใจกันกระทำทานในพระพุทธศาสนา ตามกำลังศรัทธาและกำลังทรัพย์ของตน ๆ โดยทั่วกัน

จำเดิมตั้งแต่กาลบัดนั้นเป็นต้นมา พวกเพชฌฆาตและพวกมิจฉาทิฐิ ก็ไม่มีโอกาสได้อยู่ในจีนมหานครนั้นต่อไป ครั้งนั้นพระเจ้าจีนราชจึงได้ทรงสถาปนาตุลก-บัณฑิตบรมโพธิสัตว์ให้ดำรงตำแหน่งเสนาบดี ทรงเนรเทศพราหมณ์ปุโรหิตผู้เป็นมิจฉาทิฐิออกไปเสียจากประเทศ พราหมณ์มิจฉาทิฐินั้นเมื่อถูกเนรเทศจากนครแล้วก็ออกเดินทางจากไปในขณะนั้น เปลวไฟนรกก็ลุกโพลงจากอเวจีมหานรกมาไหม้พราหมณ์ผู้ใจบาปให้วอดไป พราหมณ์ใจบาปนั้นจึงไปตกอยู่ในอเวจีมหานรก ได้รับทุกข์เวทนาอย่างแสนสาหัส ด้วยวิบากแห่งอกุศลกรรมที่ตนกระทำไว้นั้น

สวนพระเจาจนราชทรงเจรญพระราชศรทธาสรางพระอารามขนอารามหนง ชอจีนารามใกล้ประตูพระนครของพระองค์ทางด้านตะวันออก ถวายพระนาคทีปเถระจำเดิมตั้งแต่นั้นมาพระเจ้าจีนราชก็ทรงเจริญพระราชศรัทธา ทรงพระอุตสาหะอุปถัมภ์บำรุงพระภิกษุสงฆ์อันมีพระนาคทีปเถระเป็นประธาน ซึ่งอยู่ในจีนารามนั้นด้วยปัจจัย ๔ เป็นนิจกาล ครั้งนั้น ตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์เสนาบดีก็ได้ถวายมหาทานแก่พระสงฆ์อันมีพระนาคทีปเถระเป็นประมุขในจีนารามนั้นเช่นกัน ประชาชนชาวจีนมหานครก็พร้อมกันไปพระอารามนั้น ได้ร่วมกันถวายวัตถุทาน มีจีวรเป็นต้นแก่พระสงฆ์องค์พระอรหันต์เหล่านั้นเป็นประจำ พระเถระเหล่านั้นก็ได้บำเพ็ญศาสนกิจอยู่ตราบเท่าอายุ ในเวลาจะสิ้นชีวิตก็ได้แสดงปาฏิหาริย์เป็นมหัศจรรย์เป็นอันมากที่พระอารามนั้น แล้วจึงปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ[๑] มหาชนชาวจีนมหานครมีพระเจ้าจีนราชเป็นประมุข ได้ร่วมกันเทิดทูนรักษาพระศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าโกนา-

---

[๑] ดับกิเลสไปพร้อมกับดับรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ

คมนะให้เจริญรุ่งเรือง พากันกระทำบุญกุศลนานาประการ มีการถวายทานเป็นต้น ดำรงอยู่จนตลอดอายุ เมื่อสิ้นชีวิตแล้วก็ได้ไปบังเกิดในเทวโลกโดยทั่วกัน

สมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนาอันเป็นอดีตนิทานมาตรัสเล่าโปรดภิกษุสงฆ์พุทธสาวกดังนี้แล้ว จึงตรัสธรรมเทศนาชี้แจงต่อไปว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์แท้ แม้ในชาติปางก่อน เมื่อเราตถาคตยังเป็นพระโพธิสัตว์อยู่ เราตถาคตก็ได้บริจาคทรัพย์บริจาคบุตรภริยา และบริจาคชีวิตเป็นทานดังพรรณนามาแล้วนั้น ครั้นจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสพระคาถาทั้งหลายอันเป็นอวสานคาถามีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย พราหมณ์มิจฉาทิฐิปุโรหิต ใจบาปของพระเจ้าจีนราชในกาลครั้งนั้นอันได้ไปตกนรกหมกไหม้อยู่เป็นเวลานานได้มาเกิดเป็นพระเทวทัตในปัจจุบันชาตินี้ สุชาติพราหมณ์บิดาของตุลกบัณฑิตบรมโพธิสัตว์ ในกาลครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราชพระราชบิดาของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ นางสุชาดาพราหมณีมารดาของตุลกบัณฑิตในกาลครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นพระนางเจ้าสิริมหามายาพระราชมารดาของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ นางสัมภาราพราหมณี ภริยาของตุลกบัณฑิตในกาลครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นพระนางเจ้ายโสธราราชกัญญาผู้เลอโฉมมารดาของราหุลกุมารในปัจจุบันชาตินี้ สุวจกุมารบุตรของตุลกบัณฑิตในกาลครั้งนั้น ในปัจจุบันนี้มิใช่ใครอื่น ได้แก่ราหุลกุมารโอรสของเราตถาคตในกาลบัดนี้ พระเจ้าจีนราชบรมกษัตริย์ซึ่งเสวยราชสมบัติเป็นประมุขในจีนรัฐในกาลครั้งนั้นได้มาเกิดเป็นพระอานนท์ผู้อุปัฏฐากเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ ประชาชนชาวจีนมหานครแคว้นจีนรัฐทั้งมวลอันมีอำมาตย์ราชบริพารเป็นต้นในกาลครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นพุทธบริษัทเป็นผู้ทะนุบำรุงพระศาสนาของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้

ส่วนตุลกบัณฑิตพราหมณ์ผู้ยินดีในการบริจาคทานในกาล ครั้งนั้นในปัจจุบันนี้ได้แก่เราตถาคตอรหันต์สัมมาสัมพุทธ เจ้าผู้เป็นบรมโลกนาถ ณ บัดนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายปรารถนาพรสิ่งใด อันจะให้ความสุขในกาลทุกเมื่อก็จงพากันทรงจำชาดกนี้ไว้ด้วย น้ำใจเคารพยิ่งโดยทั่วกันเถิด

จบ ตุลกบัณฑิตชาดก

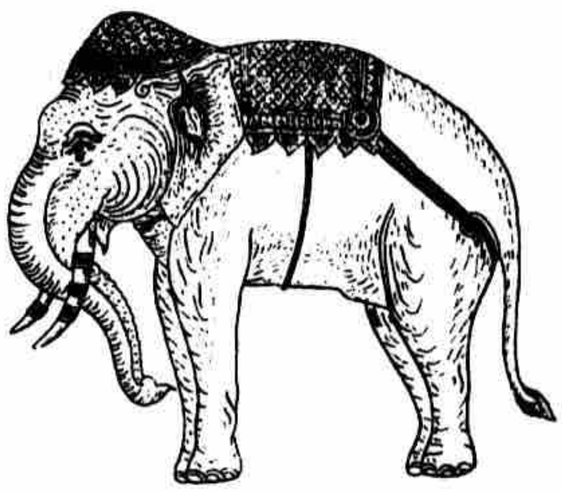

ช้างเผือก

๓ สัมมาชีวชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุรูปหนึ่ง ซึ่งเป็นผู้ปฏิบัติบำรุงมารดาบิดาของตน จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **อุทฺธริสฺสามิ เต สีสํ** เป็นอาทิ

เรื่องนี้เล่ากันต่อ ๆ มาว่า ในกาลครั้งนั้น ภิกษุรูปนั้นเดินเที่ยวไปบิณฑบาตใกล้ประตูเรือนของคนเหล่าอื่น ได้ภัตตาหารในที่นั้น ๆ แล้ว ก็นำมาเลี้ยงโยมมารดาบิดาของตนเสียก่อน เหลือจากนั้นตนเองจึงนำมาฉัน จำเดิมแต่นั้นเป็นต้นมา ภิกษุรูปนั้นก็ปฏิบัติมารดาบิดาของตนเป็นปกติ เมื่อตนได้รับภัตตาหารต่าง ๆ มีสลากภัตเป็นต้น และได้ผ้าอาบน้ำฝน หรือสิ่งของอื่น ๆ ก็นำมาให้มารดาบิดาของตน ครั้นจำเนียรกาลต่อมา เมื่อภิกษุนั้นปฏิบัติมารดาบิดาอยู่อย่างนี้ และมีความขวนขวายหาปัจจัยมากขึ้นจึงซูบผอม ผิวเหลืองซีดลงโดยลำดับ ครั้งนั้นภิกษุทั้งหลายที่เป็นเพื่อนเคยพบเคยเห็นกันมา และเป็นเพื่อนรักเพื่อนใคร่กัน มาเห็นภิกษุนั้นแล้วจึงถามว่า นี่คุณ เมื่อก่อนนี้ผิวพรรณของคุณผ่องใสงดงาม แต่บัดนี้รู้สึกว่าคุณผอมและเหลืองซีด คุณเป็นโรคอะไร ภิกษุนั้นเมื่อได้ยินคำที่เพื่อนสหธรรมิกถามดังนั้นก็เล่าความเป็นไปนั้นให้ฟังโดยตลอด ภิกษุเหล่านั้นจึงพากันกล่าวโทษ โพนทนา ตำหนิติเตียนว่า นี่แน่ะคุณเอ๋ย ไฉนเล่าคุณจึงมากระทำกรรมอันไม่สมควรแก่สมณะ ไปรับสิ่งของที่คนถวายด้วยศรัทธาเอามาเลี้ยงคฤหัสถ์อย่างนี้เล่า พระศาสดาได้ทรงบัญญัติสิกขาบทห้ามกระทำศรัทธาไทยให้ตกไปแล้วมิใช่หรือ เมื่อถูกกล่าวโทษตำหนิดังนี้ภิกษุนั้นก็มีความละอาย รู้สึกซบเซาเศร้าใจ เก็บตัวอยู่แต่ในเสนาสนะของตน ภิกษุเหล่านั้นจึงนำความข้อนั้นไปกราบทูลแด่สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงมีพระพุทธดำรัสให้เรียกภิกษุนั้นเข้าเฝ้า แล้วตรัสสอบถามว่า ดูกรภิกษุได้ยินว่าเธอเที่ยวบิณฑบาตเลี้ยงคฤหัสถ์จริงหรือ เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่าเป็นความจริง แล้วพระองค์จึงทรงซักถามต่อไปว่า ดูกรภิกษุ คฤหัสถ์ที่เธอเลี้ยงนั้นเป็นญาติของเธอหรือ ภิกษุนั้นจึงกราบทูลว่า คฤหัสถ์ที่ข้าพระองค์บำรุง

เลี้ยงนั้นเป็นโยมมารดาบิดาของข้าพระองค์เองพระเจ้าข้า พระพุทธองค์จึงประทานสาธุการแก่ภิกษุนั้นว่า ดูกรภิกษุที่เธอทำอย่างนั้นดีแล้ว ชอบแล้ว เธอทำอย่างนี้ชื่อว่าเดินตามทางที่เราเคยเดินมาแล้ว อันการเลี้ยงดูมารดาบิดานี้เป็นวงศ์ของสัตบุรุษ เป็นทางที่สัตบุรุษเคยเดินมาแล้ว ด้วยว่าบัณฑิตโบราณทั้งหลาย ได้เคยสละชีวิตของตนเพื่อมารดาบิดาของตนมาแล้ว ครั้นตรัสดังนี้แล้วพระองค์ก็ทรงดุษณีภาพอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่าโปรดภิกษุสงฆ์ว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในครั้งอดีตกาล เมื่อพระเจ้าพรหมทัตเสวยราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี พระโพธิสัตว์ได้เกิดในตระกูลยากจนตระกูลหนึ่งอยู่ในเมืองพาราณสี เมื่อเจริญเติบโตขึ้นมาโดยลำดับ พระบรมโพธิสัตว์ก็รับจ้างทำการงานให้คนอื่นเลี้ยงดูมารดาบิดาของตนโดยสัมมาชีพ ด้วยเหตุนี้มารดาบิดาจึงตั้งชื่อให้ว่า สัมมา-ชีวกุมาร ครั้นเจริญวัยได้บรรลุนิติภาวะแล้ว สัมมาชีวกุมารก็มีรูปร่างหน้าตาสง่างามน่าดูน่าชม ทั้งมีใจนิยมยินดีในการบุญการกุศลยิ่งนักพยายามทำมาหาเลี้ยงชีพโดยสุจริต บำรุงมารดาบิดาของตนด้วยความเคารพนบนอบตลอดมา ครั้นอยู่ต่อมาบิดาของสัมมาชีวกุมารบรมโพธิสัตว์ก็ได้ถึงแก่อนิจกรรม เมื่อเห็นบิดาของตนสิ้นชีวิตไปเช่นนั้นสัมมาชีวกุมารก็มีความเสียใจ ร้องไห้ร่ำไรรำพันเป็นพระคาถาแรกนี้มีใจความว่า

คุณพ่อคุณพ่อมาละลูกไปแล้วหรือลูกจักยกทางศีรษะ
ของคุณพ่อเอง ลูกพร้อมกับคุณแม่นี้จะกระทำอะไรเล่าใน
เรือนของตน

ครั้นสัมมาชีวกุมารได้คร่ำครวญรำพันอย่างนี้แล้ว ก็ประคองกอดศพบิดาของตนอีก พลางคร่ำครวญว่า คุณพ่อของลูกตายเสียแล้ว ดังนี้ จึงกล่าวเป็นคาถาเหล่านี้มีใจความว่า

คุณพ่อ คุณพ่อถึงความพลัดพรากจากไปแล้ว ยังจักละ
คุณแม่และลูกทั้งสองไปอีก ด้วยความอนุเคราะห์ต่อลูก
ถ้าโทษของลูกมีอยู่ไซร้ ขอให้คุณพ่อจงยกโทษให้ลูกด้วย
คุณพ่อ ลูกจะขอยกมือไหว้แทบเท้าคุณพ่อตลอดไป ลูกจะยก

ข้างศีรษะคุณพ่อขึ้น ใครเล่าจะยกข้างเท้า ถ้าลูกจะยกข้างเท้า ใครเล่าจะยกข้างศีรษะ ลูกจะทำอย่างไรเล่าเพื่อจะเผาศพคุณพ่อ ณ ที่นี้ และใครเล่าจะพากันมาเผาคุณพ่อของลูกในป่าช้านี้

ก็เมื่อสัมมาชีวกุมารคร่ำครวญดังนี้แล้ว ก็ยกศพบิดาขึ้นไปสร้างเชิงตะกอนในป่าช้า วางศพบิดาไว้บนเชิงตะกอนนั้นแล้วจุดไฟเผา ครั้นเผาศพบิดาแล้ว จึงมาหามารดา เมื่อจะปรึกษากับมารดา จึงได้กล่าวคาถานี้มีใจความว่า

คุณแม่ขอรับ ลูกจักกระทำบุญทานตามกำลัง เพื่ออุทิศส่วนบุญให้แก่คุณพ่อของลูกในโลกหน้าตลอดไป

ในครั้งนั้น สัมมาชีวโพธิสัตว์ก็เลี้ยงดูมารดาโดยสัมมาชีพ ภายหลังวันหนึ่ง ปรารถนาจะกระทำกสิกรรมเพื่อเลี้ยงดูมารดาตน จึงเข้าไปหาตระกูลที่ร่ำรวยตระกูลหนึ่ง เมื่อจะขอทำการงานรับจ้าง จึงกล่าวคาถานี้มีความว่า

นายขอรับ กระผมขอไหว้ท่าน ด้วยกระผมอยากจะทำการงานรับจ้างท่าน เพื่อจักได้อาหาร และค่าจ้างบ้าง

ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว จึงได้ทำงานรับจ้างในตระกูลที่ร่ำรวยนั้นเลี้ยงดูมารดาของตนด้วยการงานนั่นเอง ต่อมามีมหาเศรษฐีคนหนึ่งอยู่ในกรุงพาราณสี ได้เห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งมีความขยันหมั่นเพียร เมื่อจะชักชวนเพื่อให้ไปกระทำการงานให้ตน จึงกล่าวคาถานี้มีความว่า

ดูกรพ่อกุมาร เธอจงไปอยู่ในบ้านของฉันเถิดฉันจะให้เธอทำการงานให้ฉันบ้าง และจะให้อาหารและค่าจ้างแก่เธอและมารดาของเธอเป็นประจำ

ครั้นมหาเศรษฐีกล่าวดังนี้แล้ว เมื่อจะให้พระโพธิสัตว์สัมมาชีวะอาศัยอยู่ในสำนักตน จึงกล่าวอย่างนี้ว่า ดีละพ่อ เธอจงอยู่กับฉันตามสบายเถิดฯ พระโพธิสัตว์จึงรับว่า จำเริญเถิดท่านมหาเศรษฐี แล้วกระทำกสิกรรมอยู่ในสำนักของเศรษฐีนั้น

นั่นเอง ครั้นรับค่าจ้างที่ตนได้แล้ว ก็ลามหาเศรษฐีมาเยี่ยมมารดาของตน กล่าวกับมารดาว่า คุณแม่ ผมขอให้คุณแม่ใช้จ่ายทรัพย์นี้เลี้ยงตนตามสบายเถิดฯ พระโพธิ-สัตว์สัมมาชีวกุมารได้เลี้ยงดูมารดาของตนโดยทำนองนี้แล

ต่อมาข้าวกล้าในนานั้น ๆ ก็แก่ ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์สัมมาชีวกุมารคิดจะรักษาไว้ จึงได้ทำโรงนาขึ้นหลังหนึ่ง แล้วไปบอกกับมารดาของตนอย่างนี้อีกว่า คุณแม่บัดนี้ข้าวกล้าในนานั้น ๆ ของเราแก่แล้ว เพื่อจะรักษานานั้น ขอให้คุณแม่ไปเป็นเพื่อนผมด้วย มารดาจึงกล่าวว่าดีละพ่อจงไปตามสบายเถิดลูก แม้แม่ก็จักไปกับลูกด้วย ครั้นว่าแล้ว ก็ได้ไปกับบุตรชายนั้นนั่นแล ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์สัมมาชีวะ ถือเอาโภชนะบางอย่างไปถึงนาพร้อมกับมารดาตน จึงเข้าไปยังโรงนา ให้มารดาพักอยู่ในโรงนานั้น เลี้ยงดูมารดาด้วยน้ำร้อนและกระทำกิจต่าง ๆ มีต้มข้าวต้มและหุงข้าวสวยให้เป็นต้น ภายหลังวันหนึ่ง เมื่อพระโพธิสัตว์สัมมาชีพชำระร่างกายแล้วให้อาบน้ำอุ่น ให้ข้าวต้ม ข้าวสวย และน้ำดื่มแก่มารดาแล้วเพื่อจะไปเกี่ยวข้าว จึงได้บอกกับมารดาว่า คุณแม่ครับขอให้คุณแม่อย่าได้ออกไปข้างนอกเลย จงอยู่ในโรงนานี้แหละ ครั้นว่าแล้วก็ไหว้มารดาไปเกี่ยวข้าวในนา กาลครั้งนั้นที่ไม่ใกลจากโรงนาซึ่งเป็นที่พักของมารดาพระโพธิสัตว์ มีจอมปลวกอยู่จอมหนึ่ง ภายในจอมปลวกนั้นมีอสรพิษร้าย ตัวหนึ่ง ขณะนั้นอสรพิษเลื้อยออกจากจอมปลวกเพื่อหาอาหาร ไปหยุดอยู่ใกล้มารดาพระ-โพธิสัตว์ ในขณะเดียวกันมารดาพระโพธิสัตว์ก็เหยียดเท้าออกไปทั้ง ๆ ที่กำลังหลับอยู่ อสรพิษกัดเท้าของนาง นางตกใจตื่นขึ้นไม่อาจจะทนกำลังพิษงู บ่นเพ้อคร่ำครวญถึงแต่บุตรรักพรางกล่าวสองคาถานี้มีความว่า

ลูกที่รักของแม่เอ๋ย ลูกเป็นที่รักของแม่เสมอด้วยดวงตา
และเสมอด้วยดวงหทัยทุกเมื่อ ลูกน้อยเอ๋ย ลูกจงหนีไปเร็วเถิด
แม่ถูกงูกัดถูกกำลังพิษงูครอบงำแล้ว เว้นจากเจ้าแล้วคง
ต้องตายอย่างคนไม่มีที่พึ่งอย่างแน่นอน

ครั้นนางคร่ำครวญอย่างนี้แล้ว จึงคิดว่า ถ้าลูกเรากลับมาเห็นเราตายแล้ว ก็จะประสบความทุกข์เป็นอันมาก เพราะความตายของเรา บ่นเพ้อถึงแต่บุตรไปมาถึงแก่ความตายในที่นั้นนั่นเอง ส่วนงูนั้นได้ยินเสียงของนางก็ตกใจกลัวหนีไปซ่อนตัว

อยู่ในกองฟาง เมื่อพระอาทิตย์ขึ้นพระโพธิสัตว์ก็ยกมัดข้าวขึ้นวางบนศีรษะ ลงจากนาเพื่อจะไปเลี้ยงมารดา ครั้นไปถึงโรงนาแล้วก็เปิดประตูเห็นมารดาตนนอนอยู่บนเตียง เอามือทั้งสองนวดเท้าแล้วจึงรู้ว่ามารดาหมดลมหายใจแล้ว แลเห็นร่างกายเขียวคล้ำก็เข้าใจได้ทันทีว่ามารดาตนถูกงูกัดตาย ฉวยได้ท่อนไม้ค้นหางู ค้นหาจนทั่ว ข้างนี้บ้างเรื่อยไปจนถึงกองฟาง ฝ่ายงูนั้นขณะที่พระโพธิสัตว์เปิดกองฟางนั่นเอง ก็หยุดอยู่ในที่นั้นไม่อาจจะหนีไปได้ พระโพธิสัตว์เห็นงูจึงคิดว่า ถ้าเราจักฆ่างตัวนี้เสียในทีนี้ เราก็จักไม่ได้ชีวิตของมารดากลับคืนมา และศีลของเราก็จักขาด ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงเอ่ยขึ้นว่านี่แน่ะพ่องู เรายกโทษให้เจ้า ที่ได้ทำให้มารดาของเราตาย เจ้าได้ชีวิตฉันใด มารดาของเราก็จงได้ชีวิตฉันนั้น เจ้าจงเลื้อยไปตามสบายเถิด ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว จึงไปหามารดาแล้วคร่ำครวญอย่างหนัก กล่าวคาถานี้มีความว่า

แม่ เราผู้ชื่อว่าเป็นลูกรักมาหาแล้ว ขอให้แม่จงลุกขึ้น
มาเรียกลูกว่าลูกรัก เหมือนเมื่อก่อนเถิด

เมื่อพระโพธิสัตว์คร่ำครวญดังนี้แล้ว ก็นั่งใกล้ๆ มารดาพูดขึ้นว่า แม่จ๋า ถ้าลูกมีโทษประการใด ขอให้แม่จงยกโทษนั้นให้แก่ลูกด้วยเถิด แล้วก็พร่ำเพ้อคร่ำครวญถึงแต่มารดา กล่าวคาถาเหล่านี้ซึ่งมีใจความว่า

แม่ ความเสื่อมไปเป็นธรรมดานี้ เป็นของเที่ยงแท้แน่นอนได้มาถึงลูกและแม่แล้ว ลูกและแม่พลัดพรากจากกันเสียแล้ว แม่จะมาละลูกไปจริงๆ หรือนี่ แม่ ในสถานที่ซึ่งเป็นที่อาศัยอยู่แห่งหมู่อมนุษย์ในเวลากลางคืนมีแต่ภัยอันตรายเช่นนี้ ลูกจักกระทำอย่างไรในโรงนาให้แก่แม่ได้เล่า ลูกจะยกข้างศีรษะแม่ขึ้น ใครเล่าจะช่วยยกข้างเท้า ถ้าลูกจะยกข้างเท้า ใครเล่าจะช่วยยกข้างศีรษะ แม่จ๋า ลูกนั้นมาในที่นี้จักกระทำอะไรให้คุณแม่ได้ คุณแม่มาด่วนตายเสียแล้ว ลูกจะเผาแม่ในที่นี้ได้อย่างไร ใครเล่าจะเป็นเทวดาก็ดี มนุษย์ก็ดี แม้จะเป็นยักษ์ผู้มีฤทธิ์มากก็ดี จะช่วยให้ลูกพ้นจากทุกข์นี้ได้ ขอให้ท่านเหล่านั้นจงเป็นที่พึ่งแก่ลูกด้วยเถิด ขอให้เทวดา

ทั้งหลายซึ่งอาศัยอยู่ในอากาศก็ดี อยู่บนพื้นแผ่นดินก็ดี จง
เป็นที่พึ่งแก่ข้าพเจ้าในที่ด้วย แม่ครับลูกจักกระทำอย่างไร
แก่คุณแม่ได้เล่า

ขณะนั้นภพของท้าวสักกเทวราชได้แสดงอุณหาการ เมื่อท้าวสักกเทวราชอาวัชชนาการดูไปถึงมนุษย์โลก จึงกล่าวคาถานี้มีความว่า

เทวดาหรือมนุษย์ผู้ใดหนอ บำเพ็ญธรรมโดยชอบ คือ
บำเพ็ญปัญญาบารมี ทานบารมี หรือประพฤติพรหมจรรย์
จะให้เราเคลื่อนจากอาสน์

ครั้นท้าวสักกเทวราชทราบเหตุนั้นแล้ว จึงนิรมิตตนเป็นพราหมณ์หลงทางไปถึงโรงนาของพระโพธิสัตว์ พูดขึ้นว่า ดูกรพ่อหนุ่ม ท่านจงบอกทางที่จะไปยังกรุงพาราณสีแก่ข้าพเจ้าด้วยเถิด พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ก็ท่านมาที่นี้ทำไมฯ เราเป็นคนหลงทางมาพ่อหนุ่มฯ ท่านมาคนเดียวเท่านั้นหรือฯ ดูกรพ่อหนุ่ม เรามาจากที่ใกล้เพียงคนเดียวเท่านั้น ครั้นพระโพธิสัตว์ทราบความนั้นแล้ว จึงบอกหนทางให้แก่พราหมณ์นั้นว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ทางนี้เป็นทางไปเมืองพาราณสี ท่านจงไปทางนี้เถิด ฯ ดูกรพ่อหนุ่ม ท่านกำลังทำอะไรอยู่ในที่นี้ฯ ข้าแต่ท่านพราหมณ์ มารดาของข้าพเจ้าถูกงูกัดตายเสียแล้ว จึงเศร้าโศกเสียใจคร่ำครวญอยู่ ณ ที่นี้แล ครั้นแล้วจึงคิดได้ว่าธรรมดาพราหมณ์ย่อมรู้จักมนต์ต่างๆ ควรจักถามพราหมณ์ดู เมื่อจะถามความนั้นจึงกล่าวเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่ท่านพราหมณ์ ท่านรู้จักมนต์ซึ่งเป็นยาเพื่อชุบชีวิต
หรือไม่ ขอท่านจงให้มนต์เพื่อนุเคราะห์มารดาของข้าพเจ้าด้วยเถิด

พราหมณ์กล่าวว่า ดูกรพ่อหนุ่ม มนต์อย่างเดียวเราทราบอยู่ แต่ตัวยาที่จะให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้านั้นไม่มี ถ้าเจ้าจะให้เนื้อหัวใจมนุษย์แก่เราไซร้ เราก็จะเอาเนื้อหัวใจนั้นผสมเป็นยาด้วยมนต์ของเราแล้ว จักให้ชีวิตแก่มารดาของเจ้าได้อย่างแน่นอน พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ท่านจะต้องการส่วนใดๆ ไม่ว่าจะเป็นศีรษะ ดวงตา ดวงหทัยหรือโลหิตก็ดี ข้าพเจ้าจะให้สิ่งนั้นๆ แก่ท่าน พราหมณ์กล่าวว่า

ถ้าเช่นนั้น เจ้าจงให้ดวงหทัยแก่เราเถิด ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ปรารถนาจะเชือดดวงหทัยของตนเมื่อจะแสวงหาศัสตราจึงแลดูไปบนอากาศ กล่าวเป็นคาถานี้มีใจความว่า

ข้าแต่หมู่เทวดาทั้งหลาย ขอให้ท่านทั้งหลายพากันมา
ในที่นี้ฟังคำข้าพเจ้า และขอให้เทวดาเหล่านั้นจงอนุเคราะห์
บันดาลให้ศัสตราตกลงมาเพื่อข้าพเจ้าด้วยเถิด

ทันใดนั้น ด้วยเดชอานุภาพแห่งความกตัญญูของพระโพธิสัตว์ อากาศเทวดาทั้งปวงก็บันดาลเชือกอันงดงามด้วยแก้วสีต่าง ๆ ผูกศัสตราเล่มหนึ่งห้อยลงมาจากอากาศวางไว้ตรงหน้าพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์ถือศัสตราไว้ในมือแล้วก็ประกาศแก่หมู่เทวดาว่า เทพเจ้าผู้เจริญทั้งหลายด้วยการให้ดวงหทัยของข้าพเจ้านี้ ข้าพเจ้าจะปรารถนาสมบัติพระเจ้าจักรพรรดิเป็นต้นก็หาไม่ อนึ่ง ทานอันประเสริฐคือการให้ดวงหทัยของข้าพเจ้านี้ จงเป็นปัจจัยให้ข้าพเจ้าได้สำเร็จเป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าเถิดครั้นว่าแล้ว เมื่อจะเชิญชวนให้เหล่าเทวดาอนุโมทนาชื่นชมการให้หัวใจของตนป็นทาน จึงกล่าวเป็นคาถามีใจความว่า

ขอหมู่เทพยดาผู้เจริญทั้งหลาย ผู้มาประชุมกันอยู่ในที่นี้
จงอนุโมทนาชื่นชมดวงหทัยของข้าพเจ้าที่ให้แก่พราหมณ์นั้น
จงเป็นของมารดา และการให้ดวงหทัยนั้นมีผลมาก เพราะ
เป็นเหตุแห่งการตรัสรู้โดยแท้ ข้าพเจ้าไม่มีความรังเกียจทาน
นี้เลย เพราะว่าพระสัพพัญุตญาณเป็นที่ปรารถนาของข้าพเจ้า
เหตุนั้นข้าพเจ้าจึงให้ดวงหทัยเป็นทาน ขอท่านทั้งหลายจง
อนุโมทนาการให้ดวงหทัยนั้นของข้าพเจ้าด้วยเถิด

ครั้นพระโพธิสัตว์กล่าวดังนี้แล้ว เมื่อจะทำลายอกแห่งตนโดยประสงค์จะบำเพ็ญอธิษฐานบารมีเป็นครั้งแรก จึงอธิษฐานว่า ข้าพเจ้าจักตัดดวงหทัยของข้าพเจ้า ณ บัดนี้ อวัยวะทั้งหลายมีเลือดเป็นต้น ซึ่งเป็นของน่าเกลียดประดุจดังซากศพในร่างกายนี้ จงอย่าออกมาด้วยเลย ครั้นอธิษฐานแล้วจึงตั้งจิตมั่นคงแหวะอกเชือดดวงหทัย แล้วเอาวางไว้ที่มือพราหมณ์ พราหมณ์ก็กล่าวว่า ดูกรพ่อมหาบุรุษ การให้

ชีวิตมารดาท่านนั้น เป็นหน้าที่ของเราเอง บัดนี้ท่านจงเอาดวงหทัยจากมือเรานี้ วางใส่ในปากมารดาท่าน เราจะสาธยายมนต์ เมื่อพระโพธิสัตว์รับดวงหทัยวางใส่ในปากมารดาแล้ว พราหมณ์ปกปิดดวงหทัยด้วยสักกานุภาพ รับเอาน้ำอมฤตไปรดร่างกายที่ตายแล้ว ทันใดนั้นมารดาพระโพธิสัตว์ก็กลับได้ชีวิต ตื่นลุกขึ้นนั่งได้เหมือนคนหลับแล้วตื่นขึ้นฉะนั้น ฝ่ายพระมหาสัตว์ก็ดีใจ กราบลงที่เท้ามารดา เมื่อจะกล่าวคำอำลามารดาจึงได้กล่าวเป็นคาถาสองคาถานี้ มีความว่า

แม่ วันนี้ลูกจะอำลาแม่ เพราะว่าลูกได้มอบดวงหทัยของลูกให้แม่เสียแล้ว ด้วยอานิสงส์แห่งบุญนี้ลูกจักได้เป็นพระสัมมาพุทธเจ้าในอนาคตกาล แม่ ถ้าคืนนี้แม่จะเห็นลูกตาย ณ ที่นี้ แม่ก็จะต้องร้องไห้ คร่ำครวญถึงเพราะแม่ไม่ได้เห็นหน้าลูกอีกต่อไป

ก็แลพระโพธิสัตว์ ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ก็ล้มลงกระทำกาลกิริยาในที่นั้นนั่นเอง

เมื่อมารดาพระโพธิสัตว์ เห็นปิยบุตรของตนตายก็ร้องไห้คร่ำครวญกล่าวเป็นคาถาเหล่านี้มีใจความว่า

ดูกรลูกรักของแม่ แม่ก็ได้ลูกนี้เป็นที่รักเพราะพ่อของลูกก็ไม่มีแล้ว แม่จักกระทำอย่างไรเล่า ลูกรัก เมื่อแม่มีความหิวกระหายลูกก็จะนำอาหารมาให้กินในที่นี้เอง ต่อไปใครเล่าจะให้อาหารแก่แม่ ใครเล่าจักกระทำบุญเพื่อแม่ แลลูกย่อมเป็นที่พึ่งของแม่และเป็นที่ไปในเบื้องหน้าของแม่ ขณะนี้แม่เป็นทุกข์ยิ่ง ใครเล่าจะช่วยบรรเทาทุกข์ให้แก่แม่ได้ ดูกรลูกรัก ลูกมีอาชีพโดยชอบรู้บุญคุณคนมีจิตตั้งมั่น และได้ทำบุญเข้ามาหาแม่ตลอด ดูกรพ่อลูกรัก ด้วยบุญนั้นความทุกข์จึงเบียดเบียนแม่ลูกช่วยให้แม่พ้นจากความทุกข์ตลอดมา บัดนี้แม่จะช่วยให้ลูกพ้นจากทุกข์ให้ได้โดยเร็ว แม่นั้นคงจะต้องเป็นคนขอทานผอมลงเปรียบเสมือนแม่น้ำลดลงเมื่อเวลาเที่ยงคืนฉะนั้น แม่นั้นคงจะต้องเป็นคนขอทานร้องไห้ ถึงแต่

ลูกรักจนซูบผอมพลันเหมือนแม่น้ำน้อย ซึ่งปราศจากน้ำตลอดเวลา ฉะนั้นบัดนี้สิหนอแม่นั้นคงจะต้องเป็นคนขอทานไร้ญาติขาดที่พึ่ง ต้องทนทุกข์ทรมานเมื่อเห็นลูกรักมาตายเสียในที่นี้ จะมีชีวิตอยู่ตนเดียวได้อย่างไร ดูกรพ่อลูกน้อยคนเดียวของแม่ แม่คงจะต้องทนทุกข์ทรมาน เที่ยวขอทานอย่างน่าสงสารไร้บุตรเสียแล้ว จะมีชีวิตอยู่คนเดียวได้อย่างไรเล่า

เมื่อนางคร่ำครวญอย่างนี้แล้วก็กลับคิดได้ว่า โบราณบัณฑิตทั้งหลายช่วยชีวิตของผู้อื่นด้วยสัจวาจาของตน อย่ากระนั้นเลย เราจะต้องกระทำสัจวาจาบ้าง ครั้นแล้วนางจึงหันหน้าไปทางประจิมทิศยกมือประนม เมื่อจะทำสัจวาจา จึงได้กล่าวเป็นคาถาเหล่านี้มีใจความว่า

ตั้งแต่ข้าพเจ้าระลึกรู้สึกตนมา และตั้งแต่เป็นเด็กมา ข้าพเจ้าไม่คิดฆ่าสัตว์มีชีวิตด้วยตนเองเลย แต่ชั้นที่สุดมดดำมดแดงข้าพเจ้าก็ไม่ได้ฆ่าสักครั้งหนึ่ง ด้วยอำนาจการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงกลับมีชีวิตในวันนี้ ข้าพเจ้าไม่เคยลักขโมยแม้เพียงทรัพย์กากณิกเดียว ไม่เคยล่วงเกินสามีภรรยาของผู้อื่น ไม่เคยพูดเท็จ ไม่เคยดื่มสุราและเมรัย ศีลของข้าพเจ้าย่อมบริสุทธิ์ ด้วยอำนาจการกล่าวคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงกลับมีชีวิตในวันนี้บุตรข้าพเจ้ามอบดวงหทัยให้แก่ข้าพเจ้า ย่อมหมดจดจากบาปทั้งปวงเป็นผู้ยินดีในการจำแนกแจกทาน รักษาศีลครบบริบูรณ์ตลอดเวลาปรารถนาพระโพธิญาณ เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลกทั้งมวล

ขณะเดียวกับการกล่าวสัจจะของนางนั้น ท้าวสักกเทวราชก็ถือเอาน้ำอมฤตราดลงที่ร่างกายของพระมหาสัตว์ ด้วยสักกานุภาพ ขณะนั้นพระมหาสัตว์ก็กลับฟื้นคืนชีวิตหายโรค ลุกขึ้นนั่งอยู่ เมื่อพระมารดาพระโพธิสัตว์เห็นดังนั้นแล้วก็สวมกอดพระโพธิสัตว์ จูบศีรษะ มีจิตยินดียิ่งนัก พลางกล่าวว่า ลูกรักของแม่ได้ชีวิตแล้ว ในกาลนั้นท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรเห็นคนทั้งสองแสดงความยินดีก็มี

พระหทัยเปี่ยมไปด้วยปีตินั่งอยู่แล้ว จึงละจากเพศพราหมณ์ เปล่งรัศมีให้รุ่งเรืองโพลงขึ้นด้วยกายทิพย์ ประดุจดังพระอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ ดำรงอยู่บนอากาศบันดาลให้ภูมิประเทศทั้งสิ้นมีป่าโรงนาเป็นอาทิ มีแสงสว่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน เมื่อจะบอกว่าตนเป็นท้าวสักกเทวราช จึงได้กล่าวสองคาถานี้มีความว่า

ตัวเราท้าวสักกะจอมเทพ ได้มาหาท่านในวันนี้ ก็เพื่อ
บอกให้ท่านได้บำเพ็ญบารมีและพยายามทำความเพียรต่อไป
อย่าประมาท ความดีจะเป็นของท่านทุกเมื่อ พระโพธิญาณที่
ท่านปรารถนานั้น ท่านก็จะได้สมความปรารถนาในอนาคต
จักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้ประเสริฐในโลก

ท้าวสักกเทวราช ครั้นกล่าวดังนี้แล้ว เมื่อจะประทานโอวาทแก่คนทั้งสองนั้นต่อไปอีกจึงได้กล่าวคาถาเหล่านี้ซึ่งมีใจความว่า

ดูกรแม่ผู้เจริญ ท่านจงประพฤติธรรม ครั้นประพฤติ-
ธรรมในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสวรรค์ เพราะบุตรผู้เป็นที่รักของตน
ดูกรพ่อผู้เจริญ ท่านจงประพฤติธรรม ครันประพฤติธรรม
ในโลกนี้แล้ว จักได้ไปสู่สวรรค์ เพราะความรักแม่ของตน
ท่านทั้งสองครั้นได้บำเพ็ญธรรมให้บริบูรณ์แล้วก็จักได้ไปสู่
สวรรค์ เพราะว่าธรรมที่บุคคลประพฤติมาดีแล้ว ย่อมนำ
ความสุขมาให้ นี้เป็นอานิสงส์ในธรรมที่ตนประพฤติดีแล้ว
คนที่ประพฤติธรรมเป็นปกติ ย่อมไม่ไปสู่ทุคติ เหล่าเทวา
ทั้งหมดมีพระอินทร์และเหล่าเทพที่อยู่ในสวรรค์ชั้นไตรเทพ
ประพฤติธรรมกันดีแล้วจึงได้เสวยสุขสมบัติอันประเสริฐ
ท่านผู้เจริญทั้งสองประมาทบำเพ็ญธรรมให้บริบูรณ์ในโลกนี้
แล้ว จักได้ไปสู่สรวงสวรรค์แน่นอน

ท้าวสักกเทวราช ครั้นประทานโอวาทแก่คนทั้งสองอย่างนี้แล้ว ก็เสด็จไปยังทิพยสถานของตนทันที

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นจึงตรัสพระคาถานี้มีความว่า

ท้าวสุชัมบดีสักกเทวราช ครั้นตรัสความดังนี้แล้วก็น้อมคำนับพระโพธิสัตว์และมารดาแล้วเสด็จไปยังเทวโลก ซึ่งเป็นทิพยสถานของตน

ตั้งแต่นั้นมา มารดาและบุตรก็เป็นผู้ไม่ประมาทดำรงชนมชีพอยู่จนสิ้นอายุแล้วได้ไปบังเกิดในเทวโลกนั้นแล

สมเด็จพระบรมศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว จึงตรัสชี้แจงต่อไปอีกว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายแม้โบราณกบัณฑิตทั้งหลาย ก็ได้สละชีวิตของตนเพื่อประโยชน์แก่มารดาบิดาโดยแท้ เมื่อจะทรงประชุมชาดกอีกครั้งหนึ่ง จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายให้ทราบว่า

ท่านมหาเศรษฐีผู้มีทรัพย์มียศซึ่งอาศัยอยู่ในกรุงพาราณสีในกาลครั้งนั้น ได้เกิดเป็นพระสารีบุตรเถระ ในปัจจุบันชาตินี้ พระเจ้าพรหมทัตมหาราชในกาลครั้งนั้นได้เกิดเป็นพระอานนท-เถระในปัจจุบันชาตินี้ ท้าวสักกเทวราชในกาลครั้งนั้น ได้เกิดเป็นพระอนุทธเถระในปัจจุบันชาตินี้ มารดามหาบุรุษสัมมาชีวกุมารในกาลครั้งนั้น ได้เกิดเป็นพระนางสิริมหา-มายา ในปัจจุบันชาตินี้ บิดามหาบุรุษในกาลครั้งนั้นได้เกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราชในปัจจุบันชาตินี้ อนึ่ง ชาวพระนครทั้งหมดและหมู่ชนชาวนิคมทั้งหลายในกาลครั้งนั้นได้เกิดเป็นบริษัทของเราตถาคต ช่วยบำรุงพระศาสนาในปัจจุบันชาตินี้ ส่วนสัมมาชีวกุมารในกาลครั้งนั้น ในปัจจุบันชาตินี้ได้แก่เราตถาคตอรหันตสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมโลกนาถ แลภิกษุทั้งหลายเธอทั้งหลายจงพากันจดจำชาดกนี้ไว้ด้วยจิตอันมีความเคารพยิ่งโดยทั่วกันเถิด

จบ สัมมาชีวชาดก

๔ อรินทมชาดก

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภทานบารมีของพระองค์เป็นเหตุ จึงตรัสพระธรรมเทศนาเป็นผลเริ่มต้นด้วยคำว่า **สุวณฺณ เม มโนรถ** ดังนี้เป็นอาทิ

ความพิสดารมีว่า ณ กาลวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกัน ณ โรงธรรมสภา ได้เจรจากันขึ้นว่า ผู้มีอายุทั้งหลายอานุภาพแห่งทานบารมีของพระศาสดาของเราทั้งหลายนี้ เป็นที่น่าอัศจรรย์จริงหนอ พระองค์ทรงบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณ ก็ด้วยอานุภาพแห่งทานบารมีนั้น และยังได้ประทานหนทางอันประเสริฐแก่เทวดาและมนุษย์อีกด้วย สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสดับเสียงนั้นทางทิพย์โสต จึงเสด็จมาประทับนั่งเหนือบวรพุทธอาสน์ ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนาเรื่องอะไรกันอยู่ เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องราวนั้นให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสต่อไปว่าภิกษุทั้งหลาย เราตถาคตเป็นผู้ไม่รู้จักอิ่มด้วยการถวายทานมิใช่แต่ในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้น แม้ในอดีตชาติแต่หนหลัง เราตถาคตก็ไม่อิ่มด้วยการถวายทานเหมือนกัน ครั้นทรงมีพุทธดำรัสดังนี้แล้ว จึงทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่ เมื่อภิกษุสงฆ์เหล่านั้นกราบทูลอาราธนา พระองค์จึงได้นำอดีตนิทานมาเล่าโดยพิสดารว่า

ภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลนานมาแล้วยังมีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าอรินทมะ พระองค์ทรงครองราชย์อยู่ในสูจินคร พระเจ้าอรินทมะนั้นมีพระอัครมเหสีทรงพระนามว่า สุวรรณคัพภา และได้เป็นหัวหน้าเหล่านางขัตติย-กัญญา ๑๖,๐๐๐ นาง ในครั้งนั้นพระเจ้าอรินทมะทรงรับสั่งให้สร้างศาลาโรงทานถึง ๖ แห่ง คือ ที่ประตูพระนคร ๔ แห่ง ตรงกลางพระนคร ๑ แห่ง ที่ประตูพระราชนิเวศน์ ๑ แห่ง ทรงพระราชทานมหาทานสิ้นพระราชทรัพย์วันละ ๖๐๐,๐๐๐ ทุกวันทรงให้ฝนคือทานบริจาคตกลงปกคลุมไปทั่วชมพูทวีปทั้งสิ้นให้เป็นเนินสูง ดุจมหาเมฆแผ่ปกคลุมชมพูทวีปทั้งสิ้นฉะนั้น

อยู่ต่อมาวันหนึ่ง พระเจ้าอรินทมราช ทรงตื่นจากพระบรรทมแต่เช้าตรู ทรงพระจินตนาการถึงทานของพระองค์อยู่ก็บังเกิดปรีดาปราโมทย์ว่าเราได้ให้พาหิรกทานอยู่เป็นประจำ ครั้นทรงเกิดปรีดาปราโมทย์อย่างนี้แล้วจึงทรงพระดำริต่อไปว่า ในวันนี้เราปรารถนาจะให้อัชฌัตติกทาน โอ้ ขอให้ยาจกทั้งหลายซึ่งมาหาเราในเช้าวันนี้อย่าได้ขอพาหิรกทานเลย พึงขอแต่อัชฌัตติกทานเท่านั้น เราก็จะให้ของที่ยาจกเหล่านั้นขอมาตามต้องการ ถ้ามีใครมาขอเนื้อหทัย เราก็จะทุบอุระนำเนื้อหทัยซึ่งมีหยาดโลหิตยังไหลอยู่ออกให้เป็นทาน อีกประการหนึ่งถ้ามีใครมาขอดวงเนตร โลหิต เนื้อร่างกายครึ่งหนึ่งหรือร่างกายทั้งสิ้นของเราก็ตาม เราก็จะให้ส่วนนั้นๆ ทั้งหมดแก่เขา ถ้ามีใครมาขอเราไปเป็นทาส เราก็จะมอบตนให้ไปเป็นทาสเขา ถ้ามีใครมาขอราชสมบัติเราก็จะมอบราชสมบัติให้เป็นทานแก่เขา

ก็เมื่อพระมหาสัตว์ทรงจินตนาการอยู่อย่างนี้ ก็สำแดงอาการร้อนขึ้นไปถึงพิภพของท้าวสักกเทวราช ท้าวสักกเทวราชทรงอาวัชชนาการคำนึงอยู่ ครั้นทรงทราบเหตุนั้นแล้ว จึงมีพระทัยยินดี ทรงจินตนาการว่า ถ้าเช่นนั้น เราจะช่วยให้พระบรมมหาสัตว์บำเพ็ญทานบารมีให้เต็มบริบูรณ์ ครั้นท้าวสักกเทวราชจินตนาการดังนี้แล้ว จึงเนรมิตตนเป็นพราหมณ์แก่ ถือไม้เท้าไปยืนตัวสั่นงันงกอยู่ข้างหน้าพระโพธิสัตว์ แล้วยกมือขวาขึ้นกล่าวถวายพระพรขึ้น ๓ ครั้งว่า **ชยตุ ภวำ มหาราชา ชยตุ ภวำ มหาราชา ชยตุ ภวำ มหาราชา** ขอพระมหาราชเจ้าผู้เจริญ จงทรงชนะเถิดๆ ๆ เมื่อพระราชาโพธิสัตว์ทรงทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นั้นแล้ว จึงปรึกษากับบรรดาอำมาตย์ทั้งหลาย ตรัสเป็นพระคาถาแรกมีใจความว่า

ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย ทองคำเป็นที่ปรารถนาของเรา
เราต้องการจะให้ทานโดยไม่เหลือแก่ยาจกทั้งหลายผู้แสวงหา
ทรัพย์ซึ่งพากันมาขอตลอดเวลา

พระราชาครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงตรัสถามพราหมณ์ว่า ท่านพราหมณ์ ท่านมา ณ ที่นี้ต้องการสิ่งอันใดเล่า พราหมณ์ชราจึงทูลขึ้นว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าเป็นคนชราแก่เฒ่าและเป็นคนทุพลภาพยากจน จึงได้มาเพื่อจะขอทองคำกับพระองค์สัก ๑,๐๐๐ ตำลึง ครั้งนั้นพระมหาสัตว์ทรงเกิดปีติโสมนัสเหมือนคนจนได้พบ

ห้องสมุด

ขุมทรัพย์ คือทองคำฉะนั้น จึงตรัสว่า ดีแล้วพราหมณ์ เราจะให้ทองคำแก่ท่าน ครั้นแล้วจึงวางทองคำ ๑,๐๐๐ ตำลึงไว้ในมือของพราหมณ์นั้น เมื่อจะสนทนากับพราหมณ์นั้น จึงได้กล่าวคาถาที่สองมีความว่า

ดูกรท่านมหาพราหมณ์ ด้วยเดชอำนาจแห่งผลทานนี้ ข้าพเจ้าปรารถนาจะได้สิ่งใดๆ ก็ตามที ขอสิ่งนั้นๆ จงสำเร็จแก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเถิด

พราหมณ์ได้รับเอาทองคำไปแล้ว ทำประหนึ่งว่าออกจากที่นั้นไปแล้ว กลับไปกราบทูลพระราชาอีกว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า บ้านของข้าพระพุทธเจ้าชำรุดทรุดโทรม จึงไม่สมควรที่จะเก็บทองคำนี้ไว้ในบ้านนั้น ดังนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงขอให้เก็บทองคำนี้ไว้ในพระราชมณเฑียรของพระองค์ เมื่อใดข้าพระพุทธเจ้ามีกิจด้วยทองคำนี้ เมื่อนั้นข้าพระพุทธเจ้าจึงจักมารับเอา พระราชาจึงตรัสว่า ดีแล้วท่านมหาพราหมณ์ เราจะรักษาทองของท่านไว้ ท่านจงมารับเอาเมื่อเวลาที่ต้องการเถิด ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชก็ออกจากที่นั้นแล้ว จึงละเพศพราหมณ์แก่แปลงเป็นพราหมณ์หนุ่ม กลับเข้ามาใกล้พระมหาสัตว์อีก แล้วเหยียดพระหัตถ์ขวาออก เพื่อจะขอราชสมบัติ จึงกล่าวเป็นคาถานี้มีใจความว่า

ห้วงน้ำอันเต็มบริบูรณ์อยู่ตลอดกาลทั้งปวงไม่รู้สิ้นไปหมดไปฉันใด อัธยาศัยของพระองค์ก็เต็มบริบูรณ์อยู่เสมอ ไม่รู้จักสิ้นไปหมดไปเหมือนฉันนั้น ข้าพระพุทธเจ้ามาแล้ว ปรารถนาจะทูลขอพระราชทานสมบัติของพระองค์ ขอพระองค์จงพระราชทานราชสมบัติแก่ข้าพระพุทธเจ้าด้วยเถิด

พระราชาทรงเกิดปีติโสมนัสอย่างยิ่ง จึงตรัสว่าดีแล้วพราหมณ์ เราจักให้ความปรารถนาของท่านเต็มบริบูรณ์ แล้วตรัสพระคาถานี้มีความว่า

ดูกรพราหมณ์ท่านมาขอสิ่งใดกะเรา เราจะให้สิ่งนั้นแก่ท่าน เรามิได้หวั่นไหวเลย ของสิ่งใดบรรดาที่มีอยู่ เราจะไม่ปกปิดหวงแหนเลย ใจของเรายินดีในการบริจาคทาน

ครั้นตรัสดังนี้แล้วทรงมีพระหฤทัยเบิกบานอย่างยิ่ง พระองค์ตรัสต่อไปอีกว่า ดูกรท่านมหาพราหมณ์ เมื่อเช้านี้เราปรารถนาจะให้อัชฌัตติกทานโดยแท้ แต่ท่านมาขอพาหิรกทานเท่านั้น เราจะให้ความปรารถนาของท่านเต็มบริบูรณ์ดังนี้ แล้วตรัสเป็นพระคาถาเหล่านี้มีใจความว่า

ทองย่อมมีแก่เราตลอดเวลา แต่การให้ทานแก่ยาจก
ขอทานทั้งหลาย ผู้แสวงหาทรัพย์ซึ่งพากันมาหาเรานั่นสิ เป็นที่
ปรารถนาแห่งเรา พระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักของเรา
เพราะฉะนั้นราชสมบัติจึงมิใช่สิ่งที่เรายินดี ท่านจงรับเอา
ราชสมบัตินี้ของเรา และจงกระทำสิ่งที่ตนปรารถนาตามสบาย
ถ้ามีใครมาขอศีรษะ ดวงตา ดวงหทัย ชีวิต หรือเลือดและ
เนื้อกะเรา เราก็จะให้สิ่งนั้นๆ แก่เขา ถ้าพวกยาจกขอทาน
ทั้งหมดจะพึงมาขอร่างกายเราทั้งหมดหรือครึ่งหนึ่ง และขอ
เอาราชสมบัติเป็นอันมากทุกเวลา เราก็จะให้สิ่งทั้งหมดแก่
พวกยาจกขอทานเหล่านั้น

ครั้นพระมหาสัตว์ปฏิญาณตนอย่างนี้แล้วจึงเรียกประชุมพวกอำมาตย์และชาวพระนครในวันนั้นนั่นเอง ตรัสว่า ดูกรชาวพระนครทั้งหลาย พราหมณ์ผู้นี้มาขอราชสมบัติของเรา เราจักมอบราชสมบัติให้แก่พราหมณ์นี้ ทันใดนั้นก็ได้เกิดมีเสียงโกลาหลเป็นอัศจรรย์ไปทั่วพระนคร ในครั้งนั้นพวกชาวพระนครซึ่งมีเสนาบดีเป็นต้นจึงพากันเข้าไปเฝ้าพระราชาโดยพร้อมกัน กราบทูลเป็นคาถามีใจความว่า

ขอเดชะ สมมติเทวราชเจ้า ขอพระองค์อย่าได้พระ-
ราชทานราชสมบัติเลย อย่าต้องให้พวกข้าพระองค์ฉิบหาย
เสียเลย เพราะว่าทรัพย์เท่านั้นสมควรแก่พราหมณ์นั้น
แก้วมณีเป็นต้นก็มีอยู่เป็นอันมาก

ครั้นพระราชามหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสตอบว่า ผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านอย่าได้กล่าวอย่างนี้ ผู้ใดขอสิ่งใดๆ กะเรา เราก็จะให้สิ่งนั้นๆ แก่เขา

ชาวพระนครทั้งหลายกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ถ้าว่าพระองค์ทรงมีความรักเยื่อใยในพวกข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ก็ขอให้พระองค์จงทรงสถาปนาพราหมณ์นี้ไว้ในตำแหน่งเสนาบดีของพวกข้าพระองค์เถิด ฝ่ายพระราชาหาได้ทรงเชื่อฟังคำของชาวพระนครเหล่านั้นไม่ เสด็จลงจากราชบัลลังก์ แล้วจึงมอบราชสมบัติให้แก่พราหมณ์ด้วยพระราชดำรัสว่า ดูกรท่านมหาพราหมณ์ ยกเว้นพระเทวีและรถเทียมม้าของเราเสียแล้ว ทรัพย์สมบัติที่เหลือจงตกเป็นของท่านทั้งหมด ดังนี้แล้วตรัสต่อไปอีกว่า ดูกรท่านมหาพราหมณ์ ราชสมบัตินี้เป็นที่รักของเราก็จริงแล แต่ว่าพระสัพพัญญุตญาณเท่านั้นเป็นที่รักยิ่งกว่าราชสมบัติตั้งร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า เพราะฉะนั้นการให้ราชสมบัติเป็นทานนี้ จงเป็นปัจจัยให้เราได้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณในอนาคตกาลเถิด แล้วทรงให้น้ำทักษิโณทกตกลงไปที่มือของพราหมณ์ได้มอบราชสมบัติให้พราหมณ์แล้ว เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นให้แจ่มแจ้ง สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าอรินทมราชทรงหลั่งน้ำทักษิโณทก
ให้ตกลงที่มือของพราหมณ์ได้พระราชทานราชสมบัติให้แก่
พราหมณ์เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณนั่นแล

ในขณะนั้นเอง ปรากฏว่าแผ่นดินใหญ่ก็แสดงกัมปนาทหวั่นไหวไปทั่ว เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้นให้แจ่มแจ้ง พระบรมศาสดาจึงตรัสต่อไปว่า

ในครั้งเมื่อพระเจ้าอรินทมราชทรงบริจาคราชสมบัติอยู่นั้น
เมทนีดลก็แสดงกัมปนาทหวั่นไหว ชาวพระนครก็เกิดความ
หวาดเสียวสะดุ้งขลาดกลัวเกิดขนลุกพองสยองเกล้า พากัน
แตกตื่นตระหนกตกใจทั่วไปทั้งพระนคร

ครั้นพระราชาพระราชทานราชสมบัติให้แก่พราหมณ์อย่างนี้แล้วก็ทรงเกิดปรีดาปราโมทย์อย่างยิ่ง ทรงยกอัญชลีขึ้นนมัสการ ทรงเปล่งอุทานตรัสว่า **สุทินฺนำ วต เม ทานำ** ทานเราได้ให้ดีแล้วดังนี้ ตรัสเป็นพระคาถานี้มีความว่า

ด้วยผลแห่งการให้ราชสมบัตินี้ เราจักได้เป็นพระพุทธุเจ้า
ในอนาคต จักกระทำพุทธกิจ ความปรารถนาของเราจง
สำเร็จเถิด

พระราชาทรงตั้งความปรารถนาไว้ดังนี้แล้ว จึงให้โอวาสสั่งสอนมหาชน ทรงพาพระเทวีขึ้นรถประทับนั่งออกจากพระนครไปทางประตูทิศตะวันออก เมื่อจะทรงประกาศความนั้นสมเด็จพระบรมศาสดา จึงตรัสว่า

ลำดับนั้นพระเจ้าอรินทมราช ครั้นพระราชทานราช-
สมบัติให้แก่พราหมณ์แล้ว จึงพาพระราชเทวีขึ้นรถเสด็จออก
จากพระนครของพระองค์ไป

ในกาลนั้นชาวพระนครทั้งสิ้นก็ยกแขนทั้งสองขึ้นปริเทวนาการคร่ำครวญกันอย่างน่าสงสาร เมื่อจะทรงประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถามีความว่า

เหล่านางพระสนมและพระราชกุมาร พวกพ่อค้าและ
พราหมณ์ชาวพระนคร ชาวชนบทและชาวนิคม นายหัตถาจารย์
นายอัสสาจารย์ นายสารถี และพลเดินเท้า ทั้งคนแก่คนหนุ่ม
และคนกลางคนทั้งปวง ก็มาประชุมพร้อมกันยกแขนทั้งสอง
ขึ้นร้องไห้คร่ำครวญต่าง ๆ นานาติดตามเสด็จไป

ครั้นพระมหาสัตว์เจ้าเห็นมหาชนติดตามมาแล้ว ก็ทรงเปลื้องเครื่องประดับอาภรณ์พระราชทานแก่ประชาชนเหล่านั้นแล้วตรัสว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านอย่าได้เศร้าโศก คร่ำครวญไปเลย ความเป็นต่าง ๆ กันและความพลัดพรากจากกันอย่างนี้เป็นธรรมดาของสรรพสัตว์ทั้งหลายโดยแท้ เพราะว่าสรรพสังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยง พระราชาได้พระราชทานพระบรมราโชวาทต่อไปอีก โดยเริ่มต้นว่า ถ้าพวกท่านทั้งหลายยังมีความรักในเราอยู่ ก็ขอให้ท่านทั้งหลายจงถวายทาน รักษาศีล เจริญเมตตาภาวนาเถิด ครั้นส่งให้มหาชนกลับไปแล้ว พระองค์ขับราชรถเดินทางต่อไป เมื่อจะทรงประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าอรินทมขัตติยราช ครั้นทรงประทานโอวาทมหาชนแล้วจึงส่งมหาชนทั้งหมดให้กลับไป พระองค์ก็ขับราชรถเดินทางต่อไป

ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราชทรงละเพศพราหมณ์หนุ่มแล้ว เนรมิตเป็นพราหมณ์อื่นอีกติดตามพระมหาสัตว์ไปข้างหลังทูลขอราชรถโดยกล่าวว่า ขอจงทรงชนะเถิด พระมหาราชเจาผู้เจริญ พระมหาสัตวเจาทรงมพระทัยยินด เสดจลงจากราชรถพรอมกับพระเทวีแล้วได้พระราชทานราชรถเทียมม้านั้นให้แก่พราหมณ์ เมื่อจะทรงประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

ในครั้งนั้นมีพราหมณ์คนหนึ่งมาขอราชรถเทียมม้าแก่พระมหาสัตว์เจ้า พระมหาสัตว์เจ้าเห็นพราหมณ์นั้นมาขอก็พระราชทานให้ไป พระหฤทัยของพระมหากษัตริย์เจ้ามิได้กระทบกระเทือนเลย ลำดับนั้นพระเจ้าอมรินทมะมหาสัตว์เจ้าทรงรับสั่งให้พระเทวีอัครมเหสีลงจากราชรถแล้วพระองค์จึงพระราชทานราชรถเทียมม้านั้นให้แก่พราหมณ์ผู้มาขอทันที

จำเดิมแต่นั้นมา กษัตริย์ทั้งสองก็ทรงพระราชดำเนินเสด็จไป ฝ่ายท้าวสักก-เทวราชทำทีประหนึ่งขับรถไปหน่อยหนึ่งก็อันตรธานหายไปในที่นั้นนั่นเอง ละเพศพราหมณ์นั้นแล้ว เนรมิตเป็นพราหมณ์แก่เหมือนคราวก่อน ติดตามพระราชาไป กล่าวอีกว่า ขอจงหยุดก่อนเถิดพระมหาราชเจ้าผู้เจริญ กษัตริย์ทั้งสองได้สดับเสียงนั้นแล้ว จึงแวะยืนอยู่ข้างทาง พราหมณ์เฒ่าจึงทูลขึ้นว่า ขอเดชะพระมหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าฝากทองคำไว้ในราชมณเฑียรของพระองค์หนึ่งพันกหาปณะ ขอพระองค์จงพระราชทานให้ข้าพระองค์เถิด บัดนี้ข้าพระองค์ต้องการทองคำ พระมหาสัตว์เจ้าจึงตรัสว่า อย่าโกรธเราเลยท่านพราหมณ์ เราและพระเทวีทั้งสองจักเป็นคนรับใช้ของท่าน พราหมณ์จึงทูลว่า อย่าเลยมหาราชเจ้า ข้าพระองค์ไม่ต้องการคนรับใช้ ขอพระองค์จงพระราชทานทองคำเท่านั้นให้แก่ข้าพระองค์ พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า ถ้าเช่นนั้นท่านพรามหณ์ ท่านจงขายเราทั้งสองให้แก่คนอื่นไป พราหมณ์จึงทูลว่าขอเดชะ

มหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าไม่ทราบที่ขาย อันที่จริงพระองค์นั่นแหละจงขายพระองค์แล้วเอาทองคำหนึ่งพันกหาปณะมาให้ข้าพระองค์เร็วๆ ลำดับนั้นพระมหาสัตว์เจ้า เมื่อจะปลอบโยนพราหมณ์ จึงตรัสพระคาถานี้มีความว่า

ดีแล้วท่านพราหมณ์ เราจักขายตัวเราแล้วเอาทองคำนั้น
ให้แก่ท่าน ท่านจะได้รับทองคำจากเรา

ครั้งนั้นพระมหาสัตว์เจ้าเมื่อทอดพระเนตรพระพักตร์พระราชเทวี ตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรเทวีน้องรัก เราปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้า
อันเป็นแดนเกษมปลอดภัยซึ่งเราปรารถนายิ่งนัก เราจะขอความ
ปลอดภัยเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ในสำนักของเธอ

พระราชเทวีครั้นได้สดับพระดำรัสนั้นแล้วก็มีพระหฤทัยโสมนัสยินดีตรัสว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ขอให้พระองค์ขายข้าพระบาทก่อนแล้วจึงรับเอาทองไป ข้าพระบาทจักให้ความปรารถนาของพระองค์เต็มบริบูรณ์ ดังนี้แล้วก็เปล่งพระสรเสียงดังลือลั่นดุจสีหราช ตรัสพระคาถานี้มีความว่า

ข้าแต่บรมกษัตริย์ผู้พระสวามี ข้าพระบาทเป็นคนใช้ของ
พระองค์ พระองค์เป็นใหญ่กว่าข้าพระบาท พระองค์ปรารถนา
จะพระราชทานยกให้แก่ผู้ใด ก็พึงพระราชทานเถิด จะพึงขาย
หรือว่าประหารชีวิตข้าพระบาทเสียก็ได้

ครั้นพระราชาทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงมีพระหฤทัยยินดียิ่ง จึงพาพระนางไปเพื่อจะขาย ลุถึงเมืองอินทปัตถนครโดยลำดับ ครั้นถึงแล้วก็เสด็จเข้าไปหาคนตระกูลร่ำรวยทั้งหลายในพระนครนั้น พรางตรัสว่า ดูกรผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจะซื้อนางทาสีไหม ลำดับนั้นมีพราหมณ์คนหนึ่งมาถามว่า ดูกรพ่อเจริญนางทาสีของท่านราคาเท่าไร พระมหาสัตว์จึงตอบว่า ดูกรพราหมณ์ผู้เจริญ นางทาสีคนนี้ราคาประมาณห้าร้อยกหาปณะ พราหมณ์ตอบตกลงแล้วก็ให้ทองคำประมาณห้าร้อยกหาปณะแก่พระมหาสัตว์เจ้าแล้วก็รับซื้อเอานางทาสี ฝ่ายพระมหาสัตว์ ครั้นรับเอามูลค่านางนั้นแล้ว

จึงมอบพระเทวีให้พราหมณ์ไป แล้วประทานโอวาทสอนว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ นับตั้งแต่นี้เป็นต้นไปเจ้าเป็นคนใช้พราหมณ์คนนี้แล้ว จงอยู่ทำการงานในบ้านพราหมณ์นี้เถิด ฝ่ายพระราชเทวีก็โผเข้ากอดพระบาทพระมหาสัตว์กราบทูลว่า ขอให้พระองค์จงยกโทษความผิดให้แก่ข้าพระบาทดังนี้แล้ว ทรงพระกันแสงกราบทูลเป็นพระคาถานี้มีความว่า

การที่ข้าพระบาทได้ถวายบังคมพระบาทของพระองค์ก็ดี
การที่ได้เห็นพระองค์ก็ดี การที่ได้อยู่ร่วมกันกับพระองค์ก็ดี
การที่ได้เจรจากับพระองค์ก็ดี ครั้งนี้เป็นครั้งสุดท้าย ข้าแต่
พระบรมกษัตริย์ผู้พระสวามีขอพระองค์จงยกโทษความผิด
ให้แก่ข้าพระบาทเถิด

ครั้นพระมหาสัตว์ทรงขายพระราชเทวีแล้ว ประสงค์จะขายพระองค์อีกจึงเข้าไปหาตระกูลพราหมณ์ที่ร่ำรวยตระกูลหนึ่งตรัสอย่างนี้ว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ท่านจะซื้อตัวเราไปเป็นทาสบ้างไหม พราหมณ์จึงกล่าวว่า ตัวท่านมีราคาเท่าไร ราคาห้าร้อยกหาปณะท่านพราหมณ์ พระมหาสัตว์ตอบ พราหมณ์จึงถามต่อไปว่า ท่านจะสามารถทำการงานของเราได้หรือ พระมหาสัตว์ตอบว่าทำได้ ท่านพราหมณ์ เมื่อพระมหาสัตว์ตรัสอย่างนี้แล้ว พราหมณ์จึงกล่าวว่า ดีละพ่อผู้เจริญ เราจะซื้อท่านในราคาห้าร้อยกหาปณะดังนี้แล้ว จึงมอบทองห้าร้อยกหาปณะให้ไป ในครั้งนั้นพระมหาสัตว์ทรงดำริว่า เมื่อเราอยู่ในที่ใกล้ประตูพระนครก็จักทราบข่าวความเป็นไปแห่งสุขและทุกข์ของพระเทวีของเรา ครั้นพระมหาสัตว์ดำริดังนี้แล้ว จึงตรัสกะพราหมณ์ว่า ท่านพราหมณ์อันที่จริงข้าพเจ้าอยากรักษาประตูพระนคร ครั้นพระมหาสัตว์ตรัสดังนี้แล้ว พราหมณ์จึงพาพระโพธิสัตว์ไปหานายประตู มอบพระโพธิสัตว์ให้ไว้แล้ว กล่าวว่า ดูกรพ่อบัดนี้ท่านจงเป็นคนใช้ของนายประตูคนนี้ ทำกิจการงานทุกอย่างอยู่ในที่นี้แหละ

ครั้งนั้นพระมหาสัตว์รับคำแล้ว ทรงรวบรวมทรัพย์ซึ่งเป็นค่าตัวของพระองค์และเป็นค่าตัวของพระราชเทวีได้แล้ว จึงตั้งความปรารถนาไว้ว่า ด้วยผลทานนี้ขอให้สัตว์ทั้งปวงอย่าวิโยคพลัดพรากจากกันเหมือนตัวข้าพระเจ้าเลย ดังนี้แล้วก็ได้มอบทรัพย์หนึ่งพันกหาปณะให้พราหมณ์แก่นั้นไป เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น สมเด็จ

พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าอรินทมมหาราชขายตัวของพระองค์กับพระราชเทวีแล้ว ได้พระราชทานทรัพย์นั้นให้แก่พราหมณ์นั้นไป

ท้าวสักกเทวราชซึ่งแปลงตนเป็นพราหมณ์แก่ รับเอาทรัพย์หนึ่งพันกหาปณะนั้นแล้วก็อันตรธานหายไป ณ ที่นั้นนั่นเอง ตั้งแต่นั้นมาพระมหาสัตว์เฝ้ารักษาประตูพระนครแต่ลำพังผู้เดียว อาศัยอยู่ในบ้านใกล้กรุงอินทปัตถนครนั่นแล

ในกาลครั้งนั้น พระนางสุวรรณคัพภาเทวี ทรงอาศัยการอยู่ร่วมกันกับพระเจ้าอรินทมราชก็ทรงพระครรภ์แก่บริบูรณ์เต็มที่แล้ว จึงเข้าไปนั่งอยู่ภายใต้ซุ้มประตูของพราหมณ์ วันแรม ๑ ค่ำ เดือน ๗ เวลาเที่ยงคืน ขณะเมื่อฝนกำลังตกอยู่ พระนางก็ทรงประสูติพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง ส่วนพระราชโอรสนั้นพอประสูติจากพระอุทรพระราชมารดาเท่านั้น ก็สิ้นพระชนม์ ลำดับนั้นพระราชเทวีทรงทราบว่าพระราชโอรสสิ้นพระชนม์แล้ว ก็ทรงอุ้มพระราชโอรสไว้ พระนางจึงทรงระลึกไปถึงพระโพธิสัตว์ เมื่อจะทรงปริเทวนาการคร่ำครวญถึงพระราชโอรส จึงกล่าวพระคาถานี้มีใจความว่า

พ่อลูกของแม่เอย แม่ได้ลูกน้อยหัวปีคนแรก เวลานี้บิดาของเจ้าก็เหมือนไม่มี และก็ไม่ทราบว่าเจ้าประสูติแล้ว ถ้าแม่ยังอยู่ในเมืองของตนเหมือนก่อนไซร้ ก็จะมีความสุขสบายเป็นอันมาก บัดนี้แม่เป็นทาสีของผู้อื่น จะทำอะไรเล่าพ่อลูกน้อย พ่อดวงเนตรเบื้องขวาของแม่ พ่อดวงหทัยของแม่ วันนี้ก็เป็นเวลากลางคืน ทั้งแม่ก็เป็นผู้หญิงคนเดียว ไฉนจะทำกิจการให้สำเร็จได้เล่า

ขณะนั้นนางพราหมณีได้ยินเสียงพระนางราชเทวีทรงพระกันแสง จึงกล่าวว่า เฮ้ยอีทาสีชั่วร้าย เจ้าร้องไห้ทำไม พระราชเทวีจึงบอกว่า คุณนายเจ้าขา บุตรของเราพอคลอดออกมาในที่นี้ก็ตายเสียแล้ว เมื่อนางพราหมณีได้ยินดังนั้นก็โกรธกล่าวว่า

เฮ้ยอีทาสีชั่วร้าย เจ้าจงรีบออกไปจากบ้านของข้า พระราชเทวีจึงกล่าวอ้อนวอนว่า คุณนายเจ้าขา เวลานี้ก็เป็นเวลากลางคืนข้างแรม ฝนก็ตก ฉันก็เป็นผู้หญิงคนเดียว กลัวอันตรายจะขออยู่ที่นี่สักคืนหนึ่ง ถึงพรุ่งนี้เถิดฉันจะออกไปแต่เช้า นางพราหมณีเป็นหญิงไม่มีความกรุณาแก่คน จึงด่าบริภาษพระราชเทวีว่า เฮ้ยเจ้าเป็นหญิงชั่วร้าย จงออกไปจากเรือนนี้โดยเร็ว ลำดับนั้นพระราชเทวีโดยความที่พระองค์ เป็นนางกษัตริย์สุขุมาลชาติ แต่ขณะนี้พระนางต้องมาเป็นคนใช้ของคนอื่นจึงประสบทุกข์อย่างยิ่ง ทรงมีพระวรกายถูกกระทบด้วยความทุกข์โศกเกินประมาณเป็นทวีคูณ มีพระหทัยเร่าร้อนประดุจดังถูกเพลิงเผา ไม่อาจจะอดกลั้นน้ำพระเนตรได้ จึงอุ้มพระราชโอรสออกจากภายใต้ซุ้มประตูนั้น ได้อาศัยแสงสว่างที่ฟ้าแลบพอมองเห็นหนทางที่จะดำเนินไปได้ พรางคร่ำครวญเที่ยวไปทางที่ประตูที่พระมหาสัตว์รักษาอยู่

เมื่อจะทรงประกาศความเรื่องนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นพระคาถาว่า

พระราชเทวีทรงประสบความทุกข์อย่างใหญ่หลวง
เร่าร้อนพระทัยประดุจดังถูกเผาด้วยเปลวเพลิง ทรงพระ-
กันแสงอย่แต่เพียงพระองค์เดียว ทรงอ้มพระราชโอรสที่ตาย
แล้วเที่ยวไปทั่วทุกทิศ

พระราชเทวีนั้นทรงมีพระเนตรซึ่งนองไปด้วยอัสสุชล ทรงพระกันแสงเที่ยวไปตามลำดับจนลุถึงประตูที่พระมหาสัตว์รักษาอยู่ เมื่อร้องขอเพื่อให้พระมหาสัตว์เปิดประตูให้ จึงตรัสว่า

ข้าแน่นายเจ้าขา ขอนายท่านจงโปรดเปิดประตูสงเคราะห์
ฉันด้วยเถิด บุตรของฉันพอเกิดมาก็ตายเสียแล้ว ฉันจักฝัง
บุตรน้อยของฉัน

ในขณะนั้น พระมหาสัตว์ได้ยินเสียงพระราชเทวีคร่ำครวญดังนั้น จึงเสด็จลุกขึ้นจากที่บรรทมประทับนั่งแล้วตรัสกับพระราชเทวีว่า ดูกรแม่ เวลานี้ยังไม่ถึงเวลาเปิด ถึงตัวเราก็อยู่ในอำนาจของผู้อื่นเขา เรากลัวนายไม่อาจจะเปิดประตูเมืองให้เจ้าได้ เจ้าจงไปขอที่ประตูอื่นเถิด พระราชเทวีทรงสดับเสียงของพระมหาสัตว์เจ้าแล้ว

จึงกอดพระราชโอรสไว้แนบพระอุระ ยืนตบพระอุระอยู่ที่นั้นเอง ทำอาการประดุจดังคนบ้า ปริเทวนาการรำพันถึงเรื่องที่ควรจะได้รับกรุณาแล้วกล่าวคาถาเหล่านี้ซึ่งมีใจความว่า

ดูกรพ่อเจ้าเป็นคนไม่มีบุญ เมื่อก่อนแม่ยังอยู่ใน
ราชสมบัติเจ้าก็ไม่มาเกิด มาบัดนี้สิแม่เป็นทาสีของคนอื่น
จะกระทำอะไรได้ ลูกน้อยเอ๋ย ถ้าว่าพระบิดาของเจ้าซึ่งเป็น
สามีของแม่ยังเป็นพระเจ้าอรินทมราชอยู่ แม่จะให้แห่เจ้าไป
ไว้บนปราสาท จะไม่นำเจ้าไปไว้บนเชิงตะกอนในป่าช้าเลย
ลูกเอ๋ย บัดนี้แม่ก็พลัดพรากจากพระราชาเจ้าเสียแล้ว แม่จะ
ขอเป็นหม้ายอยู่อย่างนี้ เพียงประตูก็ออกไม่ได้ แม่จะกระทำ
อะไรได้ลูกเอ๋ย

ทันใดนั้น พระโพธิสัตว์ได้ฟังเสียงพระราชเทวีเพ้อรำพันกำหนดจำเสียงนั้นได้ก็ทรงสลดพระทัย ตรัสถามทราบว่าเป็นพระนางสุวรรณคัพภาราชเทวีแน่แล้ว จึงเสด็จลุกขึ้นจากที่ประทับ แล้วรีบเปิดประตูเล็กตรัสบอกพระนางว่า ตนเป็นพระเจ้าอรินทมราช เมื่อพระนางสุวรรณคัพภาราชเทวีได้สดับดังนั้นก็หมอบลงแทบพระบาทมูลของพระมหาสัตว์เจ้าแล้วล้มลงสิ้นพระสติอยู่ ณ ที่นั้นเอง ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าก็อุ้มพระนางขึ้นให้ประทับนั่งแล้วจึงตรัสปลอบโยนว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ หยุดแค่นี้เถิด อย่าเศร้าโศกปริเทวนาการไปเลย ความร่วมกันก็ดี ความพลัดพรากจากกันไปก็ดี ย่อมเป็นไปตามธรรมดาของโลกโดยแท้ เพราะชีวิตของมนุษย์ทั้งหลายมีความตายเป็นที่สุด ฉะนั้นเจ้าอย่าเศร้าโศกปริเทวนาการไปเลย พระราชเทวีเจ้าให้พระมหาสัตว์รับพระราชโอรสตนแล้ว ประดิษฐานอยู่แทบพระบาทพระมหาสัตว์เจ้าแล้วกราบทูลถึงสรรพทุกข์ของตนถวายให้ทรงทราบ ฝ่ายพระมหาสัตว์ทรงอุ้มพระโอรสซึ่งตายแล้วของพระองค์ขึ้นแนบไว้กับพระอุระแล้วตรัสว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เจ้าอย่าร้องไห้ให้ช้าไปนักเลย เมื่อจะทรงประกาศความที่โลกไม่เที่ยง จึงตรัสพระคาถานี้มีความว่า

ความเป็นต่าง ๆ กันก็ดี ความพลัดพรากจากกันก็ดี นี้แลเป็นธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย สังขารทั้งหลายเป็นของไม่เที่ยงทั้งหมด นี้ก็เป็นธรรมดาของโลก

ครั้นพระมหาสัตว์ตรัสดังนี้แล้ว จึงทรงอุ้มพระราชโอรสพร้อมกับพระราชเทวี อาศัยแสงสว่างจากฟ้าแลบเสด็จไปยังป่าช้า ทรงมีพระประสงค์จะหักกิ่งไม้ไว้ขุดพื้นดินในป่าช้า จึงมอบพระราชโอรสให้พระราชเทวี แล้วตรัสว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญบัดนี้เราจะให้ชีวิตแก่โอรสเรา พระนางตรัสถามว่า ข้าแต่พระสวามี พระองค์จะให้ชีวิตโอรสได้อย่างไร พระมหาสัตว์จึงตรัสว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญในโลกนี้ ที่พึ่งอย่างอื่นจะเสมอเหมือนด้วยคำสัตย์ไม่มีเลย เราจะกระทำสัตยาธิษฐาน ดังนี้แล้วพระองค์จงผินพระพักตร์ไปทางบุรพาทิศประคองอัญชลีเมื่อจะทรงตั้งสัตยาธิษฐาน จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้มีใจความว่า

ขอให้หมู่เทพเจ้าผู้เจริญทั้งหลาย จงมาประชุมกันฟังคำของข้าพเจ้าในที่นี้ตั้งแต่ข้าพเจ้าระลึกรู้สึกตนมา และตั้งแต่ข้าพเจ้าเป็นเด็กมา ข้าพเจ้าไม่คิดฆ่าสัตว์มีชีวิตเลย แต่ชั้นที่สุดมดดำมดแดง ข้าพเจ้าก็ไม่เคยฆ่าเลย ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ข้าพเจ้าไม่เคยข่มเหงรับทรัพย์ที่เจ้าของยังไม่ได้ให้เลยแม้เพียงกากณิกหนึ่งด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ข้าพเจ้าไม่เคยล่วงเกินภรรยาของผู้อื่นไม่เคยพูดมุสาวาทเลย ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ข้าพเจ้าไม่เคยดื่มสุรายาเมาเลย ศีลของข้าพเจ้าจึงบริสุทธิ์ ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ขอให้บุตรของข้าพเจ้า จงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ข้าพเจ้าให้ทานแก่ยาจกขอทานทั้งหลายข้าพเจ้าก็ให้ด้วยจิตศรัทธา ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ข้าพเจ้าเห็นทานที่ข้าพเจ้าให้แล้วก็มีจิตบริสุทธิ์ผุดผ่อง ด้วย

อำนาจคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ข้าพเจ้าปรารถนาพระโพธิญาณอันประเสริฐสุด เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวง ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด ข้าพเจ้ายอมขายตัวไปเป็นทาส ข้าพเจ้าก็ไม่ทำให้จิตอันประกอบด้วยสัจจะให้กำเริบได้เลย ข้าพเจ้าบำเพ็ญสัจบารมีให้เต็มบริบูรณ์แล้ว จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาล ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ขอให้บุตรของข้าพเจ้าจงมีชีวิตขึ้นมาในวันนี้เถิด

ด้วยอานุภาพสัตยาธิษฐานของพระมหาสัตว์ในขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงเอาน้ำอมฤตรดลงที่ร่างกายของพระราชโอรสที่สิ้นพระชนม์แล้ว ในเวลานั้นพระราช-โอรสที่ตายแล้วก็นอนพลิกกายไปทางขวา พระราชเทวีทรงทอดพระเนตรเห็นดังนั้นก็ทรงมีพระทัยยินดียิ่งนัก จึงตรัสว่าข้าแต่พระสวามี เราทั้งหลายจะได้ชีวิตของบุตรเราในวันนี้แน่นอน เมื่อจะกระทำสัตยาธิษฐานของพระองค์อีก จึงตรัสสามพระคาถานี้มีใจความว่า

ขอเทพเจ้าผู้เจริญทั้งปวงซึ่งพากันอาศัยอยู่ตามภูเขาป่าไม้และซอกเขา และตัวยาซึ่งอยู่ในต้นไม้และเถาวัลย์ทั้งหลาย จงฟังคำของข้าพเจ้า พระราชาทรงขายข้าพเจ้าไปเป็นทาสีของผู้อื่น จึงมาในที่นี้ ข้าพเจ้ามิได้ทำจิตของตนให้กำเริบเพราะเหตุแห่งพระราชาผู้พระสวามีของข้าพเจ้าเลย ข้าพเจ้าอธิษฐานสัจจะดังนี้มา ณ ที่นี้ก็เพื่อประโยชน์แก่บุตร ด้วยอำนาจคำสัตย์นี้ ขอให้บุตรจงลุกขึ้นเดี๋ยวนี้เถิด

ลำดับนั้นทารกก็พลิกกลับลุกขึ้นดื่มถันพระมารดาได้ด้วยอานุภาพสัตยาธิษฐานในขณะนั้นด้วยอานุภาพแห่งสัตยาธิษฐานของสองพระมหากษัตริย์ ท้าวสักกเทวราชเห็นเป็นอัศจรรย์นี้ มีจิตเลื่อมใสและร่าเริงยินดี มาสถิตประดิษฐานอยู่บนอากาศนั้นรุ่งเรืองอยู่ด้วยสรีรกายอันเป็นทิพย์ ประดุจกับดวงอาทิตย์ทอแสงอ่อน ๆ อยู่บนอากาศฉะนั้น บันดาลให้ปริมณฑลสุสานทั้งสิ้นให้มีแสงสว่างเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

บันดาลให้ฝนบุปผชาติอันเป็นทิพย์ให้ไหลหลั่งถั่งตกลงมาแล้ว เมื่อจะบอกให้พระ-มหาสัตว์เจ้าทราบว่าพระองค์เสด็จมา จึงกล่าวคาถานี้มีความว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกะจอมเทพได้มาหาพระองค์ก็เพื่อจะให้พระองค์บำเพ็ญบารมีให้เต็มบริบูรณ์ เพราะเหตุแห่งความเป็นพระพุทธเจ้า ครั้นพระองค์บำเพ็ญบารมีทั้งหมดให้ครบบริบูรณ์แล้วก็จะเข้าถึงความเป็นพระพุทธเจ้าแน่นอน

ครั้นท้าวสักกเทวราชตรัสอย่างนี้แล้ว ก็พาเอากระษัตริย์ทั้งสองพร้อมทั้งพระราชโอรสออกไปจากป่าช้า ด้วยอานุภาพของตนให้ประดิษฐานอยู่ในสุจินคร ในครั้งนั้นราตรีสว่าง อรุณขึ้นไปแล้ว ท้าวสักกเทวราชก็มอบราชสมบัติให้แก่พระมหาสัตว์ ตรัสให้โอวาทสอนพระราชาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ตั้งแต่นี้ไปขอพระองค์จงอย่าประมาท ครองราชสมบัติเถิด ดังนี้แล้ว จึงเสด็จกลับไปยังสถานที่อยู่ของตนทันที เมื่อจะทรงประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถาเหล่านี้มีความว่า

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชมีจิตยินดีดำรงอยู่ในอากาศบันดาลให้ทิศานุทิศสว่างไสว แล้วมอบราชสมบัติให้กับพระ-มหาสัตว์ได้ตรัสกะพระราชาดังนี้ว่า ดีแล้วดีแล้วมหาราชเจ้าดีแล้วที่พระองค์ได้กระทำความปรารถนาไว้ ในภัทรกัลป์ข้างหน้าโน้น พระองค์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าด้วยความปรารถนานั้นแลในอนาคตกาล พระองค์จักได้เป็นพระพุทธเจ้าผู้เลิศประเสริฐสุดหาบุคคลอื่นเปรียบมิได้ในโลกเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งมวลอย่างแน่นอน อนึ่ง พระองค์จักทรงอุบัติขึ้นมาในโลกเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงพระนามว่าสุคตศาสดา ถึงพร้อมด้วยความรู้และความประพฤติ จะประทานวิมุติสุข แลสันติสุขแก่ชาวโลก อนึ่งในอนาคตพระองค์จักเป็นผู้ตรัสรู้ด้วยพระองค์เองเป็นพระพุทธเจ้าเป็นบรมนาถทำที่พึ่งอันพึงประเสริฐและจะเป็นผู้ชื่อว่าเปิด

หลังคาโลกด้วย อนึ่ง เมื่อพระองค์ทรงอุบัติขึ้นมาในโลกจัก เป็นผู้ประเสริฐเจริญที่สุด หาบุคคลอื่นเปรียบปานมิได้ จัก เป็นศาสดาของเหล่าเทวดาและมนุษย์ในอนาคตกาลแน่นอน อนึ่ง พระองค์จะเป็นผู้ประทานความสุข เป็นที่ป้องกันภัย เป็นที่พึ่งพำนักในโลก เป็นศาสดาอนุเคราะห์สัตว์โลกใน อนาคตกาลแน่นอน อนึ่งพระองค์จักเป็นผู้แสวงหาประโยชน์ ให้แก่ชาวโลกผู้มีจักษุดูกาลไกลฉลาดในเหตุและผลจักเป็น พระตถาคตผู้เป็นเจ้าของแห่งธรรมในอนาคตกาลแน่นอน อนึ่งพระองค์จักเป็นผู้ประทานอริยสัจ ๔ วิโมกข์ ๓ แว่น ธรรมและยอดแห่งความสุขคือพระนิพพานแก่เหล่าสัตว์ ทั้งปวงในอนาคตแน่นอน

ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์เจ้าก็ทรงมีพระทัยยินดีอย่างยิ่ง ครองราชย์โดย ธรรมสม่ำเสมอ อำมาตย์และชาวพระนครทั้งสิ้นก็พลอยปลื้มปีติยินดีไปด้วย ต่างพา กันถือเอาเครื่องบรรณาการต่าง ๆ เข้าไปเฝ้าพระราชาแวดล้อมถวายบังคมแต่เช้าตรู่ พระราชาก็โปรดประทานโอวาทแก่ประชาชนทั้งหลายเหล่านั้นแล้ว จึงส่งกลับไป ตั้งแต่นั้นมา หมู่มหาชนซึ่งตั้งอยู่ในโอวาทของพระราชาแล้ว ก็กระทำบุญทานต่าง ๆ จนตลอดอายุขัย ครั้นสิ้นอายุขัยแล้ว จึงไปบังเกิดในพรหมโลกนั่นแล ฝ่ายพระราชา กับพระราชเทวีทรงเสวยสิริราชสมบัติอันใหญ่ยิ่ง ทรงบำเพ็ญบุญทานต่าง ๆ จน ตลอดพระชนม์ชีพ ในเวลาสิ้นพระชนม์ จึงได้ไปบังเกิดอยู่ในพรหมโลกแล้วแล

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้วจึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราได้ให้ทานในบัดนี้เท่านั้นหามิได้ แม้ในกาลก่อนเมื่อเรายังมี ฌานไม่แก่ ก็ได้ให้มหาทานอย่างนี้เหมือนกัน เมื่อจะประชุมชาดก จึงตรัสพระคาถา สุดท้ายเหล่านี้มีใจความว่า

ท้าวสักกเทวราชในกาลครั้งนั้นก็มิใช่ใครอื่น ได้แก่ พระอนุรุทธเถระ ผู้ได้ทิพยจักษุในพระศาสนาของเราตถาคต ในปัจจุบันชาตินี้ พระราชชนกของพระเจ้าอรินทมราชในกาล

ครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ในปัจจุบันชาตินี้ พระราชชนนีของพระเจ้าอรินทมราชในกาลครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายาเทวีในปัจจุบันชาตินี้ พระนางสุวรรณคัพภาเทวี ในกาลครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นพระนางเจ้ายโสธรา ราชกัญญาผู้เลอโฉมในปัจจุบันชาตินี้ พระกุมารโอรสพระราชาในกาลครั้งนั้น ได้แก่พระราหุลกุมารในปัจจุบันชาตินั่นเอง นักรบ ประชาชน ชาวพระนคร ชาวชนบทนิคมทั้งหมด และบริษัทของพระเจ้าอรินทมราชในกาลครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นบริษัทของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้นั่นเอง พระเจ้าอรินทมมหาราชผู้มีปัญญายินดีในการจำแนกแจกทานในกาลครั้งนั้น ในปัจจุบันชาตินี้ได้แก่เราตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ณ บัดนี้

เธอทั้งหลายจงพากันทรงจำชาดกเรื่องนี้ไว้ ด้วยประการฉะนี้แล

จบ อรินทมชาดก

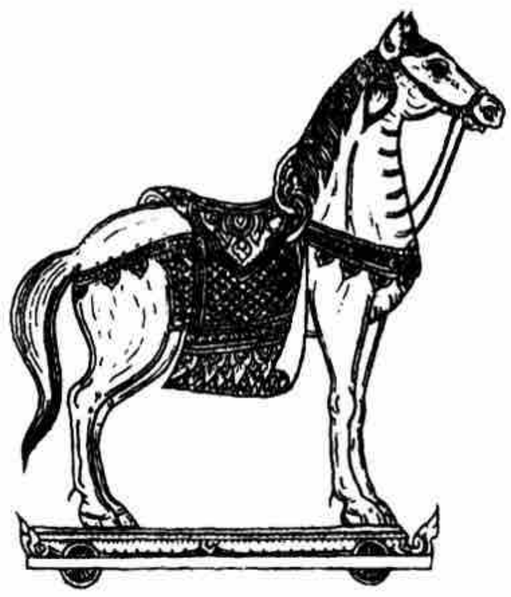

ม้าทรงเครื่อง

๕ สุภมิตรชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดา ทรงประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงพระปรารภพระเทวทัต ตรัสพระธรรมเทศนานี้เริ่มด้วยคำว่า **โอกาสํ กโรหิ ราช** ดังนี้เป็นอาทิ

ความพิสดารว่า ณ วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันในศาลาโรงธรรมว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย น่าเศร้าใจจริงหนอ พระเทวทัตนี้คิดก่อเวรกรรมในพระบรมศาสดาใช้ให้พวกนักแม่นธนูตั้งหลายคน เพียรพยายามที่จะปลงพระชนม์พระศาสดาเสียให้ได้ แม้พวกนักแม่นธนูเหล่านั้นทั้งหมดก็ได้อาศัยพระบรมศาสดานั่นแหละจึงได้มีชีวิตรอดอยู่ได้ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสดับเรื่องนั้นทางทิพยโสตจึงได้เสด็จมาตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย ขณะนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอันใดเล่า เมื่อพวกภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสขึ้นว่า ภิกษุทั้งหลาย พระเทวทัตปองร้ายเราใช่แต่จะในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้นก็หาไม่ ถึงแม้ในอดีตกาลพระเทวทัตก็กระทำการปองร้ายเราเหมือนกัน ดังนี้แล้วพระองค์ก็ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลขอให้เล่าเรื่องจึงได้ทรงนำอดีตนิทานมาเล่าโดยพิสดารว่า

ภิกษุทั้งหลายในอดีตกาลนานมาแล้ว ยังมีพระราชาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าสุภมิตร ทรงผ่านราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์อยู่ในจัมปานคร ทรงมีพระอนุชาพระนามว่า อสุภมิตร พระองค์ทรงมีอัครมเหสีพระนามว่า เกสนี และทรงมีพระราชโอรสสองพระองค์ พระองค์ผู้พี่พระนามว่าไชยเสน พระองค์ผู้น้องพระนามว่าไชยทัต เมื่อกาลล่วงไปในวันหนึ่ง พระราชอนุชา อสุภมิตรมาดำริดังนี้ว่า ถ้าว่า พระราชาเจ้าพี่ของเราจักอยู่ในพระนครนี้ ราชสมบัตินี้ก็คงจะถึงแก่พระราชโอรสทั้งสอง เราจะไม่ให้ราชสมบัติแก่พระราชโอรส จำจะชิงเอาเสียก่อน ครั้นดำริฉะนี้แล้วเพื่อจะทำการยึดเอาราชสมบัติโดยสะดวก จึงได้มอบเครื่องบรรณาการต่างๆ มีเงิน ทอง ผ้า และเครื่องประดับ เป็นต้น ให้แก่พวกอำมาตย์ผู้ใหญ่ เพื่อจะให้รักตนและเพื่อจะให้เป็นพวกตน ต่อมาวันหนึ่งพระราชอนุชาอสุภมิตร ต้องการจะทราบประมาณกำลังที่เป็นพวกของตน จึงได้ประชุมเตรียมพลเสนาขึ้นที่บ้านของตน ในกาลนั้นมีอำมาตย์คน

หนึ่งมีความกตัญญูต่อพระเจ้าสุภมิตรโพธิสัตว์ ระลึกถึงคุณของพระเจ้าสุภมิตรนั้น จึงเข้าไปหา เมื่อจะบอกเหตุแห่งพระราชอนุชาอสุภมิตร ตามความเป็นจริง จึงได้กราบทูลสองคาถานี้มีใจความว่า

ขอเดชะพระบรมราชาผู้ประเสริฐ ขอให้พระองค์จงเปิดโอกาสให้ข้าพระพุทธเจ้าพูดสักครั้งเถิด ข้าพระพุทธเจ้าได้มาในที่นี้ก็เพื่อจะบอกความลับแก่พระองค์ ขอเดชะพระราชาผู้ประเสริฐ ขอให้พระองค์จงเสด็จลุกขึ้นเร็วเถิด จงฟังคำของข้าพระองค์ ข้าพระองค์จักบอกความลับตามความเป็นจริงไม่ผิดพลาดเลย

ครั้นพระราชาได้สดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะเปิดโอกาสให้อำมาตย์นั้นบอกความลับ จึงตรัสคาถาที่สามว่า

ดูกรผู้เจริญ ท่านจงบอกเหตุที่จะเกิดขึ้นแก่เราโดยเร็วเถิด อย่าชักช้าจงบอกเราตามความจริง

ฝ่ายอำมาตย์นั้นครั้นได้ฟังดังนั้นจึงกราบทูลว่า

ขอเดชะพระอาญาไม่พ้นเกล้าฯ ข้าพระพุทธเจ้าได้ฟังมาวันนี้เองว่า พระราชอนุชาอสุภมิตรของพระองค์คิดเป็นขบถจักชิงเอาราชสมบัติของพระองค์ ขอพระองค์จงอย่าประมาทเถิด

ครั้นพระราชาได้ฟังคำนั้นแล้วก็เกิดญาณสังเวชพระทัยโดยปลงเสียว่า เป็นธรรมดาอยู่เองที่พระราชาย่อมมีศัตรูมาก ถึงแม้ราชสมบัตินี้ก็เป็นของทั่วไปแก่คนทั้งปวง และได้เกิดความสงสารในสัตว์ทั้งหลาย ทรงพระดำริดังนี้ว่า ถ้าเราจะรบกับพระอนุชาไซร้ พระราชอนุชาอสุภมิตรก็จักเข่นฆ่าหมู่พลนิกายของเราให้ประสบกับความพินาศอย่างใหญ่หลวง อันความวอดวายอย่างใหญ่หลวงของสัตว์ทั้งหลายนั้นเป็นเรื่องน่าสงสารและเศร้าใจยิ่งนัก เพราะฉะนั้นเราจะหนีออกไปจากพระนครในเวลาราตรีวันนี้แหละ ครั้นดำริดังนี้แล้ว จึงพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่อำมาตย์

นั้นแล้วส่งให้กลับออกไป ครั้นแล้วพระราชาจึงเสด็จเข้าไปยังห้องพระบรรทมของพระราชเทวีแต่เพียงพระองค์เดียว แล้วทรงกอดรัดและจุมพิตสองพระราชโอรสประทับนั่งเหนือพระแท่นสีหบรรทมปรึกษาหารือกับพระราชเทวี เมื่อจะทรงประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถานี้มีความว่า

พระเจ้าสุภมิตรมหาราช ทรงปรึกษากับพระนางเกสนี-
บรมราชเทวีผู้มีสรรพโสภางค์ว่า ดูกรน้องผู้มีพักตร์อันเจริญ
ทรัพย์และธัญชาติที่พี่มอบให้เธอแล้ว จะเป็นเงินก็ตาม
ทองก็ตาม แก้วมุกดาก็ตาม แก้วมณีก็ตามหรือจะเป็นแก้ว
ไพฑูรย์ก็ตาม บรรดามีและทรัพย์ที่เป็นฝ่ายของบิดาของเธอ
ทั้งหมดนั้นเธอควรจะฝังไว้เถิด พระราชบุตรีเกสนีผู้มีสรรพ
โสภางค์จึงทูลขึ้นดังนี้ว่า ข้าแต่สมมติเทพขอให้พระองค์
บอกหม่อมฉันมาเถิดว่าหม่อมฉันจะฝังทรัพย์นั้นที่ไหน
พระมหาราชสุภมิตรจึงตรัสกับพระนางนั้นว่า ดูกรน้องผู้มี
พักตร์อันเจริญ เธอจงถวายทานตามกำลังความสามารถใน
สมณะและพราหมณ์ผู้ทรงศีล เพราะว่าที่พึ่งของสรรพ-
สัตว์ทั้งหลาย นอกจากทานแล้วย่อมไม่มี ทานเท่านั้นจะช่วย
สร้างโภคะให้ ทานจึงตั้งมั่นในโภคทรัพย์

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เจ้าเมื่อจะให้โอวาทสอนพระเทวีอีก จึงตรัสว่า

ดูกรเทวีผู้เจริญ เธออย่าประมาทช่วยเอ็นดูบุตรทั้งสอง
ของฉันด้วย น้องจงดูแลรักษาบุตรทั้งสองให้ปลอดภัย อย่าให้
ราชอนุชาอสุภมิตรผู้เลวทรามฆ่าได้ ดูกรเกสนีผู้มีลักษณะ
อันงามเลิศเธอก็ยังเป็นสาว พวกบุรุษทั้งหลายยังหมายปอง
อยู่ อนึ่งบุรุษใดพึงมาตกลงว่าจักเป็นผู้เลี้ยงดู (สามี) เธอได้
เธอจงตั้งใจปฏิบัติบำรุงบุรุษนั้นเถิด ถ้าไม่มีใครมาตกลงว่า
จักเป็นภัสดาเธอ เธอก็พึงแสวงหาภัสดาอื่นเถิดเพราะเธอกับ
ฉันต้องพรากจากกัน เธออย่าต้องลำบากเพราะจากฉันเลย

เมื่อพระนางเกสนีได้ฟังดังนั้น ก็ดำริว่าพระราชสามีของเราตรัสคำไม่เหมาะสม จึงตรัสถามพระราชสามีว่า ข้าแต่พระมหาราชเจ้า เหตุไรพระองค์จึงตรัสคำไม่เหมาะสมเช่นนี้ พระองค์จะเสด็จไปที่ไหนเล่า ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้าเมื่อจะชี้แจงเหตุนั้นให้พระเทวีทราบชัดยิ่งขึ้น จึงตรัสสองพระคาถานี้มีความว่า

ฉันจะขอลาไปอยู่ป่าซึ่งพลุกพล่านไปด้วยพาลมฤคอัน
ร้ายกาจ สงสัยว่าฉันผู้เดียวในท่ามกลางป่าใหญ่นั้นคงจะไม่
รอดชีวิตแน่ ฉันจะสู้ทนทุกข์ทรมานอยู่ในป่าใหญ่อันพลุกพล่าน
ไปด้วยพาลมฤคและเป็นสถานที่ซึ่งมีเสือโคร่ง และเสือเหลือง
อาศัยอยู่ ส่วนเธอจงอาศัยอยู่ในพระนครนี้ตลอดไปเถิด

ครั้นพระนางเกสนีบรมราชเทวีทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงเป็นทุกข์เสียพระทัย ตรัสทูลอ้อนวอนต่างๆ นานา เพื่อจะได้เสด็จไปกับพระราชสามีของพระองค์ เมื่อจะทรงประกาศความนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

พระนางเกสนีราชเทวีผู้มีสรรพโสภางค์ได้ฟังดังนั้นจึง
ตรัสว่า พระพุทธเจ้าข้าไฉนหนอพระองค์จึงตรัสถึงเรื่องที่ไม่
เคยมี ไฉนหนอพระองค์จึงตรัสถึงเรื่องที่ชั่ว พระองค์ชอบ
ตรัสแต่เรื่องที่จะนำความทุกข์มาให้น้องฝ่ายเดียว ไม่ยอม
ตรัสเรื่องที่จะนำความสุขมาให้เลย เพราะเหตุนั้น จึงควรตรัส
ถึงเรื่องอื่นๆ อันจะสร้างความสบายใจให้น้องจะประเสริฐ
กว่า ข้าแต่ขัตติยมหาราชเจ้า ข้อที่พระองค์พึงเสด็จพระองค์
เดียวนั้นไม่เป็นธรรม หม่อมฉันขอตามเสด็จโดยมรรคาที่
พระองค์พึงเสด็จไป หม่อมฉันเกสนีจะตายพร้อมกับพระองค์
เมื่อพลัดพรากจากพระองค์แล้ว หม่อมฉันจะมีชีวิตอยู่ได้
อย่างไรเล่า หม่อมฉันจะขอตายอยู่ในป่านั้นคิดว่าจะประเสริฐ
กว่ามีชีวิตอยู่โดยการพลัดพรากจากพระองค์ ถ้ามิได้ไปกับ
พระองค์แล้ว หม่อมฉันก็จะก่อไฟให้มีเปลวลุกรุ่งโรจน์
แล้วกระโดดเข้าไปตายเสียกลางไฟคิดว่าจะประเสริฐกว่ามี

ชีวิตอยู่โดยปราศจากพระองค์หม่อมฉันจะขอพาบุตรทั้งสองติดตามพระองค์ไป เหมือนนายช้างติดตามพระยากุญชรตัวมีปกติอยู่ในป่า ณ ภูเขาและที่หล่ม ในที่เสมอและที่ไม่เสมอทั้งหลายฉะนั้น หม่อมฉันจักเป็นคนเลี้ยงง่าย จักไม่เป็นผู้เลี้ยงยากเลย พระมหาราชสุภมิตรได้ตรัสกับพระเทวีเกสมีผู้มีสรรพโสภางค์ดังนี้ว่า ดูกรแม่เกสนีผู้มีร่างชะโลมจันทน์ อย่าได้ทรงฝุ่นธุลีแทนเลย เคยทรงผ้ากาสี ผ้าโขมะและผ้าขนสัตว์มาแล้ว บัดนี้จะทรงผ้าคากรองจักทำอย่างไรได้ พระราชเทวีเกสนีผู้มีสรรพโสภางค์ได้ตรัสทูลดังนี้ว่า ความสุขอันใดจะมีแก่หม่อมฉัน โดยต้องว่างเว้นพระองค์ ความสุขอันนั้นหม่อมฉันมิพึงประสงค์เลย พระเจ้าสุภมิตรมหาราชเจ้าได้ตรัสกับพระนางเกสนีราชเทวีผู้มีสรรพโสภางค์ดังนี้ว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เชิญพิจารณาเถิดว่า เธอจะไปอยู่สู้ทนกระไรได้ ในป่านั้นมากไปด้วยแมลงตั๊กแตน ริ้นยุง และแมลงผึ้งก็จะมารบกวนกัดต่อย ความทุกข์เช่นนั้นน้องเกสนีจะทนได้อยู่หรือ อนึ่ง มีสัตว์จำพวกหนึ่งชื่อว่างูเหลือมลายละเลื่อมตัวเป็นมันโตใหญ่ไม่มีพิษ แต่มีกำลังมาก อาศัยอยู่ที่ท่าธารน้ำไหลเห็นมนุษย์ชายหญิงและกวางทรายเข้ามาใกล้มันก็จะเอาหางกระหวัดรัดเข้าไว้กินเป็นอาหาร ยังมีสัตว์ร้ายอีกจำพวกหนึ่งตัวดำเป็นมันมีชื่อว่าหมี ถึงแม้จะเป็นผู้ชายวิ่งหนีขึ้นต้นไม้ก็ยังไม่พ้น อนึ่งกระทิงป่าขัดสีเขาซึ่งมีปลายอันคมกริบท่องเที่ยวอยู่ในถิ่นนี้ ใกล้ๆ แม่น้ำโสตุมพรดูกรน้องหญิงผู้มีพักตร์อันเจริญ น้องเท่ากับโคลูก เห็นฝูงเนื้อและโคถึก ท่องเที่ยวอยู่ในป่า จักทำอย่างไร ดูกรน้องหญิงผู้มีพักตร์อันเจริญ เมื่อเธอได้เห็นลิงทะโมนที่พบปะในกลางป่าเพราะไม่รู้จักขอบเขต ความหวาดหวั่นคงมีแก่เธอ เธออยู่ในพระนครได้ยินเสียงสุนัขป่าย่อมตกใจ เธอไปถึงป่า

ใหญ่แล้วจักทำอย่างไร ในเวลาเที่ยงเมื่อฝูงนกพากันจับเจ่า ป่าใหญ่ก็คร่างกระหึ่ม เมื่อเป็นดังนี้เธอจะต้องการไปที่นั้นทำไม ลำดับนั้นพระราชเทวีเกสนีผู้มีสรรพโสภางค์ จึงตรัสทูลดังนี้ว่า ข้าแต่สมมติเทพข้อที่พระองค์ตรัสบอกหม่อมฉันว่ามีภัยเฉพาะหน้ามากในกลางป่าใหญ่นั้นหม่อมฉันก็จะขอร่วมสุขร่วมทุกข์กับพระองค์ไปทุกหนทุกแห่ง ความเป็นหญิงหม้ายเป็นของเผ็ดร้อนในโลก หม่อมฉันจักไปแน่นอน หม่อมฉันจักเอาอกแหวกต้นเป้งคา หญ้าคมแฝก หญ้า ปล้อง หญ้ามุงกระต่าย หม่อมฉันจักไม่เป็นผู้เอาเปรียบพระองค์ อันเกิดมาเป็นหญิงในโลกนี้นั้นกว่าจะได้สามีนั้นก็แสนยาก ต้องมากไปด้วยจริยาวัตรต่างๆ หลายเล่ห์ กลัวว่าท้องจะใหญ่จึงยอมอดกินข้าววันละน้อยๆ กลัวว่าตะโพกจะไม่ผึ่งผาย ก็ขวนขวายทุบด้วยไม้ค้อนดังคางโค ถึงจะร้อนแสนร้อนก็สู้อุตส่าห์ผิงไฟ หวังจะให้เอวไหล่นั้นสมส่วน กลัวว่าจะมีผิวพรรณไม่ผุดผ่อง ถึงจะต้องหนาวจนคางสั่นก็หมั่นอาบน้ำแต่เช้าตรู่ ดังนั้นความเป็นหญิงหม้ายเป็นของเผ็ดร้อนในโลกหม่อมฉันจักไปแน่นอน ขึ้นชื่อว่าของอันเป็นเดนแล้วใครเล่าเขาจักพอใจ มีก็แต่จะได้ความเดือดร้อนด้วยกันไม่เลือกหน้า บุรุษชายที่แตะต้องหญิงหม้ายแล้วทั้งทีหญิงหม้ายไม่เต็มใจก็ฉุดคร่าไป ชายอื่นให้ทุกข์แก่หญิงหม้ายมากไม่น้อยเพราะจับผมและเตะถีบจนล้มลงแทบพื้นดินแล้วไม่หลีกหนี คนเจ้าชู้ติดพันหญิงหม้ายที่มีผิวพรรณผุดผ่องให้(ของเล็กๆ น้อย) ก็สำคัญว่าเรามีโชคทั้งที่หญิงหม้ายไม่เต็มใจก็ฉุดคร่าไป เป็นราวกะว่าอีกากลุ้มรุมนกฮูกฉะนั้น หญิงไร้สามีแม้อยู่ในตระกูลแห่งญาติอันไพศาล ตระการไปด้วยเครื่องทองเงิน จะไม่ได้รับคำล่วงเกินจากญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงก็หาไม่ อนึ่งนทีที่ไม่มีน้ำก็สูญเปล่า บ้านเมืองที่ไม่มี

ผู้ปกครองก็สูญเปล่าไม่เป็นการ ผู้หญิงเป็นหม้ายแม้จะมีพี่น้องตั้งสิบคนก็เปลี่ยวเปล่าไม่เข้าการ อันธรรมดาว่าราชรถจะปรากฏเป็นสง่า เพราะมีธงไชยอีกควันไฟเป็นเครื่องหมายให้ปรากฏว่ามีเพลิง อันบ้านเมืองจะปรากฏเป็นสง่ารุ่งเรืองเพราะมีผู้ปกครองที่สามารถ สตรีชาติจะมีเกียรติยศเพราะมีสามีเป็นที่เสริมให้ปรากฏ อนึ่ง หญิงจนก็มีเกียรติยศ ร่วมสุขทุกข์ของสามีที่จน หญิงมั่งคั่งก็มีเกียรติยศร่วมสุขทุกข์ของสามีที่มั่งคั่งอย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้เทพเจ้าย่อมสรรเสริญหญิงนั้น เพราะว่าเจ้าหล่อนทำกิจที่ทำได้ยาก เมื่อแผ่นดินนี้ยังไม่ทำลาย หม่อมฉันก็จักขอบวชติดตามพระสวามีทุกเมื่อ เพราะเห็นว่าความเป็นหม้าย เป็นของเผ็ดร้อนของหญิง อนึ่ง แผ่นดินแม้มีสาครเป็นขอบเขตทรงไว้ซึ่งเครื่องปลื้มใจเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยรัตนะอันหลากหลาย เมื่อว่างเว้นจากพระองค์เสียแล้ว หม่อมฉันก็มิปรารถนาเลย ส่วนหญิงใดเมื่อความทุกข์ยากเดือดร้อนมาถึงสามีก็ทอดทิ้งไปเอาตัวรอดหาความสบายเฉพาะตน หัวใจของหล่อนเหล่านั้นจะเป็นเช่นไรหนอ ช่างเป็นหญิงที่ร้ายกาจเสียจริง ๆ เมื่อพระองค์ยังแว่นแคว้นของชาวจัมปาให้เจริญเสด็จออกจากพระนครไปแล้ว หม่อมฉันก็จักขอติดตามพระองค์ไปด้วย เพราะพระองค์ทรงประทานสิ่งที่ต้องการทั้งปวงแก่หม่อมฉัน ดังนั้นบัดนี้ น้องจะขอเสด็จตามไปด้วย ลำดับนั้นพระมหาราชสุภมิตรได้ทรงฟังดังนั้นแล้ว ก็ทรงสลดพระทัย สงสารพระโอรสทั้งสองจึงตรัสกับพระนางเกสนีว่า ดูกรน้องหญิงเธอจงตรองให้ดี พระไชยเสนกับพระไชยทัต โอรสของเธอแต่ก่อนมาได้เคยเสวยข้าวสาลีอันปรุงด้วยเนื้อสะอาด มาบัดนี้สิ สองกุมาราเมื่อต้องเสวยผลไม้ จะเสวยได้อย่างไร อนึ่ง พระโอรสทั้งสองเคยแต่เสวยโภชนาหารที่อยู่ในภาชนะ

ทองรองรับซึ่งมีน้ำหนักตั้งร้อยปละ มาบัดนี้ จะเสวยของที่ใช้ใบตองรองรับได้อย่างไร อนึ่งเด็กๆ เคยทรงภูษาของชาวเมืองกาสีและผ้าโขมรัฐและโกสุมพรัฐ เมื่อต้องมาใช้ผ้าคากรอง จะทรงได้อย่างไร เด็กๆ เคยไปด้วยคานหามวอทองหรือรถ เมื่อต้องเดินเท้า จักเดินไปได้อย่างไร เด็กๆ เคยประทับนอนในเรือนยอดซึ่งมีประตูหน้าต่างปิดสนิท มีคนคอยเปิดปิดให้ถึงเวลาบรรทมก็บรรทมบนพระแท่นปูลาดด้วยพรมขนสัตว์อันวิจิตรสวยงาม ตระการตา เมื่อต้องมาเอาร่มไม้เป็นเรือนอยู่จะเอาแฝกหญ้าคา ใบไม้มาปูรองจะบรรทมได้อย่างไร อนึ่งเด็กๆ เคยประพรมลูบไล้ชโลมทาด้วยกฤษณาและจันทน์หอมชื่นใจ มาบัดนี้ไซร้ เมื่อต้องทรงละอองธุลีจักทำอย่างไรได้ อนึ่ง เมื่อเด็กๆ ยังอยู่ในนิเวศน์สถาน มีพนักงานคอยโบกวีด้วยแส้จามรีและหางนกยูง มีความสุข เมื่อถูกเหลือบยุงกัดจักทำอย่างไรได้

ครั้นพระราชเทวีเกสนีทูลเหตุผลต่างๆ ในการที่จะเสด็จไปอยู่ป่าร่วมกับพระราชาแล้ว เมื่อจะไปตกลงจะเอาพระโอรสทั้งสองไปด้วย จึงตรัสสองคาถาซึ่งมีใจความว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า พระโอรสทั้งสองนี้เป็นที่รักและโปรดปรานของเราทั้งสองหม่อมฉันจักเป็นฉันใดก็ดี พระโอรสทั้งสองก็จักเป็นฉันนั้น พระองค์ได้เสวยทุกข์ยากอย่างไรหม่อมฉันก็จะสู้ตามไปทนทุกข์ยากอย่างนั้นบ้าง จะจูงพระโอรสตามไปเบื้องหลังในครั้งนี้ หม่อมฉันจะเป็นคนเลี้ยงง่าย จักไม่เป็นคนเลี้ยงยาก

เมื่อพระมหาสัตว์สุภมิตรได้สดับดังนั้นแล้ว ไม่สามารถจะห้ามพระเทวีได้จึงตรัสว่า ดูกรน้องนาง ถ้าเช่นนั้น เธอจะไปด้วยก็ตามใจ แล้วจึงได้ตรัสพระคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

ถึงเราจะให้เจ้าไปตามความปรารถนาก็ตามทีแต่จะไม่พยายามนำเธอเข้าไปป่าใหญ่ซึ่งมีอันตรายมาก เพราะเหตุนั้นฉันจึงว่าเธอจะมีความลำบาก เธอจะพาเอาพระลูกเจ้าทั้งสองไปด้วยก็ตามเถิด

ครั้นได้รับอนุญาตแล้ว พระนางเธอจึงจัดสิ่งที่ต้องใช้และถุงเสบียงสำหรับเลี้ยงชีพในป่าเสร็จแล้วอ้มเอาพระไชยทัตราชกมาร ส่วนพระราชาก็ทรงอ้มพระไชยเสนข้างพระหัตถ์ซ้าย สะพายถุงเสบียงทางพระอังสาขวา สองกษัตริย์ทรงอุ้มพระโอรสทั้งสอง เสด็จออกจากพระนครสัญจรไปในเวลาราตรีนั้นด้วยประการฉะนี้ เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสประพันธ์เป็นพระคาถามีความว่า

ลำดับนั้นสองกษัตริย์พระเจ้าสุภมิตรและพระนางเกสนีราชเทวีก็ถือเอาถุงเสบียงสะพายพระอังสา ทรงอุ้มพระ-ราชโอรสทั้งสอง พากันเสด็จสัญจรออกจากพระนครของพระองค์ไป

ในกาลนั้น พระมหาสัตว์เจ้าพร้อมทั้งพระราชโอรสพระชายาเสด็จออกจากจัมปานครลุถึงแม่น้ำสายหนึ่ง จึงประทับนั่งใต้ต้นมะเดื่อใกล้ต้นมะพลับที่ฝั่งแม่น้ำนั้นแล้วปรึกษากับพระเทวีเกสนีว่า ดูกรน้องหญิง แม่น้ำนี้ลึกและกว้างประมาณ ๓ คาวุต ฉันคนเดียวไม่สามารถจะพาโอรสและเธอทั้งสามคนให้ข้ามไปถึงฝั่งโน้นได้ อนึ่ง พระโอรสทั้งสองก็ยังพระเยาว์อยู่ และมีน้ำหนักเบา ฉันอาจจะเอาเด็กทั้งสองไปพร้อมกับฉันได้ ด้วยกำลังเพียงเล็กน้อย แต่เธอเป็นผู้ใหญ่และหนักด้วย ฉันต้องใช้ความพยายามเป็นอย่างมาก จึงจะพาเธอข้ามน้ำไปได้ ดังนั้นเธอจึงควรจะข้ามไปฝั่งโน้นพร้อมกับฉันก่อน ครั้นฉันส่งเธอไปถึงฝั่งโน้นแล้ว จึงจะกลับมารับเอาลูกไป

เมื่อพระนางเกสนีราชเทวีทรงสดับพระดำรัสของพระมหาสัตว์แล้วก็ให้พระไชยทัตเสวยถันธารา ปูผ้าสาฎกให้ไสยาสน์ เห็นว่าพระไชยทัตบรรทมหลับแล้วจึงค่อย ๆ เสด็จลุกขึ้นมาประทานของเสวยแก่พระไชยเสนแล้วทรงปลอบโยนพระไชยเสนเพื่อจะให้คอยอยู่ฝั่งนี้กับน้อง ในกาลนั้น พระไชยเสนจึงทูลพระราชบิดาพระราช

มารดาว่า ข้าแต่พระบิดามารดาเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าทั้งสองยังเล็กนักหนา เมื่อพระบิดามารดามาทิ้งไว้ในราตรีที่ฝั่งน้ำข้างนี้แล้วไป ก็จะมีใครเป็นที่พึ่งเล่าพระเจ้าข้า เพราะเหตุนั้น พระบิดามารดาอย่าได้ชักช้า จงรีบกลับมารับข้าพระพุทธเจ้า พี่น้องทั้งสองไปสองกษัตริย์สดับฟังพระไชยเสนพิไรรำพันดังนั้น ก็มีพระหฤทัยหวั่นไหวประหนึ่งว่าจะแตกไป ทรงปลอบโยนพระไชยเสนแล้ว พระราชาก็ทรงพาพระราชเทวีข้ามนทีกว้างประมาณ ๓ คาวุต ถึงฝั่งมหาสมุทรฟากโน้นแล้ว เชิญให้พระราชเทวีประทับนั่งอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งใกล้ฝั่งนทีนั้นแล้ว ก็เริ่มเพื่อจะข้ามไปรับพระราชโอรสต่อไป

ในระหว่างสมัยราตรีนั้น มีชาวประมงสองคน ลงเรือลำเล็กๆ เที่ยวหาสัตว์น้ำตามหาดทรายร้องบอกกันไป พระราชกุมารไชยเสนได้ฟังคำของชาวประมงสองคนนั้นพูดกันก็สำคัญว่าเป็นพระบิดาของตนจึงร้องเรียกให้เข้ามารับ ฝ่ายชาวประมงทั้งสองคนได้ยินเสียงพระราชกุมารเรียกก็ชวนกันแวะขึ้นไปได้เห็นแล้วก็สงสาร จึงรับเอาสองพระกุมารมาคนละองค์ พาลงเรือเล็กกลับไปบ้านของตน ในกาลนั้น พระราชาสุภมิตรเสด็จข้ามน้ำกลับมาจะรับสองกุมาร เมื่อไม่เห็นพระลูกทั้งสองในที่นั้น ทรงหวาดหวั่นพระทัย คิดพรางเรียกไปพรางเที่ยววิ่งไปวิ่งมาตลอดทั้งคืน จนรุ่งสว่างก็กลับไปยังสถานที่ที่พระกุมารทั้งสองบรรทม ครั้นเห็นแต่ที่บรรทมไม่เห็นพระกุมาร น้ำพระ-อัสสุชลเธอหลั่งไหล ทรงพระกันแสงร่ำไห้โสกาดูรเป็นกำลัง ร้องเรียกสองพระกุมารอยู่จึงตรัสสองพระคาถานี้มีความว่า

ไชยทัตไชยเสนลูกรักของพ่อ บัดนี้เจ้าไปอยู่เสียที่ไหน
จงมาหาพ่อเร็วเถิด อย่าได้แสดงแง่งอนกับพ่อเลย เพราะว่า
พ่อรักเจ้าทั้งสองยิ่งกว่าดวงใจของพ่อเสียอีก ดูกรลูกรักของ
พ่อเอ๋ย ก็บัดนี้พระมารดาของลูกรออยู่ฝั่งโน้นคนเดียวไม่มี
ใครเป็นเพื่อนเลย เมื่อไม่เห็นพ่อรับลูกไปก็จะเป็นทุกข์หนัก
ลูกอย่าทำนิ่งเฉยอยู่ไยเล่า จงพากันมาหาพ่อโดยเร็วเถิด

ครั้นพระมหาสัตว์ตรัสดังนี้แล้ว เที่ยวไปทั่วบริเวณก็ยังไม่พบจึงได้แต่ครำ่ครวญตรัสสองพระคาถานี้ ซึ่งมีความว่า

พุ่มไม้เหล่านั้นก็ผลิดอกออกผลอยู่ริมฝั่งน้ำบัดนี้
ปรากฏว่ามีมากมายหลายชนิด และต้นไม้มีผลมีต้นมะเดื่อ
เป็นอาทิ ที่ริมฝั่งน้ำนี้ก็มีหลายต้น น่าที่ลูกเราจะปรากฏให้
เราเห็นสักคนหนึ่ง แต่นี่ไม่ปรากฏให้เราเห็นเลยทั้งสองคน

พระมหาสัตว์ครั่ำครวญรำพันอยู่ดังนี้ เพราะความเศร้าโศกเสียใจถึงบุตร ไม่สามารถจะดำรงอยู่ตามสภาวะของพระองค์ได้ จึงล้มลง ณ ที่นั้นนั่นเอง เมื่อจะประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสสองพระคาถานี้ซึ่งมีความว่า

ในกาลนั้นพระเจ้าสุภมิตร เสด็จกลับมายังฝั่งแม่น้ำไม่พบ
พระราชโอรสทั้งสองในที่นั้นก็ทรงพระกันแสงครั่ำครวญ
อย่างน่าสงสารแล้วซวนเซล้มลงดินถึงสองครั้งสองคราว
ราวกะว่า พระจันทร์ตกดินฉะนั้น

พระเจ้าสุภมิตรนั้นทรงกลับได้พระสติอีก จึงทรงกำหนดได้ด้วยญาณว่า บัดนี้แล ความเป็นต่างๆ กันและความพลัดพรากจากกันของสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักก็ดี ที่มาถึงแก่เรานี้แลเป็นธรรมดาของสัตว์โลก ครั้นพระองค์ทรงกำหนดได้ดังนี้ก็ทรงดำรงพระสติมั่น ข้ามน้ำเพื่อจะไปหาพระราชเทวีต่อไป ในคราวนั้นมีนายสำเภาผู้หนึ่ง พร้อมกับบริวารห้าร้อยคน เที่ยวค้าขายไปตามนที จอดเรือแล้วขึ้นไปบนฝั่งพบพระราชเทวีประทับอยู่นั้น ครั้นได้เห็นพระราชเทวีผู้ทรงโฉมสมบูรณ์ด้วยลักษณะนายสำเภาจึงเข้าไปปราศรัยทำความตกลงให้รับไป จึงเชิญให้พระราชเทวีประทับในนาวาของตน ฝ่ายพระราชเทวีทรงสลดพระทัยประหนึ่งว่าพระทัยจะแตกตาย ทรงคิดถึงพระเจ้าลูกและพระราชสามี ทรงโศกีรำพันจึงตรัสพระคาถานี้ ซึ่งมีใจความว่า

เมื่อก่อนเราคงได้พรากลูกเนื้อและลูกนกจากอกแม่
ด้วยวิบากแห่งกรรมนั้น เราจึงได้พลัดพรากจากกันในวันนี้
จึงมิได้พบเห็นทั้งลูกทั้งพระราชสวามี

นายสำเภาครั้นได้เห็นพระราชเทวีครั่ำครวญรำพันอยู่ดังนั้นจึงได้พาไปตามความพอใจตน

ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์เสด็จขึ้นจากน้ำได้แล้ว ก็เสด็จไปหาพระราชเทวี ครั้นไม่พบที่โคนไม้นั้น ก็เที่ยวดั้นด้นค้นหา เมื่อไม่พบแล้วทรงคร่ำครวญรำพัน ตรัสพระคาถาเหล่านี้ซึ่งมีความว่า

บัดนี้เราช่างอนาถเสียจริง ๆ เราข้ามน้ำกลับมาหาลูกสองคนก็หาพบไม่ ครั้นกลับไปหาเกสนีก็มิได้เห็น ความทุกข์วิโยคแสนเข็ญประดังเข้ามาหาเราแต่ละอย่างช่างร้ายเหลือเราจะตายเสียดีกว่าอยู่ต่อไป จะอยู่ไปทำไมเล่า เราผู้เดียวกลางป่าเปลี่ยวซึ่งปราศจากคนอยู่อาศัยตลอดเวลานี้เราจะกระทำประการใดได้ ถึงเราจะคร่ำครวญรำพันอย่างนี้ ก็จะปลดเปลื้องความทุกข์ได้อย่างไรหนอ อนึ่งขอให้เทพเจ้าผู้สถิตอยู่ตามภูเขาและภูมิมณฑลจงเป็นที่พึ่งรักษาบุตรและภรรยาของข้าพเจ้าด้วย ด้วยเดชแห่งเทพเจ้าเหล่านั้น ขอให้ข้าพเจ้าจงได้พบบุตรและภรรยาโดยเร็วเถิด เทพเจ้ามนุษย์หรือยักษ์ผู้มเหศักดิ์คนใดหากมาช่วยเปลื้องทุกข์ให้ข้าพเจ้าได้ ข้าพเจ้าจะยึดถือเอาผู้นั้นไว้เป็นที่พึ่งจนวันตาย ขอให้เทวดาหรือมนุษย์ในที่นั้น ๆ แลจงรีบนำเอาบุตรและภรรยามาให้ข้าพเจ้าเสียเถิดเพราะว่าบุตรและภรรยานั้นมีข้าพเจ้าเป็นที่พึ่ง ครั้นรุ่งขึ้นในคืนนี้พระอาทิตย์ขึ้นไปแล้ว ขอให้คนทั้งสามมาหาข้าพเจ้าแต่เช้าเถิด

เมื่อพระมหาสัตว์คร่ำครวญรำพันต่าง ๆ ดังนี้ ก็ซวนเซล้มลงสลบอยู่ในที่นั้นนั่นเอง เมื่อจะประกาศความข้อนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสพระคาถาว่า

พระเจ้าสุภมตรนนครารครวญราพนซวนเซ ลมลงเหนือพื้นพสุธา ณ ที่นั้นเอง ปรากฏประดุจดังว่าสกุณชาติอ่อนแรงต้องลมพัดไปตกในป่าฉะนั้น

พระมหาสัตว์ครั้นพระสติกลับคืนแล้วก็ลุกขึ้นวิ่งไปวิ่งมาคล้ายกับคนบ้า เมื่อตามหาพระเทวีไม่พบก็กลับมาหยุดอยู่ใกล้ต้นไม้ต้นหนึ่ง พรางคร่ำครวญถึงพระโอรสพระชายา ตรัสพระคาถาเหล่านี้ซึ่งมีใจความว่า

คนที่พาบุตรทั้งสองไปนั้น เรามิได้เห็นเลยแม้เหล่าสกุณา กากชาติก็มิได้อยู่อาศัยในที่นี้เห็นทีว่าบุตรทั้งสองของเรา คงจะตายเสียแน่แล้วเราจึงมิได้พบเห็นเลย อนึ่งสถานที่ที่เขานำบุตรของเราไปนั้นเราก็มิได้เห็น บุตรทั้งสองคนของเราคงจะตายเสียแน่แล้ว และสถานที่ที่เขานำพระนางเกศนีไปนั้น เราก็มิได้เห็น น่าสงสัยนัก เห็นทีว่าพระนางเกสนีชายาเราคงจะตายเสียแน่แท้ อนึ่งคำสัตย์ครั้งที่สองนี้ เราหวั่นใจนัก เมื่อไม่เห็นบุตรและชายา ใจของเราก็สั่นเทิ้ม ครั้นรุ่งขึ้นในคืนนี้พระอาทิตย์ขึ้นไปแล้วยังไม่เห็นบุตรและชายา แต่เช้าเราก็จะสละชีวิตตายเสียในที่นี้โดยพลัน

พระมหาสัตว์สุภมิตรครั้นคร่ำครวญรำพันอย่างนี้แล้ว ก็ได้เสด็จจากที่นั้นไปตามความปรารถนาเพียงพระองค์เดียว

มีคำถามสอดเข้ามาว่า ทั้งสี่กษัตริย์ได้ทำกรรมอันใดไว้ จึงต้องพลัดพรากจากกันถึงเพียงนี้ มีคำแก้ว่า กษัตริย์ทั้งสี่นั้นเมื่อชาติก่อนเดินไปตามระหว่างทางพากันหยุดระงับร้อน ณ ร่มไม้แห่งหนึ่ง ขณะนั้นสองพระกุมารได้ยินเสียงลูกนกแขกเต้าซึ่งอยู่ในรังร้องอยู่ยอดไม้ ก็อยากจะได้เอามาเล่น ร้องไห้วิงวอนมารดาบิดา มารดาจึงบอกให้สามีขึ้นไปจับเอามา สามีนั้นก็ขึ้นต้นไม้ไปจับเอาลูกนกแขกเต้าในรังลงมาส่งให้กุมาร กุมารเล่นแล้วได้ถอนขนนกแขกเต้าหลุดไปสามขน เป็นเหตุทำให้ลูกนกเสวยทุกขเวทนามาก ภายหลังสามีจึงจับเอาลูกนกนั้นนั้นขึ้นไปไว้ในรังดังเก่า ด้วยวิบากผลแห่งกรรมที่ถอนขนนกเพียงสามขนเท่านั้น กษัตริย์ทั้งสี่พระองค์จึงต้องพลัดพรากจากกันและอดอาหารถึง ๕๐๐ ชาติ ด้วยประการฉะนี้

ในการนั้นพระเจ้าสุภมิตร ทรงพระดำเนินไปตามความปรารถนาแต่เพียงพระองค์เดียว พรางคิดถึงการตามหาสองพระเจ้าลูกและพระราชเทวีเมื่อหาไม่พบจึงตั้งพระสติไว้ได้แล้ว ตรัสสองพระคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

ความอยู่ร่วมกับสัตว์และสังขารอันไม่เป็นที่รักก็ดีความพลัดพรากจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักก็ดีของสัตว์ทั้งหลายด้วยทั้งของเราด้วย ย่อมเป็นทุกข์ตลอดไป ด้วยว่าความเศร้าโศกจะเกิดได้ก็เพราะสัตว์ และสังขารอันเป็นที่รักใคร่ภัยอันตรายจะเกิดได้ก็เพราะสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักใคร่ผู้หลุดพ้นจากสัตว์และสังขารอันเป็นที่รักใครได้แล้ว ย่อมไม่มีความเศร้าโศกภัยอันตรายจะมีมาแต่ไหนเล่า

ครั้นพระมหาสัตว์ทรงบรรเทาความเศร้าโศกทั้งหมดได้ ด้วยกำลังพระญาณของพระองค์แล้ว ก็เสด็จไปโดยลำดับ จนบรรลุถึงเมืองตักศิลา แล้วเข้าไปอาศัยสวนพระราชอุทยาน ทรงคลุมพระเศียรอยู่ ณ แท่นมงคลศิลาใกล้โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง

ครั้งนั้นพระเจ้าตักศิลาได้สวรรคตล่วงไปได้เจ็ดวัน อำมาตย์ทั้งหลายได้พร้อมกันถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว ประชุมปรึกษาหารือกันที่พระลานหลวงว่า พระราชาของเราทั้งหลายไม่มีพระราชโอรสหรือพระราชธิดา ธรรมรัฐมณฑลซึ่งไม่มีพระราชาแล้วพวกเราจะปกครองกันได้หรือ มาบัดนี้พวกเราจะได้ใครเล่าเป็นพระราชา เห็นควรว่าจะต้องทำกิจสักอย่างหนึ่งแน่ เพื่อจะได้พระราชามาปกครอง ครั้งนั้นมีพราหมณ์ปุโรหิตาจารย์คนหนึ่งพูดขึ้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านอย่าได้คิดวุ่นวายไปเลย พวกเราควรจะเสี่ยงทายปล่อยผุสสรถให้ไปถือเอาผู้มีบุญสมควรจะเป็นพระราชา ผู้ใดมีบุญก็จะสามารถเป็นพระราชาปกครองประเทศได้ ครั้นอำมาตย์ทั้งหลายได้ฟังดังนั้นก็เห็นดีพร้อมกันทุกคน พากันตบแต่งพระนครแล้วจัดประดับผุสสรถคันเป็นมงคลมีสีเหมือนดอกบัวขาว เทียมม้า ๔ ตัว ปูเครื่องปูพื้นอย่างดี แล้วอัญเชิญเครื่องอภิเษกอันมีนามว่าปัญจกกุธภัณฑ์ขึ้นตั้งไว้ในผุสสรถนั้น เครื่องกกุธภัณฑ์ทั้งห้านั้นคือ เศวตฉัตร ๑ อุณหิส ๑ พระแสงดาบ ๑ ฉลองพระบาททองคู่ ๑ จามรี ๑ ครั้นอัญเชิญเครื่องกกุธภัณฑ์ทั้งห้าขึ้นไว้ในรถแล้ว ก็เอาพระเต้าทองซึ่งใส่น้ำนมไว้เต็มไปรดน้ำที่

ปลายงอนผุสสรถ เสี่ยงทายว่า ดูกรพ่อผุสสรถ ก็ถ้าท่านเห็นว่าผู้ใดมีบุญกรรมที่จะได้เป็นพระราชาในพระนครนี้แล้ว ขอให้ท่านพาเอาเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้งห้านี้ไปให้ถึงแก่ผู้นั้นเถิด ดังนี้แล้วก็ปล่อยผุสสรถนั้นไป ลำดับนั้น รถนั้นกระทำประทักษิณราชมณเฑียร ในพระนครนั้นแล้วก็เคลื่อนออกจากพระนครไปทางปราจีนทวาร ฝ่ายหมู่มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น และพนักงานชาวเครื่องประคองดนตรีตามไปข้างหลัง ผุสสรถนั้นก็มุ่งตรงไปราชอุทยาน ทำประทักษิณแล้วหยุดปรารภเพื่อจะเกยขึ้นแผ่นมงคลศิลาซึ่งอยู่ที่โคนต้นสาละ ขณะนั้นปุโรหิตเห็นมหาบุรุษนอนอยู่บนแท่นศิลานั้นเพียงคนเดียว จึงเรียกอำมาตย์เหล่านั้นปรึกษากันว่า ผู้เจริญทั้งหลาย บนแท่นมงคลศิลาแผ่นนี้มีบุรุษนอนอยู่คนหนึ่ง ก็ปรากฏแก่สายตาของพวกเราทั้งหลาย บุรุษคนนี้คงจะเหมาะสมที่จะอยู่ภายใต้เศวตฉัตร แต่ว่าบุรุษนี้จะมีบุญหรือไม่ พวกเราก็ยังไม่ทราบ ถ้าบุรุษคนนี้มีบุญที่จะได้เป็นพระราชาไซร้ เขาก็จะไม่ลุกขึ้น ถ้าเขาเป็นคนกาฬกิณีก็จะตกใจกลัวรีบลุกขึ้นยืนตัวสั่นอยู่ในที่นั้น จักแลดูทางเตรียมหนีไป บัดนี้พวกเราเพื่อจะทดลองดูจักให้บรรเลงเครื่องดนตรีขึ้นพร้อมกัน พวกพนักงานก็บรรเลงเครื่องดนตรีขึ้นพร้อมกัน ในขณะนั้นได้ปรากฏปานประหนึ่งแผ่นดินจะถล่มทลายลง ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ทรงตื่นบรรทมขึ้นด้วยเสียงนั้น เปิดพระภูษาทอดพระเนตรพวกเสนาแล้วพระองค์ก็พลิกพระกายกลับบรรทมทางเบื้องขวาต่อไป ฝ่ายท่านปุโรหิตาจารย์เข้าไปเลิกพระภูษาที่คลุมพระบาท เห็นลักษณะในพระบาทแล้ว จึงประกาศว่าผู้เจริญทั้งหลาย อย่าว่าแต่ทวีปเดียวเลย ถึงทวีปทั้งสี่ท่านมหาบุรุษผู้นี้ก็สามารถที่จะปกครองได้ ครั้นพวกอำมาตย์ได้ฟังดังนั้นก็พากันยกมือประคองอัญชลีเหนือเศียรเกล้า เพื่อจะเชื้อเชิญ พระมหาสัตว์ให้ครองราชย์ จึงกล่าวคาถามีใจความว่า

ข้าแต่สมมติเทพ ราชสมบัตินี้น่ารื่นรมย์อุดมด้วยข้าว
แลน้ำเป็นต้นตลอดเวลาข้าพเจ้าทั้งหลายได้รักษาเก็บมันไว้
แล้วบัดนี้พร้อมใจกันมอบราชสมบัติให้เป็นสิทธิ์ขาดแก่ท่าน

พระมหาสัตว์ทรงฟังดังนั้น จึงค่อยอุฏฐาการนั่งแล้วตรัสถามว่า ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้พระราชาของพวกท่านไปไหนเสียเล่าฯ ข้าแต่เจ้านาย พระราชาของพวกข้าพระองค์เสด็จสวรรคตเสียแล้วฯ พระราชาของพวกท่านไม่มีพระราชโอรสบ้าง

หรือฯ พระราชโอรสหรือพระราชธิดาหามีไม่ ฯ ถ้าเช่นนั้นข้าพเจ้าจะรับคำเชิญของพวกท่านไว้ เมื่อพระมหาสัตว์รับคำเชิญดังนี้แล้ว หมู่มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น ก็พากันประดับตกแต่งพระราชอุทยาน จึงพร้อมกันอภิเษกพระมหาสัตว์ขึ้นเป็นพระราชา ณ ที่พระแท่นมงคลศิลานั้นแล้ว ก็อัญเชิญให้เสด็จขึ้นประทับ ณ มงคลราชรถ แห่แหนนำตามเสด็จเข้าไปยังพระนครตักศิลาแล้ว เชื้อเชิญให้พระมหาสัตว์เสด็จขึ้นไปประทับ ณ มหาปราสาท จำเดิมแต่นั้นมา พระมหาสัตว์ดำรงราชสมบัติโดยยุติธรรม สม่ำเสมอ ทรงแนะนำชักชวนให้มหาชนซึ่งอยู่ในแว่นแคว้นนั้นบำเพ็ญกุศลต่างๆ มีทานเป็นต้น จะกล่าวถึงชาวประมงสองคนนั้น ครั้นได้สองราชกุมารแล้วก็พาไปเลี้ยงไว้ รักใคร่เสมอด้วยบุตรของตน ครั้นสองพระราชกุมารนั้นเจริญพระชนมายุแล้ว สองชาวประมงนั้นจึงจัดแจงเครื่องบรรณาการ พาสองพระกุมารไปเมืองตักศิลา เข้าไปเฝ้าพระราชาถวายบังคมแล้ว จึงถวายเครื่องบรรณาการ พร้อมกับถวายพระราชกุมารทั้งสองเพื่อให้เป็นข้าราชเสวก ในกาลนั้นพระเจ้าสุภมิตรประทับเหนือบัลลังก์มหาวินิจฉัยทอดพระเนตรพระราชกุมารทั้งสองแล้ว ทรงจำไม่ได้ ก็ปรึกษากับอำมาตย์ทั้งหลาย จึงตรัสสามพระคาถาซึ่งมีใจความว่า

ลูกของใครนี่มีหน้าตาผุดผ่อง เหมือนทองคำที่หลอมด้วยไฟ มีปากสดใสเปล่งปลั่งเหมือนทองคำแท่งที่หลุดออกจากเบ้าใหม่ๆ เด็กสองคนนี้มีอวัยวะและลักษณะคล้ายกับพระไชยเสนและพระไชยทัตลูกของเรามาก เหมือนกับสีหะรอดออกมาจากปล่องถ้ำเดียวกัน

ครั้นพระเจ้าสุภมิตรสรรเสริญพระกุมารดังนี้แล้ว จึงตรัสถามชาวประมงว่า ดูกรผู้เจริญทั้งหลาย เด็กสองคนนี้เป็นลูกของใครฯ ข้าแต่สมมติเทพ เป็นบุตรของข้าพระบาทพระเจ้าข้าฯ กุมารสองคนนี้รูปร่างหน้าตาก็ดี เหตุไรจึงไม่เหมือนเจ้าเล่าฯ พระเจ้าข้า เด็กสองคนนี้รูปร่างหน้าตาคล้ายไปทางมารดาฯ ครั้งนั้นพระมหาสัตว์จึงทรงดำริไปว่า เด็กสองคนนี้เหมือนกับลูกของเรา ถ้าว่าลูกของเรายังอยู่จนบัดนี้ ก็จักโตรุ่นราวคราวกันกับเจ้าสองคนนี้ เด็กสองคนนี้มีรูปเหมือนลูกของเราก็จักเป็นเหมือนลูกของเรานั่นเอง ครั้นพระองค์ดำริได้ฉะนี้แล้ว ก็เกิดความรักสองกุมารนั้นยิ่งขึ้น ฝ่าย

สองชาวประมงนั้น ครั้นมอบสองกุมารให้พระราชาแล้วก็ได้ไปยังบ้านของตน ตั้งแต่นั้นมา พระกุมารทั้งสองก็ทรงเพียบพร้อมด้วยพระราชจริยาวัตร เพราะทรงถือว่าเป็นพระราชโอรส พระเจ้าสุภมิตรทรงทราบว่าสองกุมารนั้นเพียบพร้อมด้วยพระราชจริยาวัตรก็ทรงพระราชทานการคุ้มครองและพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่สองพระกุมาร

จะกล่าวฝ่ายข้างนายสำเภานั้น ครั้นรับพระนางเกสนีราชเทวีไปแล้ว ก็ให้อยู่ในเรือนของตน ประสงค์จะอยู่ร่วมสังวาสนกิจด้วยพระราชเทวีนั้น อนึ่ง ด้วยอานุภาพแห่งพลังการอธิษฐานและอานุภาพเดชแห่งศีลแห่งพระราชเทวีนั้นคุ้มรักษา นายสำเภาจึงมีร่างกายร้อนรนประดุจดังถูกเพลิงเผา ฉะนั้นนายสำเภานั้นจึงไม่สามารถจะทำการล่วงละเมิดโดยการกระทำเมถุนธรรมกับพระราชเทวีได้ ก็มีเมตตาจิตรักใคร่ให้พระราชเทวีอยู่ในเรือนของตน ต่อมานายสำเภานั้นเทวดาเข้าดลใจจึงพร้อมด้วยหมู่พ่อค้าบริวารของตน พาเอาพระราชเทวีและเครื่องบรรณาการไปยังเมืองตักศิลา ครั้งนั้นนายสำเภาได้มอบเครื่องบรรณาการให้แก่พระราชาแล้ว อาศัยอยู่ในพระนครนั้นนั่นแลสามเดือน เมื่อจะอำลาจึงได้กล่าวคาถานี้ มีใจความว่า

ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระพุทธเจ้าอาศัยอยู่ ณ เมืองนี้เป็นสุขสบายได้หลายวันแล้ว บัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าขอทูลลากลับไปบ้านของข้าพระองค์พร้อมด้วยพ่อค้าพระเจ้าข้า

ครั้นพระเจ้าสุภมิตรได้สดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถานี้ซึ่งมีความว่า

ดูกรนายสำเภาใหญ่ เจ้าพร้อมทั้งเพื่อนพ่อค้าจงอยู่ฟังดูดนตรีและเครื่องดีดสีตีเป่าอยู่อีกสักคืนหนึ่ง ต่อรุ่งเช้าเจ้าจึงค่อยไปเถิด

ครั้นพระเจ้าสุภมิตรตรัสฉะนี้แล้วทรงต้อนรับนายสำเภา นายสำเภากลัวโจรภัยที่ใกล้ฝั่งแม่น้ำนั้น เพื่อจะทูลลาพระราชาจึงกล่าวคาถานี้ซึ่งมีความว่า

ข้าแต่พระจอมนระเจ้าพระพุทธเจ้าจะทำอย่างไรได้ เมื่อพระอาทิตย์ตกดินแล้ว พวกข้าพระพุทธเจ้าเกรงโจรภัยจะมี ขอให้พระองค์จงจัดแจงช่วยรักษาเรือข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายด้วยเถิด

ครั้นพระราชาได้สดับดังนั้นแล้วจึงตรัสพระคาถานี้ ซึ่งมีใจความว่า

ท่านพ่อค้าทั้งหลาย ท่านจงอยู่ดูฟังเพลงขับ ฟ้อนรำและเครื่องดนตรีดีดสี ประโคม ประสานเสียงสำเนียงเสนาะซึ่งมีอยู่ในเมืองนี้อีกสักคืนหนึ่งนะ ต่อรุ่งเช้าจึงไปตามปรารถนาเถิด

เมื่อพระราชาตรัสดังนี้แล้ว พ่อค้าทั้งหลายจึงกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้าบัดนี้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายจักไปรักษาเรือสำเภา เมื่อพระราชาทราบดังนั้นจึงตรัสว่า ท่านพ่อค้าผู้เจริญทั้งหลาย ข้อนั้นท่านทั้งหลายอย่าคิดไปเลย เราจะส่งคนให้ไปรักษาเฝ้าเรือไว้ให้เอง ครั้นพระองค์ตรัสดังนี้แล้วจึงรับสั่งหาพระกุมารทั้งสองมาสั่งว่า ดูกรกุมารผู้เจริญ ท่านทั้งสองพร้อมด้วยเสวกของตนจงไปยังฝั่งแม่น้ำ เฝ้ารักษาเรือสำเภาของพวกพ่อค้าไว้ให้ดี สองกุมารรับพระราชโองการแล้วพร้อมด้วยเสวกห้าร้อยคนพากันไปเฝ้าเรือที่ริมฝั่งนที สองกุมารเป็นประธานนั่งอยู่ที่หัวเรือ คืนวันก่อนที่นายสำเภาจะมาจอดเรือนั้น พระราชเทวีเกสนีได้ทรงพระสุบินนิมิตในเวลาใกล้รุ่งว่าได้อยู่ร่วมกับกษัตริย์ทั้งสาม สุบินนิมิตนั้นว่า ยังมีบุรุษนายหนึ่งได้นำเอาดอกบัวมาวางไว้ที่พระอุระสามดอก ครั้นพระราชเทวีทรงตื่นบรรทมแล้ว ก็ทรงหวนระลึกถึงกษัตริย์ทั้งสาม ไม่สามารถจะอดกลั้นน้ำพระเนตรไว้ได้ ก็ได้แต่ทรงกันแสงอยู่ในเรือสำเภานั้นเอง ฝ่ายลูกเรือสำเภานั้นพอเที่ยงคืนก็พากันนอนหลับหมดแล้ว พระไชยทัตก็มัวแต่นั่งหลับร่ำไป ฝ่ายพระไชยเสนก็เฝ้าปลุกให้ตื่น แต่พระไชยทัตเมื่อไม่สามารถจะระงับความหลับด้วยอุบายต่างๆ ได้ จึงพูดกับพระไชยเสนพี่ชายตนว่า ข้าแต่พี่ชาย พี่รู้เรื่องนิทานเก่าๆ ช่วยเล่าให้ฟังบ้างพอประทังแก้ง่วงนอน พระไชยเสนจึงพูดว่า ดูกรพ่อไชยทัต นิทานเรื่องเก่าๆ พี่ไม่รู้ พี่รู้แต่เรื่องที่เราพลัดพรากจากกันเท่านั้น พระไชยทัตจึงกล่าวว่า ข้าแต่พี่ชายพี่ท่านรู้เรื่องที่เราพลัดพรากจากกันอย่างไร มีเรื่อง

อะไรบ้างพี่ท่านจงเล่าไปซิ พระไชยเสนจึงกล่าวว่า ดูกรน้องไชยทัต พี่จะเล่าเรื่องที่เราพลัดพรากจากพระมารดาและพระบิดาให้ฟัง พระไชยทัตจึงพูดว่า ข้าแต่พี่ชาย บิดามารดาของเราทั้งหลายเป็นชาวประมงอยู่บ้านเกวัฏคามมิใช่หรือ พี่จะเล่าเรื่องที่เราพลัดพรากจากกันอะไรที่ไหนอีกเล่า พระไชยเสน ก็กล่าวว่า ดูกรน้องไชยทัต น้องไม่ทราบหรอกว่าเราพลัดพรากพระบิดามารดามา พี่กับน้องได้เกิดร่วมท้องพระบิดามารดาเดียวกัน ครั้นพระไชยทัตได้ฟังดังนั้นแล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่พี่ไชยเสน ถ้าเช่นนั้นพี่จงเล่าให้น้องฟังเถิด พระไชยเสนจึงกล่าวว่า ดูกรพ่อไชยทัต ถ้าเช่นนั้นขอให้น้องจงตั้งใจฟัง ดังต่อไปนี้

ดูกรน้องไชยทัต เมื่อครั้งที่เรายังเป็นเด็กเล็กนั้นพระบิดามารดาของเราได้เป็นกษัตริย์ผ่านราชสมบัติอยู่ในจัมปานคร ถูกพระอนุชาหมายปองชีวิต จึงพาเราทั้งสองหนีออกจากจัมปานครมาในเวลากลางคืน ดำเนินไปถึงฝั่งแม่น้ำแห่งหนึ่งจึงแวะหยุดพักให้หายเหนื่อยครู่หนึ่ง พระราชมารดาให้พี่บริโภคอาหารให้น้องดื่มถันธาราแล้วปูผ้าโพกพระเศียรลงที่พื้นดินให้น้องบรรทม เมื่อเวลาน้องบรรทมหลับ พระราชมารดาจึงค่อย ๆ ลุกขึ้นประคองกอดพี่ไว้ จุมพิตศีรษะพี่ เมื่อพี่ร้องไห้ก็ปลอบใจสั่งให้พี่ดูน้องไว้ก่อน พระราชบิดาจึงพาพระราชมารดาไปส่งถึงฝั่งโน้น ในขณะนั้นมีชาวประมงสองคนนี้มาพบเข้า จึงพาพี่และน้องไปเลี้ยงไว้เป็นบุตรของตน พระไชยทัตกุมารครั้นได้ฟังเรื่องที่พี่เล่าให้ฟังดังนั้นแล้ว อดกลั้นความโศกไว้มิได้ สลดใจ กล่าวกับพระไชยเสนพี่ชายว่า ข้าแต่พี่ถ้าพระราชบิดามารดาของเรามีอยู่จริงไซร้ เหตุไฉนเล่าพระบิดามารดาของเราจึงปราศจากความเยื่อใยไม่มีความสงสารละทิ้งพวกเราไปเสียได้ พวกเรายังจักสำคัญว่าพระบิดามารดาของพวกเรายังมีอยู่อีกหรือ ครั้นพระไชยทัตกล่าวดังนี้แล้ว จึงปรึกษากับพระไชยเสนพี่ชายได้กล่าวคาถานี้มีความว่า

ข้าแต่พี่ชาย ในโลกนี้ ธรรมดาบุตรทั้งหลายย่อมเป็นที่รักของมนุษย์ผู้เป็นบิดาและมารดาทั้งหลายโดยแท้ แต่ว่าพระบิดาและมารดาของเราไม่มีความเยื่อใยรักบุตรเช่นกับเราเลย

พระไชยเสนก็กล่าวว่า ดูกรพ่อไชยทัต น้องอย่าได้พูดอย่างนี้เลย ถ้าว่าพระราชบิดามารดาของเราทั้งสองยังมีพระชนมายุอยู่ พวกเราก็จะแสวงหาท่านทั้งสองให้พบ พระไชยทัตจึงถามว่าเมืองเกิดของเราเขาเรียกชื่อว่าเมืองอะไร เขาเรียกว่าจำปานคร พ่อ พระไชยทัตถามต่อไปว่า พระบิดามารดาของเราทรงพระนามว่าอะไร พระไชยเสนจึงตอบว่า ดูกรพ่อไชยทัตพระบิดาของเราเป็นพระราชาทรงพระนามว่าสุภมิตร พระมารดาของเราทรงเป็นอัครมเหสีทรงพระนามว่า เกสนีเทวี

เมื่อสองกุมารสนทนากันอยู่อย่างนี้ พระราชเทวีเกสนีซึ่งประทับอยู่ในเรือสำเภานั้นสดับเรื่องราวนั้นแล้วก็ผลุนผลันลุกขึ้นเปิดม่านรีบออกมากล่าวว่า ดูกรลูกรักของแม่ ลูกทั้งสองจงมาหาแม่เถิด แล้วตรงเข้ากอดพระกุมารทั้งสองด้วยพระหัตถ์ ขณะนั้นสองกุมารนั้นสะดุ้งตกใจกลัวจึงสลัดพระหัตถ์ถอยหนีไป ลำดับนั้นพระราชเทวีเกสนีเมื่อจะเจรจากับสองกุมารต่อไป จึงตรัสความเป็นพระคาถามีใจความว่า

นี่แน่ะพ่อไชยเสนไชยทัตลูกรัก เจ้าเข้าใจว่าอย่างไร จึงมาหนีแม่ไป มาหาแม่เถิดนะลูกรัก เจ้าพลัดพรากจากแม่มานานแล้ว ถึงกาลบัดนี้ลูกจะหนีแม่ไปไหนอีกเล่า แน่ะพ่อเจ้าไชยเสนเป็นพี่ เจ้าไชยทัตนี้เป็นน้อง แม่ยังจำได้ ข้านี้แหละคือเกสนีมารดาของพ่อ พ่อทั้งสองจงเข้าใจตามนี้เถิด อย่าสงสัยไปเลย ตั้งแต่แม่ได้พลัดพรากจากลูกมาแม่มิได้มีความสุขกายสบายใจ เมื่อก่อนแม่เคยอุ้มลูกทั้งสองมา ทำไมหนอลูกจึงอยู่เสียไกลแม่เชียว มาหาแม่ ณ กาลบัดนี้เถิดลูกรัก

เมื่อพระกุมารทั้งสองได้ฟังคำพระนางตรัสดังนั้นแล้ว ก็เข้าใจได้ทันทีว่าเป็นมารดาของตน จึงพากันกลับมาหมอบลงที่พระบาท พากันร่ำร้องไห้อยู่ที่เรือสำเภานั้น คราวนั้นพวกพาณิชทั้งหลายได้ยินเสียงคร่ำครวญนั้น ก็เข้าไปแวดล้อมฟังความ ครั้นทราบเหตุแล้วจึงรีบไปบอกแก่นายสำเภา นายสำเภาก็โกรธรีบเข้าไปเฝ้าพระมหาสัตว์แกล้งทูลความใส่โทษว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ขณะนี้สองบุรุษบริวารของพระองค์รังแกภรรยาของข้าพระพุทธเจ้า ครั้นพระราชามหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นก็ทรงพิโรธ

รับสั่งให้นายเพชฌฆาตลงโทษสองพระกุมารแล้วให้นำไปประหารชีวิตเสีย เพชฌฆาตทั้งหลายก็พากันมาจับพระกุมารทั้งสองไปลงทัณฑกรรมต่าง ๆ ให้ได้รับความทุกข์เป็นอันมากแล้วนำมาเฝ้าพระราชา ครั้นพระราชาทอดพระเนตรแล้วก็ทรงรับสั่งให้พวกเพชฌฆาตนำไปตัดศีรษะเสีย เพชฌฆาตเหล่านั้นก็นำพระกุมารไปยังป่าช้าที่สำหรับฆ่าคนโทษถึงตาย ขณะนั้นมีพราหมณ์ปุโรหิตคนหนึ่งเดินทางมาพบเข้าก็ถามทราบเรื่องนั้นแล้ว จึงเข้าไปเฝ้าพระราชา เพื่อจะปรึกษากับพระราชา ก็กราบทูลเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า กรรมใดที่บุคคลยังมิได้พิจารณาเสียก่อนแล้วกระทำลงไป กรรมนั้นแลย่อมไม่มีผลดีเลย มีแต่จะทำให้ผู้กระทำประสบแต่ความทุกข์เดือดร้อนทุกเมื่อ อนึ่ง บุคคลผู้มีปรกติทำกรรมไม่ดีเป็นนิตย์ กระทำกรรมใดลงไปกรรมนั้นย่อมไม่มีประโยชน์ มีแต่จะทำให้ผู้กระทำไปสู่ทุคติได้ทุกเมื่อ ผู้ไม่ชอบทำกรรมดี ไม่สามารถจะทำประโยชน์ให้สำเร็จ ส่วนผู้ชอบทำกรรมดีย่อมสามารถทำประโยชน์ให้สำเร็จได้ ส่วนพระราชาผู้กระทำกิจโดยชอบเกียรติยศชื่อเสียงย่อมแผ่ระบือไปทั่วทุกสถาน

พระราชาครั้นได้สดับดังนั้นก็ทรงสะดุ้งพระทัย รีบตรัสกับปุโรหิตว่า ดูกรท่านปุโรหิต ถ้าเช่นนั้นท่านจงไปนำเอากุมารทั้งสองมาที่นี้ไว ๆ เถิด ลำดับนั้นท่านปุโรหิตก็ออกไปพาเอาสองกุมารนั้นให้ทัดทรงดอกยี่โถ และให้เอาน้ำหอมสีครั่งสดรดลาดจนทั่วร่างกายตั้งแต่ศีรษะลงมา แล้วให้ขึ้นไปนั่งเหนือพื้น ณ เบื้องพระพักตร์พระราชา ครั้นพระราชามหาสัตว์ทอดพระเนตรแล้วตรัสถามว่า เหตุไร เจ้าสองคนจึงทำซุกซนรังแกภรรยานายสำเภาเขาเล่า ลำดับนั้นพระไชยเสนจึงกราบทูลให้พระราชาทรงทราบเรื่องที่เกิดขึ้นนั้นตามความเป็นจริงทุกอย่าง ครั้นพระราชาทรงสดับเรื่องนั้นแล้วก็สลดพระทัย จึงตรัสถามต่อไปอีกว่า เมืองเกิดของเจ้ามีชื่อว่าอะไรฯ พระเจ้าข้า เขาเรียกว่าเมืองจัมปานครฯ มารดาของเจ้าเล่าเธอชื่อไรฯ ข้าแต่มหาราชเจ้า มารดาของข้าพระพุทธเจ้าชื่อว่า เกสนีเทวี พระเจ้าข้าฯ บิดาของเจ้าเล่าเขาชื่อไรฯ เมื่อพระราชา

ตรัสถามถึงบิดาฉะนี้ พระไชยเสนก็ไม่อาจจะออกนามบิดาได้ กลัวต่อราชภัยจึงนิ่งเสีย ครั้นพระราชาทรงทราบดังนั้นจึงตรัสว่า ดูกรผู้เจริญเจ้าอย่ากลัวเลย จงพูดไปตามจริงเถิด พระไชยเสนกุมารทำอัญชลีเหนือเศียรเกล้าถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าพระราชาพระนามว่าสุภมิตร เป็นพระราชบิดาของข้าพระพุทธเจ้าพระเจ้าข้า พระเจ้าสุภมิตรมหาสัตว์ ครั้นได้ทรงสดับดังนั้น ก็ทรงมีพระหฤทัยหวาดหวั่นประหนึ่งว่าจะแตกออกเป็นเสี่ยง ๆ รีบเสด็จลงจากราชรัตนบัลลังก์ ยกพระพาหาทั้งสองประคองกอดพระราชกุมาร ปริเทวนาการด้วยสำเนียงอันดัง สลบพับลงกับพระที่นั่งนั่นเอง ฝ่ายหมู่มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นซึ่งมาประชุมพร้อมกันในที่นั้นก็ไม่อาจจะอดกลั้นความเศร้าโศกได้ ร้องไห้เสียงระงมไปทั่วทั้งเมือง ถึงซึ่งวิสัญญีภาพสลบล้มลง ณ ที่นั้นนั่นแล เมื่อจะประกาศความนั้นให้ปรากฏ พระสุคตศาสดาจึงทรงประพันธ์ตรัสเป็นพระคาถาเหล่านี้ ซึ่งมีใจความว่า

เหล่าชนทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นต้นที่มาประชุมพร้อมกัน
ณ ที่นั้น นอนสลบอยู่ในพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสุภมิตร
ประดจดังต้นสาละที่เกิดขึ้นในป่าถกลมพัดทำลายล้มลงราบไป
ฉะนั้น อนึ่งชาวพระนครก็ดี พวกแพศย์ก็ดี พราหมณ์ก็ดี
ชาวนิคมก็ดี ชาวชนบทก็ดี ร้องกระหึ่มแผ่กว้างออกไป
ประคองแขนคร่ำครวญอยู่ในพระราชนิเวศน์นั้นเอง อนึ่ง
พลช้าง พลรบ พลรถ และพลเดินเท้า ทั้งที่เป็นคนแก่ คน
หนุ่มและคนวัยกลางคน ก็ประคองแขนคร่ำครวญอยู่ในพระ-
ราชนิเวศน์นั้น รวมความว่ามหาชนที่มาประชุมกัน ณ ที่นั้น
ต่างก็ประคองแขนของตน ๆ ร้องไห้รำพันอย่างน่าสงสารอยู่ใน
พระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสุภมิตรนั้นถ้วนทั่วทุกตัวคน

ครั้นพระราชากลับฟื้นคืนสติแล้ว ก็ไม่ยอมปล่อยพระราชโอรสจากพระหัตถ์ ฝ่ายพระกุมารทั้งสองเล่าก็สะดุ้งตกใจกลัวตัวสั่นอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง ลำดับนั้น พระราชาเมื่อจะให้พระราชโอรสของพระองค์ทราบชัดว่าตนเองคือพระเจ้าสุภมิตร จึงทรงภาษิตพระคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

มาเถิดพ่อยอดรัก พ่อเป็นบุตรคนพี่ชื่อว่าไชยเสน ส่วนพ่อ
เป็นน้องคนเล็กชื่อว่าไชยทัต เรานี้แหละคือพระราชาสุภมิตร
เป็นบิดาของพ่อ พ่อจงปรารถนาอยู่ใกล้เราทุกเมื่อเถิด

ครั้นพระกุมารทั้งสองได้ฟังดังนั้นก็ซบศีรษะลงแทบพระบาทของพระราชา ร้องไห้รำพันอยู่ ณ ที่นั้นนั่นแล ลำดับนั้นพระราชาจึงตรัสถามพระไชยเสนว่า ดูกรพ่อไชยเสน บัดนี้ มารดาของพ่ออยู่ไหนฯ พระมารดาของข้าพระพุทธเจ้าอยู่ในเรือสำเภาพระเจ้าข้าฯ เมื่อพระราชาได้ทรงสดับดังนั้น ทรงมีมหาชนห้อมล้อมแห่ออกจากพระนครตรงไปยังฝั่งแม่น้ำ ทรงขึ้นไปประทับยืนอยู่ทางศีรษะเรือสำเภา เมื่อจะปรึกษากับนายสำเภานั้น จึงตรัสพระคาถานี้ ซึ่งมีใจความว่า

ดูกรท่านนายสำเภา ทรัพย์สมบัติและทรัพย์เครื่องใช้สอย
อันเป็นรัตนะของเรามีอยู่เป็นอันมาก เจ้าจงขนเอาไปเถิด แต่
ว่านางเกสนีเทวีผู้เป็นชายาของเราซึ่งมีความจงรักภักดีต่อ
สามีนั้น ท่านจงมอบให้เรา

ครั้นนายสำเภาได้ฟังดังนั้น จึงกราบทูลเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์ทรงเป็นพระราชสามี แต่
พระเทวีนั้นเป็นอัครมเหสี ขอพระองค์จงทรงรับพระนางไปเถิด
เพราะข้าพระพุทธเจ้าได้พานางมาก็ด้วยบุญญาธิการของ
พระองค์โดยแท้

ฝ่ายพระนางเกสนีเทวีได้สดับดังนั้นแล้ว จึงเสด็จออกจากพระแท่นที่ไปถวายบังคมพระราชา ล้มสลบลง ณ แทบเท้าพระราชา พระราชาก็ทรงยกพระเศียรของพระนางวางเหนือพระเพลา ลำดับนั้น พระกุมารทั้งสองก็ซบลงที่พระบาทของพระนางเกสนี ร้องไห้รำพันปานจะขาดใจอยู่ ณ ที่นั้นเอง ในกาลนั้นพระเจ้าสุภมิตร มีน้ำพระเนตรคลอ เมื่อจะปรึกษากับพระนางจึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ลุกขึ้นเถิดน้องเกสนี บัดนี้สามีมาหาเธอแล้วแม้บุตร
ทั้งสองของเธอก็มาอยู่ที่เท้าแล้ว จงลุกขึ้นมานั่งใกล้ๆ ฉันเถิด

ครั้นพระนางได้สดับดังนั้นแล้วก็กลับได้สติ ลุกขึ้นไปซบพระเศียรลง ณ เบื้องพระยุคลบาทของพระราชสามี ทรงโสมนัสยินดี ตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ข้าแต่พระสมมติเทพ ความโศกาดูรร้องไห้เป็นอันมาก
ของหม่อมฉันดับสนิทแล้ว ฝ่าบาทมา ณ วันนี้ จึงได้
ทอดพระเนตรเห็นหม่อมฉันมีความสุข

ขณะนั้นพวกอำมาตย์ชาวพระนคร จึงจัดพระวอทองมาเทียบไว้เสร็จ ๒ วอ อัญเชิญพระราชากับพระราชเทวีให้เสด็จประทับสุวรรณสิวิการ่วมกันวอหนึ่ง เชิญให้สองกุมารขึ้นประทับร่วมกันวอหนึ่ง แห่นำเสด็จเข้าสู่พระราชวังในแล้ว จัดพิธีการตั้งพระราชเทวีในที่อัครมเหสี ตั้งพระไชยเสนไว้ในที่อุปราช ตั้งพระไชยทัตไว้ในที่เสนาบดี จำเดิมแต่กาลนั้นมาสี่กระษัตริย์ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทานเป็นต้น เมื่อสิ้นพระชนมายุแล้ว ได้ไปอุบัติในเทวโลกสวรรค์

ฝ่ายข้างอสุภมิตรกนิษฐภาดาของพระเจ้าสุภมิตรผ่านราชสมบัติอยู่ในจัมปานคร ได้ราชสมบัติมาโดยไม่ชอบธรรม จึงตั้งตนเป็นพระราชา ปกครองชาวประชาไม่เป็นธรรม ครั้นสิ้นพระชนมายุแล้ว ก็อุบัติในนรก ประสบทุกข์อย่างมหันต์แล

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้วตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ใช่แต่บัดนี้เท่านั้นหามิได้ที่พระเทวทัตพยายามจะฆ่าเรา แม้ชาติก่อนพระเทวทัตนี้ก็พยายามจะฆ่าเราเหมือนกัน เมื่อจะประมวลชาดกจึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

อสุภมิตรผู้เป็นพระราชาหยาบช้าไม่ตั้งตนอยู่ในธรรม
ผู้ประสบความทุกข์ในนรกในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิด
เป็นพระภิกษุเทวทัตในปัจจุบันชาตินี้ พราหมณ์ปโรหิตใน
กาลครั้งนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระสารีบุตรเถระ ใน
ปัจจุบันชาตินี้ นายสำเภาพ่อค้าในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมา
เกิดเป็นพระมหาโมคคัลลานเถระ พระราชบิดาของพระเจ้า
สุภมิตรในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธ-

ทนมหาราช ในปัจจุบันชาตินี้ พระราชเทวีซึ่งเป็นพระมารดาของพระเจ้าสุภมิตรในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางเจ้าสิริมหามายาราชเทวีในปัจจุบันชาตินี้ พระราชโอรสเชษฐภาดาทรงนามว่าพระไชยเสน ในกาลครั้งนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นโอรสของเราตถาคต นามว่าราหุลกุมาร ในปัจจุบันชาตินี้ พระราชโอรสกนิษฐภาดาทรงนามว่า พระ-ไชยทัต ในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานันท-เถระผู้อุปัฏฐากของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ พระราชเทวีเกสนีอัครมเหสีของพระเจ้าสุภมิตรในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางยโสธรา พระมารดาราหุลกุมาร ในปัจจุบันชาตินี้ หมู่ชนที่เหลือทั้งหมดมีชาวพระนครเป็นต้นซึ่งเป็นบริษัทของพระเจ้าสุภมิตรในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นบริษัทของเราในปัจจุบันชาตินี้ พระเจ้าสุภมิตรมหาราชผู้เป็นใหญ่แห่งกรุงตักศิลาในกาลครั้งนั้น ได้กลับชาติมาเกิดในปัจจุบันชาตินี้ ก็คือเราพระตถาคตสัมพุทธเจ้าผู้เป็นพระบรมโลกนาถแล อนึ่งเธอทั้งหลายเมื่อปรารถนาพรสิ่งใดอันจะก่อให้เกิดความสุขใน ๓ประการ กาลทุกเมื่อ ก็จงทรงจำชาดกนี้ไว้ด้วยน้ำใจเคารพยิ่ง โดยทั่วกันเถิด

จบ สุภมิตรชาดก

มยุรคนธรรพ์

๖ สมุทรโฆสชาดก

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภพระนางยโสธราเทวีตรัสพระธรรมเทศนานี้ว่า **โย โปโส เทวเต ปิโย** ดังนี้ เป็นอาทิ

แท้จริง วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันในธรรมสภาศาลาว่า ดูกรอาวุโสทั้งหลาย น่าอัศจรรย์จริงหนอสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ในเวลาครองราชย์ครองฆราวาสอยู่ ได้แสดงมหาศิลปะอันไม่เสมอเหมือนไม่ทั่วไปแก่คนเหล่าอื่น จึงได้พระนางยโสธราเทวีไปเป็นอัครมเหสี ฝ่ายองค์สมเด็จพระบรมศาสดาได้ทรงสดับคำของพระสงฆ์ทั้งปวงทางทิพยโสต จึงเสด็จมาตรัสถาม เมื่อพระภิกษุกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบแล้ว สมเด็จพระมุนีเจ้าจึงตรัสว่า เราตถาคตได้สละพระราชบิดามารดาแลราชสมบัติเพื่อพิมพาแล้วไปสู่พระนครอื่นในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในชาติหนหลังก็ได้สละพระราชบิดามารดาแลราชสมบัติแล้วไปสู่พระนครอื่น เพื่อประโยชน์แก่พิมพาเหมือนกัน ตรัสเท่านี้แล้วก็ทรงดุษณีภาพ พระภิกษุทั้งหลายใคร่จะทราบเรื่องราวในอดีตได้กราบทูลอาราธนาสมเด็จพระบรมศาสดาจึงนำเรื่องอันมีมาแต่ปุเรชาติแสดงต่อไปว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อครั้งอดีตกาลนานมาแล้ว ยังมีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า พันธุทัต ครองราชสมบัติโดยชอบธรรมอยู่ในพรหมบุรนคร ในแคว้นกาสี พระองค์มีพระอัครมเหสี พระนามว่าพระนางเทพธิดา ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากภพดาวดึงส์ถือปฏิสนธิในครรภ์พระนางเทพธิดา พอถ้วนทศมาส พระนางเทพธิดาก็ประสูติพระโอรส ซึ่งสมบูรณ์ด้วยพระลักษณะทุกอย่าง มีฉวีวรรณีดุจทองคำ อนึ่งในวันที่พระโพธิสัตว์ทรงประสูตินั้น เกิดอัศจรรย์มีเสียงบันลือลั่นไปทั่วทุกทิศ เพราะฉะนั้นจึงได้ถวายพระนามพระโพธิสัตว์ว่า สมุทรโฆสราชกุมาร เมื่อพระโพธิสัตว์มีพระชนมายุได้ ๑๖ ปี ก็เรียนจบศิลปศาสตร์ ครบทุกอย่าง แลมีพระรูปกายงามโสภา มีกิตติศัพท์แผ่ไปทั่วสกลชมพูทวีป

ในกาลนั้นมีพระราชาอีกพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าสิริสีหนคุต ครองราชสมบัติอยู่ในรัมมบุรนคร พระองค์ทรงมีอัครมเหสีพระนามว่า กนกวดี พระราชเทวีนั้นมีพระธิดาหนึ่งพระองค์ทรงพระนามว่า พันธุมดีราชกุมารี มีพระรูปโฉมงดงามน่าทัศนา น่าเลื่อมใส รูปทรงหมดจดสดใสเห็นแล้วน่ารื่นรมย์ใจจะว่าไปก็คล้ายกับนางเทพอัปสร และมีกิริยามารยาทเรียบร้อย พระราชธิดานั้นได้ทราบข่าวลือว่าพระโพธิสัตว์มีพระรูปงามนักก็มีจิตปฏิพัทธ์ ใคร่จะเห็นพระโพธิสัตว์อยู่ทุกคืนทุกวัน ในกาลนั้น พระเจ้าสิริสีหนคุต ทรงรับสั่งให้สร้างศาลเทพารักษ์อันเป็นหลักเมืองที่ท่ามกลางพระนคร ครั้นถึงวัน ๑๔ ค่ำ ๑๕ ค่ำ ๘ ค่ำ พระองค์ก็จะเสด็จไปยังศาลเทพารักษ์นั้นแล้วทรงบูชาด้วยเครื่องสักการบูชาอย่างดี ฝ่ายพระราชธิดาพันธุมดี เมื่อจะเสด็จไปบูชาศาลเจ้าหลักเมืองนั้น ก็ประดับพระองค์ทรงเครื่องแล้วเสด็จทรงวอทองแวดล้อมด้วยหญิงบริวารประมาณหมื่นสองพันทรงพระกลดสั้นสีขาว พร้อมด้วยเครื่องประโคม เสด็จออกจากพระราชวังไปยังศาลเทพารักษ์ บูชาด้วยเครื่องสักการอย่างดีแล้ว ประทับยืนประคองอัญชลีเหนือเศียรเกล้า ตรัสเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่เทพเจ้า บุรุษผู้น่ารักรูปงามมีนามปรากฏว่า
สมุทรโฆสกุมาร เป็นพระราชบุตรมีฤทธิมากทำให้หัวใจของ
ข้าพเจ้าหวั่นไหวตลอดเวลา

ครั้นพระราชธิดาตรัสดังนี้แล้ว ยังคงประทับอยู่ ณ ที่นั้นเอง เมื่อจะทรงตั้งปณิธานของตนต่อศาลเทพารักษ์ จึงตรัสอธิษฐานเป็นคาถามีใจความว่า

ขอมหาเทพเจ้าซึ่งสิงอยู่ ณ ศาลนี้จงบันดาลให้ความ
ปรารถนาของข้าพเจ้าบริบูรณ์ด้วยเถิด ถ้าข้าพเจ้าได้พระ-
สมุทรโฆสกุมารผู้ประเสริฐนั้นเป็นพระภัสดาสมดังความ
ปรารถนาแล้ว จักกระทำสักการบูชาแก่ท่านให้ยิ่งขึ้นกว่านี้

พระราชธิดาบนเทวดาอย่างนี้แล้ว ก็เสด็จกลับพระราชวัง

ในกาลนั้น มีพราหมณ์ ๔ คน ออกจากเมืองรัมมบุรนคร เดินทางเที่ยวไปตามชนบท ลุถึงเมืองพรหมบุรีนครราชธานีโดยลำดับ มีความประสงค์จะเข้าไปยังพระนคร

จึงได้ยืนอยู่ที่ใกล้ประตูพระนคร และในกาลนั้น พระสมุทรโฆสราชกุมารทรงมีพระประสงค์จะเสด็จประพาสอุทยาน จึงเสด็จประทับในภายใต้เศวตฉัตรเหนือคอคชสารพร้อมด้วยจตุรงคเสนามาตย์และเครื่องประโคมแวดล้อมเป็นบริวารแห่แหนเสด็จออกจากพรหมบุรีนคร เสด็จพระราชดำเนินไปสู่พระราชอุทยาน

ฝ่ายพราหมณ์ทั้ง ๔ คนนั้น ครั้นได้เห็นพระราชกุมารนั้นแล้วก็โสมนัสชมพระบารมี กล่าวคำถวายพระพรชัยด้วยเสียงอันดัง พระโพธิสัตว์ได้ทรงฟังแล้วเมื่อตรัสถามพราหมณ์ทั้งปวงนั้น จึงตรัสสองคาถานี้มีความว่า

ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านมาจากพระนครไหนกัน
จึงมีร่างกายซูบผอมและลำบากเพราะหนทางคงจะกันดาร
เชิญพักผ่อน ณ ที่นี้ก่อนเถิด ข้าพเจ้าจะขอถามท่านซึ่งพา
กันมา ณ ที่นี้ว่า มีกิจธุระอันใดหรือว่ามีเหตุอันใด จึงได้มา
ถึงพระนครนี้ ท่านจงบอกเหตุที่มานั้นให้เราทราบเร็วเถิด

พราหมณ์ทั้ง ๔ ได้ฟังรับสั่งถามแล้ว จึงทูลความเป็นคาถานี้มีความว่า

ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ทั้งหลายอยู่ในรัมมบุรนคร
ได้ฟังเขาเล่าลือกันจึงพากันมาจากรัมมบุรนคร เพื่อชม
พระรูปโฉมของพระองค์พระเจ้าข้า

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงเอ่ยชวนพวกพราหมณ์เหล่านั้นเสด็จมุ่งตรงไปยังพระราชอุทยาน ทรงเล่นสำราญกับพราหมณ์ทั้ง ๔ และพวกราชบุรุษของพระองค์แล้วประทับอยู่ ณ ที่แห่งหนึ่ง จึงตรัสเรียกพราหณ์ทั้ง ๔ มา ตรัสเป็นคาถามีใจความว่า

ถ้าในพระนครของท่านทั้งหลายมีความแปลกประหลาด
อัศจรรย์ไซร้ พวกท่านก็จงบอกแก่เราโดยเร็วเถิด เราอยาก
จะทราบเรื่องราวนั้น ณ ที่นี้

พราหมณ์ทั้ง ๔ เหล่านั้น ครั้นได้ฟังดังนั้นจึงกราบทูลขึ้นว่าข้าแต่สมมติเทพในพระนครของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระราชาองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า สิริสีหนคุต

พระองค์มีอัครมเหสี ทรงพระนามว่า พระนางกนกวดี มีพระธิดาองค์หนึ่ง พระนามว่า พันธุมดี มีรูปทรงโสภาน่าทัศนาเลื่อมใสดึงดูดจิตใจผู้พบเห็นยิ่งนัก ถ้าจะเปรียบก็ประดุจดังเทพอัปสร และเพียบพร้อมไปด้วยลักษณะเบญจกัลยาณีครบถ้วนทุกประการ พระราชาทั่วชมพูทวีป ครั้นได้สดับว่าพระราชธิดาพันธุมดีมีสิริรูปสมบัติงดงามหาสตรีอื่นเปรียบมิได้ ก็ปรารถนาจะได้พระธิดานั้น จึงแต่งเครื่องบรรณาการมีราชสาส์นไปทูลขอพระธิดากะพระเจ้าสิริสีหนคุตทุกๆ วัน พระเจ้าสิริสีหนคุต ก็มิได้พระราชทานให้แก่ผู้ใด ข้อนี้แล เป็นความอัศจรรย์ในพระนครของข้าพระองค์ทั้งหลาย พระเจ้าข้า พระโพธิสัตว์ได้สดับข่าวนั้นก็ทรงปลื้มพระหฤทัย จึงพระราชทานทองคำแก่พราหมณ์คนละ ๕๐๐ ครั้นเวลาเย็นก็เสด็จกลับพระนคร รุ่งเช้าจึงเสด็จเข้าไปเฝ้าพระราชบิดามารดา กราบทูลเรื่องนั้นให้ทรงทราบ เมื่อจะทูลลาพระราชบิดามารดา จึงตรัสทูลเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่พระชนกชนนี ข้าพระองค์จะขอถวายบังคมลาไปสู่
พระนครรัมมบุรี ถ้าข้าพระองค์ได้โอกาสไปเมืองนั้นแล้ว จึง
จะกลับมาเมืองนี้อีก เจ้าเมืองรัมมบรีนั้นมีพระธิดาองค์หนึ่ง
รูปทรงโสภาหาผู้เสมอมิได้ จะว่าไปก็คล้ายกับนางเทพกัญญา
ข้าพระองค์ปรารถนาจะเห็นนางงามนั้น พระพุทธเจ้าข้า

ฝ่ายพระชนกนาถราชมารดาทั้ง ๒ ได้ฟังดังนั้น ปิ่มประหนึ่งว่าดวงหทัยจะแตกออกเป็นเสี่ยงๆ สวมกอดพระโพธิสัตว์ จุมพิตที่ศีรษะ มีพระเนตรคลอด้วยอัสสุชล เมื่อจะทรงห้ามพระโอรสของตน จึงได้ตรัสเป็นคาถา มีใจความว่า

ดูกรปิยบุตร เราทั้งสองคือมารดาบิดาของเจ้าเว้นจาก
เจ้าผู้เป็นบุตรเสียแล้ว จักเป็นอยู่ไม่ได้เห็นเจ้าได้อย่างไร
ถ้าเจ้าปรารถนาจะไปก็จงยับยั้งอยู่ก่อน เราทั้งสองจะส่งทูต
ให้ไปขอราชธิดานั้น

พระโพธิสัตว์ได้สดับคำแห่งพระราชบิดามารดาดังนั้นแล้ว ก็ทูลวิงวอนขอไปเอง จนได้รับอนุญาตแล้ว ถวายบังคมพระราชบิดามารดาลุกขึ้นไปยังปราสาทแล้วฉวยได้เครื่องอาภรณ์ของพระองค์พระราชทานแก่บุตรของอำมาตย์แล้ว ครั้งนั้นคน

ทั้ง ๓ มีพระโพธิสัตว์เป็นประธาน พร้อมทั้งพราหมณ์ ๔ คนนั้น เสด็จออกจากเมืองพรหมบุรีไปตามมรรคา ด้วยอานุภาพแห่งพระโพธิสัตว์เจ้านั้นแลเทพเจ้าทั้งหลายจึงบันดาลย่นหนทางให้สั้นเข้า คนทั้ง ๓ คนนั้น เดินทางล่วงไปได้ถึง ๑๐๐ โยชน์ ในเวลาคืนเดียวพอสว่างก็ถึงรัมมบุรนคร เมื่อจะประกาศความข้อนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสว่า

เทวดาทั้งหลายบันดาลย่นหนทางให้ ด้วยความอนุเคราะห์ชนเหล่านั้น เมื่อราตรีผ่านพ้นไปเท่านั้น คนทั้ง ๗ ก็ลุถึงรัมมบุรนคร

ครั้งนั้นพระมหาสัตว์พร้อมด้วยอีกหกคนนั่งพักอยู่ที่ศาลาใกล้กับประตูภายนอกพระนคร และในวันนั้น พระเจ้าสิริสีหนคุตก็เสด็จไปบูชาศาลเทพารักษ์ด้วยเครื่องสักการบูชาเป็นอันมากเสร็จแล้วก็ประทับ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่งในศาลานั้น ฝ่ายพระราชธิดาพันธุมดีก็เสด็จลงจากปราสาทประทับบนวอทอง พร้อมด้วยสตรีที่เป็นบริวาร ๑๒,๐๐๐ คน พากันไปยังศาลเทพารักษ์ แล้วประทับใกล้ๆ กับพระราชบิดา ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าได้แต่งองค์ทรงเครื่องพร้อมสรรพ พร้อมกับคนทั้งหกเหล่านั้น เดินทางไปยังศาลเทพารักษ์ ประชาชนเป็นอันมากไม่อาจจะดำรงอยู่เบื้องพระพักตร์ของพระมหาสัตว์ได้ พระโพธิสัตว์เจ้าเยื้องย่างเข้าไปยังศาลเทพารักษ์นั้นด้วยการเยื้องกรายอันมีความงามยิ่ง ประดุจดังการเยื้องกรายของเทพเจ้าฉะนั้น แล้วทรงประทับนั่งดีดพิณอยู่ ณ ที่สมควรแห่งหนึ่ง เบื้องพระพักตร์ของพระราชานั้นแลพระนครรัมมบุรีนั้น กว้างและยาวด้านละเจ็ดโยชน์ เสียงพิณนั้นดังสนั่นเสนาะเพราะจับใจ แผ่คลุมทั่วไปทั้งรัมมบุรนคร ด้วยเดชานุภาพแห่งพระโพธิสัตว์เจ้า พระเจ้าสิริสีหนคุต ได้สดับเสียงพิณแล้ว ทอดพระเนตรพระโพธิสัตว์เจ้ามิได้กะพริบพระเนตร ทรงพอพระทัยในเสียงพิณที่พระโพธิสัตว์เจ้าทรงดีด เมื่อจะตรัสถามพราหมณ์ทั้งสี่เหล่านั้น จึงตรัสคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

ดูกรผู้เจริญทั้งหลาย บุรุษซึ่งมาดีดพิณอยู่นั้นเป็นบุตรของใคร อนึ่งเรายังไม่รู้จักเขา พวกท่านจงบอกให้เราทราบด้วยเถิด

ครั้นพราหมณ์ทั้งสี่ได้สดับดังนั้น จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า พระกุมารนั้นนามว่าสมุทรโฆส เป็นพระโอรสของพระเจ้าพันธุทัต ในพรหมบุรนคร ครั้นได้กราบทูลดังนี้แล้ว ก็ได้กราบทูลเป็นคาถาอีกว่า

บุรุษผู้ดีดพิณอยู่นั้น เป็นพระราชาทรงพระนามว่า
สมุทรโฆสราชกุมาร เป็นพระโอรสของพระเจ้าพันธุทัต
ครองราชย์อยู่ในพรหมบุรนคร ขอเดชะขอให้พระองค์จง
ทราบด้วยว่าพระราชกุมารนั้น อยู่ใกล้กับพระองค์ตลอดเวลา
พระเจ้าข้า

พระเจ้าสิริสีหนคุตได้สดับดังนั้น ก็ทรงพระเสน่หาเสด็จลุกจากราชบัลลังก์ไปใกล้พระโพธิสัตว์แล้วทรงสวมกอดจุมพิตพระเศียรเกล้าแล้วตรัสสอบถามว่า ดูกรพ่อกุมาร เหตุไรเล่าพ่อจึงละราชสมบัติของตนไม่อาลัย ตัดใจมาถึงเมืองนี้ พระโพธิ-สัตว์จึงกราบทูลว่า ขอเดชะมหาราชเจ้า ข้าพระพุทธเจ้าได้ทราบเกียรติคุณของพระองค์ว่าทรงมีพระบารมีอย่างประเสริฐ จึงได้มา ณ เมืองนี้ ด้วยหมายใจว่ายินดีถวายตัวเป็นข้าใต้ฝ่าพระบาทพระเจ้าข้า พระเจ้าสิริสีหนคุตได้สดับดังนั้นก็ทรงพระโสมนัส จึงทรงพาพระโพธิสัตว์และพระราชธิดาของพระองค์ไปยังศาลเทพารักษ์ ทรงรับสั่งให้ประทับนั่งเหนืออาสนะเดียวกัน ทรงจับพระหัตถ์ของคนทั้งสอง หลั่งอุทกธาราออกจากพระเต้าทอง อภิเษกพระราชธิดากับพระโพธิสัตว์ ให้อยู่ร่วมสุขสมบัติภายในเศวตฉัตรเดียวกัน ทรงรับสั่งให้พระโพธิสัตว์กับพระราชธิดาเสด็จขึ้นสู่วอทองเดียวกัน กลับจากศาลเทพารักษ์ ห้อมล้อมด้วยบริวารหมู่ใหญ่ เสด็จเข้าในพระราชวังให้ประทับอยู่ในปราสาทเดียวกัน

ในกาลนั้นพระเจ้าสิริสีหนคุต จึงตรัสสั่งให้จัดเครื่องบรรณาการเป็นอันมากแล้วทรงส่งราชทูตสองคนพร้อมกับบริษัทบริวารไปยังพรหมบรนครเพื่อแจ้งข่าวสาร ฝ่ายพวกราชทูตเหล่านั้นก็ถวายบังคมลาเดินทางไปโดยลำดับ เข้าไปยังพรหมบุรนครแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระเจ้าพันธุทัต ถวายบังคมแล้วถวายเครื่องบรรณาการ กราบทูลพระราชาให้ทราบอย่างนี้ว่าข้าแต่มหาราชเจ้า พระราชาของข้าพระองค์ทั้งหลาย มีพระราชประสงค์จะทำความสนิทสนมฉันมิตรกับพระองค์ อีกอย่างหนึ่ง พระราชาใน

ชมพูทวีปทั้งสิ้นทรงส่งพระราชสาส์นไปสู่ขอพระราชธิดาของพระราชาแห่งข้าพระองค์ทั้งหลาย แต่ว่าพระราชาแห่งข้าพระองค์ มิได้พระราชทานพระธิดาให้แก่ผู้ใด แต่พอได้ทอดพระเนตรพระราชกุมาร ซึ่งเป็นพระโอรสของพระองค์เท่านั้น ทรงจุมพิตพระเศียรเกล้า รับสั่งให้พระโอรสขึ้นประทับเหนืออาสนะเดียวกันกับพระราชธิดาของพระองค์ทรงมีพระประสงค์จะจัดการวิวาหมงคลให้แก่คนทั้งสอง จึงส่งข้าพระองค์ทั้งหลายมาก็เพื่อจะแจ้งเหตุให้พระองค์ทรงทราบ พระเจ้าข้า ครั้นพระเจ้าพันธุทัตได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว ทรงพระโสมนัส จึงตรัสสั่งให้จัดจัตุรงคเสนาและเครื่องบรรณาการแล้วให้ราชทูตนั้นนำมรรคาพร้อมด้วยอัครมเหสี เสด็จยกพยุหโยธาออกจากพรหมบุรนครรอนแรมไปจนถึงรัมมบุรนครตามลำดับ ครั้นถึงแล้วจึงพักอยู่นอกพระนคร ฝ่ายพระเจ้าสิริสีหนคุตทรงทราบว่า พระเจ้าพันธุทัตเสด็จมาถึง จึงพร้อมกับพระโพธิสัตว์และบริวารเป็นอันมาก เสด็จออกจากพระนครทรงทำปฏิสันถารพระเจ้าพันธุทัตพร้อมกับบริวารเชิญเสด็จเข้าสู่พระนครและในวันนั้นพระเจ้าสิริสีหนคุตทรงรับสั่งให้ประดับตกแต่งพระนครสวยงามประดุจดังเทพนคร ให้จัดการพระราชพิธีการวิวาหมงคลกษัตริย์ทั้งสองคือพระเจ้าสิริสีหนคุตและพระเจ้าพันธุทัต ทรงเป็นพระ-ปิยสหายกันอย่างยิ่ง ทรงประทับเหนือพระบัลลังก์ในพระราชมณเฑียรร่วมกันทรงเสวยพระกระยาหารในสุวรรณภาชน์เดียวกัน ต่อมาพระเจ้าพันธุทัต เมื่อจะตรัสกับพระเจ้า-สิริสีหนคุตนั้น จึงได้ตรัสสองคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

ดูกรท่านพระราชา พระจันทร์เต็มดวงย่อมสว่างรุ่งเรืองท่ามกลางดวงดาวทั้งหลายฉันใดก็ดี เราทั้งสองก็รุ่งเรืองในท่ามกลางบริษัทของตนฉันนั้น ต่อนี้ไปราชสมบัติของท่านเหมือนกับราชสมบัติของเราส่วนราชสมบัติของเราก็เหมือนราชสมบัติของท่าน เราทั้งสองเหมือนคนๆ เดียวกัน ความทุกข์ของท่านเหมือนความทุกข์ของเรา ความทุกข์ของเราก็เหมือนความทุกข์ของท่าน จงร่วมสุขร่วมทุกข์ด้วยกันทุกเมื่อเถิด

พระเจ้าสิริสีหนคุตได้ทรงสดับสุนทรคาถาดังนั้น ก็มีพระทัยโสมนัส จึงมีพระดำรัสตรัสตอบเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐ พระราชดำรัสที่พระองค์ตรัสมาทั้งนี้เป็นความดีความชอบทำประโยชน์ให้สำเร็จทั้งสองฝ่าย เราทั้งสองจะดำรงมั่นอยู่ในฉันทอัธยาศัยร่วมกันอย่างนี้ตลอดไป

ต่อมา กษัตริย์ทั้งสองซึ่งเป็นพระราชบิดามารดาของพระโพธิสัตว์เจ้าพร้อมกับพยุหโยธา ก็ทูลลาพระเจ้าสิริสีหนคุต เสด็จออกจากรัมมบุรนครกลับไปยังพระนครของพระองค์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้าก็เสด็จอยู่บนปราสาทกับพระราชธิดาในรัมมนครนั้น เสวยสุขสมบัติมีความสุขสำราญปานดังได้เสวยสุขอันเป็นทิพย์ฉะนั้น สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะประกาศความเรื่องนั้น จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

แต่นั้นพระสมุทรโฆสโพธิสัตว์เจ้า ประทับอยู่ในรัมมบุรนคร อยู่ช้านานได้เสวยสุขทั้งปวงกับพระราชธิดาตลอดเวลา

ต่อมา พระนางพันธุมดีราชธิดามีความประสงค์จะแก้บนที่พระองค์ขอไว้ที่ศาลเทพารักษ์แต่ก่อน จึงตรัสแก่พระโพธิสัตว์เจ้าว่า ข้าแต่พระสวามี หม่อมฉันจักไปแก้บนที่หม่อมฉันขอไว้ที่ศาลเทพารักษ์แต่ก่อนนั้น ครั้นพระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสถามว่า ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เจ้าได้บนบานไว้ว่าอย่างไร เมื่อจะทูลเรื่องที่ตนเคยบนบานขอไว้ พระนางจึงทูลเป็นพระคาถานี้ ซึ่งมีใจความว่า

ข้าแต่พระสมมติเทพ หม่อมฉันได้สดับเกียรติคุณของพระองค์ ก็มีจิตประสงค์อยากจะได้มาเป็นพระราชสามี ได้ระลึกถึงอยู่เนืองๆ ทุกคืน ทุกวัน หม่อมฉันจึงได้บนบานเทพยดาในศาลเทพารักษ์ให้ได้สมดังความต้องการ มาบัดนี้แลก็ได้สำเร็จสมประสงค์แล้ว ข้าแต่พระเทวะผู้จอมนราธิบดี หม่อมฉันจะขอชวนพระองค์ไปแก้บนแก่เทวดาด้วย

พระโพธิสัตว์ได้สดับดังนั้นแล้วทรงโสมนัสตรัสสองพระคาถาต่อไปว่า

ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เมื่อพราหมณ์ทั้ง ๔ ไปถึงเมืองพี่ก็ได้ถามพราหมณ์เหล่านั้น ครั้นพี่ได้ฟังเกียรติคุณของพระน้อง ก็เฝ้ารำพึงคิดถึงพระน้องอยู่เนือง ๆ จนความรักเข้ารัดรึงตรึงหทัย มีอุปมาดังจะเป็นบ้า พี่จึงสู้สละละพระราชบิดามารดาสองกษัตริย์และละราชสมบัติหวังจะได้อยู่ร่วมกับพระน้อง จึงได้จากเมืองมาหาพระน้องในรัมมบุรนครนี้

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์จึงพาพระเทวีลงจากปราสาทเสด็จออกไปยังศาลเทพารักษ์ ได้แก้บนแล้วก็เสด็จกลับปรางค์ปราสาท

เมื่อพระโพธิสัตว์ประทับอยู่ในพระนครนั้น ได้หนึ่งปีทรงมีพระประสงค์จะเสด็จไปพระราชอุทยาน จึงชวนพระเทวีประทับนั่งวอทองเดียวกันพร้อมด้วยข้าราชบริพารมุ่งตรงไปยังพระราชอุทยาน ก็ในกาลครั้งนั้น มีวิทยาธรตนหนึ่ง เล่นอยู่กับภริยาของตนบนยอดภูเขาไกรลาสอันโอภาสด้วยแสงเงิน เที่ยวเก็บดอกไม้ต่าง ๆ ประดับประดาภริยาและกายตนแล้ว จับพระขรรค์มือหนึ่ง จับฝักมือหนึ่ง ให้ภริยานั่งบนตักแล้วก็เหาะไปในอากาศ ในขณะนั้นก็มีวิทยาธรอีกตนหนึ่ง อาศัยอยู่บนยอดภูเขาสุทัศนบรรพต ซึ่งปรากฏว่ามีรัศมีดังสีทองคำ เที่ยวเก็บดอกมณฑาต่าง ๆ ประดับตนอยู่บนยอดเขานั้นคนเดียวยังไม่มีภริยา จึงเหน็บพระขรรค์โดดขึ้นไปจากยอดภูเขาสุทัศนบรรพต เหาะไปในอากาศ ทราบว่าวิทยาธรผู้อยู่บนยอดเขาไกรลาสนั้น ชื่อว่ารณาภิมุข แม้วิทยาธรผู้อยู่บนยอดเขาสุทัศนะนั้นชื่อว่ารณาปติตะ ก็วิทยาธรผู้อยู่บนยอดเขาสุทัศนะเหาะไปอยู่ เห็นวิทยาธรที่อยู่บนยอดเขาไกรลาสเข้าจึงถามชื่อเสียงกันขึ้น วิทยาธรทั้งสองนั้นก็โกรธกันจึงได้ต่อสู้กันขึ้นท่ามกลางอากาศนั่นเอง ฝ่ายวิทยาธรชื่อว่ารณาภิมุขสู้วิทยาธรชื่อว่ารณาปติตะไม่ได้ก็พ่ายแพ้ รณาปติตะจึงแย่งเอาภริยาของรณาภิมุขวิทยาธรไปได้ รณาภิมุขวิทยาธรถูกฟันเป็นแผลทั่วตัว มีเลือดไหลอาบคล้ายกับลาดด้วยน้ำครั่งสดหมดกำลังไม่สามารถจะทรงตัวอยู่ได้ ก็พลัดตกลงท่ามกลางราชอุทยานของพระโพธิสัตว์

ในครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เสด็จประพาสพระราชอุทยานกับพระราชเทวี ให้พระราชเทวีพักอยู่ในปราสาท กลางพระราชอุทยาน แล้วชวนบุตรปุโรหิตและบุตรอำมาตย์ให้ไปเล่นในระหว่างต้นไม้ในพระราชอุทยาน ระหว่างทางที่เสด็จไปพระราช

อุทยานกับบุตรปุโรหิตและบุตรอำมาตย์นั้น ก็ได้ทอดพระเนตรวิทยาธรนั้นแต่ไกล จึงเสด็จเข้าไปหา ตรัสถาม ฝ่ายรณาภิมุขวิทยาธร ครั้นได้ฟังดังนั้นก็กราบทูลให้ทรงทราบตามความเป็นจริงทุกประการ ครั้นพระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว ก็ทรงสงสารรับสั่งให้ช่วยพยุงวิทยาธรนั้นให้ลุกขึ้นนำไปยังตำหนัก ซึ่งอยู่ท่ามกลางพระราชอุทยาน แล้วทรงรับสั่งให้แพทย์รักษา หมอนั้นรักษาแผลอยู่สี่ห้าวันวิทยาธรนั้นก็กลับหายเป็นปกติ แล้วเข้าไปเฝ้าพระโพธิสัตว์ถวายบังคมกราบทูลว่า ข้าแต่ท่านมหาบรุษ พระขรรค์ของข้าพระองค์นี้ มีเดชานุภาพมากนัก พระองค์ถือพระขรรค์นี้อยู่ในมือแล้วจักแซกลงไปในพื้นดินก็ได้เหาะไปในอากาศก็ได้ ครั้นกราบทูลดังนี้แล้ว ก็มอบถวายพระขรรค์แก่พระโพธิสัตว์แล้วก็ทูลลาพระโพธิสัตว์กลับไปยังที่อยู่ของตน ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ก็ตรัสชวนพระเทวี ด้วยพระคาถามีใจความว่า

ดูกรเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ จงมากับเราเถิดเราทั้งสอง
จะไปเที่ยวป่าหิมพานต์ให้สบายใจมาเถิดไปพร้อมกันเลย

ครั้นพระมหาสัตว์ตรัสดังนี้แล้ว ก็ให้พระราชเทวีประทับนั่งท่ามกลางพระ-เพลาพระหัตถ์ทรงพระขรรค์เหาะขึ้นไปในอากาศ ผินพระพักตร์ตรงไปทางทิศอุดรทางอากาศนั่นแล ชมภูเขาต่างๆ ในป่าหิมพานต์ พระโพธิสัตว์พร้อมด้วยพระราชเทวีทรงเหาะไปข้างหน้าเรื่อยๆ ครั้งแรกพบภูเขาเงิน ต่อไปก็พบภูเขาทอง ภูเขาแก้ว ภูเขาหิมพานต์ ภูเขาพิมพานต์นั้นแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ ประดับด้วยยอดใหญ่ ๑๐๐ ยอด ยอดเล็ก ๘๔,๐๐๐ ยอด สูงประมาณ ๕๐๐ โยชน์ มีต้นกัลปพฤกษ์ต่างๆ มีหมู่กินนรกินนรีฟ้อนรำขับประสานเสียงอยู่ไม่ขาดระยะมีทั้งฝูงปักษิมฤคชาติคชสารราชสีห์แรด เสือโคร่ง เสือเหลือง และหมีเป็นต้น

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์และพระราชเทวี เหาะไปลงประทับที่หิมวันตบรรพตทรงเก็บบุปผานานาพันธุ์ ทรงประดับให้พระเทวีและทรงเก็บผลไม้ที่มีรสเลิศต่างๆ เสวยกับพระเทวีแล้วทรงสระสรงคงคาในลำธารแห่งหนึ่ง ซึ่งพลุกพล่านไปด้วยหมู่สกุณชาติต่างๆ และดาดาดไปด้วยดอกบัวห้าเหล่า แสนสนุกสุขสำราญ แล้วพาพระเทวีเสด็จไปตรวจดูถ้ำต่างๆ บนภูเขานั้นจึงเสด็จเข้าไปประทับแรมพักผ่อนอยู่ในคูหาแห่งหนึ่งตลอดราตรี

ฝ่ายข้าราชการประชาชนมีอำมาตย์เป็นต้น ซึ่งอยู่ในพระราชอุทยานนั้น ครั้นไม่พบเห็นพระโพธิสัตว์และพระเทวี ก็ช่วยกันค้นหากันจนทั่วพระราชอุทยานก็ไม่พบ จึงออกจากพระราชอุทยานไปยังรัมมบุรนคร กราบทูลเรื่องนั้นให้พระเจ้าสิริสีหนคุตทรงทราบ พระเจ้าสิริสีหนคุต ครั้นได้ทรงสดับดังนั้นจึงตรัสสั่งอำมาตย์คนหนึ่ง ให้ไปยังพรหมบุรนคร กราบทูลให้พระเจ้าพันธุทัตทรงทราบ อำมาตย์นั้นรับกระแสพระบรมราชโองการแล้ว จึงไปแคว้นพรหมบุรนคร เข้าไปยังพระนครแล้ว ถวายบังคมพระราชานั่งที่สมควรแล้ว เมื่อจะกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ จึงกราบทูลเป็นพระคาถามีใจความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เป็นใหญ่กว่านระ พระโอรสของพระองค์และพระธิดาของพระราชาของพวกข้าพระองค์ ขณะนี้มิได้มีปรากฏอยู่ในรัมมบุรนครนั้น ทั้งสองพระองค์ พระโอรสทั้งสองนั้นมาเฝ้าพระองค์ในพระนครนี้บ้างหรือ ด้วยว่าพระเจ้าสิริสีหนคุตได้ทรงส่งข้าพระองค์มาก็เพื่อจะทราบว่า พระโอรสทั้งสองเสด็จมาเฝ้าพระองค์ในพรหมบุรนครหรือเปล่า

ลำดับนั้นพระเจ้าพันธุทัตตรัสว่าพระโอรสทั้งสอง เรายังไม่เห็นมาในเมืองนี้เลย ก็บัดนี้พระโอรสทั้งสองไปที่ไหนเสียเล่า ดังนี้แล้วจึงตรัสพระคาถามีใจความว่า

ขณะนี้พระโอรสทั้งสองไปไหนเสียเล่า มิได้มาหาเราและก็มิได้ปรากฏในพระนครนี้ด้วย ดูกรท่านอำมาตย์ ท่านจงทราบไว้อย่างนี้เถิด

ครั้นพระนางเทพธิดาราชเทวี ได้สดับดังนั้น จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ หม่อมฉันจะทำอย่างไรดี พระองค์ทำอย่างไรจึงจะได้พบพระโอรสทั้งสองนั้น ด้วยผลแห่งกรรมเก่า พระโอรสทั้งสอง คงจะมีอันตรายเป็นแน่

พระเจ้าพันธุทัตได้สดับดังนั้นแล้ว ทรงตรอมตรมระทมทุกข์เสียพระทัยมาก กษัตริย์ทั้งสองทรงประคองพระพาหาทรงพระกันแสงคร่ำครวญ ตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

หา หา แว่นแคว้นของเราทั้งสองเกิดความพินาศเสียแล้ว และพระโอรสทั้งสองก็หายไป ขัตติยกุมารแลขัตติยกุมารีทั้งสองไปอยู่ ณ ที่ไหนหนอ เมื่อพลัดพรากจากบุตรแล้วเราทั้งสองจะมีชีวิตอยู่ในพระนครนี้ได้อย่างไร ขัตติยกุมารและขัตติยกุมารีไปอยู่ในแคว้นไหน หรือประเทศไหน และเมื่อไร ไม่มีใครพบเห็นเลย เพราะไม่ได้เห็นหน้าพระโอรสทั้งสอง เราก็คงไม่ได้พบกับความสุขสบายเลย

ครั้งนั้น สองกษัตริย์จึงพระราชทานของขวัญแก่อำมาตย์นั้น แล้วก็ส่งกลับไป แต่นั้นมาก็ไม่อาจจะเปิดเผยพระองค์ได้ เพราะความทุกข์ที่พลัดพรากจากพระโอรสนั่นแล ฝ่ายอำมาตย์นั้นเล่าก็กลับไปยังรัมมนคร ครั้นถึงแล้วก็เข้าไปเฝ้าพระเจ้าสิริสีหนคุตถวายบังคมแล้ว เมื่อจะทูลประพฤติเหตุนั้น จึงกราบทูลเป็นพระคาถามีใจความว่า

ขอเดชะ พระโอรสทั้งสองมิได้มีปรากฏให้เห็นในพรหมนครนั้น และพระเจ้าพันธุทัตนั้น ครั้นได้ทรงทราบเหตุเข้า ก็ทรงครำ่ครวญรำพันเป็นอันมาก

ครั้นพระเจ้าสิริสีหนคุตได้สดับดังนั้นแล้วก็ทรงเสวยความทุกข์ระทมพระทัยเป็นอย่างมาก

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์กับพระราชเทวี เที่ยวประพาสเพลินอยู่ในป่าหิมพานต์ประมาณ ๒ เดือน แล้วพาพระเทวีเหาะขึ้นบนเวหาไปยังยอดเขาไกรลาส ก็บนยอดเขานั้นมีพระนครชื่อว่าสุวรรณนครเป็นสถานที่อยู่ของหมู่กินนรกินนรีมากมาย และในสุวรรณนครนั้นมีพระยาทุมราชเป็นเจ้าแห่งหมู่กินนร พระโพธิสัตว์เสด็จเหาะมาทางอากาศกับพระเทวี ทอดพระเนตรพระนครนั้น งามประหนึ่งดังเทพนครฉะนั้นแล้วเสด็จลงมาภาคพื้น เสด็จพระราชดำเนินตรงเข้าไปยังสุวรรณนครด้วยการเยื้องกราย

อันงดงามยิ่งนัก ประดุจดังการเยื้องกรายแห่งท้าวสักกเทวราชฉะนั้น ทีนั้น พระ-ยาทุมราชเห็นพระโพธิสัตว์แล้วก็คิดในใจว่า พระกุมารนี้คงจะเป็นผู้มีชื่อเสียงก้องโลก ชื่อว่าพระสมุทรโฆสแน่นอน ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงกราบทูลเชิญให้พระโพธิสัตว์ ให้เข้าไปนั่งใกล้ตน พระโพธิสัตว์และพระเทวีครั้นได้ฟังดังนั้น ก็ทรงประทับนั่งเหนืออาสนะเดียวกันกับพระยากินนร พระยากินนรก็มาสวมกอดจุมพิตพระโพธิสัตว์แล้ว กราบทูลเป็นพระคาถามีใจความว่า

พระนครของข้าพระองค์นี้ เป็นที่สนุกสนานควรจะเบิกบานยินดีมีกำแพงเมืองแล้วไปด้วยทองคำธรรมชาติ เป็นเมืองที่เกิดขึ้นเพราะอำนาจบุญกุศล ข้าพระองค์ขอถวายราชสมบัติอันเป็นส่วนประเสริฐให้แก่พระองค์

พระมหาสัตว์ครั้นได้สดับดังนั้น จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ดูกรท่านผู้ประเสริฐ คำพูดของท่านนี้ประเสริฐนักแต่ว่าเราทั้งสองจะอยู่ให้สำราญใกล้ท่าน ตามความปรารถนาบนยอดเขานี้ ประมาณเดือนหนึ่งเท่านั้น

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์อยู่ในสุวรรณบุรีบนยอดเขาไกรลาสประมาณหนึ่งเดือนแล้วก็อำลาพระยาทุมราชเหาะขึ้นไปสู่อากาศไปเห็นสระอโนดาตแต่ไกลเทียวสระอโนดาตนั้นแล้วไปด้วยแก้ว ๗ ประการ ประกอบไปด้วยท่าอาบน้ำ ๔ ท่า คือท่าสำหรับพวกเทวดาอาบน้ำท่าหนึ่ง สำหรับนางเทพกัญญาท่าหนึ่ง ท่าสำหรับพวกยักษ์ท่าหนึ่ง ท่าสำหรับวิทยาธรท่าหนึ่ง พระโพธิสัตว์พร้อมกับพระเทวีจึงลงจากอากาศประพาสริมสระอโนดาตเพลินอยู่ประมาณหนึ่งเดือน จึงเหาะขึ้นไปสู่อากาศไปถึงสระฉัททันต์ ก็สระฉัททันต์นั้น มีปริมณฑล ๓๖ โยชน์ และไม่มีสาหร่ายหรือ ปัณณกชาติเลย มีภูเขาล้อมรอบ ๗ เทือก คือ ภูเขาเงิน ๑ ภูเขาทอง ๑ ภูเขาแก้วมณี ๑ ภูเขาชาติมหาพิงค์ ๑ ภูเขาอัญชัน ๑ ภูเขาหรดาล ๑ ภูเขาแก้วผลึก ๑

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรสระฉัททันต์เห็นปานนั้น จึงเสด็จลงจากอากาศแลดูอยู่ เมื่อพระมหาสัตว์แลดูสระฉัททันต์อยู่นั้น ทรงระลึกถึงชาติแต่หนหลังได้เมื่อจะเล่าให้พระเทวีฟัง จึงได้ตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

เมื่อชาติก่อน เราเกิดเป็นพระยาคชสารมีนามว่า ฉัททันต์
มีฤทธิ์มีกำลังมากเป็นหัวหน้าบรรดาคชสารประมาณแปดพัน
อาศัยอยู่ที่สระชื่อว่าฉัททันต์

ฝ่ายพระเทวีก็ระลึกชาติได้เหมือนกัน จึงสนทนากับพระโพธิสัตว์ด้วยพระคาถา มีใจความว่า

เมื่อชาติก่อน หม่อมฉันก็เกิดเป็นบาทบริจาริกาของพระองค์มีนามชื่อว่า สุภัททา อยู่กับพระองค์ที่สระฉัททันต์นี้เหมือนกัน

เมื่อสองกษัตริย์สนทนากันอยู่อย่างนี้แล้วก็ชวนกันลงสรงเล่นน้ำในสระฉัททันต์สนุกสนานสำราญพระทัย แลเก็บดอกไม้ต่างๆ ประดับพระกายแล้ว ก็ชวนกันเหาะไปทอดพระเนตรเห็นสุวรรณภูมิอันน่ารื่นรมย์แห่งหนึ่ง ณ สุวรรณภูมินั้นมีแท่นทอง มีแก้วผลึกเป็นกระดาน แล้วไปด้วยแก้วไพฑูรย์สูงสิบห้าศอก กว้างยาวด้านละสามสิบศอก ในกาลนั้นพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นสมบัติเห็นปานนี้ จึงตรัสกับพระเทวีด้วยพระคาถาว่า

ดูกรพระน้อง เราทั้งสองจะลงสู่ภูมิอันแล้วไปด้วย
แก้วไพฑูรย์ และแก้วผลึก พากันหยุดพักที่นี้ก่อน ภายหลัง
เราจึงจะพากันกลับไปรัมมบุรนคร

ครั้นสองกษัตริย์ตรัสดังนี้แล้ว จึงเสด็จลงไปที่แผ่นกระดานแก้วไพฑูรย์และแก้วผลึกนั้นแล ในที่นั้นมีบ่อน้ำทองอยู่สองบ่อ บ่อหนึ่งมีน้ำธรรมดาเต็มบริบูรณ์ บ่อหนึ่งมีน้ำธรรมดาเต็มบริบูรณ์ บ่อหนึ่งมีน้ำหอมเต็มบริบูรณ์ อนึ่งมีเรื่องเล่าว่า ในกาลก่อนพวกวิทยาธรเคยเอาน้ำจากบ่อทอง มาอาบเอาของหอมมาทากาย แล้วนั่งเล่นเป็นที่สบายบนแท่นกระดานที่แล้วด้วยแก้วไพฑูรย์และแก้วผลึกนั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์และพระเทวี ก็เอาน้ำจากบ่อทองมาสรงชำระพระกายแล้วก็ทาน้ำหอมแล้ว เสด็จบรรทมหลับไปบนพระแท่นแก้วนั้น

ในขณะนั้น มีวิทยาธรตนหนึ่งเหาะมาทางอากาศถึงที่นั้นเห็นพระโพธิสัตว์กับพระเทวีบรรทมหลับอยู่บนแท่นแก้ว ก็ลักเอาพระขรรค์ได้แล้วก็เหาะหนีไป ครั้นพระโพธิสัตว์และพระเทวีทรงตื่นบรรทมแล้วไม่เห็นพระขรรค์ช่วยกันค้นหาก็ไม่พบ ที่นั้นพระเทวีก็ซบพระเศียรลง ณ เบื้องพระยุคลบาทแห่งพระโพธิสัตว์ ทรงรำพันคร่ำครวญเป็นพระคาถามีใจความว่า

ข้าแต่พระขัตติยผู้สมมติเทพ ครั้งนี้คงจะเป็นการถวาย
บังคม และทอดพระเนตรพระองค์เป็นครั้งสุดท้ายของ
หม่อมฉัน ถ้าว่าหม่อมฉันได้เคยล่วงเกินพระองค์ไซร้ ขอให้
พระองค์จงงดโทษให้หม่อมฉันด้วยเถิด

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ทรงปลอบพระเทวีให้คลายความทุกข์ลงได้แล้ว จึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรพระน้องผู้เจริญธรรมดาความทุกข์นั้นย่อมมีประจำ
ในกายและจิตของทุก ๆ คนไป เราทั้งสองต้องอดทนต่อทุกข์นั้น
เพราะว่าความเจริญและความเสื่อมแห่งโลกธรรมมีอยู่ใน
โลกนี้แล้ว สัตว์ทั้งหลายจึงไม่เที่ยงย่อมผันแปรไปเป็นธรรมดา
พระน้องอย่ารำพันให้มากนักเลย

ครั้นพระเทวีได้ทรงสดับดังนั้นแล้ว จึงทูลถามพระโพธิสัตว์ว่าจะเสด็จไปที่ไหนต่อไป พระโพธิสัตว์ตรัสตอบว่า คิดจะข้ามฝั่งน้ำไปฟากข้างโน้น พระเทวีจึงทูลถามต่อไปอีกว่า จะอาศัยพาหนะอะไรข้ามไปฝั่งโน้นเล่า พระโพธิสัตว์จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ชนทั้งหลายข้ามฝั่งน้ำไปด้วยพาหนะใด เราทั้งสองจะอาศัย
พาหนะนั้นข้ามไปฝั่งโน้น ก็แลครั้นพระโพธิสัตว์ตรัสอย่างนี้
แล้ว ก็พาพระเทวีไปยังฝั่งน้ำแล้ว ทอดพระเนตรไปตามฝั่งน้ำก็
มิได้ทอดพระเนตรเห็นเรือที่ฝั่งน้ำนั้นนั้นเลย ทอดพระเนตร
เห็นแต่ขอนไม้งิ้วเก่าผุ ๆ ลอยมาขอนหนึ่ง จึงลงว่ายไปฉุดมา

ริมฝั่ง ชวนพระเทวีให้ลงเกาะขอนไม้งิ้วว่ายข้ามไป กษัตริย์ทั้งสองเกาะอาศัยขอนไม้งิ้วว่ายข้ามไปจนถึงกลางน้ำ ว่ายไปจนเที่ยงคืนเวลานั้นก็มืดมิด ฝ่ายมหาเมฆก็ตั้งขึ้นทั่วทุกทิศยังฝนห่าใหญ่ให้ตกลงท่ามกลางแม่น้ำนั้น อุทกธาราในท่ามกลางน้ำถูกลมพัดกลายเป็นคลื่นระลอกใหญ่ ถูกลมแรงและกำลังลูกคลื่นจัดกระทบขอนไม้นั้น แตกออกเป็นสองซีก

ครั้งนั้นสองกษัตริย์ก็พลัดหลงไปคนละทาง พระเทวีเกาะขอนไม้ซีกหนึ่งลอยไปกลางน้ำพระองค์เดียว แม้พระโพธิสัตว์ก็เกาะขอนไม้ลอยไปกลางน้ำตามลำพังเหมือนกัน กษัตริย์ทั้งสองพลัดพรากไม่พบกันต่างก็คร่ำครวญรำพันโศกาดูรถึงกัน เกาะขอนไม้ลอยไปกลางสมุทร ถูกคลื่นลมแรงนั้นพัดพาลอยไปกลางสมุทรจนอรุณขึ้น ครั้นสว่างแล้ว พระเทวีทอดพระเนตรเห็นแพลอยมาใกล้พระองค์จึงเกาะอาศัยแพนั้นลอยไปขึ้นบกได้ ทรงประทับยืนตรวจดูไปทั่วบริเวณนั้น ๆ แลไม่เห็นพระโพธิสัตว์แล้ว ก็ทรงโศกาดูรรำพันจนสิ้นพระสติสมปฤดีล้มลงเหนือพื้นแผ่นดิน ครั้นฟื้นขึ้นกลับได้พระสติดีแล้ว ก็เสด็จลุกขึ้นค้นหาพระโพธิสัตว์พรางคร่ำครวญรำพันตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

พระสวามีของเราคงจะเป็นเหยื่อของปลาและเต่าในน้ำเสียแล้ว เหตุนั้นพระองค์จึงมิได้เสด็จมาด้วย จะมีใครพบพระสวามีของเราในที่นี้บ้างหนอ

ครั้นตรัสคร่ำครวญรำพันอย่างนี้แล้วพระเทวีจึงตากผ้าให้แห้งแล้วก็เอาผ้าห่อเครื่องประดับถือเดินไปตามรอยเท้าช้าง ก็บรรลุถึงเมืองมณฑราษฐ์ ลำดับนั้นพระราชเทวีจึงเอาผงพระอังคารลูบทาพระวรกายแล้วเสด็จเข้าไปยังพระนครราชธานี

ในกาลนั้น มีสตรีผู้เฒ่าคนหนึ่งพบพระเทวี จึงไต่ถามว่า ดูกรแม่ เจ้ามาจากไหนหรือ พระราชธิดาก็บอกความว่า จ้ะ! เรามาจากรัมมบุรนคร สตรีนั้นซักถามอีกว่าดูกรแม่ก็ในพระนครนี้มีคนที่เป็นญาติของท่านอยู่บ้างหรือ พระราชธิดาบอกว่า ญาติของเราไม่มี สตรีนั้นจึงกล่าวว่า ดูกรแม่ถ้าอย่างนั้นเจ้าควรไปอยู่ในบ้านเราในพระนครนี้เถิด พระราชเทวีรับคำของสตรีผู้เฒ่านั้นแล้วก็ตามเข้าไปอยู่ในบ้านของสตรีนั้น

และรุ่งเช้าพระเทวีนั้นก็เอาธำมรงค์เพชรวงหนึ่งและทับทิมไปขายให้แก่เศรษฐีคนหนึ่ง ซึ่งอยู่ในพระนครนั้น เศรษฐีนั้นครั้นเห็นแหวนเพชรนั้นแล้วก็ทราบได้ทันทีว่า แก้วนี้ประมาณค่ามิได้ จึงกล่าวกับพระเทวีว่า แน่นางผู้เจริญ ก็เมืองมณฑราษฐ์นี้ไม่มีแหวนเพชรซึ่งประมาณค่ามิได้อย่างนี้ และทรัพย์สมบัติที่มีอยู่ของเราก็มีไม่เท่ามูลค่าของแหวนเพชรนี้ ถ้าท่านจะเอาทองคำสักห้าเล่มเกวียนไซร้ เราก็จะเอาทองคำเหล่านั้นแลกแหวนเพชรนั้น พระเทวีจึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านมหาเศรษฐี ถ้าเช่นนั้นท่านจงให้ทองคำแก่ฉันเถิด ฉันจะให้แหวนเพชรแก่ท่าน ดังนี้แล้วก็ให้แหวนนั้นแก่เศรษฐีแล้ว รับเอาทองคำประมาณห้าเล่มเกวียนไปใช้สอยสิ่งที่จำเป็นและให้เรียกช่างมาสร้างศาลาที่พักอาศัยแก่คนทั่วไป และในศาลานั้นให้เขียนเรื่องต่างๆ คือ เรื่องการประชุมแต่งการวิวาหมงคลที่ศาลเทพารักษ์ เรื่องกษัตริย์ทั้งสองไสยาสน์บนแท่นทอง เรื่องกษัตริย์ทั้งสองทรงเกาะขอนไม้งิ้วว่ายอยู่กลางน้ำเกิดคลื่นลมจัด ไม้ขอนนั้นแตกเป็นสองซีกกษัตริย์ทั้งสองลอยไปจากกัน เสร็จแล้วสั่งให้คนเฝ้าคอยดูโดยสั่งว่าแม่ทั้งหลาย สมณะชีพราหมณ์หรือคนใดก็ตาม มาถึงศาลาหลังนี้ของเราแล้วเชิญให้คนนั้นๆ บริโภคโภชนะในศาลานี้แล้วเชิญให้เข้าชมศาลามีลวดลายนี้ ฝ่ายพระเทวีเล่าก็ทรงระลึกถึงพระโพธิสัตว์อยู่เนื่องๆมีน้ำพระเนตรนองพระพักตร์รำพันคร่ำครวญอยู่ทั้งกลางวันและกลางคืนอยู่ที่บ้านของสตรีเฒ่านั้นเรื่อยมา

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ถูกลูกคลื่นซัดตีลอยออกไปถึงกลางสมุทรมีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะวิบากกรรมอะไร พระโพธิสัตว์จึงต้องพลัดพรากจากกันเสวยทุกขเวทนาเห็นปานนี้ มีคำแก้ว่า แต่ชาติปางก่อนพระโพธิสัตว์พร้อมทั้งภรรยาเป็นคนอยู่บ้านใกล้กรุงพาราณสี ภายหลัง ณ วันหนึ่งสองผัวเมียนั้นไปยังแม่น้ำแห่งหนึ่งกำลังอาบน้ำอยู่ที่ท่านั่งเล่น ขณะนั้นมีสามเณรหนุ่มซึ่งบวชในศาสนาของพระพุทธเจ้าองค์หนึ่งลงเรือลำเล็กๆ แล้วพายมาใกล้ๆ สองผัวเมียนั้น ทีนั้นสองผัวเมียนั้นก็ช่วยกันเอามือตีน้ำให้เป็นคลื่นไปปะทะกับเรือของสามเณร เรือของสามเณรนั้นลำเล็กทานคลื่นไม่ได้จึงจมลง ทันใดนั้นสามเณรนั้นกลัวจะจมน้ำก็ว่ายไปถูกลูกคลื่นซัดพัดลอยไปสองผัวเมียครั้นเห็นดังนั้นก็ช่วยพาสามเณรไปพักไว้ที่ริมฝั่ง เพราะผลแห่งกรรมนี้นั่นแล สองสามีภรรยานั้นจึงต้องเสวยทุกขเวทนาเช่นนี้ในสมุทรถึง ๕๐๐ ชาติ เพราะฉะนั้นพระโพธิสัตว์และภรรยาจึงเสวยทุกข์เช่นนี้กลางสมุทรในอัตภาพนี้ทีเดียว

ด้วยอำนาจแห่งกรรมนั้น เมื่อจะประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

พระสมุทรโฆสนั้นพร้อมทั้งพระราชเทวีทรงประสบความลำบากพลัดพรากจากกันไป ก็เพราะเคยกระทำบาปกรรมไว้ในชาติก่อน ๆ ขึ้นชื่อว่ากรรมแล้วจะเป็นกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตาม ย่อมไม่ว่างเปล่าจากผลไปได้ไม่ว่าในกาลไหน ๆ กรรมใดที่คนกระทำเพียงเล็กน้อยกรรมนั้นแล ใคร ๆ อย่าสำคัญว่าเป็นกรรมเล็กน้อย อนึ่งกรรมใดที่บุคคลกระทำไว้แต่ชาติปางก่อน และที่กระทำในปัจจุบันชาตินี้จะเป็นกรรมเล็กน้อยหรือใหญ่หรือกระทำมานาน กรรมนั้นจะให้ผลในปัจจุบันชาตินี้เสมอไปก็หาไม่ นรชนใดกระทำกรรมใดไว้ในโลกนี้จะเป็นบาปก็ตามจะเป็นบุญก็ตามกรรมนั้นแลย่อมเป็นของนรชนนั้นติดตามตนไปตลอดกาลเหมือนเงาติดตามตนไปฉะนั้น เพราะฉะนั้นนรชนผู้เป็นบัณฑิต เมื่อพิจารณาเห็นความสงบสุขของตน จึงไม่ควรคิดในเรื่องที่เป็นบาปเลวทรามควรคิดในเรื่องที่เป็นบุญกุศลโดยแท้กรรมที่เป็นบุญซึ่งบุคคลพึงทำ นั่นแหละเป็นผู้สร้างสมบัติให้ในสุคติภพและย่อมเป็นที่พึ่งในปรโลกของสัตว์ทั้งหลายตลอดกาลทุกเมื่อ

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์ว่ายน้ำอยู่กลางพระสมุทรถึง ๗ วัน

นางเทพธิดานามว่าเมขลาผู้รับหน้าที่ตรวจตราทะเลไปยังเทวสมาคม ในเทวโลกเสีย ๗ วัน เมื่อถึงวันที่ ๗ ก็ออกมาตรวจดูพระสมุทรได้เห็นพระโพธิสัตว์ว่ายน้ำอยู่จึงไปเฝ้าท้าวสักกเทวราชทูลเหตุนั้น ท้าวสักกเทวราชครั้นได้ฟังดังนั้น ก็ตำหนินางเทพธิดานั้น ตรัสอย่างนี้ว่า ดูกรนางเทพธิดา บุรุษผู้เลี้ยงมารดาและบิดาหรือผู้สมบูรณ์ด้วยศีล ว่ายน้ำอยู่กลางพระสมุทรเธอควรช่วยให้ขึ้นบนฝั่ง นางเมขลาเทพธิดาได้นำพาพระโพธิสัตว์ไปไว้บนบก พระโพธิสัตว์ไปอาศัยศาลาที่พระเทวีสร้างเห็นรูปภาพเป็นเรื่องเหมือนประวัติและการวิโยคจากเทวีของพระองค์ก็ทรงโศกาดูร ครั้นคลายโศกแล้วก็ยิ้มแย้ม คนรักษาศาลาจึงไปทูลพระเทวีว่า มีพราหมณ์หนุ่มคนหนึ่งมาที่ศาลา

ครั้นได้เห็นรูปภาพที่ช่างเขียนไว้นั้นแล้วก็ได้ยืนร้องไห้อยู่ครั้นพระราชเทวีได้สดับคำของคนใช้ดังนั้นแล้วรีบไปยังศาลาพิจารณาดูพราหมณ์อยู่ก็ทราบว่าเป็นพระสวามีของตน จึงหมอบลง ณ เบื้องยุคลบาทรำพันคร่ำครวญและมีเสาวนีย์ตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ขัตติยราช เพราะได้พบเห็นสมาคมกับพระองค์ ความเศร้าโศกของหม่อมฉันสงบแล้ว ภัยของหม่อมฉันก็ดับไปแล้ว แม้ความทกข์คืออวิชาของหม่อมฉันก็สงบระงับแล้ว และความปรารถนาของหม่อมฉันก็สำเร็จแล้ว

กษัตริย์ทั้งสองครั้นได้ประสบพบกันและกันแล้วทรงมีพระหฤทัยยินดีปรีดาเสด็จไปประทับอยู่ในเคหสถานที่สร้างไว้นั้น ครั้นวันรุ่งขึ้นสรงน้ำหอมชำระพระวรกายแต่งองค์เสร็จแล้วประกาศเรียกพราหมณ์และประชาชนในพระนครนั้นมาเฝ้าแล้วพระราชทานทองคำเป็นอันมากแก่พราหมณ์และประชาชนเหล่านั้น ณ ศาลาโรงทานนั้น และได้ทรงประทับอยู่ในพระนครมณฑราษฐ์ตามความสำราญ ต่อมาพระโพธิสัตว์เจ้าทรงปล่อยนางทาสของพระราชเทวี ๕๐๐ คน แล้วพระราชทานทองคำและทรัพย์สมบัติที่เหลือเป็นอันมากแก่สตรีเฒ่าเจ้าของบ้านนั้นแล้วอำลาเจ้าของบ้านเสด็จออกจากมณฑราษฐ์นครไปพักให้หายเหนื่อย ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ให้พระเทวีประทับนั่งกลางตัก พระหัตถ์ข้างหนึ่งจับพระขรรค์เหาะขึ้นเสด็จไปทางอากาศมาตลอดราตรีพอสว่างก็มาถึงพระราชอุทยาน ซึ่งอยู่ใกล้ๆ กับรัมมบุรนคร ฝ่ายคนเฝ้าพระราชอุทยานเห็นกษัตริย์ทั้งสองเสด็จมาแล้วก็รีบไปกราบทูลให้พระเจ้าสิริสีหนคุตทราบว่าพระราชโอรสพร้อมกับพระราชธิดาได้เสด็จมาอยู่ในพระราชอุทยานแล้ว พระเจ้าสิริสีหนคุตทรงโสมนัส พร้อมด้วยพระมเหสีและอำมาตย์ราชบริพารเสด็จไปสู่พระราชอุทยาน ครั้นทอดพระเนตรเห็นกษัตริย์ทั้งสองได้ทรงสวมกอดจุมพิตแล้วตรัสถามว่าดูกรพ่อลูกรักพระลูกทั้งสองไปที่ไหนมา พระมหาสัตว์ก็ได้กราบทูลเรื่องราวตั้งแต่ต้นจนกระทั่งได้กลับมาให้พระชนกชนนีทราบทกประการ ครั้นพระเจ้าสิริสีหนคตได้ฟังดังนั้นจึงรับสั่งให้ตกแต่งพระนครในวันนั้น อภิเษกพระโพธิสัตว์ มอบราชสมบัติของตนให้แก่พระโพธิสัตว์ครอบครองพระองค์เอง เสด็จออกจากพระนครไปยังป่าหิมพานต์บรรพชาเป็นฤาษี แล้วเจริญพระกรรมฐานจนได้สำเร็จอภิญญาห้าและสมาบัติแปดแล้วดำรงอยู่จนตลอดพระชนมายุในที่สุดแห่งอายุรักษาฌานมิให้เสื่อมครั้นสวรรคตแล้วได้ไปบังเกิดในพรหมโลก

ในกาลนั้นพระเจ้าพันธุทัตผู้พระชนกนาถของพระโพธิสัตว์ได้ทรงสดับมาว่าพระโพธิสัตว์ได้เสด็จกลับมารัมมบุรนครแล้วได้ทรงรับสั่งหาพระโพธิสัตว์ให้กลับมาพรหมบุรนครของพระองค์แล้วทรงมอบราชสมบัติให้ ครั้นพระเจ้าพันธุทัตทรงมอบราชสมบัติให้แก่พระโพธิสัตว์แล้ว พระองค์จึงเสด็จออกจากพระนครไปยังป่าหิมพานต์บรรพชาเป็นฤาษี แล้วเจริญพระกรรมฐานจนได้สำเร็จอภิญญาห้าและสมาบัติแปดแล้วดำรงอยู่จนตลอดพระชนมายุในที่สุดแห่งอายุรักษาฌานมิให้เสื่อม ครั้นสวรรคตแล้วได้ไปบังเกิดในพรหมโลก

ในกาลนั้นพระมหาสัตว์โปรดให้สร้างศาลาโรงทานขึ้นในพรหมนครหกแห่ง คือ ที่ประตูพระนครสี่หลัง ตรงกลางพระนครหนึ่งหลัง และตรงประตูพระราชนิเวศน์หนึ่งหลัง และโปรดให้สร้างศาลาโรงทานในรัมมบุรนครหกแห่งเช่นเดียวกัน ทรงรับสั่งให้ให้ทานแก่มหาชนซึ่งอยู่ในพระนครทั้งสองเป็นนิตย์ พระองค์ทรงตั้งอยู่ในทศพิธ-ราชธรรม ทรงครองราชย์ปกครองพระนครทั้งสองพระนครโดยธรรมสม่ำเสมอ หมู่อำมาตย์ราษฎร ซึ่งอยู่ในพระนครทั้งสองตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระเจ้าสมุทรโฆสโพธิสัตว์นั้นแล้ว รักษาศีลห้ามิให้ขาดทำบุญมีทานเป็นต้นดำรงอยู่จนชั่วอายุ ครั้นสิ้นชีวิตแล้วได้ไปเกิดในเทวโลก ฝ่ายพระสมุทรโฆสมหาราชนั้นทรงปกครองราชสมบัติในพระนครทั้งสอง พร้อมด้วยพระนางพันธุมดีราชเทวี ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลต่าง ๆ จนตลอดพระชนมายุ ครั้นสิ้นพระชนม์แล้วได้ไปเกิดในเทวโลกสวรรค์

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้วจึงตรัสว่าภิกษุทั้งหลาย เราได้พระนางยโสธราใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นก็หาไม่ แม้ในชาติก่อนเราก็ได้พระนางยโสธราเทวีอย่างนี้เหมือนกัน ครั้นตรัสดังนี้แล้วพระองค์จึงทรงประมวลชาดกตรัสเป็นพระคาถาสุดท้ายมีความว่า

วิทยาธรนั้นผู้คิดร้ายลักพระขรรค์ก่อเวรให้แก่เราในกาลนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเทวทัตในปัจจุบันชาตินี้
พระเจ้าสิริสีหนคุตพระราชบิดาของพระนางพันธุมดีราชเทวี
ในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระสารีบุตรเถระผู้มีปัญญามากในศาสนาของเราในปัจจุบันชาตินี้ พระยากินนรนามว่าทุมราชในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระโมคคัลลานเถระ

ผู้มีฤทธิ์มากในศาสนาของเราในปัจจุบันชาตินี้ ท้าวสักกเทวราช ในกาลนั้นมิใช่ใครอื่น คือพระอนุรุทธะผู้ได้เอตทัคคะมีทิพยจักษุในศาสนาของเรา ในปัจจุบันชาตินี้ บุตรปุโรหิตในกาลนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ผู้อุปัฏฐากเรา ในปัจจุบันชาตินี้ บุตรของอำมาตย์ในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระราหุลกุมารในปัจจุบันชาตินี้ พระเจ้าพันธุทัตพระราชบิดาในกาลนั้นได้แก่พระเจ้าสุทโธทนมหาราชในปัจจุบันชาตินี้ พระนางเทวธิดาพระราชมารดาในกาลนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางเจ้าสิริมหามายาราชเทวีในปัจจุบันชาตินี้ พระนางกนกวดีราชเทวีของพระเจ้าสิริสีหนคุต ในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางปชาบดีโคตมีในปัจจุบันชาตินี้ นางมณีเมขลาเทวธิดาในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นนางอุบลวรรณาเถรีในปัจจุบันชาตินี้ พระนางพันธุมดีราชกัญญาซึ่งเป็นอัครมเหสีของพระเจ้าสมุทรโฆสในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นยโสธราราชเทวีในปัจจุบันชาตินี้ส่วนอำมาตย์ราชบริพารและไพร่ฟ้าประชาชนซึ่งอยู่ในพระนครทั้งสองในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพุทธบริษัทของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ ส่วนพระมหาราชโพธิสัตว์ทรงพระนามว่าสมุทรโฆสผู้เสวยราชสมบัติปกครองพระนครทั้งสองโดยทศพิธราชธรรม ในกาลนั้นคือเราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นเชษฐบุรุษเป็นนาถะของโลกในปัจจุบันชาตินี้

ดูกรภิกษุทั้งหลายพวกเธอทั้งหมดผู้ปรารถนาสุขสมบัติสามประการนั่นแลจงพากันทรงจำชาดกที่เราตถาคตเล่ามาอย่างนี้ด้วยน้ำใจอันเคารพยิ่งเถิด

จบ สมุทรโฆสชาดก

๗ ทานจาคชาดก

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร นั้น พระองค์ทรงปรารภทานที่ได้บริจาคซึ่งพระองค์บำเพ็ญมาในชาติก่อน จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำว่า **อิทานิ เม ทินฺนทานํ** เป็นอาทิ

ความพิสดารว่า ภายหลังวันหนึ่ง เมื่อฤดูฝนผ่านพ้นไปแล้ว สมเด็จพระบรม-ศาสดา ก่อนจะเสด็จออกจากพระเชตวันมหาวิหาร จึงพาพระเถรเจ้าสามพระองค์ คือ พระมหาโมคคัลลานะ ๑ พระโกณฑัญญะ ๑ พระอานนท์ ๑ ไปในสถานที่ที่เวไนยชนอาศัยอยู่ ลุถึงอชิตนครโดยลำดับ ในอชิตนครนั้นมีพระเจ้าแผ่นดินครองราชย์พระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าอชิตมหาราช พระองค์มีอัครมเหสีทรงพระนามว่า กาญจนาเทวี พระนางทรงเป็นใหญ่กว่านางราชกัญญาทั้งหลาย ๑,๐๐๐ คน และพระนางทรงเป็นที่รัก เป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าอชิตมหาราชาอย่างยิ่ง อนึ่งพระเจ้าอชิตมหาราชนั้นทรงพระราชทานผ้ากุสุมภรัตผืนหนึ่ง มีค่าถึงหนึ่งแสนกหาปณะ แก่พระนางกาญจนาเทวี และได้พระราชทานผ้ากุสุมภรัต ซึ่งมีราคาผืนละหนึ่งพันนิกขะแก่เหล่านางสนมที่เหลือหนึ่งพันนาง ๆ ละหนึ่งผืน แล้วตรัสว่าตั้งแต่นี้ไป เธอทั้งหลายจงใช้ผ้าที่เราให้แล้วเหล่านี้เถิด ภายหลังวันหนึ่ง พระเจ้าอชิตมหาราชก็ยกจตุรงค์พลเสนาเสด็จออกไปยังปลายพระราชอาณาเขตของพระองค์ เพื่อทำยุทธสงครามกับด้วยเสนาของข้าศึก ในกาลนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสกับพระโมคคัลลานะว่า ดูกรโมคคัลลานะ พรุ่งนี้เช้าเธอจงไปเที่ยวบิณฑบาตในพระนครนี้ ส่วนเราจะพักอยู่ที่นี้แหละ พอรุ่งเช้า พระมหาโมค-คัลลานเถรเจ้าก็ทรงบาตรและจีวรเข้าไปสู่พระนคร ได้ยืนอยู่ที่พระลานหลวง ในขณะนั้น พระนางกาญจนาเทวี พร้อมทั้งนางสนมหนึ่งพันเป็นบริวาร ทรงเปิดพระแกล แลออกไปข้างนอก จึงได้พบพระมหาเถระซึ่งยืนอยู่ที่พระลานหลวง ก็มีจิตชื่นชมเลื่อมใส ทรงรับสั่งให้ราชบุรุษไปนิมนต์พระเถระให้เข้าไปยังตำหนักของพระองค์ นิมนต์ให้พระเถระนั่ง ณ บัญญัตตาสนะแล้ว ใส่โภชนะอันมีรสเลิศต่าง ๆ ให้เต็มบาตรอังคาสพระเถระแล้ว ครั้นพระเถระเสร็จภัตกิจแล้ว พระนางปรารถนาจะฟังพระธรรมเทศนา จึงวิงวอนพระเถรเจ้าให้แสดงธรรม ฝ่ายพระเถรเจ้าก็แสดงพระธรรมเทศนาอันประเสริฐ คือ

ทานกถา สีลกถา สัคคกถา พระพุทธคุณ พระธรรมคุณ และพระสังฆคุณ แก่พระเทวีนั้น ส่วนพระเทวี ครั้นได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระเถระแล้วก็มีจิตเลื่อมใส จึงทรงดำริว่า พระมหากษัตริย์เจ้าของพวกเราพระองค์นี้จะทรงตัดศีรษะเราหรือ หรือว่าจะทรงเนรเทศเราออกไปเสียก็ตามที พระองค์ปรารถนาจะทำอย่างใดๆ แก่เรา ก็ขอให้พระองค์จงทำอย่างนั้นๆ เถิด แล้วพระราชเทวีก็ได้ถวายผ้ากุสุมภรัตซึ่งมีราคาแสนกหาปณะนั้นให้เป็นธรรมบูชา ส่วนนางสนมของพระราชเทวีทั้งหนึ่งพันนางได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระเถระแล้ว ก็มีจิตเลื่อมใสอย่างยิ่ง มีความคิดตรงกับพระราชเทวี ได้พากันถวายผ้ากุสุมภรัตซึ่งมีราคาผืนละพันกหาปณะเหล่านั้นให้เป็นธรรมบูชาเช่นเดียวกัน

พระมหาโมคคัลลานเถระชี้แจงธรรมกถาให้พระเทวีเข้าใจแล้ว ก็ลุกขึ้นเหาะไปทางอากาศนั่นแล ในขณะนั้นผ้ากุสุมภรัตทั้งหมดที่พระราชเทวีและนางสนมถวาย ก็ลอยตามพระเถระไปข้างหลัง เหล่านางราชกัญญาทั้งหมดซึ่งมีพระนางกาญจนาเทวีเป็นประธาน นั่งถวายนมัสการพระเถรเจ้า แลดูอยู่ในที่นั้นนั่นแลจนลับตา พระเถระกลับมาแล้วจึงน้อมบาตรบรรจโภชนาหารเข้าไปถวายพระผู้มีพระภาคเจ้า ลำดับนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยพระสาวกทั้งหลายก็บริโภคบิณฑบาตที่พระเถระนำมานั้น ตั้งแต่นั้นมา พระราชเทวีและนางราชกัญญาทั้งหมดนั้นก็พากันรักษาศีลห้าร่วมกันฝ่ายพระเจ้าอชิตมหาราช ครั้นถึงเวลาเย็นก็เสด็จกลับพระนครขึ้นไปสู่ปราสาท เหล่านางราชกัญญาพันนางมีพระนางกาญจนาเทวีเป็นประธาน ก็ไปนั่งแวดล้อมพระเจ้าอชิตมหาราช ขณะนั้นพระราชาทอดพระเนตรดูไม่พบผ้ากุสุมภรัตที่พระองค์ประทานแก่นางราชกัญญาเหล่านั้น จึงตรัสถามว่า แน่ะเทวีราชกัญญาทั้งหลาย บัดนี้ผ้าที่ฉันให้พวกเธอหายไปไหนหมด ราชกัญญาเหล่านั้นได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ผ้ากุสมภรัตที่พระองค์ประทานให้หม่อมฉันนั้น หม่อมฉันได้เอาบูชาธรรมแก่พระมหา-โมคคัลลานเถระเสียแล้ว เมื่อพระราชเทวีทูลดังนี้แล้วพระเจ้าอธิตมหาราชก็ทรงพระพิโรธ ตรัสสั่งราชบุรุษให้ไปเรียกพระสมณะนั้นให้มาเฝ้าเร็วๆ ราชบุรุษนั้นรับพระราชโองการแล้วจึงไปเฝ้าสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าจนถึงที่ประทับ นมัสการพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้วจึงนิมนต์ตามที่พระเจ้าอชิตมหาราชทรงมีรับสั่งหา ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าจึงเสด็จลุกขึ้นทรงสบงครองจีวรพร้อมด้วยพระเถระทั้งหลาย

เสด็จเข้าไปหาพระเจ้าอชิตมหาราชจนถึงพระราชนิเวศน์ แล้วทรงประทับเหนือพุทธ-อาสน์พร้อมด้วยพระเถระทั้งหลาย ฝ่ายพระเจ้าอชิตมหาราชนมัสการพระผู้มีพระภาค แล้วจึงตรัสว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทราบว่า การถวายผ้าของทายกเหล่าใดเหล่านี้มีอานิสงส์เสมอกัน จึงจัดส่งพระเถระให้ไปกล่าวธรรมกถา ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอให้พระองค์จงบอกอานิสงส์นั้นแก่หม่อมฉันบ้าง สมเด็จพระบรมศาสดาจึงได้ตรัสว่า ดูกรมหาราชเจ้า ขึ้นชื่อว่าทานแล้วสมควรที่บุคคลจะพึงให้ทรัพย์สมบัติบ้าง เงินทองบ้าง ผ้านุ่งห่มบ้าง หรืออย่างอื่นๆ บ้าง ดูกรมหาราชเจ้า ในอดีตกาลพระพุทธเจ้าก็ดี พระพุทธสาวกก็ดีมากกว่ามาก ก็ได้อาศัยการบริจาคทานเป็นอันมาก ประมาณเท่าเมล็ดทรายในมหาสมุทร จึงได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ และกุลบุตรที่จะเกิดมาในอนาคตข้างหน้า ก็ต้องอาศัยการบริจาคมหาทานมาก่อน จึงจะได้บรรลุพระโพธิญาณ ถึงเราตถาคตก็ได้อาศัยมหาทานที่เราให้แล้วในกาลก่อน จึงได้ความเป็นพระพุทธเจ้าณ บัดนี้ ดูกรมหาราชเจ้า บุคคลบางคนปรารถนาเป็นพระเจ้าจักรพรรดิก็ดี ปรารถนาเทวสมบัติก็ดี พรหมสมบัติก็ดี นิพพานสมบัติก็ดีเขาย่อมได้สมบัตินั้นๆ สมความปรารถนาก็เพราะอาศัยทานการบริจาคนั่นเอง อนึ่ง คนที่มีสีกายงามรูปสวยมีสีดุจทองก็ดี จะได้นุ่งห่มผ้ามีราคามากก็ดี จะได้นุ่งผ้าห่มผ้าอันงดงามก็ดีก็ย่อมได้เพราะอาศัยทานการบริจาคเหมือนกัน อนึ่งบุคคลจะบริบูรณ์ด้วยรัตนะเจ็ดประการก็ดี ก็เพราะอาศัยทานการบริจาคผ้า อีกประการหนึ่ง บุคคลจะเป็นใหญ่กว่าหมู่ชนนิกายก็ดี มีทาสหญิงทาสชายก็ดี มีบุตรและภรรยาที่ดีก็ดี และกรรมกรที่ดีก็ดี มีช้างม้าโคและกระบือที่ดีเป็นต้นก็ดี มีนาสวนที่ดีเป็นต้นก็ดี ก็ย่อมได้เพราะอาศัยทานที่ตนบริจาคผ้านุ่งห่มเป็นต้นแล

พระเจ้าอชิตมหาราช ครั้นได้ทรงสดับพระธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาคเจ้าดังนี้แล้ว ก็ทรงมีพระหฤทัยเลื่อมใส รับสั่งให้เปิดพระคลังสำหรับเก็บผ้า นำผ้าออกมาหนึ่งพันคู่ แต่ละคู่มีราคาถึงแสนกหาปณะ เนื้อผ้าละเอียดยิ่งนัก ทำให้เป็นธรรมบูชาแด่สมเด็จพระบรมศาสดา และได้ถวายผ้าแก่พระเถรเจ้าทั้งสาม รูปละหนึ่งคู่ ได้พระราชทานผ้าซึ่งมีราคาถึงผืนละแสนกหาปณะแก่เหล่านางราชกัญญาพันนาง ซึ่งมีพระเทวีของพระองค์เป็นประธานคนละหนึ่งคู่ ต่อพระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้า แม้นางราชกัญญาทั้งหมดอันมีพระนางกาญจนาเทวีเป็นประธานได้สดับพระธรรมในสำนัก

พระผู้มีพระภาคาเจ้าแล้ว จึงได้ถวายผ้าเหล่านั้นให้เป็นธรรมบูชาทั้งสิ้น ดังนั้นผ้าที่พระเจ้าอชิตมหาราชทรงถวายหนึ่งพันคู่ และผ้าที่พวกนางราชกัญญาหนึ่งพันนางมีพระนางกาญจนาเทวีถวายอีกหนึ่งพันคู่ รวมเป็นผ้าทั้งหมดสองพันคู่ กองไว้เฉพาะพระพักตร์พระผู้มีพระภาคด้วยประการฉะนี้

ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแสดงแก่พระเจ้าอชิตมหาราชแล้ว เสด็จลุกเหาะเสด็จไปทางอากาศพร้อมกับพระเถระทั้งสาม ด้วยอำนาจพระพุทธเดชานุภาพ ก็บันดาลให้ผ้าทั้งสิ้นลอยขึ้นไปบนอากาศ ลอยตามสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าไป ครั้งนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าแวดล้อมไปด้วยพระเถระและผ้าเหล่านั้น เหมือนดวงดาวล้อมเดือนฉะนั้น งดงามยิ่งนัก พระพุทธองค์ทรงเหาะมาลงจากอากาศเสด็จเข้าไปในพระเชตวันมหาวิหาร แม้ผ้าทั้งหมดก็ลอยตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปในพระวิหาร ตกลงบูชา ณ เบื้องพระพักตร์

ภายหลังวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันอยู่ในธรรมสภาว่า น่าอัศจรรย์หนอ อานุภาพของพระพุทธเจ้า อานุภาพของพระพุทธเจ้าเป็นของอัศจรรย์ อานุภาพของพระพุทธเจ้าเป็นของไม่เคยมีก็ได้มีแล้วหนอ เหตุว่า บันดาลให้คู่ผ้าเหล่านี้ ลอยตามพระผู้มีพระภาคเจ้าไปตกลงเป็นกองเดียวกันบูชาพระผู้มีพระภาคเจ้า ฝ่ายพระผู้มีพระ-ภาคเจ้าได้เสด็จมาถึงประทับเหนือพุทธอาสน์แล้ว จึงตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในกาลบัดนี้เธอทั้งหลายนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เหตุอัศจรรย์นี้ จะเกิดมีในกาลนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลปางก่อน เมื่อครั้งเราเป็นพระโพธิสัตว์เราได้ให้ทานผ้านุ่งของตนแล้ว กลับได้ผ้าเป็นอันมากในอัตภาพนั้นโดยแท้ แล้วพระพุทธองค์ ก็ทรงดุษณี-ภาพนิ่งอยู่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลอาราธนาพระพุทธองค์เพื่อประสงค์จะทราบเหตุ พระพุทธองค์จึงทรงนำอดีตนิทานมาแสดงให้ฟังว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เมื่อครั้งอดีตกาล ยังมีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า กำพลมหาราช พระองค์ทรงผ่านราชสมบัติอยู่โดยทศพิธราชธรรม ในกำพลนคร ในครั้งกระนั้น พระบรมโพธิสัตว์เจ้าซึ่งยังท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ บังเกิดในตระกูลคนจนตระกูลหนึ่งในพระนครนั้นนั่นแล พระโพธิสัตว์นั้นรับจ้างทำการงาน เมื่อได้

ทรัพย์มาน้อยบ้าง มากบ้าง ก็ได้ให้ทรัพย์นั้นแก่มารดาบิดาของตน ด้วยอำนาจทานการบริจาค เพราะเหตุนั้น มารดาและบิดาจึงได้ตั้งชื่อให้พระโพธิสัตว์เจ้าว่า จาคทาน ก็จาคทานโพธิสัตว์เจ้านั้นรับจ้างทำการงาน เลี้ยงมารดาและบิดาอยู่ในกำพลนคร อยู่มาวันหนึ่ง จาคทานโพธิสัตว์เข้าไปสู่อรัญประเทศ ด้วยกรณียกิจของตน ในขณะนั้น มีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง ถูกพวกโจรแย่งชิงเอาจีวรไปเสียแล้วจึงได้นุ่งผ้าอาบน้ำเก่า ๆ ผืนเดียวเท่านั้นยืนอยู่ ครั้นจาคทานโพธิสัตว์เห็นพระปัจเจกพุทธเจ้ายืนอยู่อย่างนั้นแล้วจึงคิดว่าบัดนี้ถึงเวลาที่เราจะทำบุญแล้ว ครั้นคิดดังนี้แล้ว จึงเข้าไปนมัสการพระปัจเจกพุทธเจ้านั้น กล่าวคาถาเป็นปฐมมีใจความว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ทานที่ข้าพเจ้าถวายแก่ท่าน ณ บัดนี้
ขอจงมีผลมากและนำความสุขมาให้แก่ข้าพเจ้าทุกเมื่อเถิด
ขอท่านจงรับผ้าของข้าพเจ้าด้วยเถิด

ครั้นพระโพธสัตว์เจ้ากล่าวดังนี้แล้ว ก็เก็บเอาใบไม้ในป่ามาเย็บนุ่งเอง แล้วซักผ้าของตนสองผืน ตากแห้งแล้ว ก็เอาไปถวายแก่พระปัจเจกพุทธเจ้าทั้งสองผืน พระปัจเจกพุทธเจ้ารับมาแล้วก็ย้อมให้เป็นผ้ากาสาวพัสตร์ ได้ยืนนุ่งผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่งในที่นั้นนั่นเอง พระโพธิสัตว์เจ้านมัสการพระปัจเจกพุทธเจ้าแล้ว เมื่อจะตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอให้ข้าพเจ้าจงมีผ้าเป็นอันมากในปัจจุบันชาตินี้ และในสัมปรายภพชาติหน้า ดังนี้ จึงกล่าวคาถาที่สองว่า

ขอให้ผ้าต่าง ๆ จงเกิดมีแก่ข้าพเจ้าทั้งในปัจจุบันชาตินี้ และ
ในชาติหน้า ด้วยผลแห่งการถวายผ้าในกาลวันนี้ และขอให้
ผ้านั้นจงเกิดมีแก่ข้าพเจ้าทุกคราวที่ปรารถนาเถิด พระเจ้าข้า

ในกาลนั้น ด้วยเดชานภาพแห่งทานการบริจาคนั่นเอง มีเทวบุตรคนหนึ่งมีหน้าที่รักษาคุ้มครองป่าใหญ่ ก็สั่นกิ่งไม้ในที่นั้น ในขณะนั้น ใบไม้ทั้งหลายก็กลายเป็นผ้าทิพย์ หล่นลงใกล้เท้าพระโพธิสัตว์ ต่อจากนั้น เทวบุตรนั้นก็โปรยแก้วทิพย์ลงมาจากอากาศ แก้วทิพย์เหล่านั้นก็ตกลงใกล้เท้าพระโพธิสัตว์ แล้วผ้าทิพย์เหล่านั้นก็กลับกลายเป็นผ้าธรรมดาถึงร้อยคู่พันคู่ ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ก็ถือเอาผ้าทิพย์และแก้วทิพย์เหล่านั้น ที่เหลือก็เอาบูชาพระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งดำรงอยู่ ณ ที่นั้นเอง ในขณะนั้น

ผ้าทิพย์และแก้วทิพย์ก็กลายเป็นบัลลังก์ทองอันวิจิตรงดงามด้วยแก้วต่าง ๆ ด้วยเดชานุภาพของพระปัจเจกพุทธเจ้าอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง ลำดับนั้น พระปัจเจกพุทธเจ้าก็นั่งลง ณ ท่ามกลางบัลลังก์นั้น ก็ด้วยเดชานุภาพแห่งทานการบริจาคของพระโพธิสัตว์ได้ร้อนขึ้นไปถึงท้าวสักกเทวราช ท้าวสักกเทวราชพิจารณาถึงเหตุนั้นกล่าวคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

ใครหนอแลบำเพ็ญทานและประพฤติพรหมจรรย์โดย
ชอบตลอดเวลา ใครคนนั้นจะให้เราเคลื่อนจากอาสน์เป็นแน่

เมื่อท้าวสักกเทวราชพิจารณาใคร่ครวญอยู่อย่างนี้ ได้ทราบเหตุนั้น จึงเสด็จลงมาจากเทวโลก ประทับยืนอยู่ใกล้พระโพธิสัตว์ ให้สาธุการ ถือผ้าทิพย์ผืนหนึ่งแล้วโยนลงไปในอากาศเพื่อสักการบูชา ขณะนั้น ด้วยอานุภาพของท้าวสักกเทวราชและอานุภาพของพระโพธิสัตว์เจ้า ผ้าทิพย์ผืนนั้น ครั้นล่องลอยขึ้นมาถึงกลางอากาศก็ขาดออกเป็นสองภาค สามภาค สี่ภาค จนถึงสิบภาคร้อยภาค มาตกลงแทบบาทมูลของพระโพธิสัตว์ ครั้นแล้วท้าวสักกเทวราชก็ถือเอาส่วนแห่งผ้านั้น ๆ บูชาพระโพธิสัตว์ ณ ที่นั้นแล้ว ก็เสด็จกลับไปยังเทวสถาน เมื่อจะประกาศความนั้นสมเด็จพระบรมศาสดา จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช นำเอาผ้าทิพย์มาบูชาพระ-
จาคทานโพธิสัตว์เจ้า ซึ่งยืนอยู่ ณ ที่นั้น แล้วก็อำลาจากไปยัง
เทวสถานเสวยสุขอยู่ช้านาน ขึ้นชื่อว่าทานอย่างใดอย่างหนึ่งจะ
เป็นเงินก็ตาม ทองก็ตาม ผ้าก็ตามที่บุคคลผู้เลื่อมใส ผู้ยินดี
ในการจำแนกแจกสมบัติเป็นทาน ทานนั้นถึงจะมีน้อยก็เป็น
ของประเสริฐทุกเมื่อ เพราะผู้ให้ทานย่อมประสบสุขทั้งในชาติ
นี้และชาติหน้า จาคะการบริจาคก็ดี ผ้าก็ดี เป็นของดี เป็น
ของประเสริฐ เมื่อบุคคลมีจิตผ่องใสให้วัตถุทานนั้นแม้จะ
เล็กน้อยก็ย่อมเป็นของประเสริฐแท้ เพราะผู้ให้ทานย่อม
ได้ความสุขอันเลิศทั้งในมนุษย์โลก และเทวโลก ส่วนนรชน
ในโลกนี้ให้ผ้าซึ่งเป็นเครื่องใช้สอยให้เป็นทาน ผลแห่งทานนั้น

มีมิใช่น้อย และมีผลประโยชน์ต่าง ๆ กันตลอดกาล เพราะฉะนั้น แล คนฉลาดพิจารณาประโยชน์สุขของตน พึงทำจิตให้ผ่องใส ให้ทานตลอดกาล นรชนผู้รักความสุข ปรารถนาความสุขอันเลิศ ยอดเยี่ยมในโลก พึงคิดให้ทานต่าง ๆ ดังกล่าวมาทุกเมื่อเทอญ

ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าถือเอาผ้าทิพย์และแก้วทิพย์ตามชอบใจแล้ว ถวายนมัสการลาพระปัจเจกพุทธเจ้ากลับไปยังเรือนของตน ในขณะนั้น ผ้าทิพย์และแก้วทิพย์ทั้งหลายก็ลอยขึ้นไปสู่อากาศ ติดตามพระมหาสัตว์เจ้าไปตกลงประดิษฐานอยู่รอบเรือนของพระโพธิสัตว์และได้กลายเป็นผ้าผืนใหญ่ ๆ อยู่ในเรือนของพระโพธิสัตว์นั้นตั้งแต่นั้นมา ผ้าต่าง ๆ และแก้วทั้งหลายก็เกิดขึ้นในเรือนพระโพธิสัตว์เจ้านั้นมากมายหลายชนิด

และในกาลนั้น พระเจ้ากัมพลแลพระราชเทวี พร้อมด้วยข้าราชบริพารมีอำมาตย์เป็นต้น ไม่อาจจะทนอยู่ได้ ใคร่จะพบเห็นพระโพธิสัตว์เจ้าได้พากันนำช้าง ม้า รถ นางนารีทาสทาสา และทรัพย์ส่วนตน ๆ มีเงินและทองเป็นต้น เข้าไปหาพระโพธิสัตว์เจ้าแล้วกระทำการบูชาพระโพธิสัตว์เจ้าด้วยทรัพย์เหล่านั้น ๆ ตามความพอใจของตน ๆ แล้วได้เสด็จกลับไปยังพระราชมณเฑียร เมื่อจะประกาศความนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงได้ตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ลำดับนั้น พระเจ้ากัมพล และพระราชเทวีพรั่งพร้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์เป็นต้น ทรงมีพระหฤทัยยินดี เสด็จเข้าไปใกล้จาคทานโพธิสัตว์และพระเจ้ากัมพลนั้นทรงปลื้มปีติประทับอยู่ใกล้กับจาคทานโพธิสัตว์แล้วถวายทานทุกสิ่งทุกอย่าง ๆ ละร้อยแล้วอำลาจาคทานโพธิสัตว์ เสด็จกลับไปยังปรางปราสาทของพระองค์

ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์เจ้านั้นมียศมีบริวารหมู่ใหญ่ และกาลนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าจึงให้สร้างโรงทานขึ้นหลังหนึ่งอยู่ที่หน้าบ้าน ได้ให้ทานมีผ้าเป็นต้นแก่ผู้ที่มาพักในศาลานั้นทุกวัน ๆ พระมหาสัตว์ ครั้นได้ถวายทานแก่ชนทั้งหลายอย่างนี้แล้ว เมื่อจะให้โอวาทซ้ำอีก จึงกล่าวเป็นคาถามีใจความว่า

ดูกรผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้เราเป็นผู้สมบูรณ์มั่งคั่ง ก็เพราะได้ให้ทานมาก่อน พวกเธอทั้งหลาย จงอย่าประมาทให้ทานตามกำลังเหมือนอย่างเราเถิด

ตั้งแต่นั้นมา หมู่มหาชนได้ตั้งอยู่ในโอวาทเชื่อฟังพระโพธิสัตว์กระทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่ชั่วอายุขัยแล้วไปเกิดในเทวโลกสถาน ก็พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น หวังประโยชน์เกื้อกูลแก่ชนทั้งหลายซึ่งอยู่ในกัมพลนคร ถึงจะบำเพ็ญธรรมอยู่แต่ในป่า ได้ให้โลกิยสมบัติแก่หมู่ชนเหล่านั้นแล้วได้เหาะขึ้นไปถึงภูเขาคันธมาทน์ทางอากาศนั่นแล ดำรงอยู่ตลอดอายุแล้วได้ปรินิพพานด้วยอนุปาทิเสสนิพพานธาตุ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความข้อนั้น จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

พระปัจเจกพุทธเจ้านั้นตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง หาอาสวะมิได้ มอบโลกิยสมบัติให้แก่ชนทั้งหลายตลอดมา ได้สถิตอยู่บนภูเขาคันธมาทน์เป็นเวลานาน จนตลอดอายุ ปรินิพพานที่ภูเขาคันธมาทน์นั้นด้วยอนุปาทิเสสปรินิพพาน

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าเสวยสมบัติอยู่กับมารดาบิดาของตนในกัมพลนคร กระทำบุญมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่จนตลอดอายุขัย และในที่สุดแห่งอายุ ครั้นจุติจากอัตภาพนั้นแล้วไปเกิดในเทวโลก

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว เมื่อจะประชุมชาดก จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายซึ่งมีใจความว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้นมิใช่ใครอื่น คือ พระอนุรุทธะผู้ได้เอตทัคคะมีทิพยจักษุในศาสนาของเราตถาคตในกาลบัดนี้ วนรุกขเทวดาซึ่งอยู่ในป่านั้นในกาลนั้น ก็กลับชาติมาเกิดเป็นพระอานนท์ ผู้เป็นยอดอุปัฏฐากของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ พระเจ้ากัมพลราช ทรงเป็นผู้บำรุงแว่นแคว้นให้เจริญในกาลนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระโมคคัลลานะมีเอตทัคคะในทางมีฤทธิมากในศาสนาของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ พระราชเทวีของพระเจ้ากัมพลใน

กาลนั้นได้แก่พระนางปชาบดีโคตมี ในปัจจุบันชาตินี้ บริษัทที่เหลือของพระเจ้ากัมพลในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นบริษัทของเราตถาคตในปัจจุบันชาตินี้ มารดาของจาคทานโพธิสัตว์ในกาลนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายาราชเทวี ในปัจจุบันชาตินี้ บิดาของจาคทานโพธิสัตว์ในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราช ในปัจจุบันชาตินี้ ส่วนบุรุษผู้มีนามว่าจาคทานในกาลนั้นก็ได้แก่เราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เลิศประเสริฐผู้ยอดเยี่ยมเป็นนาถะของโลกในปัจจุบันชาตินี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายเมื่อปรารถนาความสุขอันประเสริฐเลิศล้ำ จงพากันทรงจำชาดกที่เรากล่าวมานี้ ด้วยดวงจิตอันประกอบด้วยความเคารพยิ่ง

จบ ทานจาคชาดก

ครุธ

๘ ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ ณ เมฆวนาราม อาศัยเมืองเมฆวดีเป็นที่ภิกษาจาร ทรงปรารภการให้บริขารเครื่องใช้ทุกอย่าง จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้เริ่มด้วยพระคาถาว่า **อยํ เม มณฺฑโป โภนฺโต** ดังนี้เป็นอาทิ

มีเรื่องเล่าว่าครั้งนั้น มีกุฏุมพีคนหนึ่งมีทรัพย์สมบัติมหาศาลอาศัยอยู่ในเมฆวดีนคร ให้สร้างมณฑปใหญ่ขึ้นหลังหนึ่งใกล้ๆ บ้าน เสร็จแล้วได้นิมนต์พระภิกษุสงฆ์ซึ่งมีพระพุทธเจ้าเป็นประธานให้เข้าไปยังมณฑปนั้น ได้ถวายมหาทานตลอดทั้งเจ็ดวัน ในวันที่เจ็ดมีจิตเลื่อมใสยิ่งขึ้น จึงได้ถวายทานคืออัฏฐบริขารแก่พระสงฆ์ทั้งนั้น คราวนั้นสมเด็จพระบรมศาสดาประทับยืนที่มหามณฑปทรงกระทำอนุโมทนาทานของกุฏุพีนั้นแล้ว จึงมีพุทธฎีกาตรัสว่า ดูกรอุบาสกผู้เจริญ บัดนี้ท่านได้ถวายมหาทานในศาสนาของเราเป็นอันมาก ถึงแม้โบราณกบัณฑิตในปางก่อนก็ได้ถวายมหาทานเห็นปานนี้เหมือนกัน ดังนี้แล้ว ได้ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่ กุฏุมพีนั้นใคร่จะทราบเรื่องราวในอดีตจึงถวายนมัสการทูลอาราธนา พระพุทธองค์ทรงนำเรื่องอันมีมาแต่ครั้งอดีตภพมาตรัสแสดงให้ฟังต่อไปว่า

ครั้งอดีตกาล มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่าธรรมิกบัณฑิตราช ครองราชย์โดยธรรมอยู่ในพระนครพาราณสี พระองค์มีพระอัครมเหสี ทรงพระนามว่าสุธรรมเทวี พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตนั้นทรงมีพระราชศรัทธาเป็นอย่างยิ่งใคร่จะถวายมหาทาน จึงรับสั่งให้เรียกช่างมาออกแบบสร้างมหามณฑปหลังวันหนึ่งท่ามกลางใจเมืองแล้ว พระองค์จึงจัดแจงถวายทานต่างๆ และได้พระราชทานผ้าเครื่องประดับกับทรัพย์แก่นายช่างนั้น พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตเสด็จออกไปตรวจดูมหามณฑปแล้วทรงเกิดปีติปราโมทย์ ประทับยืนอยู่ที่มณฑปนั้นนั่นแล ปรึกษาหารือกับอำมาตย์ทั้งหลายแล้วจึงตรัสพระคาถาที่หนึ่งมีใจความว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย มณฑปของเรานี้งดงามน่าชม ยิ่งการถวายทานนั้นสมควรแก่เราตลอดทั้งวัน เราจะให้มหาทาน และจะให้ทุกอย่างแก่ชนทั้งหลายซึ่งอยู่ในพระนครนี้ ตลอดทั้งเจ็ดวัน

ครั้นพระมหาสัตว์ตรัสดังนี้แล้ว เมื่อจะให้ทานแก่ชนทั้งหลาย ตลอดกาลเป็นนิตย์ในมณฑปนั้น จึงตรัสพระคาถาที่สองมีความว่า

ข้าพเจ้าจะให้มหาทานแก่ท่านทั้งหลาย ขอให้ท่านทั้งหลาย
จงรับไปตามความปรารถนาเถิดและขอผลทานที่ข้าพเจ้าบริจาคนี้
จงเป็นปัจจัยให้ข้าพเจ้าได้ตรัสรู้พระโพธิญาณ ในอนาคตกาลเถิด

ครั้นมหาชนได้ฟังดังนั้น ต่างก็พากันรับมหาทานของพระโพธิสัตว์เป็นประจำที่มณฑปนั้น แลในวันที่เจ็ด พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตได้พระราชทานเครื่องใช้ทุกอย่าง ในขณะนั้น ด้วยเดชานุภาพแห่งผลทานของพระเจ้าธรรมิกบัณฑิต พื้นมหาปถพีซึ่งหนาได้สองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็กัมปนาทหวั่นไหว มีอาการดุจดังว่ากุญชรชาติตัวซับมันอาละวาดดุดัน ทั้งพระมหาสมุทรก็บันลือลั่นไปด้วยเสียงคลื่นระลอกทั้งบรรพตสิเนรุราชก็โอนอ่อน ดุจถวายอภิวาท น้อมยอดมีหน้าเฉพาะตรงเมืองพาราณสี เปรียบประดุจดังว่าลำหวายที่ถูกลนด้วยอัคคีแล้วน้อมยอดลงฉะนั้น อีกมหาเมฆก็คำรณเสียงอสุนีสนั่น ยังห่าฝนลูกเห็บให้ตกลง ณ พื้นปถพี สายฟ้าในอากาศวิถีอันมิใช่ฤดูกาลก็แลบฉวัดเฉวียนทั่วไปในอากาศ ขณะนั้น ท้าวสักกเทวราชทรงปรบพระหัตถ์ อีกทั้งท้าวมหาพรหมและเทพบริษัทก็ร้องแซ่ซ้องสาธุการ สิ่งมหัศจรรย์ทั้งหลายก็บันดาลเอิกเกริกโกลาหล ตั้งแต่ปถพีดลจนกระทั่งถึงพรหมโลกเป็นที่สุด สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศความมหัศจรรย์นั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสเป็นพระคาถามีความว่า

ในกาลนั้น สิ่งมหัศจรรย์อันพิลึกสะพรึงกลัว ให้เกิดขน
พองสยองเกล้า อีกทั้งพื้นปถพีก็กัมปนาทหวั่นไหว และ
พระนครพาราณสีนั้นไซร้กำเริบโกลาหล เพราะมหาทานมีการ
ให้ผ้าเป็นต้น ที่พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตทรงบริจาคนั้นเป็นเหตุ

ขณะนั้น พิภพของท้าวสักกเทวราชก็แสดงอาการร้อน เมื่อท้าวสักกเทวราชจะทรงอาวัชนาการพิจารณาเหตุนั้น จึงตรัสเป็นพระคาถานี้มีใจความว่า

ใครผู้ใดหนอ จะเป็นเทวดาหรือมนุษย์ผู้ใด ซึ่งตั้งใจ
บำเพ็ญบุญทั้งหลาย หรือว่า เป็นผู้บริจาคทาน ประพฤติ

พรหมจริยาวาส มีความประสงค์จะให้เราเคลื่อนคลาดจาก
บัณฑุกัมพลศิลาอาสน์ในเทวพิภพ

เมื่อท้าวสักกเทวราชกล่าวคาถาปรารภดังนี้แล้ว จึงพิจารณาดูด้วยทิพยจักษุ ก็ได้ทราบประพฤติเหตุนั้นทุกประการ จึงทรงมีเทวดำริว่าบัดนี้พระเจ้าธรรมิกบัณฑิต ทรงเป็นหน่อพุทธางกูร ทรงบริจาคทานแก่มหาชน จะได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตอย่างแน่นอน แต่ว่าบัดนี้เราควรจะไปยังมนุษยโลก ทูลเชิญพระเจ้าธรรมิกบัณฑิตนั้นให้ขึ้นสู่ทิพยวิมาน แล้วนำมาให้ประดิษฐานอยู่ในเทวโลกนี้ ครั้นทรงมีเทวดำริดังนี้แล้ว ก็ทรงเนรมิตรถวิมานคันหนึ่งซึ่งประดับด้วยรัตนะเจ็ดประการ แล้วเสด็จทรงรถนั้นลงมาจากเทวโลก ลอยลงมาประดิษฐานอยู่ทางทิศตะวันออกของมหามณฑป เบื้องพระพักตร์ของพระเจ้าธรรมิกบัณฑิต ขณะนั้นพระเจ้าธรรมิกบัณฑิต ทอดพระเนตรเห็นรถวิมานนั้นแล้ว ทรงจำไม่ได้ เมื่อจะถามถึงรถนั้นจึงตรัสเป็นคาถามีใจความว่า

วิมานอะไรมาลอยอยู่ ณ เบื้องหน้ามณฑปของเรา
ดูเหมือนเทวบุตรมาแล้ว ท่านชื่ออะไร เราไม่รู้จักท่าน เหตุไร
ท่านจึงมาดำรงอยู่ ณ ที่นี้

ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะแจ้งเหตุที่มาให้ทราบ จึงตรัสพระคาถานี้มีความว่า

ดูกรท่านธรรมิกบัณฑิตราช เราคือท้าวสักกเทวราช
เพราะบุญกรรมที่เราได้เคยทำไว้ก่อน มาในที่นี้ก็เพื่อเชื้อเชิญ
ให้ท่านไปสู่เทวโลกสถาน

ครั้นท้าวสักกเทวราชตรัสดังนี้แล้วก็ตรัสต่อไปอีกว่า ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ท่านเป็นหน่อพุทธางกูรโดยแท้ บัดนี้ท่านได้บริจาคมหาทานเป็นอันมากทำให้แผ่นดินใหญ่สนั่นหวั่นไหวบอกเหตว่า จักได้สำเร็จเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เพราะเหตนั้น เราจึงมายินดีกับด้วยทานของท่านในที่นี้ บัดนี้แลขอให้ท่านจงขึ้นรถวิมานไปกับด้วยเราเถิด ก็แลครั้นท้าวสักกเทวราชทูลดังนี้แล้ว เมื่อจะเชิญพระเจ้าธรรมิกบัณฑิต จึงตรัสพระคาถาเพิ่มเติมอีก ซึ่งมีใจความว่า

ดูกรท่านธรรมิกบัณฑิต ขอให้ท่านจงทรงรถนี้เพื่อจะไป
ยังเทวโลกพร้อมกับเรา ขอให้ท่านจงยินดีอยู่ในเทวโลกเถิด

ครั้นพระมหาสัตว์ทรงสดับดังนั้นแล้ว ได้รับว่าจะไปด้วยจึงเสด็จทรงรถวิมาน ดำรงอยู่ในรถนั้นนั่นแล ส่วนท้าวสักกเทวราชก็พารถวิมานนั้นเหาะขึ้นไปยังอากาศ มุ่งตรงไปยังเทวโลกทันที ขณะที่พระโพธิสัตว์เสด็จไปยังเทวโลกกับท้าวสักกเทวราช นั้น ได้ทอดพระเนตรเห็นวิมานทองทั้งหลาย อันวิจิตรพิสดารด้วยแก้วเจ็ดประการ มากมาย เมื่อจะตรัสถามท้าวสักกเทวราช จึงตรัสพระคาถานี้มีความว่า

ดูกรเทวราช เทวดาเหล่านี้พากันได้วิมานทองซึ่งวิจิตร
ไปด้วยแก้วเจ็ดประการ เพราะทำบุญกุศลอะไรไว้ ขอให้ท่าน
จงบอกเหตุตามที่เราถามให้ทราบด้วย

ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะบอกบุญกรรมเก่าของเทวดาเหล่านั้นแก่พระโพธิสัตว์ จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ซึ่งมีความว่า

เทวดาทั้งหลายที่ได้สุวรรณวิมานนั้น บางพวกเมื่ออยู่ในมนุษย์โลกได้สร้างบุญกุศลคือได้สร้างวิหารสำหรับพระพุทธรูป ก่อพระเจดีย์และปลูกไม้มหาโพธิ์ ครั้นทำลายขันธ์ในมนุษย-โลกนี้แล้วไปบังเกิดในสวรรค์ได้วิมานทอง บางพวกเมื่ออยู่ในมนุษยโลกได้สร้างบุญกุศลคือได้สร้างศาลาการเปรียญและสร้างสะพานข้ามน้ำ ถวายข้าวและน้ำ ผ้าและเสนาสนะที่อยู่อาศัยแก่พระภิกษุสงฆ์ ครั้นทำลายขันธ์ในมนุษยโลกแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ได้รัตนวิมาน บางพวกเมื่ออยู่ในมนุษยโลกได้สร้างบุญกุศลคือได้ถวายธงชายและธงแผ่นผ้า ร่ม และไม้เท้าให้เป็นทาน ครั้นทำลายขันธ์ในมนุษยโลกแล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ได้รัตนวิมาน บางพวกเมื่ออยู่ในมนุษยโลกได้ทำบุญกุศลคือบูชาพระรัตนตรัยด้วยประทีป ธูปเทียน และดอกไม้ของหอม ครั้นทำลายขันธ์ในมนุษยโลกแล้ว ได้ไปเกิดในสวรรค์ได้รัตนวิมาน บางพวกเมื่ออยู่ในมนุษยโลกได้สร้างบุญกุศล

คือได้สร้างกำแพงวัด และก่อเจดีย์ทราย พลอยยินดีชื่นชมกับการบริจาคทานของผู้อื่น ครั้นทำลายขันธ์ในมนุษยโลกนี้แล้วย่อมได้รัตนวิมาน อนึ่งคนบางพวกถวายรองเท้า เตียงตั่ง และบัลลังก์ ทรัพย์ ข้าวเปลือกและโภชนาหาร แก่พระภิกษุสงฆ์ ครั้นทำลายขันธ์ในมนุษยโลกนี้แล้วได้ไปเกิดในสวรรค์ ได้รัตนวิมาน

ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชจึงเชื้อเชิญพระโพธิสัตว์ ตรัสคาถานี้มีความว่า

จงอยู่ ณ เทวโลกนี้เถิดท่านผู้เป็นหน่อพุทรางกูร อนึ่ง รัตนวิมานนี้งามรุ่งเรืองยิ่งนัก ท่านจงอยู่ในเทวโลกกับเราเถิด เราจะให้รัตนวิมานนี้แก่ท่านตลอดไป

พระโพธิสัตว์ได้สดับดังนั้นแล้ว จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้ ซึ่งมีความว่า

ยวดยานพาหนะที่ยืมเขามาก็ดี ทรัพย์สมบัติที่ยืมเขามาก็ดี มีอุปมาฉันใด วิมานที่พระองค์ประสาทให้แก่ข้าพเจ้านี้ มีทานของผู้อื่นเป็นปัจจัย ก็มีอุปมัยฉันนั้น อนึ่งทรัพย์สมบัติอันใดซึ่งมีทานของผู้อื่นเป็นปัจจัย ข้าพเจ้ามิปรารถนาทรัพย์สมบัติอันนั้นเลย บุญกุศลทั้งหลายที่กระทำด้วยตนเองนั้น เป็นทรัพย์ที่เปิดเผยของข้าพเจ้า ถ้าข้าพเจ้าออกจากเทวโลกนี้ไปในมนุษยโลกแล้ว จักกระทำการกุศลให้มาก อนึ่งบุญกุศลอันใดข้าพเจ้าได้กระทำแล้วเป็นต้นว่า ด้วยการให้ทานการบริจาคก็ดี หรือด้วยด้วยความประพฤติตนให้สม่ำเสมอก็ดี หรือด้วยการสำรวมกายวาจาใจก็ดี หรือด้วยการฝึกหัดทรมานตนก็ดี ข้าพเจ้าอนุโมทนาบุญกุศลอันนั้นอยู่ ก็จะเป็นผู้ถึงซึ่งความสุขสำราญ หาภัยอันตรายมิได้ และไม่เดือดร้อนรำคาญในกาลภายหลัง

พระเจ้าธรรมิกบัณฑิตโพธิสัตว์ ครั้นกล่าวพระคาถาดังนี้แล้วจึงตรัสอำลาท้าวสักกเทวราชด้วยพระคาถาที่มีความว่า

ข้าแต่ท่านท้าวสักกเทวราชผู้จอมเทพ ข้าพเจ้าต้องการจะกลับไปสู่มนุษยโลก และปรารถนาจะกระทำบุญกุศลทุกอย่างในมนุษยโลกนั้น เป็นต้นว่า การให้ทาน การรักษาศีล และการเจริญภาวนา ด้วยบุญกุศลที่ข้าพเจ้ากระทำแล้วนั้น ข้าพเจ้าจึงจะไปเกิดอยู่ใกล้ๆ กับท่าน

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชจึงมีเทวบัญชารับสั่งให้นำเวชยันต์ราชรถของพระองค์ พาพระโพธิสัตว์ลงจากสวรรค์ ตามส่งจนถึงพระนครพาราณสี แล้วจึงอำลาพระโพธิสัตว์ กลับไปยังเทวโลกอันเป็นทิพยสถาน สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความนั้นให้แจ้งชัด จึงตรัสเป็นพระคาถามีความว่า

ลำดับนั้นท้าวสักกเทวราช ทรงนำพระเจ้าธรรมิกบัณฑิตกลับไปส่งยังมนุษยโลก แล้วได้เสด็จกลับยังมนุษยโลก แล้วได้เสด็จกลับยังทิพยสถานเทวโลก

ในลำดับนั้นมหาชนชาวพระนครทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นต้น ได้ทราบว่าพระเจ้าธรรมิกบัณฑิตโพธิสัตว์ซึ่งเสด็จขึ้นไปยังเทวโลกนั้น บัดนี้ได้เสด็จกลับลงมาแล้ว จึงได้พากันมาประชุมกันที่หน้าพระลานหลวง เพื่อทราบความเป็นไปในเทวโลก เมื่อพระโพธิสัตว์จะตรัสบอกทิพยสมบัติของท้าวสักกเทวราชและของเทวดาทั้งหลายในเทวโลก จึงตรัสเป็นพระคาถาเหล่านี้มีความว่า

รัตนวิมานในเทวโลกนั้นสว่างไสว ไพโรจน์ไปด้วยรัตน-สมบัติต่างๆ และพรั่งพร้อมไปด้วยนักฟ้อนรำขับร้องเสียงไพเราะตลอดเวลา รัตนวิมานนั้นมีหมู่นางอัปสรเกลื่อนกล่นเดียรดาษและงามผุดผาดระยิบระยับตา ส่องสว่างไพโรจน์อยู่ในเทวโลกนั้นแลในรัตนวิมานนั้นสมบูรณ์ไปด้วยทรัพย์และเครื่องใช้ครบทุกอย่าง ใกล้ๆ รัตนวิมานนั้นมีปราสาทสวยงาม

อยู่หลังหนึ่ง พวกเทวดาชื่นชมยิ่งนัก มีสวนอุทยานและสระโบกขรณี และสมบูรณ์ไปด้วยต้นกัลปพฤกษ์ ใช่แต่เท่านั้นยังมีผ้าทิพย์ที่เกิดแต่บุญกรรมที่เป็นกุศลมีผ้ากับปาสิกพัตร์เป็นต้น ห้อยงดงามอยู่ตามต้นกัลปพฤกษ์ทั้งหลาย อีกทั้งเสียงตะโพนบัณเฑาะว์ เสียงสังข์ดุริยางค์ต่าง ๆ มีเสียงไพเราะเสนาะโสต มีอยู่ทั่วเทวนครตลอดเวลา อนึ่งเครื่องอลังการต่าง ๆ สำเร็จล้วนแต่ด้วยแก้วมุกดามณีไพฑูรย์ และอาหารทิพย์อันจะกำจัดเวทนาก็บังเกิดในเทวโลกนั้น

พระโพธิสัตว์เจ้าได้ตรัสบอกถึงเทวสมบัติแก่มหาชนทั้งหลายซึ่งพากันมาประชุม ณ พระลานหลวงนั้นอย่างนี้แล้ว มหาชนทั้งหลายครั้นได้ฟังแล้วต่างมีจิตเลื่อมใสพากันทำบุญต่าง ๆ มีถวายทานเป็นต้น ดำรงอยู่จนตราบเท่าชั่วอายุ ครั้นสิ้นอายุแล้วได้ไปเกิดในเทวโลก ส่วนพระโพธิสัตว์เล่าก็บำเพ็ญบุญมีการถวายทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตราบเท่าสิ้นอายุแล้ว ครั้นในเวลาสิ้นอายุได้ไปบังเกิดในเทวโลกเช่นเดียวกัน

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแก่กุฏุมพีนั้นอย่างนี้แล้ว บัดนี้ทรงประสงค์จะแสดงธรรมคืออริยสัจสี่แก่กุฏุมพีนั้นอีก จึงได้ตรัสสองพระคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

อริยสัจซึ่งมีประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหลายที่เรากล่าวไว้ตลอดเวลามีสี่อย่างคือ ทุกขสัจ ๑ สมุทัยสัจ ๑ นิโรธสัจ ๑ มัคคสัจ ๑ ทุกข์ซึ่งเป็นไปในภูมิสาม ชื่อว่า ทุกขสัจ กาม-ตัณหา ภวตัณหา วิภวตัณหา ชื่อว่า สมุทัยสัจ พระนิพพานซึ่งเป็นเครื่องดับทุกข์ ชื่อว่า นิโรธสัจ อริยมรรคมีองค์แปดชื่อว่ามัคคสัจ ดังนี้

เมื่อพระบรมศาสดาแสดงอริยสัจสี่จบลงแล้ว กุฏุมพีนั้นได้บรรลุมรรคผลเป็นพระโสดาบันบุคคล สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาอริยสัจสี่แก่กุฏุมพีนั้นแล้ว เมื่อประชุมชาดก จึงตรัสเป็นพระคาถาสุดท้ายมีความว่า

ท้าวสักกเทวราชผู้นำพระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราชไปสู่เทวโลกในกาลนั้น ได้แก่พระอนุรุทธะผู้ได้ทิพยจักษุในศาสนาของเราตถาคตในกาลบัดนี้ พระราชาผู้เป็นพระชนกของพระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราชในกาลบัดนี้ พระราชเทวีผู้เป็นพระชนนี ในกาลนั้น ได้แก่พระนางสิริมหามายาราชเทวีในกาลบัดนี้ พระราชกัญญาพระนามว่าสุธรรมมาผู้เป็นพระชายาของพระเจ้าธรรมิกบัณฑิตราชนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางยโสธรามารดา พระราหุลกุมารในปัจจุบันชาตินี้ หมู่มหาชนที่เหลือทั้งหมดมีอำมาตย์เป็นต้น ในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นสาวกผู้เผยแพร่พระศาสนาของเราในปัจจุบันชาตินี้ ส่วนพระมหาราชพระนามว่า ธรรมิกบัณฑิตราช ผู้ดำรงอยู่ในธรรมในกาลนั้น คือเราตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าผู้เป็นนาถะของโลก ในกาลบัดนี้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ดังนั้น เธอทั้งหลายจงทรงจำชาดกนี้ด้วยจิตอันประกอบด้วยความเคารพยิ่งเถิด

จบ ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก

เทพนรสิงห์

๙ สิริธรมหาเศรษฐีชาดก

เมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร อันท่านอนาถบิณฑิกเศรษฐีสร้างถวาย ทรงปรารภอุบาสกคนหนึ่งซึ่งถึงพร้อมด้วยศรัทธาอย่างยิ่งให้เป็นเหตุพระโลกเชฏฐ์จึงตรัสพระธรรมเทสนานี้มีคำว่า **ปสฺสถ สทฺธาทานสฺส** ดังนี้เป็นต้น

ดังจะกล่าวโดยพิสดาร มีเรื่องเล่าว่า ยังมีบุรุษเข็ญใจคนหนึ่งหาเลี้ยงชีพโดยชอบธรรมกับภรรยา ณ กรุงสาวัตถี สองสามีภรรยานั้นเที่ยวเกี่ยวหญ้าแลหาฟืนมาขายได้ทรัพย์มาเลี้ยงชีวิต แต่บุรุษเข็ญใจนั้นประกอบด้วยศรัทธา ครั้นได้ทรัพย์มาแล้วก็แบ่งออกเป็นสามส่วน คือ บริจาคทานส่วนหนึ่ง บริโภคใช้สอยส่วนหนึ่ง เก็บเอาไว้ใช้เมื่อเวลามีเหตุจำเป็นส่วนหนึ่ง บุรุษคนนั้นเป็นคนมีปัญญา วันหนึ่งจึงคิดว่า บรรดาสัตว์และสังขารทั้งหลายซึ่งเป็นไปในโลกนี้ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และทั้งที่เป็นปัจจุบันล้วนแต่ไม่เที่ยง เกิดขึ้นแล้วก็ดับไปหมดทั้งสิ้น ครั้นคิดไว้ดังนี้แล้ว จึงปรึกษากับภรรยาของตนว่า ดูกรน้องเจ้า บรรดาสังขารทั้งหลายซึ่งเป็นไปในโลกนี้ เป็นของไม่เที่ยงมีความเกิดและดับไปเป็นธรรมดา ทรัพย์สมบัติที่เรามีอยู่เมื่อตายแล้วก็เอาไปด้วยไม่ได้เลย อย่ากระนั้นเลย เราทั้งสองจะทำบุญมีการบริจาคทานเป็นต้น ตามกำลังทรัพย์ของเราที่มี ตั้งแต่เวลาที่เราทั้งสองยังมีชีวิตอยู่ ด้วยว่า บุญกุศลที่เราทำไว้นั้นแหละจะติดตามตนไปได้ ประดุจดังเงาติดตามกายไปฉะนั้น ดูกรเจ้าเราจะไม่เอาทรัพย์ส่วนหนึ่งนี้เก็บไว้ใช้ทั้งหมด แต่จะแบ่งเอาทรัพย์ส่วนหนึ่งนั้นบริจาคทานเพิ่มขึ้นอีกจะเป็นการดีไหม ภรรยาได้ฟังดังนั้นจึงกระทำอนุโมทนาว่า ดีแล้วคุณพี่

ตั้งแต่นั้น บุรุษนั้นก็เก็บทรัพย์สำเร็จกิจเลี้ยงชีวิตด้วยทรัพย์ส่วนหนึ่ง แล้วเอาไปทำการบริจาคทานสองส่วน ตั้งแต่นั้นมาสองสามีภรรยานั้น ก็พยายามเกี่ยวหญ้าและหาฟืนมาขายได้มูลค่ามากขึ้น ๆ จนถึงเป็นคนมั่งมีทรัพย์มั่นคงด้วยประการฉะนี้ อยู่ต่อมาวันหนึ่ง สองสามีภรรยานั้นระลึกถึงพระผู้มีพระภาคเจ้า ด้วยอำนาจพุทธคุณเป็นต้นว่า **อิติปิโส ภควา** ดังนี้ แล้วก็พากันไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคเจ้า นมัสการแล้วนั่งลง ณ ที่แห่งหนึ่งแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองคิดเห็น

ร่วมกันกันว่า เราทั้งสองได้ไทยธรรมบางอย่างแล้วจะถวายทาน ครั้นได้สิ่งใดมาโดยชอบธรรมเราจะปรึกษากันแบ่งวัตถุสิ่งนี้ๆ ถวายทรัพย์เป็นทานอีก ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ข้าพระองค์ทั้งสองแบ่งวัตถุสิ่งนั้นๆ ของข้าพระองค์ถวายเป็นทานเสมอมา สมเด็จพระบรมศาสดาตรัสว่า ดูกรอุบาสก ชื่อว่าทานของท่านทั้งสองเป็นเหตุทำให้ท่านถึงความมั่งมี ซึ่งเป็นลาภผลที่เห็นประจักษ์ชัดในปัจจุบันชาตินี้โดยแท้ เหมือนอย่างโบราณ-ธรรมิกบัณฑิต ในปางก่อนถวายทานแล้วก็กลับถึงความมั่งมีได้ อนึ่งทานของท่านแม้ในบัดนี้ก็เป็นคุณานิสงส์นำความมั่งมีมาให้ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ก็ทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่สองสามีภรรยานั้นอยากจะรู้เรื่องราว จึงกราบทูลอาราธนาให้ตรัสเทศนาต่อไป พระพุทธองค์จึงนำเอาอดีตนิทานมาเล่าให้ฟังดังต่อไปนี้

ในอดีตกาลนานมาแล้ว ยังมีพระราชาพระองค์หนึ่งทรงพระนามว่าพรหมทัต พระองค์ครองราชสมบัติอยู่ ณ พระนครพาราณสี ในกาลครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าบังเกิดในตระกูลมหาเศรษฐีในพระนครพาราณสี เมื่อมารดาบิดาของตนล่วงไปแล้วก็ได้ตำแหน่งมหาเศรษฐี มีนามว่าสิริธร สิริธรเศรษฐีนั้นประกอบด้วยศรัทธา มีศีลธรรมตั้งอยู่ในศีลห้าเป็นประจำเสมอมา ในคราวนั้น มีพระปัจเจกพุทธเจ้าองค์หนึ่ง อยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์เข้านิโรธสมาบัติอยู่บนภูเขานั้น พอครบเจ็ดวันก็ออกจากนิโรธสมาบัติแล้วคิดว่า วันนี้ เราควรจะไปยืนที่ประตูบ้านของสิริธรมหาเศรษฐีในพระนครพาราณสี ครั้นคิดดังนี้แล้วจึงสีฟันบ้วนปากแต่เช้าตรู่ ห่มคลุมจีวรถือเอาบาตรดินเหาะไปทางอากาศลงมายืนอยู่ที่ใกล้ประตูเรือนสิริธรเศรษฐี พอดีเป็นเวลาบริโภคอาหารเช้า ซึ่งเป็นเวลาเดียวกับพ่อครัวจัดอาหารอันประณีต สำหรับเศรษฐีเสร็จเรียบร้อยดีแล้ว

ในขณะนั้น สิริธรเศรษฐี ครั้นเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าซึ่งยืนอยู่ที่ประตูบ้านนั้น ก็ดีใจเลื่อมใสคิดว่า โอ! จักษุทั้งสองข้างของเรามีลาภผลแท้เพราะเราได้พบเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้า บัดนี้เราเห็นพระปัจเจกพุทธเจ้าเห็นปานนี้ จักปลูกพืชอันประเสริฐ คือถวายทานแก่พระปัจเจกพุทธเจ้านี้ อนึ่ง พระปัจเจกพุทธเจ้านั้น มาแต่ที่ไกลหวังจะอนุเคราะห์เราแท้ๆ ครั้นพระโพธิสัตว์คิดดังนี้แล้วมีจิตเลื่อมใส จึงถือเอาถาดทองใส่โภชนะอันประณีตที่พ่อครัวเตรียมไว้สำหรับตนเอง ยกขึ้นทูนศีรษะออกจากบ้านไปสู่สำนักพระปัจเจกโพธิแล้วยกถาดทองลงจากศีรษะ น้อมเข้าไปใส่ภัตตาหารในบาตรของพระปัจเจกพุทธเจ้า

พระโพธิสัตว์ก็ถวายภัตทานแก่พระปัจเจกโพธิ แล้วหมอบลงแทบเท้าตั้งปณิธานความปรารถนาไว้ว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ด้วยอานุภาพเดชแห่งทานของข้าพเจ้านี้ ขอให้เทวดาหรือมนุษย์ทั้งหลายจงกระทำชีวิตของข้าพระเจ้าให้เจริญรุ่งเรืองเถิด อนึ่ง เล่า ด้วยกำลังแห่งทานนี้ ขอให้ข้าพเจ้าได้เป็นพระสัพพัญญูพุทธเจ้าในกาลภายหน้า พระปัจเจกพุทธเจ้าได้ฟังคำปณิธานของสิริธรมหาเศรษฐีแล้ว จึงกล่าวว่าความปรารถนาของท่านจงสำเร็จสมดังความตั้งใจเถิด ดังนี้แล้วพระปัจเจกพุทธเจ้าก็เหาะไปยังภูเขาคันธมาทน์ทางอากาศ ฉันภัตตาหารที่ภูเขานั้น ดำรงอยู่ตลอดอายุขัยแล้วก็ปรินิพพานที่ภูเขาคันธมาทน์นั้นนั่นเอง

ตั้งแต่พระปัจเจกพุทธเจ้ากลับไปแล้ว พระโพธิสัตว์ก็กลับจะเข้าบ้านตน ยืนที่ประตูบ้านของตนพรางนึกถึงทานที่ตนถวายนั้น ได้อธิษฐานว่า ถ้าอานิสงส์แห่งทานของเรามีอยู่จริงไซร้ ขอให้ลาภเกิดปรากฏแก่เราในปัจจุบันชาตินี้เถิด ทันใดนั้น ด้วยอำนาจผลทานของพระบรมโพธิสัตว์เรือนเก่าอันตรธานไป ปราสาททองปรากฏขึ้นมาแทนใหม่ทั้งหลัง ขณะนั้น พระโพธิสัตว์เจ้าเห็นเรือนเก่าของตนกลับกลายเป็นปราสาททองทั้งหลัง จึงคิดว่า น่าอัศจรรย์จริงหนอ การกลับได้ปราสาททองของเรานี้ปรากฏว่าได้ด้วยอานิสงส์แห่งการทำบุญคือการถวายทาน และเป็นการได้ทรัพย์ทันตาเห็นในปัจจุบันชาตินี้ ก็ด้วยผลแห่งการถวายทานนี้ เราคงจะมีสมบัติต่าง ๆมากมายในสัมปรายภพโดยไม่ต้องสงสัย ครั้นคิดดังนี้แล้ว ก็เข้าไปสู่เรือนของตนซึ่งได้กลายเป็นปราสาททองทั้งหลัง นั่งเหนือแท่นในสุวรรณปราสาทอันงามวิจิตพิสดารด้วยรัตนะต่าง ๆ ในเรือนปราสาททองนั้นแล

ครั้งนั้นคนครัวของสิริธรมหาเศรษฐีจัดแจงโภชนาหารอันประณีตแล้ว นำมาเพื่อให้เศรษฐีบริโภค จึงวางไว้ข้างหน้าท่านมหาเศรษฐีนั้น ขณะนั้นโภชนาหารของเศรษฐีทั้งสิ้น ปรากฏว่ามีรสประณีตมีกลิ่นและรสชวนบริโภคอย่างยิ่งเต็มถาดทองทีเดียว ฝ่ายพระโพธิสัตว์เห็นทิพยาหารซึ่งเต็มบริบูรณ์อยู่ในถาดทองที่วางอยู่ตรงหน้าตนก็คิดขึ้นว่า น่าอัศจรรย์จริง ทิพยโภชนาหารของเรานี้เต็มถาดทองบริบูรณ์ก็ด้วยอานิสงส์ แห่งการถวายทานครั้นคิดดังนี้แล้วจึงนั่งบริโภคทิพยโภชนาหารอยู่ในเรือนนั้นนั่นแล ครั้นพระโพธิสัตว์เจ้าบริโภคเสร็จแล้วได้บอกให้บริวารของตนบริโภคด้วย ต่อนั้นก็ให้

หมู่มหาชนหมู่ละร้อยคนบ้าง พันคนบ้าง หรือเกินกว่าบ้างบริโภคทิพยโภชนาหารนั้น ทิพยโภชนาหารนั้นก็หาหมดสิ้นไปไม่ ยังคงเต็มถาดทองอยู่อย่างเดิม ทิพยโภชนาหารซึ่งอยู่ในปราสาททองนั้น มีกลิ่นหอมฟุ้งไปทั่วทั้งพระนครพาราณสี

กาลครั้งนั้นพระนครพาราณสีแตกตื่นกันกลายเป็นโกลาหลเป็นอันเดียวกันไปทั่วพระนคร ชาวพระนครทั้งหลายต้องการจะเห็นปราสาททองของสิริธรมหาเศรษฐีต่างก็พากันมาจากทิศต่างๆ กันประชุมสโมสรกันที่บ้านนั้น แลเห็นปราสาททองนั้นเหลืองอร่ามรุ่งเรืองอยู่ ไม่อาจจะดำรงตนอยู่ตามปกติได้จึงพากันยกมือไหว้แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านมหาเศรษฐีทานของท่านมีอานิสงส์ประเสริฐแท้ ข้าพเจ้าทั้งหมดนี้ขอแสดงความยินดีต่อบุญกุศลของท่านเป็นอย่างยิ่ง ครั้นกล่าวแล้วหมู่ประชาชนทั้งหลายมีจิตโสมมัสยินดี ด้วยได้อนุโมทนาบุญกุศลของพระโพธิสัตว์ จึงต่างก็พากันมอบให้เครื่องบรรณาการต่างๆ เช่นเสื้อผ้าและเครื่องประดับเป็นต้นมากมาย และต่างก็แซ่ซ้องสาธุการแก่มหาเศรษฐีนั้นโดยพร้อมกัน กาลเมื่อมหาชนทั้งหลายพากันมาประชุมกัน ณ ที่บ้านนั้น มหาเศรษฐีโพธิสัตว์นั้นเมื่อจะบอกเหตุเกิดขึ้นแห่งปราสาททองของตนให้ทราบ จึงกล่าวคาถาเป็นปฐมว่า

ท่านทั้งหลายจงเห็นเถิด ทานที่ให้ด้วยศรัทธาแล้วย่อม
ประสาทผลในปัจจุบันชาตินี้ทันตาเห็น ปราสาททองของเรา
รุ่งเรืองด้วยสมบัติทั้งหลายมากมายทั้งทรัพย์ ข้าวเปลือก
และโภคะเครื่องใช้สอย พวกท่านทั้งหลายจงดูเอาเถิด

ครั้นพระโพธิสัตว์ตรัสบอกอย่างนี้แล้ว เมื่อจะประกาศอานิสงส์แห่งการถวายทานอีก จึงตรัสสามพระคาถาเหล่านี้ซึ่งมีใจความว่า

ทานเป็นสิ่งประเสริฐสุดในโลก ทานเป็นเหตุนำเกียรติยศ
ชื่อเสียงมาให้ ทานเป็นเหตุนำสิ่งที่ตนปรารถนามาให้ทุกเมื่อ
ทานเป็นเหตุทำให้เกิดความสุขยิ่งๆ ขึ้นไป หมู่นารีทั้งหลาย
ปรารถนาลาภตามประสงค์คือย่อมได้คนใช้ที่ดี ย่อมได้บุตร
ธิดาและหลานญาติมิตรสหายซึ่งเป็นที่รักใคร่ชอบพอ ทานที่
ให้ก็เป็นอันให้แล้ว ชื่อว่าเป็นยานพาหนะอันประเสริฐ ในโลก

และเป็นเหตุนำความสุขมาให้แก่ชนชาวมนุษย์โดยแท้
เพราะฉะนั้น ท่านทั้งหลายจงให้ทานซึ่งจะได้รับผลให้เกิดสุข
สมบัติในเทวโลกเป็นที่สุดเถิด

หมู่ชนทั้งหลายได้ฟังดังนั้นมีปีติยินดีเป็นอย่างยิ่ง ปรึกษากับพระโพธิสัตว์กล่าวสองคาถามีใจความว่า

ประเสริฐแท้ท่านมหาเศรษฐี คำพูดของท่านทุกคำช่างไพเราะเสนาะโสตและเป็นที่ถูกใจของพวกเรา อนึ่ง การที่พวกเราได้เห็นท่านนับว่าเป็นความประเสริฐดีอยู่แล้ว การได้อยู่ร่วมกับท่านเป็นความสุขสบาย และบัดนี้ท่านก็ยังเป็นผู้ให้(สุขสมบัติ) แก่พวกเราตลอดเวลา

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ชาวพระนครต่างมอบคนใช้ชายหญิง และตนเองให้เป็นคนรับใช้ท่านเศรษฐี เพื่อกระทำการสักการบูชาธรรมพระโพธิสัตว์ ขณะนั้นเทวดาที่อยู่ ณ ภูมิภาคก็ดี เทวดาที่อยู่ ณ ฉกามาวจรสวรรค์ก็ดี ได้ชวนกันโปรยทิพยบุปผาลงมาจากอากาศ บูชาธรรมของพระโพธิสัตว์ เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ลำดับนั้นหมู่เทวดาทั้งหมดถือเอาทิพยบุปผามาโปรย
ลงรอบ ๆ เศรษฐี เพื่อเป็นการบูชาธรรม

อนึ่งในครั้งนั้น พระยานาคก็ได้ถือเอารัตนะเจ็ดประการจากนาคพิภพมากองไว้ใกล้ ๆ พระโพธิสัตว์ทำสักการบูชาธรรมแก่ท่านเศรษฐีนั้นแล้วก็ได้กลับไปยังนาคสถาน สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสพระคาถามีความว่า

พระยานาค สถิตอยู่ในนาคพิภพใคร่จะเห็นพระโพธิสัตว์
จึงถือเอารัตนะเจ็ดประการมากองไว้ข้างหน้าท่านเศรษฐีเพื่อ
เป็นการบูชาธรรม แล้วก็กลับไปยังนาคพิภพตามเดิม

ในกาลนั้น ท้าวสักกเทวราชก็ถือเอาผ้าทิพย์ซึ่งมีสีต่าง ๆ กัน และถือเอารัตนะต่าง ๆ มาจากเทวโลกลงไปเอาวางไว้ข้างหน้าพระโพธิสัตว์แล้วให้เสียงสาธุการ มอบ

ทิพยภูษาและรัตนะทั้งหมดแก่พระโพธิสัตว์เพื่อทำการบูชาธรรม แต่ขณะเดียวกันนี้ ท้าวสักกเทวราชก็บรรจุเรือนคลังของพระโพธิสัตว์ให้เต็มด้วยเงินบ้าง ทองบ้าง รัตนะต่างๆ บ้าง ผ้าทิพย์สีต่างๆ บ้าง ข้าวเปลือกบ้าง ผูกธงทองเงินหลายร้อยหลายพัน ห้อยลงในอากาศรอบๆ บนปราสาททองนั้น มอบทรัพย์ทั้งหมดให้แก่พระโพธิสัตว์นั้น เพื่อทำการสักการบูชาธรรมแล้วจึงเสด็จกลับไปยังเทวสถาน สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ เมื่อจะทรงประกาศความข้อนั้น จึงได้ตรัสพระคาถามีใจความว่า

ในกาลนั้น ท้าวสักกเทวราชเสด็จจากสวรรค์ลงมาหา
เศรษฐีนำเอาภูษาทิพย์เครื่องแก้วต่างๆ อย่างดีและธงชัยทั้งหลาย
มาบูชาธรรม เสร็จแล้วก็ประทานโอวาท และอนุโมทนาบุญ
กุศลของเศรษฐีแล้ว ก็อำลาไปสู่เทพวิมานบนสวรรค์ตามเดิม

ก็ในครั้งนั้น พระเจ้าพรหมทัตได้ทรงสดับว่าพระโพธิสัตว์มีทรัพย์สมบัติและมีชื่อเสียงเกียรติยศฟุ้งขจรไป ก็ทรงพอพระทัยมาก ไม่อาจจะนิ่งเฉยอยู่บนปราสาทของพระองค์ได้จึงเสด็จลงจากประสาท มีหมู่อำมาตย์ราชบริพารแวดล้อมเสด็จเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ ตรัสปราศรัยเป็นพระคาถามีใจความว่า

ดูกรท่านมหาเศรษฐี ทำอย่างไรหนอ ท่านจึงมีความ
สำเร็จสมบูรณ์ด้วยเกียรติชื่อเสียง และมีทรัพย์ มียศเป็น
อันมาก ขอให้ท่านจงบอกให้เราทราบด้วยเถิด

ครั้นพระโพธิสัตว์ได้สดับดังนั้น เมื่อจะแสดงอานิสงส์แห่งการถวายทานแก่พระราชาซ้ำอีก จึงได้ตรัสสามพระคาถานี้ ซึ่งมีใจความว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า ทานเป็นสิ่งประเสริฐสุดในโลก ทานตาม
รักษาตนได้ ทานเป็นลาภอันประเสริฐของสัตบุรุษ ทานพึง
เป็นเหตุนำทรัพย์มาให้ ทานเป็นเหตุได้ของรัก ทานเป็นเหตุ
ได้หมู่นารีที่น่ารัก ทานเป็นเหตุได้บุตรชายหญิงที่ต้องประสงค์
ทานเป็นเหตุได้มิตรสหายที่มั่นคงทุกเมื่อ ทานที่บุคคลให้แล้ว
ด้วยดีจัดว่าเป็นทรัพย์อันประเสริฐ และเป็นเหตุให้ความสุข
ยิ่งๆ ขึ้นไป ทั้งในเทวโลก และมนุษยโลก

พระเจ้าพรหมทัตครั้นได้ฟังแล้ว ทรงมีพระหฤทัยเต็มเปี่ยมไปด้วยปีติและโสมมัสอย่างยิ่ง และทรงโปรดพระราชทานทรัพย์ให้พระโพธิสัตว์อย่างละร้อย เป็นต้นว่า ช้างร้อยหนึ่ง ม้าร้อยหนึ่ง รถร้อยหนึ่ง นางนารีรัตน์ร้อยหนึ่ง คนใช้หญิงร้อยหนึ่ง คนใช้ชายร้อยหนึ่ง เพื่อเป็นการสักการบูชาธรรม แล้วจึงเสด็จกลับไปยังพระราชวังพร้อมด้วยหมู่อำมาตย์ราชบริพาร ฝ่ายพระโพธิสัตว์เจ้า เมื่อจะเปิดเผยกรรมที่ตนทำจนประสบความสำเร็จแด่พระเจ้าพรหมทัต จึงกล่าวเป็นพระคาถานี้ซึ่งมีใจความว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า ขอพระองค์จงทอดพระเนตรปราสาททอง อันรุ่งเรืองเหลืองอร่าม และบุคคลควรทำกิจมีให้ข้าวและน้ำเป็นต้นด้วยทรัพย์ทั้งหลายแท้

อนึ่งพระโพธิสัตว์ครั้นตรัสพระคาถานี้แล้วก็เสด็จกลับขึ้นไปสู่ปรางค์ปราสาทของตน สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความนั้นให้ชัดเจนยิ่งขึ้น จึงตรัสประพันธ์เป็นพระคาถา มีใจความว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าพรหมทัตเสด็จมาหาพระโพธิสัตว์พระราชทานทรัพย์สิ่งละร้อยเพื่อเป็นการบูชาธรรม แล้วอำลากลับไปยังปรางค์ปราสาทพระราชวัง

ตั้งแต่นั้นมา สิริธรมหาเศรษฐีให้สร้างศาลาโรงทานขึ้นหลังหนึ่งที่ประตูบ้านตรงหน้าประตูเรือนของตน ใช้จ่ายทองคำวันละหนึ่งแสน เพื่อซื้อวัตถุทานมีผ้าเป็นต้น ครั้นซื้อวัตถุทานได้มาแล้วจึงนำไปให้แก่หมู่ประชาชน ซึ่งมาถึงโรงทานที่ประตูบ้านนั้น สิริธรมหาเศรษฐี ครั้นให้ทานอย่างนี้แล้ว เมื่อจะให้โอวาทแก่ชนเหล่านั้นอีก จึงได้กล่าวเป็นพระคาถามีใจความว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้ท่านทั้งหลายจงอย่าประมาทให้ทานตามกำลังของพวกท่านเหมือนอย่างเราเป็นผู้เลื่อมใสมาก่อนแล้ว ได้ให้ทานเป็นประจำทุกวันฉะนั้น

ตั้งแต่นั้นมา หมู่มหาชนเชื่อฟังพระโอวาทของพระโพธิสัตว์ ต่างก็พากันทำบุญมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตลอดอายุ ครั้นสิ้นอายุแล้ว ได้ไปเกิดในเทวโลกทั้งหมด

ฝ่ายพระโพธิสัตว์อาศัยอยู่ในพระนครพาราณสีเสวยมหาสมบัติของตน ทำบุญกุศลมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตลอดอายุขัย เมื่อสิ้นพระชนมายุแล้ว ก็ไปเกิดเป็นเทพบุตรในทิพยปราสาทรัตนวิมาน ประมาณห้าร้อยโยชน์ มีนางเทพอัปสรหนึ่งแสนเป็นบริวารห้อมล้อมในสวรรค์ชั้นดุสิต

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นนำเอาชาดกนี้มาแสดงแก่สองเศรษฐีสามีภรรยาอย่างนี้แล้ว บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงอริยสัจสี่แก่สองสามีภรรยานั้นอีก จึงได้ตรัสสองพระคาถานี้ซึ่งมีความว่า

> *อริยสัจสี่นั้นคือ ทุกขอริยสัจ ๑ สมุทัยอริสัจ ๑ นิโรธ-อริยสัจ ๑ มรรคอริยสัจ ๑ อริยสัจทั้งสี่นี้ เราได้กล่าวแล้วตลอดเวลา ทุกข์อันเป็นไปในภูมิสาม ชื่อว่า ทุกขอริยสัจ ตัณหาอันเป็นต้นเหตุให้เกิดทุกข์ ชื่อว่า สมุทัยอริยสัจ พระนิพพานเป็นเครื่องดับทุกข์ ชื่อว่า นิโรธอริยสัจ ทางอันประกอบด้วยองค์แปดอันประเสริฐชื่อว่า มรรคอริยสัจ*

เมื่อทรงแสดงอริยสัจสี่จบลงแล้ว สองเศรษฐีสามีภรรยานั้นก็ได้บรรลุโสดาปัติผล ครั้นสมเด็จพระทศพลแสดงอริยสัจสี่แก่สองสามีภรรยานั้นแล้ว บัดนี้เมื่อจะประชุมชาดก จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายมีความว่า

> *ดูกรภิกษุทั้งหลาย นารีมารดาของเศรษฐีในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระนางสิริมหามายาในปัจจุบันชาตินี้ บิดาของเศรษฐีในกาลนั้นได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระเจ้าสุทโธ-ทนมหาราช ในปัจจุบันชาตินี้ พระยานาคผู้มีฤทธิ์เดชมากในกาลนั้น ได้กลับชาติมาเกิดเป็นอำมาตย์ฉันนะ ในปัจจุบันชาตินี้ ท้าวสักกะผู้จอมเทพในกาลนั้น ปริวัติกลับชาติมาคือพระอานนทเถระ ในชาตินี้ บริษัททั้งหลายในกาลนั้น ครั้นปริวัติกลับชาติมาคือพุทธบริษัท พระปัจเจกโพธินิพพานแล้วในกาลครั้งนั้น สิริธรมหาเศรษฐีคือเรา ตถาคตเทียว*

จบ สิริธรมหาเศรษฐีชาดก

๑๐ สังขปัตราชชาดก

เมื่อองค์สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลาย ทรงประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ใกล้พระนครสาวัตถี พระองค์ทรงปรารภพระนางยโสธราเทวี จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้โดยเริ่มว่า **หาหา เทวคณา เสฏฺฐา** ดังนี้เป็นอาทิ

เรื่องนี้มีความพิสดารว่า ณ กาลครั้งหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันในโรงธรรมว่า โอ! ผู้มีอายุทั้งหลาย สมเด็จพระบรมศาสดาของเราทั้งหลายทรงแสดงศิลปศาสตร์อย่างใหญ่หลวงนัก เพื่อที่จะได้พระนางยโสธราเทวี สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสดับเรื่องนั้นทางทิพยโสต จึงเสด็จออกจากพระคันธกุฏีไปยังโรงธรรม ประทับนั่งเหนือบวรพุทธอาสน์ ตรัสถามขึ้นว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายขณะนี้พวกเธอนั่งสนทนาเรื่องอะไรกัน เมื่อหมู่ภิกษุกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว จึงได้ตรัสต่อไปว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายเราได้พระนางยโสธราเทวีเฉพาะในปัจจุบันชาตินี้เท่านั้นหามิได้ชาติก่อนเราก็ได้สละทิ้งสิริราชสมบัติและพระมารดาบิดาไปยังพระนครอื่น เพราะอยากได้พระเทวีนั้นมาเป็นภรรยาตน ครั้นตรัสดังนี้แล้วจึงทรงดุษณีภาพนิ่งอยู่ ภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาให้ตรัสเล่าเรื่องนั้น พระองค์จึงทรงชักนำเรื่องแต่อดีตกาลมาเล่าโปรดภิกษุสงฆ์พุทธบริษัทโดยพิสดารว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล มีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่า ยสราชา เสวยราชสมบัติเป็นบรมกษัตริย์อยู่ในพระนครโปตบุรี แคว้นอสุกราฐ และมีพระราชาองค์หนึ่งทรงพระนามว่าอังกุรราช ครองราชสมบัติโดยธรรมอยู่ในโลมทีปนครพระบรม-กษัตริย์ทั้งสองพระองค์นี้ทรงเป็นพระปิยสหายกัน ต่างก็ประทับอยู่ในแคว้นของตน ๆ โดยส่งมอบเครื่องบรรณาการให้แก่กันและกันเป็นประจำ พระเจ้าอังกุระนั้นทรงมีพระราชพาหนะที่ทรงกำลังมาก และพรั่งพร้อมไปด้วยรัตนะต่าง ๆ มากมายแลพระเจ้าอังกุระนั้นทรงมีพระอัครมเหสีองค์หนึ่งทรงพระนามว่า อนังคเสนา อนึ่งพระเจ้า-อังกุระนั้น พระองค์มีกนิษฐภคินีอยู่องค์หนึ่งนามว่า ยสกิตติ มีรูปงามและกิริยา

มารยาทเรียบร้อย ทรงมีพระประสงค์จะพระราชทานให้แก่พระเจ้ายสราชในโปตปุรนคร จึงส่งพระนางยสกิตติเทวีไปพระราชทานแก่พระเจ้ายสราช พร้อมด้วยเครื่องบรรณาการและบริวารเป็นอันมากพร้อมทั้งรัตนะเจ็ดประการและเหล่านารีงามอีกหนึ่งแสนนาง พระเจ้ายสราชทรงโปรดปรานพระนางยสกิตติยิ่งนัก ครองสิริราชสมบัติ ทรงพระเกษมสำราญอยู่กับพระนางในพระนครของพระองค์

ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ทรงท่องเที่ยวอยู่ในวัฏสงสารบำเพ็ญบารมีหวังพระโพธิญาณได้เสด็จอยู่ในดาวดึงส์พิภพ แล้วจุติมาปฏิสนธิในพระครรภ์พระนางยสกิตติเทวีอัครมเหสีของพระเจ้ายสราชในโปตปุรนคร ขณะเมื่อพระโพธิสัตว์ปฏิสนธินั้น พระราชเทวีมีพระครรภ์เหมือนดังว่าเต็มไปด้วยแก้ววิเชียร ในกาลนั้นพระราชเทวี ทรงพระโทหฬินี (แพ้พระครรภ์) มีพระประสงค์จะทรงบริจาคทรัพย์บำเพ็ญทาน จึงกราบทูลความประสงค์นั้นให้พระราชาทรงทราบ พระราชาทรงรับสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือ ที่หน้าพระลานหลวง ๑ ท่ามกลางพระนคร ๑ ใกล้ประตูพระนคร ๔ แห่ง แล้วรับสั่งแก่พระเทวี ตั้งแต่นั้นมา พระเทวีบริจาคทรัพย์วันละหกแสนบำเพ็ญทาน ณ โรงทานทั้ง ๖ แห่ง เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในพระครรภ์พระเทวีนั้น ส่วยอากรได้เกิดเพิ่มพูนแก่พระเจ้ายสราชมากมาย

พระราชาทั้งหลายในชมพูทวีป ต่างจัดส่งเครื่องราชบรรณาการมาถวายพระเจ้ายสราชเป็นอันมาก พระราชเทวีทรงพระครรภ์ถ้วนกำหนดทศมาสแล้ว ประสูติพระราชโอรสสมบูรณ์ด้วยบุญลักษณะทุกอย่าง พระราชาทอดพระเนตรเห็นฝ่าพระหัตถ์พระโอรสปรากฏมีลายคล้ายรูปสังข์ จึงได้พระราชทานนามว่าสังขปัตกุมาร สังขปัตกุมารนั้นทรงเจริญวัยโดยลำดับ ประกอบด้วยรูปวิลาศเลิศยิ่งในโลก และมีพระรูปสมส่วนมีกัลยาณธรรม มีเกียรติยศปรากฏไปทั่วทุกทิศ พระกุมารทรงสละพระราชทรัพย์วันละหกแสน บำเพ็ญมหาทานที่โรงทานเป็นนิตย์มิได้ขาด

จะกล่าวฝ่ายพระเจ้าอังกุรราชซึ่งครองราชย์อยู่ในโลมทีปนครกับด้วยพระนางอนังคเสนาราชเทวี ได้มีพระราชธิดาองค์หนึ่งพระนามว่า รัตนวดี ทรงเบญจกัลยาณีบริบูรณ์พระรูปงามยิ่งนักหนา เปรียบประดุจดังว่า นางเทพอัปสรสวรรค์ พระราชบิดาอังกุรราชทรงโปรดปรานยิ่งนัก ใคร่จักประทานให้แก่พระโพธิสัตว์เจ้า ซึ่งเป็น

พระนัดดาของพระองค์ ท้าวเธอจึงรับสั่งให้ช่างวาดเขียนพระรูปและนามของพระธิดารัตนวดีเทวีลงในแผ่นทองคำ และรับสั่งให้วาดเขียนพระรูปและให้จารึกพระนามของพระโพธิสัตว์ ลงในแผ่นทองคำแผ่นเดียวกันนั้นแล้วให้จารึกสุภอักษรไปว่า หม่อมฉันจักถวายพระราชธิดากับพระราชสมบัติแด่พระโอรสของพระองค์ขอให้พระองค์ส่งพระราชโอรสของพระองค์มาหาหม่อมฉันโดยเร็วเถิด ดังนี้แล้ว เอาแผ่นทองและสุภอักษรใส่ไว้ในถุงเดียวกัน ประทับตราถุงนั้นแล้ว มอบให้ราชทูตนำไปถวายแก่พระเจ้ายสราชซึ่งประทับอยู่ในโปตปุรนคร ฝ่ายราชทูตก็รับเอาเครื่องราชบรรณาการและถุงที่ประทับตราเดินทางไปเข้าเฝ้าพระเจ้ายสราชแล้ว ได้ถวายเครื่องราชบรรณาการและถุงที่ประทับตรานั้น พระเจ้ายสราชทอดพระเนตรเห็นถุงที่ประทับตรานั้นแล้วจึงรับสั่งให้แก้ถุงนั้นทรงอ่านสุภอักษรแล้ว

ขณะนั้น พระนางยสกิตติเทวีพระราชชนนีของสังขปัตราชกุมาร ประทับอยู่ใกล้ๆ ได้ทรงสดับเรื่องราวนั้น จึงทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ธรรมดามหาสมุทรเป็นที่น่ากลัวนัก และกว้างใหญ่ไพศาล หมู่มัจฉาปลาร้ายก็มีมาก และบัดนี้สังขปัตกุมารบุตรของเราเขาก็ยังเป็นเด็กเยาว์เกินไป ปากยังไม่สิ้นกลิ่นน้ำนม คงจักไม่สามารถข้ามสมุทรไปได้นาน พระองค์ไม่ทราบหรือว่ามหาสมุทรนั้นกว้างใหญ่มีภัยมาก พระเจ้ายสมหาราชจึงตรัสว่า ดูกรน้องหญิงผู้เจริญ ธรรมดามหาสมุทรนั้น เมื่อถึงคราวแล้วก็มีแต่ความพินาศโดยส่วนเดียว อนึ่งคนที่อาศัยสำเภาใหญ่เดินทางไปกลางสมุทร ประสบโภคทรัพย์เป็นอันมากก็มี พวกพ่อค้าเป็นอันมากอาศัยไปค้าขายในมหาสมุทรได้มั่งมีแก้วแหวนเงินทองต่างๆ ถึงความเป็นอิสรภาพสมประสงค์ก็มี โอรสของเราเมื่อข้ามไปถึงฝั่งสมุทรแล้วได้เสวยราชสมบัติอันสมบูรณ์ด้วยรัตนะต่างๆ และจักได้ราชกุมารีเป็นอัครมเหสีอีกด้วย เพราะฉะนั้นโอรสของเราเมื่อไปอย่างนี้ เขาก็กล้าหาญชาญชัย คงจะสามารถเอาชนะศัตรูหมู่มารได้เป็นแน่แท้ พระราชเทวีครั้นได้สดับดังนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ธรรมดาดวงหทัยของมารดา มีปรกติอ่อนไหวในบุตร ขึ้นชื่อว่ามารดาแล้วย่อมไม่ปรารถนาพลัดพรากจากบุตร ฉะนั้นหม่อมฉันจึงทูลอย่างนี้ บัดนี้เชิญทูลกระหม่อมกระทำสิ่งที่สมควรเถิด พระเจ้ายสมหาราชจึงรับสั่งให้หาสังขปัตกุมารปิโยรสมาแล้วให้แต่งองค์ทรงเครื่องอลงกตแลให้เสวยพระกระยาหารสุธารสแล้วตรัสสอนว่า ดูกรพ่อสังขปัต พระเจ้าลุงของพ่อซึ่งทรง

พระนามว่าอังกุรมหาราช ครองราชสมบัติอยู่ในโลมทีปนคร ใคร่จะทอดพระเนตรเห็นพ่อ รับสั่งมาว่าให้พ่อไปเฝ้าพระเจ้าลุง ครั้นพ่อไปแล้วจะได้ครองราชสมบัติของพระเจ้าลุง เมื่อพ่อได้ครองราชสมบัติของพระเจ้าลุงแล้ว ก็อย่าประมาทขาดการเอาใจใส่ดูแลแก่หมู่นักปราชญ์ แลเหล่าสูรเสนาประชาราษฎร์ ราชสมบัตินั้นก็จะเจริญยิ่งๆ ขึ้นไป พระเจ้ายสราชประทานโอวาทโดยนัยดังนี้แล้ว จึงจุมพิตพระเศียรพระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่า พ่อจงพาชนบริวารหมู่ใหญ่ไปสู่โลมทีปนครโดยความสวัสดีเถิด

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้าถวายอภิวาทพระราชมารดาบิดา ทำประทักษิณเสร็จแล้วเสด็จราชดำเนินไปพร้อมด้วยชนบริวารเป็นอันมาก พระราชมารดาเสด็จตามส่งพระมหาสัตว์เจ้าจนถึงหัวบันได มีพระอัสสุชลคลอเบ้า จึงมีพระเสาวนีย์ว่า ดูกรปิโยรส พ่อจงไปดีอย่าให้มารดาต้องผิดหวัง ชีวิตของมารดาเนื่องด้วยกับพ่อ พ่อไปถึงแล้วอย่าให้นานนักจงกลับมาหามารดาบ้าง ครั้นตรัสดังนี้แล้ว เมื่อพระโพธิสัตว์เสด็จไปจนลับพระเนตรแล้ว จึงเสด็จกลับเข้าพระราชนิเวศน์ พระโพธิสัตว์เจ้ากับชนบริวารเป็นอันมากเสด็จออกจากโปตปุรนคร ไปถึงฝั่งสมุทรจึงเสด็จลงนาวา แล่นนาวาไปในมหาสมุทร พอนาวาแล่นไปได้เจ็ดวันถูกพายุคลื่นจัดพัดพาไปถึงกลางทะเลหลวงไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ แผ่นกระดานในนาวาได้แตกทำลายไป ทันใดนั้น นาวาลำนั้นจมดิ่งลงในกลางทะเลหลวง ครั้งนั้น หมู่มหาชนซึ่งอยู่ในเรือนั้นพากันตกใจร้องไห้คร่ำครวญน่าเวทนา ต่างบวงสรวงนมัสการเทพยดา กล่าวเป็นคาถามีใจความว่า

ท่านหมู่เทพเจ้าผู้ประเสริฐทั้งหลาย ซึ่งพากันมาอยู่ในที่นี่ทั้งหมด จงช่วยอนุเคราะห์พวกข้าพเจ้าทั้งหลายด้วยเถิด จงช่วยพวกข้าพเจ้าให้ขึ้นจากทะเลหลวงไปให้ถึงป่าริมฝั่งทะเล ช่วยให้พวกข้าพเจ้าทั้งหลายให้พ้นจากความตายด้วยเถิด

กาลครั้งนั้น พระมหาสัตว์เจ้ามิได้ร้องไห้ มิได้คร่ำครวญ และมิได้นมัสการไหว้พวกเทพเจ้าเหมือนหมู่ชนคนอื่นๆ แต่พระองค์ทรงทราบว่านาวาจะจมจึงเอาเนยใสขยำเข้ากับน้ำตาลกรวด บริโภคจนอิ่มแล้วเอาน้ำมันขยำชุบเข้ากับผ้านุ่งแลนุ่งมั่นคงดีแล้ว ประทับยืนอยู่ในเรือ ทอดพระเนตรเห็นมหาชน ร้องไห้คร่ำครวญและเป็นอาหารของปลาและเต่าเป็นต้นลอยคออยู่ในทะเลนั้น ทรงประกอบไปด้วยพระกรุณา

อย่างยิ่ง จึงทรงพระราชดำริว่า เมื่อเรายังมีชีวิตอยู่ที่นี้ มนุษย์ทั้งหลายเหล่านี้จงอย่าตายเลย ครั้นทรงดำริอย่างนี้แล้ว ได้ทรงประทานแผ่นกระดานซึ่งอยู่กับตนให้แก่มหาชน ผู้ซึ่งไม่สามารถจะข้ามทะเลได้ ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เจ้ามีอำมาตย์ผู้ใกล้ชิดพระองค์คนหนึ่งชื่อว่าชัยทัต มีกำลังมาก จึงห้ามพระโพธิสัตว์เพราะรักพระโพธิสัตว์ กล่าวคาถาที่สองนี้ซึ่งมีความว่า

ข้าแต่พระราชบุตร การที่พระองค์ประทานแผ่นกระดาน ให้แก่ชนเหล่านั้น ไม่เป็นธรรมเลย เพราะการประทานแผ่นกระดานนั้น พระองค์จะถึงซึ่งความตายโดยพลัน

พระมหาโพธิสัตว์จึงตรัสพระคาถาที่สามความว่า

ดูกรชัยทัต ธรรมดาพระอริยเจ้าทั้งหลายย่อมมีความอุตสาหะขวนขวายในการช่วยเหลือสัตว์ทั้งปวงตลอดเวลา ด้วยว่า สัตว์ผู้ใดได้เห็นผู้อื่นตกทุกข์ ช่วยปลดเปลื้องให้พ้นทุกข์ ผู้นั้นเป็นนักปราชญ์ ประเสริฐสุดกว่าสัตว์ทั้งหลาย

มหาอำมาตย์ชัยทัตได้ฟังทั้งนั้น เมื่อจะออกปากห้ามอีกจึงกล่าวคาถาที่สี่ มีใจความว่า

ข้าแต่สมมติเทพ พระราชาผู้ฉลาดปรารถนาประโยชน์ พึงสละตระกูลเพื่อจะได้บ้าน พึงสละบ้านเพื่อรักษาชนบท พึงสละชนบทเพื่อได้แผ่นดินทั้งปวง พึงสละแม้แผ่นดินทั้งปวง เพื่อรักษาตน ดังนี้

พระมหาสัตว์ครั้นได้ฟังดังนั้น เมื่อจะปลอบโยนอำมาตย์ชัยทัต จึงกล่าวสามคาถามีใจความว่า

หมู่นกในสระก็ดี หมู่เนื้อในป่าก็ดี ย่อมมีความเป็นอยู่ได้ตามลำพังตนเอง ส่วนสัตบุรุษผู้มีปรีชาในปางก่อน ท่านยินดีในกิจเกื้อกูลแก่สัตว์เป็นอยู่ ด้วยว่า ทรัพย์อวัยวะและชีวิต

ของสัตว์ทั้งหลาย จักดำรงอยู่ได้เพราะความเกื้อกูลกัน เพราะว่าตัวเรานั้นนับว่าเป็นสัตบุรุษจักสามารถเพื่อจะช่วยสัตว์โลกพร้อมทั้งเทวโลกให้ข้ามพ้นจากวัฏสงสารได้ ด้วยบุญกรรมที่เราได้กระทำครั้งนี้ ลาภใดๆ ที่เราจักได้ เราก็จักได้ลาภนั้นๆ ด้วยรู้จักใช้กายให้มีประโยชน์อย่างแน่นอน

พระโพธิสัตว์สนทนากันอยู่กับชัยทัตอำมาตย์อย่างนี้ ถูกลูกคลื่นใหญ่พัดซัดไปจนถึงกลางมหาสมุทรแลทรงว่ายข้ามสมุทรไปได้ด้วยกำลังพระพาหางามดุจดังว่าท่อนทองฯ มีคำถามสอดเข้ามาว่า เพราะกรรมอะไรหรือพระโพธิสัตว์จึงต้องมาจมน้ำเสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวงในกลางสมุทรเช่นนี้ฯ มีคำวิสัชนาแก้ว่า พระมหาสัตว์ต้องมาจมน้ำอยู่กลางสมุทรนี้ เพราะผลแห่งกรรมที่ตนได้ทำไว้ในปางก่อน อุทาหรณ์เรื่องนี้บัณฑิตพึงทราบดังนี้ว่า

อตีเต กาเล ในอดีตกาล มีเรื่องเล่าสืบๆ กันมาว่าพระโพธิสัตว์อยู่ในกรุงพาราณสีวันหนึ่งจึงข้ามแม่น้ำไปอาบน้ำแต่เพียงคนเดียว และครั้งนั้น ยังมีสามเณรน้อยองค์หนึ่งขึ้นนั่งเรือน้อยลอยอยู่ในแม่น้ำนั้น พระโพธิสัตว์นั้นพลันเห็นสามเณรนั้นแล้ว คิดจะเล่นเรือน้อยนั้นบ้างจึงทุ่มน้ำทำให้เป็นลูกคลื่นใต้น้ำ ขณะนั้นเองเรือน้อยนั้นถูกลูกคลื่นกระทบแล้วได้จมลง ทุกข์อย่างใหญ่หลวงเกิดขึ้นแก่สามเณรน้อยนั้น ซึ่งลอยคอจมน้ำอยู่ในแม่น้ำนั้น พระโพธิสัตว์เห็นสามเณรจมน้ำอยู่รีบไปนำสามเณรนั้น อุ้มขึ้นมาไว้ริมฝั่งแม่น้ำ พระโพธิสัตว์ทำกรรมมีประมาณเท่านี้จึงต้องเสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวงเช่นนี้ถึงห้าร้อยชาติ ด้วยอำนาจแห่งวิบากแห่งกรรมนั้นนั่นแล พระโพธิสัตว์จึงต้องมาเสวยทุกข์อย่างใหญ่หลวงเช่นนี้ในกลางสมุทรในอัตภาพนี้ทีเดียว พระศาสดาเมื่อจะประกาศความข้อนั้นจึงตรัสว่า

ครั้งนั้นแล สังขปัตกุมารนั้นตกไปอยู่กลางสมุทร ต้องประสบทุกข์อย่างใหญ่หลวงเพราะกรรมที่ตนทำไว้ในก่อน ในชาติที่เป็นอดีตทั้งหลาย อนึ่งกรรมที่ทำดีหรือทำชั่วก็ตาม จะเป็นกรรมสูญเปล่าก็หาไม่ กรรมใดเพียงเล็กน้อยที่บุคคลกระทำแล้ว อย่าได้ดูหมิ่นกรรมนั้นว่ามีเพียงเล็กน้อย อนึ่ง

กรรมใดๆ ที่บุคคลทำไว้ก่อนและทำไว้ในปัจจุบันนี้นี่เอง กรรมนั้นๆ จะเล็กน้อยหรือใหญ่ก็ตาม ย่อมเป็นของบุคคลผู้ทำนั้นตลอดกาล บุคคลทำกรรมใดไว้ในโลกนี้ จะเป็นบาปก็ตาม จะเป็นบุญก็ตาม กรรมนั้นแลที่บุคคลได้ทำไว้ตลอดเวลานั้น ย่อมจะเป็นของบุคคลนั้นเองเหมือนเงาติดตามตนไปทุกแห่งฉะนั้น เพราะเหตุนั้นแล นรชนผู้ฉลาด ประพฤติตามพุทโธวาท หวังความสุขแก่ตน จึงไม่ควรคิดที่จะสร้างบาป ควรคิดสร้างบุญกุศลโดยแท้ เพราะว่า บุญกุศลที่ตนทำนั่นแหละจะเป็นเหตุให้ได้สมบัติ และจะเป็นที่พึ่งพำนักของสัตว์ทั้งหลายตลอดกาลทั้งในชาตินี้และชาติหน้า

ครั้งนั้น อำมาตย์ชัยทัตถูกลูกคลื่นใหญ่ซัดไปอยู่กลางทะเลหลวง พลัดจากมหาสัตว์ลอยไปจนถึงโปตปุรนครขึ้นจากทะเลได้แล้ว มีกายซูบผอมมาก เพราะอดอาหารมานานถึงเจ็ดวัน จึงบิดผ้าสาฎกของตนนุ่งด้วยผ้าผืนหนึ่งห่มด้วยผืนหนึ่ง ค่อยๆ เดินไปยังหนทางใหญ่เวลาใกล้รุ่งคืนวันที่นาวาพระมหาสัตว์เรือแตกจมน้ำนั้น พระนางยศกิตติราชเทวีพระราชชนนีพระมหาสัตว์ ทรงสุบินไปว่า ยังมีบุรุษโจรผู้หนึ่งร่างกายดำล่ำสันนุ่งผ้าแดง มือถืออาวุธคมกล้า แล่นมาฉุดกระชากพระเทวี ทำให้ตกพระทัย แล้วควักเอาพระเนตรเบื้องขวาออก ตัดพระพาหาเบื้องขวา ผ่าพระอุระล้วงเอาดวงหทัยได้แล้วก็ไป พระราชเทวีสะดุ้งตื่นพระบรรทม ตกพระทัยกลัว ตรัสว่า เราฝันร้ายนักน่าสพรึงกลัว อันตรายอะไรๆ ขออย่าให้มีแก่ตัวเรา แก่พระราชา หรือว่าแก่ปิยบุตรสังขปัตกุมาร ดังนี้แล้ว มีน้ำอัสสุชลคลอพระเนตรไปเฝ้าพระเจ้ายสราชกราบทูลความฝันให้พระราชาทรงทราบทุกประการ พระเจ้ายสราชได้ทรงสดับทรงทราบแล้ว ตรัสปลอบพระราชเทวีว่า ดูกรน้องหญิงผู้เจริญ เธออย่าได้คิดวิตกไปเลย เหตุการณ์ชั่วร้ายอะไรๆ จะไม่มีแก่เธอแน่นอน การฝันเช่นนี้คงจะเป็นเพราะธาตุกำเริบโดยแท้

ตั้งแต่นั้นมา พระราชากับพระนางยสกิตติเทวีมเหสี ทรงปรารภถึงสังขปัตกุมารราชโอรส ทรงคิดถึงพระสุบินนิมิตเป็นทุกข์นักหนาแลได้ทรงบำเพ็ญทานและอธิษฐานองค์อุโบสถศีลมีหมู่อำมาตย์แวดล้อมเป็นอันมาก เสด็จประทับอยู่ ณ มหาปราสาท กาลนั้น อำมาตย์ชัยทัตพลัดหลงทางกับพระสังขปัตกุมาร จึงเข้าไปยัง

พระนครตามลำพัง ไปยังราชตระกูล ร้องไห้ถวายบังคมพระเจ้ายสราช กราบทูลเรื่องราวพระโพธิสัตว์เจ้าให้กษัตริย์ทั้งสองทรงทราบ สองกษัตริย์พระราชชนกชนนีเพียบพูนไปด้วยความทุกข์โศกที่ได้พลัดพรากจากพระโอรส ถึงกับสลบล้มลง ณ ที่นั้นนั่นเอง พวกอำมาตย์ฝ่ายหน้าและฝ่ายใน ต่างสงสารไม่สามารถจะอดกลั้นความโศกไว้ได้ พากันร้องไห้สลบไปตามกัน และเหล่าสตรีนางในทั้งหลายต่างแก้มวยผมตบอกร้องไห้อยู่ ณ ที่นั้นเอง

ฝ่ายพระนางยสกิตติเทวีพระมารดาพระโพธิสัตว์ สลบไปสักครู่หนึ่งกลับได้พระสติ จึงเสด็จลุกขึ้นประทับนั่งทอดพระเนตรเห็นชัยทัตอำมาตย์เฝ้าอยู่ตรงพระพักตร์ เมื่อตรัสถามข่าวพระโอรส จึงได้ตรัสสองคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรชัยทัต ตัวท่านก็เป็นมิตรสหายและเป็นอำมาตย์ราชเสวกของโอรสเรา เหตุไรหรือท่านจึงได้สละพระโอรสนั้นมา ณ ที่นี้ตามลำพัง ดูกรท่านอำมาตย์ชัยทัตตัวท่านเมื่อไปก็ไปกับโอรสเรา เหตุไรท่านจึงสละลูกเรามาเสีย ปล่อยให้ลูกเราจมน้ำอยู่ในกลางทะเล

ชัยทัตอำมาตย์ได้สดับเสาวนีย์ราชเทวีดังนั้น ก็เกิดความละอายใจ ประดุจดังว่าหัวใจจักแตกออกเป็นเจ็ดเสี่ยง นัยน์ตาฟูมฟายไปด้วยอัสสุธารา เมื่อจะทูลเรื่องราวของพระมหาสัตว์ถวายอีก จึงได้กราบทูลเป็นคาถาสามคาถาซึ่งมีใจความว่า

ข้าแต่พระแม่เจ้า พระราชโอรสนั้นสามารถจะเปลื้องพระองค์ให้รอดได้ ขณะเมื่อนาวาจะแตกจมนั้นพระองค์ได้เกาะกระดานแผ่นหนึ่ง ปรารภจะข้ามพระมหาสมุทรกับข้าพระองค์ ครั้นทรงเห็นมหาชนหาแผ่นกระดานเกาะว่ายไปมิได้ จึงประทานแผ่นกระดานของพระองค์ให้แก่มหาชนนั้นเสีย ทั้ง ๆ ที่ข้าพระองค์ได้ทูลห้ามเป็นหลายครั้ง มิทรงเชื่อฟังวาจาของข้า พระองค์ทรงประทานแผ่นกระดานแล้วทรงพระโสมนัส ว่ายข้ามพระสมุทรด้วยกำลังพระพาหาของพระองค์ พระโอรสของพระองค์จมลงกลางพระสมุทรตามลำพัง ถึงแม้ข้าพระองค์

ก็ถูกละลอกคลื่นซัด ข้าพระองค์กับพระราชโอรสผลัดกัน
สู้ฝ่าคลื่นลมมาจนถึงพระนครนี้

ชัยทัตอำมาตย์ ครั้นกราบทูลให้ทรงทราบอย่างนี้แล้ว เมื่อจะติเตียนตนอีก จึงกราบทูลเป็นคาถา ๓ คาถามีใจความว่า

ข้าแต่พระเทวีเจ้า ข้าพระองค์มีปัญญาน้อยและเป็นคนเลว
ไม่สามารถจะติดตามพระราชโอรสเจ้านายไปได้ ข้อนี้น่าจะ
เป็นคนอกตัญญูโดยแท้ อนึ่ง พระราชโอรสนั้น มีพระญาณ
บริสุทธิ์สุงสุดกว่านรชนทั้งหลาย ทรงมีพละกำลังความเพียร
มาก ถึงพระองค์จะต้องจะตกทุกข์อยู่ในชลนที ก็คงจะไม่ถึง
กับสิ้นพระชนม์ในมหาสมุทรนั้นแน่ อนึ่งพระราชโอรส ย่อม
เป็นสุดที่รักของพระองค์ คงจะมาเฝ้าพระองค์ได้เหมือนข้า
พระองค์ได้มาเฝ้าด้วยบุญญานุภาพของพระองค์ฉะนั้น
พระองค์ทำให้ข้าพระองค์ต้องเป็นทุกข์มาก

พระนางยสกิตติเทวี ได้สดับกิริยาอาการแห่งพระปิโยรส พลอยตามเศร้าโศกรำพันเป็นคาถามีใจความว่า

ดูกรพ่อสังขปัต ไฉนพ่อจึงได้มาทำมารดาให้อนาถาอยู่
ผู้เดียว พ่อพลัดพรากจากมารดาไปครั้งนี้ เป็นเพราะพ่ออยาก
ได้ราชสมบัติและพระอัครมเหสีโดยแท้ ชะรอยว่ามารดาคงจะ
มิได้ความสุขในพระนครนี้มีแต่ความทุกข์โศกตลอดเวลา
เพราะมิได้พบหน้าพ่อ อนึ่ง แต่เดิมนั้นมารดาคิดเอาไว้ว่าเรา
จะได้เห็นบุตรเราประทับนั่งเหนือราชอาสน์ มีหมู่อำมาตย์
ราชบริวารห้อมล้อม, เมื่อมาแปรเปลี่ยนไปเช่นนี้ เมื่อไรเล่า
มารดาจึงจะคงได้ทอดพระเนตรเห็นพ่อบัณฑิตสถิตครอง
สิริราชสมบัติ มาบัดนี้มารดาหมดหวังเสียแล้ว และความ
ปรารถนาที่ได้ตั้งเอาไว้ก็หมดสิ้นไปด้วย ดูกรเจ้าลูกรัก มารดานี้

เป็นคนมีบุญน้อย จะคอยอยู่ไปก็ไม่มีประโยชน์ เมื่อปราศจาก
เจ้าตัวลูกแล้ว มารดานี้ไม่อาจดำรงชีวิตอยู่ต่อไปได้

พระนางเธอทรงกันแสงรำพันต่าง ๆ แล้วกราบทูลพระราชสามีทูลเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่มหาราช หม่อมฉันได้กราบทูลในสำนักพระองค์
ถึงสิ่งที่หม่อมฉันได้ยินได้ฟังมาก่อนว่า มหาสมุทรนั้นมีภัย
อันน่ากลัวมากมายดังนี้

พระเจ้ายสราชได้ทรงสดับดังนี้ ทรงมีน้ำพระอัสสุชลคลอพระเนตร เมื่อจะปลอบโยนพระเทวีให้ทราบว่านี้เป็นธรรมดาของโลก จึงตรัสเป็นพระคาถามีใจความว่า

ความเป็นต่าง ๆ กันก็ดี ความพลัดพรากจากกันก็ดี
เป็นธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย เพราะว่าสังขารทั้งหลายทั้งปวง
เป็นของไม่เที่ยง นี้เป็นธรรมดาของโลก เธออย่าได้คร่ำครวญ
นักเลย จงมีความสุขสาราญ อยู่กับเราเถิด

ฝ่ายพระเทวี จึงทูลตอบว่า

ข้าแต่พระจอมนรชน หม่อมฉันปราศจากพระโอรส
แล้วไม่สามารถจะดำรงชีวิตอยู่ได้ หม่อมฉันจะขอทูลลา
พระองค์ เพื่อจะไปแสวงหาพระโอรสของหม่อมฉัน ณ บัดนี้

พระเจ้ายสราชได้สดับดังนี้แล้ว จึงตรัสว่า ดูกรพระนางเธอผู้เจริญ เธอจะเที่ยวแสวงหาพระโอรสนั้น จงงดไว้ก่อนเกิด เธอได้นิมิตในสำนักสมุทรเทพเสียก่อนจึงค่อยไป เธอจงอยู่ตามสำราญเถิด ครั้นตรัสดังนี้แล้ว จึงรับสั่งให้หาปุณณพราหมณ์ปุโรหิตมาตรัสสั่งว่า วันนี้แหละท่านจงไปยังฝั่งสมุทร ทำการบวงสรวงแก่เทวดา ขอให้รู้เหตุว่าพระเจ้าลูกเราจะดีร้ายเป็นประการใด ฝ่ายปุณณพราหมณ์ปุโรหิตนั้น ได้ไปยังฝั่งสมุทร ทำการบวงสรวงต่อเทวดาในเวลากลางคืนนั้น ตามพระราชดำรัสสั่งทุกประการ กาลครั้งนั้นสมุทรเทวดา ปรากฏกายให้เห็นมาบอกแก่พราหมณ์ว่า ท่านจงไปกราบทูลพระราชเทวี อย่าได้เศร้าโศกเสียพระทัยเลย พระราชเทวีจักได้พบกับสังขปัตกุมารปิโยรส

แน่นอน ท่านจงไปกราบทูลอีกว่า เทวดาจักนำพระสังขปัตกุมารนั้นไปเฝ้าอังกุรราช ด้วยกุสุมวิมาน เมื่อพระราชโอรสอภิเษกเสร็จแล้ว พระเจ้าอังกุรราชจักนำพระราชกุมารนั้นมาสู่โปตปุรนครของพระองค์อีก

ครั้นราตรีสว่างแล้ว พราหมณ์ปุโรหิตจึงไปกราบทูลให้พระเจ้ายสราชทรงทราบตามคำที่เทวดาบอก พระราชาได้ทรงฟังดังนั้นแล้ว ทรงพระโสมนัสจึงตรัสพระคาถานี้มีความว่า

บัดนี้ เราได้ทราบสังขปัตกุมารโอรสของเราแล้วโอรสของเรานั้นได้มีชื่อเสียงสำเร็จสมพระประสงค์เพราะเราได้บวงสรวงอ้อนวอนต่อเทวดาทั้งหลาย

พระราชาครั้นได้ตรัสอย่างนี้แล้วจึงรับสั่งให้หาพระนางยสกิตติเทวี มาตรัสว่า แน่ะเจ้าผู้มีพักตร์อันเจริญ เธออย่าได้คิดให้มากนักเลย ขณะนี้โอรสของเรายังทรงพระชนม์อยู่ ลำดับนั้นพระเทวีจึงได้ตรัสถามถึงเหตุที่ทรงทราบว่า พระโอรสยังทรงพระชนม์อยู่ พระราชาจึงตรัสปลอบว่า พระองค์ได้ส่งปุณณพราหมณ์ไปยังฝั่งทะเลหลวงให้ทำการบวงสรวงต่อเทวดาซึ่งรักษาทะเลหลวง เทวดาซึ่งรักษาทะเลหลวงได้มาที่ฝั่งทะเลนั้นบอกความแก่ปุณณพราหมณ์นั้นมาว่า พระราชโอรสสังขปัตกุมารนั้นยังทรงพระชนม์อยู่ และขอให้พระเจ้ายสราชจงอย่าได้คิดท้อแท้เสียพระทัยเลย

ฝ่ายพระมหากษัตริย์ทั้งสองพระนครนั้น ได้คอยจัดเตรียมงานอภิเษกสมรสพระราชโอรสพระธิดาปรึกษากันอยู่ ครั้งนั้นพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่าวทวามุข ซึ่งเป็นพระสหายกับสังขปัตกุมารนั้นถูกคลื่นระลอกใหญ่พัดพาลอยไปในท่ามกลางทะเลพอเวลาเช้าลอยไปถึงโลมทีปนคร ณ ฝั่งสมุทร ครั้นขึ้นฝั่งได้แล้วเดินไปยังหนทางใหญ่ตรงเข้าไปยังราชอุทยาน ลงอาบน้ำในสระโบกขรณี แล้วเก็บผลไม้ในสวนบริโภคจนอิ่มแล้ว จึงนอนบนแผ่นมงคลศิลาหลับไป ขณะนั้นคนเฝ้าสวนเดินตรวจตราอยู่ในสวนเห็นพราหมณ์นั้นนอนหลับอยู่ จึงปลุกให้ตื่นลุกขึ้นแล้วถามพราหมณ์ดูก็ได้รับคำตอบว่า เป็นพระสหายของพระราชกุมารสังขปัตนามว่า วทวามุข พระลูกเจ้ามาสำเภาลำเดียวกัน สำเภานั้นเกิดอับปางลงกลางทะเล พระลูกเจ้าสังขปัตกุมารลอยน้ำหายไปแล้ว คนเฝ้าสวนได้ฟังดังนั้น ก็สะดุ้งตกใจรีบพาพราหมณ์นั้นเข้าไปเฝ้าพระราชาของตน

ลำดับนั้นพระเจ้าอังกุรราชได้ตรัสถามถึงข่าวพระราชกุมารว่าเป็นอย่างไรบ้าง พราหมณ์วทวามุขได้ร้องไห้กราบทูลว่าพระราชกุมารมาในสำเภา สำเภาแตกจมลงในมหาสมุทร พระเจ้าข้า พระเจ้าอังกุรราชและพระนางอนงคเสนาเทวีได้สดับทราบความแล้ว ทรงพระกันแสงร่ำไห้ พวกอำมาตย์ราชเสวกทั้งหลายไม่สามารถจะอดกลั้นน้ำตาไว้ได้ ตบอกร้องไห้อยู่ในที่นั้นนั้นแล พระนางอนงคเสนาราชเทวีทรงคลายโศกเศร้าลงได้บ้างแล้ว จึงกราบทูลพระราชสามีว่า ข้าแต่พระมหาราชพระราชกุมารนัดดาของเรา คงจะถึงความพินาศลงในมหาสมุทรเสียแล้ว พระราชาทรงปลอบโยนพระเทวีแล้วตรัสว่า ดูกรน้องหญิงธรรมดาสัตว์ที่เกิดมาแล้วจะได้พ้นจากวิบากแห่งกรรมไปไม่มีเลย อนึ่งพระมหาบุรุษผู้สมบรูณ์ด้วยตาทิลักษณะนี้ ยังไม่ถึงคราวที่ควรจะตาย เธออย่าได้เศร้าโศกไปเลย พระราชา ครั้นตรัสดังนี้แล้วจึงได้ตรัสพระคาถามีใจความว่า

เทวดาซึ่งสถิตอยู่เหนือสมุทรคงจะรักษาพระราชกุมาร
ผู้สุขุมาลชาติ ผู้สมบรูณ์ด้วยศีล ตั้งอยู่ในธรรม ผู้กล่าวคำ
สัตย์จริงไว้ตลอดกาล

ครั้งนั้น พระเจ้าอังกุรราชให้พราหมณ์วทวามุขบริโภคอาหารแล้ว จึงตรัสว่า ดูกรท่านวทวามุขนิเวศน์ของพระเจ้ายสราชของท่านเป็นเช่นเดียวกันกับนิเวศน์ของเรา เพราะฉะนั้นท่านจงพักผ่อนในสำนักของเราที่นี้เถิด วทวามุขพราหมณ์ได้ฟังดังนั้นก็รับพระราชดำรัส ระลึกถึงพระมหาสัตว์น้ำตาไหลพรากลุกออกจากที่เฝ้าเช็ดน้ำตาแห้งแล้วได้อยู่ตามสบาย ขณะนั้นพระนางรัตนวดีราชธิดาได้สดับเรื่องราวของสังขปัตกุมารที่จมอยู่ในสมุทร ทรงเป็นทุกข์เสียพระทัย มีนางผลวิกาคนใช้ปลอบโยนอยู่บนพระแท่นที่บรรทมทรงระบายลมอัสสาสปัสสาสะอุ่นๆ อนุสรณ์ถึงพระสังขปัตราชกุมารมิได้รู้ลืม นางผลวิกาคนใช้เห็นพระนางรัตนวดีเทวีประทับอยู่ ณ ที่นั่นจึงทูลปลอบว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ขอพระแม่เจ้าอย่าได้เศร้าโศกเสียพระทัยและอย่าได้ทำตนให้เดือดร้อนไปเลย ข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่เจ้าพิจารณาหรือไม่ว่าความเร่าร้อนในพระวรกายของพระแม่เจ้านั้น เพราะสร้อยมุกดาเครื่องอาภรณ์และเครื่องประดับเป็นเหตุ และเพราะเครื่องไล้ทาเจือด้วยจันทน์แดงเป็นเหตุ พระนางรัตนเทวีราชธิดาจึงตรัสว่า แน่นางผลวิกา

ผู้เจริญ บัดนี้ เราแทบจะไม่สามารถทรงตัวอยู่ได้เลย แน่ะนางผลวิกา คำที่เธอพูดนั้นเป็นจริงอย่างนั้น อนึ่งเธอไม่ทราบกระมังว่าโลกนี้มีดวงใจเป็นใหญ่ เราเมื่อไม่ได้พบพระราชบุตรดวงใจก็หวั่นไหวเพราะความทุกข์ สร้อยมุกดาและเครื่องไล้ทาเจือจันทน์แดงจักช่วยดับความเร่าร้อนในวรกายของเราได้อย่างไร อนึ่ง การที่เราได้เห็นคนรัก ย่อมเป็นโอสถทิพย์ เพื่อที่จะได้รับความทุกข์ทั้งมวลได้ คนอื่นใครๆ ย่อมไม่รู้โอสถทิพย์นั้นเลย นางผลวิกา ทูลปลอบว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ถ้าเป็นเช่นนั้นไซร้ เหตุไรเล่าพระแม่เจ้าจึงไม่ดูพระรูปทรงขององค์สังขปัตราชกุมารในแผ่นทองเล่า พระนางรัตนเทวีตรัสว่า ดูกรนางผลวิกาเธอพูดถูกแล้ว จึงให้คนใช้ถือเอาแผ่นทองนั้นมาตั้งไว้ตรงพระพักตร์ตนเริ่มทอดพระเนตรแล้ว ไม่สามารถจะทอดพระเนตรซ้ำอีก ทรงคร่ำครวญ อย่างน่าสงสาร นางผลวิกาเห็นดังนั้นจึงทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า บัดนี้พระแม่เจ้าทรงกันแสงทำไมอีกเล่า พระแม่เจ้าไม่เห็นรูปทรงขององค์พระราชกุมารหรือ พระนางรัตนเทวีจึงตรัสว่า ดูกรนางผลวิกา ธรรมดาสตรีที่มีบุญวาสนาน้อย ย่อมจะเดือดร้อน จะได้ทรัพย์ทั้งทีแสนยากลำบาก นางผลวิกาทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่เจ้าอย่าได้ตรัสเช่นนี้ พระแม่เจ้าทรงมีบุญยิ่ง ประสูติในขัตติยตระกูลซึ่งมีทรัพย์มาก เป็นถึงพระธิดาของพระอัครมหาราชา พระนางรัตนวดีเทวีจึงตรัสว่า ถ้าเราเป็นผู้มีบุญอย่างที่กล่าวแล้ว เพราะเหตุไรหนอ เราจึงไม่ได้เห็นหน้าพระภัสดา พระภัศดานั้นไม่ทันเห็นหน้าเราก็ด่วนมาสิ้นพระชนม์ในสมุทรเสียก่อน บัดนี้ พระภัสดาเรามาปล่อยให้เราเป็นหม้ายอยู่เดียวดาย นางผลวิกาทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระราชบิดายังมิได้พระราชทานให้แก่ผู้ใดก่อน จะเรียกว่าเป็นหม้ายอย่างไร พระนางรัตนวดีเทวี ตอบว่า พระราชบิดาประทานเราให้แก่พระสังขปัตราชกุมารนั้นแล้ว นางผลวิกาจึงทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระราชบิดาประทานพระแม่เจ้าให้แก่พระราชกุมารนั้นตั้งแต่เมื่อไร พระนางรัตนวดีตอบว่า แน่ะเจ้าผลวิกา เมื่อก่อนพระราชบิดาทรงปฏิญาณไว้ว่าเราจะยกพระราชธิดาให้แก่พระสังขปัตราชกุมาร นางผลวิกาทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า คำปฏิญาณนั้นสักแต่ว่าพูดปากเปล่าเท่านั้น หาเป็นคำจริงมีหลักฐานอะไรไม่ ถ้าเป็นเช่นนั้นพระราชบิดาจักได้ชื่อว่าประทานพระราชธิดาให้แก่ศัตรูโดยแท้ พระนางรัตนวดีครั้นได้ฟังดังนั้น เมื่อจะประกาศราชประเพณีธรรม จึงตรัสคำเป็นคาถามีใจความว่า

พระราชามหากษัตริย์ตรัสคราวเดียวไม่คืนคำ ผอง
พราหมณ์และสตรีย่อมกล่าวคำจริงเที่ยงแท้ไม่แปรเปลี่ยน
ธรรมนี้เป็นของเก่าสืบ ๆ กันมา

นางผลวิกาทูลพระราชบิดารัตนวดีเทวีนั้นว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่เจ้านัยว่าพระราชธิดาประทานแก่พระสังขปัตแล้ว แต่พระแม่เจ้าและพระสังขปัตยังหาได้พบปะอยู่ร่วมกันไม่ พระนางรัตนวดีตรัสว่าเราเคยได้พบปะอยู่ร่วมกับพระสังขปัตนั้นแล้ว ฯ ข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่เจ้าเคยพบปะพระสังขปัต ณ ที่ไหน พระนางรัตนวดีกล่าวว่าพบกันทางฝัน นางผลวิกาจึงทูลว่า พระแม่เจ้าไม่เชื่อฟังหม่อมฉัน เป็นบ้าเพราะรักพระราชบุตรนั้นเสียแล้ว พระนางรัตนวดีเทวีได้ฟังแล้ว ดำริว่า อีนางผลวิกานี้ปากร้ายนัก คงจะหมดความนับถือเราเสียแล้ว และเดี๋ยวนี้ยังกล่าวว่าเราเป็นบ้าเพราะรัก พระราชบุตร ดำริดังนี้แล้วจึงตรัสว่า ดูกรแม่ผลวิกา เรามีความร้อนรุ่มกลุ้มใจยิ่งนัก เจ้าจงไปที่สระบัวเก็บเง่าและดอกบัวมาให้เราเล่นให้เพลินใจด้วยเถิด ฯ นางผลวิกาทูลว่า พระแม่เจ้า หม่อมฉันจะทิ้งพระองค์ไปอย่างไร พระนางรัตนวดีจึงตรัสว่า พระลูกเจ้าทรงเป็นพระสหายของเรามี ไม่เป็นไร เจ้าจงรีบไปเถิด นางผลวิกาจึงลุกจากอาสนะออกไป พระนางรัตนวดี เห็นรูปวาดพระมหาสัตว์ในแผ่นทองมีพระเนตรนองไปด้วยอัสสุชลแล้วบ่นพร่ำรำพันว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า โทษกรณ์สิ่งใดของหม่อมฉันมีอยู่หรือพระองค์จึงไม่ตรัสปราศรัยกับหม่อมฉันบ้าง หรือมีสมุทรเทพธิดาเล้าโลมไว้ ยินดีอภิรมย์อยู่กับสมุทรเทพธิดานั้นจึงไม่เสด็จมาในที่นี้เพื่อให้หม่อมฉันเห็น พระองค์ไม่ทราบว่าหม่อมฉันมีทุกข์มาก หรือถึงความพินาศสิ้นพระชนม์ในสมุทรแล้วกระมังจึงไม่ทราบว่าหม่อมฉันมีทุกข์มาก เมื่อพระองค์เสด็จสู่ปรโลกแล้ว หม่อมฉันอยู่ไปจะมีประโยชน์อะไรด้วยโภคะและชีวิตเล่า โอ้พระลูกเจ้ามาต้องอันตรายในสมุทร เพราะเหตุแห่งตัวหม่อมฉัน เพราะฉะนั้นบัดนี้ หม่อมฉันจะสละชีวิตหม่อมฉัน เพราะเหตุแห่งพระองค์ พระนางรำพันดังนี้แล้ว จึงเอาภูษาทำให้เป็นบ่วงผูกติดเข้ากับเสา อภิวาทพระบาทลูกเจ้าสังขปัตกุมารแล้วตรัสว่า ข้าแต่พระลูกเจ้า บัดนี้หม่อมฉันจะขออำลาพระลูกเจ้า หม่อมฉันขอตามไปเป็นทาสบำเรอพระบาทพระองค์ในปรโลกด้วยร่างกายนี้ ครั้งนั้นพระพี่เลี้ยงนางของนางรัตนวดี ชื่อว่าวิชยาธาตียืนอยู่นอกประตูห้อง ครั้นเห็นพระกิริยาของนางรัตนวดีแล้วก็ร้องไห้น้ำตาไหล พระนางรัตนวดีเทวีเสด็จเข้าไป

ใกล้เสาเอาพระหัตถ์ลูบบ่วงและตบพระอุระสอนตนว่า เจ้าอย่ากังวลเลย เจ้าจะต้องได้ไปอยู่ร่วมกับพระราชบุตรในปรโลกแน่นอน แล้วพระนางเธอก็เริ่มจะเอาพระศอสอดเข้าไปในบ่วงนั้น

ขณะนั้นนางวิชยาธาตีรีบผลุนผลันวิ่งเข้าไปประคองพระเทวีนั้นด้วยมือทั้งสองแล้ว พูดว่าข้าแต่พระแม่เจ้า ไฉนเล่า พระองค์จึงทำกรรมสาหัสอย่างนี้ พระองค์ทรงทำอย่างนี้เห็นสมควรแล้วหรือ พระนางรัตนวดีเทวี ตรัสว่าซึ่งเราทำนี้เห็นไม่สมควรอย่างไร พระลูกเจ้าเธอสละชีวิตเพราะกิจประสงค์เราฉันใด เราจะสละชีวิตเพราะกิจประสงค์ของพระลูกเจ้าฉันนั้น นางวิชยาธาตีทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้าพระองค์คิดสละสรีระร่างกายครั้งนี้เพื่อต้องการอะไร พระนางรัตนวดีตรัสว่า เราสละสรีระร่างกายเพื่อหมายว่าจักได้ประสบพบกับพระลูกเจ้าในปรโลก นางวิชยาธาตีจึงทูลว่าข้าแต่พระแม่เจ้า พระแม่เจ้าตรัสอย่างนี้หาชอบไม่ คำเช่นนี้หม่อมฉันไม่ได้ฟังมาเลย นางวิชยาธาตี เมื่อจะสอนพระนางรัตนวดีเทวีต่อไป จึงกล่าวคาถานี้ถวายมีใจความว่า

สตรีใด ตั้งใจทำบุญทั้งหลายมีทานเป็นต้น ร่วมกันกับ
บุรุษใดตลอดเวลา สตรีนั้นจักได้อยู่ร่วมรักกับบุรุษนั้น

พระนางรัตนวดีทรงสดับอนุสาสนีของนางวิชยาธาตีนั้นทรงยินดีตรัสว่า ดูกรแม่เราจักทำตามโอวาทแม่ ฝ่ายนางผลวิกาบริจาริกา เก็บได้รากเง่าบัวเป็นต้นจากสระบัวได้แล้ว นำไปจะถวายพระนางรัตนวดี ฝ่ายนางวิชยธาตีจึงร้องตวาดบริจาริกานั้นว่าเฮ้ยนางผลวิกา ไฉนเจ้าจึงทิ้งเจ้านายไว้องค์เดียวไปเที่ยวเสียได้ นางผลวิกาตอบว่าการไปสระบัวของฉันนี้ มิใช่เป็นความผิดของฉัน ฉันไปตามพระบัญชาของพระแม่เจ้า ฯ พระนางรัตนวดีตรัสว่า ดูกรแม่ เจ้าอย่าได้โกรธเขาเลย ถ้อยคำของผลวิกาพูดนั้นจริงดังนี้ แล้วจึงแสดงความที่นางผลวิกาไม่มีโทษแก่พระพี่เลี้ยง ตั้งแต่นั้นมาพระนางรัตนวดีราชกัญญาทรงบำเพ็ญทาน รักษาศีลห้า สมาทานองค์อุโบสถในวันอุโบสถ และทำบุญกรรมต่าง ๆ เพื่อทรงอุทิศผลถวายพระมหาสัตว์เจ้า

ฝ่ายพระมหาสัตว์เจ้าครั้นให้แผ่นกระดานแก่มหาชนในท่ามกลางมหาสมุทรปลดเปลื้องมหาชนให้พ้นจากสัตว์ร้ายมีปลา เต่าและจระเข้เป็นต้น แล้วทรงรำพึงว่าเราได้ให้ทานดีแล้วหนอดังนี้ แล้วทรงบ้วนพระโอษฐ์ด้วยน้ำเค็ม ทรงอธิษฐานองค์

อุโบสถแล้ว ว่ายน้ำข้ามมหาสมุทรไปด้วยกำลังพระพาหาล่วงไปได้เจ็ดวัน ลุถึงฝั่งเกาะโลมทีปะ พอเวลาเย็นได้ขึ้นจากทะเล ทรงบิดผ้าสาฎกแล้วนุ่งผืนหนึ่งห่มผืนหนึ่ง ประทับนั่งอยู่ใต้ร่มไม้ ทรงนวดเฟ้นพระหัตถ์และพระบาท พักพอหายเหนื่อยหน่อยหนึ่งแล้ว ทรงพระดำเนินไปตามหลังหาดทรายขาวดังแผ่นเงิน พรางดำริว่า เราละทิ้งพระมารดาบิดาผู้มีพระคุณมากมา ณ ที่นี้ด้วยปรารถนาจะได้ซึ่งหญิงและราชสมบัติ ดูไปก็คล้ายกับคนอกตัญญูไม่รู้คุณ เมื่อพระมหาสัตว์ดำริระลึกถึงพระมารดาบิดาดังนี้แล้วทรงเศร้าโศกปริเทวนาการอย่างน่าสงสารแลเปล่งกระแสเสียงเป็นคาถาทั้งหลาย มีใจความว่า

พระมารดาของเราถ้าได้ทราบข่าวว่าลูกต้องจมอยู่ในมหาสมุทรแล้ว จะทรงพระโศกาดูรจนตลอดเวลานาน และทรงมีจิตคิดถึงและความเศร้าโศกไม่รู้วาย เหมือนแม่โคนมพลัดพรากจากลูกน้อยฉะนั้น

พระบิดาของเราถ้าได้ทราบข่าวว่าเราจมอยู่ในทะเลหลวงย่อมประสบทุกข์อย่างสาหัส เพราะความเศร้าโศกถึงเราผู้เป็นบุตรย่อมคร่ำครวญตลอดกาลนานเหมือนพระยาช้างกุญชรพลัดพรากจากลูกน้อยฉะนั้น พระมารดานั้นคงจะเหมือนคนกำพร้ามีพระทัยแตกสลาย ประสบความทุกข์ลำบากเหลือหลายเพราะความโศกคิดถึงบุตรตลอดเวลาและในที่สุดคงจะต้องสิ้นพระชนม์แน่นอน

พระบิดานั้นเล่าคงเป็นเหมือนคนกำพร้ามีพระทัยแตกสลาย ประสบความทุกข์ยิ่งนักเพราะความโศกคิดถึงบุตรตลอดเวลาและคงต้องสิ้นพระชนม์แน่นอน บุญกุศลอย่างใดอย่างหนึ่งมีการถวายศาลาเป็นต้นที่เราได้บำเพ็ญมาแล้วในกาลก่อน ด้วยอานุภาพแห่งบุญกุศลนั้นนั่นแล ขอความสวัสดีมีชัยจงมีแก่พระแม่เจ้าของเรา อนึ่งบุญกุศลใดๆ ที่เราได้ทำแล้ว จะมากหรือน้อยก็ตามด้วยอานุภาพแห่งบุญกุศลอันนั้นแล ขอความสวัสดีมีชัยจงมีแก่พระบิดาของเรา

พระโพธิสัตว์ครั้นคร่ำครวญรำพันดังนี้แล้ว ทรงตนอยู่ได้ด้วยกำลังพระญาณของตนยืนอยู่ ณ ที่นั้นเอง พอดีวันนั้นเป็นวันเพ็ญอุโบสถ เมื่อพระอาทิตย์เคลื่อนคล้อยลอยลับทิวไม้ตกไปแล้ว พระจันทร์แจ่มกระจ่าง ลอยเด่นขึ้นมาในอากาศ

ครั้งนั้น ยังมีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อว่าทูตวิตกะ เป็นหนี้เขาอยู่หนึ่งพัน ถูกเจ้าของตามทวง เมื่อหาเงินใช้หนี้เขาไม่ได้คิดจะฆ่าตัวตาย จึงในเวลาราตรีนั้น ออกจากเมืองตรงเข้าไปในป่า เอาเชือกทำเป็นบ่วงถือไปถึงที่ไม่ไกลจากพระโพธิสัตว์แล้ว จึงขึ้นไปบนต้นไม้เอาเชือกผูกติดกับกิ่งไม้แล้วห้อยบ่วงลงมา เริ่มจะผูกคอของตนเข้ากับบ่วงเชือกนั้น พระโพธิสัตว์ซึ่งยืนอยู่ในที่ไม่ไกลเห็นพราหมณ์นั้นโดยตลอดมีความสงสารจึงตรัสห้ามพราหมณ์นั้นว่า ท่านอย่าฆ่าตัวตายเลย พระมหาสัตว์ครั้นตรัสห้ามพราหมณ์อย่างนี้แล้ว เมื่อจะสนทนากับพราหมณ์นั้น จึงตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ความเป็นมนุษย์นี้บุคคลได้โดยยากแสนยาก อันอมนุษย์
ทั้งหลายปรารถนากันนักแล้ว ความเป็นมนุษย์ที่ได้โดยง่าย
นั้นเพราะกรรมอันเป็นบุญกุศล เมื่อเป็นดังนี้ท่านยังปรารถนา
จะตายอีกหรือ

พราหมณ์นั้นได้ฟังดังนั้นจึงเหลียวไปในที่นั้น ได้เห็นพระมหาสัตว์ ตามแสงสว่างจากดวงจันทร์นั่นเอง แล้วคิดว่าบุรุษนี้มิใช่คนเลวคงจักสามารถบรรเทาทุกข์ให้เราได้ บัดนี้เราควรจะไปหาบุรุษนี้ ดังนี้แล้วจึงโยนบ่วงเชือกนั้นทิ้งไป ลงจากต้นไม้ไปหาพระมหาสัตว์แล้ว เล่าเรื่องของตนให้พระมหาสัตว์ฟังตามเป็นจริงทุกประการ พระโพธิสัตว์ได้ฟังเรื่องนั้นทั้งหมดมีจิตอันพระกรุณาสงสารกระตุ้นเตือนจึงถอดเอาพระรัตนธำมรงค์วงหนึ่งออกจากนิ้วพระหัตถ์ มอบให้แก่พราหมณ์นั้นไปแล้วกล่าวอีกว่า แน่ะผู้เจริญท่านปลดเปลื้องหนี้สินของท่านด้วยแหวนแก้ววงนี้และนำไปเลี้ยงบุตรภรรยาและตนเอง ท่านจงไปตามสบายเถิดดังนี้ เมื่อจะตั้งปณิธาน จึงตรัสพระคาถานี้ความว่า

ด้วยเดชแห่งทานนี้ ข้าพเจ้าเป็นผู้มีความดำริไม่ต่ำทราม
จักเกิดเป็นมนุษย์ และทานที่ข้าพเจ้าให้ดีแล้วนี้ จะนำสุขมา
ให้ในอนาคต เพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณแท้จริง ๆ

พราหมณ์นั้นจึงกล่าวว่า ท่านผู้เจริญท่านมาจากไหนกัน พระมหาสัตว์จึงตอบว่า เพิ่งขึ้นมาจากทะเลหลวง พราหมณ์จึงกล่าวอีกว่า ท่านผู้เจริญ จงนอนบนตักของข้าพเจ้าเพื่อบรรเทาความลำบากของท่านและเพื่อนอนตามสบายเถิด ดังนี้ พระมหาสัตว์ฟังคำของพราหมณ์นั้นแล้วจึงคิดว่า บัดนี้ เราได้ทำอุปการะแก่พราหมณ์นี้ด้วยการให้รัตนธำรงค์พราหมณ์คนนี้ คงจะไม่ทำอันตรายแก่เราแน่ ครั้นดำริฉะนี้แล้ว โดยปกติของตนนั้นมีใจดีอยู่แล้ว จึงมิได้ระแวงสงสัย ได้นอนลงบนตักของพราหมณ์นั้น ลำดับนั้นพราหมณ์ตรวจเห็นพระโพธิสัตว์ซึ่งกำลังหลับอยู่บนตักของตน คิดว่า บัดนี้ เราจักได้แหวนอีกวงหนึ่งจากนิ้วบุรุษคนนี้โดยอุบายอะไรดีหนอ เออ เราคิดได้อุบายอย่างหนึ่งแล้ว คือเราจักควักนัยน์ตาของบุรุษนี้ออกสองข้างแล้วจึงถอดเอาแหวนจากนิ้วมือหนีไปตายสบาย เมื่อคิดได้ดังนั้นจึงเอานิ้วมือของตนสองนิ้วกดควักนัยน์ตาทั้งสองข้างของพระโพธิสัตว์ในขณะเดียวกันนั้น พระโพธิสัตว์เสวยเวทนาเป็นอันมาก จึงตวัดเอาพราหมณ์นั้นด้วยพระพาหาทั้งสองข้างไม่ยอมปล่อย ก็ในชาดกเรื่องนี้พระมหาสัตว์เป็นผู้มีกำลังสมบูรณ์เสมอด้วยเรี่ยวแรงกำลังแห่งช้างเชือกหนึ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้ พราหมณ์นั้นจึงถูกพระโพธิสัตว์กอดรัดเอา ประดุจดังเข้าไปในเครื่องหีบอ้อยและเครื่องกลึงหล่อหลอมฉะนั้น พราหมณ์กลัวต่อความตายร้องขอชีวิตตนไว้ กล่าวเป็นคาถามีใจความว่า

ข้าแต่พ่อมหาจำเริญผู้จะอนุเคราะห์ข้าพเจ้า ขอจงรักษาข้าพเจ้าผู้มีปัญญาทรามโฉดเขลาเพราะประพฤติผิดต่อพ่อมหาจำเริญไว้ด้วยเถิดด้วยว่าท่านได้ปลดเปลื้องทุกข์คือความเป็นหนี้ให้แก่ข้าพเจ้าด้วยความเอ็นดู ให้ข้าพเจ้าไปตามสบาย ท่านจงเป็นที่พึ่งพำนักของข้าพเจ้าตั้งแต่บัดนี้เป็นต้นไป และชีวิตของข้าพเจ้าก็จักไม่ทำลายดังนี้

พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้น จึงได้กล่าวว่าผู้เจริญท่านอย่าได้คิดมากไปเลย ปลอบโยนพราหมณ์นั้นให้เบาใจ ตรัสพระคาถานี้มีใจความว่า

ดูกรพราหมณ์ โทษอะไร ๆ ย่อมไม่มี ธรรมของสัตบุรุษทั้งหลายอันเป็นโทษประทุษร้ายแล้วก็ไม่มี ท่านจะเป็นเหมือนดวงอาทิตย์ในเวลามืดฉะนั้น

พระโพธิสัตว์ปลอบพราหมณ์อย่างนี้แล้ว จึงปล่อยพราหมณ์นั้นเสียแล้ว ถามว่า ทำไมท่านจึงทำทุกข์ให้แก่เราถึงเพียงนี้ พราหมณ์ตอบว่า ข้าพเจ้าอยากได้แหวนวงที่สองอีก พระมหาสัตว์ได้สดับดังนั้นแล้ว ดำริว่าตัวเรามีความพอใจในทานมิใช่หรือ ครั้งแรกเราก็ได้ให้แหวนแก้วแก่พราหมณ์นี้ไปวงหนึ่ง ถ้าพราหมณ์นี้บอกเสียแต่แรกแล้วเราก็จะให้ คราวนี้เราจะส่งเสริมความปรารถนาของพราหมณ์นี้ให้สมบูรณ์ เมื่อจะทรงประกาศถึงจาคเจตนา จึงตรัสเป็นคาถาเหล่านี้มีใจความว่า

ดูกรพราหมณ์ ถ้าใครขออวัยวะส่วนใดส่วนหนึ่งของเราจะเป็นศีรษะก็ดี โลหิตก็ดี ดวงหทัยก็ดี เราก็จะให้อวัยวะส่วนนี้โดยนอบน้อม เรามิได้หวั่นไหวเลย ดูกรพราหมณ์ การให้ทานของเรา ย่อมเป็นที่รักกว่าดวงหทัยกว่าอวัยวะเสียอีก ใจของเรายินดีด้วยการให้ทาน ดูกรพราหมณ์ท่านปรารถนาจะได้สิ่งใดเราก็จะให้สิ่งนั้นแก่ท่าน เราปรารถนาจะให้ทานเพราะเหตุแห่งพระโพธิญาณเท่านั้น เราจะให้ทานทุกเมื่อและจะยังความปรารถนาแห่งใจให้เต็มบริบูรณ์ ท่านจงรับเอาแหวนจากเราตามความปรารถนาของท่านเถิด

พระมหาสัตว์ ครั้นตรัสดังนี้แล้ว ทรงระงับเวทนานั้นแล้ว ทรงบรรลือสีหนาทว่า สาธุ สาธุ ดังนี้แล้ว ทรงประกาศถึงธำมรงค์นี้ว่าเป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ จึงประทานธำมรงค์อันหาค่าเปรียบมิได้นั้นแก่พราหมณ์ พราหมณ์รื่นเริงบันเทิงใจว่าได้เลี้ยงชีวิตโดยสวัสดีแล้วกลับไปที่นั่น

คราวนั้น พอเวลาใกล้รุ่งแห่งราตรีนั้น มีพวกโจรประมาณ ๕๐๐ คนซึ่งคอยปล้นตามถนนหนทาง ต่างเที่ยวแอบแฝงอยู่ตามพุ่มไม้เป็นต้น ยืนคอยดูคนที่จะเดินไปมา พบพราหมณ์ผู้นั้นเข้า ได้จับตัวแย่งเอาแหวนจากนิ้วมือไปทั้งสองวง ยังทกข์ให้เกิดแก่พราหมณ์นั้นเป็นอันมาก แล้วนำพราหมณ์ผู้ประทุษร้ายมิตรนั้นไปเฝ้าพระเจ้ามานธชราชาของตน ครั้งนั้นมีพรานป่าสองคน คนหนึ่งชื่อสีหะ คนหนึ่งชื่อกุญชร ทั้งสองคนเป็นคนรักษาสวนหลวง อาศัยอยู่ที่ใกล้สวนหลวงแห่งพระเจ้าแผ่นดินนั้น พอรุ่งอรุณขึ้นพรานทั้งสองเตรียมธนูศรเที่ยวล่าเนื้อในป่า เที่ยวไปโดยลำดับจนถึงที่

พระโพธิสัตว์นั่งอยู่เห็นพระโพธิสัตว์แล้วจึงเข้าไปหา ถามว่า ข้าแต่เจ้า ทำไมมานั่งอยู่ที่นี้ พระโพธิสัตว์ตอบว่า สำเภาของข้าพเจ้าแตกอับปางกลางสมุทรเพิ่งขึ้นจากทะเลได้เมื่อวานนี้ พรานป่าทั้งสองคนนั้นได้ฟังคำนั้นแล้ว คิดในใจว่า บุรุษนี้พูดดี คนเป็นสัตบุรุษเช่นนี้ เราควรจะปฏิบัติคบหาสมาคมด้วย คิดแล้วจึงพูดว่าข้าแต่ท่านเราทั้งสองใคร่จะปฏิบัติท่าน ท่านสามารถจะไปเรือนเราได้หรือไม่ พระโพธิสัตว์ตอบว่าผู้เจริญ ท่านทั้งสองนั่นแหละพึงรู้ว่าเราสามารถจะไปได้หรือไม่ พรานป่าทั้งสองนั้นจึงเชื้อเชิญพระโพธิสัตว์ แล้วจับมือพระโพธิสัตว์ไปสู่เรือนของตน ชำระล้างแผลล้างตาที่บอดทั้งสองข้างใส่ยาหาอาหารให้บริโภค แล้วหาที่นอนให้ ปฏิบัติรักษาด้วยกายกรรมเป็นต้นอันประกอบด้วยเมตตา ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ได้รับการเอาใจใส่ดูแลเช่นนั้น ล่วงมาแล้วสองสามวันก็หายคลายจากป่วย กาลนั้นพระโพธิสัตว์ เมื่อจะประทานโอวาทโดยธรรมกถาแก่สองพรานป่านั้นจึงตรัสพระคาถาเหล่านี้มีใจความว่า

กรรมดีและกรรมชั่วของสัตว์ทั้งหลายผู้ท่องเที่ยวไป
อยู่ย่อมตามไปโลกหน้าทุกเมื่อเพราะกรรมของสัตว์เป็น
ปัจจัย กรรมนั้นย่อมติดตามสัตว์ผู้ล่วงลับไปแล้วตามกรรม
ของตนเหมือนเงาติดตามตนไปฉะนั้น สัตว์ทั้งปวงย่อมสะดุ้ง
ต่ออาชญา ย่อมกลัวต่อมัจจุราชความตาย ดังนั้นบุคคลผู้มี
ปัญญาพึงเปรียบกับตนเองแล้วอย่าฆ่าสัตว์อื่น ด้วยว่าการได้
กลับมาเกิดเป็นมนุษย์นั้นเป็นการได้โดยยากแท้ และศรัทธา
เป็นของหาได้ยาก พระสัทธรรมเป็นธรรมที่บุคคลได้โดยยาก
ในโลกและผู้แสดงซึ่งพระสัทธรรมนั้นก็หายาก เพราะเหตุ
นั้นแหละคนเป็นบัณฑิตจึงเป็นผู้ไม่ประมาทตลอดกาลและ
พึงให้ทานรักษาศีลและทำบุญกรรมให้เจริญขึ้นโดยเอื้อเฟื้อ
ด้วยดีบุคคลฟังคำของบัณฑิตและของคนดีแล้วพึงตั้งอยู่ใน
สัจจะ รักษาศีลห้า ทั้งกลางคืนและกลางวัน

พรานป่าทั้งสองนั้นฟังคำนั้นแล้วได้รับคำว่า สาธุ ดังนี้

พระโพธิสัตว์จึงประทานศีลห้าแก่สองพรานนั้น พรานทั้งสองนั้นจึงช่วยกันทำเตียงๆ หนึ่งในที่นั้นนั่นเอง ครั้นเสร็จแล้ว จึงเชื้อเชิญให้พระโพธิสัตว์นั่งบนเตียง

นั้น เมื่อจะนำไปสู่เรือนของตนจึงได้ช่วยกันหามเดินไปตามทางใหญ่ ขณะนั้นมหาชนเห็นพระสิริรูปของมหาบุรุษงามประดุจทองคำ พากันติดตามไปส่ง พรานทั้งสองนั้นวางเตียงลงใกล้กับศาลาในระหว่างทางแล้วนั่งลงเพื่อพักผ่อน ครั้งนั้นมหาชนทั้งหลายแวดล้อมพระโพธิสัตว์ ถามขึ้นว่าใครสร้างเตียงนี้ให้ พระมหาสัตว์เมื่อจะทรงแสดงธรรมแก่ชนทั้งหลายเหล่านั้น จึงได้ตรัสสามพระคาถาเหล่านี้มีความว่า

นรชนใดมีจิตคิดร้ายทำบาปกรรมด้วยกายและวาจา
นรชนนั้นย่อมได้รับความทุกข์เพราะทำบาปกรรมนั้นเหมือน
วงล้อเกวียนติดตามรอยเท้าโคตัวเข็นสัมภาระไปฉะนั้น ส่วน
นรชนใดมีจิตใจผ่องใสทำบุญกรรมด้วยกายวาจา นรชนนั้น
ย่อมได้รับความสุขเพราะบุญกรรมนั้น และบุญนั้นย่อมติดตาม
เขาไปในโลกตลอดเวลา เหมือนเงาติดตามตนไปทุกเมื่อแล
อนึ่งคนจะเป็นผู้มีทรัพย์เพราะการให้ทาน คนจะมีรูปสวย
เพราะเป็นผู้มีศีล คนที่มีจิตสงบแล้วเพราะเจริญภาวนา และ
ญาณเป็นธรรมอันสูงสุดในโลก บัณฑิตจะถึงความสุขคือ
พระนิพพานเพราะญาณอันสูงสุดแล

มหาชนได้ฟังดังนั้น ต่างก็ชื่นชมโสมนัสแก่พระโพธิสัตว์ โบกสบัดแผ่นผ้าเพื่อเป็นธรรมบูชาสาธุการแก่พระโพธิสัตว์ นายพรานทั้งสองนั้นรับเอาเครื่องสักการบูชาทั้งหมดมา พระมหาสัตว์เดินทางต่อไป ครั้งนั้น ภรรยาของพรานทั้งสองนั้นเป็นหญิงใจโฉดชั่ว ถือสุราอย่างดีและของแกล้มมีขนมเป็นต้นไปคอยต้อนรับสามี เห็นพรานสามีทั้งสองพาพระมหาสัตว์เดินมาจึงตีอกโวยวายขึ้นว่า ผู้เจริญ ท่านรับคนตาบอดนี้มาทำไมกัน ท่านจักทำอะไรกับคนตาบอดนี้ ท่านอย่าได้พาเอาคนตาบอดเข้ามาบ้านเชียวนะ ฝ่ายนายพรานผู้สามีก็ไม่โกรธเดินหัวเราะไปบ้าน ส่วนหญิงโฉดเหล่านั้นอยู่ในบ้านหลังหนึ่ง ดื่มสุรานั้นแทนสรวลเสเฮฮาร่าเริงอยู่ แม้นายพรานทั้งสองนั้นเชิญให้พระมหาสัตว์นั่งบนตั่งในเรือนตนแล้วช่วยกันจัดเก็บสิ่งของต่าง ๆ มีผ้าและเครื่องประดับเป็นต้น พวกหญิงเหล่านั้นได้ยินเสียงภาชนะกระทบกัน จึงออกไปจากบ้านหลังหนึ่งนั้นเห็นผ้าทั้งหลายที่สามีหยิบยื่นออกมา จึงปรึกษากันว่า มาเถิดเธอ เธอจง

มาดูคนตาบอด คนตาบอดคนนี้เห็นทีจะมีทรัพย์มาก เดี๋ยวนี้พรานผู้สามีของเราทั้งสองได้ทรัพย์เป็นอันมากจากคนตาบอดนี้ จะพึงละทิ้งเราทั้งสองแล้วพาเอาหญิงสาวรุ่นมาเป็นภรรยาแทนเรา เมื่อเป็นเช่นนี้พวกเราก็จะอับอายขายหน้าพวกเราจักนำน้ำดื่มและของควรบริโภคไปให้สามีทั้งสองนั้น ครั้นปรึกษากันอย่างนี้แล้วก็ทำตามอย่างที่พูดกันไว้ไหว้สามีของตนแล้วอ้อนวอนให้สามียกโทษ สามีทั้งสองนั้น ไม่ยอมยกโทษให้แก่ภรรยาทั้งสอง ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ได้ประทานโอวาทแก่นายพรานทั้งสองว่า ผู้เจริญทั้งสอง พวกท่านควรทำสมัครสังวาสกับภรรยาของตนโดยชอบธรรมเถิดและพึงทำเมตตาจิตกับภรรยาของตน ดังนี้แล้วเมื่อจะสอนให้หญิงภรรยาเหล่านั้นให้ตั้งอยู่ในศีล จึงประทานศีลห้าแก่หญิงเหล่านั้น ต่อมานายพรานทั้งสองกล่าวแก่พระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่เจ้า เรือนที่อยู่นี้คับแคบมาก ดังนั้นท่านนอนและบริโภคอาหารในเรือนนี้แล้ว เวลาพักผ่อนกลางวัน ควรไปนั่งที่มงคลศิลากลางพระราชอุทยาน พระโพธิสัตว์ตอบว่า ตามใจท่านทั้งสองเถิด ตั้งแต่นั้นมานายพรานทั้งสองจึงให้พระโพธิสัตว์อาบน้ำและบริโภคอาหารแต่เช้าๆ ทุกๆ วัน แล้วจูงพระโพธิสัตว์เข้าสู่พระราชอุทยาน ให้นั่งที่แผ่นมงคลศิลา แล้วกล่าวว่า ข้าแต่เจ้า พอพระอาทิตย์อัสดง เราทั้งสองจะพาท่านกลับเรือน

ครั้นเมื่อเวลาล่วงเลยไปอย่างนี้ ณ วันหนึ่ง นางรัตนวดีราชธิดาประทับอยู่ในพระราชวัง มิได้มีความรื่นเริงพระทัยเลย นางปรารถนาจะไปยังพระราชอุทยานเพื่อจะบรรเทาความเดือดร้อนรำคาญพระทัย จึงออกจากพระนครพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก ฝ่ายพวกกรมวังทั้งหลายต่างก็วิ่งพล่านไปข้างโน้นข้างนี้ ห้ามกันพวกผู้ชายมิให้มาปะปน กาลนั้นพระโพธิสัตว์นั่งอยู่บนแผ่นมงคลศิลาได้ฟังเสียงร้องห้ามกันคนเช่นนั้น จึงถามพรานสีหะและพรานกุญชรทั้งสองซึ่งนั่งอยู่ข้างหน้าตนว่า นี่เสียงอะไรกัน พรานทั้งสอง ตอบว่า ข้าแต่เจ้านางรัตนวดีธิดาของเจ้านายข้าพเจ้า จะเสด็จประพาสพระราชอุทยานเสียงอึกทึกนั่นคือเสียงเจ้าหน้าที่ห้ามกันผู้ชาย ถึงข้าพเจ้าทั้งสองจักไปจากที่นี่เดี๋ยวนี้ พระโพธิสัตว์กล่าวว่าบัดนี้ ข้าจะไปพร้อมพวกท่านด้วย พรานทั้งสองกล่าวว่า ข้าแต่เจ้า ตัวท่านแม้เป็นชายก็จริงแต่ตาบอดจงอยู่ที่นี้แหละ พระมหาสัตว์กล่าวว่า ประเทศนี้ ชื่อว่าโลมทีปนครใช่หรือไม่ พรานทั้งสองตอบว่าใช่ แล้วจึงลาพระมหาสัตว์หลีกไปจากที่นั้น

ฝ่ายนางรัตนวดีราชเทวีเข้าไปในสวนหลวงแล้วเที่ยวประพาสพระราชอุทยานอันประดับด้วยไม้ดอกต่าง ๆมากมี และประดับด้วยทรายขาวสะอาดคล้ายแผ่นเงิน ทอดพระเนตรสระโบกขรณีใต้พื้นน้ำเห็นเป็นทรายขาวสะอาดดาดาดไปด้วยดอกปทุมชาติห้าสี ทั้งทรงสดับเหล่าสกุณชาติอันร้องขานไขมีสุรเสียงสำเนียงไพเราะจับใจ ทอดพระเนตรไปก็พบพระโพธิสัตว์นั่งอยู่เหนือแท่นมงคลศิลาแต่ไกลจึงสั่งให้นางผล-วิกาสาวใช้ของตนไปสอบถามดู นางผลวิกาจึงเข้าไปหาพระโพธิสัตว์แล้วถามว่า ท่านผู้เจริญท่านเป็นใครจึงมาอยู่ที่นี้และมาจากไหน พระโพธิสัตว์ตอบว่า ข้าพเจ้าเป็นคนเรือสำเภาแตก ว่ายน้ำข้ามทะเลขึ้นมาได้แล้วจึงอยู่ที่นี่ นางผลวิกาบริจาริกาได้ฟังดังนั้นจึงเดินกลับไปหานางรัตนวดีเทวีทูลว่า ข้าแต่แม่เจ้า ชายคนนี้สำเภาแตกว่ายน้ำข้ามทะเลขึ้นมาได้ มีรูปร่างงดงามน่าทัศนายิ่งนัก แต่เป็นคนจักษุพิการ นั่งอยู่บนแท่นศิลามงคลนั่นนางรัตนวดีเทวี จึงดำริว่า เห็นทีจะเป็นลูกพระเจ้าของเราทั้งหลายจะว่ายน้ำข้ามทะเลขึ้นมาได้กระมัง ดังนี้แล้วตรัสกะสาวใช้ว่า แน่นางผลวิกามาเถอะเธอเราจะพากันไปดู ครั้นตรัสแล้วจึงเดินไปใกล้แผ่นมงคลศิลา ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์แล้วแต่ไม่รู้จัก ความเศร้าโศกหายไปเกิดความยินดีปรีดาแทน ด้วยอำนาจแห่งบุพเพสันนิวาส และได้ประทับอยู่ตรงหน้าพระโพธิสัตว์นั่นเอง ลำดับนั้นนางผลวิกาสาวใช้จึงกล่าวกะพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่เจ้าพระราชธิดารัตนวดีเทวีของฉันท่านเสด็จมาถามเหตุที่มาของท่าน พระโพธิสัตว์ตอบว่า ขอบใจพระราชธิดา ท่านจะถามอะไรจงถามได้เต็มที่เถิดนาง นางรัตนวดีจึงตรัสถามว่า นายใครทำทุกข์นี้แก่ท่าน พระโพธิสัตว์กล่าวว่า แม่นางผู้เจริญ ฉันทำทุกข์นี้ชื่อว่าวิธี พระเทวีนั้นจึงตรัสถามว่า นายวิธีนั้นชื่ออะไรพระโพธิสัตว์กล่าวว่า นางผู้เจริญ กรรมเก่าที่บุคคลทำนั่นแหละชื่อว่าวิธี ก็แลพระมหาสัตว์ ครั้นกล่าวอย่างนี้เมื่อจะแสดงธรรมจึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

กรรมคือบาปและบุญเรากระทำด้วยตัวของเราในชาติ
ทั้งหลาย เราจึงได้รับผลนั้นคือเป็นคนบอดด้วยบาปกรรมนั้น
ทุกข์นี้จึงมีแก่เรากรรมทั้งสองที่เราทำไว้ในกาลก่อนย่อมมี
ผลอย่างนี้ เพราะฉะนั้นทุกข์นั้นจึงมีแก่เรา นางผู้เจริญกรรม
ที่บุรุษทำด้วยกายวาจาหรือใจนั้นย่อมเป็นของตนเอง
ติดตามเขาไปเหมือนเงาฉะนั้น

พระเทวีสดับคาถานั้นแล้ว จึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า นาย ความพลัดพรากนี้ใครทำแก่ท่านพระโพธิสัตว์ จึงกล่าวคาถาว่า

พืชธรรมชาติอันบุคคลหว่านไว้อย่างใด ย่อมมีผลอย่างนั้น
ในกาลทุกเมื่อ ความพลัดพรากจากเผ่าพันธุ์อันเป็นที่รัก
ข้าพเจ้ากระทำไว้แก่ผู้อื่นในกาลก่อน ผลนั้นจึงมีแก่ข้าพเจ้า

ฝ่ายพระนางรัตนวดีเทวีนั้น ครั้นทรงสดับธรรมกถามีประมาณเท่านี้นั่นเทียว ทรงเกิดปีติโสมนัสดำริว่า น่าอัศจรรย์คำพูดของผู้นี้เป็นสุภาษิต เมื่อจะทรงแสดงเหตุแห่งโสมนัสของพระองค์ จึงตรัสใช้นางผลวิกาทาสีว่า แน่ะเธอจงไปเอาทองคำพันหนึ่งของเรามาที่นี้เร็วๆ นางผลวิกาทาสีรับคำของพระนางแล้วรีบไปเอาทองคำพันหนึ่งมาส่งให้ถวายที่พระหัตถ์ พระนางรัตนวดีพระเทวีนั้นเมื่อรับทองจากมือของนางนั้นทรงพอพระทัยอย่างมาก จึงตรัสกับพระโพธิสัตว์ว่า นายขอท่านจงรับทองคำพันหนึ่งนี้ที่ข้าพเจ้าให้เพื่อบูชาธรรมกถาท่าน ผู้กล่าวคำสุภาษิตแก่ข้าพเจ้าในกาลนี้ พระมหาสัตว์สดับคำนั้นแล้วดำริว่า พระราชธิดานี้ให้ทองคำพันหนึ่งแก่เราโดยปกติแล้วเราเป็นผู้คำนึงถึงการให้อยู่ จำจะคืนทองคำนี้ให้ไปไม่รับอีก พระมหาสัตว์ครั้นคิดอย่างนี้แล้วได้ห้ามพระดำรัสของพระราชธิดาไม่รับเอาทองนั้นกล่าวว่า ท่านจงรับเอาเถิดข้าพเจ้าให้ พระนางรัตนวดีตรัสว่า ท่าน ทองคำพันนี้สมควรแก่ท่านทีเดียว เออก็แลเพื่อความอนุเคราะห์ฉันขอท่านจงรับทองคำนี้ของฉัน พระมหาสัตว์สดับคำของพระนางแล้วดำริว่าพรานป่าทั้งสองผู้เป็นเพื่อนมีอุปการะมากแก่เรา เราจักรับทองนี้ให้แก่สหายทั้งสองนั้นในกาลนี้ พระมหาสัตว์ครั้นคิดอย่างนี้แล้วจึงกล่าวว่า นางผู้เจริญพระองค์เมื่อจะให้ทองคำนั้นพึงนำทองนั้นมาให้เรา ดังนี้แล้วจึงเหยียดพระหัตถ์ซึ่งมีลายรูปสังข์ ครั้งนั้นนางผลวิกาทาสียืนอยู่ใกล้พระเทวี แลดูพื้นพระหัตถ์ที่โพธิสัตว์เหยียดออก เห็นพื้นพระหัตถ์มีลายคล้ายรูปสังข์จึงกระซิบที่ใกล้พระกรรณพระเทวีว่า แม่เจ้าหม่อมฉันเห็นพระหัตถ์มีลายคล้ายรูปสังข์ของบุรุษนี้ พระนางรัตนวดีทรงสดับคำนั้นทรงแลดูพระโพธิสัตว์ทรงดำริว่าใครจะรู้จักว่าเป็นใครกันเล่า แล้วก็ให้ทองคำนั้นแก่พระโพธิสัตว์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงรับทองนั้นแล้ววางไว้ใกล้ตน ทีนั้นพระนางรัตนวดีถอยมาจากนั้น

หน่อยหนึ่งจึงตรัสกับนางผลวิกาว่า แน่ะผลวิกา เราทั้งสองคนจะรู้จักชายคนนั้นได้อย่างไร นางผลวิกาทาสีทูลว่า แม่เจ้าควรที่พระองค์จะดูรูปของผู้นี้บนแผ่นทอง พระนางรัตนวดีสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า ผลวิกาคำของเธอถูกต้อง จงไปเอาแผ่นทองนั้นมา นางผลวิกาได้รีบไปเอาแผ่นทองมาให้พระเทวี พระเทวีรัตนวดีดูรูปพระโพธิสัตว์บนแผ่นทองทรงดำริว่า น่าอัศจรรย์รูปบนแผ่นทองนี้เหมือนรูปบุรุษนี้ แต่ว่าบุรุษนี้ตาพิการจึงตรัสกับผลวิกาทาสีว่า ดูกรผลวิกา เพราะบุรุษนี้ตาพิการเราจึงสงสัย นางผลวิกาทูลว่าแม่เจ้า วทามุขพราหมณ์จะสามารถบรรเทาความสงสัยเรานี้ได้ พระเทวีสดับคำนั้นจึงตรัสว่า คำของเธอถูกต้อง เพราะฉะนั้น เธอจงไปเรียกพราหมณ์นั้นมาที่นี่ ฝ่ายนางทาสีนั้นรับคำของพระนางก็ไปจากที่นั่นเรียกพราหมณ์มาเฝ้าพระเทวี ทีนั้นพระเทวีนั้นจึงตรัสถามพราหมณ์ซึ่งมาเฝ้าตนว่า พราหมณ์ ท่านรู้จักบุรุษผู้นั่งบนแผ่นศิลามงคลหรือไม่ วทามุขพราหมณ์ฟังคำนั้นแลดูพระโพธิสัตว์แต่ไกลรีบวิ่งเข้าไปหาสวมกอดพระโพธิสัตว์นั้นแล้วทูลพระเทวีว่า ข้าแต่แม่เจ้ากุมารนี้เป็นราชบุตรเป็นปิยสหายของสหายของข้าพระองค์ ชื่อว่าสังขปัตกุมาร

กาลนั้นพระราชธิดาและสนมนางในต่างร้องไห้ในที่นั้น ลำดับนั้นพราหมณ์นั้นแลดูพระพักตร์พระโพธิสัตว์จึงถามว่า ข้าแต่พระราชบุตรทุกข์โรคทางตานี้ใครทำแก่ท่าน พระโพธิสัตว์ตรัสตอบว่า พราหมณ์ขอท่านจงนิ่งเถิด ธรรมดาสัตว์ที่ท่องเที่ยวในสงสารมักเป็นเช่นนี้ ท่านจงรู้อย่างนี้ พระมหาสัตว์ครั้นตรัสแล้วอย่างนี้ เมื่อจะแสดงแก่พราหมณ์ว่า เหตุเกิดขึ้นสุขแลทุกข์มีได้เพราะกรรมทีเดียวจึงตรัสสองคาถานี้ว่า

สัตว์ทั้งหลายทำกรรมไว้ในกาลก่อน เมื่อท่องเที่ยวไป
ในสงสารย่อมถึงสุขและทุกข์ในโลกเป็นนิจ เพราะกรรมเป็น
ปัจจัย สัตว์ได้เกียรติคุณก็เป็นเพราะกรรม ได้การสรรเสริญ
ก็เพราะกรรม เพราะกรรมเป็นปัจจัยสัตว์โลกได้ความเสื่อม
และความเจริญก็เพราะกรรม

คราวนั้นพระนางรัตนวดีจึงตรัสกับนางผลวิกาทาสีว่า ดูกรผลวิกา เธอจงไปกราบทูลความเป็นไปของพระมหาสัตว์นี้ให้พระราชบิดาของเราทราบ นางผลวิกาทาสี

รับคำของพระนางแล้วไปราชสำนักของพระเจ้าอังกุระกราบทูลความเป็นไปแห่งการมาของพระโพธิสัตว์ให้ทรงทราบ ครั้งนั้นพระเจ้าอังกุระกับพระนางอนังคเสนาเทวีรวมเป็นกษัตริย์สองพระองค์ทรงสดับเหตุเป็นไปนั้นแล้วทรงร่าเริงยินดีมีหมู่พลแวดล้อมได้ไปสำนักของพระมหาสัตว์ พราหมณ์ซึ่งมาในที่นั้นอยู่แล้ว เห็นกษัตริย์ทั้งสองพระองค์จึงกล่าวว่า มหาราชผู้เป็นลุงของพระองค์เสด็จมาที่นี้พร้อมกับพระเทวีของพระองค์ในกาลนี้แล้วสวมกอดพระโพธิสัตว์ร้องไห้ในที่นั้นนั่นเอง พระนางอนังคเสนาเทวีกับมหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นก็พากันร้องไห้ในที่นั้นนั่นแล เมื่อพราหมณ์สร่างโศรกแล้วพระเจ้าอังกุรมหาราชจึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า ดูกรกุมารทุกข์ที่เกิดแก่เธอนี้ใครทำ พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชทุกข์นี้เกิดแก่หม่อมฉันอย่างนี้ผลของกรรมเก่ากระทำให้เป็นอย่างนี้

กาลนั้นพระนางยสกิตติเทวีพระมารดา พระโพธิสัตว์เสด็จมาพร้อมกับหมู่พลของพระองค์ ถึงโลมทีปนครในวันนั้นเทียว ครั้งนั้นพนักงานเฝ้าประตู มาในที่นั้นแล้วกราบทูลการเสด็จมาของพระนางยสกิตติเทวีให้พระเจ้าอังกุระทรงทราบ พระเจ้าอังกุระทรงสดับเหตุนั้นมีพระทัยยินดี ทรงส่งพระนางอนังคเทวีและพระนางรัตนวดีพร้อมด้วยบริวารมาก เพื่อไปรับเสด็จพระนางยสกิตติเทวีซึ่งเสด็จมาพร้อมด้วยบริวาร ครั้งนั้นพระมหาสัตว์ทรงสดับการเสด็จมาแห่งพระมารดาของพระองค์ จึงทูลถามพระเจ้าอังกุระว่า ข้าแต่มหาราช หม่อมฉันจะไปรับเสด็จพระราชมารดา พระราชาทรงห้ามพระโพธิสัตว์ว่า ดูกรกุมาร เธอไม่สบายจงนั่งในที่นี้กับเรา พระโพธิสัตว์ทูลว่า มหาราชพระมารดาจของข้าพระองค์ เพื่อเสาะหาหม่อมฉันไม่คำนึงถึงชีวิตของพระองค์ ข้ามน้ำข้ามทะเลซึ่งน่ากลัวอย่างยิ่ง เกลื่อนกล่นด้วยปลาหน้าตาดุร้าย เสด็จมาโลมทีปนครที่นี้ทีเดียว ก็เมื่อข้าพระองค์ยังมีชีวิตอยู่จะไม่ต้อนรับพระมารดาของข้าพระองค์อย่างไร ข้าพระองค์ขอโอกาสจงทรงอนุญาตหม่อมฉัน หม่อมฉันจักไป เมื่อพระโพธิสัตว์แม้ตรัสอย่างนี้ พระราชาทรงห้ามพระโพธิสัตว์ถึงสามครั้ง ทีนั้นพระมหาสัตว์รู้คุณของมารดาอยู่ แม้ประสงค์จะประกาศการคารวะต่อมารดาร้องไห้อยู่ไม่อาจที่จะไปต้อนรับได้นิ่งอยู่ กาลนั้นพระนางอนังคเสนาเทวีกับพระนางรัตนวดีมีบริวารแวดล้อมเสด็จไปจนถึงฝั่งมหาสมุทรทรงต้อนรับพระนางยสกิตติเทวีแล้วให้ประทับนั่งบนวอทองนำเสด็จมาสำนักพระโพธิสัตว์

พระนางยสกิตติเทวีเสด็จเข้าไปพระราชอุทยานตรัสถามมหาชนว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายบุตรของเราอยู่ที่ไหน มหาชนจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า พระราชบุตรของพระองค์ประทับนั่งอยู่บนแผ่นมงคลศิลากลางสวนกับมหาราชา ครั้งนั้นพระเทวีนั้นทรงใคร่จะพบพระราชโอรสของพระองค์อย่างยิ่งทรงดำริว่าไปด้วยวอนี้ช้านัก จึงเสด็จลงจากวอเสด็จพระราชดำเนินไปด้วยพระบาท ทรงเห็นพระโพธิสัตว์แต่ไกล จึงทรงวิ่งไปหาพระโพธิสัตว์ด้วยความรักในพระราชโอรสอันมีกำลัง พระราชาอังกุระทรงทอดพระเนตรเห็นพระเทวีนั้น จึงตรัสกับพระมหาสัตว์ว่า พ่อกุมารพระราชมารดาของเธอเสด็จมาที่นี้ พระโพธิสัตว์ทรงสดับคำนั้นลงจากอาสนะต้อนรับพระราชมารดาของพระองค์ ถวายบังคมพระนาง พระนางยสกิตติเทวีเสด็จไปที่นั้นแล้วถวายบังคมพระเจ้าอังกุระแล้วสวมกอดสังขปัตกุมารบุตรของพระองค์ จุมพิตรที่ศีรษะ มีน้ำพระเนตรนองพระพักตร์ทรงคร่ำครวญเพียงขาดใจ ได้ตรัสสองคาถานี้ว่า

ลูกเอ๋ยแม่มาในที่นี้เพื่อจะพบลูกที่รัก วันนี้ความเศร้า-
โศกทั้งหมดของแม่หายไปหมดสิ้นแล้ว วันนี้แม่มีความสุข
ขอความสุขจงมีอย่างนั้น ลูกเอ๋ยจงพ้นจากทุกข์ด้วยการ
พลัดพราก

ก็แล ราชบริษัททั้งปวงฟังเสียงคร่ำครวญของพระเทวีนั้นคร่ำครวญแล้วในที่นั้น เมื่อความโศกดับแล้วในขณะนั้น พระนางยสกิตติทรงมองดูพระพักตร์ของพระราชโอรสของพระองค์จึงตรัสถามอย่างนี้ว่า พ่อลูกรัก ทุกข์นี้เกิดแก่ลูกอย่างนี้ใครทำแก่ลูก พระโพธิสัตว์จึงทูลว่า ข้าแต่แม่ทุกข์นี้เกิดแก่หม่อมฉันอย่างนี้เพราะพราหมณ์ทำ พระเทวีนั้นทรงสดับคำของพระมหาสัตว์พร่ำเพ้ออยู่จึงตรัสคาถานี้ว่า

พราหมณ์นั้นอกตัญญูคิดชั่วโลภในทรัพย์จึงให้ทุกข์
เกิดแก่ลูกของเราอย่างนี้

ขณะนั้นพระเจ้าอังกุระทรงดำริว่า ราชกุมารนี้มาเพื่อธิดาของเราถึงทุกข์เห็นปานนี้ เราจักให้ธิดาแก่ราชกุมาร เราให้ปฏิญญาไว้ในกาลก่อนอย่างนี้ ฉะนั้นกุมารนี้จะพิการจักษุก็ตามทีเราจักให้ธิดาแก่เขา ครั้นทรงดำริอย่างนี้ จึงเชิญพระสังขปัตกุมารกับพระยสกิตติเทวีเสด็จเข้าพระนครซึ่งตบแต่งแล้วพร้อมด้วยบริวารและสักการะใหญ่ให้

ราชกุมารนั้น ประทับอยู่กับพระนางรัตนวดีในห้องที่ประดับประดาเช่นกับเทพวิมานบนพระแท่น ฝ่ายพระนางรัตนวดีเทวี ประทับอยู่ร่วมกับพระมหาสัตว์มีเมตตาจิตทรงปฏิบัติพระมหาสัตว์พระราชสามีของพระองค์เหมือนเทวดา ด้วยกายกรรมเป็นต้น

ครั้งนั้นพระราชาพระนามว่า มานธชะ ทรงรับสั่งราชบุรุษของพระองค์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย จงนำพระธำมรงค์สองวงกับตัวพราหมณ์นี้ให้เป็นเครื่องบรรณาการแก่พระเจ้าอังกุระ ราชบุรุษทั้งหลายเหล่านั้นรับพระราชดำรัสของพระราชานั้น จึงนำเอาพระธำมรงค์สองวงนั้น กับพราหมณ์ชั่วที่ถูกจองจำเข้าไปโลมทีปนคร ฝ่ายมหาชนซึ่งยืนอยู่ในที่นั้น เห็นพราหมณ์ชั่วที่เขาจองจำ นำตัวไปก็พากันโจทย์เสียงเซ็งแซ่ในที่นั้น ครั้งนั้นหญิงรับใช้ของพระนางรัตนวดีเทวีนั้นเห็นพราหมณ์ชั่วนั้น จึงทูลแก่พระนาง พระนางรัตนวดีเทวีจึงเสด็จออกจากภายในห้องมาประทับยืนที่มหาดลประสาท ทรงเปิดสีหบัญชร ตรัสถามถึงเสียงนั้นว่า ท่านผู้เจริญนี่เรื่องอะไรกัน ทีนั้นพระมหาสัตว์จึงตรัสเรียกพระเทวีว่า นางผู้เจริญฉันอยู่ในที่นี้แต่ผู้เดียว สะดุ้งกลัวเสียงนั้น เธอจงเข้ามาเร็วๆ พระเทวีนั้นทรงสดับพระดำรัสของพระมหาสัตว์ จึงเสด็จเข้าไปโดยเร็ว จึงเอาขันทองนำน้ำตาลกรวดที่มีกลิ่นหอม นำเข้าไปถวายพระโพธิสัตว์แล้วทูลว่า ข้าแต่พระราชบุตร พระองค์ทรงสะดุ้งกลัวจงดื่มน้ำนี้เถิด พระโพธิสัตว์ทรงสดับพระดำรัสนั้น ทรงเสียพระทัยเพราะขัตติยมานะว่า กาลนี้พระเทวีนี้ดูหมิ่นเราด้วยคำว่าดื่มน้ำตาลกรวด ธรรมดาหญิงย่อมดูหมิ่นสามีของตนด้วยเหตุแปดประการคือ อาดูร เพราะทุกข์คือโรค ๑ เป็นคนขัดสน ๑ เป็นคนแก่ ๑ นักเลงสุรา ๑ เป็นบ้า ๑ ไม่ทำงานทุกอย่างเพราะมัวเมากิเลส ๑ ไม่ทำให้ทรัพย์มีทองและเงินเป็นต้นเกิดขึ้น ๑ หญิงนี้ดูหมิ่นในเหตุเหล่านี้ โทษมีแก่เราผู้มีทุกข์ เพราะทุกข์คือเกิดเป็นคนมีจักษุพิการอย่างนี้ แล้วจึงปฏิเสธน้ำตาลกรวดนั้น ด้วยกล่าวว่า นางผู้เจริญ เราไม่ต้องการน้ำดื่มนี้ กาลนั้นพระนางรัตนวดีราชธิดาทรงสดับพระดำรัสของพระโพธิสัตว์ ทรงหวาดกลัว เหมือนมีพระทัยแตกออกเจ็ดเสี่ยง จึงทูลพระโพธิสัตว์นั้นว่า ข้าแต่พระราชบุตรพระราชสวามี ขอพระองค์จงอดโทษความผิดแก่หม่อมฉัน หม่อมฉันมิได้ตั้งใจทำความผิดพลาด หม่อมฉันไม่ได้ยินพระดำรัสของพระองค์ ครั้นตรัสอย่างนี้ไม่อาจให้พระโพธิสัตว์อดโทษตนได้สิ้นสองสามครั้ง จึงเสด็จไปราชสำนักของพระราช-มารดาบิดา กราบทูลความเป็นไปนั้นแก่กษัตริย์ทั้งสองนั้น กษัตริย์ทั้งสองนั้นทรง

สดับคำกราบทูลนั้น จึงตรัสกับพระนางรัตนวดีนั้นว่า ลูกรัตนวดี ลูกอย่าทำอย่างนี้ ลูกขวนขวายในพระราชสามีในราชสกุลอย่างนี้ จงอย่าให้ความโทมนัสเกิดแก่สามีของตน ครั้งนั้น พระเทวีนั้นกราบทูลว่า ข้าแต่พระมารดาพระบิดา วันนี้แหละหม่อมฉันจักให้สามีนั้นยกโทษให้ได้ พระนางรัตนวดีจึงให้ประชุมสมณพราหมณ์ ผู้ตั้งในธรรมในพระราชวังนั้น ให้นั่งบนอาสนะมีพื้นใหญ่ที่ตนแต่งแล้วเช่นกับเทพวิมาน ให้เชิญกษัตริย์สามพระองค์คือ พระเจ้าอังกุระ พร้อมทั้งบริวาร ๑ พระนางอนังคเสนาเทวี ๑ พระนางยสกิตติเทวี ๑ มาประทับนั่งบนอาสนะใหญ่ที่สมควร ส่วนตนเองไปเชิญพระมหาสัตว์ให้ประทับนั่ง บนที่นอนทองวิจิตรด้วยรัตนะต่าง ๆ ให้พระมหาสัตว์ประทับนั่งบนที่นอนใหญ่กลางราชบริษัทเหล่านั้น เมื่อหมู่มหาชนประชุมกันอย่างนี้ พระนางรัตนวดีนั้นทรงสนานศีรษะประดับด้วยเครื่องอาภรณ์ทั้งปวงล้างพระพักตร์แล้วเสด็จมาในท่ามกลางราชบริษัทนั้น ทรงบูชาพระมหาสัตว์ด้วยดอกปทุมของหอมและดอกไม้เป็นต้น บ่ายหน้าต่อทิศบูรพา เอาพระชานุเบื้องขวายันที่แผ่นดิน ตั้งอัญชลีเหนือเศียรของตนเมื่อจะนำสัจอธิษฐาน จึงตรัสสามคาถานี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านที่มาในที่นี้ขอจงฟังคำของเรา
คำสัตย์แลเป็นหลักในโลกอย่างยอดยิ่งในกาลทั้งปวง ผิว่า
สามีของข้าพเจ้าร้องเรียกข้าพเจ้าแม้ในเวลาใด ข้าพเจ้าก็
ขานรับแล ด้วยสัจวาจานี้ ขอพระเนตรเบื้องซ้ายจงเกิดแก่
สามีของข้าพเจ้า และขอเขาจงมีสุขในกาลทุกเมื่อ ข้าพเจ้าไม่
ประมาทแล้วอยู่ใกล้สามีนั่นเทียว ด้วยสัจวาจานี้ ขอพระเนตร
เบื้องซ้าย จงเกิดแก่สามีของข้าพเจ้า

ในระหว่างพระดำรัสของพระเทวีนั้น พระเนตรเบื้องซ้ายของพระมหาสัตว์ปรากฏแล้ว ในขณะนั้น มหาปฐพีนี้หนาได้สองแสนโยชน์กับสี่นหุต ครวญครางกระหึ่มหวั่นไหวอยู่เหมือนช้างตกมัน ภูเขาหลวงสิเนรุก็โอนอ่อนลงมา สายฟ้าซึ่งเกิดมิใช้กาลเวลาก็เปล่งประกายอยู่ ดอกไม้ต่าง ๆ ซึ่งเจือด้วยผงจันทน์ได้ตกมาจากอากาศ และดอกไม้หลายพร้อมทั้งทิพคีตะและทิพดุริยางค์ได้บันเลงมาจากอากาศ ขณะนั้นเทวดาทั้งหลายได้ให้สาธุการเป็นอเนกอนันต์

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ทรงลุกจากอาสนะกราบทูลพระเจ้าอังกุระว่า ข้าแต่มหาราช บัดนี้ ข้าพระองค์จักกระทำสัจจาธิษฐาน พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วทรงอนุโมทนา พระมหาสัตว์แล้วตรัสว่า พ่อเธอจงทำสัจจาธิษฐานในกาลนี้เถิด พระมหาสัตว์จึงทรงบ้วนพระโอษฐ์แล้วบ่ายหน้าต่อทิศบูรพา นั่งคุกเข่าบนแผ่นดินตั้งอัญชลีบนพระเศียรของตน เมื่อจะทำสัจจาธิษฐานจึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายที่มาในที่นี้จงฟังคำของข้าพเจ้า จักษุทั้งสองข้างของเราพิการด้วยถูกพราหมณ์ควักขึ้น เพาะเหตุอยากได้แหวนของเรา เขาจึงให้ทุกข์อย่างนี้เกิดขึ้นแก่เรา เมื่อตาแตกเราได้มีความทุกข์ แต่ว่าความโกรธสักน้อยหนึ่งไม่ได้มีในหทัยของเรา ด้วยสัจวาจานี้ ขอตาข้างขวาจงเกิดขึ้น แหวนนี้เป็นของรักของเรา เราให้แก่เขาเพื่อการตรัสรู้นั่นเทียว ถ้าข้าพเจ้าจักเป็นพระพุทธเจ้าไซร้ด้วยสัจวาจานี้ ขอตาข้างขวาของเราจงมีเถิด

ในระหว่างการกล่าวคำสัจของพระมหาสัตว์นัยน์ตาข้างขวาปรากฏแล้ว ขณะนั้นเหตุอัศจรรย์ทั้งหลายเป็นต้นว่าแผ่นดินไหวปรากฏแล้ว กาลนั้นเทวดาทั้งหลายจึงทูลเชิญให้พระเจ้ายสราชา พร้อมทั้งปุโรหิตประทับนั่งบนวิมานดอกไม้แห่งหนึ่ง นำคนทั้งสองนั้นมาด้วยวิมาน พักไว้ในอากาศใกล้โลมทีปนครนั้นนั่นเอง ครั้งนั้นวทามุข-พราหมณ์ยืนในที่นั้นมองขึ้นไปเบื้องบนเห็นพระเจ้ายสราชาและปุโรหิตมาในวิมานดอกไม้ จึงบอกแก่มหาชนว่า *ท่านผู้เจริญทั้งหลายพระราชาของพวกเราพร้อมทั้ง* ปุโรหิตประทับยืนอยู่กลางอากาศ ฝ่ายมหาชนก็แลดูอากาศเบื้องบน วิมานนั้นมาแล้วได้หยุดอยู่ที่ธรณีสีหบัญชรนั้นนั่นแล ลำดับนั้นฝ่ายพระเจ้าอังกุระ ปุโรหิตและพราหมณ์ทั้งหลายเห็นบุคคลทั้งสอง ทรงเสด็จมาเพื่อทรงต้อนรับพระเจ้ายสราชานั้น พระเจ้ายสราชพระบิดาของพระโพธิสัตว์ เห็นพระโพธิสัตว์ประทับยืนอยู่ในที่นั้น จุมพิตพระเศียรเกล้าพระโพธิสัตว์ผู้เสด็จมาแล้วตรัสว่า ลูกรักเอ๋ย ขอลูกจงมีอายุพันปีเถิด ทรงมีพระทัยยินดี มนุษย์ทั้งหลายจึงกราบทูลพระเจ้าอังกุระว่า ข้าแต่มหาราช ทูตของพระเจ้ามานธชะมาในที่นี้แล้ว เขาได้พักอยู่ที่ประตูพระราชนิเวศน์

ของพระองค์ พระเจ้าอังกุระทรงสดับคำกราบทูลนั้น จึงตรัสว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงให้ราชทูตเข้ามาในที่นี้ ครั้งนั้นพวกอำมาตย์ของพระเจ้าอังกุระเชิญให้ราชทูตนั้นเข้าไปในราชนิเวศน์ นำเขาไปเฝ้าในราชสำนัก ราชทูตเหล่านั้นจึงถวายบังคมพระเจ้าอังกุระแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะพระราชาของพวกข้าพระองค์ทรงพระนามว่า มานธชะ ทรงส่งพระธำมรงค์สองวงนี้ถวาย เพื่อเป็นราชบรรณาการแด่พระองค์ พระเจ้าอังกุระทรงทอดพระเนตรเห็นพระธำมรงค์ทั้งคู่ จึงทรงชี้ให้พระเจ้ายสราชชมว่า ดูกรพระราชเจ้าพระเจ้ามานธชะ ทรงส่งพระธำมรงค์คู่นี้มาให้แก่หม่อมฉัน พระเจ้ายสราชทรงตรัสว่า ราชพระเจ้าข้าพระธำมรงค์คู่นั้นที่พระราชานั้นส่งมาถวายพระองค์ดีแล้ว

พระเจ้าอังกุระทรงรับพระธำมรงค์คู่นั้น ยึดเป็นของพระองค์แล้ว พระราชทานแก่พระสังขปัตโพธิสัตว์ ตรัสถามราชทูตว่า ท่านทูต พระเจ้ามานธชะนั้นทรงได้พระธำมรงค์คู่นั้นแต่ไหน ทูตนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช พระธำมรงค์คู่นั้นพระเจ้ามานธชะได้จากพราหมณ์ ตรัสถามราชทูตว่า ดูกรทูตพราหมณ์นั้นอยู่ที่ไหน ทูลว่า ขอเดชะพราหมณ์นั้นบัดนี้อยู่ที่ประตูชพระราชนิเวศน์ของพระองค์ พระราชาทรงตรัสว่า ท่านจงให้พราหมณ์นั้นเข้ามาในนี้เดี๋ยวนี้ ทูตนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช พราหมณ์นั้นถูกจองจำอยู่ ไม่สมควรเข้ามาสู่ที่เป็นมงคลในนี้ พระมหาสัตว์ทรงสดับคำนั้น มีพระทัยประกอบด้วยพระกรุณา จึงทูลพระเจ้าอังกุระว่า ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จงให้ปล่อยพราหมณ์นั้นเถิด ลำดับนั้นพระราชาจึงตรัสกับราชทูตว่า พนาย ท่านจงแก้พราหมณ์นั้นแล้วให้เขาเข้ามาที่นี้ ทูตนั้นลุกขึ้นแล้วไปแก้พราหมณ์นั้นนำมาถวายพระเจ้าอังกุระ พระเจ้าอังกุระทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์นั้นแล้วจึงตรัสถามพระโพธิสัตว์ว่า พ่อพราหมณ์นั้นประทุษร้ายต่อพ่อหรือ พระโพธิสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช พราหมณ์นั่นเทียวประทุษร้ายต่อข้าพระองค์ พราหมณ์นั้นได้ยินเสียงพระโพธิสัตว์หวาดกลัวได้ล้มลงที่พื้นดินนั้นนั่นเทียว ขณะนั้น นัยน์ตาทั้งคู่ของพราหมณ์ ผู้ประทุษร้ายนั้นกระทบในที่หนึ่งแตกแล้ว เพราะกระทำกรรมคือประทุษร้ายต่อมิตรนั้นนั่นเอง พระมหาสัตว์ทรงเห็นเหตุนั้นทรงกรุณาอยู่ ลุกจากที่นั้น ประคองพราหมณ์ได้ปลอบพราหมณ์นั้นว่า พราหมณ์ผู้เจริญท่านอย่ากลัวเลย แล้วให้ลุกขึ้นเมื่อจะทำสัจกิริยาในที่นั้นจึงตรัสคาถานี้ว่า

พราหมณ์ เมื่อท่านควักจักษุและหทัยของเรา ความโกรธนิดหน่อยก็ไม่เกิด ด้วยสัจวาจานี้ ขอนัยน์ตาทั้งสองของท่านจงมี ท่านจงมีความสุขตลอดกาลเถิด

ในระหว่างการทำสัจวาจาของพระโพธิสัตว์นัยน์ตาทั้งคู่ของพราหมณ์นั้นปรากฏแล้วพร้อมกันทีเดียว

พราหมณ์เห็นพระโพธิสัตว์แล้วคิดว่า โอ้หนอชื่อว่าการอยู่ร่วมกับกัลยาณมิตรเป็นการดีแก่เราอย่างนี้ เมื่อจะเปล่งอุทานจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระราชบุตร การอยู่ในที่ใกล้ท่านมีสุข ไม่มีภัย
ให้สำเร็จประโยชน์ทุกเมื่อ ท่านให้ความสุขเกิดขึ้นแก่ข้าพเจ้า

พระโพธิสัตว์ทรงสดับถ้อยคำของพราหมณ์นั้น เมื่อจะสั่งสอนเขาจึงตรัสว่า พราหมณ์แต่นี้ไปท่านอย่ากระทำความชั่วคือการประทุษร้ายมิตรอย่างนี้เลย พราหมณ์ฟังพระดำรัสของพระโพธิสัตว์จึงทูลว่า ข้าแต่พระราชบุตร โอวาทของพระองค์ให้สำเร็จประโยชน์ ผลของกรรมคือการประทุษร้ายมิตรนี้ ข้าพระองค์ได้รับแล้วในปัจจบันแต่นี้ไปข้าพระองค์จะไม่ทำอย่างนี้อีก ทีนั้น พระมหาสัตว์ทรงหยิบเอาทองพันหนึ่งพระราชทานแก่พราหมณ์นั้น พราหมณ์เมื่อรับเอาทองพันหนึ่งมีใจยินดีแล้ว กราบทูลว่า ข้าแต่พระราชบุตร สุวรรณทานนี้ขอจงรักษาพระองค์โดยความสวัสดีเถิด แล้วหลีกไปตามสบาย พระโพธิสัตว์จึงกราบทูลพระเจ้าอังกุระว่า ขอเดชะบัดนี้ข้าพระองค์ปรารถนาจะเห็นคนเฝ้าสวนสองคน คือสีหะและกุญชร ซึ่งมีอุปการะมากแก่ข้าพระองค์ พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วทรงสั่งราชบุรุษว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงไปเรียกสีหะและกุญชรมาเร็วๆ ราชบุรุษเหล่านั้นไปเรียกเขาทั้งสองคนมาแล้วให้คอยที่พระทวารหลวงแล้วกราบทูลพระราชาพระเจ้าอังกุระ จึงตรัสบอกพระโพธิสัตว์ว่า พ่อเวลานี้สีหะและกุญชรทั้งสองคนนั้นมาที่นี้แล้ว พระโพธิสัตว์ทรงสดับคำนั้นแล้วเสด็จออกจากพระราชวัง ทรงต้อนรับทั้งสองคนนั้นแล้วสวมกอดให้เข้าไปพระราชวังนำเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า ขอเดชะ คนเฝ้าสวนทั้งสองคนนี้มีอุปการะมากแก่ข้าพระองค์ ขอพระองค์จงพระราชทานบรรณาการที่สมควรแก่เขาทั้งสองนี้เถิด พระเจ้าอังกุระทรงสดับคำกราบทูลนั้นแล้ว ได้พระราชทานเศวตฉัตรและบ้านส่วยพันหนึ่งแก่เขาทั้ง

สองคนนั้น พระเจ้าอังกุระจึงทรงรับสั่งให้ทำมงคลมีประการต่าง ๆ ให้พระโพธิสัตว์ประทับนั่งบนอาสนะบนกองรัตนะต่าง ๆ ที่พระลานหลวง แล้วทรงรดด้วยน้ำหอมมังคลาภิเษกเต็มสิบหกหม้อทองคำ และน้ำหอมมังคลาภิเษกเต็มสังข์ทักษิณาวรรตที่สมมติว่าเป็นมงคลยิ่ง ทรงมอบราชสมบัติในโลมทีปนคร เมื่อสิ้นสุดการราชาภิเษกพระโพธิสัตว์ วันรุ่งขึ้นเทวดาทั้งหลาย นำเสด็จพระนางยสกิตติเทวีพร้อมทั้งบริวาร และพระเจ้ายสราชพร้อมทั้งปุโรหิตไปทางอากาศ โดยวิมานดอกไม้แล้วให้เสด็จไปโปตปุรนคร กษัตริย์ทั้งสองคือพระราชมารดาบิดาพระโพธิสัตว์ ทรงเสวยราชสมบัติ ในโปตปุรนครของพระองค์ ทรงดำรงพระชนม์ชีพได้หนึ่งพันปี เวลาสิ้นพระชนมายุทรงเคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้วบังเกิดในเทวโลกนั่นเทียว พระมหาสัตว์ให้โอวาทแก่สีหะและกุญชรผู้มีอุปการะแก่ตนแล้วประทานผ้าและเครื่องประดับเป็นต้นแก่เขาทั้งสองคนให้พวกเขาสมาทานศีลห้าเป็นนิตย์ แล้วส่งไปที่อยู่ของพวกเขา พระมหาสัตว์ครองราชสมบัติโดยชอบธรรมในโลมทีปนคร กับพระนางรัตนวดีอัครมเหสีของพระองค์ทำบุญมีทานเป็นต้นแก่หมู่มหาชนดำรงพระชนมายุได้หนึ่งพันปี เวลาสิ้นพระชนมายุเคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้วไปบังเกิดในเทวโลกนั่นเทียว

สมเด็จพระบรมศาดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดง เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

พราหมณ์ผู้ทุศีลในกาลนั้น ชื่อทูตวิตกะ ผู้ฉิบหายแล้วมีจิตชั่วช้ามีเวรต่อเรา ได้เป็นพระเทวทัตในบัดนี้ สีหบุรุษในกาลนั้นได้เป็นพระสารีบุตร ในกาลนี้ กุญชรบุรุษในกาลนั้นได้เป็นพระโมคคัลลานะในกาลนี้ พระนางยศกิตติราชมารดาในกาลนั้น ได้เป็นพระนางมหามายาในกาลนี้ พระเจ้ายสราชบิดาในกาลนั้น ได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนะในกาลนี้ พระราชาอังกุระในกาลนั้น ได้เป็นพระอานนท์ในกาลนี้ พระมเหสีรัตน-วดีในกาลนั้นได้เป็นพระนางยโสธราในกาลนี้ ชาวพระนครมีอำมาตย์เป็นต้น ผู้อยู่ในแว่นแคว้นทั้งสองในกาลนั้นได้เป็นบริษัทผู้ศาสนปูรกะของเราในกาลนี้ สังขปัตมหาราชาใน

กาลนั้น ได้เป็นเราผู้ตถาคตสัมมาสัมพุทธเจ้าไม่มีใครยิ่งกว่า ผู้เป็นโลกเชษฐ์ เป็นที่พึ่งของสัตว์โลกในกาลนี้ ท่านทั้งหลาย ทั้งปวงเมื่อปรารถนาความสุขอันเลิศสามอย่างในกาลทั้งปวง จงทรงจำชาดกอย่างนี้ไว้ด้วยจิตที่เคารพอย่างยิ่ง

จบ สังขปัตราชดก

จบ อาทิตวรรค

อุทานชาดกเหล่านั้นมีในวรรคนี้คืออาทิตวรรคที่หนึ่ง ประดับด้วยสิบชาดก เหล่านี้คือ อาทิตราชชาดก ๑ ตุลกบัณฑิตชาดก ๑ สัมมาชีวชาดก ๑ อรินทมชาดก ๑ สุภมิตรชาดก ๑ สมุทรโฆสชาดก ๑ ทานจาคชาดก ๑ ธรรมิกบัณฑิตราชชาดก ๑ สิริธรรมหาเศรษฐีชาดก ๑ สังขปัตราชชาดก รวมเป็นสิบชาดก ด้วยประการฉะนี้ มีในเชียงใหม่ปัณณาสชาดก

ม้ารีศ

สุธนกุมารวรรค

๑๑ สุธนกุมารชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุผู้เบื่อหน่ายรูปหนึ่ง จึงตรัสพระคาถานี้มีคำว่า **กุโต นุ ตฺวำ อาคจฺฉสิ ลุทฺทก** ดังนี้เป็นต้น

ได้ยินว่า วันหนึ่งภิกษุนั้นเที่ยวบิณฑบาตในบ้าน เห็นหญิงรูปงามคนหนึ่ง มีจิตปฏิพัทธ์ กลับจากบิณฑบาตวางบาตรไว้ข้างหนึ่งนั่งก้มหน้าอยู่ทีเดียว ครั้งนั้นสหายของภิกษุนั้นเห็นเธอจึงถามว่า ผู้มีอายุท่านไม่มีความสบายหรือ ภิกษุนั้นกล่าวตอบว่า คุณผมไม่มีความไม่ผาสุกอย่างอื่นหามิได้ แต่ว่าผมเดินบิณฑบาตในบ้านเห็นหญิงคนหนึ่งมีรูปงามมีจิตปฏิพัทธ์จึงกระสันถึงหญิงนั้น พวกภิกษุเหล่านั้นฟังคำของเธอ แม้กล่าวสอนโดยอเนกปริยายก็ไม่อาจให้ความไม่ยินดียิ่งของเธอสงบได้ จึงนำภิกษุนั้นผู้ไม่ปรารถนาจะไปเพราะละอายต่อพระผู้มีพระภาคไปสำนักพระศาสดา ผู้ธรรมสามี กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ภิกษุนี้ไม่ยินดีในศาสนาของพระองค์ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นการดีหนอ ภิกษุนี้พึงยินดีในศาสนาของพระองค์โดยประการใด แม้พวกข้าพระองค์จะฟังธรรมโดยประการนั้น ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้ทรงพระกรุณาในพวกข้าพระองค์ จงทรงสั่งสอนภิกษุนั้นและจงทรงแสดงธรรม พระศาสดาทรงตรัสถามภิกษุนั้นว่า ดูกรภิกษุได้ยินว่าเธอกระสันขึ้นแล้วจริงหรือ เมื่อภิกษุนั้นกราบทูลว่า จริงพระเจ้าข้า จึงตรัสถามภิกษุนั้นอีกว่า ภิกษุเพราะเหตุไรเธอจึงกระสัน กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์กระสันขึ้นเพราะเหตุแห่งมาตุคาม จึงตรัสว่า ภิกษุเธออย่าทำจิตให้เศร้าหมองอย่างนี้เลย เธอละกองโภคทรัพย์หมู่ญาติ บวชในศาสนาของเราซึ่งเที่ยงแท้โดยส่วนเดียวด้วยศรัทธาละสมถวิปัสสนาอันเป็นมัคคนิยานิกะเป็นเครื่องทำความสิ้นแห่งสังกิเลส จะมีค่าด้วยอำนาจกิเลสอย่างไร เหตุนั้นไม่สมควรแก่เธอ ก็แลเมื่อจะทรงสั่งสอนจึงตรัสว่า ภิกษุ เมื่อเธอไม่เจริญอสุภกรรมฐานราคจิตย่อมเจริญ ภิกษุ เพราะฉะนั้นเธอพึงละราคะแล้วเจริญอสุภกรรมฐาน ภิกษุเธอไม่เคยฟังอสุภกรรมฐาน เธอย่อมละแม้ราคจิตได้ด้วยภาวนา สมเด็จพระบรมศาสดาทรงตรัสสอนภิกษุนั้นโดยอเนกปริยายอย่างนี้แล้ว

ทรงแสดงธรรมกถาเพื่อประสงค์จะแสดงธรรมที่ประกาศบุพจริยาของพระองค์ แก่ภิกษุเหล่านั้นซึ่งมาประชุมกันในธรรมสภานั้น จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายราคะย่อมเบียดเบียนครอบงำจิตของหญิงและชาย เพราะฉะนั้นราคะที่เกิดในรูปของหญิงนั้น คนปุถุชนละได้ยากบรรเทาได้ยากและโปราณกบัณฑิตแม้ในกาลก่อนอาศัยมาตุคามไม่คำนึงถึงสิริราชสมบัติมารดาบิดาและชีวิตของตนได้ไปเพื่อเสาะหาหญิงนั้น ดังนี้แล้วได้ทรงนิ่งเสีย ทรงถูกภิกษุเหล่านั้นอ้อนวอนแล้ว จึงทรงนำอดีตทานมาแสดงว่า

ภิกษุทั้งหลาย ทราบมาว่าในอดีตกาล มหาราชาพระนามว่าอาทิจวังสะครองราชย์โดยชอบธรรมในอุตรปัญจาลนคร ส่วนพระอัครมเหสีของพระราชานั้นทรงพระนามว่าจันทาเทวี พระนางทรงสมบูรณ์ศีลาจารวัตรยินดีในการให้ทาน กาลนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากดาวดึงสพิภพมาถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนาง ขณะที่พระโพธิสัตว์ประสูตินั้น ได้ปรากฏเหตุอัศจรรย์ทั้งปวงหลายอย่างคือ แผ่นดินไหว ภูเขาหลวงสิเนรุราชโน้มยอดลงมา มหาสมุทรตีฟองระลอก ด้วยอานุภาพของพระมหาสัตว์ ขุมทรัพย์สี่ขุมได้เกิดบนแผ่นดินอยู่ที่มุมทั้งสี่แห่งพระราชปราสาทพระนางจันทาเทวีนั้นประสูติพระราชโอรสซึ่งเป็นที่โปรดปรานมีรูปเปรียบประดุจทองคำ เมื่อล่วงไปสิบเดือน วันที่พระโพธิสัตว์ประสูตินั้น หม้อขุมทรัพย์เหล่านั้นผุดขึ้นจากแผ่นดินปรากฏในที่เหล่านั้น ฝ่ายพระเจ้าอาทิจวังสะทรงทอดพระเนตรเห็นเหตุอัศจรรย์นั้น ทรงกำหนดว่าลูกของเรามีอานุภาพมาก จึงทรงขนานพระนามว่า สุธน ในวันขนานพระนามพระโพธิสัตว์นั้น ส่วนพระสุธนราชกุมารเจริญวัยแล้วทรงรูปสิริวิลาศโสภา มีฉวีวรรณงามเกินมนุษย์ เปรียบประดุจเทพบุตรชั้นกามาวจร ทรงศึกษาศิลปะทุกอย่างเป็นต้นว่ายิงธนู แล้วทรงแสดงแก่พระบิดามารดาของพระองค์ พระเจ้าอาทิจวังสะทรงเลื่อมใสศิลปคุณของพระโพธิสัตว์ ทรงมอบราชสมบัติให้พระโพธิสัตว์นั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้ราชสมบัติที่ตนสักว่ารับด้วยความเคารพในพระบิดาของตนให้สำเร็จประโยชน์ แล้วทรงเวนคืนราชบัตินั้นแก่พระราชาผู้บิดาของตนอีก

ในกาลนั้นได้ยินว่าในทิศปราจีนแห่งอุตรปัญจาลนคร มีสระอยู่สระหนึ่งที่สระนั้นนาคราชชื่อว่า ชัมพุจิตอยู่ ทุกๆ ปีมหาชนที่อยู่อุตรปัญจาลนคร ออกจาก

เมืองไปที่ฝั่งสระบูชานาคราชนั้นด้วยดอกไม้และของหอม ในขณะทำพลีกรรมก็กล่าวว่า ข้าแต่ท่านนาคราช ขอท่านจงช่วยกระทำนครรัฐของพวกข้าพเจ้าให้มีข้าวกล้าอุดมสมบูรณ์ไม่ฝืดเคืองเถิด นอบน้อมแล้วก็พากันเข้าไปเมือง ส่วนนาคราชนั้นได้รับการบูชาสักการะก็บันดาลให้สิ่งที่คนเหล่านั้นปรารถนาสำเร็จ ด้วยอานุภาพแห่งนาคราช พระนครนั้นมีฝนตกตามฤดูกาลสมบูรณ์ด้วยภักษาหารอย่างยิ่ง เบื้องทิศปราจีนแห่งอุตรปัญจาลนครได้มีนครชื่อว่ามหาปัญจาละ นครนั้นมีภักษาหารขัดสนอย่างยิ่ง ชาวพระนครนั้นเลี้ยงชีวิตโดยยากลำบาก อดทนความหิวไม่ไหวจึงพากันหนีจากเมืองนั้นไปอยู่ยังอุตรปัญจาลนคร หมู่พลเมืองของพระเจ้ามหาปัญจาละก็ร่อยหรอหมดสิ้นไป พระเจ้ามหาปัญจาละไม่ทรงเห็นคนที่เคยเห็นก่อน ๆ จึงตรัสถามอำมาตย์ว่าราษฎรของเราพากันไปไหนเกือบหมด ทรงสดับว่าพากันไปอยู่เมืองอุตรปัญจาลนครพระเจ้าข้า จึงตรัสถามว่า เพราะเหตุไรพวกเขาจึงพากันไปอยู่เมืองอุตรปัญจาละ เมื่ออำมาตย์กราบทูลว่าเพราะเมืองนั้นมีภักษาหารอุดมสมบูรณ์ พวกเขาจึงพากันไปเมืองนั้น เพราะเหตุไรในเมืองนั้นจึงมีภักษาหารอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง ข้าแต่มหาราชพวกข้าพระองค์ได้ยินมาอย่างนี้ว่า นาคราชชื่อชัมพุจิตรักษาพระนครนั้น ด้วยอานุภาพของนาคราชเมืองนั้นจึงมีฝนตกต้องตามฤดูกาล เจริญมีภักษาหารอุดมสมบูรณ์อย่างยิ่ง ประดุจเทพนคร พระราชาทรงสดับคำนั้น มีพระทัยโกรธด้วยถูกกระทบเหมือนถูกตีที่พระเศียร ทรงโกรธเมื่อระลึกถึงหมู่พลของพระองค์ที่ไปเข้าฝ่ายอื่น เกิดความตระหนี่ว่า ธรรมดาหมู่พลของเราจักไม่เป็นของผู้อื่น ทรงเสียพระทัยอยู่หลายตลบ ทรงอาศัยความตระหนี่ที่ผสมกับโทมนัสนั้น อดทนไม่ได้ที่พลสมบัติเป็นของผู้อื่น ทรงเกิดการอิจฉาริษยาขึ้นว่า ทำอย่างไรหนอหมู่พลของพระราชานั้นจะฉิบหาย ทรงโทมนัสไม่อาจให้ความริษยาที่ผสมด้วยโทมนัสสงบได้ ทรงเปล่งวจีทุจริตประกอบผรุสวาจาว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราจักฆ่านาคราชที่ให้สมบัติในนครนั้นให้ตายด้วยอุบายอะไร ๆ พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ขอเดชะ นาคราชราชนั้นมีฤทธิ์มีเดชมาก พวกข้าพระองค์ไม่อาจฆ่านาคราชนั้นให้ตายด้วยศัตรา แต่ด้วยกำลังมนตร์ พวกข้าพระองค์จักฆ่านาคราชนั้นได้ ตรัสถามว่าใครพึงรู้มนตร์อย่างนี้ ฯ ขอเดชะ พวกพราหมณ์ผู้สาธยายจำมนตร์ได้ รู้มนต์นั้น พระเจ้าปัญจาลราชทรงสดับคำนั้น ทรงให้เที่ยวตีกลองเป่าร้องทั่วพระนครของพระองค์ ให้พวกพราหมณ์นั่งประชุมกันที่พระลานหลวง พราหมณ์

เหล่านั้นสาธยายจำมนต์ได้มีประมาณพันหนึ่ง นั่งประชุมกันที่พระลานหลวง พราหมณ์เหล่านั้นพระราชาทรงเลือกได้ร้อยคน ในร้อยคนนั้นทรงเลือกไว้ห้าสิบคน ห้าสิบคนนั้นทรงเลือกไว้สิบคน พราหมณ์สิบคนนั้นทรงเลือกไว้คนหนึ่งซึ่งเป็นผู้สูงสุดมีเวทแล้ว ตรัสเรียกเขามาว่า พราหมณ์ ท่านอาจจักผูกคอชัมพุจิตนาคราชแล้วนำมาหรือฆ่าให้ตายได้ไหม เมื่อท่านทำได้เราจักให้ราชสมบัติกึ่งหนึ่งแก่ท่าน พราหมณ์นั้นฟังพระดำรัสนั้น ประกอบด้วยความโลภในการเป็นใหญ่เพราะเป็นผู้ขวนขวาย จึงกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ดีละ ข้าพระองค์จักนำนาคราชนั้นมา พระราชาทรงสดับคำนั้นและทรงประทานสักการะแก่เขาได้ตรัสว่า มหาพราหมณ์ท่านอย่าได้ทำชักช้า เขากราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ ข้าพระองค์ไปที่นั้นผูกมันไม่ให้มีกำลังดิ้น แล้วจึงนำมาถวายพระองค์ พราหมณ์ไปที่นั้นคิดว่า บัดนี้เราควรตรวจดูก่อน จึงสร้างที่พักที่ใกล้ฝั่งสระพลางคิดว่าพรุ่งนี้เราจะหายาทำนาคราชนั้นให้หมดกำลัง แล้วผูกมันนำมาเพื่อเป็นราชบรรณาการ เมื่อตะวันตกดินแล้วจึงบ้วนปากห่มสะใบเฉียงผ้าขาวมือซ้ายถือดอกไม้ เหยียดมือขวาออกไป พร้อมกับร่ายมนตร์ของพระยาครุฑ ชื่อว่าอลัมปายนมนตร์ ด้วยเดชแห่งมนตร์นั้น นาคราชมีร่างกายเร่าร้อน ไม่อาจจะดำรงตนอยู่ได้จึงลุกขึ้น และปรากฏเป็นควันพุ่งขึ้นจากน้ำในสระนั้น เมื่อนิมิตเกิดขึ้นในสระนั้นอย่างนี้ พราหมณ์นั้นก็รู้ว่าเราอาจจับนาคราชนั้นได้ ดีใจร่ายมนตร์ให้จบลงจึงนอนในที่หนึ่ง วันรุ่งขึ้นจึงเข้าป่าเสาะหาต้นไม้ที่เป็นยาประกอบมนตร์แต่เช้าตรู่ ฝ่ายนาคราชออกจากภพของตนแปลงตนเหมือนพราหมณ์ยืนที่ริมฝั่งสระนั้นคิดว่า ใครหนอมีบุญคุณทำไว้ที่นี้จะเป็นที่พึงพำนักเราควรมาที่นี้

ในกาลนั้น พรานปุณฑริกเดินมาถึงที่นั้นด้วยกรณียกิจอย่างใดอย่างหนึ่ง นาคราชครั้นเห็นเขาก็เกิดความเบาใจด้วยประสงค์ว่าผู้นี้จะเป็นที่พึ่งของเราในที่นี้ จึงเรียกพรานนั้นมาเมื่อจะถามถึงเหตุมาของเขาจึงกล่าวคาถาว่า

ท่านมาแต่ไหน นายพรานท่านมีกำลังมากท่านมีอาวุธในมือ ขอท่านจงฟังคำของข้าพเจ้า ท่านมาที่นี้เพื่อต้องการอะไร ท่านมาดีแล้ว

นายพรานปุณฑริกฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาที่สองว่า

มหาพราหมณ์เราผู้เดียวเท่านั้น มีกำลังมากถืออาวุธ
เที่ยวป่า มาที่นี้ตลอดกาลทั้งปวงเพื่อต้องการเนื้อ

นาคราชฟังคำนั้นจึงถามเขาว่า พรานผู้เจริญเมืองอุตรปัญจาละของพวกท่านมีอาหารอุดมสมบูรณ์หรือฝืดเคือง นายพรานกล่าวตอบว่า พราหมณ์เมืองนี้นาคราชชื่อว่าชัมพุจิตอาศัยอยู่ เพราะฉะนั้นเมืองของพวกเรานี้นาคราชนั้นรักษาแล้ว จึงมีอาหารสมบูรณ์ นาคราชฟังคำนั้นจึงกล่าวกับเขาว่า พราน ผู้ใดเบียดเบียนนาคราชนั้นผู้บันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ท่านจักกระทำอย่างไรแก่ผู้นั้น เขาตอบว่า พราหมณ์ท่านพูดอะไร ข้าพเจ้าจะตัดศีรษะฆ่าผู้นั้นให้ตายในบัดนี้ นาคราชจึงถามว่า ท่านพูดจริงหรือ ฯ พราหมณ์ข้าพเจ้าพูดจริงทีเดียว นาคราชฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวกับเขาว่า ท่านผู้เจริญ ถ้าเช่นนั้นเราไม่ใช่ใครอื่น คือ ชัมพุจิตนาคราชนั่นเอง ท่านอาจป้องกันเราได้หรือ ถ้าได้ก็เป็นการดี ถ้าท่านทำไม่ได้ เราตายแน่ๆ ฯ นายพรานจึงถามว่า จักตายอย่างไร ลำดับนั้นนาคราชจึงบอกเนื้อความนั้นแก่เขา ฝ่ายพรานจึงถามนาคราชนั้นว่า นาย บัดนี้ข้าพเจ้าควรทำอย่างไร นาคราชจึงกล่าวกับเขาว่า พรานผู้เจริญ ท่านซุ่มอยู่กลางระหว่างกอไม้ ยืนถือธนูยกขึ้นไว้เพื่อดูพราหมณ์นั้น เวลาที่พราหมณ์นั้นมาแล้วยืนกล่าวมนตร์ที่ริมสระนี้ ควันและเปลวไฟพลุ่งจากน้ำ เมื่อเป็นอย่างนั้นท่านทราบนิมิตที่มาของพราหมณ์นั้นจงยิงธนูไปในขณะนั้น เมื่อเขาล้มลงที่นั้น จงออกจากระหว่างกอไม้ไปใกล้เขาจงกระชากศีรษะเขามา เงื้องำพระขรรค์ขู่ว่า เฮ้ย พราหมณ์ชั่วเจ้ากล่าวอย่างนี้ทำไม จงคลายมนตร์ของเจ้า ถ้าไม่คลายมนตร์โดยเร็วเราจักฆ่าให้ตายที่นี้ ถ้าพราหมณ์นั้นคลายมนตร์อย่างนั้น น้ำในสระนี้จะเป็นปกติหยุดนิ่ง ท่านพึงทำตามที่รู้เถิด นาคราชครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงไปภพของตน นายพรานรับคำแล้วจึงถือธนูไปแอบกลางกอไม้ พราหมณ์นั้นนำเครื่องพลีกรรมบูชามายืนที่ฝั่งสระ ทำพลีกรรมแล้วจึงกล่าวมนตร์ ทันใดนั้น ควันได้พุ่งขึ้นจากน้ำ เปลวไฟได้ลุกโพลง

ลำดับนั้นนายพรานกำหนดนิมิตทั้งปวงแล้วจึงยิงพราหมณ์ซึ่งกำลังกล่าวมนตร์อยู่ เมื่อพรานล้มลง จึงวิ่งออกไปจากระหว่างกอไม้เข้าไปใกล้เขากระชากศีรษะมาเงื้องำพระขรรค์ขู่ว่า พราหมณ์ชั่ว ชัมพุจิตนาคราชนี้เป็นเทวดาของเราเพราะเหตุไรเจ้าจึงเบียดเบียนเขาอย่างนี้ เจ้าเป็นทูตของใคร ใครส่งมาเพื่อทำอย่างนี้ จงคลาย

มนตร์โดยเร็ว ถ้าไม่คลายเราจักเอาพระขรรค์นี้ตัดศีรษะเจ้าเดี๋ยวนี้ พราหมณ์กลัวตายจึงกล่าวกับเขาว่า นายท่านจงรอก่อน เราจักคลายมนตร์นั้นเดี๋ยวนี้ นายพรานจึงให้พราหมณ์นั้นคลายมนตร์แล้ว เห็นน้ำในสระนั้นใสเป็นปกติ จึงคิดว่า เมื่อพราหมณ์ชั่วนี้ไม่ตายยังอยู่ อันตรายก็จะพึงมีแก่นาคราชทุกเมื่อแน่แท้ จึงเอาพระขรรค์นั้นตัดศีรษะของเขาทิ้งไว้ที่หนึ่ง

กาลนั้น ชัมพุจิตนาคราชมีความสบายกายออกจากภพของตนแล้วแปลงเป็นพรานป่านำนายพรานไปภพของตน คิดว่าพรานนี้มีบุญคุณมากให้ชีวิตเรา จึงทำบูชาสักการะเขาตลอดเจ็ดวันในภพของตน เวลาส่งกลับได้ให้รัตนะมีค่ามากแล้วนำออกจากนาคพิภพหยุดที่ฝั่งสระ แล้วกล่าวว่าสหายผู้เจริญถ้าท่านมีเหตุอย่างใดอย่างหนึ่งเวลาที่ท่านต้องการพบเราจงเข้าไปหานาคราชผู้รักษาประตูเมือง เขาจะพาท่านไปหาเราเอง เมื่อจะส่งไปจึงกล่าวคาถานี้ว่า

สหายท่านจงเดินตรงไปทางนี้ ถึงเรือนของท่านแล้วจงอยู่
พร้อมกับพวกญาติของท่านเถิด

ส่วนนาคราชครั้นส่งนายพรานไปแล้วได้กลับมาที่อยู่ของตน ลำดับนั้นนายพรานได้เดินกลับไปบ้านของตน เมื่อกาลล่วงไปอย่างนี้ วันหนึ่งนายพรานนั้นจึงเข้าป่าเพื่อหาเนื้อ ถึงหิมวันตประเทศ เห็นอาศรมบทหลังหนึ่งที่นั้น จึงวางธนูเข้าไปอาศรมบทนั้น เห็นฤาษีชื่อว่ากัสปะนมัสการแล้วจึงนั่ง ณ ข้างหนึ่ง ทีนั้นกัสปดาบสเมื่อจะถามเขาจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ท่านมาไกลยิ่ง ไม่มีเพื่อนมาที่นี้ผู้เดียวเที่ยวไปในป่า
มาที่นี้ด้วยกิจอะไร

นายพรานปุณฑริกฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า

ท่านผู้เจริญ ข้าพเจ้าผู้เดียวเที่ยวในป่าเพื่อหาเนื้อ องอาจ
มิได้หวั่นกลัวดุจราชสีห์เที่ยวไปในไพรสณฑ์

นายพรานครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงอำลาฤาษีนั้นไปป่าฆ่าเนื้อ เห็นอุทยานแห่งหนึ่งน่ารื่นรมย์ ล้วนไปด้วยรุกขชาติต่าง ๆ และสระโบกขรณีสี่เหลี่ยมสระหนึ่ง ซึ่งดาดาษไปด้วยเบญจปทุมชาติกลางอุทยานนั้น และเห็นไม้มีดอกจำปาและกรรณิกาเป็นต้น ที่ริมสระนั้นจึงกลับมาไหว้ฤาษีนั้น เมื่อจะถามจึงกล่าวว่า

พระคุณเจ้า ข้าพเจ้าไปสวนพบสระโบกขรณีแห่งหนึ่ง
น่าชื่นใจดาดาษด้วยต้นจำปาเป็นต้นกลางสวนนั้น เพื่อจะรู้จึง
กลับมาที่นี้ ขอพระคุณเจ้าบอกสระนั้นแก่ข้าพเจ้าโดยพลันเถิด

ดาบสฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวว่า

พรานท่านไปจากที่นี้ ท่านยังถามถึงต้นไม้ที่ไม่มีผล
เพราะการถามของท่านไม่สมควรแก่เรา ท่านจงไปตามสบาย
เถิด

พรานป่าฟังคำนั้นจึงลุกออกจากที่นั้นเข้าไปที่ขอบสระแล้วแอบอยู่ที่นั้น กาลนั้นเป็นวันอุโบสถขึ้นสิบห้าค่ำ นางกินนรีธิดาของพระเจ้าทุมราชเจ็ดคนซึ่งอยู่บนยอดเขาไกรลาสพร้อมด้วยบริวารพันหนึ่งมาทางอากาศ ลงสระโบกขรณีนั้นแล้ว เล่นที่ขอบสระนั้น ขับพิณฟ้อนรำขับร้องรื่นเริงอาบน้ำแล้วก็เหาะไปยอดเขาไกรลาศ พรานป่าเห็นรูปนางกินนรีเหล่านั้น อัศจรรย์ใจตนเพราะไม่เคยเห็นมาก่อน จึงกำหนดว่า โอหนอนางกินนรีเหล่านี้เราควรได้คนใดคนหนึ่งและนำไปถวายเป็นเครื่องบรรณาการแก่พระสุธนกุมาร พระลูกเจ้าของเรา จึงกลับมานมัสการพระดาบสอีก เมื่อจะถามท่านจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าพเจ้าเห็นเหล่านางกินนรีผู้เลอเลิศจำนวนมาก ขอ
ท่านจงบอกแก่ข้าพเจ้า กินนรีเหล่านั้นใครข้าพเจ้าจะได้สักนาง
ข้าพเจ้าปรารถนาจะได้นางนั้น

พระดาบสฟังคาถานั้นแล้ว เมื่อจะกล่าวเหตุจึงกล่าวคาถานี้ว่า

พราน ท่านจงฟังคำ เราคิดอุบายได้แล้ว ท่านได้นาคบาศ ก็จะได้นางกินนรีผู้เลอโฉม เว้นนาคบาศก็จะไม่ได้นางกินนรี ท่านได้นาคบาศมาก็จะได้นางกินนรีนั้น

นายพรานฟังคำนั้น เมื่อจะถามที่มาแห่งนาคบาศจึงกล่าวคาถาว่า

ท่านผู้เจริญ ทำไฉนข้าพเจ้าจะรู้ว่า นาคบาศมีในที่ใด ขอพระผู้เป็นเจ้าจงบอกโดยเร็วเถิด ข้าพเจ้าฟังแล้วก็จะได้บ่วงโดยเหตุนั้น

ดาบสกล่าวว่า

พรานนาคบาศนั้นมีในนาคพิภพ ถ้าได้นาคบาศในที่นั้นมาแล้ว ท่านจะได้นางกินนรีผู้เลอเลิศ

พรานป่าปุณฑริกฟังคำนั้นแล้วดีใจรับว่า ขอรับ แล้วลาดาบสนั้นไปยืนที่ฝั่งสระระลึกถึงนาคราชจึงประกาศตนเองโดยที่จะให้นาคที่รักษาประตูปรากฏ นาคผู้รักษาประตูจึงนำเขาไปเฝ้านาคราช นาคราชเห็นเขาแล้วเมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาว่า

แน่ะพราน มีเหตุการณ์อะไรหรือท่านจึงมาหาเรา ธุระอะไรจึงมา จงบอกเราจะจัดการตามประสงค์ของท่าน

พรานป่าฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า

เราใคร่ขอนาคบาศ เพราะฉะนั้นจึงมาที่นี้ นาคราชผู้มีฤทธิ์มาก เพราะฉะนั้นขอจงให้นาคบาศนั้นโดยเร็วเถิด

นาคราชฟังคำของเขาจึงกล่าวว่า สหาย จงขอทรัพย์อื่นเถิด ทำไมจึงขอสิ่งนี้กะเรา นาคบาศนั้นเป็นอาวุธประจำมือเรา เมื่อครุฑมาจะจับเรา เราก็จับนาคบาศนั้น ครุฑเห็นนาคบาศนั้นที่มือเราจะสะดุ้งกลัวหนีไป

นายพรานจึงกล่าวว่า นาคราชอย่ากลัว ทำช้าอยู่เลย จงให้นาคบาศแก่เราเถิด นาคราชฟังคำนั้นแล้วคิดว่า พรานนี้มีบุญคุณอย่างมากให้ชีวิตแก่เรา เอาเถอะ เราเมื่อ

ยังอยู่ควรให้นาคบาศแก่เขา จึงจับนาคบาศของตนให้แก่เขา พรานนั้นดีใจ เมื่อจะสรรเสริญนาคราชนั้นจึงกล่าวคาถาว่า

เราพบชัมพุจิตนาคราชเพื่อนคบกันมา ข้าพเจ้าได้ทำคุณ
แก่ท่าน ท่านจึงทำคุณตอบเรา

นาคราชจึงพาเขาไปส่งยังถิ่นมนุษย์ แล้วกล่าวว่า สหาย ข้าพเจ้ายังมีเหตุอื่นอีก ฉะนั้นท่านเอานาคบาศนี้ไปแล้วจงมาหาข้าพเจ้าอีก แล้วจึงส่งไป ส่วนนายพรานดีใจ แล้วไปยังที่อยู่ของกัสปฤาษี นมัสการท่านแล้วไปยังฝั่งสระโบกขรณี เข้าไปพุ่มไม้ที่ฝั่งสระแอบในที่นั้น คอยการมาของนางกินรีเหล่านั้น นางกินรีทั้งเจ็ดเหล่านั้น ธิดาของพระเจ้าทุมราช ประดับตนด้วยอลังการทั้งปวง มีหมู่นางกินรีแวดล้อม เหาะไปลงนั่งที่ฝั่งสระนั้น นางกินรีทั้งหมดและหมู่นางบริวารของนาง ต่างก็ดีดพิณขับร้องรื่นเริงอยู่ที่นั้น ธิดาของพระเจ้าทุมราชทั้งเจ็ดเปลื้องอาภรณ์ทั้งปวงของตนออกเล่นน้ำ อาบแล้วขึ้นจากน้ำ ลำดับนั้นนายพรานนั้นจึงออกจากระหว่างกอไม้แล้วทอดนาคบาศนั้นไป นาคบาศนั้นไม่ไปที่นางกินรีอื่น ๆ แต่คล้องเข้าที่มือของนางมโนห์รา เพราะเธอเป็นธิดาคนโต ส่วนนางกินรีทั้งหมดนั้นเมื่อเห็นนายพรานสะดุ้งกลัว เหาะขึ้นหนีไปไม่เห็นนางมโนห์ราเหาะกลับมาอีก เห็นนางถูกนาคบาศผูกไว้ที่มือ คร่ำครวญร่ำไรรำพันอย่างยิ่งประหนึ่งกายจะแตกออก แล้วจึงหนีไปอีก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

ลำดับนั้นนางกินรีทั้งหมด เห็นนางมโนห์ราถูกผูกมือ
ด้วยนาคบาศ หวาดกลัวซวนเซไปร่ำไรอย่างหนัก เสวยทุกข์
ซ้ำซ้อนนางกินรีเหล่านั้นจึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า แต่ก่อนแต่ไร
พวกเราก็เคยมาเล่นที่นี้ ภัยอะไรก็ไม่มี บัดนี้เกิดมีภัยแก่
พวกเราเพราะเหตุอะไร นางกินรีทั้งปวงของเรามีหทัย
เศร้าหมอง เป็นทุกข์ จึงกล่าวกันว่า พวกเราจะกล่าวแก่
พระบิดาอย่างไรว่า นายพรานจับนางมโนห์ราไป พระราช-
มารดาจะถามพวกเรา พวกเราจะตอบพระราชมารดาอย่างไร
พวกเราตายเสียที่นี้จะดีกว่า เว้นนางมโนห์ราแล้วจักไปอย่างไร

โอ้ มีทุกข์มีหทัยเศร้าหมอง พวกเราตายเสียที่นี้จะดีกว่า ตายพร้อมกับนางมโนห์ราจะเป็นการประเสริฐกว่าสำหรับพวกเรา

ลำดับนั้นนางทั้งปวงเปลื้องอาภรณ์ของตนสยายผมไว้ข้างหลัง ไปยอดเขาไกรลาศแล้วหมอบลงแทบเท้าของพระเจ้าทุมราช คร่ำครวญกล่าวคาถานี้ว่า

เทว พวกข้าพระองค์ฉิบหายแล้ว นางมโนห์ราผู้พี่ของข้าพระองค์ ถูกนายพรานจับไปเหมือนเสือจับเนื้อก็ปานกัน

พระเทวีผู้พระราชมารดาทรงสดับถ้อยคำของนางกินรีเหล่านั้น ทรงมีพระหฤทัยหวั่นไหวคร่ำครวญอยู่ จึงตรัสสามคาถานี้ว่า

โอ้มโนห์ราเทวีเจ้าเป็นลูกที่รักของแม่ แม่คงมีทุกข์อยู่ทุกเมื่อด้วยไม่เห็นหน้าเจ้า เราตายเสียเป็นการดีกว่า จะประโยชน์อะไรด้วยการอยู่ที่ปราศจากลูกมโนห์รา โอ้ลูกรักของแม่ ชีวิตแม่คงไม่มีถ้าปราศจากลูก เพราะไม่เห็นหน้าลูกแม่ก็จักตายเร็วทีเดียว

พระเทวีนั้นครั้นคร่ำครวญอย่างนี้แล้วจึงไปประทับอยู่สำนักพระเจ้าทุมราช แล้วตรัสสนทนากับพระราชา แต่นั้นมา พระเทวีราชมารดากับพระราชาพร่ำเพ้ออยู่ มีพระเนตรเต็มด้วยอัสสุชล ทรงพร่ำแต่กันแสงอยู่ตลอดเวลา พระเทวีทรงคร่ำครวญแล้วจึงทูลพระเจ้าทุมราชอย่างนี้ว่า มหาราช ถ้าอย่างนี้หม่อมฉันจะไปค้นหาลูก พระเจ้าทุมราชจึงตรัสกับพระเทวีว่า แม่นางผู้เจริญ เธอไปก็สามารถค้นหามโนห์ราลูกของเราได้ พระเทวีทรงสดับพระราชดำรัสนั้น ทรงสยายพระเกศาไว้บนหลังของพระองค์พร้อมกับบริวารทะยานขึ้นเวหา

กาลนั้น นายพรานนั้นก็รีบเข้าไป ใคร่จะจับมือนางมโนห์ราจึงไปยืนใกล้นาง มโนห์ราเทวีเห็นนายพรานมาอยู่อย่างนั้น จึงกล่าวกับเขาว่า นายพรานผู้เจริญ เมื่อท่านถูกมือเรา เราจะไม่มีชีวิตอยู่ในโลกนี้ ฉะนั้น ท่านจงเปลื้องนาคบาศออกจากมือเรา ส่วนข้าพเจ้าจักนำตนไปเอง นายพรานจึงเปลื้องนาคบาศออกจากมือของนาง

แล้วกล่าวว่า เทวีท่านจงให้เครื่องประดับปีกและหางแก่ข้าพเจ้าเถิด มโนห์ราเทวีจึงเปลื้องเครื่องประดับปีกและหางจากกายส่งให้ที่มือนายพราน จึงคุกเข่าทั้งสองของตนบนแผ่นดินบ่ายหน้าต่อทิศอุดรนอบน้อมมารดาบิดา เหมือนยืนอยู่ตรงหน้ามารดาบิดา กล่าวสามคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่แม่เจ้า วันนี้เป็นการเห็นท่านทั้งสองครั้งสุดท้าย
ฉะนั้นขอพระบิดามารดาจงอดโทษแก่ลูกด้วยเถิด ลูกจะไปกับ
นายพรานป่า ข้าแต่แม่ กุณฑลนี้ของลูกรุ่งโรจน์ด้วยรัตนะ
ต่าง ๆ เมื่อแม่ใคร่จะเห็นลูกก็จงดูกุณฑลนั้นเถิด ข้าแต่แม่
และพ่อ ขอท่านทั้งสองอย่าได้ทำอะไรเป็นบาปกรรมเลย ลูก
อยู่ในอำนาจของเขาแล้วจึงต้องไปกับเขา

นางมโนห์ราเทวีครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วจึงมากับนายพรานป่าเดินมาถึงช่องภูผา หันหน้าแล้วเปลื้องเครื่องประดับสังวาลแก้วของตนแล้วฝากฝังกับพระยาหิมพานต์ว่า ข้าแต่พระยาหิมพานต์เจ้า ถ้ามารดาของข้าพเจ้ามาที่นี้ที่ช่องภูผา ขอท่านจงให้เครื่องประดับนี้แก่ท่านแล้วกล่าวอย่างนี้ว่า นี้เครื่องประดับสังวาลแก้วของธิดาท่าน แล้วคร่ำครวญอยู่ที่นั้นได้กล่าวสามคาถานี้ว่า

ลูกขอถวายบังคมพระบาททั้งสองของพระบิดามารดา
ลูกเคยเฝ้าอยู่ ขอพระบิดาพระมารดาของลูกจงเสด็จมาที่นี้
โดยเร็ว ครั้งสุดท้ายแล้วที่ลูกจะเห็นพระองค์ทั้งสอง ยาก
นักหนาแล้วที่ลูกจะพบท่านทั้งสองในกาลทั้งปวง ความ
พรั่งพร้อมกับความพลัดพรากนี้เป็นธรรมดาของสัตว์โลก
สภาพที่เที่ยงแท้แม้สักหน่อยหนึ่งของสัตว์โลกนั้นไม่มีเลย
ในโลก สัตว์ทั้งปวงพร่ำเพ้ออยู่เป็นนิตย์ในโลกนี้ทุกเมื่อ

แลเมื่อนางมโนห์ราเทวีครั้นกล่าวคาถาอย่างนี้จึงมากับนายพรานป่า

สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์เมื่อทรงจะประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสถามว่า

ครั้งนั้นนางมโนห์ราเทวี เฝ้าแต่คร่ำครวญลุกขึ้นแล้ว
ที่นั้น ได้ไปกับนายพราน พรานปุณฑริกไปกับนางมโนห์รา
เดินป่าถึงปัญจาลนครโดยลำดับ

ครั้งนั้น พรานป่าเมื่อไปกับนางมโนห์รานั้น ไม่ให้โลภตัณหาเกิดขึ้น ไม่ให้ความคิดแม้สักว่าจะถูกเท้าและมือของนางเกิดขึ้น เพราะเหตุไร พระว่าธรรมดาคนที่เป็นกาลกิณีบางคราวก็ไม่สมควรกับสิริ ฉะนั้นเขาจึงไม่อาจทำความเชยชมด้วยกามตัณหากับนางมโนห์ราได้ จึงได้ความคิดว่า เอาเถิดเราจักหานางกุมารีนี้ไปให้เป็นหญิงบาทจาริกาแห่งพระสุธนกุมาร พระลูกเจ้าของเรา จึงพานางไปบ่ายหน้าต่ออุตร-ปัญจาลนคร ไม่นานนักออกจากป่าก็ถึงเมืองโดยลำดับ

วันนั้นนั่นเอง พระโพธิสัตว์เสด็จทรงช้างมงคลชื่อว่ากุมาริกที่ครบด้วยลักษณะช้างมงคลทุกอย่าง พร้อมกับบริวารของพระองค์เสด็จไปพระราชอุทยาน ทอดพระเนตรเห็นพรานป่าเดินมาแต่ไกล มีนางมโนห์ราเทวีเดินตามเข้ามาข้างหลัง พอทอดพระเนตรเห็นพระเทวีเท่านั้นก็เกิดความสิเนหาอย่างหนัก ด้วยพระหฤทัยที่มีความรักต่อกันในกาลก่อน จึงส่งราชบุรุษไปคนหนึ่ง ตรัสว่า ท่านจงรีบไปนำชายคนหนึ่งมาพร้อมกับหญิงนั้น ราชบุรุษนั้นรีบไปนำนายพรานป่ามากับนางมโนห์รานั้นมาเฝ้า พอทอดพระเนตรเห็นนายพรานป่าที่มาใกล้พระองค์ จึงตรัสกับเขาว่า พ่อชื่ออะไร เขากราบทูลว่า ข้าพระองค์ชื่อปุณฑริก พระเจ้าข้า ฯ พ่อมาแต่ไหน ฯ ทรงสดับว่าจากหิมวันตประเทศพระเจ้าข้า ตรัสถามเขาอีกว่า เพราะเหตุไรท่านจึงมาที่นี้ นายพรานจึงทูลว่าข้าแต่พระราชบุตรเจ้า บัดนี้ข้าพระองค์นำพระราชกุมารีนี้ชื่อว่ามโนห์รา ซึ่งเป็นพระ-ธิดาของพระยาวิชาธรมาเพื่อเป็นบาทจาริกาของพระองค์ พระเจ้าข้าพระมหาสัตว์ทรงสดับคำนั้นแล้ว ทรงมีพระหฤทัยเปี่ยมด้วยปีติจึงได้พระราชทานพระธำมรงค์เพชรมีค่าแสนหนึ่งแก่พระเทวีนั้นก่อน จากนั้นจึงได้พระราชทานสักการะเป็นอันมากแก่เขา

พระมหาสัตว์ได้พักพระเทวีมโนห์ราไว้ในพระราชอุทยานนั้น ส่งราชบุรุษไปคนหนึ่ง ตรัสว่าท่านจงไปพระนครแล้วกราบทูลเหตุนี้แก่พระราชบิดามารดาของเรา ราชบุรุษนั้นรีบไปกราบทูลความนั้นแด่พระราชาและพระเทวี กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทรงสดับคำกราบทูลแล้วทรงมีพระหฤทัยยินดี กาลนั้นพระเจ้าอาทิจวังสมหาราช ราช

บิดาขฺองพระสุธนกุมารเกิดความอัศจรรย์พระทัย จึงตรัสเรียกพระนางจันทาเทวีอัครมเหสีของพระองค์มาว่า พระนางผู้เจริญน่าอัศจรรย์หนอบุตรของเราทำบุญไว้สั่งสมบุญไว้จึงได้ดี เขาเกิดในกำเนิดมนุษย์เพราะอานุภาพของตนทีเดียว จึงได้ธิดาของพระยาวิชาธรเสมอด้วยเทพอัปสรเป็นภรรยาของตนแล้ว จึงให้ประดับตกแต่งอุตรปัญจาลนครให้งามดุจดาวดึงส์บุรีแล้วให้ตีกลองเป่าร้องว่า พวกมนุษย์ชาวพระนครจงนำบรรณาการหลายๆ อย่างมาพระราชอุทยาน เพื่อต้อนรับพระนางมโนห์รากุมารีราชธิดาของพระยาวิชาธรสุณิสาของเรา ชาวพระนครจึงถือบรรณาการหลายอย่างออกจากพระนครไป พระเจ้าอาทิจวังสมหาราชมีหมู่พลมากแวดล้อมเสด็จไปพระราชอุทยานนั้น ทรงรับนางมโนห์ราเทวีมาจากพระราชอุทยาน ทรงให้ตบแต่งพระนครแล้วรับสั่งให้ทำมงคลทั้งสามคือ ปราสาทมงคล อาวาหมงคล และอภิเษกมงคล แก่สุธนกุมารพระราชบุตรของพระองค์คราวเดียวกัน กาลนั้นพระโพธิสัตว์ทรงตั้งพระเทวีนั้นในตำแหน่งอัครมเหสี ทรงสำเร็จการประทับอยู่อันเป็นมงคลกับพระ-อัครมเหสีนั้น จำเดิมแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ไม่ทรงเหลียวดูหญิงอื่นที่เหลือด้วยอำนาจกิเลสกาม ทรงเสวยความสุขอย่างมากดุจความสุขอันเป็นทิพย์กับด้วยพระอัครมเหสีนั้น ประทับอยู่เสวยความสุขในราชสมบัติในอุตรปัญจาลนคร

ฝ่ายพระเทวีพระราชมารดานางมโนห์รานั้นทรงลงจากอากาศ ค้นหานางมโนห์ราราชธิดาของพระองค์ เสด็จไปที่ฝั่งสระโบกขรณีนั้น ทอดพระเนตรเห็นแก้วกุณฑลซึ่งเกลื่อนกราดด้วยดอกไม้ต่างๆ ทรงล้มลงที่นั้นประหนึ่งว่าพระบาทแตกทรงคร่ำครวญร่ำไรพลางตรัสสองคาถาว่า

แม่มาได้เห็นแก้วกุณฑลและดอกไม้ที่ริมสระ เครื่องประดับหน้าชื่อมหาจุมพิตรนั้นแม่ไม่เห็น แม่พลัดพรากจากลูกบัดนี้แม่ไม่เห็นเจ้ามโนห์รา ลูกรักของแม่ซึ่งงามดุจเหมือนพระจันทร์เต็มดวง พระมารดานั้นครั้นคร่ำครวญอย่างนี้ ทรงประคองพระพาหาทั้งสองแล้วสลบลงที่ขอบสระ

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

กาลนั้นพระเทวีทรงล้มลุกคลุกคลานร่ำไร สายอัสสุชล-นัยน์หลั่งไหลอยู่ปรากฏประดุจคนบ้าทรงประคองพระพาหาทั้งสอง สยายพระเกศาเดินตามรอยบาทนางมโนห์ราลูกรักเข้าไปในป่าหิมพานต์ ทรงตรวจดูพระราชธิดา เห็นเครื่องประดับในที่นั้น ทรงกันแสงแล้วล้มลงในเวลานั้นอีก เมื่อพระนางกลับได้พระสติแล้ว ทรงกันแสงหนักขึ้นอีกว่า

เห็นพระลูกแก้วของเราคงจะไปทางนี้ แม่มิได้เห็นพระลูกแก้ว เห็นแต่เครื่องประดับ แม่ร้องไห้เมื่อได้เครื่องประดับนี้ พระเทวีเอาเครื่องประดับแนบกับพระอุระคร่ำครวญงันงกเดินไปตามป่าหิมพานต์ ทอดพระเนตรเห็นหมู่ไม้ต่าง ๆ ทรงคร่ำครวญว่า ความสมหวังและความพลัดพรากนี้เป็นของแน่นอนของสัตว์ทั้งหลายแล้ว

พระเทวีคร่ำครวญอย่างนี้แล้วเสด็จกลับจากป่าหิมพานต์ มายอดเขาไกลาสได้เสด็จไปเฝ้าพระเจ้าทุมราช ครั้นนั้นพระราชาเมื่อจะตรัสถามพระนางจึงตรัสคาถานี้ว่า

แน่ะพระเทวีผู้เจริญ เธอเที่ยวไปตามหุบเขาและแนวไม้ได้พบธิดาของเราไหม

พระเทวีราชมารดาจึงกราบทูลว่า

ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่พบมโนห์ราธิดาของเราพบแต่เครื่องประดับที่วางไว้ระหว่างป่าหิมพานต์

นางกินรีแม้ทั้งหมดพากันมานั่งล้อมพระเทวีพิลาปร่ำไรที่นั้น สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนี้จึงตรัสว่า

นางกินรีทั้งปวง เมื่อพระเทวียังไม่เสด็จกลับมา ต่างล้อมรอบพระราชบิดาพิลาปรำไร

มีพราหมณ์คนหนึ่งชื่อกุศลชำนาญเวท ทำการบำรุงพระมหาสัตว์ทุก ๆ วัน พระมหาสัตว์ทรงเห็นพราหมณ์นั้นเหนื่อยยาก ตรัสถามว่า พราหมณ์ท่านอุปัฏฐากเพื่ออะไร พราหมณ์ได้ฟังพระดำรัสนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า เมื่อพระราชบิดาของพระองค์สวรรคตแล้ว ข้าพระองค์ได้ปรารถนาตำแหน่งปุโรหิตของพระองค์ ขอจงทรงประทานตำแหน่งปุโรหิตของบิดาของข้าพระองค์ดุจบิดาข้าพระองค์แก่ข้าพระองค์เถิด ขอจงไม่พระราชทานแก่ผู้อื่น ฯ ทรงรับว่า ดีละพราหมณ์

ครั้งนั้นปุโรหิตพราหมณ์บิดาของพราหมณ์นั้นฟังความนั้นจากถ้อยคำของคนอื่น ได้ผูกเวรพระมหาสัตว์ จึงกราบทูลยุยงพระราชาในที่ลับว่า ข้าแต่มหาราชสุธนกุมารพระราชบุตรของพระองค์คิดจะปลงพระชนม์พระองค์ปรารถนาจะเป็นพระราชาเสียเอง พระราชาทรงสดับคำกราบทูลนั้นไม่ทรงเชื่อได้ทรงนิ่งอยู่ประดุจว่าไม่ฟัง ปุโรหิตพราหมณ์นั้นละอายอยู่ด้วยถ้อยคำของตนเก้อเขินนั่งอยู่ในสำนักพระราชานั้น ต่อนั้นมาหมู่บ้านชายแดนของพระเจ้าอาทิจวังสะเดือดร้อนเพราะข้าศึกพระราชาทรงใคร่จะปราบโจรให้สงบจึงรับสั่งให้ทำทางไปที่นั้น ปุโรหิตเห็นดังนั้นจึงเข้าไปเฝ้าแล้วกราบทูลว่า มหาราช ขอพระองค์อย่าเสด็จไปที่นั้นเลย ขอจงส่งพระราชบุตรของพระองค์ไปปราบหมู่โจรให้สงบ ทีนั้นพระราชาทรงตรัสว่า ปุโรหิตผู้เจริญบุตรของเรานี้ยังเด็กไม่ฉลาดในการรบ ปุโรหิตฟังคำนั้นแล้วกราบทูลว่าข้าแต่มหาราชสุธนกุมารแม้หนุ่มแต่มีปัญญามาก ฉลาดในเหตุทั้งปวงไม่สามารถจะทำเหตุเท่านี้หรือ พระราชบุตรสามารถทำสิ่งนั้นได้ ฉะนั้นขอพระองค์อย่ามีความสงสัยในเหตุนี้เลย ทรงเชื่อปุโรหิตแล้วตรัสเรียกสุธนกุมารมาว่า พ่อสุธน หมู่บ้านชายแดนของเราถูกพวกโจรปล้น เจ้าจงไปปราบหมู่โจรนั้นให้สงบนะลูก พระโพธิสัตว์รับพระดำรัสพระราชบิดาพลางกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้สมมติเทพ ข้าพระองค์จักให้โจรพวกนั้นหนีไป แล้วเสด็จไปราชสำนักพระมารดา กราบทูลความที่ตนถูกพระราชบิดาส่งไป แล้วกลับมาราชนิเวศน์ของตนบอกเนื้อความนั้นแก่นางมโนห์รา นางมโนห์ราเทวีพอได้ฟังคำนั้นประดุจมีหทัยแตกเจ็ดเสี่ยง ล้มลงร่ำไรแทบบาทมูลของพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระราชสามี หม่อมฉันเว้นพระองค์เสียไม่มีที่พึ่งจักถึงความตาย ถ้าหม่อมฉันอยู่ที่นี้พระองค์จักไม่ทราบความเป็นไปของหม่อมฉัน พระมหาสัตว์ทรงสดับคำนั้นทรงปลอบพระนางว่า นางผู้เจริญเธออย่าเศร้าโศกร่ำไรเลย เราไปที่นั้นไม่เนิ่นช้า จะ

กลับมาโดยเร็ว ทรงมีหมู่พลสี่เหล่าแวดล้อมประทับนั่งบนคอช้าง ยกเศวตฉัตรเสด็จออกจากพระนครไป ขณะนั้นอารักขเทวดาในพระนครทั้งสิ้นประกาศกันและกันแล้วกล่าวสองคาถานี้ว่า

ท่านผู้เจริญ เราทั้งหลายทั้งปวงผู้เป็นเทวดา สถิตอยู่ในที่
ทั้งปวงจะรักษาสุธนกุมารพร้อมทั้งเสนาผู้เสด็จไปที่นั้น
ทุกเมื่อ สุธนกุมารเสด็จออกไปวันนี้เพื่อรบกับพวกโจรนั้น
พวกท่านจงไปกับสุธนกุมารพร้อมด้วยเสนาของตน

เทวดาทั้งปวงครั้นประกาศแก่กันและกันอย่างนี้แล้วออกไปพร้อมกับพระโพธิสัตว์ ซึ่งเสด็จไปพร้อมเสนาของตนในวันนั้น

พระศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

เทวดาทั้งหลายไปข้างหน้าข้างหลังทำการอารักขาสุธนกุมารในที่ทั้งปวงทุกเมื่อว่า คนทั้งหลายเหล่านั้นอย่ามีอุปัทวะอะไรในที่นั้น บางพวกถือพระขรรค์ บางพวกถือธนูไปข้างหน้าข้างหลังรักษาสุธนกุมารตลอดกาล พลช้าง พลม้า พลรถและพลเดินเท้า ซึ่งย่ำยีเสนาของฝ่ายอื่นได้ ไปข้างหน้าข้างหลังรักษาพระสุธนกุมารพร้อมทั้งเสนา หมู่เสนาของสุธนกุมารนั้นมิใช่น้อยงดงามด้วยธงชัย เสียงกึกก้องของหมู่เสนาดังสะเทือนไปประดุจแผ่นดินจะทำลาย ทหารบางพวกสวมเกราะ เปล่งเสียงโห่ร้องบันเทิงอยู่ข้างหน้า เสียงตะโพนบัณเฑาะว์สังข์กลองดังกึกก้องไปตลอดที่นั้น ประดุจเสียงกึกก้องมหาสมุทร แสงรัศมีพระขรรค์สว่างไสวไปทั่วทิศทั้งข้างหน้าข้างหลังหมู่ทหาร

พระมหาสัตว์มีหมู่ทหารใหญ่แวดล้อมอยู่ด้วยราชสมบัติได้เสด็จไปปัจจันตคามนั้นด้วยอานุภาพพระมหาสัตว์และของเทวดา ปัจจามิตรสักคนไม่อาจอยู่สู้หน้าพระมหาสัตว์ เหล่าปัจจามิตทั้งหมดพ่ายแพ้พากันหลีกหนีจนไม่เห็นพระโพธิสัตว์

วันนั้นพระเจ้าอาทิจวังสะพระราชบิดาพระโพธิสัตว์ทรงสุบินนิมิตในเวลาใกล้รุ่งว่า พระอันตะของพระองค์ออกจากพระอุทรเวียนรอบชมพูทวีปสามรอบแล้วจึงกลับเข้าไปตั้งอยู่ในพระอุทรดั่งเดิม พระราชาทรงตื่นบรรทมทรงสะดุ้งกลัวประทับนั่งบนพระที่ของพระองค์ เมื่อราตรีสว่างแล้วทรงถามถึงสุบินนิมิตกับปุโรหิตผู้มาบำรุงพระองค์แต่เช้าเทียว ปุโรหิตฟังพระดำรัสนั้นดีใจว่า บัดนี้ความปรารถนาของเราถึงที่แล้ว วันนี้เราจะเห็นความฉิบหายของศัตรูจึงกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพพระองค์ทรงสุบินนิมิตไม่ดี พระราชาตรัสถามเขาว่า ด้วยเหตุไร เพราะสุบินนิมิตนี้ความเสื่อมหรือความเจริญจะมีแก่เรา ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ เพราะสุบินนิมิตไม่ดีนี้ความเจริญจักไม่มีแก่พระองค์ ตรัสถามอีกว่า ผู้เจริญเพราะสุบินนิมิตไม่ดีนี้เหตุอะไรจักมีแก่เรา ทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ พระสุบินนิมิตไม่ดีนี้อันตรายสามอย่างพึงปรากฏ คือ พระองค์ พระเทวี และราชสมบัติ พึงฉิบหายโดยไม่ต้องสงสัย พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วทรงเช็ดพระเสโทจากพระกายตั้งพระสติแล้วตรัสถามเขาอีกว่า พะนาย บัดนี้เราจะทำอย่างไร กราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพขอพระองค์บูชายัญโดยเร็ว ตรัสถามว่า ผู้เจริญการบูชายัญนั้นจะใช้วัตถุอะไร พราหมณ์นั้นเมื่อจะแสดงการบูชายัญแก่พระราชาจึงกราบทูลสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่มหาราช พระสุบินนิมิตของพระองค์ไม่ดี ข้าพระ-
องค์จะกราบทูลตามพระเวทว่า ผู้ใดใช้สัตว์มีชีวิตบูชายัญ ความ
ฝันของผู้นั้นจะหายไปโดยเร็ว ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จง
รีบทำบูชายัญ อันตรายใดๆ จะได้ไม่มีแก่พระองค์ พระองค์
กับพระเทวีจักครองราชย์ต่อไป

ลำดับนั้นพระราชาทรงสดับคำของปุโรหิตนั้น ทรงรับสั่งใช้อำมาตย์ทั้งหลายว่า ผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้พวกท่านจงประชุมพรานป่าทั้งหมดที่พระลานหลวงโดยเร็ว อำมาตย์เหล่านั้นจึงจัดการประชุมพรานป่าทั้งหมดที่พระลานหลวงเมื่อจะกราบทูลพระราชา จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่มหาราชคนทั้งหลายผู้มีกำลังท่านเรียกว่าพราน
เขาเหล่านั้นทั้งหมดถือธนูดุร้ายเที่ยวในป่า พระองค์เป็นเหมือน
นายของเขาให้ฆ่าใครก็ได้

พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วเมื่อจะทรงบังคับจึงตรัสว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านมาประชุมกันในที่นั้นแล้ว จงใคร่ครวญพวกพรานมากันแล้วในที่นี้ พรานนำสัตว์มีชีวิตมาเพราะเหตุความสุขแห่งชีวิต เราจะบูชายัญด้วยสัตว์สองเท้า สี่เท้า ไม่มีเท้า มีเท้ามาก บุรุษและหญิงทั้งหลาย

ลำดับนั้น พวกนายพรานรับพระดำรัสแล้วจึงไปป่าจับสัตว์มีชีวิตทั้งปวงมาไว้ที่ทำบูชายัญเมื่อจะกราบทูลพระราชา จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่สมมติเทพ ขอถวายบังคมพระบาท พวกข้าพระองค์ทั้งหมดจับสัตว์ทุกชนิดและก่อไฟไว้ในที่บูชายัญตามพระราช-ดำรัสแล้ว

พระราชาทรงสดับคำนั้นมีพระทัยยินดี ทรงสนทนากับปุโรหิตอยู่ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

พระราชา ทรงสดับคำกราบทูลของพวกพราน มีพระทัยยินดีร่าเริง

เมื่อจะตรัสกับปุโรหิตได้ตรัสคำนี้ว่า ปุโรหิต ท่านจงบูชายัญ ทำทุกอย่างนั้นโดยเร็ว เราต้องการไม่มีภัยทุกเวลา ท่านจงทำความสวัสดีแก่เราเถิด ปุโรหิตฟังพระดำรัสนั้นแล้วไปที่บูชายัญ เห็นสิ่งของเครื่องบูชาทุกอย่างจึงเข้าไปเฝ้าพระราชากราบทูลว่า เครื่องบูชาทุกอย่างในที่บูชายัญของพระองค์ครบทุกอย่าง แต่ว่าสิ่งหนึ่งไม่มีในที่บูชายัญนั้น พระราชาตรัสถามเขาว่า พรานของอย่างหนึ่งไม่มีในเครื่องบูชายัญนั้นอะไร เขากราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าธิดาวิชาธรไม่มีในเครื่องบูชายัญนั้น ทรงตรัสว่า ปุโรหิต เราจะได้ธิดาของวิชาธรแต่ไหน นางนั้นพวกเราหาได้ยากทีเดียว กราบทูลว่ามหาราชเจ้า นางมโนห์ราเทวีพระสุณิสาของพระองค์ก็เป็นธิดาของวิชาธร ฯ พรานท่านอย่ากล่าวคำอย่างนี้ใกล้เรา นางมโนห์ราเทวีธิดาของวิชาธรนั้นเหมือนดวงใจของบุตรเรา บุตรของเราเว้นนางเสียก็อยู่ไม่ได้ อีกอย่างหนึ่งจะมีประโยชน์อะไรด้วยการบูชายัญอย่างนั้น การจับเอาลูกสะใภ้ของตนบูชายัญไม่สมควร ฯ กราบทูลว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า พระองค์อย่าตรัสถึงควรไม่ควร แต่พระองค์จงตรวจดูพระองค์ พระเทวีและราชสมบัติเถิด พระราชาทรงสดับคำนั้นจึงตรัสว่า ท่านนั้นแหละจงบูชายัญ เราจักฆ่านางมโนห์ราเทวีอัครมเหสีบุตรของเราอย่างไร เราจะไม่ฆ่านาง เพราะการบูชายัญอย่างนั้นแน่ ปุโรหิตฟังพระดำรัสนั้นจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ขอเดชะ ขอพระองค์จงทรงฟังคำของข้าพระองค์ บัณฑิต
ทั้งหลายย่อมไม่สรรเสริญผู้รักษาคนอื่น แต่สรรเสริญ
ผู้รักษาตน ไฟย่อมตกไปบนศีรษะของผู้ละทิ้งบุตรในกาลนั้น
พระองค์มีทุกข์แต่ให้ผู้อื่นแสวงหาความสุขทุกเมื่อได้อย่างไร
ฉะนั้นขอพระองค์จงรักษาตน นางมโนห์รามีประโยชน์อะไร
พระองค์จงรักษาตน บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญผู้รักษา
ตน ประโยชน์ย่อมเป็นของตนเพราะการยกย่องผู้นั้นด้วยการ
สรรเสริญอย่างใดอย่างหนึ่งที่อ่อนหวานหรือกระด้าง ขอ
พระองค์จงทรงประพฤติธรรมโดยชอบต่อภายหลังเถิด

เมื่อปุโรหิตกราบทูลอย่างนี้ พระเจ้าอาทิจวังสะได้ทรงนิ่ง ทราบว่าพระราชาทรงอดทนโดยทรงนิ่งเสีย จึงจัดแจงที่บูชายัญมาเพื่อจะจับนางมโนห์รา ลำดับนั้นเสียงโกลาหลเกิดขึ้นกระฉ่อนไปทั่วเมือง

ครั้งนั้นมหาชนจึงกราบทูลความเป็นไปนั้นแด่พระนางมโนห์ราเทวี เมื่อพระเทวีทรงสดับคำนั้น มีพระทัยปานจะแตก จึงเข้าไปเฝ้าพระเทวีมารดาพระโพธิสัตว์หมอบที่พระบาทด้วยเศียรเกล้า ทรงคร่ำครวญร่ำไรอย่างหนักดุจสามารถให้พระทัยของพระเทวีนั้นแตก จึงกราบทูลพระเทวีอย่างนี้ว่า ข้าแต่แม่เจ้า นัยว่า พระราชาอาทิจวังสะทรงรับสั่งให้จับหม่อมฉันตามคำของปุโรหิตเอาบูชายัญ ขอพระองค์อนุเคราะห์หม่อมฉันจึงทูลอ้อนวอนจนกว่าพระสวามีของหม่อมฉันจะเสด็จกลับมา ถ้าพระสวามีหม่อมฉันเสด็จมา ณ ที่นี้ หม่อมฉันจะถวายบังคมที่พระบาทของเธอ จักให้อดโทษต่อหม่อมฉัน เมื่อนั้นมหาราชจงทำลายหม่อมฉันออกเป็น ๗ เสี่ยงตามพอใจเถิด พระนางจันทาเทวีทรงฟังคำของนางมโนห์ราเทวีนั้น ทรงรับคำแล้วพร้อมบริวารของตนได้ไปราชสำนัก ปุโรหิตทราบว่าพระนางจันทาเทวีเสด็จมา ได้ให้สัญญาแก่คนของตน แม้บุรุษเหล่า

นั้นก็รับคำต่างห้ามพระเทวีตามคำ พระนางจันทาเทวีเมื่อไม่ได้โอกาสจะไปราชสำนักพระเจ้าอาทิจวังสะได้ กลับจากที่นั้นขึ้นปราสาทอีก ทรงสวมกอดนางมโนห์ราเทวี พระสุณิสาของพระองค์ทรงกันแสงว่า ลูกเอ๋ยแม่ไปจากนี้ไม่ได้โอกาสไปราชสำนักจึงกลับจากที่นั้น บัดนี้แม่จะทำอย่างไรเล่าลูก นางมโนห์รานั้นฟังพระดำรัสนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่แม่เจ้าถ้าไม่ได้โอกาสนั้น หม่อมฉันจักตายแน่ทรงคร่ำครวญร่ำไรอยู่จึงตรัสสามคาถานี้ว่า

เสด็จแม่ หม่อมฉันมีประโยชน์ในยัญของท่านหรือคนเหล่าอื่นจะฆ่าหม่อมฉันนำไปบูชายัญ หม่อมฉันขาดพระราชสวามี ไม่มีที่พึ่งจักตายแน่แท้ ถ้าพระสุธนของหม่อมฉันอยู่ที่นี้ขอพระสุธนจงเสด็จมา หม่อมฉันไม่มีที่พึ่งแล้วเสด็จแม่เจ้าขา หม่อมฉันขาดพระราชสามีจักตายในที่นี้แน่ หม่อมฉันไม่มีผู้ต้านทาน จักตายเสียแน่แล้ว

เมื่อคร่ำครวญอย่างนี้ นางมโนห์ราจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ถ้ากระนั้นขอจงพระราชทานเครื่องประดับพร้อมทั้งเครื่องประดับเท้าแก่หม่อมฉัน หม่อมฉันจะฟ้อนเพื่อบูชายัญนั้น ๆ

ลำดับนั้น พระนางจันทาเทวีทรงถือเครื่องประดับทั้งหมด ทั้งเครื่องประดับเท้าด้วย ส่งที่มือนางมโนห์รานั้น ทรงสวมกอดร่ำไรได้ตรัสสองคาถานี้ว่า

ลูกแม่มาที่นี้ เห็นปราสาทว่างเปล่าลูกจะถามแม่ว่าลูกไปไหน จะกล่าวเรื่องลูกสะใภ้แก่เขาอย่างไร ถ้าพระสุธนยังมีพระชนม์อยู่ ขอแม่ผู้เป็นสะใภ้จงมาที่นี้ ถ้าพระสุธนสิ้นพระชนม์ขอแม่จงรีบกลับ ขอแม่จงเยี่ยมพระสุธนบุตรของแม่และตัวแม่บ้างนะ

นางมโนห์ราฟังดำรัสประคองอัญชลีขึ้นเหนือเศียรเกล้า ถวายบังคมพระนางจันทาเทวี ถือเครื่องประดับทั้งปวง พร้อมเครื่องประดับเท้าของตน ตบแต่งตนแล้วยืนบนอาสนะต่ำที่นั้น กราบทูลอย่างนี้ว่า ถ้าว่าบุตรของพระองค์ สามีของหม่อมฉันมาที่นี้

ขอพระองค์จงตรัสกับเขาตามคำของหม่อมฉันว่า เมื่อจะไปมโนห์ราชายาของเธอขอถวายบังคมพระบาทเจ็ดครั้ง จงอดโทษแก่เธอ และเธอจงอดโทษแก่นาง นางมโนห์ราครั้นกล่าวอย่างนี้ ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ปรารภพระโพธิสัตว์พระราชสามีของตนในทิศตะวันออก กล่าวอีกว่า ขอความทุกข์เพราะพลัดพรากจากสามีของเราจงอย่ามีแก่ใครๆ แล้วกล่าวคาถาว่า

เสด็จแม่ หม่อมฉันขอถวายบังคมพระบาทหม่อมแม่และ
พระสามีของหม่อมฉันด้วยเศียรเกล้า หม่อมฉันถวายบังคม
พระบาท ขอหม่อมแม่จงตรัสในกาลทุกเมื่อ นี้เป็นการเห็นทั้ง
พระองค์และหม่อมฉันครั้งสุดท้าย ซึ่งหาไม่ได้ง่าย การพบปะ
และการพลัดพรากนี้เป็นธรรมดาสัตว์โลก

นางมโนห์ราครั้นกล่าวอย่างนี้ หมอบลงที่พระบาทของแม่พระสามี ให้พระนางจันทาเทวีอดโทษต่อตน พระนางจันทาเทวีทรงสวมกอดนางมโนห์รา คร่ำครวญกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เราได้พรากลูกเนื้อและลูกนกไปจากอกแม่ในปางก่อน
ความพลัดพรากจากพระราชสามีจึงมีด้วยผลของกรรมนั้น
ลูกเอ๋ย เวลานี้แม่ไร้ที่พึ่งจะซัดเซพเนจรเที่ยวหาลูกสะใภ้
ตลอดกาล ทั่วแว่นแคว้นตลอดทั้งป่าไม้ ภูเขาเหมือนแม่เนื้อ
ขอเหล่าเทพผู้สถิตอยู่ตามต้นไม้ ภูเขา แนวป่า อากาศ
กระทั่งท้องทะเลเป็นต้น จงนำบุตรของข้าพเจ้ากลับมาโดย
เร็วเถิดลูกเอ๋ย แม่คงไม่มีชีวิตแน่ เมื่อเห็นบุรีมีแต่ว่างเปล่า
เป็นทุกข์อยู่ค่ำเช้าเหมือนนกที่สูญรังไปฉะนั้น

เมื่อพระนางจันทาเทวีคร่ำครวญร่ำไรอยู่นั้น พวกราชบุรุษต่างกรูกันขึ้นปราสาทหมายจับนางมโนห์รา เมื่อเห็นพวกราชบุรุษเหล่านั้น นางมโนห์ราจึงถวายบังคมพระเทวีพลางกราบทูลลาว่า พระแม่เจ้า ลูกขอลาไปก่อน ได้เหาะขึ้นไปยังที่อื่น มุ่งหน้าตรงไปยังหิมวันตประเทศ มาถึงที่อยู่ดาบสนั้น ลงแล้วจึงไหว้แทบเท้าดาบสนั้น บอกเรื่องราวทั้งหมดให้ทราบแล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ถ้าพระสุธนสามีของข้าพเจ้าตามหา

ข้าพเจ้ามาที่นี้ ขอท่านจงให้ผ้ากัมพลและพระธำมรงค์เพชรนี้แก่เขา และขอให้ท่านจงกล่าวแก่เขาตามคำของข้าพเจ้าว่า มโนห์ราภรรยาของท่านขอถวายบังคมพระบาทท่าน ถ้าพระราชบุตรสุธนสามีของข้าพเจ้าจะไปตามให้ลึกมากไปกว่านี้ ขอท่านจงกล่าวว่าข้างหน้าหนทางไม่ดีเป็นทางของหมู่อมนุษย์สัญจรไปมา เพราะฉะนั้นพระราชสามีของข้าพเจ้าจงกลับแต่ตรงนี้ ข้าแต่ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงกล่าวอย่างนี้ ครั้นกล่าวแล้วจึงกล่าวคาถาว่า

ถ้าว่าโทษอย่างใดทางกายวาจาหรือว่าใจของข้าพเจ้ามีอยู่
ขอท่านจงอดโทษนั้นแก่ข้าพเจ้าเพื่อความบริสุทธิ์แก่ข้าพเจ้า
ขอท่านจงอดโทษทุจริตกรรมทั้งหมดครั้งก่อนของข้าพเจ้า

ครั้นกล่าวแล้ว นางมโนห์ราจึงหันหน้าไปทางทิศใต้ด้วยหมายใจว่าสามีของตนอยู่ในทิศนี้ พลางถวายบังคมเบญจางคประดิษฐ์ จึงกล่าวเป็นสองคาถาว่า

ขอความนอบน้อมจงมีแด่พระลูกเจ้าผู้อาทรสามี
ของหม่อมฉัน สุขและทุกข์นั้นพึงมีตลอดชีวิตเพราะความ
พลัดพรากจากกัน ครั้งก่อนหม่อมฉันก็ไม่มีความปรารถนา
ไว้ ถึงบัดนี้ ความปรารถนาอะไรก็ไม่มีแก่หม่อมฉัน ครั้งก่อน
หม่อมฉันคงทำกรรมอะไรไว้หรือพึงทำการพลัดพรากผู้อื่นไว้
ด้วยผลกรรมนั้นจึงทำให้เราทั้งสองได้พลัดพรากจากกัน

เมื่อพระนางมโนห์ราเทวีกล่าวอย่างนี้แล้ว จึงกล่าวกับฤาษีนั้นอีกว่า ท่านเจ้าขาถ้าพระสุธนสามีของฉันยังไม่กลับจากที่นี้ ถ้าประสงค์จะไปก็จงไปตามความพอใจ เพื่ออนุเคราะห์พระสุธนนั้น ขอพระคุณเจ้าจงชี้บอกแก่พระสุธนผู้เรียนเอามนตร์และยาผงที่ฉันได้ให้แล้วนี้ไปข้างหน้า อนึ่ง พระสุธนนั้นครั้นข้ามไปแล้วจะถึงป่าหญ้าคาประมาณโยชน์หนึ่ง จากป่าหญ้าคานั้นจะถึงป่าแฝก ต่อจากป่าแฝกนั้นจะถึงป่ามะตูม ต่อจากนั้นจะถึงป่าไม้ทุกอย่างประมาณสามสิบโยชน์แล้วจึงถึงป่าหมากเม่า ป่ากะเพรา ป่าแขม ป่าไม้มีหนาม ป่าหวาย ป่าไม้ปนกัน ป่าโปร่ง ป่างู ป่าผลไม้ที่หมู่นกตัวดุร้ายอยู่ ป่าหมู่ไม้ ป่าดงดิบ และป่าเชิงภูเขา รวมเป็นเก้าป่าอย่างนี้ ครั้นพ้นดงป่าทั้งสิบแปดตามลำดับอย่างนี้แล้ว ถ้าพระสุธนจะเดินไปตามทางข้างหน้าจะมีพระยาช้างสอง

เชือกอยู่ในหนทางกำลังต่อสู้กันอยู่ที่ทางนั้น เมื่อเป็นอย่างนั้นพระองค์จงสาธยายมนตร์และเคี้ยวกินยาผงนี้แล้วลอดระหว่างขาช้างเหล่านั้นไป เบื้องหน้าจะมีภูเขาใหญ่สูงยิ่งสองลูกโน้มยอดลงกระทบซึ่งกันและกันปรากฏที่หนทางนั้น พระองค์จงสาธยายมนตร์และกินยาผงนี้ ด้วยอานุภาพของมนตร์และยานี้ ภูเขาทั้งสองนั้นจะแยกจากกัน ต่อนั้นจงเดินไปตามช่องนั้นทีเดียว เมื่อพ้นจากภูเขานั้นแล้วถึงที่อยู่ของยักษ์ จะเห็นยักษ์ตนหนึ่งร่างกายใหญ่โต สูงประมาณเจ็ดชั่วลำตาล ยืนอยู่กลางทาง จงสาธยายมนตร์และเคี้ยวกินยาผงนี้ และเอาทาปลายลูกศรของตนแล้วยิงอกยักษ์นั้น เมื่อยักษ์ล้มลงที่ทางนั้น จงเดินข้ามศีรษะของยักษ์นั้นไป ครั้นข้ามหนทางได้ร้อยโยชน์แล้วจะถึงแม่น้ำสายหนึ่ง แต่อย่าถูกน้ำนั้น ถ้าถูกน้ำนั้นจะเสียชีวิตทันที ถ้าพระองค์ไม่เชื่อจงเอาพระขรรค์หรือศัตราอย่างใดอย่างหนึ่งตัดสิ่งของให้ขาดตกลงไป ของนั้นพอถูกน้ำนั้นเท่านั้นจะละลายหายไป มีงูเหลือมตัวหนึ่ง เหยียดหางพาดขึงแม่น้ำนั้นอยู่ราวกะว่าเป็นสะพาน จงสาธยายมนตร์เคี้ยวกินยาผงและเอายาผงทาฝ่าเท้าของพระองค์แล้วเดินไปบนหลังงูนั้น คนทั้งหลายประสงค์จะเดินข้ามไปอีกฝั่งหนึ่งต้องเดินตั้งแต่หางจนถึงหัวงูนั้น เดินแต่เช้าจนล่วงไปค่อนวันจึงจะถึงอีกฝั่งหนึ่ง ครั้นข้ามทางร้อยโยชน์ข้างหน้าได้แล้วจะถึงดงป่าหวาย เบื้องหน้าเดินล่วงไปได้ร้อยโยชน์ในดงป่าหวายนั้นจะเป็นที่ทึบหาช่องทางมิได้ และมีฝูงนกหัสดีลิงค์จำนวนมาก มีกายใหญ่เท่าเรือนอาศัยดงป่าหวายอยู่ จงขึ้นขี่นกหัสดีลิงค์ตัวหนึ่งในจำนวนนกเหล่านั้น แล้วเอาผ้ากัมพลแดงนี้ห่มคลุมตนผูกไว้แอบภายในขนปีกนกตัวนั้น นกหัสดีลิงค์นั้นจะบินไปที่อื่นเบื้องหน้าดงป่าหวายนั้นเพื่อหาอาหาร แล้วมันจะพาไปให้ถึงพระนครที่ตั้งอยู่บนยอดเขาไกรลาศนั้นเอง

ครั้นตรัสแล้ว นางมโนห์ราจึงเขียนหนังสือมอบให้พระดาบส ไหว้ดาบสแล้วได้บินไปถึงพระนครของบิดาตนซึ่งตั้งอยู่บนยอดเขาไกรลาศ

พระเจ้าทุมราชทรงทราบการมาของนางมโนห์รานั้น ทรงดำริว่า นางมโนห์ราธิดาของเราอยู่ร่วมกับพวกมนุษย์ในมนุษย์โลกตลอดกาลเท่านี้ นางไม่สมควรจะเข้าไปในภพของเราแล้วจึงทรงให้สร้างปราสาทหลังหนึ่งในที่หนึ่ง ประทานนางกินรีรับใช้แก่นางแล้วจึงให้อยู่ในปราสาทของนาง

ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ปราบข้าศึกที่ชายแดนสงบแล้ว พาหมู่พลทั้งหมดกลับเข้าไปในอุตรปัญจาลนคร หมอบลงที่พระบาทของพระราชบิดาด้วยเศียรเกล้าของพระองค์ กราบทูลให้ทรงทราบถึงกิจที่พระองค์ทำสำเร็จแล้ว จึงทูลลาพระราชบิดาไปปราสาทของพระองค์ ทีนั้นนางจันทาเทวีทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์มาแต่ไกลจึงตรัสเรียกพระโพธิสัตว์มาที่อยู่ของพระองค์ทรงต้อนรับสวมกอดพระโพธิสัตว์ทรงกันแสงในที่นั้น ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์จึงตรัสถามพระนางจันทาเทวีนั้นว่า แม่ พระองค์ทรงกันแสงที่นี้เพราะเหตุอะไร พระนางตรัสว่า พ่อสุธน มโนห์ราภริยาของเจ้าไม่มีแล้วในที่นี้ พระโพธิสัตว์จึงตรัสถามอีกว่า แม่มโนห์ราสะใภ้ของพระองค์ไม่อยู่ในที่ของเราแล้วหรือ พระนางจันทาเทวีจึงตรัสบอกเนื้อความนั้นทั้งหมดแด่พระโพธิสัตว์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงสดับเนื้อความนั้นประหนึ่งว่ามีหทัยแตกออกสลบล้มลงที่นั้น พระราชมารดานางจันทาเทวีจึงเอาน้ำหอมสรงพระโพธิสัตว์ซึ่งล้มลง พระโพธิสัตว์เมื่อได้สติทรงลุกจากที่นั้นเสด็จเข้าห้องสิริไสยาสน์ ทรงแลดูพวงดอกไม้ที่เหี่ยวแห้งแล้วพระแท่นที่บันทมผ้าและเครื่องประดับที่งดงามด้วยรัตนะทั้งเจ็ด ทรงมีพระหฤทัยประหนึ่งถูกเพลิงสุมคร่ำครวญอยู่ร่ำไร ได้ตรัสสามพระคาถานี้ว่า

พระแม่เจ้า มโนห์ราสะใภ้ของพระองค์ไปไหนหทัยของลูกเศร้าหมองเหมือนถูกแทงด้วยเกาทัณฑ์อาบยาพิษ พระแม่เจ้าวงพักตร์ของลูกนั้นไม่ผ่องใส ลูกจะทูลลาไปตามมโนห์ราบัดนี้ แม่จงให้โอกาสลูก ลูกจะไปในป่าใหญ่ทั้งคืนทั้งวันตลอด-เวลา ถ้าได้นางในป่าก็จะกลับมาหาแม่ ถ้าไม่ได้นางนั้นลูกเห็นทีจะตายในป่าเป็นแน่

ครั้งนั้นนางจันทาเทวีมารดาของพระโพธิสัตว์ เห็นบุตรของตนเศร้าโศกทุกข์ทนจึงปลอบพระโพธิสัตว์ว่า พ่อสุธนพ่ออย่าเศร้าโศกร่ำไรเลย นางกษัตริย์อื่นมีรูปงามเปรียบประหนึ่งเทพอัปสรก็มีอยู่ พวกเราจะนำนางมา พ่อจงยินดีกับนางนั้นรักษาราชสมบัติของเราไว้ พ่อจงอยู่ที่นี่เถิด พระมหาสัตว์สดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า

ถ้าลูกไม่พบมโนห์รา ลูกก็จะไม่มีชีวิตอยู่และความตาย
เท่านั้นเห็นจะประเสริฐกว่าการไม่พบ

ลำดับนั้นพระนางจันทาเทวีพระมารดาพระโพธิสัตว์เมื่อไม่อาจจะห้ามบุตรของตนได้จึงได้นิ่งเสีย ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ไหว้มารดาของตนแล้วเสด็จลงจากปราสาทไป พระนางจันทาเทวีทอดพระเนตรเห็นบุตรของตนออกไปอย่างนั้นประหนึ่งมีพระทัยแตกอยู่ จึงรีบเสด็จไปตามพระโพธิสัตว์พลางตรัสว่า พ่อสุธน แม่คงจะไม่ได้พบลูกอีก พ่ออย่าทำให้แม่หมดที่พึ่งเลย ชีวิตของแม่เนื่องด้วยพ่อเท่านั้นจึงตรัสคาถานี้ว่า

พ่อจงกลับมาเถิด อย่าทำให้แม่ไม่มีที่พึ่งเลย แม่ไม่พบ-
เจ้าในบัดนี้ เห็นจักตายแน่

พระนางจันทาเทวีครั้นตรัสอย่างนี้แล้วได้ประทับยืนแลดูพระปิโยรสของพระองค์ฝ่ายพระมหาสัตว์เสด็จออกจากพระนครเสด็จไปที่อยู่ของนายพรานป่าผู้ที่นำนางมโนห์รามาเพื่อตนตรัสถามเขาว่า พ่อพราน ท่านรู้หนทางไปที่อยู่ของนางมโนห์ราไหม นายพรานกราบทูลว่า ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันไม่ทราบทางนั้น เพราะว่าพระเทวีมีฤทธิ์มาก เหาะไปสำนักพระราชาวิชาธรแล้ว ถ้าว่าพระองค์จักทรงทราบพระนางนั้น ควรไปถามกัสปฤาษีผู้อยู่ในหิมวันตประเทศ ตรัสถามว่า พ่อ ถ้าอย่างนั้นท่านจงบอกทางข้าพเจ้าแล้วไปด้วยกัน นายพรานรับคำว่า พระเจ้าข้า หม่อมฉันถึงพระองค์ไม่ตรัสชวนก็จักไปกับพระองค์แน่นอนทีเดียว พระโพธิสัตว์ทรงสดับคำนั้นแล้วเหน็บพระขรรค์ของพระองค์ถือธนูให้พรานชื่อปุณฑริกเป็นผู้นำทางไปข้างหน้าเสด็จไปตามพรานนั้นถึงเขตแดนพระนครภายนอก หันพระพักตร์มาดูพระนครแล้วเมื่อจะตรัสสัจวาจาอีกจึงตรัสคาถาว่า

ถ้าว่าเราได้ชายาของเรา ก็จะกลับมาเมืองนี้อีก ถ้าไม่ได้
มโนห์ราเราจะไม่กลับมาเมืองนี้แน่

ก็แลพระมหาสัตว์ไม่สะทกสะท้าน บันลือสีหนาทประหนึ่งสีหะอย่างนี้ ทรงมุ่งพระพักตร์ต่อหิมวันตประเทศ เสด็จไปกับพรานป่า เมื่อให้นายพรานนั้นกลับผู้เดียวเข้าไปอาศรมบทของฤาษีนั้น ทรงไหว้ฤาษีนั้นเมื่อจะตรัสถามฤาษีนั้นจึงตรัสคาถาว่า

ข้าแต่พระฤาษีผู้เจริญข้าพเจ้าขอไหว้ท่าน ท่านได้เห็น
นางมโนห์ราของข้าพเจ้าบ้างไหม นางมโนห์ราของข้าพเจ้านั้น
มาแล้วที่นี่เพื่อจะพบท่านฤาษีผู้ประเสริฐหรือเปล่า

พระดาบสฟังคำนั้นแล้วจึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

พระราชบุตรอาตมาภาพได้พบนางมโนห์ราภริยาของท่าน
นางได้กล่าวถ้อยคำไว้ว่า ขอพระองค์จงกลับแต่ที่นี้ หนทาง
ข้างหน้าลำบากนัก พวกอมนุษย์ไปมาอยู่ เพราะฉะนั้น
พระองค์จงกลับแต่ที่นี้ นางได้กล่าวไว้อย่างนี้

พระดาบสครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว ทำปฏิสันถารพระมหาสัตว์กล่าวว่า ทราบว่าธำมรงค์เพชรและผ้ากัมพลแดงนี้เป็นของพระองค์ แล้วจึงนำของทั้งสองออกส่งให้ที่มือพระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์เห็นของทั้งสองอย่างนั้นจึงเอามือทั้งสองประคองของทั้งสองสิ่งนั้นไว้แนบอก สำคัญเหมือนเช่นนางมโนห์รายืนอยู่ข้างหน้าทรงกันแสงที่นั้นเอง ดาบสจึงกล่าวว่า มหาบพิตรพระองค์จะเสด็จไปไกลกว่านี้หรือ พระมหาสัตว์ตรัสตอบว่า การตายเพราะการไปของข้าพเจ้าประเสริฐกว่าแน่ ขอรับ เพราะฉะนั้นข้าพเจ้าไม่อาจจะกลับจากที่นี่ได้ พระดาบสทราบความที่พระโพธิสัตว์มีความรักในนางมโนห์ราที่ตนเห็นแล้ว จึงกล่าวคำสาส์นทั้งหมดตามคำที่นางมโนห์รากล่าวไว้นั่นเทียว พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วจึงตรัสสองคาถาว่า

ถ้าเราได้ภริยาของเรากลับมา ก็จะกลับเมือง ถ้าไม่พบ
ภริยาของเราเราจะตายในป่านั้น จะมีประโยชน์อะไรเพราะ
ขาดนาง เราตายเสียในป่านั่นแลจะดีกว่า ถ้าเราได้ภริยาของ
เรากลับมา ก็จะได้พบพระมารดาของเราอีก

พระโพธิสัตว์ครั้นตรัสแล้วอย่างนี้ จึงเอาลูกลิงน้อยตัวหนึ่งนำทางของพระองค์ทรงไหว้พระดาบสแล้วเริ่มเดินทางไปจากที่นั้น ลำดับนั้นพระดาบสจึงบอกยาผงและบทมนตร์ทั้งหมดนั้นแก่พระโพธิสัตว์แล้วชี้หนทางที่จะไปข้างหน้าให้พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เดินไปด้วยความอุตสาหะอย่างมากเจ็ดปีเจ็ดเดือนเจ็ดวัน จึงข้ามพ้น

ป่าดงนั้นได้ จนถึงที่อยู่ของยักษ์ ได้เห็นยักษ์ตนนั้นมีรูปร่างน่ากลัว สูงประมาณเจ็ดต้นลำตาล นัยน์ตาแดงเหมือนเปลวไฟ ร่างกายเหมือนอัญชนบรรพตมือซ้ายถือสาก มือขวาถือขวาน ทรงไม่กลัว ขนมิได้ชูชันจึงเคี้ยวยาผงแล้วทาปลายเกาทัณฑ์ของพระองค์ สาธยายมนต์นั้นแล้วเอาเกาทัณฑ์ดอกนั้นยิงอกยักษ์นั้น เมื่อยักษ์ล้มลงได้เหยียบศีรษะยักษ์นั้นเดินไปจากที่นั้นถึงแม่น้ำใหญ่สายหนึ่ง ข้ามแม่น้ำนั้นไปบนหลังงูเหลือม แล้วถึงป่าหวายโหนเครือหวายไปขึ้นต้นไม้ต้นหนึ่งแล้วนอนกลางเครือหวายนั้น ขณะนั้นดวงอาทิตย์อัสดงคตแล้ว เมื่อไม่รู้ที่จะไปข้างหน้าพระโพธิสัตว์ได้ครำ่ครวญในที่นั้นบริภาษตนเองว่า พ่อสุธนผู้เจริญ เจ้าอาศัยหญิงคนหนึ่งทิ้งบิดามารดาผู้มีอุปการคุณมากแก่เจ้ามาที่นี้ เสวยทุกข์ด้วยเรื่องไม่เป็นเรื่องจริง ๆ แล้วตรัสคาถาว่า

สุธน เพราะเจ้าอาศัยผู้หญิงทิ้งบิดามารดาผู้อุปการ
ก่อนมาเสวยทุกข์ใหญ่ที่นี้ด้วยเรื่องไม่เป็นเรื่อง

ขณะนั้นนกหัสดีลิงค์จำนวนมากบินมาป่าหวายนั้นจับที่นั้นถามกันว่า ผู้เจริญวันนี้พวกเราจะไปหากินกันที่ไหน เมื่อพวกนกกล่าวว่าหากินที่โน้น นกบางพวกถามขึ้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายพรุ่งนี้เราจะไปหากินที่ไหน บางพวกกล่าวว่าท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกเราทราบข่าวว่า ธิดาของพระเจ้าทุมราชผู้อยู่บนยอดเขาไกรลาสชื่อมโนห์รา ถูกมนุษย์จับตัวไปกลับคืนมาอีก พรุ่งนี้เป็นวันที่เจ็ดพระเจ้าทุมราชทรงให้เล่นมหรสพเพื่อจะชำระกลิ่นมนุษย์ในกายของธิดานั้น พวกเราทั้งหมดจะไปที่นั้นกินอาหารต่าง ๆ นานาเป็นเครื่องบูชาอย่างใหญ่ยิ่ง ที่เขาจัดตั้งวางไว้เพื่อบูชา พระมหาสัตว์กำหนดถ้อยคำของนกเหล่านั้นจึงคลานเข้าไประหว่างขนปีกนกตัวหนึ่ง ผูกพระองค์ด้วยเชือกอย่างแน่น นอนซ่อนอยู่ นกหัสดีลิงค์เหล่านั้นลุกแต่เช้ามืดร้องเรียกกันและกันบินข้ามป่าหวายไป โผลงริมฝั่งสระใหญ่ใกล้สุวรรณนคร ขณะนั้นพระมหาสัตว์ค่อย ๆ แก้พระองค์ลงจากนกนั้นแล้วเดินไปที่ริมฝั่งสระใหญ่จึงแอบอยู่ข้างหนึ่งริมฝั่งสระนั้น แลนางกินรีสิบหกตนได้ชื่อว่า วิชาธรบริจาริกามายังริมฝั่งสระใหญ่นั้นกล่าวกันว่าวันนี้ทีเดียวพวกเราจะให้มโนห์ราของพวกเราอาบน้ำนี้ ลำดับนั้นพระมหาสัตว์นั่งแอบข้างฝั่งสระนั้นได้ยินถ้อยคำของนางกินรีเหล่านั้น โสมนัสยินดีคิดว่าความพยายามของเราถึงที่สุดแล้วเทียว บัดนี้เรานี้ได้ยินเรื่องของนางมโนห์ราอยู่น่าอัศจรรย์หนอ

เราข้ามป่าภูเขาและดงมีผลจริง ๆ นางมโนห์ราจะรู้หรือไม่หนอว่าเรามาอย่างไร จึงตั้งอธิษฐานว่าด้วยการบำเพ็ญอธิษฐานสัจจะของเรานั้น ถ้าว่าเราจักได้อยู่ร่วมกับมโนห์รานั้นไซร้ ขอให้นางกินรีเหล่านั้นสักคนหนึ่งไม่อาจที่จะยกหม้อน้ำขึ้นได้ยืนอยู่ที่นั้นเทียว แล้วได้ประทับยืนขอบข้างฝั่งสระใหญ่ นางกินรีเหล่านั้นได้ยกหม้อน้ำของตนไปแล้ว เว้นแต่นางกินรีตนหนึ่ง ไม่อาจจะยกหม้อน้ำของตนได้ เห็นพระโพธิสัตว์นั่งดูอยู่ที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งริมฝั่งสระใหญ่ จึงเข้าไปหา กล่าวอย่างนี้ว่า นาย ขอท่านช่วยฉันยกหม้อน้ำนี้ สงเคราะห์ด้วยเถิด พระโพธิสัตว์เสด็จลุกจากที่นั้นเข้าไปหานางแล้วตรัสถามว่า นางผู้เจริญน้ำนี้ท่านจะทำอย่างไร นางจึงบอกข้อความทั้งหมดแก่พระมหาสัตว์ พระมหาสัตว์จึงยกหม้อน้ำกับนาง แล้วใส่พระธำมรงค์เพชรลงในหม้อน้ำนั้นส่งนางไป นางกินรีเหล่านั้นถึงก่อน ก็ให้นางมโนห์ราเทวีอาบน้ำที่ตนตักมาด้วยหม้อทอง ส่วนนางกินรีนั้นมาทีหลังจึงสรงสนานศีรษะนางมโนห์รานั้นด้วยน้ำที่เต็มหม้อทองนั้น การตั้งใจไว้ย่อมสำเร็จแก่ผู้มีบุญ เพราะฉะนั้นนางกินรีนั้นจึงสรงสนานศีรษะของนางมโนห์รา เมื่อนางกินรีรดน้ำอยู่นั้น พระธำมรงค์เพชรนั้นได้ไหลเลื่อนจากสายน้ำหม้อทองแล้วเข้านิ้วนางของนางมโนห์รา นางมโนห์ราเทวีครั้นทอดพระเนตรเห็นแหวนเพชรนั้นก็สลดพระทัยทราบว่า บัดนี้สามีของเรามาที่นี้แล้ว มีพระทัยยินดีประสงค์จะปิดความลับนั้น ทำทีเป็นโกรธแล้วเสด็จเข้าที่สิริไสยาสน์ของตน รับสั่งให้เรียกนางกินรีตนนั้นมาแล้วถามว่า แม่นางผู้เจริญเพราะเหตุไรเธอจึงอยู่ช้านัก นางกินรีจึงทูลเรื่องทั้งหมดให้นางมโนห์ราทราบ แล้วนางจึงตรัสว่า นางผู้เจริญ บุรุษนี้คือพระราชบุตรชื่อว่าสุธนเป็นสามีของเราเธออย่าบอกเรื่องนี้แก่ใคร ๆ แล้วจึงหยิบเอามาลาของหอมเครื่องลูบไล้ ผ้าทิพย์และเครื่องประดับใส่มือนางกินรีนั้น แล้วส่งนางไปที่พระมหาสัตว์ ด้วยกล่าวว่านางผู้เจริญ เธอจงเอาของเหล่านี้ไปที่อยู่สามีของเรานั้น แล้วให้ของทุกอย่าง ก็แลครั้นให้ของพระสุธนแล้ว จงให้อาบน้ำในสระโบกขรณีลูบไล้ด้วยมาลาและของหอม นุ่งผ้าทิพย์ประดับเครื่องประดับนี้แล้วคอยจนกว่าเราจะให้มา นางกินรีนั้นถือของไปให้แก่พระโพธิสัตว์

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้รับของเหล่านั้นจากมือนางกินรี จึงอาบน้ำลูบไล้ของหอม นุ่งผ้าประดับประดาแล้วคอยอยู่ที่ฝั่งสระ

เวลานั้นนางมโนห์ราเทวีได้ไปราชสำนักของพระราชบิดาพร้อมกับนางกินรีสนมของตนนั่งอยู่ พระเจ้าทุมราชทอดพระเนตรเห็นนางมโนห์ราราชธิดาของพระองค์จึงตรัสว่า ลูกเอ๋ยลูกอยู่กับพวกมนุษย์ตลอดเวลาเท่านี้ สามีของเจ้าเป็นเช่นไร เป็นกระกษัตริย์ หรือว่าพราหมณ์ แพศย์ ศูทร

นางมโนห์ราได้ฟังพระราชดำรัส เมื่อจะกราบทูลกับพระราชบิดาของตน จึงตั้งอัญชลีไว้เหนือเศียร แล้วกราบทูลพระราชบิดาว่า ข้าแต่พระราชบิดา สามีผู้เป็นที่รักของลูกมิใช่คนเลว หรือว่าคนธรรมดา แต่ว่าเขาเป็นมหาบุรุษ เป็นพระราชาผู้เลิศในชมพูทวีปทั้งสิ้น มีพลังดุจช้างเผือกเจ็ดเชือก เป็นบุรุษผู้สูงที่สุดทีเดียว

พระเจ้าทุมราชจึงตรัสถามว่า เจ้าผู้เจริญ ถ้าอย่างนั้นเจ้าทิ้งเขามาที่นี่เพราะเหตุไร

นางมโนห์ราจึงกราบทูลเนื้อความทั้งหมดให้พระเจ้าทุมราชทรงทราบ พระเจ้าทุมราชทรงสดับเนื้อความนั้นแล้วจึงตรัสว่า เจ้าผู้เจริญ พ่อรู้ว่าสามีของลูกมีพละกำลัง พ่อจะมอบเจ้าให้แก่เขาอีก นางมโนห์ราได้ฟังพระดำรัสนั้น มีจิตเอิบอิ่มด้วยปีติกราบทูลพระราชบิดาว่า เทวะ พระองค์ตรัสจริงหรือว่าตรัสล้อเล่น พระเจ้าทุมราชจึงตรัสว่า นางผู้เจริญ เออ พ่อพูดจริงๆ นางมโนห์ราจึงกราบทูลว่าข้าแต่พ่อ สามีของลูกมาอยู่ที่นี่แล้ว

พระเจ้าทุมราชได้ทรงสดับคำนั้น พระหฤทัยทรงเกิดอัศจรรย์เป็นอย่างยิ่ง ทรงดำริว่า น่าอัศจรรย์หนอ ได้ยินว่า สุธนกุมารเพียบพร้อมด้วยพละกำลังและความบากบั่นเห็นปานนี้มาถึงที่นี่แล้ว จึงตรัสอย่างเร็วว่า ลูกเอ๋ย เวลานี้เขาอยู่ที่ไหน เมื่อนางมโนห์ราทูลว่า ขณะนี้เขาอยู่นอกเมือง จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นลูกจงไปเชิญเขามา ฝ่ายนางมโนห์ราจึงส่งนางกินรีผู้รับใช้ของตนไปนำพระมหาสัตว์นั้นมาสู่ราชสำนักพระเจ้าทุมราชา

กาลนั้นพระสุธนนั้นทรงไม่สะดุ้งหวาดกลัวประดุจสีหไกรสรเสด็จขึ้นบนราชปราสาท ถวายบังคมพระเจ้าทุมราชาพระราชสสุระผู้ประทับนั่งบนสีหาสนะอันงดงามด้วยรัตนะต่างๆ แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง นางกินรีทั้งหลายที่ชื่อว่า

วิชาธรวิชาธรีมาประชุมกันที่นั้น ชมรูปสิริพระพระมหาสัตว์นั้นไม่อิ่ม เปิดผ้าปิดหน้ายืนจ้องดูพระมหาสัตว์นั้นไม่กะพริบตา

ฝ่ายพระเจ้าทุมราชทรงแลดูพระมหาสัตว์ ทรงเกิดความสิเนหาในพระมหาสัตว์นั้น แล้วตรัสกับพระมหาสัตว์ว่า พ่อ เจ้าข้ามป่าไม้ภูเขาและป่าดงทั้งหมดตลอดกาลเท่านี้มาที่นี่ พระมหาสัตว์กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์เที่ยวข้ามหนทางเถื่อนยิงยักษ์แล้วเดินบนหลังงูเหลือมเข้าไประหว่างขนปีกนกหัสดีลิงค์ บัดนี้ถึงที่นี่เป็นเวลาเจ็ดปีเจ็ดเดือนเจ็ดวัน พระเจ้าข้า พระเจ้าทุมราชทรงสดับคำนั้นแล้วทรงดำริว่า น่าอัศจรรย์หนอ บุรุษนี้เป็นคนน่าอัศจรรย์จริงๆ แล้วตรัสถามพระมหาสัตว์นั้นอีกว่า พ่อชื่อสุธนกุมารหรือพ่อ กราบทูลว่าพระเจ้าข้า ข้าแต่สมมติเทพ ตรัสถามอีกว่า พ่อเชี่ยวชาญในธนูศิลป์หรือพ่อ ฯ ขอเทวะ พระเจ้าข้าหม่อมฉันย่อมรู้บ้าง พระเจ้าทุมราชทรงสดับคำนั้นแล้วตรัสว่า ดีแล้วพ่อ วันนี้เราจะดูศิลปะทางธนูของเจ้าแล้วจึงให้ปัก ต้นตาลไว้เจ็ดต้นในที่ไปสะดวกนั้น หน้าต้นตาลนั้นให้วางซ้อนแผ่นกระดานไม้มะเดื่อเจ็ดแผ่น แต่นั้นให้วางซ้อนแผ่นโลหะเจ็ดแผ่น แต่นั้นปักเสาศิลาไว้เจ็ดต้น จากนั้นจึงให้วางซ้อนแผ่นทองแดงเจ็ดแผ่น จากนั้นให้จอดเกวียนที่บรรทุกทรายจนเต็มซ้อนกันเจ็ดคัน และเครื่องยนต์เจ็ดเครื่องที่เหมือนกับเครื่องจักรที่แล่นไปด้วยฟืน ครั้นให้ตั้งตามลำดับอย่างนี้แล้วจึงตรัสกับสุธนกุมารว่า พ่อสามารถที่จะยิงของเหล่านี้ทั้งหมดได้หรือเปล่า พ่อราชบุตรชื่อสุธนกุมารได้สดับพระดำรัสนั้นจึงกราบทูลว่าข้าแต่มหาราชเจ้า ข้าพระองค์สามารถที่จะยิงของเหล่านี้ทั้งหมดได้ แล้วจึงเสด็จลุกจากที่นั้น ไม่ทรงสะทกสะท้านประทับยืนที่นั้น ปลดธนูลงน้าวลูกศรแล้วยิงของเหล่านั้นทั้งหมด ลูกศรนั้นพ้นจากสายธนูแล้วทำลายสิ่งเหล่านั้นทั้งหมดอย่างนี้คือต้นตาลเจ็ดต้น แผ่นกระดานไม้มะเดื่อเจ็ดแผ่น แผ่นโลหะเจ็ดแผ่น เสาศิลาเจ็ดต้น แผ่นทองแดงเจ็ดแผ่น เกวียนบรรทุกทรายจนเต็มเจ็ดคัน และเครื่องยนต์เจ็ดเครื่องที่คล้ายเครื่องจักรที่แล่นไปด้วยฟืน กระทบกลางท้องภูเขาจักรวาลแล้วมาอยู่ในมือของพระสุธนอีก

ลำดับนั้นหมู่วิชาธรเห็นลูกศรมาอย่างนั้นเกิดอัศจรรย์ใจอย่างยิ่ง บันลือปรบมือให้สาธุการเป็นไปตั้งพันครั้งในที่นั้น ฝ่ายพระเจ้าทุมราชทรงลุกจากที่นั้นสวมกอดพระมหาสัตว์ ทรงสรรเสริญพระมหาสัตว์นั้นว่า ดีละ ดีละ พ่อมหาบุรุษ แผ่น

หินสีเขียวนี้ชื่อว่ามหัลลปาสาณ แม้คนตั้งพันก็ไม่อาจยกได้ ทำได้ยากเย็นหรือเกินที่พวกเราจะยกแผ่นหินนั้นได้ พ่อสามารถที่จะยกแผ่นหินนั้นด้วยตนเองได้ไหม พระมหาสัตว์ทรงสดับพระดำรัสจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ด้วยเดชแห่งบุญญานุภาพของพระองค์ทีเดียว หม่อมฉันอาจยกแผ่นหินนั้นได้ แล้วจึงเสด็จลุกจากที่นั้น ทรงเยื้องกรายประดุจสีหไกรสร เดินเข้าไปใกล้แผ่นหินสีเขียวที่ชื่อมหัลลปาสาณนั้น เดินวนขวาสามรอบเอาพระหัตถ์ข้างขวาลูบแผ่นหินนั้น ทรงตั้งสัจจาธิษฐานว่า ถ้าว่าเรานั่งเบื้องบนวชิรบัลลังก์ประดับด้วยรัตนะหลายพันตระกูลที่โคนโพธิฤกษ์ในอนาคตกำจัดมารและพลแห่งมารให้สำเร็จกิจที่เราควรทำ ในยามแทงตลอดพระสัมมาสัมโพธิ-ญาณอันไม่มีสิ่งอื่นยิ่งกว่าไซร้ อีกอย่างหนึ่งแล ถ้าว่าเราจักอาจขนสัตว์โลกสันนิวาสทั้งสิ้นพ้นมหาภูเขาคือชาติเป็นต้นได้ไซร้ บัดนี้แล แผ่นหินชื่อว่ามหัลลปาสาณนี้ที่หนักโดยธรรมชาติแล้ว สำหรับเราจงเป็นของเบาเทียว แล้วจึงทรงยกแผ่นหินนั้นด้วยอานุภาพแห่งการอธิษฐานสัจจะของพระโพธิสัตว์นั้น แผ่นหินอันชื่อมหัลลปาสาณอันหนักนั้นเกิดเป็นของเบาเหมือนกับเส้นฟางและแป้งฉะนั้น พระมหาสัตว์ทรงยกแผ่นหินนั้นวางไว้บนบนจะงอยบ่าของตนเดินไปมาอยู่ที่นั้น

ฝ่ายพระเจ้าทุมราชทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์ยกแผ่นหินนั้นเป็นเหตุอัศจรรย์ที่พระองค์ไม่เคยเห็นมาก่อน จึงเสด็จลงจากสีหาสนะแล้วสวมกอดพระมหาสัตว์ขออดโทษต่อถ้อยคำของตน พวกวิชาธรเหล่านั้นโบกธงแผ่นผ้าไปมาหลายพันธงในที่นั้น พระเจ้าทุมราชจึงตรัสกับพระมหาสัตว์นั้นว่า พ่อจำภริยาของพ่อได้ไหม พ่อพระมหาสัตว์นั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า หม่อมฉันสามารถจำได้ พระเจ้าทุมราชจึงทรงให้ตบแต่งธิดาของพระองค์เจ็ดนางด้วยเครื่องประดับทุกอย่าง ให้ประดับนางเหล่านั้นทั้งหมดอย่างนี้คือ มีรูปเหมือนกัน มีผิวเหมือนกัน มีรัศมีเหมือนกัน มีศีลเหมือนกัน มีเครื่องประดับทุกอย่างเหมือนกัน แล้วให้นางเหล่านั้นนั่งในที่นั้นตามลำดับ จึงตรัสกับพระมหาสัตว์ว่า พ่อสุธนพ่อจงดูภริยาของเจ้าในระหว่างนางทั้งเจ็ดซึ่งเป็นธิดาของเราเหล่านี้ ภริยาของเจ้านั้นมีอยู่ในที่นี้หรือไม่ พระมหาสัตว์ทรงสดับพระราชดำรัสนั้นทรงแลดูนางเหล่านั้นบ่อยๆ ทรงจำนางมโนห์รานั้นไม่ได้ ขึ้นชื่อว่าพระโพธิสัตว์ทั้งหลายย่อมไม่ทรงละการอธิฐานสัจจะ ทรงดำริอยู่ว่า แม้เราก็จักอธิษฐานสัจบารมีในบัดนี้ เมื่อจะอธิษฐานสัจจาธิษฐานจึงตรัสคาถาว่า

ข้าพเจ้าแสวงหาสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สัตว์โลกในกาล ก่อนนี้เป็นความจริง ย่อมถึงฐานะอื่นขอความปรารถนาจง สำเร็จเถิด

ขณะนั้นด้วยกำลังการอธิษฐานสัจจะนั่นเทียว ภพของท้าวสักกะแสดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกะเมื่อใคร่ครวญก็ทรงทราบเหตุนั้น จึงแปลงเป็นแมลงวันทองบินมากระซิบใกล้หพระโพธิสัตว์ว่า แน่ะเจ้าสธนเราเป็นท้าวสักกะปลอมเป็นแมลงจะเกาะที่มือภริยาของท่าน ท่านจงจับมือนั่นด้วยสัญญานั้นแล้วกล่าวว่านี้เป็นภริยาเรา แล้วบินมาเกาะที่มือของนางมโนห์รา ฝ่ายพระมหาสัตว์ด้วยสัญญานั้นจึงจับมือของนางมโนห์รานั้นแล้วกราบทูลว่า เทวะ นางนี้เทียวเป็นภริยาของข้าพระองค์ แม้เมื่อพระมหาสัตว์ทรงจับมือนางมโนห์รา ท้าวสักกะได้หายไปจากที่นั้นได้กลับไปที่ของพระองค์ พระเจ้าทุมราชทอดพระเนตรเห็นพระมหาสัตว์จับพระหัตถ์นางมโนห์รานั้น ซึ่งเป็นความอัศจรรย์ในพระทัย ทรงดำริว่า ขึ้นชื่อว่าบุรุษใดรู้ความต่างกันแห่งนางทั้งเจ็ดเหล่านี้ซึ่งมีรูปเหมือนกับธิดาของเราทีเดียว บุรุษนั้นมีบุญมากนัก แล้วทรงสรรเสริญพระมหาสัตว์ รับสั่งให้กองรัตนะที่พระลานหลวงของพระองค์ ให้จัดแจงมณฑปรัตนะสำหรับอภิเษก ให้พระมหาสัตว์กับนางมโนห์ราประทับบนยอดกองรัตนะแล้วอภิเษกด้วยเครื่องอภิเษกสำหรับพระราชาห้าอย่าง แล้วมอบราชสมบัติให้แก่พระมหาสัตว์ ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์มีมโนรถเต็มเปี่ยมแล้วทรงอยู่ร่วมกับพระเทวีนั้นเสวยทิพยสมบัติอันใหญ่โตมั่นคงในนครบนยอดเขาไกรลาสนั่น ภายหลังวันหนึ่งได้ทรงติเตียนตนเองว่า ขึ้นชื่อว่าแผ่นดินใหญ่มีอุปการะด้วยการอุปโภคและบริโภคแม้แก่เหล่าสัตว์ทั้งปวงฉันใด มารดาบิดาของเหล่าสัตว์ทั้งปวงก็ฉันนั้น มีอุปการะด้วยการให้อาบน้ำป้อนข้าวให้เติบโตเป็นต้นแม้แก่บุตรทั้งหลาย ชื่อว่าผู้รู้คุณของบิดามารดาตนเอง เราบัดนี้เป็นราวกะว่าไม่รู้คุณ เป็นเหมือนคนอกตัญญูไม่ใส่ใจบิดามารดาของตนละนครมาที่เรารื่นรมย์แล้วไม่น่าอัศจรรย์หนอ พระมหาสัตว์เมื่อประทับบรรทมอยู่กับนางมโนห์ราระลึกถึงบิดามารดาของตนอดกลั้นความโศกไว้ไม่อยู่ได้คร่ำครวญตรัสคาถาว่า

เราอยู่กับพระเทวีในที่นี้ จะไปแว่นแคว้นของเราอย่างไร
เราไม่เห็นแว่นแคว้นของเราในบัดนี้ จะมีชีวิตอยู่อย่างไร

พระนางมโนห์ราตื่นขึ้นทรงสดับเสียงคร่ำครวญของพระมหาสัตว์อย่างนี้ จึงทูลถามพระมหาสัตว์นั้นว่า ข้าแต่สามี ท่าน บัดนี้ท่านคร่ำครวญอยู่ทำไม พระมหาสัตว์นั้นไม่ตรัสบอกเหตุที่คร่ำครวญของตนแก่นางมโนห์รา นางก็ทูลถามถึงสองครั้งสามครั้ง เมื่อนางทูลถามครั้งที่สาม พระมหาสัตว์หลั่งน้ำพระเนตรขององค์ตรัสอย่างนี้ว่า นางผู้เจริญ เราระลึกถึงมารดาของเราคร่ำครวญอยู่ และก็เวลาที่เรามา พระมารดาก็คร่ำครวญอย่างนี้ นางมโนห์ราฟังคำนั้นแล้วทูลถามพระมหาสัตว์ว่า นายท่านบัดนี้ท่านควรทำอย่างไร พระโพธิสัตว์จึงตรัสตอบว่า แม่นางผู้เจริญเราไม่สามารถจะทราบข่าวมารดาได้ ถ้าอย่างนั้นวันนี้เราจะไปเฝ้าแม่ของเรา พระนางมโนห์ราจึงกราบทูลว่า นายแม้หม่อมฉันก็จะไปกับท่าน ท่านมีคติอย่างไร หม่อมฉันก็มีอย่างนั้นนั่นเทียว พระมหาสัตว์ตรัสว่าแม่นางผู้เจริญเธออย่าไปเลย นางมโนห์รานั้นอ้อนวอนตามเสด็จอยู่แล้วๆ เล่าๆ ด้วยประการฉะนี้ พระโพธิสัตว์จึงรับคำว่าดีละนางผู้เจริญ เมื่อราตรีสว่างจึงเข้าไปเฝ้าพระราชสสุระของพระองค์ ถวายบังคมพระสสุระนั้นแล้ว กราบทูลให้ทรงทราบเหตุการไปของพระองค์ พระเจ้าทุมราชทรงสดับคำนั้นเกิดความยินดีในพระทัย ทรงดำริว่า ขึ้นชื่อว่าบุรุษใดแลไม่ใส่ใจสิริราชสมบัติอันใหญ่ในพระนครของตนเหมือนหยากเยื่อที่คนกวาดทิ้งและเหมือนก้อนเขฬะที่คนถ่มทิ้งมาที่นี้อย่างนี้ สรรเสริญแต่บิดามารดาเท่านั้น บุรุษนั้นชื่อว่าเป็นผู้กตัญญูกตเวทีแล เมื่อทรงดำริด้วยกำลังปีติอยู่จึงตรัสกับพระมหาสัตว์ว่า พ่อสุธน แม้เราก็จักไปมนุษยโลกกับเขาในกาลนี้ พระเจ้าทุมราชอันหมู่วิชาธรใหญ่แวดล้อมแล้วเพียงนั้น ทรงพาพระมหาสัตว์กับนางมโนห์ราพร้อมด้วยบริวารเป็นอันมาก เสด็จออกจากพระนครอันอยู่เหนือยอดเขาไกรลาสด้วยบุญญานุภาพของพระองค์ ทรงพาหมู่พลของพระองค์เหาะไปไม่นานนักก็ถึงมนุษยโลก แล้วทรงให้ตั้งค่ายไม่ไกลจากอุตรปัญจาลนครประทับอยู่ในค่ายนั้นเทียว

ครั้งนั้นพระเจ้าอาทิจวังสะพระราชบิดาพระโพธิสัตว์ทรงเปิดสีหบัญชรของพระองค์แต่เช้าตรู่ ทอดพระเนตรเห็นค่ายซึ่งประกอบด้วยกำแพงและเสาระเนียด ทรงดำริว่า พระราชาพวกอื่นเห็นจักรู้ว่าสุธนบุตรของเราไม่อยู่แล้วมา เพื่อจะแย่งชิงราชสมบัติของเราในวันนี้แล้ว ทรงโทมนัสอยู่ ขณะนั้นพระมหาสัตว์มีพวกวิชาธร

จำนวนมากแวดล้อมแล้ว เสด็จเข้าพระนครไปขึ้นปราสาทถวายบังคมพระยุคลบาทพระราชบิดามารดาด้วยเศียรของพระองค์ซ้ำแล้วซ้ำอีก แล้วกราบทูลความที่ตนมาโดยสวัสดีแก่บิดามารดานั้นให้ทรงทราบ ฝ่ายพระนางจันทาเทวีทอดพระเนตรเห็นพระสุธนปิโยรสของพระองค์เสด็จมาแล้วโดยปลอดภัย จึงจุมพิตศีรษะพระสุธนนั้นตรัสว่า พ่อลูกรัก ตั้งแต่พ่อไปแล้ว แม่เดินยืนนั่งนอนกินแต่น้ำตานองหน้า แม่บรรทมก็ไม่หลับ วันตั้งแต่พ่อมาแล้วนัยน์ตาของแม่จะไม่หลั่งอัสสชลอีก พระเทวีได้กล่าวถ้อยคำแสดงความรักพระสุธนพระราชบุตรของพระองค์ พระเจ้าอาทิจวังสะมหาราชทรงโสมนัส เสด็จออกจากพระนครพร้อมด้วยบริวารจำนวนมากเข้าไปถึงค่ายนั้น ฝ่ายพระเจ้าทุมราชทอดพระเนตรเห็นพระเจ้าอาทิจวังสะสหายรักเสด็จมาแต่ไกล ทรงต้อนรับจับพระหัตถ์กันและกันแล้วตรัสถ้อยคำที่ชวนให้เกิดความบันเทิง ฝ่ายกษัตริย์ทั้งสองพระองค์เสด็จเข้าค่ายไปด้วยบริวารเป็นอันมาก ประทับอยู่ร่วมกันตลอดเจ็ดวัน ทรงเล่นกีฬาชื่อมโหสธด้วยหมู่พลทั้งหลายของพระองค์ ลำดับนั้นพระเจ้าทุมราชาได้ถวายสิ่งของประการต่าง ๆ แด่พระบิดามารดาของพระโพธิสัตว์แล้วทูลลาเสด็จไปพระนครของพระองค์ นางมโนห์ราประทับอยู่ในอุตรปัญจาลนครกับพระโพธิสัตว์ส่วนพระเจ้าอาทิจวังสะเสด็จเข้าพระนครของพระองค์ ทรงให้ประดับพระนครแล้วให้ทำมณฑปกองรัตนะแล้วอภิเษกพระโพธิสัตว์ด้วยเศวตฉัตรในราชสมบัติ พระโพธิสัตว์ทรงสถาปนานางมโนห์ราไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีของพระองค์ ทรงครองราชสมบัติโดยชอบธรรม เลี้ยงดูบิดามารดาบำเพ็ญบุญมีให้ทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ ในเวลาสิ้นอายุเคลื่อนจากอัตภาพนั้นบังเกิดในภพดุสิตนั่นเทียว แม้หมู่มหาชนดำรงอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ บำเพ็ญบุญทั้งหลายมีให้ทานรักษาศีลเป็นต้น ในเวลาสิ้นอายุเคลื่อนจากอัตภาพนั้นบังเกิดในเทวโลกแล

ก็แลพระผู้มีพระภาคครั้นทรงนำพระธรรมเทสนามาแสดงให้พิสดารอย่างนี้แล้วจึงตรัสว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย บัณฑิตในกาลก่อนทั้งหลายอาศัยมาตุคามแล้ว ไม่ใส่ใจถึงสิริราชสมบัติอันใหญ่ บิดามารดา และชีวิตของตนอย่างนี้ ได้หลีกไปในที่อันมิใช่วิสัยที่จะไปของพวกมนุษย์ พระผู้มีพระภาคเมื่อจะสรุปพระธรรมเทศนานี้โดยสังเขปอีก จึงทรงประกาศสัจจะสี่แก่ภิกษุเหล่านั้นผู้มาประชุมกันในศาลาในธรรมสภานั้นแล้วได้ตรัสสองคาถานี้ว่า

สัจจะสี่นี้คือ ทุกขสัจจะ สมุทยสัจจะ นิโรธสัจจะ และมัคคสัจจะ ทั้งหมดนั้นเรากล่าวไว้แล้ว ภูมิสามชื่อทุกขสัจจะ ตัณหาชื่อว่าสมุทยสัจจะ นิพพานชื่อว่านิโรธสัจจะ มรรคมีองค์แปดชื่อว่ามัคคสัจจะ

ในเวลาจบสัจเทศนาของพระผู้มีพระภาค ภิกษุที่เรียนเอาไว้แล้วนั้นบรรลุพระอรหัตไม่มีกิเลส ไม่มีความกลัว บริษัทที่ถึงพร้อมแม้เหล่าอื่นก็บรรลโสดาปัตติผลเป็นต้นแล พระศาสดาเมื่อจะประชุมชาดกจึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า

ปุโรหิตนั่นผู้มีจิตลามก กระทำการบูชามีเวรต่อเรามีจิตประทุษร้ายในกาลนั้น ได้เป็นพระเทวทัตในกาลนี้ นาคราชชื่อว่าชัมพุจิตในกาลนั้น ได้เป็นพระโมคคัลลานะผู้มีฤทธิ์มากในกาลนี้ พระเจ้าทุมราชาเจ้าแห่งกินนรในกาลนั้น ได้เป็นพระสารีบุตรผู้มีปัญญามากในกาลนี้ ดาบสชื่อว่ากัสปะในกาลนั้น ได้เป็นพระกัสปะสาวกของเราในบัดนี้ พรานชื่อว่าปุณฑริกในกาลนั้น ได้เป็นพระอานนท์ผู้อุปัฏฐากเราในบัดนี้ ลิงตัวนำทางในกาลนั้นได้เป็นพระกาฬุทายีในกาลนี้ ท้าวสักกเทวราชในกาลก่อน ได้เป็นพระอนุรุทธะสาวกของเราในกาลนี้ พระเจ้าอาทิจวังสะพระราชบิดาในกาลนั้น ได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนะบิดาของเราในกาลนี้เทียว พระนางจันทาเทวีพระราชมารดาในกาลนั้น ได้เป็นพระนางมายามารดาของเราในกาลนี้ พระเทวีชื่อว่ามโนห์รานั้นในกาลนั้น ได้เป็นพระนางยโสธรา มารดาราหุลในกาลนี้ มหาชนที่เหลือทั้งหมดในกาลนั้นได้เป็นบริษัทของเราในกาลนี้ พระราชาพระนามว่าสุธนนั้นในกาลนั้น ได้เป็นเราผู้พระสัมมาสัมพุทธเจ้าในกาลนี้ ท่านทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้ด้วยจิตที่เคารพอย่างยิ่ง

จบ สุธนกุมารชาดก

๑๒ นรชีวชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภการถวายผ้าพระกฐินของพระเจ้าปเสนทิโกศล จึงได้ตรัสคาถามีคำเริ่มต้นว่า **เย ชนา สุขมิจฺฉนฺตา** ดังนี้เป็นต้น

คราวนั้น เมื่อถึงฤดูฝน พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงให้ราชบุรุษตีกลองเป่าร้องไปทั่วพระนครว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงอุปัฏฐากพระภิกษุด้วยปัจจัยตามมีตามได้ ในช่วง ๓ เดือนนี้เถิด ส่วนพระองค์ทรงนิมนต์พระกัจจายนเถระให้จำพรรษาในอารามของพระองค์ ๓ เดือนล่วงไปทรงมีรับสั่งให้หานายช่างทอผ้ามาทอผ้า แล้วให้ราชบุรุษนำผ้าสาฎกสะอาดมาผืนหนึ่ง ให้ตัดย้อมเป็นผ้าพระกฐิน ถวายแด่พระสงฆ์ให้เตรียมอุปกรณ์ทุกอย่าง จัดข้าวต้มข้าวสวยเป็นต้นไว้ให้พร้อม ถือประทีปธูปเทียนของหอมและดอกไม้เป็นต้นด้วยพระองค์เองเสด็จไปยังอาราม ทรงนิมนต์ภิกษุสงฆ์ มีพระกัจจายนะเป็นประธาน เมื่อพระภิกษุฉันเสร็จแล้ว ได้ตรัสว่าพวกเราจะถวายผ้ากฐินแด่พระสงฆ์ แล้วมอบผ้ากฐินนั้นแด่พระสงฆ์ ครั้งนั้นพระกัจจายนเถระรับผ้ากฐินแล้วให้ภิกษุสงฆ์ประชุมพร้อมกันในสีมานั้นสวดกรรมวาจา ถอดจีวรเก่าอธิษฐานจีวรใหม่ ครองผ้ากฐินนั้นแล้วนั่ง ณ อาสนะที่เขาจัดไว้ คราวนั้น พระเจ้าปเสนทิโกศล พร้อมด้วยบริวารของพระองค์เกิดความโสมนัส พระเถระถวายอนุโมทนาแด่พระราชา แล้วแสดงธรรมเทศนาที่แสดงถึงอานิสงส์การถวายผ้ากฐิน เมื่อจบเทศนาข้าราชบริพารทุกๆ คน บรรลุโสดาปัติผลเป็นต้น เพราะพระราชาบรรลุธรรมอันเลิศ ดังนั้นพระองค์จึงปรารถนาพระสัพพัญญูโพธิญาณ แต่ไม่ได้ธรรมอันเลิศในอัตภาพนั้น แต่ว่าธรรมนั้นได้เป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญูโพธิญาณ คราวนั้นภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันที่โรงธรรมโจทจันกันว่า อาวุโสทั้งหลาย พระเจ้าปเสนทิโกศล ถวายผ้ากฐินแด่พระกัจจายนเถระ แม้ได้ฟังธรรมที่แสดงอานิสงส์การถวายผ้ากฐินจากสำนักของพระเถระ ก็ยังไม่ได้ธรรมอันเลิศแม้เพียงโสดาปัติมรรคเลย แต่ข้าราชบริพารทั้งปวงฟังธรรมที่แสดงอานิสงส์แห่งการถวายผ้าพระกฐินนั้นแล้วก็บรรลุโสดาปัติมรรคเป็นต้น สมเด็จพระบรมศาสดาทรงได้ฟังถ้อยคำนั้นแล้ว เสด็จมาตรัสถามว่าพวกเธอนั่ง

ประชุมพร้อมกัน ณ ที่นี้ ด้วยเรื่องอะไรเป็นเหตุเล่า เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลเรื่องราวให้ทรงทราบจึงตรัสว่า ชื่อว่าการถวายผ้ากฐินจะมีในกาลบัดนี้ก็หาไม่ แม้ในกาลก่อน เราตถาคตถือกำเนิดเป็นพระโพธิสัตว์เตือนกุฎุมพีคนหนึ่งให้เขาถวายผ้ากฐิน แด่พระผู้มีพระภาคนามว่าปทุมุตระ ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในกาลบัดนี้แล แล้วพระพุทธองค์ก็ทรงดุษณีภาพอยู่ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลอาราธนาเพื่อจะทราบเหตุนั้น พระพุทธองค์จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่าต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลายในอดีตกาลได้มีพระราชาพระนามว่าอานันทะทรงครองราชสมบัติในเมืองหงสาวดี คราวนั้นพระโพธิสัตว์เกิดในตระกูลยากจน เจริญวัยขึ้นมีนามปรากฏว่านรชีวะ เลี้ยงมารดาของตน ไม่ไกลเมืองหงสาวดีนั้นยังมีบ้านตำบลหนึ่งมี ๕ ตระกูลอยู่ที่บ้านตำบลนั้น มีคน ๕ คนอยู่ที่บ้านนั้นเหมือนกัน ต่างเป็นสหายของกันและกัน คนทั้ง ๕ เหล่านั้น คือ คนหนึ่งเป็นช่างซ่อมรถ คนหนึ่งเป็นนายพรานล่าเนื้อ คนหนึ่งเป็นนายพรานล่านก คนหนึ่งเป็นช่างกัลบก คนหนึ่งเป็นกุฎุมพี พวกเขาเหล่านี้เป็นสหายที่รักกันอยู่หมู่บ้านนั้น คนทั้ง ๕ เหล่านั้นคนเป็นกุฎุมพีมีศรัทธาเลื่อมใส ฟังธรรมเทศนาของพระผู้มีพระภาค นามว่าปทุมุตระแล้วได้ทำบุญมีให้ทานเป็นต้น คราวนั้น พระโพธิสัตว์ทำงานรับจ้างคนอื่น ท่องเที่ยวไปถึงบ้านนั้นโดยลำดับ ได้เฝ้านากุฎุมพีนั้นทำงานจ้างที่โรงนาได้สร้างโรงนาหลังหนึ่งเป็นที่อยู่ ต่อมาพระโพธิสัตว์เลื่อมใสศรัทธาในศาสนาของพระผู้มีพระภาคพระนามว่าปทุมุตระ จึงกล่าวกับท่านกุฎุมพีว่า นาย ธรรมดาว่า คนที่มีทรัพย์มากอย่างท่าน ควรให้ทานที่มีผลมากกว่าทานทั้งปวงแน่แท้ กุฎุมพีจึงถามพระโพธิสัตว์ว่า พ่อ ทานชื่ออะไรมีผลมาก ท่านจงบอกทานนั้นแก่เราเถิด พระโพธิสัตว์จึงกล่าวว่า นายท่านควรถวายทานคือผ้ากฐินจีวร ซึ่งมีผลมากกว่าทานทั้งปวง กุฎุมพีได้ฟังคำนั้นได้เกิดความดีใจปรารถนาจะถวายกฐินทาน จึงคิดว่า เราปรารถนาจะถวายทานที่เป็นสมณบริขาร มีเตียง ตั่ง ฟูก หมอน เป็นต้น แด่ภิกษุทั้งหลาย จึงเรียกสหายทั้ง ๔ ของตนมา พูดว่าท่านผู้เจริญ เมื่อก่อนพวกเราทุกคน ทำบุญกุศลแล้วมาเกิดเป็นสหายที่รักกันอย่างนี้ก็ด้วยอานุภาพของบุญกุศลที่พวกเราทำไว้เมื่อก่อนนี้ บัดนี้ พวกเราจักถวายกฐินทาน จึงชักชวนสหายทั้ง ๔ มาพร้อมกัน สหายทั้ง ๔ คนนั้น ช่างกัลบกเท่านั้นอนุโมทนากฐินทานของกุฎุมพีด้วยกล่าวอย่างแข็งขันแล้วทำความขวนขวาย แต่อีก ๓ คน แม้

เมื่อกุฎุมพีพูดย้ำแล้วย้ำอีก ก็กล่าวว่าพวกท่านร่วมกันถวายเถอะ ไม่ยินดีกฐินทานของกุฎุมพี กล่าวว่า นายผู้เจริญบัดนี้ พวกเราทำงานเลี้ยงชีวิตของตน แต่ว่าบัดนี้พวกเรามีงานต้องทำ คราวนั้นกุฎุมพีเมื่อไปวิหารกับพระโพธิสัตว์ ถือผ้ากฐินพร้อมทั้งบริขารไปยังสำนักของพระผู้มีพระภาคนามว่า ปทุมุตระ กราบที่พระบาทมอบถวายจีวรนั้นเพื่อกฐินพระปทุมุตระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงอนุญาตให้พระสุชาตเถระสาวกของพระองค์กรานกฐิน ฝ่ายกุฎุมพีเห็นเหตุการณ์นั้นได้เกิดปีติโสมนัส กราบพระบาทของพระผู้มีพระภาค พลางกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญขอพระผู้มีพระภาคจงพยากรณ์วิบากที่เป็นผลแห่งกฐินทานของข้าพระองค์เถิด พระผู้มีพระภาคทรงอนุโมทนากฐินทานของกุฎุมพีนั้น เมื่อจะทรงประกาศผลอานิสงส์แห่งกฐินทานจึงตรัสประพันธ์คาถาแรกนี้ว่า

เหล่าชนที่ปรารถนาสุข ถวายผ้ากฐินแด่พระสงฆ์ย่อม
ได้รับความสุข อันเป็นผลของการถวายผ้ากฐินในกาลทุกเมื่อ

แลก็พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงอานิสงส์แห่งกฐินทานของกุฎุมพี ด้วยพระสุรเสียงอันไพเราะ จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

เหล่าชนที่ถวายกฐินทานอันสูงสุดแด่พระสงฆ์ย่อมได้รับความสุขในเทวโลกและมนุษยโลก แม้ชนเหล่านั้น เมื่อท่องเที่ยวไปเกิดในภพทั้งปวง ไม่ว่าจะเกิดเป็นเทวดาหรือมนุษย์ย่อมจะเกิดดีในกาลทั้งปวง พวกเขาเหล่านั้นย่อมพ้นจากความทุกข์ ไม่เกิดในอบาย เกิดเป็นกษัตริย์ได้รับความสุข ในเทวโลกหรือมนุษยโลก พวกเขาดำรงชีวิตอยู่นานในเทวโลกเสวยสมบัติอันเลิศ เคลื่อนจากภพนั้นแล้ว เกิดเป็นมนุษย์มีความสุขในหมู่มนุษย์ พวกเขาถวายกฐินทานย่อมไม่เกิดในตระกูลต่ำ จะเกิดในสองตระกูลคือ ตระกูลกษัตริย์หรือพราหมณ์ทุกเมื่อ พวกเขาเพียบพร้อมด้วยโภคสมบัติ มีทรัพย์ มียศ สุขอันเลิศ นี้เป็นผลของกฐินทาน

คราวนั้นกุฎุมพีได้ฟังอานิสงส์กฐินทานในสำนักของพระปทุมุตระพระผู้มีพระภาค ได้เกิดปีติยินดีเลื่อมใสในศาสนาของพระผู้มีพระภาคอย่างยิ่ง แต่ว่า นรชีวพระโพธิสัตว์หมอบแทบบาทมูลของพระปทุมุตรพระผู้มีพระภาคนั้น ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บุญเหล่านี้ที่ท่านกุฎุมพีทำ เราเตือนให้ทำ ขอจงเป็นปัจจัย เพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าของเรา ในอนาคตกาลเถิด จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ด้วยบุญกรรมนี้ ขอข้าพเจ้าจงเป็นพระพุทธเจ้าใน
อนาคตกาล ข้าพเจ้าเกิดในภพใด ๆ ขอข้าพเจ้าจงอย่าได้เป็น
คนจนคนยากเลย

พระผู้มีพระภาคนามว่าปทุมุตระ ทรงสดับคำนั้นแล้ว เมื่อจะพยากรณ์พระโพธิสัตว์ จึงตรัสประพันธ์คาถานี้ว่า

ในอนาคตแสนกัลป์นับแต่นี้ จักมีพระพุทธเจ้าพระ-
นามว่าโคตมะ แน่นอน

พระมหาสัตว์ครั้นได้ฟังพยากรณ์อย่างนี้แล้วได้มีจิตยินดี คราวนั้นกุลธิดาคนหนึ่งถือผ้าขาวผืนหนึ่งมาวางไว้แทบพระบาทของพระปทุมุตรพระผู้มีพระภาค บูชาพระผู้มีพระภาคด้วยดอกโกมุท กราบทูลว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ขอให้หม่อมฉันบรรลุนิพพานในสำนักของบุรุษนี้ ในเวลาที่สัตบุรุษนี้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตกาลแล้วจึงได้ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ หากหม่อมฉันท่องเที่ยวไปในสงสาร ขอให้หม่อมฉันได้เป็นภริยาของสัตบุรุษนี้ ทุก ๆ ชาติ ขณะนั้นกุมารตนหนึ่ง วางผ้าโพกศีรษะสีทองประดับด้วยรัตนะต่าง ๆ สวยงาม มีค่าถึง ๑,๐๐๐ กหาปณะไว้แทบบาทมูลของพระปทุมุตรพระผู้มีพระภาค ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์จักเป็นราชโอรสของสัตบุรุษนี้ในพุทธกาล คราวนั้นเศรษฐีคนหนึ่งถือแหวนตราวงหนึ่ง มีค่า ๑,๐๐๐ กนาปณะ แล้ววางไว้แทบบาทมูลของพระผู้มีพระภาค ได้ตั้งความปรารถนาว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ในพุทธกาล ข้าพระองค์จักเป็นบิดาของสัตบุรุษนี้ ตั้งแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ดำรงชีวิตอยู่ เมื่อสิ้นอายุ เคลื่อนจากอัตภาพนั้นแล้วไปเกิดในภพดุสิต กุฎุมพีผู้ถวายกฐินดำรงชีวิตอยู่ชั่วอายุเคลื่อนจากอัตภาพนั้น เกิดเป็นภุมเทวดาที่

วิมานทองอันวิจิตรด้วยรัตนะ ที่ภูเขาคันธมาทน์นี้ในหิมวันต์ประเทศ เสวยทิพย์สมบัติอยู่ ณ ที่นั้น ช่างกัลบกตายไปเกิดในตระกูลพ่อค้า ในเมืองพาราณสี ช่างซ่อมรถเคลื่อนจากอัตภาพนั้น เกิดเป็นเสือโคร่งที่ฝั่งน้ำใกล้หนทางใหญ่ในชนบทนั้น เวลาที่มนุษย์ร้อนเหน็ดเหนื่อย กระหายเพราะเดินทางไกลย่อมมาที่ฝั่งเพื่อดื่มน้ำ เสือนั้นก็จะกินมนุษย์เหล่านั้น พรานล่าเนื้อเคลื่อนจากอัตภาพนั้น ไปเกิดเป็นยักษ์ที่ต้นไทรต้นหนึ่งใกล้หนทางใหญ่คอยกินมนุษย์ที่มานั่งพักผ่อนโคนต้นไทร ส่วนพรานล่านกตายแล้วไปเกิดเป็นนกกระเต็นที่ต้นไม้ต้นหนึ่งที่ทางสามแพร่ง ตรงกลางระหว่างทางสามสายที่ไม่มีคนรู้จักในป่าหิมวันต์ ทางสามสายนั้น สายหนึ่งไปเมืองพาราณสี สายหนึ่งไปเมืองสุวรรณภูมิ สายหนึ่งไปภูเขาคันธมาทน์ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศ เนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสประพันธ์คาถาว่า

นรชีวะเคลื่อนจากอัตภาพนั้นเกิดในสวรรค์ชั้นดุสิต กุฏุมพี
ผู้ถวายผ้ากฐินทานเกิดเป็นภุมเทวดา ช่างกัลบกจุติจาก
อัตภาพนั่น เกิดในตระกูลพ่อค้า ช่างซ่อมรถจุติจากอัตภาพนั้น
เกิดเป็นเสือที่หนทางใหญ่ พรานล่าเนื้อจุติจากอัตภาพนั้น
เกิดในกำเนิดยักษ์ พรานล่านกเกิดเป็นนกกระเต็นที่ยอดไม้

ทั้ง ๕ คนนั้น ช่างกัลบกประกอบอาชีพค้าขาย เพราะเกิดในตระกูลพ่อค้า ฉะนั้นพ่อค้านั้นจึงได้รับการขนานนามว่า กัปกวาณิช เพราะอำนาจการเรียกกันมา แต่ก่อน ต่อมาวันหนึ่งกัปปกวาณิชสละอุปกรณ์การค้าขาย คิดว่าพรุ่งนี้แหละเราจะเดินทางไปยังเมืองสุวรรณภูมิ วันรุ่งขึ้นพร้อมด้วยบริวารที่เป็นพ่อค้าออกจากหมู่บ้านเดินทางไปยังเมืองสุวรรณภูมิ เดินทางมาหลายคืนหลายวันโดยลำดับ จนกระทั่งถึงฝั่งแม่น้ำ ลำดับนั้น เสือตัวนั้นพอเห็นพ่อค้านั้นเท่านั้นก็เกิดความดีใจ ด้วยอำนาจแห่งความเป็นสหายที่รักกันมาแต่ก่อน จึงถามพ่อค้าว่า สหายที่รักบัดนี้ ท่านจะเดินทางไปไหน กัปกวาณิชนั้นพูดว่า พระยาเสือผู้เจริญ บัดนี้เราจะไปยังเมืองสุวรรณภูมิ เสือนั้นได้ฟังคำนั้นจึงขอร้องให้กัปกวาณิชและบริวารของเขาพักอยู่ที่พักของตนหนึ่งคืนแล้วหาเนื้อมาให้ วันรุ่งขึ้นได้กล่าวว่าสหายที่รัก ยักษ์ตนหนึ่งอยู่ที่ต้นไทรต้นหนึ่ง ณ หนทางที่จะเดินไปนั้น จับคนกินเสียเป็นอันมากแล้วส่งสหายนั้นไป ได้ให้โอวาทว่า

สหายที่รัก ท่านอย่านั่ง อย่านอนที่ตรงนั้นเลย พ่อค้านั้นก็เดินทางโดยลำดับจนกระทั่งถึงต้นไทรนั้น ขณะนั้นยักษ์ได้ลงจากต้นไทร เดินไปหาอาหาร เห็นพ่อค้าแล้ว เกิดความดีใจรักใคร่พ่อค้า เพราะเป็นสหายกันมาก่อน จึงกล่าวว่า สหาย นี่นายจะเดินทางไปไหน พ่อค้าจึงกล่าวว่า สหายที่รักเราจักไปเมืองสุวรรณภูมิ ยักษ์จึงให้กัปกวาณิช พักอยู่ที่นั้นคืนหนึ่ง ให้ผลไทรและผลไม้อื่นๆ มีขนุนเป็นต้นกิน วันรุ่งขึ้นจึงส่งเขาไปกล่าวว่า เพื่อนรัก นกกระเต็นตัวหนึ่งอาศัยอยู่ที่ยอดไม้ต้นหนึ่ง ระหว่างทาง ๓ แพร่งข้างหน้าท่านอย่าไปทางนั้นเลย พ่อค้าฟังคำนั้นแล้วได้เดินทางไปโดยลำดับ ถึงทางสามแพร่งยืนอยู่ที่ทางสามแพร่งนั้นคิดว่า เราจะไม่ไปเมืองสุวรรณภูมิในทางสามแพร่งนี้ ขณะนั้นนกกระเต็นออกไปหากิน บินกลับมาจับที่ยอดไม้มองดูหนทาง เห็นพ่อค้านั้นจึงถามว่า เพื่อนรักท่านจะไปไหน พ่อค้าจึงตอบว่าเราจะไปเมืองสุวรรณภูมิ นกกระเต็นจึงให้พ่อค้าพักอยู่ที่นั้นเป็นเวลาหนึ่งคืน นำเนื้อที่เป็นเดนของราชสีห์และเสือมาให้แก่พ่อค้านั้นกิน วันรุ่งขึ้นจึงบอกหนทางไปยังภูเขาคันธมาทน์ สั่งพ่อค้านั้นไปด้วยกล่าวว่า เพื่อนรักท่านจงเดินไปทางนี้พ่อค้าก็เดินทางไปโดยลำดับจนกระทั่งถึงภูเขาคันธมาทน์ ขณะนั้น ภุมเทวดาเปิดหน้าต่างแลห็นพ่อค้านั้นเกิดปีติยินดี จึงเรียกพ่อค้านั้นให้ขึ้นไปยังปราสาททองของตน ให้นั่ง ณ อาสนะที่จัดไว้ ระลึกถึงอัตภาพของตนเอง ก็ทราบว่าเราเมื่อก่อนเป็นกุฏุมพี แต่บัดนี้ เพราะผลแห่งการถวายผ้าพระกฐิน จึงมาเกิดเป็นภุมเทวดา แล้วนึกอีกว่า คนทั้ง ๕ พร้อมทั้งเรา เป็นสหายกันมาก่อน บัดนี้เกิดที่ไหน ก็ทราบว่า ทั้ง ๓ คน คือ ช่างรถ พรานล่าเนื้อ พรานล่านก ไม่ได้กระทำบุญมาก่อน บัดนี้เกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉานคือ เสือโคร่ง ยักษ์และนกกระเต็นตามลำดับ ทราบอีกว่า พ่อค้าคนนี้ที่มาที่นี่ เมื่อก่อนเป็นช่างกัลบกผู้เดียวเท่านั้น ที่เกิดเป็นมนุษย์ในตระกูลพ่อค้าบัดนี้ เพราะอานุภาพแห่งบุญที่ทำไว้ กล่าวคือทำการขวนขวายในการอนุโมทนาในเวลาที่เราถวายผ้าพระกฐิน บัดนี้ เราเป็นภุมเทวดา เมื่อจะประกาศบุญกรรมที่ตนทำไว้เมื่อก่อน เพื่อให้สาธุชนเกิดความพยายามขวนขวายกระทำบุญจึงกล่าวคาถาเหล่านี้ว่า

เมื่อก่อนเราเกิดเป็นกุฏุมพีในมนุษยโลก ตอนนั้นได้ถวาย
กฐินทานแด่พระปทุมุตรพระผู้มีพระภาค เพราะบุญกรรมนั้น

บัดนี้เราดำรงศรัทธามั่นในพระสงฆ์ เกิดเป็นภุมเทวดาได้เสวยความสุข ผู้ใดถวายกฐินทานอันสูงสุดอย่างใดแด่พระสงฆ์ ผู้นั้นแหละจะบังเกิดในภพที่ดี เสวยความสุขอย่างนั้น เพราะฉะนั้นแล บัณฑิตชนเมื่อเห็นความสุขของตนพึงถวายผ้ากฐินแด่พระสงฆ์ก็จักเสวยความสุขในกาลทุกเมื่อ

ภุมเทวดาให้พ่อค้าบริโภคโอชาทิพย์ ให้นอนที่นอนทิพย์ ให้อยู่ที่ประสาทของตน ทำภารกิจทุกอย่างของพ่อค้านั้นให้สมบูรณ์ด้วยรัตนะเป็นเวลา ๒-๓ วัน จึงส่งเขาไปพ่อค้าได้ถึงบ้านของตน ในเมืองพาราณสี ด้วยอานุภาพของเทวดา ตั้งแต่นั้นมา พ่อค้าได้มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก ด้วยอานุภาพของเทวดา ในเมืองพาราณสี มีมหาเศรษฐีมีทรัพย์มาก มีโภคะมาก เศรษฐีนั้นมีธิดาคนหนึ่ง สวยน่าทัศนา น่ารัก เป็นที่ปรารถนาของพวกชายหนุ่ม แต่มหาเศรษฐีได้ขอพ่อค้านั้นเพื่อให้มาเป็นสามีธิดาของตน เมื่อกำหนดคืนวันแล้วจึงนำเขามาเป็นสามีธิดาของตน วัตถุเหล่านี้คือ อามิส ทรัพย์ ข้าว และน้ำ ได้มีแก่ผู้รูปไม่งาม แต่มีทรัพย์มาก มีโภคะมาก สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเรื่องนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสคาถาประพันธ์ว่า

เมื่อก่อนเขาเกิดเป็นคนไม่มีศีล เลี้ยงชีวิตด้วยการเป็นช่างกัลบก บัดนี้เขาเกิดเป็นพ่อค้ารูปร่างไม่งาม แต่มีทรัพย์มาก เพราะกระทำการขวนขวายในการอนุโมทนากฐิน

ลำดับนั้น พวกหนุ่มทั้งหลายกล่าวหามหาเศรษฐีนั้นโดยการโพนทนาว่ามหาเศรษฐีผู้เจริญ เมื่อก่อนนี้พ่อค้านี้เป็นคนยากจน แต่มาบัดนี้เขาเป็นคนมีทรัพย์น่าสงสัยนักว่า เขาได้ทรัพย์เป็นอันมากนั้นมาเพราะโจรกรรม แล้วจึงเรียกมหาเศรษฐีนั้นมากล่าวว่า พวกเราทั้งหมดนี้อย่าได้ชักช้า จงล่อลวงพ่อค้านั้นถามเขาในป่าใหญ่อันไกลยิ่ง พวกหนุ่มทั้งหลายพากันพูดว่า ทรัพย์เป็นอันมากของท่าน จักพินาศเพราะได้พ่อค้านั้นมาเป็นบุตรเขยของตน มหาเศรษฐีนั้นได้ฟังคำนั้นแล้วเกิดความกลัว ตกใจรับปากรับคำ พวกหนุ่มทั้งหมดพร้อมกับมหาเศรษฐี ร่วมใจกันพาพ่อค้านั้นไปยังป่าใหญ่ทิ้งเขาไว้ที่นั้นแหละแล้วกลับมา นับแต่นั้นพ่อค้าเป็นผู้เดียวท่องเที่ยวไปโดยลำพังในป่าดงอันเป็นที่อาศัยของพวกแรดและเสือเหลือง จนกระทั่งมาถึงภูเขาคันธมาทน์

ขณะนั้นภุมเทวดา เห็นเข้าจึงกล่าวว่า เพื่อนรัก ทรัพย์ทั้งหมดที่เราให้หมดแล้วรึ ท่านกลับมาอีกเพื่ออะไร เมื่อจะถามเหตุแห่งการมาของเขาจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ท่านกลับมายังป่าดงอีกเพราะจุดประสงค์อะไร หรือ
เพราะเหตุอันใด ขอท่านจงบอกเหตุนั้นแก่เรา

พ่อค้าฟังคำนั้น เมื่อจะบอกเหตุแห่งการมาของตนแก่ภุมเทวดา จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ท่านเทวดา คนทั้งหลายดูหมิ่นข้าพเจ้าว่า มีรูปลักษณ์
ไม่งาม ได้นำเรามาทิ้ง บัดนี้ ข้าพเจ้าไร้ที่พึ่ง จึงกลับมาสำนัก
ของท่านอีก

ภุมเทวดาได้ฟังคำนั้นจึงกล่าวว่า เพื่อนรัก ท่านอย่าได้คิดเลย บัดนี้เราจะทำการนั้นสงเคราะห์ท่าน พ่อค้าจึงพูดว่า ท่านจะสงเคราะห์ข้าพเจ้าอย่างไร ภุมเทวดากล่าวว่า ทราบว่าที่ป่าใหญ่นั้นมีต้นกัลปพฤกษ์เป็นยา เป็นต้นไม้ทิพย์ มี ๗ กิ่ง กิ่งทั้ง ๗ นั้น มีชื่อดังนี้ กิ่งนกกระยาง ๑ กิ่งลิง ๑ กิ่งรูปงาม ๑ กิ่งมีอายุยืน ๑ กิ่งมีกำลังมาก ๑ กิ่งมีบุญมาก ๑ กิ่งไม่มีโรค ๑ ทั้ง ๗ กิ่งนั้น ผู้ใดกินกิ่งที่มีชื่อว่านกกระยางก็จะกลายเป็นนกกระยาง ผู้ใดกินกิ่งที่มีชื่อว่าลิงก็จะกลายเป็นลิง ผู้ใดกินกิ่งรูปงามก็จะเป็นคนรูปงาม ผู้ใดกินกิ่งมีอายุยืนก็จะเป็นคนมีอายุยืน ผู้ใดกินกิ่งมีกำลังมากจะเป็นคนมีกำลังมาก ผู้ใดกินกิ่งมีบุญมากจะเป็นคนมีบุญมาก และผู้ใดกินกิ่งไม่มีโรคจะเป็นคนไม่มีโรค ภุมเทวดาหักกิ่งไม้ ๒ กิ่ง คือกิ่งลิงและกิ่งรูปงาม วางกิ่งรูปงามไว้ในมือของพ่อค้านั้นแล้วพูดว่า เพื่อนรักท่านกินกิ่งรูปงามนี้แล้วจักเป็นคนมีรูปงาม พ่อค้ารับว่าดีละ แล้วกินกิ่งรูปงามนั่นในที่เฉพาะหน้าของเทวดา ขณะที่กินกิ่งรูปงามนั้น พ่อค้าได้กลายเป็นคนรูปงาม น่าชม น่ารักทีเดียว ลำดับนั้นภุมเทวดานำเอากิ่งลิงหนึ่งกำมือวางไว้ในมือของเขาแล้วกล่าวว่า แม้นคนเหล่าใดประทุษร้ายต่อท่านจงให้เขากินกิ่งนี้ พวกเขาก็จะมีร่างเป็นลิง ทรัพย์ทั้งหมดก็จะเป็นของท่านทั้งหมด แล้วพาเขาไปด้วยอานุภาพของตน เดินทางเป็นเวลา ๑ เดือน ให้เขานอนบนที่นอนอันเป็นสิริกับธิดาเศรษฐีนั้นแล แล้วหายไป ธิดาเศรษฐีนั้นตื่นขึ้น พลิกตัวไปถูกต้องร่างกายของพ่อค้านั้น ได้ทราบว่าเป็นสามีของตน เมื่อจะถามจึงกล่าวคาถาว่า

ท่านเป็นใครหนอ เป็นเทวดาหรือมนุษย์ มาในเวลากลางคืนนอนกับเรา ท่านจงบอกเหตุที่เราถามเถิด

พ่อค้าได้ฟังคำนั้นจึงกล่าวคาถาว่า

นางผู้เจริญ เราเป็นสามีของเธอแน่นอน เธอจงรู้เราอย่างนี้ วันนี้เราอยู่ร่วมกับเธอ

ธิดาเศรษฐีทราบว่า เขาเป็นสามีของตนจึงกล่าวคาถาว่า

ท่านมาจากป่าดงทางไหน และท่านมาสู่เรือนนี้เมื่อไร ท่านจงบอกเหตุนั้นแก่เรา

พ่อค้านั้นไม่ได้พูดอะไรกับหล่อนแล้วหลับไป ราตรีล่วงไป ธิดาเศรษฐีลุกขึ้นแต่เช้าไปหาบิดาแจ้งเรื่องราวนั้น ขณะนั้นมหาเศรษฐีกลัวและตกใจ สั่งให้เรียกเด็กหนุ่มเหล่านั้นมากล่าวว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านทั้งหมดมาพร้อมกันแล้ว จงเข้าไปภายในเรือนดูพ่อค้านั้น พวกเด็กหนุ่มรู้สึกกลัวและตกใจได้มองดูพ่อค้านั้นภายในเรือน เห็นเขามีรูปงาม จึงถามว่า นายท่านกินอะไรถึงมีรูปงาม พ่อค้าได้ฟังคำนั้นเมื่อจะบอกเหตุที่ตนมีรูปงามแก่พวกเขาด้วยการกล่าวเท็จ จึงกล่าวคาถาว่า

ดูกรหนุ่มน้อยทั้งหลายเราท่องเที่ยวไปในป่าใหญ่อันพรั่งพร้อมไปด้วยโอสถทั้งหลาย กินโอสถหน่อยหนึ่งแล้วถือมาอีกหน่อยหนึ่ง

พวกกุมารเหล่านั้นปรารถนามีรูปงามจึงเอ่ยปากขอว่า แน่ะพ่อท่านจงให้โอสถนั้นหน่อยหนึ่งแก่พวกเรา พ่อค้าจึงให้ยานั้นแก่คนผู้ประทุษร้ายตนเหล่านั้น พวกเขาทั้งหมดกินยานั้น เมื่อกินยาแล้วทุกคนได้กลายเป็นลิง พ่อค้าจึงสั่งให้มัดคนเหล่านั้นแล้วให้ปล่อยในป่าใหญ่ ตั้งแต่นั้นมา พ่อค้าได้ทรัพย์ทั้งหมดของพวกเด็กหนุ่มและมหาเศรษฐี แล้วได้กลายเป็นมหาเศรษฐีในพระนครพาราณสีนั้น ฝ่ายภุมเทวดาดำรงชีวิตอยู่ตลอดอายุ จุติจากอัตภาพนั้นไปเกิดเป็นท้าวสักกะในภพดาวดึงส์ สมเด็จพระบรมศาสดาของพวกเราเมื่อจะทรงประกาศอานิสงส์แห่งการถวายกฐินทานแด่หมู่ภิกษุที่นั่งประชุมกันในโรงธรรม จึงตรัสประพันธ์คาถาเหล่านี้ว่า

กุฏุมพีคนหนึ่งอยู่ในเมืองหงสาวดี มั่งคั่งถึงพร้อมด้วยโภคสมบัติ ได้ถวายกฐินทาน จุติจากอัตภาพนั้นไปเกิดเป็นเทวดา มีฤทธิ์มากอยู่ที่ภูเขาคันธมาทน์ เสวยความสุขในกาลทุกเมื่อ เมื่อจุติจากภพนั้นเกิดเป็นท้าวสักกะ มียศมาก เป็นเทวดาผู้เป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลายในเทวโลกทั้งสอง จุติจากเทวโลก เกิดเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้เป็นใหญ่ในชมพูทวีปเสวยสุขในกาลทุกเมื่อ ครั้นเกิดในเทวโลกเสวยสุขในเทวโลก เกิดเป็นมนุษย์เสวยสุขในมนุษยโลกทุกเมื่อ มีข้าว น้ำ และรัตนะต่างๆ เพราะอำนาจแห่งการถวายกฐินทาน โภคสมบัติของเขาทุกอย่างล้วนเป็นแก้ว ทาส ทาสี ภริยา และคนอื่นๆ อยู่พร้อมหน้ากันทุกเมื่อ เพราะอำนาจแห่งการถวายกฐินทาน เมื่อปรารถนาสิ่งใดๆ สิ่งนั่นๆ ย่อมมี ได้ประสพความสุขทุกสถาน เพราะอำนาจแห่งกฐินทาน อากาสัฏฐเทวดาและภุมเทวดายึดพ่อค้านั้นเป็นที่พึ่งก็เพราะอำนาจแห่งกฐินทาน เพราะฉะนั้น บัณฑิตเมื่อเห็นประโยชน์ตนพึงถวายกฐินทานแด่พระสงฆ์ในเมื่อถึงฤดูกฐินทาน เขาเป็นเทวดาตนเดียวที่มีฤทธิ์มาก มีบุญ เพราะฉะนั้น คนทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาว่า เป็นบัณฑิตผู้มีบุญ อานิสงส์ของบุญย่อมเป็นที่ปรารถนาของผู้ต้องการบุญนั้น ในที่สุดเขาก็ได้บรรลุนิพพานโดยไม่นาน

สมเด็จพระบรมศาสดาจึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อกฐินทานจะมีในกาลบัดนี้ก็หามิได้ แม้ในกาลก่อนก็มีกฐินทานอย่างนี้ เมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสประพันธ์คาถาสุดท้ายว่า

กัปกวาณิชในกาลนั้นเกิดเป็นฉันนะอำมาตย์ในกาลนี้ กุฏุมพีผู้ทายกในกาลนั้นเป็นพระนาคเถระ ผู้มีฤทธิ์มากในกาลบัดนี้ เศรษฐีผู้ถวายแหวนในกาลนั้น เป็นพระเจ้าสุทโธทนะ

ผู้บิดาของเราในกาลบัดนี้ กุมารผู้ถวายผ้าโพกศีรษะในกาลนั้น เป็นราหุลในกาลบัดนี้ กุลธิดาผู้ถวายผ้าในกาลนั้นเป็นพระนางโสธราพิมพาในกาลนี้ มหาชนที่เหลือทั้งหมดเป็นสาวกของเราเทียว บุรุษผู้มีนามว่า นรชีวะ เป็นเราตถาคตผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นที่พึ่งของชาวโลก ในกาลบัดนี้ ท่านทั้งหลายเมื่อปรารถนาสขอันเลิศ จงทรงจำชาดกอย่างนี้ไว้ด้วยคารวจิตอย่างยิ่ง

จบ นรชีวชาดก

ไกรษรราชสีห์

๑๓ สุวรรณกุมารชาดก

พระบรมศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภการแก้ปัญหา ๑๐ ประการ จึงตรัสคาถาที่มีคำเริ่มต้นว่า **เอโก อทุติโย ราชา** ดังนี้เป็นต้น

ความพิสดารว่า วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันในโรงธรรม ได้สนทนากะกันและกันว่า อาวุโสทั้งหลาย น่าอัศจรรย์หนอ พระบรมศาสดาของพวกเราจะวิสัชนาปัญหา ๑๐ ประการ เพื่อบรรเทาข้อสงสัย คราวนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ที่พระคันธกุฎี สดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นด้วยโสตทิพย์ เสด็จมายังโรงธรรม ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องใดหนอ เมื่อพวกภิกษุกราบทูลว่า เรื่องชื่อนี้พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจะเป็นผู้มีบุญมากในกาลบัดนี้ก็หามิได้ แม้ในกาลก่อน ตถาคตเมื่อท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏก็เป็นผู้มีบุญมากและแก้ปัญหาต่าง ๆ ได้ด้วย แล้วทรงประทับนั่งนิ่ง เมื่อภิกษุเหล่านั้นอาราธนาแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลได้มีพระราชาองค์หนึ่ง พระนามว่าพรหมทัต ทรงครองราชย์ในเมืองพาราณสี วันหนึ่ง มีพระทัยรุ่มร้อนเพราะราคะ ทรงมีสัมพันธ์กับหญิงคนหนึ่งผู้เป็นบริจาริกาของตนครั้งเดียวเท่านั้น ขณะนั้นพระโพธิสัตว์ได้ถือปฏิสนธิในท้องของหญิงนั้น อัครมเหสีของพระราชาทรงทราบการกระทำนั้น ทรงมีพระทัยคิดประทุษร้าย กริ้วบ่อย ๆ ยิ่งขึ้นต่อหญิงนั้น ทรงทราบอีกว่าหญิงนั้นตั้งครรภ์แล้วเพราะกรรมแห่งคนคู่ของพระราชา ทรงได้พบหญิงนั้นแล้วจึงกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์รับสั่งให้อารักขาพระชายาที่รักของพระองค์เถิด พระราชาทรงสดับคำนั้นแล้วมีความละอาย คิดประทุษร้าย เสียพระทัยจึงตรัสว่า แม่นาง ทราบว่านางทาสีโฉดคนนี้ทำกรรมแห่งคนคู่กับบุรุษคนทำอาหารแล้วตั้งครรภ์ เราไม่เคยมีอะไรเกี่ยวข้องกับนางทาสีโฉดคนนี้เลย ฯ ครั้นตรัสมุสากับเทวีของพระองค์แล้วเกิดความละอายอย่างยิ่ง เพราะกรรมที่ตนทำไว้นั่นแหละจึงรับสั่งหาเพชฌฆาตคนหนึ่งมาเพื่อฆ่าหญิงนั้น ดำรัสว่า ท่านเพชฌฆาต วันนี้ ท่านจงพาหญิงชั่วคนนี้ไปตอนกลางคืนฆ่าเสียภายในพระนคร แต่ด้วยอานุภาพของพระโพธิสัตว์ผู้อยู่ในท้องของหญิงนั้น

เทพบุตรตนหนึ่งผู้สิงอยู่ที่เศวตฉัตรของพระราชา ดลจิตของเพชฌฆาตไม่ให้ฆ่าหญิงนั้น เมื่อไม่ฆ่าจึงได้นำหญิงนั้นไปด้วยความรักของตน ให้อยู่ในที่ผาสุกภายในเรือน เพราะเทพบุตรสิงใจตนได้ไปเฝ้าพระเจ้าพรหมทัต กราบทูลลวงว่า ขอเดชะข้าพระองค์ประหารหญิงนั้นตายเมื่อคืนนี้แล้ว กลับมาเฝ้าพระองค์ในบัดนี้ พระเจ้าพรหมทัตสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า ดูกรท่านเพชฌฆาต การกระทำของท่านนั้นเป็นความดี แล้วได้พระราชทานทรัพย์เป็นอันมาก ตั้งแต่นั้นมาหญิงนั้นได้อาศัยอยู่ที่เรือนของเพชฌฆาตนั้น เมื่อครบ ๑๐ เดือน ได้คลอดบุตรมีผิวพรรณดังทอง วันที่ตั้งชื่อเพชฌฆาตตั้งชื่อพระโพธิสัตว์ว่า สุวรรณกุมาร พระโพธิสัตว์เจริญวัยโดยลำดับ พออายุได้ ๗ ขวบ มีรูปงามยิ่งนัก รู้เดียงสา อยู่ที่บ้านของเพชฌฆาตนั้นกับมารดาของตน ลำดับนั้น เทพบุตรที่สิงสถิตเศวตฉัตรของพระราชา มีความปรารถนาจะให้พระโพธิสัตว์กับมารดาดำรงอยู่ในราชสมบัติ จึงนั่งกลางแจ้งแสดงตนต่อพระเจ้าพรหมทัต กล่าวว่า มหาราช บัดนี้ ข้าพเจ้าจักถามปัญหากับพระองค์ ถ้าพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นได้ไซร้จักเป็นความดี ถ้าพระองค์พยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นของข้าพเจ้าไม่ได้ ข้าพเจ้าจะเอาก้อนเหล็กนี้ทุ่มศีรษะท่านแตก ๗ เสี่ยง เดี๋ยวนี้ ครั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ เมื่อจะถามปัญหา ๑๐ ข้อ ต่อพระเจ้าพรหมทัตจึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นหนึ่งไม่เป็นสอง พระราชาผู้เป็นที่สองไม่เป็นที่สาม พระราชาผู้เป็นที่สามไม่เป็นที่สี่ ผู้เป็นที่ห้าไม่เป็นที่หก ผู้เป็นที่หกไม่เป็นที่เจ็ด ผู้เป็นที่เจ็ดไม่เป็นที่แปด ผู้เป็นที่แปดไม่เป็นที่เก้า ผู้เป็นที่เก้าไม่เป็นที่สิบ และผู้เป็นที่สิบย่อมไม่เป็นอื่น ขอพระองค์จงแก้ปัญหาทั้ง ๑๐ ประการนี้แก่ข้าพเจ้าโดยพลันทีเดียว

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วก็อันตรธานไป พระเจ้าพรหมทัตทรงสดับคำที่เป็นปัญหาของเทพบุตรแล้ว ทรงตื่นตระหนก ตกพระทัย หวั่นไหวเหงื่อท่วมพระวรกาย คิดปัญหาอยู่ก็ไม่ทรงทราบแม้สักข้อเดียวในสิบข้อนั้นทรงคิดเท่าไรปัญหาเหล่านั้นก็ไม่แจ่มแจ้งในพระทัย จึงทรงรับสั่งให้ประชุมเหล่าอำมาตย์ เป็นต้น ณ ที่ท้องพระลานหลวงของพระองค์ ตรัสถามเหล่าอำมาตย์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายวันนี้เอง เทพบุตรตนหนึ่งถามปัญหา ๑๐ ข้อกับเรา เราพยากรณ์ปัญหาของเทพบุตรนั้นไม่ได้ ในพวก

ท่านคนไหนจักสามารถพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น เราจักพระราชทานยศ ทรัพย์สมบัติเป็นอันมากให้ คราวนั้นเพชฌฆาตรับใช้พระราชาอยู่ ได้ฟังพระดำรัสของพระราชาได้กลับมาเรือนของตน บอกความนั้นแก่บุตรและภริยา พระโพธิสัตว์ผู้เพียบพร้อมด้วยปัญญา ประกอบด้วยเหตุ ๓ มาแต่เกิดได้ฟังคำของเพชฌฆาตนั้น จึงกล่าวอย่างนี้ว่า พ่อผู้เจริญ ลูกเองจักพยากรณ์ปัญหาทั้ง ๑๐ ข้อนี้ วันรุ่งขึ้น เพชฌฆาตไปยังวังของพระเจ้าพรหมทัต กราบทูลอย่างนี้ว่า ข้าแต่มหาราช บุตรของข้าพระองค์จักพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นแด่พระองค์ พระราชาสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสอย่างนี้ว่า พ่อ จริงหรือที่ว่า บุตรของท่านจักพยากรณ์ปัญหา ๑๐ ข้อนั้นแก่เรา ฯ ข้าแต่มหาราชเจ้า บุตรของข้าพระองค์จักพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นแด่พระองค์ แล้วรีบกลับไปบ้านของตนถามพระโพธิสัตว์ว่า พ่อ เป็นความจริงหรือที่ว่า บัดนี้พ่อ จักพยากรณ์ปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านั้นแด่พระราชา ฯ พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า พ่อ ขอรับ เป็นความจริงที่ว่าลูกจักพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้น การแก้ปัญหาเหล่านั้นแลเป็นภาระของลูก ลูกจักแก้ปัญหา แม้ ๑๐๐ ข้อ ๑,๐๐๐ ข้อ เพชฌฆาตได้ฟังคำของมหาสัตว์นั้นจึงไปเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ปัญหาทั้ง ๑๐ ข้อของพระองค์เป็นเพียงตัวอย่างเท่านั้น บุตรของข้าพระองค์สามารถพยากรณ์ปัญหาจนกระทั่ง ๑๐๐ ข้อ ๑,๐๐๐ ข้อ พระเจ้าพรหมทัตได้สดับคำของเพชฌฆาตนั้น ทรงเกิดปีติยินดี ตรัสว่า พ่อผู้เจริญ บัดนี้บุตรของท่านได้สิ่งใดจึงจะเป็นการสมควร จงบอกแก่เรา นายเพชฌฆาต จึงกลับมายังเรือนของตนอีก ถามเหตุทั้งปวงกับพระมหาสัตว์ เมื่อจะบอกเหตุที่ตนปรารถนาทุกอย่าง พระมหาสัตว์จึงกล่าวว่า พ่อ ขอท่านให้พระราชาประดับพระนครทั้งสิ้น แล้วปรับหนทางให้มีพื้นเรียบเสมอกันจากบ้านของเราจนถึงพระลานหลวงให้ตั้งบัลลังก์ใหญ่ไว้กลางพระลานหลวงนั้น ปูอาสนะใหญ่บนบัลลังก์นั้น ประดับอาสนะนั้น ยกเศวตฉัตรเหนืออาสนะ ประดับช้างมงคล ๑ เชือก นำช้างมาสำนักของลูก เมื่อถึงเวลานั้น ลูกจักขึ้นคอช้างมงคลไป ณ พระลานหลวง นั่งบนอาสนะเหนือบัลลังก์ใหญ่ กล่าวปัญหา ๑๐ ข้อเหล่านั้นแด่พระราชา เพชฌฆาตฟังคำนั้นแล้วจึงไปเฝ้าพระราชา กราบทูลคำที่พระโพธิสัตว์บอกทุกอย่าง พระราชาสดับคำนั้นแล้ว ให้ประดับพระนครของตนเหมือนเมืองสวรรค์ ตามคำที่พระโพธิสัตว์บอกมานั้น ปรับหนทางให้มีพื้นเสมอเรียบ ตั้งแต่พระลานหลวงจนถึงบ้านของเพชฌฆาต ประดับธงชัยและธงแผ่นผ้าพร้อมต้นกล้วยและต้นอ้อย ประดับต้นโพธิในหนทางต่าง ๆ ยกเพดานอันวิจิตรด้วยดาวทองไว้เบื้องบน

ตั้งฉัตรและพัดทำด้วยขนทรายเป็นต้น ไว้ที่ข้างทางทั้ง ๒ เกลี่ยข้าวตอกไว้ข้างหน้าเลี้ยงดูโพธิสัตว์ กาลนั้นโพธิสัตว์ประดับตนเองแล้วขึ้นคอช้างมงคล แวดล้อมด้วยมหาชน มีอำมาตย์ พราหมณ์ และคหบดีเป็นต้น ไปตามทางที่ประดับนั้นแล ขึ้นนั่งบนบัลลังก์ใหญ่กลางพระลานหลวง นั่งบนอาสนะใหญ่ภายใต้เศวตฉัตร งามสง่าประดุจเทพบุตร ขณะนั้น พระเจ้าพรหมทัตได้เข้าไปหาโพธิสัตว์ตรัสว่า พ่อเทพบุตรตนหนึ่งที่สิงเศวตฉัตรของเราแสดงตน นั่งกลางแจ้งถามเราถึงปัญหา ๑๐ ข้อ แต่เราไม่สามารถพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นของเทวดาได้ บัดนี้ ท่านจงพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นแก่เรา พระมหาสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้วจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า ดีแล้วพระเจ้าข้า ข้าพระองค์จักพยากรณ์ปัญหาเหล่านั้นแก่พระองค์ ข้าแต่มหาราชเจ้า ปัญหาเหล่านั้นคืออะไรบ้าง ขอพระองค์โปรดบอกปัญหาเหล่านั้นแก่ข้าพระองค์เถิด พระราชาได้สดับคำของพระโพธิสัตว์นั้น จึงตรัสบอกปัญหาเหล่านั้นทุกข้อ ตามที่ได้ฟังเทพบุตรนั้นถามแล้วนั่นแล พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสของพระราชาก็ทราบปัญหาเหล่านั้น ด้วยกำลังปัญญาของตน ปัญหาทั้ง ๑๐ ข้อปรากฏแก่พระมหาสัตว์ดุจพระจันทร์เต็มดวง ณ ท่ามกลางท้องฟ้า พระมหาสัตว์เมื่อจะวิสัชนาปัญญาข้อแรกแด่พระเจ้าพรหมทัตด้วยอานุภาพแห่งกำลังปัญญา จึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นเอก ไม่เป็นที่สอง เกิดแล้วในโลก คือ
พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระองค์ไม่เป็นที่สองในกาลทุกเมื่อ

ขณะนั้น เทพบุตรผู้สิงอยู่ที่เศวตฉัตรของพระเจ้าพรหมทัตได้สดับการแก้ปัญหาข้อแรกของพระโพธิสัตว์ได้ให้สาธุการ แล้วโปรยรัตนะต่างๆ เจ็ดประการจากอากาศบูชาธรรมเทสนาของพระโพธิสัตว์ สรรเสริญพระโพธิสัตว์แล้วยืนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นเอง พระราชาทรงนำช้างมงคลมาทำการบูชาพระธรรมเทศนาของโพธิสัตว์ ลำดับนั้น เมื่อจะพยากรณ์ปัญหาข้อที่สองถวายพระราชานั้น พระมหาสัตว์จึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่สองไม่เป็นที่สามเกิดขึ้นแล้วในโลก
แน่แท้ คือ อัครสาวกทั้งสองของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

ลำดับนั้น เทพบุตรนั้นบูชาสักการพระธรรมเทศนาของพระโพธิสัตว์เหมือนอย่างนั้นนั่นแล พระราชานำม้ามงคลของพระองค์มาบูชาสักการธรรมเทสนาของพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เมื่อจะทำปัญหาข้อที่สามให้แจ่มแจ้ง จึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่สามเท่านั้นไม่เป็นที่สี่ คือ ขอถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นที่ระลึก ขอถึงพระธรรมว่าเป็นที่ระลึก ขอถึงพระสงฆ์ว่าเป็นที่ระลึก พระราชานี้แลเป็นที่สามในกาลทุกเมื่อ ดังนี้

เทพบุตรนั้นบูชาสักการและให้สาธุการแด่พระโพธิสัตว์ ลำดับนั้นพระเจ้าพรหมทัตได้นำทาสี ๑๐๐ ทาส ๑๐๐ และของทุกอย่างอย่างละ ๑๐๐ รวมทั้งโคและกระบือ บูชาพระธรรมเทสนาของพระโพธิสัตว์ กาลนั้นมหาสัตว์เมื่อจะแสดงปัญหาข้อที่สี่ จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่สี่ไม่เป็นที่ห้า คือ ปาริสุทธิศีล ๔ ในพุทธศาสนา ได้แก่ ปาฏิโมกขสังวร อินทรียสังวร อาชีวปาริสุทธิ และปัจจัยนิสิตศีล ปาริสุทธิศีล ๔ ประการนี้แล ไม่เป็นที่ห้าในกาลทุกเมื่อ

เทพบุตรนั้นได้ทำบูชาสักการและให้สาธุการแก่พระโพธิสัตว์ เหมือนอย่างนั้น พระราชาทรงรับสั่งให้เปิดพระคลังผ้าของพระองค์ นำผ้าเนื้อดีที่สวยงามต่าง ๆมาบูชาพระธรรมเทศนาของพระโพธิสัตว์นั้น พระโพธิสัตว์เมื่อจะแสดงปัญหาข้อที่ห้าจึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่ห้าไม่เป็นที่หกมีอยู่ คือ ศีล ๕ ประการอันบุคคลพึงรักษาเป็นนิตย์ ศีล ๕ ประการนั่นแล ไม่เป็นที่ ๖ ในกาลทุกเมื่อ

เทพบุตรนั้นได้บูชาสักการพระโพธิสัตว์เหมือนอย่างนั้นนั่นแล อนึ่ง พระราชาได้พระราชทานหญิงฟ้อนรำหนึ่งหมื่นหกพันคนแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เมื่อจะบอกปัญหาข้อที่หกแด่พระราชานั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่หกไม่เป็นที่เจ็ดแลมีอยู่คือ เทวโลกชั้น
กามาวจร เทวโลกชั้นกามาวจร ๖ ชั้นนั่นแลมีในกาลทุกเมื่อ

เทพบุตรนั่นได้บูชาสักการพระโพธิสัตว์นั่นแลเหมือนอย่างนั้น พระราชาได้พระราชทานทองและเงิน ๑,๐๐๐ โกฏิ แด่พระโพธิสัตว์นั่นแล พระโพธิสัตว์เมื่อจะกล่าวปัญหาข้อที่ ๗ จึงกล่าว ๒ คาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่เจ็ด ไม่เป็นที่แปด มีอยู่คือ โพชฌงค์
๗ ประการ อันพระพุทธเจ้าตรัสแล้ว ขอพระองค์จงทรงจำ
โพชฌงค์ ๗ ประการคือ สติโพชฌงค์ ธรรมวิจัยโพชฌงค์
วิริยโพชฌงค์ ปีติโพชฌงค์ ปัสสัทธิโพชฌงค์ สมาธิโพชฌงค์
อุเบกขาโพชฌงค์ โพชฌงค์ ๗ อย่างเหล่านี้แลพึงมีในกาลทุกเมื่อ

เทพบุตรนั้นได้บูชาสักการพระโพธิสัตว์เหมือนอย่างนั่นแล พระราชาได้พระราชทานโอรสและมเหสีของพระองค์แด่พระโพธิสัตว์นั้น ลำดับนั้นมหาสัตว์ เมื่อจะประกาศปัญหาข้อที่แปด จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่แปดไม่เป็นที่เก้ามีอยู่คือ ศีลแปด
และมรรคมีองค์แปด คือ สัมมาทิฐิ สัมมาสังกัปปะ
สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ สัมมาอาชีวะ สัมมาวายามะ
สัมมาสติ สัมมาสมาธิ องค์มรรคทั้งแปดอย่างนี้พึงมี

เทพบุตรนั้นได้บูชาสักการและให้สาธุการมหาสัตว์เหมือนอย่างนั้น พระราชาได้พระราชทานราชสมบัติกึ่งหนึ่งแก่พระโพธิสัตว์นั้น กาลนั้นพระมหาสัตว์เมื่อพยากรณ์ปัญหาข้อที่เก้า จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่เก้าไม่เป็นที่สิบมีอยู่คือ โลกุตรธรรม
๙ ประการ ที่พระผู้มีพระภาคตรัสแล้ว ขอพระองค์จงรู้
โลกุตรธรรม ๙ นั้นในกาลทุกเมื่อ ธรรมทั้ง ๙ ประการนั้น
คือ มรรคจิต ๔ ผลจิต ๔ และนิพพาน ๑ ดังนี้

เทพบุตรนั้นได้บูชาสักการและให้สาธุการพระโพธิสัตว์เหมือนอย่างนั้นแล พระราชาได้มอบพระองค์เองแด่พระโพธิสัตว์นั้นได้บูชาสักการพระธรรมเทศนา ลำดับ

นั้นพระมหาสัตว์ เมื่อจะแก้ปัญหาข้อที่สิบของพระเจ้าพรหมทัต จึงกล่าวคาถานี้ว่า

พระราชาผู้เป็นที่สิบ ไม่เป็นอื่น มีอยู่คือ ศีล ๑๐ อัน
บุคคลพึงรักษาในกาลทุกเมื่อ

ในที่สุดการพยากรณ์ปัญหาของพระโพธิสัตว์ เทพบุตรนั้นให้สาธุการและโปรยปรายรัตนะต่างๆ เจ็ดประการจากอากาศ บูชาสักการพระธรรมเทศนา ฝ่ายพระเจ้าพรหมทัตครั้นทรงสดับการแก้ปัญหา ๑๐ ประการของพระโพธิสัตว์แล้วทรงมีปีติโสมนัส พระราชทานเมืองพาราณสีทั้งเมืองบูชาสักการแด่พระโพธิสัตว์ กาลนั้นหมู่มหาชนมีอำมาตย์พราหมณ์และคฤหบดีเป็นต้น ที่ประชุมกัน ณ พระลานหลวง ต่างยินดีการแก้ปัญหาของพระโพธิสัตว์ ให้สาธุการนับแสนครั้ง ให้อาภรณ์ภัณฑ์ของตนและพากันโบกธงแผ่นผ้าแด่พระโพธิสัตว์ ลำดับนั้น กองเงินและกองผ้าของมหาสัตว์ได้กลายเป็นกองใหญ่ขึ้น ณ ที่นั้นเอง เทพบุตรนั้นได้โปรยปรายผ้าทิพย์ ดอกไม้ทิพย์และรัตนทิพย์อย่างต่างๆจากอากาศอีก สรรเสริญธรรมเทศนาของโพธิสัตว์ กราบทูลพระราชาผู้ประทับนั่ง ณ พระลานหลวงนั้นว่า ข้าแต่มหาราช สุวรรณกุมารนี้คือราชโอรสของพระองค์โดยแท้ มิใช่ใครอื่น มีปัญญามาก กล้าหาญ จะเป็นที่พึ่งอาศัยของพระองค์ หาใครเสมอเหมือนมิได้ ด้วยอานุภาพกำลังปัญญาของตนผู้เดียวประเสริฐยิ่งในโลก พระองค์ประพฤติกรรมแห่งคนคู่ครั้งเดียวเท่านั้นกับมารดาของสุวรรณกุมารนั้น ทำให้หญิงนั้นตั้งครรภ์ได้ มหาราช นี่เป็นความจริงทีเดียว กุมารนี้เป็นราชโอรสของพระองค์แน่แท้ อย่าได้สงสัยเลย เทพบุตรนั้น ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้ว จึงประกาศคุณสรรเสริญปัญญาอันยิ่งใหญ่ของพระโพธิสัตว์ และให้โอวาทแก่หมู่มหาชนของพระเจ้าพรหมทัตแล้วก็หายไป ลำดับนั้นเพชฌฆาตได้ฟังคำกล่าวของเทพบุตรนั้นแล้ว จึงกราบทูลความเป็นไปนั้นทั้งหมดแด่พระราชา พระราชาได้สดับคำของเพชฌฆาตนั้นแล้วทรงยินดี แล้วจึงพระราชทานทรัพย์เป็นอันมากแก่เพชฌฆาตนั้น อภิเษกพระโพธิสัตว์ในตำแหน่งพระราชา รับสั่งให้นำมารดาของพระโพธิสัตว์นั้นมาแล้วตั้งไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีของพระองค์ พระโพธิสัตว์นับตั้งแต่ตนเองดำรงอยู่ในความเป็นพระราชา ได้ถวายโอวาทแด่พระราชบิดาและพระราชทานโอวาทแก่หมู่มหาชนทั้งหลาย เมื่อจะทรงแสดงธรรมมีทศพิธราชธรรม เป็นต้น ถวายพระเจ้าพรหมทัตพระราชบิดาของพระองค์ จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

เรากล่าวธรรม ๑๐ ประการเหล่านี้ คือ ทาน ศีล บริจาค ความซื่อตรง ความอ่อนโยน ความเพียรเป็นเครื่องเผากิเลส ความไม่โกรธ ความไม่เบียดเบียน ความอดทน สัจจะ ชื่อว่า ราชธรรม ธรรมเหล่านี้มีอยู่ พระองค์จงดูธรรมเหล่านั้นในตัวข้าพระองค์ในกาลทุกเมื่อ อนึ่ง คนจะมีกำลังเพราะให้อาหาร คนจะมีทรัพย์เพราะให้ทรัพย์ คนจะมีโภคะ เพราะให้โภคะ คนจะมีผิวพรรณงามเพราะให้เสื้อผ้า คนจะมีสุขเพราะให้ยาน คนจะมียศเพราะให้ยศ คนจะมีจักขุ เพราะให้ประทีป คนจะมีเดชเพราะให้ไฟ คนจะมีน้ำดื่มเพราะให้น้ำ คนจะเป็นที่รักเพราะให้ปีติ คนจะมีปัญญาเพราะให้ธรรม คนจะมีรูปงามเพราะมีศีล เรากล่าวสรรเสริญทานที่บุคคลพึงให้ ศีลที่บุคคลรักษา ภาวนาที่บุคคลพึงเจริญในกาลทุกเมื่อ อามิสทานต่างๆ ที่บุคคลบำเพ็ญแล้วในจักวาล มีผลมากเทียวทานเสมอด้วยเมตตาไม่มี เมตตาจิตที่บุคคลเจริญมา ๗ ปี มีผลมาก หาธรรมอื่นเสมอมิได้ เป็นจิตดวงเดียว จิตที่เลื่อมใสในพุทธศาสนา มีลักษณะ ๓ อย่าง ประกอบด้วยเมตตาที่เจริญแล้ว มีความเอื้อเฟื้ออันบุคคลพึงเจริญเมตตาจิตนั้นนำสุขมาให้ จิตที่เลื่อมใสในพระธรรม เป็นจิตไพบูลย์ ประกอบด้วยเมตตา มีความเอื้อเฟื้อ พึงเจริญเมตตาจิตนั้นอันนำประโยชน์มาให้ จิตที่เลื่อมใสในพระสงฆ์ อบรมในภาวนาอย่างยิ่ง มีความเอื้อเฟื้อในใจ บุคคลพึงเจริญภาวนาและเมตตาจิตนี้ นำสวรรค์มาให้ เพราะฉะนั้นแล คนฉลาดเมื่อปรารถนาความสุขแก่ตน พึงทำการอบรมทาน ศีล และมีความเอื้อเฟื้อดังนี้

มหาสัตว์ได้บอกเหตุแห่งการมาจากเทวโลกจำเดิมแต่นั้นมา แล้วสมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศความนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ว่า

พระเจ้าสุวรรณกุมารทรงดำรงอยู่ในธรรม ตรัสสอน มหาชนอยู่เนืองๆ รับสั่งให้มหาชนทำบุญทุกเมื่อ เพื่อความสุข ในมนุษยโลกและเทวโลก

มนุษย์เหล่านั้นทั้งหมดได้ฟังโอวาทของมหาสัตว์ เกิดความอุตสาหะในตน เพื่อบังเกิดในสวรรค์ ทำบุญมีทานเป็นต้นแก่ชนเหล่าอื่น มหาสัตว์เสวยราชสมบัติอันยิ่งใหญ่ ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตราบเท่าพระชนมายุ เวลาสิ้นสุดแห่งพระชนม์ ทรงจุติจากอัตภาพนั้นบังเกิดในเทวโลก ชาวเมืองทั้งหมดมีอำมาตย์เป็นต้น ตั้งอยู่ในโอวาทของมหาสัตว์ทำบุญมีให้ทานเป็นต้น ดำรงอยู่จนกระทั่งสิ้นอายุ เวลาสิ้นอายุได้จุติจากอัตภาพนั้น บังเกิดในเทวโลก สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ตถาคตมีปัญญามาก มีไหวพริบ และมีปัญญาเฉียบแหลม ในกาลบัดนี้ก็หามิได้ ถึงในกาลก่อน เมื่อตถาคตท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ก็มีปัญญามากอย่างนี้ ดังนี้ จึงนำพระธรรมเทศนานี้มา เมื่อจะประชุมชาดก ได้ตรัสคาถาสุดท้ายว่า

เพชฌฆาตในกาลนั้นเป็นพระอานนท์ในกาลบัดนี้ หญิงที่เป็นพระชนนีสุวรรณกุมารในกาลนั้น คือ มหามายาในกาลนี้ พระเจ้าพรหมทัตเป็นพระราชบิดาในกาลนั้นเป็นพระเจ้าสุทโธทนะ ผู้พระชนกของเราในกาลนี้ พระมเหสีผู้มีจิตประทุษร้ายในกาลนั้น เป็นนางจิญจมานวิกาในกาลนี้ ราชบริษัทชาวเมืองเหล่านั้นทั้งหมด มีอำมาตย์เป็นต้นในกาลนั้นเป็นบริษัทของเราเทียว เป็นศาสนปูรกชนในกาลทุกเมื่อ มหาราชาพระนามว่าสุวรรณกุมาร ดำรงตนอยู่ในธรรมในกาลนั้น เป็นตถาคตผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นผู้เป็นที่พึ่งของโลก ในกาลบัดนี้ ท่านทั้งปวงเมื่อปรารถนาความสุขในภพทั้งปวงอันประเสริฐ จงทรงจำชาดกอย่างนี้ไว้ด้วยคารวจิตอย่างยิ่ง ดังนี้

จบ สุวรรณกุมารชาดก

๑๔ สุรูปราชชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภทานบารมีของพระองค์เป็นเหตุ ได้ตรัสพระธรรมเทศนาเป็นผลมีคำเริ่มต้นคาถานี้ว่า **มรีจิ วิย** ดังนี้เป็นต้น

ความพิสดารมีว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันที่โรงธรรมว่า อาวุโสทั้งหลาย น่าอัศจรรย์หนอ พระบรมศาสดาของพวกเราไม่อิ่มด้วยทาน บัดนี้เมื่อจะทรงประทานวิมุติสุขแก่ชนเหล่าอื่น ทรงประกอบด้วยพระมหากรุณาธิคุณ สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ที่คันธกุฏีทรงสดับคำพูดของภิกษุสงฆ์ด้วยทิพยโสตแล้ว เสด็จไปที่ศาลาฟังธรรม ประทับนั่ง ณ พุทธอาสน์อันประเสริฐที่ภิกษุจัดไว้นั้นได้ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอันใดหนอ เมื่อหมู่ภิกษุกราบทูลว่า เรื่องนี้พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเราดำรงอยู่ในพุทธภาวะการพระราชทานวิมุติสุขแก่คนเหล่าอื่น น่าอัศจรรย์สำหรับพวกเธอในกาลบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อน แม้เราดำรงอยู่ในความเป็นปุถุชน ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ได้พระราชทาน ภริยา บุตร และตนเอง ให้เป็นทานเพื่อจะฟังธรรมในสำนักของผู้อื่น ดังนี้แล้วทรงประทับนั่งด้วยอาการดุษณีภาพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาแล้วจึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล ได้มีพระราชาพระนามว่าสุรูปราช ทรงครองราชย์ในนครอินทปัต พระราชานั้นทรงถึงพร้อมด้วยศีลและทศพิธราชธรรม มีชื่อเสียงปรากฏตามคำที่ชาวเมืองพากันพูดว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พระราชาองค์นี้แหละ เป็นเจ้านายของพวกเราชาวในนครอินทปัตทั้งสิ้น พระราชานี้แหละทรงธรรม ทรงมีพระอัครมเหสีเทวีที่รักทรงพระนามว่า สุนทรี ราชโอรสทรงพระนามว่าสุนทรกุมาร วันหนึ่ง พระราชาประทับอยู่ที่ประสาทชั้นบน ทรงบรรทมอยู่ ณ ตั่งที่บรรทมอันเป็นสิริ ทรงตื่นบรรทมในเวลาใกล้รุ่ง แล้วประทับนั่งบนบัลลังก์ ทอดพระเนตรเห็นความไม่เที่ยงแท้ในสรีระของพระองค์ เมื่อรำพึงกับตนเอง จึงกล่าวคาถานี้ว่า

สรีระนี้ไม่มีแก่นสาร มีทุกข์มากมาย เหมือนพยับแดด
ฟองน้ำในทะเล และต้นกล้วย สรีระนี้ไม่เที่ยง หุ้มห่อด้วย

ของไม่สะอาด และเป็นรังแห่งโรคในกาลทุกเมื่อ พวกเราจัก ถึงมรณะได้ในวันนี้ ดังนี้

พระเจ้าสุรูปราช ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงรำพึงกับพระองค์เมื่อจะทรงนำรูปมาเปรียบเทียบ ให้ปรากฏชัดด้วยดวงหทัยของพระองค์ จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

ความตายย่อมบ่ายหน้าไปหาสัตว์ทั้งหลายเนืองนิตย์ เหมือนผลไม้สุกย่อมตกไปที่พื้นดินฉันนั้น อายุของเหล่าสัตว์ผู้ยังไม่ถึงความแก่ย่อมตั้งอยู่ เปรียบเหมือนผลไม้ที่อยู่บนต้นไม้ยังไม่สุกฉันนั้น เหมือนอย่างว่า น้ำในแม่น้ำน้อยไม่แน่นอน ไม่คงอยู่ ย่อมถึงความสิ้นไปพลัน ฉันใด ชีวิตสัตว์อันจะต้องตายในโลก ไม่เที่ยง ย่อมถึงความสิ้นอายุเพราะแตกตายทำลายขันธ์ฉันนั้น น้ำในแม่น้ำน้อย ยังไม่ถึงความสิ้นไป ยังมีอยู่ฉันใด สัตว์เกิดแล้วในโลกก็ฉันนั้น ชีวิตอาศัยอายุ ไม่ถึงความแก่ ความตาย ย่อมคงอยู่หยาดน้ำที่มีอยู่ ในเวลาพระอาทิตย์ขึ้น ย่อมแห้งไปจากยอดหญ้าทันทีฉันใด อายุของมนุษย์ทั้งหลาย ในเวลาที่มรณะเกิดขึ้น ก็พึงสิ้นไปทันทีเหมือนกันฉันนั้น

ก็แลพระโพธิสัตว์ครั้นกระทำอุปมาเปรียบเทียบที่ปรากฏด้วยดวงหทัยของพระองค์ ด้วย ๖ คาถาเหล่านี้แล้ว ถึงความสลดพระทัยอีก ทรงดำริว่า บัดนี้ เราจะพึงฟังพระธรรมเทศนาในสำนักของใครเล่าหนอ และใครจักแสดงพระธรรมเทศนาแก่เรา แล้วจึงลงจากปราสาท สรงศีรษะแต่เช้า เสวยโภชนะมีรสเลิศต่างๆ แล้วประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ในท้องพระโรงใหญ่ มีหมู่อำมาตย์แวดล้อม เมื่อจะทรงรับสั่งถามหมู่อามาตย์ จึงตรัสคาถานี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราจักฟังธรรมกถาอันประเสริฐยอดเยี่ยม ใครอาจแสดงธรรมเพื่อความบริสุทธิแห่งจิตแก่เราได้

หมู่อำมาตย์ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะกราบทูลให้แจ้งแด่พระเจ้าสุรูป จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่ราชาธิราช พระพุทธเจ้ายังไม่ทรงอุบัติขึ้น ใคร เล่าจะรู้ธรรมอันประเสริฐนั้นได้ บัดนี้ การฟังธรรมของ พระองค์จะมีได้อย่างไร

มหาสัตว์ครั้นได้สดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้เราจักได้ฟังธรรมเทศนาในสำนักของคนผู้หนึ่งด้วยอุบายของเรา เมื่อรับสั่งบอกอำมาตย์เหล่านั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราจักฟังธรรมอันประเสริฐด้วย อุบาย พวกท่านทุกคนมาที่นี้แล้วจงทำตามคำของเรา

อำมาตย์เหล่านั้นเมื่อฟังอุบายนั้น จึงพากันกล่าวคาถานี้ว่า

พระองค์จักสดับธรรมอันประเสริฐนั้นด้วยเหตุหรือ อุบายอันใดของพระองค์ พวกข้าพระองค์จะทราบได้อย่างไร

ลำดับนั้น โพธิสัตว์จึงตรัสว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงถือเอาทองคำมูลค่า ๑ แสนกหาปณะของเรา ใส่ไว้ในผอบแก้วอันงาม แล้วยกผอบแก้วนั้นวางไว้บนหลังช้าง เที่ยวตีกลองเป่าร้องว่า ผู้ใดบรรดาอยู่ในแว่นแคว้นนี้สามารถแสดงธรรมอันประเสริฐแด่พระเจ้าสุรูปราชได้ ก็จักได้ทองมูลค่า ๑ แสนกหาปณะ ผอบแก้วอันงาม ช้างตัวประเสริฐ และ เงินนี้ พระเจ้าสุรูปจักทำเป็นเครื่องบูชาสักการอันยิ่งใหญ่แก่ผู้นั้น อำมาตย์เหล่านั้นจึงให้ราชบุรุษทำตามพระราชดำรัส ตีกลองเป่าร้องไปทั่วพระนครอินทปัต เป็นเวลา ๗ วัน แล้วก็ยังไม่ได้ใครแม้สักคนมาแสดงธรรมอันประเสริฐถวายพระเจ้าสุรูป เมื่อเหล่าอำมาตย์นั้นเที่ยวเป่าร้องไปทั่วพระนครอินทปัตอย่างนี้ เวลาได้เนิ่นนานไปประมาณ ๗ ปี ๗ เดือน เหล่าอำมาตย์ก็ยังไม่ได้คนที่จะมาแสดงธรรม จึงกลับมาเฝ้าพระราชา กราบทูลว่า ขอเดชะ ในพระนครนี้ไม่มีผู้ที่จะแสดงธรรมถวายพระองค์เลย พระราชาได้สดับคำนั้นเสียพระทัย พระเศียรตก ทรงดำริว่า บัดนี้ เราไม่มีบุญ จึงไม่ได้คนที่จะแสดงธรรมแก่เรา ทรงแวดล้อมด้วยหมู่

อำมาตย์ประทับนั่ง ณ ที่นั้น ได้ทรงดำริอีกว่า ผู้ใดมาบอกเราว่า ข้าแต่มหาราช บัดนี้ ข้าพระองค์มาที่นี้เพื่อแสดงธรรมถวายพระองค์และข้าพระองค์เป็นธรรมกถึก คนนั้นนั่นแลปรารถนาสวิญญาณกทรัพย์ เป็นต้นว่า มเหสี ราชโอรส ทาสทาสี ช้าง ม้า โค หรือหมู่สัตว์มีกระบือเป็นต้น หรืออวิญญาณกทรัพย์เป็นต้นว่า ราชสมบัติ ทอง เงิน รัตนะ ๗ ประการ หรือทรัพย์ใดๆ ที่เป็นภายในเป็นต้นว่า ศีรษะ หทัย เนื้อโลหิต สรีระทั้งสิ้น หรือสรีระครึ่งหนึ่งก็ตาม เราจักให้ทรัพย์นั้นๆ ทั้งหมดแก่พระธรรมกถึกนั้น ครั้นดำริอย่างนี้แล้วเมื่อทรงปรึกษากับหมู่อำมาตย์ได้ตรัสคาถานี้ว่า

ราชโอรสและมเหสีหาได้ยากหามิได้ สวิญญาณกทรัพย์
อวิญญาณกทรัพย์ เงิน ข้าว วัตถุ และความสุขในโลกหา
ได้ยาก หามิได้ แต่การอุบัติขึ้นของพระพุทธเจ้าหาได้ยาก
การกล่าวธรรมหาได้ยาก การได้ไหว้พระสงฆ์หาได้ยาก
การได้ฟังพระสัทธรรมหาได้ยาก เมื่อสัตว์ถึงพร้อมด้วย
ทุกข์ยิ่งใหญ่บังเกิดในนรก ความสุขของเราไม่มีในกาล
ทุกเมื่อ การได้ฟังธรรมจะมีแต่ไหน

เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงดำริอย่างนี้ แผ่นดินใหญ่ หนา ๒ แสนโยชน์กับอีก ๔ นหุต สั่นสะเทือนด้วยอานุภาพแห่งเดช ดุจพระยาช้างตัวตกมันคำรามอยู่ ฉะนั้น มหาสมุทรตีระลอก ภูเขาสิเนรุได้เอนลงตรงหน้าพระนครอินทปัต ขณะนั้นภพของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน ท้าวสักกะเทวราชเมื่อระลึกถึงเหตุการณ์นั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ใครหนอเป็นเทวดา หรือมนุษย์ บำเพ็ญทานและ
พรหมจรรย์จนบริบูรณ์ จะยังเราให้เคลื่อนจากอาสนะ

ฝ่ายเทวราชเมื่อรำลึกถึงอย่างนี้ ได้ทราบเหตุการณ์นั้นทั้งหมดทรงดำริว่า บัดนี้ พระเจ้าสุรูปผู้เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า มีความประสงค์จะบริจาคมเหสี ราชโอรส ตนเอง และทรัพย์อื่นๆ ของพระองค์ เพื่อฟังธรรมในสำนักของผู้อื่น เราจักทำบุญและมโนรถทั้งปวงของพระองค์ให้สมบูรณ์ ครั้นทรงดำริอย่างนี้แล้ว จึงละอัตภาพเป็นท้าวสักกะแปลงเป็นยักษ์ตนหนึ่ง มีรูปน่ากลัว ตาแดง ผมขนยาวตั้งชันเหมือนกับ

เปลวเพลิง เปล่งเสียงคำรามน่ากลัว ยืนอยู่ข้างหน้าพระโพธิสัตว์ หมู่มหาชนครั้นได้เห็นยักษ์นั้นก็ตกใจกลัว หวาดหวั่นได้หนีไปจากที่นั้น พระมหาสัตว์ครั้นเห็นยักษ์นั้นแล้วเมื่อจะถามเหตุที่มาของยักษ์นั้น จึงกล่าวคาถาว่า

ดูกรมหายักษ์ ท่านมาสำนักของเราเพื่อประโยชน์อะไร
จงบอกสาเหตุมา ท่านผู้อันเราถามแล้วจงบอกเหตุนั้น

ท้าวสักกเทวราชแปลงในร่างยักษ์ ครั้นได้ฟังคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า ดูกรมหาราช ข้าพระองค์มาที่นี้เพื่อแสดงธรรมแด่พระองค์ จึงตรัสคาถาว่า

ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์มาที่นี้เพื่อแสดงธรรมอัน
ประเสริฐ บัดนี้ขอพระองค์จงฟังธรรมนั้นในสำนักข้าพระองค์
โดยเคารพเถิด

พระมหาสัตว์ครั้นสดับคำนั้นแล้วเกิดโสมนัส เหยียดพระหัตถ์ออกประดุจวางถุงเงิน ๑ พันกหาปณะ และประดุจได้หม้อขุมทรัพย์ มีพระทัยแผ่ซ่านด้วยปีติ ตรัสว่า ดูกรมหายักษ์ ดีละ ดีละ ขอท่านจงแสดงธรรมอันประเสริฐแก่เราในบัดนี้ ลำดับนั้นท้าวสักกะแปลง จึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช บัดนี้แลข้าพระองค์กำลังหิวและกระหาย ไม่สามารถจะแสดงธรรมอันประเสริฐแด่พระองค์ได้ พระราชาครั้นสดับคำทรงถือเอาโภชนภัตอันประณีตของพระองค์ ใส่ในผอบทองคำพระราชทาน แด่ยักษ์นั้น ท้าวสักกะแปลงรับโภชนภัตนั้นจากพระหัตถ์ของพระเจ้าสุรูปแล้ววางไว้ที่นั้น แต่มิได้บริโภคเลย มหาสัตว์จึงตรัสถามว่า ดูกรยักษ์ เหตุใดหนอท่านจึงมิได้บริโภคภัตนั้นเลย ฯ ข้าแต่มหาราช พระองค์ไม่ทรงทราบโภชนะที่ข้าพระองค์จะพึงบริโภค หรอกรึ ฯ ดูกรยักษ์ ก็เราไม่ทราบโภชนะที่ท่านจะพึงบริโภคเลย ฯ ท้าวสักกะครั้นได้ฟังพระดำรัสนั้น จึงกราบทูลว่าข้าแต่มหาราช เนื้อและเลือดของมนุษย์ที่ยังเป็น เป็นที่โปรดที่ชอบใจของเรา เมื่อจะแจ้งความประสงค์ของตนแด่พระเจ้าสุรูป จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์บริโภคเนื้อและเลือดในสรีระ
ของมนุษย์ เนื้อและเลือดนั้นเป็นที่โปรดยิ่งของข้าพระองค์

ถ้าพระองค์จะประทานตัวพระองค์เองแด่ข้าพระองค์ เพื่อบริโภคเนื้อไซร้ ข้าพระองค์จะกราบทูลธรรมอันประเสริฐแด่พระองค์ก่อนทีเดียว

พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ดูกรยักษ์ผู้เจริญ ดีละ ดีละ ท่านจงบอกธรรมอันประเสริฐแก่เราก่อนทีเดียว เราได้ฟังธรรมอันประเสริฐจากปากของท่านแล้ว จักให้ตัวเราแก่ท่านภายหลัง เมื่อจะประทานตนเองจึงตรัสคาถานี้ว่า

เราจะให้ตัวเราแก่ท่าน ท่านปรารถนาทรัพย์ของเรา ขอท่านจงถือเอาทรัพย์นั้นตามปรารถนาเถิด ขอท่านจงบอกธรรมอันประเสริฐแก่เรา

นางราชกัญญาพระนามว่า สุนทรี บรรทมที่บรรทมอันเป็นสิริ ในห้องอันเลิศ ได้สดับคำของคนทั้งสองพูดกันจึงคิดว่า วันนี้แหละ เราจักทำความปรารถนาของพระราชาผู้สามีของเราให้เต็ม ได้เสด็จออกจากห้องเข้าไปเฝ้าพระราชาประคองอัญชลีไว้เหนือศีรษะ ถวายบังคม เมื่อจะประกาศความประสงค์ของตน จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงพระราชทานเถิด หม่อมฉันจะทำความประสงค์เพื่อจะฟังธรรมอันประเสริฐของพระองค์ให้บริบูรณ์ พระองค์เป็นใหญ่กว่าหม่อมฉัน ขอพระองค์จงพระราชทานหม่อมฉันเพื่อให้เนื้อเป็นอาหารแก่ยักษ์ เพื่อให้เขาสมประสงค์เถิด

ครั้นกราบทูลอย่างนี้ เมื่อจะขอขมาโทษต่อพระราชา จึงกล่าวคาถาอีกว่า

ข้าแต่สมมุติเทพ หม่อมฉันทำกรรมอย่างใดอย่างหนึ่งที่ไม่น่าชอบใจ ด้วยกาย วาจา ใจ ในสำนักของพระองค์ ขอพระองค์จงยกโทษกรรมนั้นแก่หม่อมฉันด้วยเถิด

พระโพธิสัตว์ครั้นสดับคำของเทวีนั้นแล้วทรงดีพระทัย ประคองกอดพระเทวีจุมพิตศีรษะของพระนาง เมื่อจะยกมเหสีสุดที่รักให้เป็นทานยอดเยี่ยมแก่ยักษ์แปลง จึงตรัสคาถานี้ว่า

ดูกรยักษ์ เพราะปรารถนาฟังธรรมอันประเสริฐ เราจะประทานมเหสีของเราแก่ท่าน และเราได้ฟังมานานแล้วว่าการให้ของที่รักเป็นปัจจัยให้เกิดในสวรรค์ เสวยความสุขในสวรรค์ เมื่อเกิดในหมู่มนุษย์โลกจงได้บรรลุพระโพธิญาณในอนาคตเพื่อให้มนุษยโลกกับทั้งเทวโลกได้หลุดพ้นจากโอฆสงสาร

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วจึงตรัสว่าอีกว่า ดูกรยักษ์ผู้เจริญ เพื่อได้ฟังธรรมอันประเสริฐในสำนักของท่านในบัดนี้ และเพื่อแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณในอนาคต เราจะให้มเหสีที่รักของเราแก่ท่าน เพื่อไม่ให้คนอื่นเห็นพระเทวี จึงได้ยืนบังไว้ในสมาคมหมู่อำมาตย์นั้นแล ด้วยเดชแห่งอิทธิพลานุภาพแห่งความเป็นท้าวสักกะของตน ทำเป็นประหนึ่งว่า เคี้ยวกินมเหสีของพระราชา ประหนึ่งว่าให้เหล่าชนได้ยินเสียงว่า มรุ มรุ และดุจว่ามือเปื้อนโลหิต หมู่มหาชนครั้นเห็นยักษ์กินมเหสี ณ ที่นั้น ต่างประคองอัญชลีคร่ำครวญอยู่ พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ยักษ์ผู้เจริญ ท่านกินมเหสีของเราแล้ว จงแสดงธรรมอันประเสริฐโดยเร็ว ท้าวสักกะผู้แปลงเป็นยักษ์ ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว ได้กราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์กินมเหสีของพระองค์ไม่อิ่มหิวมากอย่างนี้จะไม่แสดงธรรมอันประเสริฐนั้นแด่พระองค์ จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์กินมเหสีของพระองค์แล้ว
ไม่อิ่มหิวแล้วอย่างนี้ จะไม่แสดงธรรม ถ้าพระองค์ประทาน
ราชโอรสแก่ข้าพระองค์ไซร้ ข้าพระองค์กินแล้ว จักบอกธรรม
อันประเสริฐและเลิศแด่พระองค์

ในกาลนั้น พระราชโอรสพระนามว่า สุนทรกุมาร ได้สดับคำพูดของพระราชาและยักษ์ได้ดำริว่า วันนี้แหละ เราจักทำอัชฌาสัยพระชนกของเราให้เต็มบริบูรณ์ จึงลุกจากที่นั่ง ถวายบังคมพระราชบิดาของตน กราบทูลว่า ข้าแต่พระบิดา ข้าพระองค์ผู้บุตร เกิดเป็นราชโอรสของพระองค์ บัดนี้ ขอพระองค์จงทรงมอบข้าพระองค์ให้แก่ยักษ์เพื่อให้พระองค์ฟังธรรมอันประเสริฐในสำนักของยักษ์นี้เถิด แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระบิดา ดีละ ข้าพระองค์ เมื่อจะทำความปรารถนา
ของพระองค์ให้เต็มบริบูรณ์ จะให้ชีวิตของหม่อมฉันเพื่อให้
พระองค์ได้ฟังธรรม

พระเจ้าสุรูปได้สดับคำนั้น เกิดปีติโสมนัส ประคองพระราชโอรสสุนทรกุมาร ของพระองค์ จุมพิตพระเศียรของพระกุมาร จับพระหัตถ์ขวา แล้วตรัสว่า ยักษ์ผู้เจริญ วันนี้แหละ เราผู้ประทานบุตรทานนี้แก่ท่าน ไม่ปรารถนาวิมานในมนุษยโลก มนุษย-สมบัติมีความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ เป็นต้น ทิพยสมบัติมีความเป็นพระอินทร์ พรหม ซึ่งมีอยู่ในเทวโลก ไม่ปรารถนาความเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า และพระปัจเจก-พุทธเจ้า อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ว่า เราพึงได้เป็นพระพุทธเจ้าผู้สัพพัญญู เพื่อประโยชน์แก่ชาวโลกทั้งปวงในอนาคตเถิด เมื่อจะทรงให้เทวดาทั้งปวงอนุโมทนาปัตทานของพระองค์ จึงตรัสคาถานี้ว่า

ข้าแต่เทวดาผู้เจริญ ท่านทั้งหลายพร้อมทั้งมนุษย์และ
คนธรรพ์ ผู้มาประชุมพร้อมกันที่นี้ จงอนุโมทนาทานของเรา

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ได้พระราชทานสุนทรกุมารผู้ราชโอรสของพระองค์เป็นทานแก่ยักษ์ ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราช ผู้แปลงเป็นยักษ์ได้รับราชบุตรจากพระหัตถ์ของพระเจ้าสุรูป เพื่อคนเหล่าอื่นจะได้ไม่เห็นกุมารนั้น จึงบังสุนทรกุมารด้วยเดชแห่งอิทธิพลานุภาพแห่งความเป็นท้าวสักกะของพระองค์ ยืนอยู่ ณ ที่นั้นนั่นแล ทำเหมือนว่า กินราโชรสของพระเจ้าสุรูปด้วยปากของตน ประหนึ่งว่า ให้คนทั้งหลายได้ยินเสียงว่า มรุ มรุ และให้เหมือนว่ามีหยาดโลหิตไหลออกจากปากและฟันของตน หมู่มหาชนเมื่อเห็นยักษ์ผู้ยืนอยู่ที่นั้น ตกใจกลัว หวาดหวั่น คร่ำครวญอย่างหนัก มาเฝ้าพระเจ้าสุรูป ถวายบังคมแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ยักษ์นี้กินมเหสีและพระราชโอรสของพระองค์ ยืนอยู่ที่นี้ และกำลังจะกินพวกข้าพระองค์ทั้งหลาย ได้กราบทูลเป็นคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่สมมติเทพ เมื่อก่อนยักษ์กินพระมเหสี และพระ-
ราชโอรสที่รักของพระองค์ ครั้นกินแล้วจึงมาที่นี้ มันไม่
ต้องการกินพระองค์หรือ และยักษ์นั้นต้องการจะกินพวก

ข้าพระองค์อีกหรือไม่ ข้าแต่พระราชา คนทั้งหลายได้เห็นเหตุนั้น ได้กอดอกร้องไห้ หนีไปรอบๆ ในราชนิเวศน์ของพระองค์ ข้าแต่สมมติเทพ นางสนม พวกกุมาร แพศย์ และหมู่พราหมณ์ต่างกอดอกร้องไห้หนีไปในราชนิเวศน์ของพระองค์ คนทั้งหลายมายืนรวมกันที่ศาลา วิ่งมาอย่างเร็วเหมือนลมเพราะกลัว ได้อยู่ในตำหนักของพระองค์

พระเจ้าสุรูปได้สดับถ้อยคำของหมู่มหาชนเหล่านั้นอย่างนี้ มิได้ตรัสคำใดๆ กับมหาชนเหล่านั้น แต่ตรัสกับยักษ์ว่า ยักษ์ผู้เจริญ ขอท่านจงแสดงธรรมอันประเสริฐแก่เราโดยเร็วเถิด ยักษ์นั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช หากว่าพระองค์มอบตัวพระองค์เองแก่ข้าพระองค์อีก ข้าพระองค์ก็จักแสดงธรรมอันประเสริฐแด่พระองค์ ฯ มหายักษ์ดีละ ดีละ ท่านจงแสดงธรรมอันประเสริฐแก่เราก่อนทีเดียวเถิด เราเมื่อฟังธรรมอันประเสริฐในสำนักของท่านแล้ว จักมอบตัวของเราให้แก่ท่านในภายหลังโดยส่วนเดียว

ท้าวสักกเทวราชรับคำของพระเจ้าสุรูปว่า ข้าแต่มหาราช ดีละ เมื่อได้กินตัวท่าน หม่อมฉันจักแสดงธรรมอันประเสริฐแด่พระองค์ พระเจ้าสุรูปเมื่อจะบูชาธรรมอันประเสริฐในสำนักของท้าวสักกะ จึงให้ท้าวสักกะนั้นประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์แล้วบูชาด้วยของหอม ดอกไม้ และกำยาน เป็นต้น ยกอัญชลีไว้เหนือศีรษะ ท้าวสักกะนั้นประทับนั่งแล้ว ณ อาสนะต่ำ ก่อนแต่นี้ ท้าวสักกเทวราชนี้ได้ฟังคาถา ๔ คาถาอันเป็นธรรมประเสริฐ ในสำนักของพระกัสปสัมมาสัมพุทธเจ้า บัดนี้แล ประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์เบื้องหน้าพระเจ้าสุรูป ทรงแสดงธรรมอันประเสริฐแด่พระราชานั้นประดุจพุทธลีลา โดยนัยที่พระกัสปสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ตน จึงตรัส ๔ คาถาเหล่านี้ว่า

ความโศกย่อมเกิดแต่ความรัก ความกลัวย่อมเกิดจากความรัก ความโศกย่อมไม่มีแก่ผู้ที่พ้นจากความรัก ภัยจักมีแต่ที่ไหน ความโศกย่อมเกิดเพราะตัณหา ความกลัวย่อมเกิดเพราะตัณหา ความโศกไม่มีแก่ผู้ที่พ้นจากตัณหา ความกลัวจะมีแต่ที่ไหนเล่า ความโศกย่อมเกิดเพราะความยินดี ความกลัวย่อมเกิดเพราะความยินดี ความโศกย่อมไม่มีแก่ผู้ที่พ้นจาก

ความยินดี ความกลัวจะมีแต่ที่ไหน ความโศกย่อมเกิดแต่ความใคร่ ความกลัวย่อมเกิดแต่ความใคร่ ความโศกย่อมไม่มีแก่ผู้ที่พ้นจากความใคร่ ความกลัวจะมีแต่ที่ไหนเล่า

พระมหาสัตว์ครั้นสดับธรรมเทศนาอันประเสริฐในสำนักของท้าวสักกะอย่างนี้ ทรงเกิดปีติโสมนัส เหมือนได้ฟังธรรมจากพระโอฐของพระพุทธเจ้า ทรงบูชาธรรมนั้นด้วยรัตนะต่าง ๆ เจ็ดประการ เมื่อจะมอบตนแก่ยักษ์นั้น จึงตรัสอย่างนี้ว่า ยักษ์ผู้เจริญชื่อว่าตนเป็นที่รักที่ชอบใจของเรา ดูกรยักษ์ผู้เจริญ อย่างไรก็ดีแลพระสัพพัญญุตญาณย่อมเป็นที่รักยิ่งกว่าร้อยเท่าพันเท่าแสนเท่า เพราะฉะนั้น ขอให้การฟังธรรมนี้จงเป็นปัจจัยแห่งการแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณของตัวเราเถิด ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อปรึกษากับท้าวสักกะ จึงตรัสสองคาถานี้ว่า

ดูกรยักษ์ เราเป็นผู้ใครในธรรม เมื่อจะสละตัวของเราให้เป็นทานแก่ท่าน ก็มิได้คิดว่าเพราะเหตุแห่งการตรัสรู้ ดูกรยักษ์ผู้เจริญ เราไม่มีโทษและตัวเราไม่เป็นที่รักก็หามิได้ แต่พระสัพพัญญุตญาณนี้เป็นที่รัก เพราะฉะนั้น เราจึงสละตัวของเราแก่ท่าน

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ได้ประทานตัวของพระองค์แก่ยักษ์ ในขณะนั้นได้ปรากฏเหตุอัศจรรย์ทั้งปวง มีแผ่นดินไหวเป็นต้น สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศความนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ว่า

ได้เกิดความหวาดหวั่น ให้เกิดโลมชาติชูชันขึ้น เมื่อพระ-มหาสัตว์ได้มอบพระองค์แก่ยักษ์ ทั่วพระนครได้มีเสียงกัมปนาทกึกก้อง ทั้งเสียงสาธุการได้แผ่ไปทั่วบุรี เกิดโกลาหลไปทั่ว เมื่อพระมหาสัตว์ทรงสละพระองค์ เสียงอันน่าสะพึงกลัวนั้น กึกก้องไปทั่ว ตั้งแต่พื้นดิน แล้วกระจายไปทั่วเบื้องบนนภากาศ

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชครั้นได้เห็นการกระทำของพระเจ้าสุรูปนั่นแล เกิดอัศจรรย์ในจิต ทรงสรรเสริญพระเจ้าสุรูปนั้น จึงตรัสว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์

เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า ในอนาคตจักเป็นพระพุทธเจ้าแน่แท้ ข้าแต่มหาราช ข้าพเจ้ามิใช่ยักษ์ แต่เป็นท้าวสักกะ มาที่นี้เพื่อทำบารมีธรรมของพระองค์ให้เต็มดังนี้ แล้วจึงตรัสคาถานี้ว่า

ข้าพเจ้าเป็นท้าวสักกเทวาธิบดี มาสำนักของพระองค์
เมื่อพระองค์พระราชทานตนเองเป็นทาน ในอนาคต พระองค์
จะได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงทูลบอกว่าตนคือท้าวสักกเทวราชแด่พระโพธิสัตว์ แล้วทรงอนุโมทนาการให้พระมเหสีและพระโอรสเป็นทาน แล้วทูลว่า มหาราช พระมเหสีและโอรสของพระองค์ยังมีชีวิตอยู่แล เพราะฉะนั้นพระมเหสีและโอรสนั้นจงเป็นของพระองค์เถิด แล้วตรัสคาถานี้ว่า

มหาราช ข้าพเจ้ามอบคืนพระโอรสมเหสีและตัวพระองค์
แด่พระองค์ ขอพระองค์จงรับสิ่งทั้งหมดนี้คืนไปเถิด

บัดนี้ ขณะเจ้าสุรูปทรงดีพระทัยแล้วเปล่งอุทานว่าอัศจรรย์หนอ ทานที่เราให้นำความสุขประเสริฐมาให้ในปัจจุบันและจะนำสุขยิ่งกว่านี้มาให้ในสัมปรายภพ

ลำดับนั้นท้าวสักกะจอมเทพมีพระสรีระรุ่งเรืองประทับยืนอยู่ในนภากาศประหนึ่งพระสุริยะทอแสงอ่อน ๆ ทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จงประพฤติอัปมาทธรรมบำเพ็ญบุญกิริยาวัตถุมีทานเป็นต้นเถิด แล้วเสด็จกลับเทวโลก

พระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศสารัตถธรรมได้ตรัสประพันธ์คาถาว่า

ท้าวเทวราชครั้นทูลดังกล่าวนั้นแล้ว ทรงแสดงธรรมอัน
ยอดยิ่ง ได้ประทานเทวโอวาทแด่พระราชาแล้วเสด็จกลับ
เทวโลก

นับแต่บัดนั้น พระโพธิสัตว์เสวยสุขในราชสมบัติในอินทปัตนคร ทรงดำรงพระองค์อยู่ในโอวาทของท้าวสักกะ บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้นแก่มหาชน ตลอดพระชนมชีพ ได้จุติจากอัตภาพนั้นไปบังเกิดในทิพยประสาทในเทวโลก หมู่มหาชนผู้ปฏิบัติ

ตามคำสอนของพระองค์ กระทำบุญมีทานเป็นต้นตลอดชีวิต จุติจากมนุษยโลกไปบังเกิดในสวรรค์

พระสุตศาสดา ครั้นทรงแสดงธรรมเทศนาแล้วเมื่อจะประชุมชาดกได้ตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

พระเทวีราชมารดาในกาลนั้นกลับชาติมาเป็นพระนางมหามายาในกาลนี้ พระราชบิดาของพระเจ้าสุรูปราชในกาลนั้น กลับชาติมาเป็นพระเจ้าสุทโธทนมหาราชในกาลนี้ พระนางสุนทรีราชกัญญาในกาลนั้น ปริวัตขันธ์มาเป็นพระนางยโสธราพิมพาในกาลนี้ พระราชกุมารสุนทรในกาลนั้นปริวัตขันธ์มาเป็นพระราหุลกุมาร ท้าวสักกเทวานมินท์ในกาลนั้นกลับชาติมาเป็นพระอนุรุทธเถระในกาลนี้ หมู่มหาชนในกาลนั้น กลับชาติมาเป็นพุทธบริษัทของเราในกาลนี้ พระเจ้าสุรูปราชในกาลนั้นปริวัตขันธ์มาเป็นเราตถาคตผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ผู้เป็นนาถะของโลก ผู้ยอดเยี่ยมและผู้เป็นโลกเชฏฐ์ในกาลนี้ ท่านทั้งหลายเมื่อปรารถนาสุขสมบัติทั้ง ๓ จงทรงจำชาดกนี้ไว้ด้วยคารวจิตอย่างยิ่งเถิด

จบ สุรูปราชชาดก

เทพกินร

๑๕ กัมพลราชชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภกฐินทานของพระเจ้าสาเกต จึงตรัสพระคาถามีคำเริ่มต้นว่า **โย เจว ทายโก ราชา** ดังนี้เป็นต้น

ในกาลนั้น เมื่อถึงฤดูฝน พระโกณฑัญญเถระพร้อมด้วยภิกษุบริวารของตนทูลลาพระผู้มีพระภาค ออกจากพระเชตวันมหาวิหารเดินไปโดยลำดับถึงพระนครสาเกต

วันนั้น พระเจ้าสาเกตทอดพระเนตรเห็นพระเถระนั้น ทรงมีพระทัยเลื่อมใส มีพระบัญชากับอำมาตย์คนหนึ่งว่า ดูกรพ่อผู้เจริญ ท่านจงไปนิมนต์พระโกณฑัญญ-เถระพร้อมภิกษุบริวารพามาตำหนักของเรา ให้พักอยู่ ณ ที่นั้น อำมาตย์นั้นรับพระดำรัสว่า พระเจ้าข้า แล้วไปสำนักพระเถระกล่าวนิมนต์ด้วยมธุรสวาจาว่า พระคุณเจ้าผู้เจริญ พระราชาของพวกกระผม ทรงสั่งมาให้นิมนต์พระคุณเจ้า และทรงให้พระคุณเจ้าทั้งหลายไปพักอยู่ที่อาราม พระโกณฑัญญเถระพร้อมทั้งบริวารได้ฟังดังนั้นแล้ว รับคำนิมนต์ไปพักอยู่ที่อารามนั้น ลำดับนั้น พระเจ้าสาเกตได้เสด็จเข้าไปหาพระเถระถึงที่พัก แล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ได้ตรัสกับพระโกณ-ฑัญญเถระว่า ท่านผู้เจริญ ขอท่านจงพักอยู่ที่อารามนี้ พระเถระได้ฟังดำรัสนั้นแล้วรับนิมนต์ด้วยการนิ่งอยู่ได้จำพรรษาสิ้น ๓ เดือนแล้วจึงทูลลาพระเจ้าสาเกต พระราชานั้นได้ตรัสห้ามพระเถระอยู่ เมื่อประทับอยู่บนประสาท บรรทมบนพระแท่นอันทรงสิริทอดพระเนตรเห็นความแปลกแห่งพระราชสมบัติของพระองค์ทรงดำริว่า โอหนอพระชนกและชนนีของเราสะสมกองทรัพย์ไว้มีประมาณเท่านี้ เวลาสวรรคตยังสละพระวรกายอันคร่ำคร่าของตนไปดุจปูลอกคราบ ไม่ถือเอาทรัพย์แม้ประมาณกากณิกหนึ่ง มีพระหัตถ์เปล่าเสด็จไปปรโลก แต่เราจะไม่ทำอย่างนี้ จะพาเอาทรัพย์มีประมาณเท่านี้ ไปปรโลกให้ได้แม้เราจะไม่รู้วันตายว่าวันนี้ พรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้ เราจักถวายกฐินทานแก่พระเถระ จึงดำรัสเรียกพระมเหสีและเสนาบดีของพระองค์ แล้วรับสั่งหานายช่างทอผ้า ให้ตัดเย็บและให้ย้อม เมื่อจะทรงมีบัญชากับมหาชน จึงตรัสอย่างนี้ว่า ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงถือเอาของทั้งปวง คือเนยใส เนยข้น น้ำนม

ขนม ของเคี้ยว ข้าวต้มและข้าวสวยเป็นต้น ไปอารามพระเถระเพื่อถวายผ้าพระกฐิน ในกาลนั้น มหาชนถือสิ่งของทั้งปวงเหล่านั้นมายังอารามนั้นพร้อมกับพระเจ้าสาเกต แม้พระเจ้าสาเกตก็ทรงถวายผ้ากฐินนั้นแด่พระโกณทัญญเถระ ลำดับนั้น ท่านพระ-โกณทัญญเถระรับผ้ากฐินแล้ว ให้ประชุมสงฆ์ในที่แห่งหนึ่ง ให้สงฆ์สวดกรรมวาจา ให้กัปพินทุและอธิษฐานจีวรเก่า กล่าวว่า เราจะกรานกฐินด้วยสังฆาฏินี้ แล้วกราน กฐินด้วยสังฆาฏิ ห่มจีวรแล้วนั่งบนอาสนะ พระราชานั้นและมหาชนมีเสนาบดีเป็นต้น เกิดโสมนัสในดวงจิต พระเถระทำอนุโมทนาแล้วแสดงธรรมแด่พระราชานั้น ชื่อว่า กฐินทานที่พระเจ้าสาเกตพระราชทานแล้วครั้งเดียวเท่านั้น ได้ปรากฏไปทั่วชมพูทวีป ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันในธรรมสภากล่าวกันว่า อาวุโสทั้งหลาย ทราบว่า พระเจ้าสาเกตถวายผ้ากฐินแด่พระมหาโกณฑัญญเถระครั้งเดียวเท่านั้น ได้ปรากฏไปทั่ว ชมพูทวีป สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสดับคำนั้นแล้ว เสด็จมาตรัสถามว่า ดูกรภิกษุ ทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอันใดหนอแล เมื่อภิกษุทั้งหลาย กราบทูลว่า เรื่องนี้จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่ากฐินทานย่อมมีในกาลบัดนี้ก็ หามิได้ แม้ในกาลก่อน เราผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ถวายผ้ากฐินแด่พระผู้มี พระภาคพระนามว่าสรณังกร จึงได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ในกาลบัดนี้ แล้วทรง ดุษณีภาพนิ่งอยู่ เมื่อภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนาให้ตรัสเล่าความเป็นไป จึงทรงนำอดีต นิทานมาแสดงดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล พระราชาทรงพระนามว่ากัมพล ทรง ครองราชสมบัติโดยธรรม ในพระนครชื่อว่ากัลพลนคร ในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ บังเกิดในตระกูลคหบดี มีศรัทธาและถึงพร้อมด้วยศีล ฟัง พระธรรมเทศนาของพระสรณังกรพระผู้มีพระภาคแล้วมีจิตเลื่อมใส มีความประสงค์ จะถวายกฐินทาน จึงสั่งคนของตนว่า สหายที่รัก บัดนี้เรามีความประสงค์จะถวายกฐิน ทาน ท่านจงซื้อผ้ามาเถิด บุรุษนั้นได้ทำอย่างนั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์ผู้บุตรคหบดีได้ถือ สิ่งของทุกอย่างและผ้ากฐินนั้น ไปสู่สำนักของพระสรณังกร พระผู้มีพระภาคมอบ ถวายผ้ากฐินนั้นและสิ่งของทั้งปวง แล้วได้ทำความปรารถนาว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอกฐินทานนี้ของข้าพระองค์จงเป็นปัจจัยให้ได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณเถิด พระผู้มี พระภาคพระนามว่าสรณังกรทรงอนุโมทนาตามความปรารถนาของพระโพธิสัตว์

พระโพธิสัตว์ดำรงชีวิตอยู่ตลอดอายุ เวลาใกล้ตายได้รำลึกถึงกฐินทานนั้น จุติจากอัตภาพนั้นไปบังเกิดในภพดุสิตแล ต่อมาวันหนึ่งเวลาเย็น พระเจ้ากัมพลนั้นเสด็จไปยังวิหาร ถวายบังคมพระผู้มีพระภาค ได้ประทับยืนอยู่ ณ ที่ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง แล้วได้ทูลถามพระสรณังกรพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาค บัดนี้พวกหม่อมฉันจะทำบุญอย่างไร บุญอะไรที่ให้ผลเป็นสุขแก่สัตว์ทั้งปวงผู้ท่องเที่ยวไปในโลกนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ทานใดมีผลมากกว่าทานทั้งปวง บัดนี้ ขอพระผู้มีพระภาคจงทรงบอกทานนั้นแก่พวกข้าพระองค์ พระสรณังกรพระผู้มีพระภาค เมื่อจะตรัสบอกทานนั้นแด่พระราชาอีก จึงตรัสประพันธ์คาถานี้ว่า

มหาบพิตร ทายกใดแลถวายสังฆทานในกาลทุกเมื่อ
ทายกนั้นย่อมได้รับความสุขในโลก ทานนั้นเป็นทานมีผลมาก

พระผู้มีพระภาคสรณังกร ครั้นตรัสบอกทานที่มีผลมากแด่พระราชาอย่างนี้เมื่อจะทรงแสดงธรรม จึงตรัสประพันธ์สี่คาถาเหล่านี้ว่า

มหาพบิตร ผู้ใดถวายทานอย่างใดอย่างหนึ่งแก่พระ-
สงฆ์ผู้นั้น ย่อมได้รับความสุขอันไพบูลย์ในโลกทุกเมื่อ
ทานที่ยิ่งกว่าสังฆทานนั้น เรากล่าวว่ากฐินทาน เพราะฉะนั้น
เราเมื่อจะบอกว่ากฐินทานมีผลมากกว่าทานเหล่านั้น อาบัติ
ย่อมไม่มีแก่ภิกษุทั้งหลาย การถวายกฐินทานประกอบด้วย
อานิสงส์ห้าประการ ผู้ถวายกฐินทานนั้นเกิดแล้วในภพทั้งหลาย
ย่อมเป็นผู้มีบริวารมาก มีโภคะมาก ไม่รู้จักทุคติเลย ประสบ
แต่ความสุขทุกเมื่อ เขาย่อมได้ความสุขในหมู่มนุษย์ และสุข
อันเป็นทิพย์ในสวรรค์แล ในที่สุดจักบรรลุนิพพานสุข

พระเจ้ากัมพลได้สดับพระดำรัสนั้นแล้วทรงโสมนัสทูลรับว่า พระเจ้าข้า พระเจ้าข้า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ บัดนี้ หม่อมฉันจักถวายกฐินทานให้เป็นทานมีผลมากแก่พระองค์ เมื่อเขตแห่งการถวายผ้ากฐินมาถึงทุกปี พระเจ้ากัมพลได้ถวายกฐินจีวรทานแด่พระสรณังกรพระผู้มีพระภาค ลำดับนั้น พระสรณังกรพระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงประกาศอานิสงส์แห่งการถวายผ้ากฐินแด่พระเจ้ากัมพล จึงตรัสพระคาถาเหล่านี้

พระราชาใด ผู้เป็นทายกนักปราชญ์ ทอดพระเนตรเห็นความสุขของพระองค์ จึงพระราชทานกฐินทานแด่พระสงฆ์ พระราชานั้นแลเสวยสุข นี้เป็นผลแห่งกฐินทานอันไพบูลย์ และไม่พร่อง

อนึ่ง พระราชานั้นพึงเป็นผู้อุบัติดีพร้อมในหมู่เทวดาและหมู่มนุษย์เสวยสุขในกาลทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน และพระราชาผู้ทายกนั้นย่อมได้รับพัสตราภรณ์ทอด้วยไหม ขนสัตว์ เปลือกไม้ และฝ้าย หาประมาณมิได้

ทายกปรารถนาผ้าที่ยอดไม้ ภูเขา กลางอากาศ และพื้นดินทั้งปวงทั้งหมด ย่อมสำเร็จแก่เขาในกาลทุกเมื่อ ผู้นั้นแลย่อมบริโภคโภชนะมีกลิ่นหอม ด้วยภาชนะอันทำด้วยทอง เงิน แก้วมณี และทับทิม ในกาลทุกเมื่อ

ทายกนั้นย่อมได้ที่นอนอันประเสริฐทำด้วยแก้วที่งดงาม โภคะทั้งหลายของเขาย่อมไม่สูญหาย นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน เขาย่อมได้ที่นอนอันมีค่ามาก อันทำด้วยทอง แก้ว และ งาช้าง ทาส ทาสี ภริยา และคนอื่นผู้ดำเนินชีวิตตาม ย่อมปฏิบัติสม่ำเสมอในกาลทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน

ทายกปรารถนาสิ่งใดๆ สิ่งนั้นๆ ย่อมเกิดขึ้นตามปรารถนา เขาย่อมถึงสุขในกาลทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน เขาเกิดดีแล้วในโลก ย่อมไม่รู้จักอบายและทุคติ ในกาลทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน ย่อมไม่เกิดในตระกูลต่ำและตระกูลจัณฑาล ไม่เกิดเป็นคนจนและคนมีทุกข์ ในกาลทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน แต่ย่อมเกิดดีในตระกูลพราหมณ์และตระกูลกระษัตริย์ทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน เมื่อเกิดในภพสุดท้ายย่อมทำที่สุดแห่งทุกข์ กำหนดอาสวะทั้งปวงได้แล้ว เป็นผู้ไม่มีอาสวะ ย่อมบรรลุนิพพาน

พระเจ้ากัมพลได้ทรงสดับพระดำรัสนั้นแล้ว เกิดปีติและโสมนัส ทรงประคองอัญชลีไว้เหนือพระเศียรของพระองค์ ถวายนมัสการด้วยความเคารพ ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชนผู้ซื้อผ้าจะได้ผลเช่นใด พระสรณังกรพระผู้มีพระภาคได้สดับพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะแสดงผลนั้นแด่พระเจ้ากัมพล จึงตรัสพระคาถาว่า

พระราชาผู้ทรงซื้อผ้าเพื่อกฐินแก่พระสงฆ์ แล้วถวาย
ผ้ากฐินนั้น ย่อมมีทรัพย์มาก มียศมาก มีโภคะมาก ในหมู่
เทวดาและหมู่มนุษย์ในกาลทุกเมื่อ

พระราชาทรงสดับพระพุทธดำรัสนั้นแล้ว ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ใดกรอด้ายจะได้รับผลเช่นใด พระสรณังกรพระผู้มีพระภาคได้สดับพระราชดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

คนใดกรอด้าย ย่อมได้รับความสุขในหมู่มนุษย์ มีร่างกาย
ไม่ค่อมและมีปัญญาในกาลทุกเมื่อ

ครั้นได้ทรงสดับพระพุทธดำรัสนั้นแล้วจึงทูลรับว่า ดีละ คนที่ตัดผ้าจะได้รับผลเช่นไร พระเจ้าข้า พระผู้มีพระภาคเมื่อจะทรงแสดงเนื้อความนั้นแด่พระราชา จึงตรัสคาถานี้ว่า

คนใดเย็บที่คอและเย็บชายผ้า ย่อมเป็นใหญ่ในหมู่
มนุษย์และเป็นพระราชาผู้มีฤทธิ์มาก เมื่อเคลื่อนจากอัตภาพนี้
ย่อมบังเกิดในเทวโลกเป็นใหญ่และประเสริฐสุดในหมู่เทวดา
เสวยสุขทุกเมื่อ

ทรงได้สดับพระพุทธดำรัสนั้นแล้ว ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชนใดเป็นผู้เย็บผ้ากฐิน จะได้รับผลเช่นไร พระสรณังกรพระผู้มีพระภาค เมื่อจะประกาศอานิสงส์นั้นแด่พระเจ้ากัมพล จึงตรัสประพันธ์ ๓ คาถานี้ว่า

มหาบพิตร ผู้ใดเย็บผ้ากฐินถวายพระสงฆ์ ย่อมมีรูปงาม
มีปัญญามาก เสวยสุขทุกเมื่อ และย่อมได้เป็นพระเจ้า-

จักรพรรดิในภพน้อยใหญ่ เป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ ถึงความเป็นพระมหากระษัตริย์แห่งประเทศนานนับอสงขัยทุกเมื่อ เมื่อเคลื่อนจากอัตภาพนั้น เกิดดีแล้วในเทวโลก เสวยสุขทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งการเย็บผ้ากฐิน

ทูลถามพระผู้มีพระภาคอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ที่ย้อมผ้าจะได้รับผลเช่นไร พระผู้มีพระภาคได้สดับพระราชดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะประกาศอานิสงส์ห้าประการแด่พระราชานั้น จึงตรัส ๓ คาถา นี้

มหาบพิตร ผู้ทำการย้อมและซัก จะเกิดเป็นคนไม่มีโรคและมีความสุขทุกเมื่อ จะมีผิวพรรณดั่งทอง มีรูปสวย ผุดผ่องเป็นที่รักของมนุษย์ นี้เป็นผลของการย้อมผ้า เมื่อเกิดเป็นเทวดาย่อมเป็นที่รักในหมู่เทวดา และรุ่งเรืองยิ่งกว่าเทวดาทั้งหลาย นี้เป็นผลแห่งการย้อมผ้า

ทูลถามอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้ที่ปั่นด้าย จะได้รับผลเช่นไร พระสรณังกรพระผู้มีพระภาค เมื่อจะประกาศอานิสงส์นั้นแด่พระเจ้ากัมพล จึงตรัสสองคาถานี้ว่า

ผู้ใดปั่นด้ายทอผ้า ย่อมเป็นผู้บริสุทธิ์ แม้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ย่อมไม่เกิดในอบาย และเมื่อเกิดในหมู่เทวดาและหมู่มนุษย์ ย่อมถึงความสุขด้วยกำลังแห่งด้ายและผ้า

ได้ทูลถามต่อไปอีกว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ผู้บูชาด้วยจีวรจะได้รับผลเช่นไร พระผู้มีพระภาค เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสสามคาถานี้ว่า

มหาบพิตร ผู้ใดถึงพร้อมด้วยศรัทธา บูชาด้วยจีวร ย่อมมีความสุขทุกเมื่อในเทวโลกและมนุษยโลก และย่อมได้รับการบูชาสักการเคารพในกาลทุกเมื่อ มียศ มีโภคะมาก

มีอายุยืนทุกเมื่อ ในเทวโลก จักเป็นใหญ่กว่าเทวดาทั้งหลาย ในมนุษยโลก เป็นใหญ่กว่ามนุษย์ทั้งหลายทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งการบูชาด้วยจีวร

แต่นั้นมา พระเจ้ากัมพลมีพระทัยเลื่อมใสยิ่งในพระศาสนาของพระสรณังกรพระพุทธเจ้า บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ดำรงพระชนม์อยู่จนตลอดอายุ ในกาลสิ้นสุดแห่งอายุ ทรงจุติจากอัตภาพนั้นไปเกิดในภพดุสิต ราชบุรุษทั้งปวงมีอำมาตย์เป็นต้น ทำบุญมีทานเป็นต้น ดำรงชีวิตอยู่จนตลอดอายุ เวลาสิ้นอายุได้จุติจากอัตภาพนั้นไปเกิดในเทวโลกต่างๆ บัดนี้ พระผู้มีพระภาคพระนามว่าสมณโคดม ผู้เป็นบรมครูของเราทั้งหลาย เมื่อจะทรงประกาศอานิสงส์แห่งกฐินทานแก่ภิกษุทั้งหลาย ผู้นั่งประชุมกันอยู่ที่โรงธรรม โดยทำนองที่พระสรณังกรสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงไว้แล้วนั่นแล จึงตรัสประพันธ์คาถาเหล่านี้ว่า

ชนใดมีปัญญาปรารถนาสุข เห็นความสุขของตนในเมื่อเขตแห่งกฐินถึงพร้อมแล้วพึงถวายกฐินแด่พระสงฆ์ ครั้นถวายกฐินทานอันสูงสุดแด่พระสงฆ์แล้ว ย่อมเสวยสุขทั้งในเทวโลกและมนุษยโลก เมื่อเกิดเป็นเทวดาก็ตามมนุษย์ก็ตาม ย่อมได้รับสุขอันนั้น จักไม่เกิดในอบาย นี้เป็นผลแห่งกฐินทาน

ผู้ใดถึงพร้อมด้วยศรัทธา ถวายกฐินทานแด่พระสงฆ์หรืออนุโมทนากฐินทานของทายกทั้งหลาย ย่อมได้รับความสุขอันเป็นอานิสงส์ ตลอดหนึ่งกัปในกาลทั้งปวง นี้เป็นผลแห่งการอนุโมทนา

ผู้ใดถึงพร้อมด้วยศรัทธา ให้ทรัพย์แก่ทายก น้อยก็ตามมากก็ตามเพื่อซื้อผ้ากฐินนั้น ย่อมได้รับความสุขเป็นอานิสงส์ตลอดหนึ่งกัป ในกาลทั้งปวง นี้เป็นอานิสงส์แห่งการให้ทรัพย์

ทายกใดมีศรัทธาให้ผ้าของตน เป็นกฐินทานแด่พระสงฆ์ ในศาสนาของพระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐ ย่อมได้สุขอันไพบูลย์ เป็นอานิสงส์ตลอด ๑๖ กัป นี้เป็นผลแห่งการถวายกฐินทาน

ในกาลตัดผ้า ไวยยาวัจกรใดมีจิตบริสุทธิ์ เย็บผ้ากฐินย่อมได้สุขอย่างมาก นานนับอสงขัย นี้เป็นผลแห่งการตัดเย็บผ้ากฐิน

ผู้ใดถวายทองเงินและกองแห่งรัตนะต่าง ๆ จนกระทั่งถึงอกนิฏฐพรหมแด่พระสงฆ์ในกาลทุกเมื่อ ทานนั้นย่อมไม่ได้ส่วนหนึ่งใน ๑๖ ส่วน แห่งกฐินทานในกาลทุกเมื่อ การให้ช้าง ๑๐๐ เชือก ม้า ๑๐๐ ม้า อิสตรี ๑๐๐ คน รถ ๑๐๐ คัน นางสาวน้อย ๑๐๐ คน ต่างหูที่เจียระไนแล้ว ๑๐๐ คู่ ย่อมมีค่าไม่ถึงส่วนหนึ่งใน ๑๖ ส่วน แห่งกฐินทาน

ทายกถวายบริขาร มีประมาณเท่าใด แด่พระสงฆ์ในกาลทุกเมื่อ บริขารประมาณเท่านั้นก็มีค่าไม่เท่าส่วนหนึ่งใน ๑๖ ส่วนแห่งกฐินทาน ทายกให้สร้างวิหาร ๘๔,๐๐๐ หลัง และรัตนบัลลังก์แล้วถวายแด่พระสงฆ์ในกาลทุกเมื่อ ทานนั้นนั้นมีผลมาก ไพบูลย์ ให้ความสุข แต่ย่อมมีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งกฐินทาน

ทายกสร้างปราสาททองคำ วิจิตรด้วยรัตนะสูงถึงอกนิฏฐพรหม แล้วถวายแด่พระสงฆ์ในกาลทุกเมื่อ ทานนั้นมีผลมาก เป็นเหตุแห่งสุขในกาลทุกเมื่อ แต่มีค่าไม่ถึงเสี้ยวที่ ๑๖ แห่งกฐินทาน เพราะทายกถวายกฐินทานแด่พระสงฆ์ เราจึงกล่าวว่า กฐินทานนั้นเป็นทานที่ยิ่งกว่าทานทั้งปวง ฉะนั้นแล บัณฑิตชนเห็นความสุขของตน เมื่อเขตแห่งกฐินถึงพร้อม พึงถวายกฐินทานแด่พระสงฆ์

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงแสดงอานิสงส์แห่งการถวายกฐินทาน แก่ภิกษุทั้งหลายในธรรมสภานั้น จึงตรัสสองคาถานี้ว่า

ก็แล เราตรัสอริยสัจ ๔ นี้คือ ทุกขสัจ สมุทัยสัจ นิโรธสัจ และมัคคสัจ ในกาลทุกเมื่อ ภูมิ ๓ ชื่อว่าทุกขสัจจะ ตัณหาชื่อว่า สมุทัยสัจ นิพพานชื่อว่า นิโรธสัจ และมรรคมีองค ๘ ชื่อวา มัคคสัจ

ในกาลจบเทศนาว่าด้วยอริยสัจ ๔ อย่างภิกษุทั้งหลายบางพวกบรรลุโสดาปัติ-ผล บางพวกบรรลุสกทาคามิผล บางพวกบรรลุอนาคามิผล บางพวกบรรลุอรหัตผล สมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ชื่อว่า กฐินทาน ย่อมมีในกาลนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อนกฐินทาน ก็ย่อมมีอย่างนี้เหมือนกัน ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว เมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

พระเจ้ากัมพล ในกาลนั้น เป็นพระสารีบุตรผู้มีปัญญามากในกาลนี้ คนที่ซื้อผ้าในกาลนั้นเป็นพระอานนท์ ในกาลนี้ พระชนกและชนนีของเราในกาลนั้นเป็นพระชนกและชนนีของเราในกาลนี้ คนเป็นอันมากที่เหลือทั้งหมด ในกาลนั้นได้เป็นพุทธบริษัทของเราในกาลนี้ คหบดีบุตรในกาลนั้นเป็นเราตถาคตผู้ตรัสรู้เองโดยชอบเป็นที่พึ่งของชาวโลก เป็นผู้เลิศในโลก ผู้ประเสริฐกว่าหมู่ชน ในกาลบัดนี้ ขอท่านจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้ ด้วยจิตที่เคารพอย่างยิ่ง

จบ กัมพลราชชาดก

๑๖ โคปาลกสาลชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภศาลาของคนเลี้ยงโค จึงตรัสคาถามีคำเริ่มต้นว่า **โสภติ วต เม สาลา** ดังนี้เป็นอาทิ

ได้ยินว่า ในกาลนั้น คนเลี้ยงโคสร้างศาลาหลังหนึ่งมุงด้วยใบหญ้าคาและไม้อ้อ ณ สถานที่แห่งหนึ่ง ภายหลังต่อมาสมเด็จพระบรมศาสดาพร้อมด้วยพระมหาสารีบุตรและพระอานนท์เสด็จมาทอดพระเนตรเห็นศาลาของคนเลี้ยงโคนั้น ณ ที่ใกล้ทางนั้น จึงตรัสว่า น่าอัศจรรย์หนอ โอน่าอัศจรรย์จริงหนอ บุญนิดหน่อยเกิดแล้ว ปราสาทวิมานทองหลังหนึ่งบริบูรณ์ด้วยนางเทพกัญญา ๑ หมื่น ประดับด้วยรัตนะ ๗ อย่าง และบริบูรณ์ด้วยทิพย์สมบัติต่างๆ มีอยู่ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วจึงเสด็จเข้าไปพระเชตวันมหาวิหาร ลำดับนั้น มหาเถระทั้งสองคือพระสารีบุตรและพระอานนท์ ตามเสด็จพระผู้มีพระภาคไปในหนทางนั้นด้วย ได้ฟังพระดำรัสของพระผู้มีพระภาค จึงกล่าวกันถึงพระดำรัสนั้น ได้เข้าไปพระเชตวันมหาวิหารพร้อมกับพระผู้มีพระภาค ถวายบังคมแล้วนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คนเลี้ยงโคนั้นสร้างศาลา ณ ที่ใกล้ทางย่อมได้ผลเช่นไร สมเด็จพระบรมศาสดาทรงสดับคำนั้น เมื่อจะตรัสบอกพระเถระทั้งสองนั้น จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย คนเลี้ยงโคสร้างศาลานั้นดำรงชีวิตอยู่ เมื่อเวลาสิ้นอายุเคลื่อนจากอัตภาพนี้จักเกิดในดาวดึงส์เทวโลก มีชื่อว่าโคบาลกเทพบุตร อาศัยอยู่ที่ปราสาทวิมานทอง มีรูปเป็นทองแวดล้อมไปด้วยเทพกัญญา ๑๐๐๐ ประดับด้วยรัตนะ ๗ อย่าง และบริบูรณ์ด้วยทิพย์สมบัติต่างๆ ดูกรภิกษุทั้งหลาย เพราะอาศัยเหตุดังกล่าวนั้น ตถาคตจึงได้ตรัสว่า น่าอัศจรรย์หนอๆ แม้ในปางก่อน ท่านโบราณกบัณฑิตผู้มีจิตศรัทธาสร้างศาลา ได้ไปเที่ยวเทวโลกทั้งที่ยังเป็นมนุษย์ ครั้นตรัสแล้วก็ทรงดษณีภาพเมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลอาราธนาได้ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลนานไกลพระราชาธรรมราช ทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ในพระนครพระนครหนึ่งในชมพูทวีป คราวครั้งนั้นพระโพธิสัตว์ทรงถือปฏิสนธิในคัพโภทรของพระมเหสีแห่งพระเจ้าธรรมราช พอถ้วนกำหนดทศมาส

ก็ทรงประสูติโดยสวัสดิภาพ พระเจ้าธรรมราชพระราชบิดาของพระโพธิสัตว์ได้ขนานพระสมัญญาให้ว่าธรรมราชกุมาร ราชบุตรธรรมราชทรงเจริญวัยตามลำดับ เมื่อมีพระชนมายุครบ ๑๖ พรรษา ได้เดินทางไปเรียนศิลปวิทยาที่เมืองตักศิลา ครั้นเรียนสำเร็จเสร็จสมบูรณ์แล้ว ได้กลับมายังพระนครของพระองค์ ครั้นเมื่อพระราชบิดาไปสู่สวรรคาลัยแล้ว ได้ขึ้นครองราชสมบัติแทนพระราชบิดา ทรงปกครองประชาชนโดยธรรม ได้พระนามว่าพระเจ้าธรรมราช มีพระมเหสีพระนามว่าวิมลาเทวี พระนางเธอเป็นใหญ่กว่าพระสนมหนึ่งหมื่นหกพันนาง จึงเป็นพระอัครมเหสีที่รักที่ชอบพระทัยของพระราชา

ครั้นต่อมาภายหลัง ณ วันหนึ่งพระโพธิสัตว์ทรงดำรงอยู่โดยปกติญาณของพระองค์ ประทับนั่ง ณ พระแท่นที่สิริไสยาสน์ในประสาท ทรงพิจารณาดูพระเศวตฉัตรแล้วทรงพิจารณาใคร่ครวญว่า ราชสมบัตินี้ใครเล่าเป็นผู้มอบให้ก็ทรงทราบว่า ถึงตัวของเราแม้ในชาติก่อนก็ได้บริจาคทาน บำเพ็ญบุญ รักษาศีล จึงได้ราชสมบัตินี้ บำเพ็ญกุศลรักษาศีล จึงได้ราชสมบัติอันประเสริฐนี้ จึงทรงลุกจากที่ประทับ ลงจากปราสาทประทับยืนที่พระลานหลวง รับสั่งให้เทียมรถทรงที่ประดับประดาแล้ว เทียมด้วยม้าสินธพ ๔ ตัวของพระองค์เสด็จไปป่า ทรงรับสั่งให้ตัดไม้แก่นในป่านั้น ขนไม้เหล่านั้นไว้ในรถแล้วเสด็จออกจากป่า ทรงให้กองไม้เหล่านั้นไว้ที่ใกล้ประตูนอกพระนคร ให้เรียกช่างไม้มา รับสั่งให้สร้างศาลาหลังหนึ่งๆ ไว้นอกพระนครใกล้ประตูเมืองนั้นแล้วได้เสด็จเข้าไปภายในพระนครเสวยสุขในราชสมบัติ แลกาลนั้น พวกช่างไม้เหล่านั้นสร้างศาลาหลังหนึ่งๆ ในที่นั้นๆ ๒-๓ วันผ่านไป ศาลาเหล่านั้นในที่ทั้งปวงก็สำเร็จเรียบร้อย ศาลา ๔ หลังใกล้ประตูพระนคร ๔ แห่งสำเร็จแล้ว งดงามเหมือนเทวสภาทีเดียว มวลมนุษย์เห็นศาลานั้นๆ ในที่เหล่านั้น ต่างชมเชยแล้วกราบทูลแด่พระเจ้าธรรมราช พระเจ้าธรรมราชทรงสดับคำกราบทูลนั้นแล้ว เสด็จไปในที่นั้นๆ ทอดพระเนตรเห็นศาลาเหล่านั้น มีพระทัยยินดี เมื่อจะชมเชยศาลา จึงตรัสคาถาที่หนึ่งนี้ว่า

ศาลาของเรางดงามหนอ ประดุจศาลาที่เทวดาประดับ
ตกแต่งอลังการ ย่อมงาม ในที่นั้นๆ เหมือนเทวสภา

มหาสัตว์ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วทรงสละทองคำ ๔ พันแท่งทุกวันๆ รับสั่งให้ตั้งมหาทานในศาลานั้นๆ แล ขณะนั้นนั่นเองปาฏิหาริย์ทั้งปวงมีแผ่นดินไหวเป็นต้น ได้ปรากฏขึ้นแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสประพันธ์คาถาเหล่านี้ว่า

คราวนั้น พระธรรมราชานั่นแลเมื่อกำลังบำเพ็ญ
มหาทาน มีพระทัยจะบริจาคทานให้แก่พวกยาจกทั้งหลาย
ที่ศาลาของพระองค์นั้น นับแต่นั้นพระองค์ก็มีพระทัยอิ่มเอิบ
ยินดี ให้ทานแก่เหล่ายาจกที่ศาลาของพระองค์ในกาลทุกเมื่อ
คราวนั้นพระองค์ได้เกิดความสะพรึงกลัว มีพระโลมาชูชัน
จึงเสด็จไปยังศาลาชื่ออัญชลี แล้วได้พระราชทานทานที่
ศาลานั้น

ครั้นพระราชทานมหาทานที่ศาลานั้นๆ นั่นแล ทรงเกิดความอิ่มพระทัยจึงตรัสว่า ทานเราพระราชทานดีแล้วหนอ ขอทานนี้จงเป็นปัจจัยแห่งการแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณของเราเทอญ ดังนี้ ได้ประทับยืนแลดูศาลาของพระองค์ ณ ที่นั้นแล ขณะนั้น ภพของท้าวสักกะได้แสดงอาการร้อน ท้าวเธอเมื่อทรงอาวัชนาการจึงได้ทรงทราบเหตุนั้น ทรงดำริว่า โอหนอ บัดนี้พระธรรมราชาผู้เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้าทรงสร้างศาลา ๔ หลัง ที่ประตูเมืองทั้ง ๔ แห่ง พระราชทานมหาทาน ณ ที่นั้นๆ ปรารถนาความเป็นพระพุทธเจ้าด้วยการบำเพ็ญทานนั้น เพราะฉะนั้นก็ควรที่เราจะไปยังมนุษย์โลก เชิญพระธรรมราชานั้นพามาชมเทวโลกนี้ จึงเสด็จลงมาจากเทวโลกมายังมนุษย์โลกด้วยวิมานดอกไม้ รุ่งเรืองด้วยอัตภาพอันเป็นทิพย์ดุจพระอาทิตย์ยามอรุณ ประทับยืนท่ามกลางอากาศ ทางประตูศาลาของพระธรรมราชา ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นแสงสว่าง จึงเสด็จลงจากที่นั่ง ประทับยืนที่ประตูศาลาเมื่อทอดพระเนตรไปบนอากาศได้เห็นวิมานนั้น จึงตรัสถามว่า วิมานของท่านชื่ออะไรแล้วตรัสคาถานี้ว่า

ท่านเป็นเทวดาหรือคนธรรพ์ เป็นท้าวสักกะจอมเทวดา
หรือ มนุษย์ผู้มีฤทธิ์ เราจะรู้จักท่านได้อย่างไร

ท้าวสักกะจอมเทวดา ได้สดับพระดำรัสนั้นแล้ว จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

เราไม่ใช่เทวดา ไม่ใช่คนธรรพ์และไม่ใช่มนุษย์ผู้มีฤทธิ์
แต่เราเป็นท้าวสักกะจอมเทวดา มาสำนักของท่าน

ท้าวสักกะทูลตอบว่า

ดูกรมหาราช ข้าพเจ้าขอเชิญท่านขึ้นวิมานโดยเร็ว ขอ
ท่านพร้อมด้วยพระมเหสีจงเสด็จมาเถิด ข้าพระองค์จักนำท่าน
ทั้ง ๒ ไปสวรรค์ ข้าพระองค์ปรารถนาที่จะพาท่านทั้งสองไป
ชมเทวโลกโดยพลัน จึงเสด็จมาในสำนักของท่าน ดูกร
กระษัตริย์ โปรดทราบอย่างนี้เถิด

พระมหาสัตว์ทรงสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า ข้าแต่เทวราชา เอาละ เราทั้งสองจักไปเทวโลก แล้วพระราชทานโอวาทแก่มหาชนทั้งหลายว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายเมื่อทำบุญมีทานเป็นต้น จงเป็นผู้ไม่ประมาทเถิด พร้อมด้วยมเหสีได้เสด็จเข้าไปวิมานดอกไม้นั้น เทวโลกก็ปรากฏขึ้นในขณะนั้นนั่นเอง ขณะนั้นเหล่าเทวดาทั้งมวลเห็นกษัตริย์ทั้งสองนั้นยินดีกับทั้งสององค์นั้น จึงกระทำบูชาสักการะเป็นต้น แล้วกล่าวสัมโมทนียกถา กษัตริย์ทั้งสองนั้นทรงยินดีเพลิดเพลินกับเหล่าหมู่เทวดา เสวยสุขอันเป็นทิพย์ในเทวโลกนั้น พระโพธิสัตว์ทรงดำริว่า เราได้ลาภ และสมบัติทั้งหลาย เพราะได้เห็นเทวดาทั้งหลาย นับแต่บัดนี้ไป เรากลับไปสู่มนุษย์โลกจักบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้นเทียว เมื่อทรงเปล่งอุทานนี้ จึงตรัสสองคาถาว่า

เราเสด็จมาดีแล้วหนอในเทวโลกนี้ ได้เห็นเทวดา
ทั้งหลาย เพราะได้สดับคำของเทวดาเหล่านี้จักทำบุญในกาล
ทุกเมื่อ เพราะให้ทาน ประพฤติธรรม สำรวมดีแล้ว จึงมาใน
เทวโลกนี้ได้เสวยสุขอันเป็นทิพย์

เช้าวันรุ่งขึ้น พระโพธิสัตว์มีความประสงค์จะกลับมนุษย์โลก จึงทูลลาท้าวสักกเทวราช ลำดับนั้น ท้าวสักกะจึงให้กระษัตริย์ทั้งสองประทับนั่งในวิมานดอกไม้ให้เสด็จกลับไปจากเทวโลกโดยสวัสดิภาพ แล้วให้โอวาทแก่กษัตริย์ทั้งสองว่า

มหาราชนับแต่บัดนี้ไป ขอพระองค์ทั้งสองจงเป็นผู้ไม่ประมาท บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น แล้วตรัสลากระษัตริย์ทั้งสอง กลับมาวิมานของพระองค์ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสประพันธ์คาถาว่า

ท้าวสักกะจอมเทวดาผู้สหัสนัยน์ เชิญเสด็จพระธรรม-
ราชามาทางอากาศ ส่งเสด็จกษัตริย์ทั้งสองถึงมนุษย์โลก
พระธรรมราชานั้นเมื่อเสด็จลงจากเทวโลก ทรงยินดี เพลิด-
เพลินกับหมู่อำมาตย์ เสวยสุข เพราะฉะนั้นแล นรชนผู้เป็น
บัณฑิต เมื่อมองเห็นความสุขของตน จึงให้สร้างวิหารเพื่อเป็น
ที่พักของเหล่าชนในกาลทุกเมื่อ พระราชามีพระทัยเลื่อมใส
ให้สร้างวิหารในที่สงัดกลางแจ้ง และสถานที่จงกรม มีป้อมคู
ประตูหอรบ แล้วให้ทาน มีข้าว น้ำ ของเคี้ยว ผ้า ยาน แก่
บุคคลที่มาถึงด้วยจิตเลื่อมใสทุกเมื่อ

พระมหาสัตว์ได้เสด็จกลับมาพระนครของพระองค์ ทรงแจ้งเหตุที่พระองค์เสร็จสิ้นภารกิจจากเทวโลก แก่มวลมนุษย์ทั้งหลาย พวกมนุษย์ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว มีจิตเกิดความอุตสาหะเพื่อจะเกิดในเทวโลกแล จึงกระทำบุญมีให้ทานเป็นต้น ส่วนพระธรรมราชาเสวยสุขสมบัติอันยิ่งใหญ่กับพระเทวี บำเพ็ญบุญให้ทาน รักษาศีลเป็นต้น ดำรงพระชนม์อยู่ตราบเท่าพระชนมายุ เมื่อสิ้นพระชนม์ได้จุติจากอัตภาพนั้นไปเกิดในเทวโลก พวกมนุษย์มีอำมาตย์เป็นต้นเหล่านั้นดำรงอยู่ในโอวาทของโพธิสัตว์ บำเพ็ญบุญมีทานและรักษาศีลเป็นต้น ดำรงชีพอยู่จนสิ้นอายุแล้ว ได้จุติจากอัตภาพนั้นไปเกิดในเทวโลก พระโพธิสัตว์เมื่อจะทรงประกาศอานิสงส์แห่งการให้ทานแก่พระเถระทั้งสอง อยู่ในที่ประทับของพระองค์ ได้ตรัสคาถาเหล่านี้

ชนใดมีปัญญาปรารถนาความสุข เมื่อเห็นความสุขอัน
พึงมีแก่ตนควรให้สร้างวิหาร ถวายทาน ครั้นถวายวิหาร
ข้าว น้ำและที่นอนแล้ว ย่อมเสวยความสุขในกาลทุกเมื่อ
ทั้งในเทวโลกทั้งในมนุษย์โลก เมื่อเกิดเป็นเทวดาก็ตาม
มนุษย์ก็ตามย่อมได้รับความสุข ย่อมไม่ไปเกิดในอบาย นี้เป็น
ผลของการถวายวิหาร

ชนใดถึงพร้อมด้วยศรัทธา ไม่ให้ทรัพย์ที่มีอยู่ของตน แต่ว่าอนุโมทนการถวายวิหารของพวกทายก ย่อมได้รับความสุขประมาณ ๑ กัป นี้เป็นผลแห่งการอนุโมทนา ก็ชนใดถึงพร้อมด้วยศรัทธา บริจาคทรัพย์แก่เหล่าทายก น้อยก็ตามมากก็ตาม เพื่อประโยชน์แก่การซื้อวิหาร แม้จะไม่ได้เป็นทายก ย่อมได้รับความสุขในกาลทุกเมื่อ นี้เป็นผลแห่งการบริจาคทรัพย์

อนึ่ง ชนใดถึงพร้อมด้วยศรัทธา เมื่อบริจาคทรัพย์ของตนสร้างวิหารนั้น ๆ เพื่อเป็นที่อยู่ แต่ไม่บริจาคทรัพย์นั้นทั้งหมด ย่อมได้รับอานิสงส์อันเป็นความสุขอย่างไพบูลย์ตลอด ๑ กัป นี้เป็นผลแห่งการถวายวิหาร

ชนใดมีจิตบริสุทธิ์ ทำความขวนขวายในการสร้างวิหาร ย่อมได้ความสุขทุกเมื่อ เขามีจิตบริสุทธิ์ สร้างวิหารถวายและบริจาคทานเพื่อสร้างที่อยู่อาศัย ย่อมได้รับความสุข ทุกเมื่อ

เพราะว่า มีคำกล่าวว่า การถวายวิหารนั้นเป็นการให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ดังนั้น การถวายวิหารนั้น เรากล่าวว่ายอดเยี่ยมกว่าทานทุกชนิด เพราะเหตุนั้นแล นรชนผู้เป็นบัณฑิต พิจารณาเห็นความสุขของตนแล้วควรสร้างวิหารเพื่อเป็นที่อยู่อาศัยในที่นั้น ๆ มีจิตผ่องใส พึงถวายทานในกาลทุกเมื่อ

สมเด็จพระบรมศาสดาครั้นทรงแสดงอานิสงส์แห่งการถวายวิหารแก่พระเถระทั้งสองอย่างนี้แล้ว ได้ตรัสว่า ดกรภิกษุทั้งหลาย การถวายศาลาแม้ในกาลก่อนก็ย่อมมีผลมากอย่างนี้ ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแสดงแล้ว เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสประพันธ์คาถาสุดท้ายว่า

มหาราชาผู้เป็นพระชนกของธรรมราชา ในกาลนั้น เป็น
พระเจ้าสุทโธทนะ ผู้เป็นพระราชบิดาของเรานั่นเทียว ในกาลนี้

พระมหาเทวีผู้เป็นพระราชชนนีในกาลนั้น เป็นพระชนนีของเราทรงพระนามว่ามหามายา ในกาลบัดนี้ นารีผู้มีนามว่าวิมลา ในกาลนั้น เป็นพระนางยโสธราในกาลบัดนี้ ท้าวสักกเทวราชจอมเทวดาในกาลนั้น เป็นพระอนุรุทธะในกาลนี้ มหาชนที่เหลือทั้งหมดในกาลนั้น เป็นพุทธบริษัทของเรานั่นเทียวในกาลนี้ พระธรรมราชาผู้พระพฤติธรรมผู้ยิ่งใหญ่ในมนุษย์ประเสริฐสุดในมนุษย์ ในกาลนั้น เป็นเราตถาคตผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นที่พึ่งของชาวโลก ในกาลบัดนี้ ท่านทั้งสองผู้ดำรงมั่นในศาสนาของเรา จงทรงจำชาดกไว้ด้วยคารวจิตอย่างยิ่งอย่างนี้ แม้ในกาลทุกเมื่อดังนี้

จบ โคปาลกสาลชาดก

เหมราอัศดร

๑๗ สิริจุฑามณีราชชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภทานบารมีของพระองค์ จึงตรัสคาถามีคำเริ่มต้นว่า **ยญฺจ ยาจนฺติ เย ชนา** ดังนี้เป็นต้น

เรื่องมีอยู่ว่า วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในโรงธรรมว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย น่าอัศจรรย์หนอ พระบรมศาสดาของเราไม่อิ่มด้วยทานเลย แม้ทรงบริจาคทานครั้งเป็นพระโพธิสัตว์กาลก่อนก็ยังไม่ทรงพอพระทัย ครั้นเป็นพระพุทธเจ้าแล้วบัดนี้ก็ยังทรงเป็นผู้ให้โลกิยสมบัติและโลกุตรสมบัติแก่มนุษย์ทั้งหลาย พระบรมศาสดาเสด็จมาแล้ว ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันเรื่องอะไร เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ด้วยเรื่องนี้ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตจะเป็นผู้ให้โลกิย-สมบัติและโลกุตรสมบัติแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย ในบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ แม้ในกาลก่อนตถาคตก็มีพระทัยยินดีในการให้ทาน ด้วยการบริจาคมหาทานแก่เหล่ายาจกที่มาหา มิได้คำนึงถึงชีวิตของตนได้บริจาคสรีระครึ่งหนึ่งเป็นทานแก่พราหมณ์คนหนึ่งแล้วทรงประทับนั่งด้วยอาการดุษณีภาพ เมื่อภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นทูลอาราธนาแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ได้ยินมาว่า ในอดีตกาลพระราชาพระองค์หนึ่ง ทรงพระนามว่า สิริจุฑามณี ทรงครองราชย์อยู่ในพระนครพาราณสี มีพระอัครมเหสีพระนามว่าปทุมวดีพระนาง ทรงเพียบพร้อมด้วยศีลและอาจาระ เพราะได้ทรงบำเพ็ญบุญเมื่อชาติก่อนเป็นปัจจัย จึงมีพระสิริโฉมงดงาม ผ่องใสและน่าทัศนา ทรงเป็นที่รักและโปรดปรานของพระราชา ทรงมีพระราชโอรสพระนามว่า จันทกุมาร กาลนั้น พระราชาทรงครองราชสมบัติโดยธรรม ได้รับสั่งให้สร้างโรงทาน ๖ แห่ง คือ ที่ประตูนครทั้ง ๔ กลางนครและที่ประตูวัง ทรงสละพระราชทรัพย์ ๖ แสน ทุกๆ วัน บำเพ็ญมหาทานแก่เหล่าชนผู้มาถึงโรงทานนั้นๆ เมื่อถึงกาลอันสมควรทรงให้ฝนคือทานตกลงดุจมหาเมฆ ทรงประทานโอวาทแก่มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น ทั้งในตอนเช้าตอนเย็น ได้ตรัสอย่างนี้ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งปวงจงให้ทานตามมีตามได้จงรักษาศีล จงรักษาอุโบสถศีลในวันรุ่งขึ้น สรงสนานพระเศียรแต่เช้าตรู่ ประดับด้วยเครื่องอลังการทั้งสิ้น มีหมู่

อำมาตย์ห้อมล้อม ทรงช้างมงคลชื่อว่าบุณฑริก เสด็จไปสู่โรงทานที่นั้น ๆ ทรงให้ทานแก่เหล่าชน ผู้มาถึงศาลานั้น ๆ ด้วยพระหัตถ์ ได้ตรัสคาถาที่หนึ่งนี้

ชนเหล่าใดมาขอทรัพย์และธัญญาหาร ของบริโภค
และเสื้อผ้าที่เป็นของเรา เราจะให้สิ่งนั้น ๆ แก่เขาเหล่านั้น
ดังนี้

ครั้นบำเพ็ญทานอย่างนี้แล้ว ทรงมีรับสั่งให้มหาชนให้ทานที่โรงทานนั้น ๆ ได้ตรัสคาถาที่สองว่า

ขอท่านทั้งหลายจงให้ทานแก่วณิพกทั้งหลาย โดยทำนอง
อย่างนี้ จงให้เขาเหล่านั้นอิ่มด้วยข้าวและน้ำที่เป็นทานของเรา
ในกาลทุกเมื่อ

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วก็เสด็จขึ้นสู่ปราสาทของพระองค์ วันหนึ่งเสด็จลุกจากที่บรรทมในเวลาใกล้รุ่ง นั่งขัดสมาธิ ณ ที่บรรทมนั้น ทรงคำนึงถึงทานของพระองค์ ปีติก็เกิดขึ้นในพระทัย ทรงพระราชดำริอย่างนี้ว่าเราให้ทานภายนอกเท่านั้นแก่เหล่ายาจก ก็แลทานนั้นทำให้เรายินดีพอใจ แต่บัดนี้เรามีความประสงค์จะให้ทานภายในวันนี้หนอ เหล่ายาจกมาสำนักของเรา อย่าได้ขอทานอันเป็นวัตถุภายนอกเลย พึงขอทานอันเป็นวัตถุภายในจะเป็นจักษุ หทัย เนื้อ เลือด กายครึ่งหนึ่งหรือทั้งหมดก็ตาม เราจะให้สิ่งนั้น ๆ อันเป็นปัจจัยแห่งพระสัพพัญญุตญาณ ดังนี้ สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์เหล่านี้ว่า

พระเจ้าสิริจุฑามณีมีพระทัยเอื้อเฟื้อ รับสั่งให้สร้าง
โรงทาน ๖ แห่ง แล้วพระราชทานทานอันยิ่งใหญ่ทุกวัน
ทรงครองราชสมบัติด้วยทศพิธราชธรรม ประทับนั่งที่ปราสาท
ของพระองค์ ทรงดำริเพื่อที่จะบำเพ็ญทานว่า ยกจกผู้มา
สำนักของเรา พึงขอทรัพย์อันเป็นภายใน คือ พระเนตร หทัย
มังสา โลหิตและพระวรกายครึ่งหนึ่ง ถ้ายาจกคนใดคนหนึ่ง
พึงขอพระวรกายของเรา เรายินดีจะทำตัวให้เป็นทาสบริจาค-
ทานแก่เขา

เมื่อพระราชาทรงดำริถึงอย่างนี้ แผ่นดินใหญ่นี้อันหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็สั่นสะเทือน ดุจช้างตกมันโกญจนาท ทะเลตีคลื่นและภูเขาสิเนรุราชก็โอนเอนยอดลงตรงหน้าพระนครสาวัตถี ดุจยอดหวายถูกไฟลนฉะนั้น เพราะเสียงแผ่นดินไหว เมฆก็คำรามคำรน ฝนได้ตกลงมา สายฟ้าอันมิใช่ฤดูกาลก็แลบแปลบปลาบ ท้าวสักกเทวราชทรงปรบพระหัตถ์ ท้าวมหาพรหมก็แซ่ซ้องสาธุการ มวลเทวดาทั้งสิ้นได้พากันแซ่ซ้องสาธุการ มีความโกลาหลต่อเนื่องกันตั้งแต่พื้นดินจนถึงพรหมโลก เหตุอัศจรรย์อย่างนี้ปรากฏขึ้นก็เพราะเดชานุภาพที่พระราชาทรงคำนึงถึงการให้ทาน ขณะนั้น พิภพของท้าวสักกะก็แสดงอุณหาการร้อนขึ้น ลำดับนั้นท้าวสักกะ เมื่อคำนึงถึงเหตุนั้น ได้ตรัสคาถานี้ว่า

ใครหนอ เป็นเทวดาหรือมนุษย์ บำเพ็ญบุญทาน หรือ
ประพฤติพรหมจรรย์สมบูรณ์เพียบพร้อม จะทำเราให้เคลื่อน
จากอาสนะ

เมื่อทรงทราบเหตุนั้นแล้วมีพระทัยยินดี ได้ทรงดำริว่า วันนี้พระเจ้าสิริ-จุฑามณี ผู้เป็นหน่อเนื้อเชื้อสายพระพุทธเจ้า มีพระทัยประสงค์จะให้อัชฌัตติกทาน จักทรงได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแน่ บัดนี้เราจักทำความปรารถนาของพระองค์ให้เต็มเปี่ยม แล้วจึงเสด็จลงจากเทวโลก นิรมิตพระองค์ให้มีสรีระครึ่งหนึ่ง มีเพศเป็นพราหมณ์ ถือไม้เท้าเดินเข้าไปยังพระลานหลวง คราทีนั้นหมู่มหาชนได้เห็นเขาเข้าก็เกิดสลดใจอย่างมากพากันกล่าวอย่างนี้ว่า น่าอัศจรรย์หนอ เรื่องไม่เคยมีก็มีแล้ว พราหมณ์คนนี้มีกายครึ่งเดียวถือไม้เท้า เดินเข้ามาที่นี้ คราวนั้นพระโพธิสัตว์ทรงลุกจากที่ประทับ เสด็จลงจากปราสาท ประทับยืนอยู่ที่โรงทานของพระองค์ใกล้ประตูปราสาท ท้าวสักกะผู้แปลงเป็นพราหมณ์ มีกายครึ่งซีกเข้ามาใกล้พระโพธิสัตว์ เหยียดแขนซ้ายของตนออกแล้วกล่าวว่า ขาแต่มหาราช ขอพระองค์จงทรงมีชัย พระมหาสัตว์ทรงได้สดับคำนั้นแล้ว มองดูหมู่มหาชนที่ยืนอยู่ ณ พระลานหลวง เมื่อทอดพระเนตรเห็นพราหมณ์มีกายครึ่งซีกตัวสั่นเทิ้ม ถือไม้เท้ายืนอยู่ที่นั่นด้วย ไม่อาจจะกลั้นการสลดพระทัยไว้ได้ น้ำพระเนตรไหลพรากทรงคิดว่า เอาเถอะ บัดนี้ เราจักไม่ทำให้พราหมณ์ผู้มีกายข้างซ้ายครึ่งซีกคนนี้ต้องชักช้า จักถามเหตุที่มาของเขา พระมหาสัตว์

ผู้มีพระทัยเปี่ยมด้วยพระกรุณา ครั้นทรงดำริอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงถามท้าวสักกะผู้มาในเพศพราหมณ์ มีกายข้างซ้ายครึ่งซีกถึงสาเหตุการมา จึงตรัสคาถาว่า

ท่านมาถึงสถานที่นี้ ด้วยเรื่องราวอะไรหรือมีเหตุผล
อันใดกัน จงบอกเหตุนั้นแก่เราเถิด

คราวนั้นท้าวสักกะในร่างพราหมณ์ผู้มีกายครึ่งซีก สั่นเทิ้มเพราะทุกขเวทนากล้า ยกมือข้างซ้ายของตนขึ้นแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์แก่เฒ่า ไม่มีที่พึ่ง มีกายข้างซ้ายครึ่งซีก มาที่นี้ก็เพื่อจะขอกายครึ่งซีกด้านขวาของพระองค์ ขอพระองค์จงพระราชทานกายซีกขวาของพระองค์ เพื่อที่จะได้ประกอบกันเข้ากับกายครึ่งซีกซ้ายของข้าพระองค์เถิด ดังนี้แล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ห้วงน้ำเต็มเปี่ยมตลอดกาล ไม่พร่องฉันใด พระองค์ก็
มีน้ำพระทัยเปี่ยมด้วยการบริจาคทานฉันนั้น ข้าพระองค์มา
ขอกายครึ่งซีก ขอพระองค์จงพระราชทานแก่ข้าพระองค์เถิด

พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับคำนั้นแล้วมีพระทัยซาบซ่านด้วยปีติ ราวกะจะได้บรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าในวันรุ่งขึ้น มีปีติซาบซ่านทั่วกายเกิดโสมนัส เหมือนยาจกที่คนให้ถุงเงิน ๑ พันไว้ในมือที่เหยียดออก พลางตรัสว่า ดีละ พ่อมหาพราหมณ์ บัดนี้แหละ เราจักทำความปรารถนาทุกอย่างของท่านให้เต็มเปี่ยม ทรงมีพระทัยไม่ขัดข้อง ไม่ท้อถอย เมื่อมหาปฐพีสั่นสะเทือนอยู่ได้ตรัสคาถาว่า

พ่อพราหมณ์ ท่านขอสิ่งใดๆ เราก็จะให้สิ่งนั้นๆ ไม่ท้อถอย เรามิได้ซ่อนสิ่งของที่มีอยู่เลย ใจของเรายินดีในการบริจาคทาน

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงทรงสั่งให้คนนำพระสุวรรณภิงคาร ซึ่งเต็มด้วยน้ำหอมมาโดยเร็ว แล้วหลั่งน้ำทักษิโณทกลงที่มือของพราหมณ์นั้น เมื่อจะพระราชทานกายครึ่งหนึ่งของพระองค์ จึงตรัส ๒ คาถานี้ว่า

พ่อมหาพราหมณ์ เราจะให้กายครึ่งหนึ่งของเราแก่ท่าน เพื่อเป็นปัจจัยแห่งโพธิญาณ ขอท่านจงรับกายครึ่งหนึ่งของเรา เราจะให้กายครึ่งนั้นทั้งศีรษะ จักษุ หู จมูก ลิ้น และหัวใจของเราแก่ท่าน ขอท่านจงรับเอาทั้งหมดเพื่อการบรรลุพระโพธิญาณของเราเถิด

พระเจ้าสิริจุฑามณี ครั้นปฏิญญาให้กายครึ่งหนึ่งแก่พราหมณ์นั้นอย่างนี้แล้วก็เสด็จขึ้นปราสาท ตรัสเรียกชาวเมืองมีอำมาตย์เป็นต้นและพระนางปทุมวดีอัครมเหสีของพระองค์พร้อมกับพระจันทกุมารราชโอรสของพระองค์มาสวมกอดแล้วจุมพิต ตรัสอย่างนี้ว่า แน่ะพ่อปิยบุตร นับตั้งแต่นี้ พ่อจงอย่าได้ประมาทจงให้ทาน รักษาศีล เจริญภาวนา ก็บัดนี้ พ่อบริจาคอัชฌัตติกทาน คือ กายครึ่งหนึ่งของเราแก่พราหมณ์ผู้มีกายอยู่ครึ่งเดียว ก็แลพระราชานั้นครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว รับสั่งให้พระจันท-กุมารราชโอรสประทับนั่งบนรัตนบัลลังก์ ทรงถือพระสุวรรณภิงคารบรรจุน้ำหอมแล้วเทน้ำหอมลงบนพระหัตถ์ของราชกุมารนั้น ทรงมอบราชสมบัติแล้วอภิเษกราชกุมารนั้นในราชสมบัติแล้ว เสด็จมาสำนักของพราหมณ์นั่น จึงตรัสคาถานี้ว่า

พ่อมหาพราหมณ์ ท่านอย่าได้คิดหนักใจเลย เราจักทำความปรารถนาของท่านให้เต็มขอท่านจงรับสิ่งทั้งปวงที่เราให้เพื่อเป็นปัจจัยแห่งพระโพธิญาณของเราเถิด

ท้าวสักกะ ครั้นสดับพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะตรัสกับโพธิสัตว์ จึงตรัสคาถาว่า

ข้าแต่มหาราช ขอพระองค์จงพระราชทานกายครึ่งหนึ่งแก่ข้าพระองค์โดยเร็วเถิด เมื่อพระองค์พระราชทานกายนั่นเป็นทานขอจงเป็นปัจจัยแห่งพระโพธิญาณของพระองค์เทอญ

พระราชานั้น ครั้นสดับคำนั้นแล้วจึงตรัสว่า ดีละพ่อพราหมณ์ เมื่อทรงมีพระประสงค์จะให้เทวดาทั้งหลายทราบ ได้ทอดเนตรขึ้นไปบนอากาศพลางตรัสว่า

เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ขอเชิญมาประชุมในที่นี้ จงฟังคำของข้าพเจ้า ข้าพเจ้าขอเอาชีวิตเป็นเครื่องบูชา เพื่อเป็นปัจจัยแห่งพระโพธิญาณ

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงบำเพ็ญสัจบารมีโดยวิธีอธิษฐาน จึงตรัสคาถาว่า

พระโพธิสัตว์ในปางก่อนแลบำเพ็ญบารมีจนบรรลุพระสัพพัญญุตญาณ ด้วยสัจวาจานี้ ขอให้เลื่อยจงมีในสำนักของเราเดี๋ยวนี้

ขณะนั้นด้วยเดชานุภาพแห่งสัจจาธิษฐานของพระมหาสัตว์ ยักษ์ ๒ ตน กายแดงเหมือนกับแสงเพลิง นุ่งผ้าแดง ห่มผ้าแดง หนวดและผมแดง มีดวงตาแดง เสียงร้องน่าสพรึงกลัว ถือเลื่อยอันคมกล้า แหวกแผ่นดินผุดขึ้นมาตรงนั้น ขณะนั้น มหาชนเห็นยักษ์ทั้งสองตนนั้น ก็ตกใจกลัวพากันหนีไป พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นยักษ์ทั้งสองนั้น จึงตรัสว่า ดีแล้ว ดีแล้วพ่อยักษ์ผู้เจริญ ท่านทั้งสองจงมาที่นี่ ยักษ์ทั้งสองตนเมื่อได้ฟังพระดำรัสนั้นจึงถือเลื่อยอันคมกริบนั้น เข้าไปหาพระโพธิสัตว์แล้วยืนอยู่เบื้องหน้าพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทรงฉวยเลื่อยอันคมกริบ แล้วลองเอาพระหัตถ์ลูบคมเลื่อยนั้น เมื่อประสงค์จะให้หมู่เทวดาทราบ ทรงแหงนขึ้นไปบนอากาศแล้วตรัสว่า ข้าแต่เทวดาทั้งหลาย ด้วยการบริจาคสรีระครึ่งหนึ่งนี้ เรามิได้ปรารถนาจักรพรรดิสมบัติ มารสมบัติ พรหมสมบัติและ ความเป็นพระปัจเจกพุทธเจ้า ก็แต่ว่าขอให้การบริจาคสรีระครึ่งหนึ่งเป็นทานของเรานี้ จงเป็นปัจจัยให้ตรัสรู้พระสัพพัญญุตญาณในกาลเบื้องหน้าเถิด ด้วยผลทานอันนี้ เราจักปลดเปลื้องโลกและเทวโลกให้พ้นจากสังสารทุกข์ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทำอนุโมทนาทานนั้นๆ ในพระนครอีก จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

มวลมหาชน พวกท่านทั้งหมดผู้มาพร้อมเพรียงกันจงอนุโมทนาทานอันสมบูรณ์ที่เราพระราชทานแก่พราหมณ์นี้ ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เรามอบกายครึ่งหนึ่งนี้ของเราแก่พราหมณ์นี้ ก็เพื่อพระโพธิญาณในอนาคต ขอพวกท่านจง

อนุโมทนาทานนั้น เราบริจาคทานนี้เพราะปรารถนาสมบัติ
อย่างอื่นก็หามิได้ พระสัพพัญญุตญาณเท่านั้นเป็นที่รักของเรา
ดังนั้น เราจึงบริจาคสรีระครึ่งหนึ่งแก่พราหมณ์ ขอท่านจง
อนุโมทนาทานนั้นเถิด

ลำดับนั้น เหล่าเทวดาและมนุษย์ได้เกิดอัศจรรย์ใจ ต่างทำอนุโมทนาทานนั้น แซ่ซ้องสาธุการถึงพันครั้ง โพธิสัตว์เสด็จลงจากบัลลังก์ รับสั่งให้พายักษ์ทั้งสองตนนั้นเข้ามาเฝ้าแล้วตรัสว่า ดูกรยักษ์ผู้เจริญ ขอท่านจงเอาเลื่อยนี้เลื่อยตั้งแต่ศีรษะจนถึงปลายเท้าออกเป็นสองส่วนเถิด ยักษ์ทั้งสองตนนั้นได้ฟังพระดำรัสนั้น คว้าเลื่อยนั้นแล้วจดที่พระเศียรของพระราชา ได้เริ่มซักเลื่อยไปเลื่อยมา หมู่มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น ซึ่งประชุมกันอยู่ที่นั่นส่งเสียงร้องโหยหวน ทุบอก ร้องไห้ กลิ้งเกลือกอยู่ไปมา ลำดับนั้น ยักษ์ทั้งสองตนเอาเลื่อยนั้นเลื่อยกลางพระเศียรของพระราชาต่อหน้ามหาชนที่กำลังมองดูอยู่ พระนางปทุมวดีเทวี ทรงสดับเสียงคร่ำครวญของมหาชน พาจันทกุมารราชโอรสของพระองค์ลงจากปราสาท ทอดพระเนตรเห็นยักษ์กำลังเลื่อยกลางพระเศียรของโพธิสัตว์ สยายพระเกศา ทุบพระอุระ หมอบแทบพระบาทของพระราชากอดพระบาทแล้วกันแสง พระราชโอรสจันทกุมารมาเฝ้าพระบิดาทรงหมอบแทบพระบาทของพระบิดาสวมกอดแล้วกันแสง ได้ตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่พระบิดา ขอพระองค์อย่าทำให้ข้าพระองค์ไม่มี
ที่พึ่งเลย หม่อมฉันยังเยาว์อยู่ เพราะฉะนั้น ขอพระองค์อย่า
ได้กระทำอย่างนี้เลย

เมื่อยักษ์ได้เลื่อยมาถึงพระนลาตของพระราชา หยาดพระโลหิตก็ไหลริน ขณะนั้น มวลเทวดาที่ประชุมกันที่นั้นได้บูชาพระโพธิสัตว์ด้วยดอกไม้ทิพย์ แซ่ซ้องสาธุการถึงพันครั้ง สายฟ้าอันมิใช่ฤดูกาลก็แลบแปลบปลาบ เมื่อเลื่อยมาถึงพระโอฐของพระองค์ ได้ตรัสกับมหาชนว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย อย่าได้โศกเศร้าคร่ำครวญไปเลย ขอพวกท่านจงรักษาศีลเถิด ครั้นตรัสอย่างนี้ เมื่อจะให้โอวาทแก่มหาชน จึงตรัสพระคาถาว่า

ท่านผู้มีศีลผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงให้ทานตาม
กำลัง เพราะว่า สิ่งอื่นยิ่งกว่าทาน อันจะเป็นที่พึ่งของสัตว์
ทั้งปวงย่อมไม่มี

เมื่อเลื่อยถึงพระศอของพระโพธิสัตว์ ทุกขเวทนาอันมีกำลังกล้าแข็งเกิดขึ้น ฯ ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ทรงอดทนทุกขเวทนากล้าได้ มีพระทัยปีติโสมนัส ทรงสบายพระทัย มีพระทัยมั่นคงได้ยืนอธิษฐาน ณ ที่นั้นว่า ดูกรสิริจุฑามณีผู้เจริญ ท่านไม่ให้อวัยวะสรีระครึ่งซีกและชีวิตของตน ก็จักไม่อาจบรรลุพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตได้ แต่บัดนี้ ท่านทำจิตของตนให้เลื่อมใสด้วยการให้สรีระครึ่งซีกนี้ นับตั้งแต่เวลาให้สรีระครึ่งซีกเป็นทานนี้ ทุกข์ใดๆ จักไม่เกิดแก่ท่าน ทีนั้นยักษ์ทั้ง ๒ ตนนั้น ได้เลื่อยชำแหละส่วนเบื้องล่าง พระอุทรและหทัย พระราชาทรงพระราชทานสรีระครึ่งซีกส่วนขวาของพระองค์ เพื่อเชื่อมกับครึ่งซีกซ้ายของท้าวสักกะในร่างพราหมณ์ ทรงหลั่งน้ำทักษิโณทกแล้วตรัสคาถาว่า

ข้าแต่มหาพราหมณ์ ทานเป็นที่รักยิ่งของเรา ขอท่าน
จงรับทานที่เราบริจาคแก่ท่าน เพื่อพระโพธิญาณในอนาคต
ของเราเถิด

คราวนั้น ท้าวสักกะทรงรับสรีระครึ่งซีกส่วนขวาของพระโพธิสัตว์แล้วเชื่อมกันกับสรีระครึ่งซีกส่วนซ้ายของตน เป็นร่างกายสมบูรณ์ ยืนอยู่ ณ. ที่ตรงนั้น เดินไปมาเบื้องหน้าของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงชมเชยอยู่ สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสคาถาว่า

ท้าวสักกะจอมเทพ ทรงรับอวัยวะทั้งหมดของพระราชา
นั้น ได้ตรัสว่า พระองค์ชำนะอันตรายทุกอย่าง ทิพยสมบัติ
และมนุษย์สมบัติ ชื่อว่าอันพระองค์ให้แล้ว ชื่อเสียงของ
พระองค์ฟุ้งขจรไปในโลกทั้ง ๓ สายฟ้าแลบแปลบปลาบ
ยอดภูเขาก็น้อมลงเบื้องหน้า

ยักษ์ทั้งสองอนุโมทนาทานของพระราชา เทพทั้งปวงมี
พระอินทร์ พรหมปชาบดี พระจันทร์ พระยม ท้าวเวสสุวรรณ

เป็นต้น ซึ่งสถิตอยู่ที่ประตูวิมานของตน เบิกบานใจ อนุโมทนาทานนั้นว่า พระราชาบำเพ็ญกรณียกิจที่ใครๆ ทำได้ยาก ให้ทานที่ใครๆ ให้ได้ยาก ทำกรรมที่ใครๆ ทำได้ยาก ธรรมของสัปบุรุษซึ่งอสัปบุรุษไม่ทำ เป็นธรรมซึ่งใครๆ ก็ฝึกได้ยาก

เพราะฉะนั้น สัปบุรุษกับอสัปบุรุษจึงมีคติต่างๆ กัน คือ อสัปบุรุษย่อมไปสู่นรก สัปบุรุษไปสวรรค์ พระองค์พระราชทานสรีระครึ่งซีกแก่ข้าพระองค์ นั่นเป็นทานยอดเยี่ยม พระองค์เสด็จขึ้นสู่ยานอันเป็นของพรหม ย่อมได้รับการบูชาในสวรรค์

ท้าวสักกเทวราชทรงอนุโมทนาทานของพระราชาอย่างนี้แล้ว ดำริว่า บัดนี้เราไม่ควรชักช้า ควรให้สรีระครึ่งซีกคืนแด่พระราชาแล้วกลับยังเทวโลก เมื่อจะรับสรีระครึ่งซีกขวาของพระราชาได้ตรัสคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระราชาผู้ประเสริฐ หม่อมฉันให้คืนสรีระครึ่งซีกนี้แด่พระองค์ เมื่อหม่อมฉันให้คืน ขอพระองค์จงรับโดยเร็ว

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชรับสรีระครึ่งซีกขวาของพระโพธิสัตว์ เชื่อมสรีระส่วนนั้นเข้ากับสรีระครึ่งซีกซ้าย ทรงเอาน้ำอมฤต ประพรมสรีระนั้น เมื่อจะทรงบอกว่า ตนคือท้าวสักกะ ตรัสคาถาว่า

เราคือท้าวสักกเทวราช มาสำนักของพระองค์ก็เพื่อทำความปรารถนาของพระองค์ให้เต็ม ขอผลทานนี้จงเป็นปัจจัยเพื่อพระโพธิญาณของพระองค์

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะตรัสกับพระโพธิสัตว์อีก ได้ประทับยืนอยู่ในอากาศ สุกใสด้วยอัตภาพอันเป็นทิพย์ ดุจพระอาทิตย์ทอแสงอ่อนๆ ประทานโอวาทแด่พระโพธิสัตว์นั้นว่า นับแต่นี้ไปขอพระองค์จงทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีทานเป็นต้น แต่ว่าพระองค์เมื่อจะให้ทาน ขอจงให้ทานยิ่งๆ ขึ้นไปตลอดพระชนมายุ ทรงสาธุการแล้วทูลลาพระโพธิสัตว์กลับมายังเทวโลก สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสประพันธ์คาถาว่า

ท้าวมฆวาสุชัมบดีจอมเทวดา ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว
ทรงชมเชยพระราชานั้น ได้เสด็จกลับสวรรค์

คราวครั้งนั้น พระโพธิสัตว์กลับได้ชีวิตของพระองค์ด้วยเดชานุภาพของท้าวสักกะได้พระราชทานมหาทานยิ่งๆ ขึ้นไปแก่ชาวเมืองพาราณสี ประชาชนมีอำมาตย์เป็นต้นของพระราชา ได้ความสบายใจด้วยเดชานุภาพของท้าวสักกะ แล้วพากันอภิเษกพระราชาไว้ในราชสมบัติในพระนครพาราณสี ตั้งแต่นั้นมา พระเจ้าสิริจฑามณีพระราชทานมหาทานแก่ปวงชนผู้ที่มาถึงโรงทานของพระองค์ แล้วประทานพระโอวาททรงดำรงพระชนม์อยู่ตราบจนสิ้นพระชนม์ เวลาสิ้นพระชนม์ทรงจุติจากอัตภาพนั้นไปบังเกิดในเทวโลก ฝ่ายมหาชนผู้ตั้งอยู่ในพระโอวาทของพระราชา ดำรงอยู่จนตราบสิ้นอายุ เวลาสิ้นอายุได้จุติจากอัตภาพนั้นมาบังเกิดในเทวโลกแล สมเด็จพระบรมครูครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสประพันธ์คาถาสุดท้ายว่า

ท้าวสักกเทวราช ในกาลนั้น เป็นพระอนุรุทธะในกาลนี้ พระมเหสีพระนามว่าปทุมวดี ในกาลนั้น เป็นพระนางยโสธราในกาลนี้ พระราชโอรสพระนามว่าจันทกุมารในกาลนั้น เป็นราหุลกุมารในกาลนี้ ชาวพระนครข้าราชบริพารของพระราชา ในกาลนั้น เป็นพุทธบริษัทในกาลนี้ มหาราชาพระนามว่า สิริจุฑามณีนราธิปดี ในกาลนั้นเป็นเราตถาคต ผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นที่พึ่งของชาวโลกในกาลบัดนี้ ท่านทั้งหลายทั้งมวล เมื่อปรารถนาความสุข ๓ ประการ ในกาลทุกเมื่อจงทรงจำชาดกอย่างนี้ไว้ด้วยคารวจิตอย่างยิ่งเทอญ

จบ สิริจุฑามณีราชชาดก

๑๘ อัฏฐบริขารชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหารทรงปรารภอัฏฐบริขารทาน ได้ตรัสพระคาถามีคำเริ่มต้นว่า **จีวรญฺจ ปตฺตญฺจ** ดังนี้เป็นต้น

ความพิสดารมีว่า อยู่มาวันหนึ่ง ราชโอรสพระนามว่า นันทกุมาร มีพระทัยประสาทะในพระผู้มีพระภาคเจ้าพร้อมด้วยบริวาร ๙๐ โกฏิ ได้เสด็จไปสู่ที่ประทับของพระบรมศาสดา เพื่อสดับพระธรรมเทศนา คราวครั้งนั้น พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงแสดงอนุปุพพิกถาแด่พระนันทกุมาร ถามว่า อนุปุพพิกถา มีอะไรบ้าง วิสัชนาว่า ได้แก่ ทานกถา สีลกถา ภาวนากถา เนกขัมมกถา สัคคกถา และนิพพานกถาพอจบเทศนาว่าด้วยอนุปุพพิกถาทั้ง ๖ ประการ พระนันทกุมารพร้อมด้วยบริวาร ๙๐ โกฏิ ได้บรรลุอรหัตพร้อมทั้งปฏิสัมภิทา

ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาคเจ้าเมื่อทรงตรวจดูบุรพจริยาบุญที่กุลบุตรเหล่านั้นกระทำมา ก็ได้ทรงทราบบุญที่ถึงพร้อมให้ได้บาตรและจีวรที่สำเร็จได้ด้วยฤทธิ์ก็ด้วยอำนาจอานิสงส์แห่งอัฏฐบริขารทานในอดีตกาล ทรงเหยียดพระหัตถ์ขวา แล้วตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงมา จงประพฤติพรหมจรรย์ในศาสนาของเราเถิด ขณะนั้นเอง เพศคฤหัสถ์ของกุลบุตรเหล่านั้นก็อันตรธานไป กุลบุตรเหล่านั้นถือบาตรครองจีวร มีอิริยาบถเรียบร้อยราวกับพระเถระมีพรรษา ๖๐ ยืนประคองอัญชลีถวายบังคมพระผู้มีพระภาคเจ้า อยู่ ณ เบื้องพระพักตร์แล

ต่อมา ณ เพลาวันหนึ่ง พระภิกษุสงฆ์นั่งประชุมกันในธรรมสภา สนทนากันด้วยเรื่องว่า ท่านผู้อาวุธโสทั้งหลาย น่าแปลกใจหนอ พระบรมศาสดาของพวกเราบวชให้กุลบุตรเหล่านี้ด้วยบาตรและจีวรที่สำเร็จด้วยฤทธิเพราะด้วยบุญกรรมอะไร พระบรมศาสดาครั้นได้สดับคำพูดเช่นนั้นได้เสด็จมาประทับที่วรพุทธอาสน์ที่จัดไว้แล้วตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งประชุมพูดคุยกันเรื่องอะไร เมื่อภิกษุสงฆ์กราบทูลว่า เรื่องนี้พระพุทธเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในกาลบัดนี้เท่านั้นที่เราตถาคตบวชให้กุลบุตรเหล่านั้นด้วยอิทธิพลานุภาพ แต่กุลบุตรเหล่านั้นได้ถวายอัฏฐบริขารทานในอดีตชาติ ดังนั้น ด้วยอานิสงส์อัฏฐบริขารทานนั้นแล เราจึง

บวชให้ กุลบุตรเหล่านั้นด้วยเอหิภิกขุอุปสัมปทา อนึ่ง แม้ในปุเรชาติ เราเป็นปุถุชน ก็ได้ถวายอัฏฐบริขารทานเพื่อจะให้ได้พระสัพพัญญุตญาณเหมือนกัน แล้วก็ทรงดุษณีภาพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาจึงได้ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่า ดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลครั้งพระผู้มีพระภาคพระนามว่า สุมงคล พระโพธิสัตว์ถือกำเนิดเกิดในตระกูลพราหมณ์ผู้มีทรัพย์มหาศาล ในสุรูจิรพราหมณคาม เมืองอตรินครมารดาบิดาตั้งชื่อให้ว่า สรจิระ ในครั้งนั้นสรจิรพราหมณ์ มีจิตปสาทะเลื่อมใสในศาสนาของพระผู้มีพระภาคเจ้า มีจินตนาการว่าบัดนี้เราจะปลูกพืชคือบุญกรรมลงในศาสนาของพระพุทธเจ้านี้ ครั้นคิดอย่างนี้แล้วจึงออกจากเรือนของตนไปเฝ้าพระสุมงคลพุทธเจ้าได้ฟังธรรมอันไพเราะแล้วนิมนต์พระสุมงคลพระพุทธเจ้าว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เพื่อประโยชน์ที่เป็นบุญแก่ข้าพระองค์ขอพระองค์พร้อมด้วยภิกษุทั้งหลายได้รับภักษาของข้าพระองค์ ในวันพรุ่งนี้ พระสุมงคลพุทธเจ้าทรงสดับดังนั้นจึงตรัสถามว่า พราหมณ์ ท่านต้องการภิกษุเท่าไร พระมหาสัตว์ทูลถามว่า ภิกษุสงฆ์ของพระองค์มีเท่าไร พระสุมงคลพุทธเจ้าตรัสตอบว่า ภิกษุสงฆ์ของเรามีประมาณแสนโกฏิ สุรูจิรพรหมณ์กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระองค์พร้อมด้วยภิกษุทั้งหมดรับภักษาของข้าพระองค์ ที่เรือนของข้าพระองค์ในวันพรุ่งนี้ พระเจ้าข้า พระศาสดาทรงรับนิมนต์ด้วยดุษณีภาพ พราหมณ์รู้ว่าพระสุมงคลพุทธเจ้าทรงรับนิมนต์แล้ว ถวายบังคมพระศาสดาลุกจากที่นั่งไปเรือนของตน เมื่อพระมหาสัตว์สั่งคนในเรือนให้จัดแจงอัฏฐบริขารถวายได้กล่าวคาถาที่หนึ่งว่า

เราจะถวายบริขารแปดอย่างคือ ไตรจีวร บาตร มีด
เข็ม ประคดเอว ที่กรองน้ำ ดังนี้

พวกคนในเรือนฟังคำของพระมหาสัตว์แล้ว พากันกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขออนุโมทนาด้วย และจักจัดแจงบริขารเหล่านั้นตามที่ท่านสั่ง ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์สั่งว่า การถวายข้าวยาคูและภัตเป็นต้นแก่ภิกษุจำนวนเท่านี้ก็ดีการถวายอัฏฐบริขารก็ดี เราคนเดียวก็อาจที่จะถวายได้ แต่ที่ที่ภิกษุทั้งหลายนั่งจักมีขึ้นได้อย่างไร ขณะนั้นพิภพของท้าวสักกเทวราชแสดงอุณหาการท้าวสักกะเมื่อทรงอาวัชนาการก็ทรงทราบเหตุได้ตรัสคาถานี้ว่า

ใครหนอ เทวดาหรือมนุษย์บำเพ็ญทานและพรหมจรรย์
โดยชอบทุกเมื่อที่ทำให้เราเคลื่อนจากอาสนะ

เมื่อทรงรำพึงอย่างนี้ ท้าวสักกะทรงทราบว่าบัดนี้สุรูจิรพราหมณ์ผู้เป็นหน่อเนื้อพระพุทธเจ้า จักเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแน่ นิมนต์ภิกษุสงฆ์ประมาณแสนโกฏิมีพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประมุข แต่เธอคิดถึงที่นั่งสำหรับภิกษุเหล่านั้น แม้เราก็ควรไปที่นั้นถือเอาส่วนบุญกรรมด้วย ครั้นทรงดำริอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะก็แปลงพระองค์เป็นนายช่าง ถือมีดขวานไปสำนักของพระมหาสัตว์แล้วกล่าวว่า ข้าแต่ท่านพราหมณ์ผู้เจริญ ท่านมีงานอะไร ๆ ที่เกี่ยวกับการช่างบ้างไหม ข้าพเจ้าจะรับจ้างทำ พระมหาบุรุษกล่าวว่า พ่อมหาจำเริญ พ่อทำอะไรได้บ้าง ท้าวสักกะในเพศของนายช่างตอบว่า ท่านพราหมณ์ท่านจะให้ข้าพเจ้าปลูกบ้าน สร้างมณฑป สร้างศาลา หรืออะไรก็ตาม ข้าพเจ้าสามารถที่จะทำงานนั้น ๆ ได้ พราหมณ์กล่าวว่า พ่อมหาจำเริญ ข้าพเจ้านิมนต์ภิกษุประมาณแสนโกฏิมาฉันภัตตาหารของข้าพเจ้าในวันพรุ่งนี้ วันนี้ขอให้ท่านสร้างมณฑปสำหรับภิกษุเหล่านั้นนั่งฉัน ท้าวสักกะถามว่า ข้าแต่ท่านมหาพราหมณ์ ถ้าท่านจักให้ค่าจ้างแก่ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าจักสร้างมณฑปตามที่ท่านต้องการนั้นทันทีในบัดนี้ พระมหาสัตว์กล่าวว่า นายช่างผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักให้ทรัพย์เป็นค่าจ้างแก่ท่าน ขอท่านจงสร้างมณฑปของข้าพเจ้าให้สำเร็จในวันนี้ทีเดียว ท้าวสักกะกล่าวว่า ดีแล้วท่านมหาพราหมณ์ผู้เจริญ ข้าพเจ้าจักสร้างมณฑปให้ท่านในวันนี้ทีเดียว แล้วพระองค์จึงเสด็จไปประทับยืนในสถานที่ที่จะสร้างมณฑปในบริเวณนั้นแหละ ทอดพระเนตรดูภูมิประเทศตรงนั้น ทันใดนั้นเอง ด้วยเดชานุภาพแห่งท้าวสักกะได้ปรากฏพื้นที่หนึ่งมีเนื้อที่ประมาณสิบสองโยชน์ เป็นพื้นที่เรียบราบราวมณฑลกสิณ ท้าวสักกะเพ่งดูพื้นที่นั้นด้วยตั้งพระทัยว่า ขอมณฑปหลังหนึ่งประดับด้วยรัตนะเจ็ดประการจงเกิดขึ้นในที่นี้ ทันใดนั้นมณฑปประดับด้วยรัตนะเจ็ดประการได้ชำแรกแผ่นดินตั้งขึ้นในที่ตรงนั้น มณฑปนั้นมีเสาเป็นทอง ลิ่มสลักเป็นเงิน เสาเป็นเงิน ลิ่มสลักเป็นทอง เสาเป็นแก้วมณี ลิ่มสลักเป็นแก้วประพาฬ เสาเป็นแก้วประกาฬ ลิ่มสลักเป็นแก้วมณี บางเสาวิจิตรด้วยรัตนะเจ็ด ลิ่มสลักก็วิจิตด้วยรัตนะเจ็ด ต่อจากนั้นท้าวสักกะทรงเพ่งดูมณฑปด้วยตั้งพระทัยว่า ขอให้มีข่ายกระดิ่งทองห้อยอยู่ภายในมณฑปทั่ว ๆ ไป มีข่ายทองห้อยอยู่ทั่วไปในมณฑปทันที พอลมพัดมาเบา ๆ ข่ายทองก็เปล่งเสียงไพเราะเหมือน

เสียงดนตรีเครื่องห้า และเหมือนเสียงเพลงขับจากสวรรค์ ตามช่องตาข่ายนั้น ๆ มีพวงดอกไม้หอมห้อยอยู่ ทรงดำริอีกว่า ขอที่นั่งสำหรับภิกษุประมาณแสนโกฏิ จงชำแรกแผ่นดินตั้งขึ้นในมณฑป อาสนะเท่าจำนวนภิกษุได้เกิดขึ้นในมณฑปในขณะนั้น ทรงดำริอีกว่าขอตุ่มน้ำเท่าจำนวนภิกษุรูปละตุ่มจงเกิดขึ้นในมณฑป ตุ่มน้ำเท่าจำนวนนั้นได้เกิดขึ้นในมณฑป ท้าวสักกะในเพศของนายช่างเนรมิตสิ่งต่าง ๆ เท่านี้แล้ว เสด็จมาหาสุรูจิรพราหมณ์ กล่าวว่า ท่านมหาพราหมณ์ผู้เจริญ ขอท่านจงไปตรวจดูมณฑปของท่านในที่นั้นแล้วจงให้ค่าจ้างแก่ข้าพเจ้า พระมหาสัตว์ได้ฟังดังนั้นแล้วจึงไปดูมณฑป ขณะที่พระมหาสัตว์กำลังดูมณฑป สรีระทั้งสิ้นเปี่ยมไปด้วยปีติตลอดเวลาทีเดียว พระมหาสัตว์แลดูมณฑปยืนอยู่ ณ ที่นั้นแหละ เมื่อปรึกษากับบริวารชนได้กล่าวคาถานี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย มณฑปนี้งามน่าทัศนา สมใจข้าพเจ้า
ต้องเป็นท้าวสักกะสร้างแน่ เราจะถวายมหาทานวันเดียวไม่
สมควร เราจะถวายทานอันอุดม แก่พระสงฆ์ตลอดเจ็ดวันใน
มณฑปนี้ดังนี้

ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์ได้ตกลงใจว่า เราควรถวายมหาทานแก่ภิกษุประมาณแสนโกฏิ ตลอดเจ็ดวันในมหามณฑปนี้ ในวันรุ่งขึ้น พระมหาสัตว์ได้นิมนต์ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าสุมงคลเป็นประมุข ให้นั่งในมณฑปนั้นตลอดเจ็ดวัน ตนเองก็อยู่ในมณฑปนั้น พระโพธิสัตว์ได้ถวายวัตถุทานมีข้าวและน้ำเป็นต้น แก่ภิกษุสงฆ์มีพระพุทธเจ้าสุมงคลเป็นประมุข ตลอดเจ็ดวันในมณฑป แต่มนุษย์ทั้งหลายไม่อาจที่จะเลี้ยงได้แต่ละคนช่วยเลี้ยงดูภิกษุเหล่านั้นได้ วันสุดท้ายได้ถวายเนยใส เนยข้น น้ำมัน น้ำผึ้ง น้ำอ้อย เป็นต้น เต็มบาตรของภิกษุทั้งหมดเพื่อเป็นเภสัช แล้วได้ถวายมหาทานพร้อมด้วยบริขารทั้งหลายมีจีวรเป็นต้นในมณฑปนั้น ภิกษุที่เป็นสังฆนวกะนั่งในอาสนะสุดท้ายได้ไตรจีวรมีราคาถึงหนึ่งแสน บัดนี้เมื่อพระผู้มีพระภาคจะทรงอนุโมทนาทานแก่สุรูจิรพราหมณ์นั้น ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ทายกมีใจรื่นเริงถวายไตรจีวรบาตร มีด เข็ม ประคด-
เอว ที่กรองน้ำแก่นักบวชในศาสนา ควรถวายอย่างนี้ทุกเมื่อ

โดยแท้ บุรุษใดมีใจศรัทธา ใจผ่องใสถวายอัฏฐบริขารแด่ภิกษุในพระพุทธศาสนา บุรุษนั้นเกิดในภพ ย่อมมีโภคะ มีทรัพย์ มีรูปงามทุกเมื่อ นี้เป็นผลที่ถวายบริขาร บุรุษนั้นได้เป็นเอหิภิกษุ มีศรัทธาแก่กล้าในพระพุทธศาสนา ปรากฏในอนาคตกาลนี้เป็นผลที่ถวายบริขาร สตรีใดประกอบด้วยศรัทธา มีใจผ่องใสถวายอัฏฐบริขารแด่ภิกษุในพุทธศาสนา สตรีนั้นเกิดในภพ ย่อมมีโภคะ มีทรัพย์ มีรูปงามทุกเมื่อ นี้เป็นผลที่ถวายบริขาร สตรีนั้นย่อมได้เครื่องอลังการที่สวยงาม ได้เครื่องประดับมหาลดาทุกเมื่อนี้เป็นผลที่ถวายบริขาร

ผู้ใดมีจิตบริสุทธิ์ ถวายไตรจีวรในศาสนา ผู้นั้นเกิดในภพย่อมมีผิวพรรณงามทุกเมื่อและเขาย่อมได้ผ้าฝ้ายเป็นต้นที่สวยงามและเป็นที่รักอย่างมาก นี้เป็นผลที่ถวายไตรจีวร ผู้ใดถวายบาตรด้วยศรัทธาในพุทธศาสนา ผู้นั้นเกิดในภพย่อมมีโภคะทุกเมื่อ และเขาย่อมได้ภาชนะต่างๆ เป็นที่รักที่ชอบใจ ล้วนแล้วไปด้วยทองเป็นต้นทุกเมื่อ นี้เป็นผลที่ถวายบาตร ผู้ใดถวายมีดด้วยความปีติในศาสนาของพระชินะ ผู้นั้นเมื่อท่องเที่ยวอยู่ในภพ ย่อมมีบุญทุกเมื่อและเป็นผู้แกล้วกล้า ตัดความสงสัยของคนทั้งหลายได้ทุกเมื่อ ทั้งเป็นผู้ปรากฏด้วยปัญญา นี้เป็นผลที่ถวายมีด ผู้ใดถวายเข็มแด่ภิกษุในศาสนาของพระชินะผู้นั้นเกิดในโลก เป็นผู้ฉลาดกว่าเขาทุกเมื่อ ทั้งเป็นผู้มีปัญญาแหลมคม ฉลาดในอำนาจและธรรมทุกเมื่อ เป็นผู้ปรากฏในวงการศิลปะทั้งหลาย นี้เป็นผลที่ถวายเข็ม

ผู้ใดถวายประคดเอวแด่บรรพชิตในศาสนา ผู้นั้นเป็นเทวดาหรือมนุษย์ก็ตาม ย่อมมีอายุยืนทุกเมื่อ และเมื่อเขาเกิดในภพย่อมมีมนุษย์และเทวดาพิทักษ์รักษา มีมนุษย์และ

เทวดาบูชาทุกเมื่อ นี้เป็นผลที่ถวายประคตเอว ผู้ใดถวายที่กรองน้ำด้วยใจผ่องใส เมื่อท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ย่อมมีกายบริสุทธิ์ทุกเมื่อเมื่อเกิดในโลก เป็นผู้ไม่มีโรค ปลอดภัย ถึงความเป็นผู้บริสุทธิ์ทุกเมื่อ นี้เป็นผลที่ถวายที่กรองน้ำ เพราะเหตุนั้นแล คนที่เป็นบัณฑิตเมื่อเพ่งถึงความสุขของตน พึงถวายอัฏฐบริขารแด่นักบวช ทุกเมื่อ ย่อมเป็นผู้มีพละด้วยการถวายข้าวและน้ำ เป็นผู้มีทรัพย์ด้วยการถวายทรัพย์เป็นผู้มีโภคะเพราะถวายโภคะ เป็นผู้มีผิวพรรณเพราะถวายผ้า เป็นผู้มีความสุขเพราะถวายยาน เป็นผู้มียศเพราะถวายยศ เป็นผู้มีจักษุเพราะถวายประทีป เป็นผู้มีเดชเพราะถวายไฟ เป็นผู้เอิบอิ่มเพราะถวายน้ำดื่ม เป็นผู้เป็นที่รักเพราะกล่าววาจาน่ารัก เป็นผู้มีปัญญาเพราะกล่าวธรรม เป็นผู้มีรูปงามเพราะมีศีล เพราะเหตุนั้นแลคนผู้เป็นบัณฑิต เมื่อปรารถนาความสุขเพื่อตน พึงมีใจเอื้อเฟื้อให้ทานและรักษาศีลทุกเมื่อดังนี้

ครั้นทรงแสดงอานิสงส์ของทานมีอย่างต่าง ๆ แก่พระโพธิสัตว์อย่างนี้แล้ว พระผู้มีพระภาคสุมงคลเมื่อทรงพยากรณ์พระโพธิสัตว์ ได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

ด้วยเดชแห่งทานนี้ ท่านจักเป็นพระพุทธเจ้าพระนามว่า
โคตมะ เป็นนายก เป็นที่พึ่งของโลกในอนาคตแน่

พระโพธิสัตว์ได้สดับพยากรณ์อย่างนี้แล้วคิดว่า ได้ยินว่า เราจักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตแน่ เราอยู่ครองเรือนจะมีประโยชน์อะไร จักบวชในพระพุทธศาสนานี้ในบัดนี้ คิดดังนี้แล้วจึงละทิ้งสมบัติของตนราวกะก้อนเขฬะ บวชในสำนักพระผู้มีพระภาคสุมงคล เล่าเรียนพระพุทธพจน์คือพระไตรปิฎกทั้งหมด พระโพธิสัตว์เจริญภาวนาในพระพุทธศาสนา ยังปัญญาเครื่องรู้ยิ่งและสมาบัติแปดให้เกิด ดำรงชีวิตอยู่ตลอดอายุเวลาสิ้นอายุ เคลื่อนจากภพนั้น ไม่เสื่อมจากฌาน บังเกิดในพรหมโลก ครั้งนั้นพระผู้มีพระภาคพระนามสุมงคลมีอายุถึงเก้าหมื่นปี ปรินิพพานด้วยอนุปา-

ทิเสสนิพพานธาตุ สมเด็จพระบรมศาสดาทรงแสดงพระธรรมเทศนาอย่างนี้แล้ว เมื่อทรงประชุมชาดกได้ตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

ท้าวสักกเทวราชในครั้งนั้น ได้เกิดเป็นพระอนุรุทธะ
ในบัดนี้ บิดามารดาของพราหมณ์ได้เป็นบิดามารดาของเรา
ชนที่เป็นบริวารของพราหมณ์และชาวเมืองทั่วไปที่บำรุง
พระศาสดาในครั้งนั้น ได้มาเกิดเป็นสาวกของเราในบัดนี้
สุรูจิรพราหมณ์ในครั้งนั้น คือเราผู้ตถาคตผู้รู้เอง เป็นผู้เจริญ
ที่สุดในโลก เป็นผู้ไม่มีผู้อื่นยิ่งกว่า เป็นที่พึ่งของชาวโลก
ในบัดนี้ ขอท่านทั้งหลายทั้งปวงเมื่อปรารถนาสวรรค์และ
ความสุข จงทรงจำชาดกไว้ด้วยจิตที่เคารพอย่างยิ่งในกาล
ทุกเมื่อ ด้วยประการฉะนี้

จบ อัฏฐบริขารชาดก

เทพปักษี

๑๙ สิริวิปุลกิตติราชชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุผู้บำรุงเลี้ยงบิดามารดารูปหนึ่ง ได้ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำเริ่มต้นว่า **อิเม เสนา อาคจฺฉนฺติ** เป็นต้น

เล่ากันสืบ ๆ มาว่า คราวนั้นภิกษุรูปหนึ่งออกบิณฑบาตไปตามประตูบ้านของชาวบ้าน ได้ภัตตาหารแล้ว กลับมาหาบิดามารดาของตนให้บิดามารดาทั้งสองนั้นบริโภคภัตตาหารนั้นทุกวัน ส่วนตนเองฉันภัตตาหารที่บิดามารดากินเหลือ นับแต่บัดนั้นมาภิกษุนั้นปฏิบัติบิดามารดาของตนได้สลากภัตก็ดี ผ้าอาบน้ำและวัตถุอื่นใดเพื่อตนก็ดี ย่อมให้สิ่งนั้น ๆ แก่บิดามารดา ต่อมาภิกษุนั้นขวนขวายมากขึ้นด้วยการปฏิบัติบิดามารดาของตนจนร่างกายผอมเหลืองขึ้น ๆ ภิกษุทั้งหลายที่มายังสำนักของภิกษุนั้นได้เห็นแล้วจึงถามท่านถึงสาเหตุนั้น เธอได้บอกความเป็นไปของตนว่า ท่านผู้มีอายุ ทั้งหลายโรคของผมไม่มี เออก็ผมมีความกังวลเกี่ยวกับความขวนขวายเพื่อที่จะปฏิบัติบิดามารดาของตน ภิกษุเหล่านั้นจึงพากันกล่าวว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ ท่านทำสัทธาไทยให้ตกไป ท่านถือเอาวัตถุที่บุคคลถวายด้วยศรัทธาเพื่อตนแล้วให้แก่คฤหัสถ์ ย่อมกระทำกรรมที่ไม่ควร เธอได้ฟังคำของภิกษุเหล่านั้นเกิดความละอายใจได้ซ่อนตัวอยู่แต่ในเสนาสนะตามลำพัง ภิกษุทั้งหลายชวนกันมาเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเนื้อความนั้นว่า ภิกษุรูปโน้นทำสัทธาไทยให้ตกไปด้วยการเลี้ยงดูคฤหัสถ์ สมเด็จพระบรมศาสดารับสั่งหาภิกษุรูปนั้นให้มาเฝ้าแล้วตรัสถามว่า จริงหรือภิกษุที่เธอเลี้ยงดูคหฤหัสถ์ ฯ ภิกษุรูปนั้นกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า จริงพระเจ้าข้า หม่อมฉันมีการงานที่จะต้องเลี้ยงดูคฤหัสถ์ ลำดับนั้น พระบรมศาสดาจึงตรัสถามภิกษุรูปนั้นอีกว่า ดูกรภิกษุ ก็คฤหัสถ์นั่นมีความเกี่ยวข้องเป็นอะไรกับเธอ ฯ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ คฤหัสถ์นั่นเป็นบิดามารดาของข้าพระองค์ ฯ เพื่อจะให้ภิกษุนั้นเกิดความอุตสาหะจึงตรัสอีกว่า ดีแล้ว ดีแล้ว ภิกษุ แล้วประทานสาธุการถึง ๓ ครั้ง สุดท้ายได้ตรัสว่า ภิกษุรูปนั้นแลประพฤติอยู่ในทางซึ่งเราเดินมา ชื่อว่าการเลี้ยงดูบิดามารดาเป็นวงศ์ของเหล่าบัณฑิต แม้โบราณกบัณฑิตทั้งหลายก็อุทิศชีวิตของตนเพื่อประโยชน์แก่บิดามารดา

ของตน ดังนี้แล้วก็ทรงประทับนั่งด้วยอาการดุษณีภาพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนาได้ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่าดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลนานไกล พระราชาพระนามว่า ยศกิตติครองราชสมบัติอยู่ที่เมืองจัมปานคร ทรงมีพระอัครมเหสีเทวีผู้เป็นที่รักทรงพระนามว่า สิริมตี เป็นใหญ่ยิ่งกว่าสนมนารีหมื่นหกพันคน ทรงครองราชย์โดยธรรม เสมอหน้ากัน ทรงไม่มีพระราชโอรสหรือพระราชธิดาสืบราชสกุล คราวนั้นชาวเมืองมีอำมาตย์เป็นต้นทราบว่าพระราชาไม่มีพระราชโอรส จึงมาประชุมพร้อมกันที่พระลานหลวง พากันรบเร้าว่า ข้าแต่มหาราชาเมื่อพระองค์สวรรคต รัฐของพระองค์ก็จะพินาศเพราะเหตุแห่งการไม่มีหน่อเนื้อเชื้อกระษัตริย์ พระราชาทรงได้สดับคำนั้นจึงตรัสว่า ดูกรท่านทั้งหลาย บัดนี้เราจะทำอย่างไรเล่า ชาวพระนครเหล่านั้นพากันกล่าวว่า ข้าแต่สมมติเทพพระองค์ไม่มีพระราชโอรสที่จะตามรักษาวงศ์ตระกูล เพราะฉะนั้นขอพระองค์จงปรารถนาให้ได้พระราชโอรสเถิด พระราชาทรงได้สดับคำนั้นแล้ว จึงตรัสว่า ดูกรท่านทั้งหลาย ดีละ ดีละ พวกท่านอย่าได้คิดวิตกไปเลย บัดนี้ เรากับมเหสีของเราก็ปรารถนาราชโอรส พวกท่านจงกลับเคหะสถานของพวกท่านเถิด ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วทรงให้ชาวพระนครเหล่านั้นกลับไปแล้ว รับสั่งหาเหล่าสนมหมื่นหกพันคนมีพระนางสิริมตีมเหสีเป็นประธานเข้ามาเฝ้าตรัสว่า บัดนี้พวกเธอจงตั้งความปรารถนาจะมีราชโอรสเถิด เหล่าพระสนมได้สดับพระราชดำรัสนั้น ต่างพากันทำบูชาสักการะแด่เทวดาทั้งหลายมีจันทิมเทพบุตรและสุริยเทพบุตร เป็นต้น เพื่อปรารถนาราชโอรส แต่ก็ยังไม่ได้ราชโอรส ลำดับนั้น พระราชาจึงตรัสกับพระนางสิริมตีมเหสีของพระองค์ว่า แม่นางผู้เจริญเธอจงปรารถนาราชโอรสสักพระองค์หนึ่งเถิด พระเทวีนั้นทูลพระราชาว่าเพคะ ข้าแต่สมมติเทพหม่อมฉันเองจะสมาทานอุโบสถศีลเพื่อปรารถนาให้ได้ราชโอรส ดังนั้นในวันอโบสถพระเทวีได้ทรงสนานพระเศียรแต่เช้าตรู่ เสวยโภชนะมีรสอันเลิศต่างๆ แล้ว ประทับนั่ง ณ อาสนะต่ำประคองอัญชลีสมาทานอุโบสถศีลได้ทำความปรารถนาราชโอรสว่า ถ้าวันนี้แลอุโบสถศีลของเราบริสุทธิไม่ขาดไซร้ด้วยพลังอานิสงส์แห่งศีลนี้แล ขอราชโอรสจงอุบัติในอุทรของเราเถิด ขณะนั้น ภพที่อยู่ของท้าวสักกะแสดงอุณหาการคืออันร้อนด้วยเดชานุภาพแห่งศีลของพระเทวีนั้นท้าวสักกะจอมเทพเมื่อคิดคำนึงจึงได้ทราบเหตุนั้นทรงดำริว่า พระนางสิริมตีเทวีทรงปรารถนาราช

โอรสในวันนี้ เราจักประทานราชโอรสแด่พระนาง เมื่อใคร่ครวญถึงราชโอรสที่เหมาะสมแด่พระนางก็ได้ทราบว่า พระโพธิสัตว์จวนสิ้นอายุไขยมีความประสงค์จะไปสู่เทวโลกเบื้องบน จึงเสด็จไปสู่สำนักของพระโพธิสัตว์ ตรัสแจ้งว่า แน่ะท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านจงไปยังมนุษยโลก ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางสิริมดีเทวี ผู้อัครมเหสีของพระเจ้ายศกิตติที่จัมปานคร พระโพธิสัตว์ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้วก็รับพระราชดำรัสนั้นคราวนั้น พระนางสิริมดีเทวีทรงพระสุบินนิมิตว่ามีดาบสองค์หนึ่งอยู่ที่วิปุลบรรพตเหาะมาทางอากาศ นำเอาแก้วมณีมีค่าอันเพียบพร้อมด้วยลักษณะทุกประการมาวางไว้ในพระหัตถ์ของพระนาง ครั้นเมื่อพระนางตื่นจากพระบรรทมจึงไปกราบทูลเรื่องนี้แด่พระสวามี พระเจ้ายศกิตติได้สดับคำนั้นแล้ว รับสั่งหาพราหมณ์ผู้ทำนายสุบินนิมิตมาเฝ้าแล้วถามถึงพระสุบินอันนั้น ฝ่ายหมู่พราหมณ์เหล่านั้นได้กราบทูลคำพยากรณ์แด่พระราชาว่า ข้าแต่มหาราช ตามพระสุบินนี้พระองค์จักได้พระโอรสผู้เพียบพร้อมด้วยบุญลักษณะ พระครรภ์ของพระนางสิริมดีเทวีได้เป็นประหนึ่งว่าเต็มไปด้วยเพชร เทวีนั้นทรงทราบว่าทรงครรภ์จึงได้กราบทูลแด่พระเจ้ายศกิตติให้ทรงทราบ พระราชาได้พระราชทานเครื่องบริหารสำหรับครรภ์ กาลนั้นมีพระราชาองค์หนึ่งครองราชสมบัติอยู่อีกแคว้นหนึ่ง ประชาชนมีอำมาตย์เป็นต้นของพระองค์ทราบว่าพระเจ้ายศกิตติหาพระราชโอรสมิได้ จึงกราบทูลแด่พระราชาของตนว่าข้าแต่พระราชา พระเจ้ายศกิตติผู้ครองนครจัมปาทรงครองราชย์ประกอบด้วยคุณธรรม แต่ว่าพระองค์ไม่มีพระราชโอรสสืบราชสันตติวงศ์ พระราชาผู้มักมากในลาภถูกตัณหาคือความโลภครอบงำ มีความประสงค์จะยึดนครจัมปามาเป็นของพระองค์ จึงตรัสกับหมู่อำมาตย์ว่า ท่านทั้งหลายบัดนี้พวกเราควรทำอย่างไรเล่าหมู่อำมาตย์กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาพิตรพระเจ้ายศกิตติรักษาศีลมั่นตลอดกาลเป็นนิตย์ไม่ละเมิดล่วงศีลเพราะเหตุถึงแก่ชีวิตของตน เพราะฉะนั้นบัดนี้เราจักยึดนครจัมปานั้นประดุจหยิบรวงผึ้ง พระราชาอันตัณหาคือความโลภครอบงำแวดล้อมด้วยหมู่จาตุรงคเสนา เสด็จเข้าประชิดนครจัมปาแล้วส่งทูตของพระองค์เข้าเจรจา กับพระเจ้ายศกิตติว่า ถ้าพระเจ้ายศกิตติมีพระประสงค์จะรบกับเราไซร้ ขอให้พระเจ้ายศกิตติออกจากพระนครมารบกับเราที่นี้ ฝ่ายหมู่อำมาตย์ของพระเจ้ายศกิตติประมาณ ๑,๐๐๐ คน ผู้เป็นนักรบกล้าหาญได้ฟังคำของราชทูต มีความโกรธเป็นกำลังพากัน

ตระเตรียมอาวุธยุทธปัจจัยแล้วพากันมาเฝ้าพระเจ้ายศกิตติทูลขอทำสงครามกับอริราชศัตรูที่มาล้อมอยู่นั้นได้กราบทูลเป็นคาถาประพันธ์ที่หนึ่งว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้ประเสริฐหมู่เสนาเหล่านี้ ต่างพากันมา
เพื่อทำการรบกับหมู่เสนาเหล่านั้น ณ สนามรบนั้นพวกข้า
พระองค์พร้อมที่จะสละชีวิตเพื่อพระองค์

พระเจ้ายศกิตติทรงได้สดับคำนั้นแล้วจึงตรัสห้ามหมู่อำมาตย์ของพระองค์ตรัสเป็นคาถาที่คำรบสองว่า

ดูกรมหาชน พวกท่านอย่าได้รบกับพวกเขาเลย ไร้
ประโยชน์เปล่าพวกท่านอย่าได้ทำบาปกรรมสิ่งใด ๆ เพื่อเราเลย

พระเจ้ายศกิตติครั้นตรัสคาถานี้แล้วเพื่อไม่ให้เหตุเป็นทุกข์เกิดแก่มวลอำมาตย์เหล่านั้นตรัสคาถาที่คำรบสามนี้ว่า

พวกท่านทุกคนอย่าได้ทำสงครามทะเลาะทุ่มเถียงรบ
พุ่งกับพวกเขาเลย ขอพวกท่านอย่าทำบาปกรรมสิ่งใดเลย

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วทรงให้โอวาทแก่หมู่อำมาตย์ของพระองค์ได้ตรัสประพันธ์สองคาถานี้ว่า

ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านพึงแผ่เมตตาจิตแด่
มวลเสนาผู้มาประชิดเมืองเรา ขอพวกท่านจงอย่าทำการรบ
พุ่งกันเลย พวกท่านทุกคนจงช่วยกันเลี้ยงดูมหาชนผู้มา
ชุมนุมกันที่นี้ให้อิ่มหนำสำราญด้วยข้าวน้ำ พากันกลับที่อยู่
ของตนเถิด

พระเจ้ายศกิตติ ครั้นประทานโอวาทแก่มวลอำมาตย์เหล่านั้นอย่างนี้แล้ว เสด็จเข้าที่ประทับของพระองค์ประทับอยู่กับพระนางสิริมตีเทวีตามลำพังบรรทมเหนือพระแท่นที่สิริไสยาสน์ พลางตรัสบอกถึงความพอพระทัยของพระองค์แล้วตรัสสองคาถานี้ว่า

แน่ะพระนางผู้เจริญพี่จะขอลาพระน้องนางเพื่อไปป่า จักประพฤติพรหมจรรย์อยู่ป่า พระน้องนางอย่าโศกเศร้า เพราะเราเป็นต้นเหตุเลย ขอพระน้องนางจงเลี้ยงดูพระโอรส ในพระครรภ์ให้ดีทุกเมื่อเถิด พี่ไม่รู้แน่ว่าเป็นพระราชโอรส หรือพระราชธิดา

พระนางสิริมตีเทวีได้สดับพระดำรัสนั้นแล้ว มีพระทัยท่วมท้นด้วยความโศก ประหนึ่งว่ามีพระทัยสลายเพราะความโศก กุมพระทรวงด้วยพระหัตถ์ทั้งสองคร่ำครวญพรางตรัสพระคาถาว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า พระบรมราชโองการนั้นไม่เป็นธรรม เลย เพียงลำพังพระองค์ผู้เดียวเสด็จไปป่า ถึงหม่อมฉันก็จะ เสด็จไปกับพระองค์หม่อมฉันก็ปรารถนาอยู่ป่าเหมือนกัน

ครั้นกราบทูลอย่างนี้แล้วทรงแจ้งถึงความพอพระทัยที่จะไปของพระนางแด่พระสวามีได้กราบทูลเป็นคาถาเหล่านี้ว่า

ข้าแต่พระราชาเมื่อพระองค์เสด็จเข้าป่าถึงหม่อมฉันก็ ปรารถนาเข้าป่าเช่นกัน ปราศจากพระองค์เสียแล้ว หม่อมฉัน จะดำรงค์ชีวิตอยู่อย่างไรเมื่อไม่มีพระองค์ หม่อมฉันก็เป็น ทุกข์สิ้นกาลนาน ผู้เดียวเหมือนนางโคแก่ต้องตกทุกข์ได้ยาก ตัวเดียวสิ้นกาลนาน

ข้าแต่พระราชาหม่อมฉันจะติดตามพระองค์เสด็จ พระราชดำเนินไปในไพรทุกเมื่อเหมือนนางช้างพังติดตาม ช้างพรายตัวประเสริฐอยู่ในป่า ซึ่งไปตามป่าเขาทั้งที่ลุ่มที่ดอน ปราศจากพระองค์เสียแล้วหม่อมฉันก็ไม่ปรารถนาความสุข เพียงผู้เดียวในพระนคร

ข้าแต่พระราชาเมื่อพระองค์ท่องเที่ยวอยู่ในป่าอัน เกลื่อนกล่นไปด้วยเสือและสัตว์ต่างๆ ทุกเมื่อ หม่อมฉันก็

ยินดีที่จะขอติดตามพระองค์ไปหม่อมฉันจักไม่เป็นคนเลี้ยงยากและเป็นภาระสำหรับพระองค์เลย

ข้าแต่พระราชสามีเจ้าความตายของหม่อมฉันขึ้นอยู่กับพระองค์ ถึงชีวิตของหม่อมฉันก็ขึ้นอยู่กับพระองค์เหมือนกัน การได้ตายใกล้พระองค์เป็นสิ่งประเสริฐ ข้าแต่พระราชาปราศจากพระองค์แล้วหม่อมฉันจะอยู่ได้อย่างไรเล่า

พระราชาทรงได้สดับคำของพระเทวีนั้นแล้วจึงตรัสว่า ดูกรนางผู้เจริญถ้าอย่างนั้นน้องจงมาไปกับพี่ จึงพร้อมกับเทวีทรงปลอมเพศไม่ให้คนอื่นรู้จัก เสด็จออกจากจัมปานครลุถึงแดนไพรสณฑ์ใกล้วิปุลบรรพตนั้นซึ่งมีโบราณกฤาษีทั้งหลายอาศัยอยู่ เสด็จเข้าไปยังบรรณศาลาร้างอันฤษีเหล่านั้นทิ้งแล้วเป็นศาลาดี ทรงผนวชเป็นฤาษีทั้งสององค์อยู่ที่ศาลานั้น ส่วนพระนางสิริมดีเทวีทรงเพียบพร้อมด้วยจริยาวัตร ๕ ประการได้กราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาราชขอพระองค์ประทับอยู่ที่นี้อย่าได้เข้าป่าหามูลผลาผลเลย หม่อมฉันจักนำผลไม้ป่ามาปฏิบัติพระองค์ตลอดกาลทุกเมื่อ พระราชาได้สดับคำนั้นแล้วทรงทราบอัธยาศัยได้ทรงรับคำของพระนาง แต่นั้นมา พระเทวีทรงทำวัตรปฏิบัติพระราชาทั้งคืนทั้งวัน ประทับอยู่ ณ ที่นั้น โดยทำนองนี้แล พระราชาทรงเลื่อมใสการประพฤติศีลาจารวัตของพระเทวี เมื่อจะทรงเปล่งอุทานถึงพระเทวีนั้นได้ตรัสประพันธ์สองคาถาว่า

ศีลวัตรของเราทั้งสองเพียบพร้อม การอยู่ในป่าของเราทั้งสองสำเร็จผลเราทั้งสองไม่ต้องเป็นกังวลถึงเมื่อครั้งเป็นพระราชาที่มีแต่ความทุกข์ เราทั้งสองสละราชสมบัติที่พระราชาโจรมุ่งยื้อแย่ง เราทั้งสองจะไม่ต้องไปนรก มีแต่จะไปสู่สวรรค์ถ่ายเดียว

คราวนั้น พระราชาโกงเข้าปล้นชิงแว่นแคว้น ยึดเอาราชสมบัติมาเป็นของพระองค์แล้วให้ราชบุรุษค้นหาพระเจ้ายศกิตติ ทราบว่า พระเจ้ายศกิตติหลบหนีไป จึงให้ราชบุรุษตีกลองเป่าร้องไปทั่วพระนคร สั่งให้ค้นหาพระเจ้ายศกิตติว่า คนที่นำ

พระเศียรของพระเจ้ายศกิตติมาได้ จะได้รับทองคำมูลค่า ๑ แสนกหาปนะ แล้ว พระราชาจักบูชาสักการะอย่างใหญ่ยิ่งแก่พวกเขาในภายหลังอีกด้วย ลำดับนั้นพรานป่าคนหนึ่งได้ฟังเสียงเภรีโฆษณาพระบัญชาของพระราชาโกง จึงออกเดินทางจากจัมปานคร ค้นหาพระเจ้ายศกิตติเข้าไปในป่าเที่ยวหาข้างโน้นข้างนี้หลงทางอยู่ ๗ วัน เสียใจกลัวตายคร่ำครวญอยู่ จนมาถึงที่ประทับพระเจ้ายศกิตติ พระเจ้ายศกิตติซึ่งทรงผนวชเป็นฤาษีอยู่ในป่านั้นเห็นพรานป่า มายังที่ประทับของพระองค์ทราบว่าเขาหลงทาง จึงให้พักอาศัยในที่ประทับของพระองค์ เลี้ยงดูให้อิ่มหนำสำราญด้วยผลไม้ป่า ฝ่ายพรานป่าอยู่ที่นั้นครบ ๗ วันได้กำหนดจดจำที่ประทับของพระเจ้ายศกิตติได้แล้ว ปรารถนาจะกลับจัมปานคร จึงกราบทูลความพอใจที่จะกลับของตนให้ทรงทราบ พระราชาฤาษีจึงตรัสว่า ดีละพ่อเจ้าจงเดินไปตามทางนี้ ก็แต่ว่าเจ้าอย่าได้บอกว่าเราพักอยู่ที่นี่แก่ใครๆ เขาได้ฟังพระดำรัสแล้วรับว่าได้พระเจ้าข้า กำหนดที่ทุกสถานมีต้นไม้ ภูเขา และก้อนหิน เป็นต้น ในที่ใกล้ๆ ที่ตนผ่าน เดินทางถึงจัมปานครโดยลำดับ กลับมาถึงที่อยู่ของตน พรานป่านั้นเป็นคนชั่วเพราะเป็นคนอกตัญญูอกตเวทีอยู่ในป่านั้นแล้วกับพระเจ้ายศกิตติ ได้รับการปฏิสันถารทั้ง ๗ วัน พอกลับมาถึงบ้านของตนได้ยินเสียงกลองเป่าประกาศนั้น ก็ลืมคำสั่งของพระเจ้ายศกิตติ เป็นคนเหลาะแหละเหมือนน้ำกลิ้งบนใบบัว เพราะความโลภที่จะได้ทองคำมูลค่าแสนกหาปนะเป็นเหตุ จึงเข้าไปเฝ้าพระราชาที่ยึดครองแว่นแคว้นแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่พระราชา ข้าพระองค์รู้ที่ประทับของพระเจ้ายศกิตติ ราชาชั่วร้ายได้สดับคำนั้นแล้วตรัสกับพรานป่านั้นว่า จริงหรือ? พ่อ เจ้ารู้ที่ประทับของพระราชานั้นหรือ ฯ จริงพระเจ้าข้า ข้าพระองค์ทราบ ฯ คราวนั้น พระราชาโกงที่ชั่วช้าได้พระราชทานทองคำมูลค่าพันกหาปณะแก่ชายชั่วนั้นแล้ว เสด็จแวดล้อมด้วยหมู่จาตุรงคเสนา ให้พรานป่าผู้ชั่วช้านั้นเป็นคนนำทางเดินทางไปโดยลำดับประทับยืนที่เชิงเขาเวปุลบรรพตนั้น เสด็จเข้าไปในไพรสณฑ์ใกล้ที่ประทับของพระเจ้ายศกิตติ พระเจ้ายสกิตติได้สดับเสียงโกลาหล ทอดพระเนตรเห็นหมู่เสนา ทรงเรียกพระนางสิริมดีเทวีเข้ามาหาตรัสว่า แน่ะนางผู้เจริญ ชายคนนั้นเห็นจะไม่ได้มาดีเสียแล้วละเขาคงจะบอกว่าเราทั้งสองอยู่ที่นี่แด่พระราชาโจร แน่ะนางผู้เจริญเออก็แล วันนี้เราทั้งสองคงจะต้องพรากจากกันแน่แล้ว ก็เธออยู่ที่นี่จงรักษาโอรสของเราในครรภ์ของเธอด้วยความไม่ประมาทเถิด พระเทวีได้สดับพระดำรัสนั้น

แล้วกราบทูลพระราชาว่า ข้าแต่มหาราช บัดนี้พระองค์จะเสด็จไปที่ไหน พระราชาเมื่อจะลาพระเทวีของพระองค์ จึงตรัสคาถานี้ว่า

แน่ะนางผู้เจริญ พี่ขอลาก่อน นายพรานและพระราชา
มาถึงแล้วน้องจงเก็บรักษาผ้ากัมพลและพระธำมรงค์นี้ไว้
จงบำรุงเลี้ยงราชโอรสของเราให้ดี

พระเทวีนั้นได้สดับพระราชดำรัสนั้นแล้ว ทุกข์พระทัยประหนึ่งว่าจะแตกออกเป็นเสี่ยง ๆ ประคองพระพาหาทั้งสองทุบพระอุระของพระองค์ สยายพระเกศาที่มุ่นชฎาคร่ำครวญอยู่ในสำนักของพระราชสวามีพลางตรัสสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่สมมติเทพ หม่อมฉันขอถวายบังคมพระบาท
ของพระองค์ทำไมเสด็จพี่จึงจะทอดทิ้งหม่อมฉันไว้แต่เพียง
ลำพัง หม่อมฉันคงจักต้องทิ้งชีวิตไว้ในป่าใหญ่เป็นแน่แท้ ข้า
แต่เทวบพิตร หากหม่อมฉันได้กระทำผิดในเสด็จพี่ขอเสด็จพี่
จงอาศัยความอนุเคราะห์ยกโทษให้หม่อมฉันด้วยเถิด นี้เป็น
การถวายบังคมครั้งสุดท้ายของหม่อมฉันแล้ว

ครั้นให้พระราชสวามียกโทษทุกอย่างให้อย่างนี้แล้วได้ถวายบังคมพระราชาส่งเสด็จพระราชสวามีทอดพระเนตรพระราชสวามีกำลังดำเนินไป มีน้ำพระเนตรไหลพรากทรงพระกันแสงอีกเสด็จกลับจากที่นั้น กาลนั้น พระเจ้ายศกิตติทอดพระเนตรเห็นหมู่เสนาของพระราชาโจรก็มิได้ครั่นคร้ามขามขยาดดุจพระยาไกรสรราชสีห์เสด็จลงจากภูเขาเวปุลบรรพต เสด็จเข้าไปท่ามกลางหมู่เสนาอำมาตย์นั้น ขณะนั้นชายชั่วนั้นเห็นพระเจ้ายศกิตติเสด็จดำเนินมาแต่ไกล จึงกราบทูลพระราชาโกงว่าข้าแต่มหาราช นั่นพระเจ้ายศกิตติกำลังเสด็จมากลางหมู่เสนา เพราะกลัวมรณภัยพระองค์ทรงเพศบรรพชิตเสด็จมาที่นี้ หมู่อำมาตย์ของพระราชาโกงสวมเกราะมีอาวุธครบมือ ได้ฟังคำของชายโฉดนั้นต่างพากันลุกขึ้นจากที่ จับพระเจ้ายศกิตติผู้หาความผิดมิได้ หมู่อำมาตย์บางพวกผู้หยาบช้า จับพระราชาผู้ประพฤติพรหมจรรย์มัดเสียมั่นคง บางพวกโกรธแค้นตรงเข้าทุบพระปฤษฎางค์ของพระเจ้ายศกิตติถึงพันครั้ง

พระฉวีของพระองค์แตกยับเยินตรงที่ที่ถูกตี พระโลหิตไหลโทรมจากที่นั้นๆ พระโลหิตไหลพรากจากพระกรรณ พระนาสิก และพระโอฐของพระเจ้ายศกิตติ หมู่อำมาตย์ของพระราชาโกงผู้โฉดเขลามัดพระเจ้ายศกิตติ ด้วยเครื่องมัด ๕ ประการ ให้ประทับยืนอยู่ที่ตะแลงแกงในจัมปานคร ส่วนพระนางสิริมตีเทวีประทับอยู่ที่วิปุลบรรพตนั่นแลแต่ผู้เดียว ครั้นพระครรภ์แก่เต็มที่ได้ประสูติพระโอรสมีพระฉวีงามดั่งทองเวลาเที่ยงคืนก็เวลาที่พระโพธิสัตว์ประสูติ พระเทวีนั้นทอดพระเนตรเห็นพระสรีระอันเพียบพร้อมด้วยลักษณะอันงามของพระโอรสของพระนางทรงอุ้มพระโอรสแนบไว้ที่พระอุระของพระนาง จุมพิตศีรษะของพระโอรส ทรงเปล่งพระวาจาน่าอนาถ ครั่ำครวญร่ำไรอยู่ได้ตรัสเป็นคาถาสามคาถาว่า

พ่อคุณเอ๋ยลำบากหนอแม่ได้พระปฐมโอรสรูปโสภา
ฉะนี้พ่อมาเกิดในป่าใหญ่โดดเดี่ยวพระบิดาของพ่อก็มิได้อยู่ใน
ที่นี้ พ่อคุณเอ๋ยลำบากหนอ พ่อมีบุญน้อยมิได้เกิดใน
ราชธานี แม่จะทำอย่างไรแก่เจ้า วันนี้แม่อยู่ผู้เดียวตลอดคืน
ถ้าพ่อได้เกิดในราชธานีไซร้ พ่อก็จักได้รับความอิ่มใจ บัดนี้
แม่ไม่ได้มีแม้ไฟพอจะผิงท้อง แม่ไม่ได้อาหารเพื่อลูก พระบิดา
ผู้พระราชา ไม่ได้เห็นความสุขของลูก ณ ที่นี้เลย

ครั้นกันแสงครั่ำครวญด้วย ๓ คาถานี้แล้ว ทรงนั่งกอดโอรสสุดที่รักของพระนาง เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระนางสิริมตีเทวี เมื่อจะตั้งพระนามพระโพธิสัตว์สรงสนานแล้ว ให้นอนที่เบื้องสูง ถือเอานามทั้งสาม คือ สิริมตี นามของตน วิปุล นามของภูเขา ยศกิตติพระนามของพระราชาเอามารวมกันขนานนามพระโอรสสุดที่รักว่า สิริวิปุลกิตติ พระกุมารสิริวิปุลกิตตินั้นเจริญเติบโตโดยลำดับ รู้เดียงสาได้ปฏิบัติอุปัฏฐากมารดาของตน คราวหนึ่ง พระนางสิริมตีเทวีบรรทมหลับที่บรรณศาลาของพระนาง เวลาใกล้รุ่งได้สุบินนิมิตว่า พระเจ้ายศกิตติทรงพระสรวลกับตนภายในระหว่างสุบินนั้น ครั้นทรงตื่นบรรทมแล้วทรงทราบว่าเป็นเพียงสุบินนิมิต จึงลุกจากที่บรรทม ประทับนั่งบนที่บรรทมนั้น ระลึกถึงพระราชสวามีของพระนางข้อนพระอุระครั่ำครวญอยู่ได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

เราคงทำบาปกรรมในปางก่อนไว้ จึงให้ผลเป็นทุกข์แก่เราในบัดนี้ เรามิได้พบพระพักตร์ของพระราชาเลยพบพระองค์ได้ก็แต่ในความฝัน บัดนี้เราตื่นขึ้นมามิได้พบพระองค์ ณ ที่นี้เลย เรามีแต่โศกเศร้าอย่างยิ่ง โทมนัสมิใช่น้อย เมื่อก่อนเราคงทำให้คนอื่นพลัดพรากจากกันเสมอซินะ มาบัดนี้เราจึงมิได้พบพระสวามีสุดที่รัก เพราะโทษทัณฑ์อันนั้น

ในปางก่อนเราคงได้ทำความปรารถนาอันชั่วช้าต่อคนอื่นอย่างใด เราจึงมาได้เห็นผลอันนั้นอย่างนั้น คือมิได้พบสวามีสุดที่รักของเรา เราจงได้ทำให้คนอื่นพลัดพรากจากกันในปางก่อน ด้วยวิบากแห่งกรรมอันนั้น เราจึงมิได้พบพระสวามีของเรา

ในปางก่อนเราคงพรากสมณะและพราหมณ์ผู้ทรงศีลเป็นพหูสูตรในโลก เพราะโทษแห่งกรรมอันนั้น เราจึงมิได้พบพระสวามีนราธิบดีของเราในวันนี้

พระโพธิสัตว์ได้ยินเสียงคร่ำครวญของพระมารดาตนอย่างนี้ จึงเข้าไปหาพระมารดาถวายบังคมแล้วถามถึงสาเหตุแห่งการคร่ำครวญจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระมารดา ทรงกันแสงเพราะเหตุใดกัน โทษและความไม่ชอบใจอื่นของหม่อมฉันมีในพระมารดาหรือ ข้าแต่พระมารดาขอพระมารดาจงบอกเหตุนั้นแก่หม่อมฉันเถิด

พระนางสิริมตีเทวีได้ฟังคำนั้นแล้ว ตรัสคาถาว่า

ลูกรัก เมื่อก่อนแม่มีบิดาเจ้าท่องเที่ยวไปในป่าทุกเมื่อมาบัดนี้ซิ แม่ขาดบิดาเจ้าจึงได้ร้องไห้คร่ำครวญอยู่ใกล้เจ้า

พระมหาสัตว์ทูลถามพระมารดาตนว่า ข้าแต่พระมารดา เพราะเหตุใดพระมารดาจึงกันแสง ก็บัดนี้ขอพระมารดาจงบอกเหตุนั้นแก่หม่อมฉันตามความจริงเถิด

พระเทวีเมื่อจะบอกสาเหตุแห่งการร้องไห้ไปตามความจริงแก่พระโอรสของพระนางจึงตรัสว่า ลูกรักพระชนกของลูกเป็นราชาครองจัมปานคร ต้องหนีซุกซ่อนมาก็เพราะพระราชาโฉดชั่วเข้ายึดครองแว่นแคว้น พระชนกกับแม่สองคนออกจากเมืองเดินทางมาโดยลำดับ จนกระทั่งมาถึงอาศรมนี้และก็อยู่ที่อาศรมวิหารนี้แล คราวนั้นพระราชาโกงและใจบาปนั้นพาหมู่ทหารมาที่นี่เพื่อจับพระชนกของลูก เขาจับมัดได้แล้ว นำกลับไปยังจัมปานคร บัดนี้แม่ไม่ทราบเลยว่า พระชนกของลูกยังมีพระชนม์หรือสวรรคตแล้ว แต่เมื่อคืนนี้เอง แม่ฝันเห็นพระชนกของลูก ดังนั้นแม่รำลึกถึงพระชนกที่เคยร่วมสุขร่วมทุกข์กันมา จึงร้องไห้คร่ำครวญอย่างนี้

มหาสัตว์ได้ฟังพระราชเสาวนีย์นั้นแล้วคิดว่าเมื่อเรายังมีชีวิตอยู่พระชนกของเราจะไม่พินาศ หากพระชนกพินาศแล้ว แล้วเราจักมีชีวิตอยู่ได้อย่างไรกัน เราจะได้ฟังเรื่องพระชนกของเราได้จากที่ไหนเล่า โอหนอเราประมาทมานานถึงเพียงนี้มิได้รู้ถึงสาเหตุแห่งการมาอยู่ป่าของพระชนกชนนีของเราเลย บัดนี้ เราจักค้นหาพระชนกของเรา เมื่อจะทูลลาพระมารดาของตนจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระมารดา หม่อมฉันขอทูลลาไปค้นหาพระชนก
ของหม่อมฉัน ก็เมื่อหม่อมฉันยังมีชีวิตอยู่อย่างนี้ ขอพระ-
ชนกอย่าได้พินาศเลย

พระนางสิริมดีเทวีครั้นได้ฟังคำนั้นแล้ว ทรงห้ามพระโอรสสุดที่รักแล้วได้ตรัสสามคาถานี้ว่า

ลูกเอ๋ย ลูกอย่าได้ไปเวลานี้เลย แม่ไม่มีที่พึ่งอยู่ในป่า
แม่ทนไม่ได้ที่จะพลัดพรากจากลูกและพระชนกของลูกทุกเมื่อ
ลูกเอ๋ยลูกอย่าได้ไปค้นหาพระชนกเลย แม่เห็นจะต้องสิ้นชีพ
เป็นแน่ หากไม่ได้เห็นลูกและพระชนกของลูก ลูกเอ๋ยหากคืน
วันนี้ลูกทอดทิ้งแม่ไว้ในป่าไซร้แม่เห็นจะต้องตายแน่แท้
เพราะไม่ได้เห็นลูกและพระชนกของลูก

มหาสัตว์เมื่อได้ฟังพระราชเสาวนีย์ของพระมารดา เกิดปฏิพัทธ์เสน่หาพระบิดาตน ปรารถนาจะได้เห็นพระพักตร์พระบิดาจึงคิดว่า ถ้าปราศจากพระบิดา

แล้วจะมีประโยชน์อันใดด้วยชีวิตของเรา เราควรจะได้ทราบข่าวคราวพระบิดาบ้าง แล้วทูลลาพระมารดาอยู่หลายครั้งเพื่อไปค้นหาพระบิดา พระเทวีเมื่อไม่สามารถจะห้ามพระโอรสของพระนางได้ จึงตรัสคาถาว่า

ลูกรักขอลูกจงรับเอาแหวนเพชรและผ้ากับพลอันเป็นสมบัติของพระบิดาลูกติดตัวไปค้นหาพระบิดาโดยสวัสดิภาพเถิด

พระมหาสัตว์รับของทั้งสองสิ่งนั้นจากพระหัตถ์ของพระมารดาตนแล้วก็ทำประทักษิณพระมารดา ถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ดำรงอยู่ในป่าหิมวันต์ลงจากภูเขาวิปุลบรรพต ออกจากป่าหิมวันต์เดินทางมาโดยลำดับ จนถึงที่ใกล้ประตูจัมปานคร เข้าไปพักอาศัยอยู่ที่ศาลาหลังหนึ่งภายนอกเมือง ๑ คืน ในเวลาใกล้รุ่งพระราชาซึ่งชิงเอาจัมปานครได้นั้น บรรทมอยู่ ณ สิริไสยาสน์ของพระองค์ตื่นบรรทมขึ้นมาดำริว่า ราชสมบัตินี้เป็นของใครหนอทรงทราบว่าเป็นของพระเจ้ายศกิตติแล้วดำริอีกว่า ถ้าพระราชานี้ได้สมัครพรรคพวกก็จะสามารถจับตัวเราได้อีก เช้าวันนี้แหละเราจักประหารชีวิตพระราชานั้นเสีย พอราตรีสว่างแล้ว ก็รับสั่งหาเพชฌฆาตเข้ามาเฝ้าแล้วตรัสว่า เจ้าเพชฌฆาตวันนี้พวกเจ้าจงจับพระเจ้ายศกิตติพาไปทาง ๔ แพร่งเฆี่ยนเสีย ๑ พันครั้งแล้วพาไปตะแลงแกงตัดพระเศียรของพระราชาฟันด้วยดาบแล้วนำมาให้เรา เหล่าเพชฌฆาตได้ฟังพระดำรัสนั้นดีใจรับสนองพระบรมราชโองการว่าพระเจ้าข้า ขณะนั้นพระมหาบุรุษลุกขึ้นแต่เช้าตรู่ ทำสรีรกิจเสร็จแล้วเที่ยวภิกขาจารไป มีประสงค์จะตามหาพระราชบิดาของพระองค์ จึงตรงเข้าไปยังจัมปานคร เห็นพระราชบิดาผู้หาโทษมิได้นอนทุกข์ทรมานอยู่ในเรือนจำและแลเห็นเจ้าหน้าที่เรือนจำ จึงถามพวกเขาว่าข้าแต่ท่านผู้เจริญคนที่นอนทุกข์ทรมานอยู่นั้น คือใครกัน ฯ เจ้าหน้าที่เรือนจำได้ฟังคำร้องถามของโพธิสัตว์ดาบสจึงกล่าวว่า ข้าแต่ดาบสผู้เป็นนาย คนนั้นแหละเมื่อก่อนเคยเป็นพระราชาจอมนรชนอยู่ในพระนครนี้ มาบัดนี้ต้องมาได้รับทุกข์ทรมานอย่างนี้ พระมหาบุรุษได้ฟังคำนั้น เมื่อเห็นพระราชบิดาของพระองค์ก็รู้ได้ทันทีว่า ชายคนนี้เป็นพระราชบิดาของพระองค์ พึงทราบว่าพระมหาสัตว์ เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเจ้าสิริวิปุลกิตติถึงพร้อมด้วยกำลังและเรี่ยวแรงเท่ากับพระยาช้าง ๗ เชือก จึงคิดว่า

ถ้าเราจะยื้อแย่งเอาแว่นแคว้นนี้ด้วยพละกำลังของตนไซร้ศีลของเราจะต้องขาด บัดนี้เราไม่พึงล่วงศีลแม้เพราะเหตุแห่งชีวิต ถ้าเราทำลายศีลแห่งดาบสเสียในบัดนี้ เราก็จะไม่บรรลุพระสัพพัญญุตญาณที่เราปรารถนามานาน เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่ชาวโลก ครั้นคิดอย่างนี้แล้วก็เกิดความโศกเป็นกำลัง มีพระทัยราวกะว่าจะแหลกสลายเพราะลูกศรคือความโศก ไม่สามารถจะดำรงตนเองอยู่ได้ ยืนอยู่ที่นั้นล้มสลบลงที่พื้นดิน ครั้นสร่างโศกฟื้นคืนสติแล้วจึงเข้าไปเฝ้าพระราชบิดาของตนถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วยืนขึ้น มหาชนต่างยืนปรึกษากันอยู่ว่า ท่านผู้เจริญน่าอัศจรรย์หนอ พระราชานี้ไม่มีราชโอรสหรือราชธิดา แต่มาบัดนี้พระดาบสนี้มายืนถวายบังคมพระราชาอยู่ที่นี้เขาเป็นอะไรกับพระราชา พระมหาสัตว์ได้ฟังคำของพวกเขา เมื่อจะบอกว่าตนเป็นราชโอรสของพระราชาที่อยู่ในเรือนจำ ได้ปรึกษากับพระราชบิดาแล้วกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระราชบิดา หม่อมฉันมาที่นี่ก็เพื่อจะประกาศว่า
หม่อมฉันเป็นราชโอรสของพระบิดา บัดนี้หม่อมฉันยินดีจะ
สละตัวหม่อมฉันตายแทนพระบิดา

พระราชาได้สดับคำของพระมหาสัตว์ แม้จะทราบว่าพระมหาสัตว์เป็นราชโอรสของพระองค์ ด้วยเครื่องแสดงอันนั้นก็ตาม ก็ยังคงคิดว่าดาบสองค์นี้ใครกันหนอมากล่าวอย่างนี้เพื่อจะกล่าวปิยวาจากับเราเท่านั้น เมื่อจะตรัสถามจึงกล่าวคาถาว่า

ดูกรพ่อ เจ้าเป็นลูกของใครมาจากที่ไหนทำราวกับว่า
เป็นราชโอรสที่เกิดจากอกของเรา เราถามเจ้า จงบอกเหตุ
นั้นแก่เราเถิด

ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะกล่าวให้พระบิดารู้ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่เสด็จพ่อ หม่อมฉันออกตามหาพระบิดา หาก
พระบิดาไม่ทรงเชื่อไซร้จงทอดพระเนตรผ้ากำพลและแหวน
เพชรของพระบิดานี้เถิด

พระราชาทอดพระเนตรของทั้งสองสิ่งนั้น ก็ทราบได้ว่าพระมหาบุรุษเป็นราชโอรสของพระองค์ จึงตรัสคาถาว่า

ลูกรัก บิดาชราภาพและพละกำลังถดถอยลง ไม่มีประโยชน์ที่จะมีชีวิตอยู่ต่อไป ส่วนลูกยังหนุ่มแน่นมีพละกำลัง ลูกจงอย่าได้ทอดทิ้งชีวิตเสีย ณ ที่นี้เลย

พระมหาสัตว์ได้สดับพระดำรัสนั้นแล้ว จึงกล่าวคาถาว่า

หากพระบิดาต้องสวรรคตที่นี่ไซร้ ข้อนั้นไม่เป็นธรรม เมื่อหม่อมฉันยังอยู่เคียงข้างพระบิดา ขอพระบิดาอย่าได้ทอดทิ้งชีวิตเลย

พระเจ้ายศกิตติได้สดับคำนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ลูกทอดทิ้งพระมารดาได้แล้วจะไม่ทอดทิ้งพระบิดาได้อย่างไร ลูกรักจงปฏิบัติตามคำของบิดาเถิด จงกลับไปหาพระมารดาเถิด

ลำดับนั้นพระโพธิสัตว์ เมื่อจะแจ้งความอุตสาหะของตนแด่พระบิดา จึงกล่าวสามคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระบิดา หม่อมจะไม่ใส่ใจถึงทุกข์ของพระบิดาได้อย่างไร พระบิดาเป็นที่ปรารถนาของพระมารดา เพราะ-ฉะนั้นขอพระบิดาจงเสด็จไปกับหม่อมฉันเถิด ความตายและชีวิตของหม่อมฉันขึ้นอยู่กับพระบิดา เมื่อหม่อมฉันยังมีชีวิตอยู่ หม่อมฉันจะไม่ทอดทิ้งพระบิดาในยามทุกข์ยาก หม่อมฉันยินดีสละชีวิตของหม่อมฉัน เพื่อความสุขของพระบิดาได้ทุกเมื่อ แม้เทวดาก็สรรเสริญหม่อมฉัน หม่อมฉันย่อมจะบันเทิงในเมืองสวรรค์แน่แท้

พระเจ้ายศกิตติได้สดับวาจามั่นคงของพระโพธิสัตว์ผู้บุตรของพระองค์เมื่อจะทรงห้ามปราม จึงคร่ำครวญตรัสเป็นคาถานี้ว่า

ลูกรักลำบากหนักหนาแท้ ลูกอย่าได้ไปหาพระราชา
โกงเลย อย่าได้มาสละชีวิตของตนเสียที่นี่เพื่อบิดาเลย

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะสนทนาปราศรัยกับพระบิดาจึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระบิดา ขอพระบิดาอย่าได้ทรงกันแสงหนักนักเลย บัดนี้หม่อมฉันยินดีสละชีวิตของหม่อมฉันเพื่อพระบิดา ขอพระบิดาจงอนุโมทนาทานอันยอดเยี่ยมนี้เถิด ข้าแต่พระบิดาวันนี้หม่อมฉันยินดีสละชีวิตของหม่อมฉัน มิได้คิดอื่นใดนอกไปจากพระโพธิญาณ ขอพระบิดาจงอนุโมทนาทานของหม่อมฉันเถิด

ฝ่ายว่าพระมหาสัตว์สนทนาปราศรัยกับพระบิดาตนแล้ว เมื่อจะบำเพ็ญการสละชีวิตเพื่อพระบิดาตนให้สมบูรณ์ มีจิตโสมนัสมิได้หวาดหวั่นเหมือนพระยาไกรสรราชสีห์ จึงเข้าเฝ้าพระราชาโกงมีประสงค์จะสละชีวิตตน จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่เทวบพิตร หม่อมฉันยินดีสละชีวิตของหม่อมฉันไถ่ชีวิตของพระบิดาในวันนี้ หม่อมฉันยังหนุ่มแน่นพระบิดาของหม่อมฉันชราภาพมากแล้ว ขอพระองค์จงจับหม่อมฉันพันธนาการและปลดปล่อยพระบิดาของหม่อมฉันไปเถิด

พระราชาโกง ได้สดับคำนั้นแล้วได้ตรัสสองคาถาว่า

แน่ะท่านดาบสผู้เจริญ ถ้าเป็นจริงดั่งคำพูดที่ท่านกล่าวไซร้ เพื่อให้ชีวิตแก่พระบิดาของท่านเราจะปลดเปลื้องพระบิดาท่านจากเครื่องพันธนาการ แต่ว่าเราจะจองจำท่านไว้ในเรือนจำแทนพระบิดาท่าน ขอพระบิดาของท่านจงทรงพระเกษมสำราญเถิด

พระมหาสัตว์ได้ฟังพระดำรัสของพระราชาโกง แล้วกล่าวว่า จำเริญเถิดมหาบพิตร แล้วได้ไปหาพระบิดา เมื่อจะให้หมู่เทวดาทราบเกี่ยวกับการปลดเปลื้องบิดาจากเรือนจำ ได้กล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่ท่านเทวดาผู้เจริญ ขอท่านทั้งมวลจงฟังคำของเรา
เราสละชีวิตของเราเข้าปลดเปลื้องพระบิดา เรายินดีสละ
ศีรษะ จักษุ หัวใจ และทั่วสรรพางค์กายของเราเพื่อพระบิดา
ทั้งนี้ก็ด้วยปรารถนาพระโพธิญาณ

ครั้นประกาศให้หมู่เทวดาทราบอย่างนี้แล้ว ได้ปลดเปลื้องพระบิดาจากเรือนจำให้พระบิดาทรงพระเกษมสำราญ แล้วให้พระราชาโกงจองจำตนเองแทน ลำดับนั้น เหล่าเพชฌฆาตเอาเครื่องจองจำทั้ง ๕ จองจำพระมหาสัตว์ไว้แล้วพาไปยังป่าช้า เงือดเงื้อดาบขึ้นเพื่อจะตัดศีรษะของพระมหาสัตว์ ขณะนั้น ด้วยเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ดาบทุกเล่มแหลกละเอียดเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย เหล่าเพชฌฆาตเห็นเหตุการณ์อันนั้นเกิดอัศจรรย์ใจ จึงนำความมากราบทูลพระราชาโกง พระราชาได้ฟังคำนั้นแล้ว มีพระทัยพิโรธมากประหนึ่งอสรพิษถูกตีด้วยไม้ จึงตรัสขึ้นว่า เจ้าเพชฌฆาต ถ้าอย่างนั้นพวกเจ้าจงปล่อยช้างตัวตกมันให้เหยียบมันเถิด พวกเพชฌฆาตได้กระทำอย่างนั้นด้วยเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ ช้างตัวตกมันก็มิได้แผดเสียงโกญจนาทกลับหนีไปจากที่นั้น เหล่าเพชฌฆาตก็กลับมากราบทูลพระราชาโกงอีก พระราชาโกงได้สดับคำนั้นทรงกริ้วมาก จึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเจ้าจงจับเขาใส่ลงในถ่านเพลิงที่เปลวไฟกำลังลุกโพลง พวกเพชฌฆาตก็ได้กระทำตามพระบรมราชโองการ ด้วยเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ ดอกบัวทองดอกหนึ่งมีกลีบพันกลีบ มีขนาดเท่ากับกงเกวียนแซกแผ่นดินใหญ่ขึ้นมากลางกองเพลิงรองรับพระโพธิสัตว์ เอาไว้พวกเพชฌฆาตนำความขึ้นกราบทูลพระราชาโกงอีกว่า ข้าแต่พระมหาราชพระดาบสนั้นขณะที่เปลวไฟลุกโพลงก็รุ่งเรืองประดุจพระจันทร์เพ็ญกลางท้องฟ้าฉะนั้น พระราชาโกงครั้นได้สดับคำนั้นแล้ว ทรงพระพิโรธเป็นกำลังรับสั่งว่า ถ้าอย่างนั้น พวกเจ้าจงจับเขาโยนลงในเหวที่ทิ้งโจรโดยเร็วเถิด พวกเพชฌฆาตจับพระมหาสัตว์ทิ้งลงในเหวที่ทิ้งโจรด้วยเมตตานุภาพของพระมหาสัตว์ พระยานาคราชมาจากนาคพิภพเอาดอกบัวทอง

ขนาดเท่ากงเกวียน รับพระมหาสัตว์ไว้แล้วนำมายังนาคพิภพทันที ราชาโกงมีพระบัญชาให้ลงโทษพระมหาสัตว์ผู้ปราศจากความผิดให้หนักขึ้นมีพระทัยพิโรธยิ่งนักไม่สามารถทรงอดกลั้นได้เสด็จลุกจากอาสนะประทับยืนที่แผ่นดิน ขณะนั้นแล ณ ที่ตรงนั้น แผ่นดินใหญ่ไม่สามารถต้านทานพระราชาโกงไว้ได้ แยกออกแล้วให้ช่องเท่ากับพระสรีระของพระราชาโกง เปลวไฟอเวจีมหานรกลุกขึ้นท่วมพระวรกายของพระราชาโกง พระองค์ทรงบังเกิดในอเวจีมหานรก เสวยทุกข์อย่างยิ่งที่นั้นแล กาลนั้นพระยานาคราชบูชาสักการะอย่างพิเศษแด่พระมหาสัตว์แล้วพาพระมหาสัตว์ออกจากนาคพิภพ อภิเษกพระมหาสัตว์ไว้ในราชสมบัติในจัมปานคร แล้วทูลลากลับมายังนาคพิภพของตน พระบรมศาสดาเมื่อจะประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสประพันธ์คาถานี้ว่า

ฝ่ายว่าพระยานาคราชนำพระมหาบุรุษมาจากนาคพิภพประดับตบแต่งด้วยเครื่องอาภรณ์ทิพย์และให้พระมหาบุรุษเสวยโภชนทิพย์ ทรงอภิเษกพระมหาสัตว์ไว้ในราชสมบัติที่จัมปานคร แล้วทูลลากลับมายังนาคพิภพ

พระมหาบรษพร้อมด้วยพระบิดาได้พระบรมราชาภิเษกเป็นกระษัตริย์ในจัมปานครดังเดิม ทรงปกครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรมและเสมอภาค ทรงรำลึกถึงพระคุณชนนี มีพระประสงค์จะนำพระมารดากลับคืนเมือง จึงกราบทูลต่อพระบิดา กระษัตริย์ทั้งสองห้อมล้อมด้วยหมู่จาตุรงคเสนา เสด็จออกจากพระนครมายังที่ประทับของพระมารดาสิริมดีเทวี พระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์นี้ว่า

กระษัตริย์ทั้งสองพร้อมด้วยเสนาอำมาตย์เสด็จออกจากพระนครของพระองค์เข้าป่าเพื่อนำพระมารดากลับคืนพระนครดังเดิม

ส่วนพระนางสิริมดีเทวีมีพระทัยบีบคั้นด้วยทุกข์สองประการคือ ทุกข์เพราะพลัดพรากจากพระสวามีกับทุกข์เพราะพลัดพรากจากราชโอรส ผอมเหลือง เปี่ยมด้วยความโศกและความทุกข์ มีพระทัยแห้งผากอยู่ภายใน สวรรคตภายในบรรณศาลา

นั่นเอง ครั้งนั้นพระมหาสัตว์มีพระทัยผูกพันธ์เสน่หาในพระมารดาเป็นที่ยิ่ง ดำเนินไปล่วงหน้าพระบิดาได้หน่อยหนึ่งก็พบว่า บรรณศาลาว่างเปล่าจึงทรงดำริว่า โอหนอบรรณศาลาของพระมารดาเราว่างเปล่า บัดนี้พระมารดาเราไปไหนหนอ จึงรีบเข้าไปยังบรรณศาลาทอดพระเนตรเห็นพระมารดาสิ้นชีพอยู่ที่นั่น มีพระทัยหวั่นไหวเพราะทุกข์โศกครำ่ครวญว่า พระมารดาของลูก พระมารดาของลูก ได้ตรัสคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระมารดา ลาบากจริงหนอพระมารดาบรรทม
หลับหรือ เสด็จลุกขึ้นเร็วๆ เถิดลูกมาเฝ้าพระมารดา พระ-
มารดาเสด็จไปไหนพระองค์เดียว

พระเจ้ายศกิตติทั้งหมู่สนมกำนัลในและหมู่ทหารได้ฟังเสียงครำ่ครวญของพระเจ้าสิริวิปุลกิตติ ก็พากันครำ่ครวญอย่างหนักอยู่ที่นั่น พระมหาสัตว์จึงรับสั่งให้ราชบุรุษนำพระมารดาของพระองค์มาใส่ไว้ในหีบทองคำแล้วเอาวอทองคำนำกลับมายังจัมปานคร ทรงดำริว่า บัดนี้ เรายินดีสละชีวิตเพื่อตอบแทนบุญคุณพระมารดาในวันนี้เราจักสร้างบัลลังก์เพื่อจักได้บรรลุพระสัพพัญญุตญาณในอนาคตด้วยการเผาตัวเอง ครั้นดำริอย่างนี้แล้ว เสด็จไปเฝ้าพระบิดาถวายบังคมแทบเบื้องพระยุคลบาทแล้วมองเห็นความไม่เที่ยงแท้แน่นอนและความไม่มีแก่นสารในพระองค์ เมื่อจะสละชีวิตเพื่อทดแทนพระคุณพระมารดาได้ตรัสเป็นคาถาแก่พระบิดาว่า

ข้าแต่พระบิดาผู้ประเสริฐหม่อมฉันมาทูลลาพระบิดา
หม่อมฉันยกพระบรมศพพระมารดาขึ้นใส่หีบแล้วจักนอนใน
ภายใต้ ขอพระบิดาจงจุดไฟเผาหม่อมฉันเถิด หม่อมฉัน
ยินดีตายใกล้พระมารดา

พระเจ้ายศกิตติได้สดับพระคาถานั้นแล้ว ทรงเข้าสวมกอดพระโพธิสัตว์โอรสสุดที่รักแล้วตรัสห้ามว่า ลูกรักลูกอย่าได้ทำกรรมเช่นนั้นเลย จึงตรัสคาถานี้ว่า

ดูกรลูกรัก ลูกอย่าได้ทำกรรมเห็นปานนั้นเลย อย่าได้
ทอดทิ้งพ่อให้อยู่ตามลำพังผู้เดียวเลย ลูกจงทำตามคำพ่อเถิด
อย่าได้เศร้าโศกเพราะการพลัดพรากจากพระมารดาเลย

พระโพธิสัตว์แม้ถูกพระราชาตรัสห้ามอยู่อย่างนี้ เหมือนไม่รู้บุญคุณพระบิดา และเหมือนไม่ยอมเชื่อฟังคำพระบิดา ด้วยกำลังความกตัญญูตักเตือนพระทัยจึงเข้าไปบรรทมหงายอยู่ภายในกองฟืนกลางจิตกาธาน รับสั่งให้มหาชนในที่นั้นยกหีบศพพระมารดาขึ้นวางทับบนอกแล้วให้พวกเขาประชุมเพลิง ด้วยเดชานุภาพแห่งกตัญญูกตเวทีของพระโพธิสัตว์และบุพนิมิตที่จะได้พระสัพพัญญุตญาณเป็นเหตุ เปลวไฟมหึมาพลุ่งขึ้นมา แต่ก็ไม่สามารถที่จะทำให้เกิดอาการร้อนมาตรว่ารูขุมขนในร่างกายของพระโพธิสัตว์ มหาชนผู้ประชุมกันที่นั้นเห็นพระมหาบุรุษรุ่งเรืองเหมือนพระปฏิมากรทองคำกำลังบรรทมในกลางเปลวเพลิง ต่างพากันโบกธงแผ่นผ้าถึงแสนครั้ง แท้จริงพระมหาบุรุษสั่งให้ราชบุรุษทำสรีรกิจของพระมารดา ด้วยเครื่องบูชาสักการะอันวิเศษมากมายอย่างนี้ ครั้งนั้นแผ่นดินใหญ่หนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์สั่นสะเทือนเลื่อนลั่น ดุจพญาช้างตกมันด้วยเดชานุภาพของพระมหาสัตว์ ภูเขาสิเนรุราชก็โน้มเอียงลงตรงหน้าจัมปานคร ดุจยอดหวายอ่อนถูกลนไฟฉะนั้น พระมหาสมุทรก็ตีฟองระนองคลื่น สายฟ้าอันมิใช่กาลเวลาก็แลบแปลบปลาบ เพราะเสียงสาธุการของเทวดาและมนุษย์ จึงได้มีเสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกันจนถึงพรหมโลก ด้วยเดชานุภาพของพระมหาสัตว์ จึงได้ปรากฏสิ่งมหัศจรรย์หลายอย่างขึ้นในจัมปานคร ฝ่ายว่าพระมหาสัตว์รับสั่งให้สร้างหมู่บ้านขึ้นหมู่หนึ่งขึ้นที่เชิงเขาวิปุลบรรพตให้ราชบุรุษบูชาสักการะใหญ่ยิ่งที่บรรณศาลาที่ประทับของพระมารดาทุกปี ทุกเดือน แก่เหล่าชนผู้อยู่ในหมู่บ้านนั้นๆ อนึ่ง หมู่บ้านนั้นชื่อว่าบรรณศาลากรรมนิคม ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ทรงเก็บพระอัฐิและอังคารพระสรีระพระมารดาที่จิตกาธาน ทรงประพรมด้วยน้ำหอมให้ประดิษฐ์ไว้ผะอบทองคำแล้วรับสั่งให้สร้างสุวรรณเจดีย์เป็นที่เก็บพระอัฐิของพระมารดา พระมหาสัตว์เสด็จไปบูชาของสุวรรณเจดีย์นั้นทุกกึ่งเดือน ทั้งกราบไหว้ทั้งบูชาด้วยเครื่องบูชาสักการะอันวิเศษยิ่งใหญ่ ได้บำเพ็ญมหาทานแก่มหาชนที่เจติยารามนั้นเมื่อจะประทานพระโอวาทแก่พวกเขา ได้ตรัสคาถาประพันธ์นี้

ดูกรทานผู้เจริญทั้งหลาย เราแม้เพียบพร้อมด้วยราช
สมบัติก็ยังให้ทานฉันใด ท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาทให้
ทานตามความสามารถของตนฉันนั้นเถิด

นับตั้งแต่นั้นมาหมู่มหาชนที่ดำรงตนอยู่ในพระราโชวาท ได้กระทำบุญมีทานเป็นต้น มีชีวิตอยู่จนตราบเท่าอายุ จุติจากอัตภาพนั้น พากันไปบังเกิดในเทวโลก

พระมหาสัตว์พร้อมด้วยพระราชบิดา เสวยราชสมบัติในจัมปานคร บำเพ็ญบุญมีทาน เป็นต้น ดำรงชนม์อยู่จนตราบเท่าชนม์ชีพจุติจากอัตภาพนั้นไปบังเกิดในภพดุสิต

แลพระสัมมาสัมพุทธเจ้าครั้นทรงแสดงเทศนาชาดกนี้แก่พระภิกษุที่ประชุมกันอยู่ในพระเชตวัน ดังกล่าวมานั้นแล้ว เมื่อจะทรงแสดงจตุราริยสัจแก่พระภิกษุผู้บำรุงเลี้ยงมารดาบิดานั้น ได้ตรัสประพันธ์สองพระคาถานี้

เราตถาคตตรัสจตุราริยสัจในกาลทุกเมื่อ คือ ทุกขสัจ
สมุทัยสัจ นิโรธสัจ และมรรคสัจ ภูมิ ๓ ชื่อว่า ทุกขสัจ
ตัณหา ชื่อว่า สมุทัยสัจ นิพพานชื่อว่า นิโรธสัจมรรคมีองค์
๘ ประการอันประเสริฐชื่อว่า มรรคสัจ

ในกาลจบเทศนาว่าด้วยจตุราริยสัจ พระภิกษุผู้บำรุงเลี้ยงมารดาบิดา บรรลุโสดาปัติผล พระบรมศาสาดา เมื่อจะทรงประชุมชาดก ได้ตรัสคาถาสุดท้ายว่า

พระราชาโกงหยาบช้าผู้แย่งชิงเอาแว่นแคว้นในกาล
นั้นเป็นเทวทัตผู้ก่อเวร สร้างบาปกรรมแก่เราในกาลบัดนี้
พระยานาคราชผู้มีเดชมากในกาลนั้น เป็นอำมาตย์ฉันนะใน
กาลบัดนี้ ท้าวสักกะจอมเทวดาในกาลนั้นเป็นพระอนุรุทธะใน
กาลนี้พระราชมารดาพระนามว่าสิริมดีในกาลนั้น เป็น
พระนางมหามายาในกาลนี้ พระราชบิดาพระนามว่ายศกิตติ
ในกาลนั้นเป็นพระเจ้าสุทโธทนะในกาลนี้ ชาวพระนครทั้งหมด
มีอำมาตย์เป็นต้นในกาลนั้นเป็นสาวกบริษัท ผู้ยังศาสนาของ
เราให้เต็มในกาลบัดนี้ พระเจ้าสิริวิปุลกิตติผู้นราธิบดีดำรง
ตนอยู่ในธรรมในกาลนั้นเป็นเราตถาคตผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ
เป็นที่พึ่งของชาวโลกในกาลบัดนี้ ขอท่านทั้งหลายทั้งปวง
ผู้ปรารถนาความสุขใน ๓ โลก จงทรงจำชาดกไว้ด้วยคารวจิต
อย่างยิ่งตลอดกาลทุกเมื่อเทอญ

จบ สิริวิปุลกิตติราชชาดก

๒๐ สัตตธนุชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภถึงการทรมานพระยามารและพลมารเป็นเหตุ ตรัสพระธรรมเทสนานี้มีคำเริ่มต้นว่า **หา หา ปุตฺตก นิวตฺตตุ** ดังนี้เป็นอาทิ

เนื้อเรื่องพิสดารมีว่า วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมพร้อมกันในโรงธรรมสภาสนทนากันว่า ดูกรท่านอาวุโสทั้งหลาย พระตถาคตของพวกเราทรงสละจักรวัติ-ราชสมบัติ แล้วเสด็จออกมหาภิเนษกรมณ์แต่เพียงลำพัง ทรงปราบปรามพระยามารและพลมารมากมายถึง ๑๒ โยชน์อันแสนจะน่าสะพรึงกลัวให้พ่ายแพ้ พระองค์มิได้มีอาวุธ ทรงชนะพระยามารและพลมารซึ่งมีอาวุธครบมือ ทรงกำจัดมารและพลมารเสียได้ได้รับชัยชนะอันยิ่งใหญ่ ลำดับนั้น พระบรมศาสดาได้สดับคำพวกภิกษุเหล่านั้นด้วยทิพย์โสตญาณ จึงเสด็จมาตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอทั้งหลายนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อพวกภิกษุเหล่านั้นกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่บัดนี้เท่านั้นที่เราตถาคตได้บำเพ็ญบารมี ๓๐ ได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ในกาลบัดนี้ ถึงในปางก่อนเราผู้มีญาณยังไม่แก่กล้า ก็ยังได้ทรมานกันตารยักษ์ แล้วทรงดุษณีภาพ เมื่อพระภิกษุเหล่านั้นทูลอาราธนา จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสเล่าว่า

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลพระเจ้าพรหมทัตทรงครองราชสมบัติอยู่ในเมืองพาราณสี พระองค์มีอัครมเหสีพระนามว่า เกสนีเป็นใหญ่กว่านางสนมหมื่นหกพันนาง ทั้งสองพระองค์ไม่มีราชโอรสและราชธิดาแม้สักพระองค์เดียว เพื่อจะรักษาราชสมบัติเอาไว้ พวกชาวเมืองจึงพากันเข้าเฝ้าพระราชาแล้วกราบทูลให้ทรงทราบ ลำดับนั้น พระราชาเสด็จไปที่สีหบัญชร ทอดพระเนตรเห็นมหาชน จึงตรัสถามว่า เกิดเรื่องอันใดขึ้นท่านผู้เจริญทั้งหลาย ชาวเมืองเหล่านั้นประคองอัญชลีขึ้นกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า เมื่อพระองค์สวรรคตลง พวกเราจักอยู่กันอย่างไร ขอพระองค์จงปรารถนาราชโอรสผู้ปรีชาสามารถจะปกครองราชสมบัติได้เถิด พระราชาได้สดับคำนั้น

จึงตรัสว่า ดีละ แล้วตรัสให้ประชุมพระเทวีและนางพระสนมทั้งปวง พลางตรัสขึ้นว่า พวกท่านจงฟังพวกท่านอยู่เป็นสุขสำราญในพระราชวังนี้ จงปรารถนาราชโอรสเถิด เราจะพระราชทานราชสมบัติทั้งหมดแก่พระราชโอรสพระองค์นั้น ในกาลนั้น บรรดาพระเทวีพระสนมกำนัลในทั้งหลายได้ฟังพระดำรัสของพระราชา ต่างพากันไหว้เทวดาของตน ทำพลีกรรมเพื่อปรารถนาพระโอรสหรือพระธิดา ในพระเทวีและสนมกำนัลในทั้งหลาย แม้คนหนึ่งก็ไม่ได้พระโอรสหรือพระธิดาเลย ครั้งนั้น ในตอนเช้าวันพระ ๑๕ ค่ำ พระนางเกสนีเทวีทรงสมาทานองค์อุโบสถ แล้วทรงให้ทองคำมูลค่า ๑ แสน กหาปณะเป็นทานแก่เหล่าวณิพกทั้งหลาย บรรทมเหนือที่บรรทมแล้ว ทรงรำลึกถึงศีลของตนว่า ถ้าศีลของเราไม่ขาดไม่ด่างไม่พร้อย ขอราชบุตรจงเกิดแก่เราเถิด ขณะนั้น พิภพของท้าวสักกะแสดงอุณหาการท้าวสักกะเมื่อรำลึกไปก็ทรงทราบถึงสาเหตุอันนั้น ได้ว่า พระเทวีนี้สมาทานศีลทรงปรารถนาราชโอรส ถ้าอย่างไรละก็ เราจักให้ราชโอรส เมื่อได้ทรงใคร่ครวญถึงราชโอรสที่เหมาะสมก็ได้ทรงเห็นพระโพธิสัตว์ เมื่อจะอัญเชิญพระโพธิสัตว์ จึงตรัสว่า ดีละ ท่านผู้นิรทุกข์ ขอท่านจงเสด็จไปยังมนุษยโลกเถิด ควรที่ท่านจะได้ถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระนางเกสนีเทวี ครั้นเชิญพระโพธิสัตว์แล้ว ในเวลาใกล้รุ่ง จึงเสด็จเข้าไปยังห้องสิริไสยาสน์ของพระเทวี กระซิบที่ใกล้พระกรรณของพระนางว่า แน่ะพระเทวี ขอพระนางจงตกแต่งพระองค์ด้วยเครื่องอลังการแต่เช้า แล้วประทับยืนที่สีหบัญชร ผินพระพักตร์ไปทางประตู เมื่อเวลาที่เหยี่ยวตัวหนึ่งคาบผลพุทรามาทำหล่นเบื้องหน้าของพระนาง ขอพระนางจงหยิบผลไม้นั้นขึ้นเสวย แล้วราชบุตรจักบังเกิดเป็นแน่แท้ทีเดียว แล้วเสด็จกลับยังพิภพของพระองค์ พระเทวีทรงตื่นจากบรรทมก็ทราบว่า ทรงพระสุบินนิมิต จึงสรงสนานพระเศียรแต่เช้าตรู่ ประดับประดาตนเองแล้วเสด็จไปยังสีหบัญชรประทับนั่งตามคำที่ท้าวสักกเทวราชบอกนั้นแล ขณะนั่นเอง ท้าวสักกเทวราชนิรมิตพระองค์เป็นเหยี่ยวคาบผลพุทรามาด้วยจะงอยปาก แล้วทำหล่นที่เบื้องพระพักตร์ของพระเทวี พระเทวีทรงหยิบผลพุทราขึ้นเสวยส่วนเมล็ดหล่นลงที่แผ่นดิน คราวนั้นนางม้าแก่ทั้งหลายเที่ยวเดินไปหลังปราสาท ได้เคี้ยวกินเมล็ดพุทราเข้า ก็ได้ตั้งท้องขึ้นในขณะนั้น ถึงพระเทวีก็ทรงครรภ์ด้วยเช่นกัน พระเทวีจึงเข้าเฝ้าพระราชาถวายบังคมด้วยความเอื้อเฟื้อประดุจดอกประทุมบาน แล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราชหม่อมฉันตั้งครรภ์ ราชโอรสจักเกิดแก่

หม่อมฉัน ขอพระองค์จงทำการอารักขาเถิด อย่าได้เบียดเบียนหม่อมฉันเลย พระเจ้าข้า ฯ พระราชาทรงได้สดับคำนั้นแล้ว มีพระทัยยินดี ได้พระราชทานเครื่องบริหารครรภ์แก่พระนาง ฝ่ายนางพาชีชรา เมื่อครรภ์ครบกำหนดก็ตกลูกเป็นอัศวโปดกออกมาก่อนพระราชเทวี ตาทั้งสองของลูกม้านั้นสุกใสดังแก้วมณี เพราะฉะนั้น ชนทั้งหลายจึงเรียกอัศวโปดกลูกนางพาชีชรานั้นว่า มณิกักขะ ส่วนพระเทวี เมื่อถ้วนกำหนดทศมาสก็มีพระประสูติกาลเป็นพระโอรสทรงมีรูปโฉมงดงามดังทองคำ ขณะที่พระโอรสนั้นประสูติ พระราชาทั่วชมพูทวีปทรงส่งรัตนะทั้ง ๗ เป็นต้น และเครื่องราชบรรณาการต่าง ๆ มากมายมามอบเป็นบรรณาการ พระราชาจึงทรงขนานพระนามพระโอรสของพระองค์ว่า สัตตธนุกุมาร พระกุมารนั้นเมื่อเจริญวัยแล้ว ก็หาผู้เสมอเหมือนมิได้ในเชิงศิลปะการยิงธนู เพราะเหตุนั้นจึงได้เกิดพระนามว่า สัตตธนุกุมารแล คราวนั้นน้องสาวของลุงมีบุตรชื่อว่า เสวกกุมาร เสวกกุมารมีพี่สาวชื่อว่า กเรณุวดี นางมีรูปโฉมงดงาม น่าทัศนา จับใจชื่นใจ มีผิวพรรณงดงามดุจดอกบัว นางเหมาะกับพระโพธิสัตว์เท่านั้น สมัยหนึ่ง พระโพธิสัตว์เล่นอยู่กับน้องชายของนางกเรณุวดี วาดรูปสตรีแล้วกล่าวกะเสวกกุมารว่า เราเคยเห็นพี่สาวของท่าน ท่านจงดูรูปที่เราวาดซิว่า เหมือนพี่สาวท่านหรือไม่ เสวกกุมารกล่าวว่า ท่านเคยเห็นพี่สาวของเราหรือ แล้วพูดอีกหลายคำกับพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์มีอายุได้ ๑๖ ปี พระเจ้าพรหมทัตก็สวรรคต ข้าราชการทั้งหลายมีพราหมณ์ปุโรหิตเป็นประธาน พากันจัดการถวายพระเพลิงพระบรมศพเสร็จแล้ว มีความปรารถนาจะอภิเษกพระราชโอรสในราชสมบัติ ประดับด้วยเครื่องอลังการทุกอย่าง นำม้าสินธพเข้าไปเทียมถวายพระโพธิสัตว์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์พอทอดพระเนตรเห็นมณิกักขะเท่านั้น จึงตรัสกับพวกอำมาตย์ว่า ขอท่านทั้งหลายจงประดับม้านี้ด้วยเครื่องอลังการทุกอย่างเถิด เหล่าเสนาอำมาตย์ก็ประดับม้าแล้วน้อมนำเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ เมื่อพระโพธิสัตว์ทรงม้า ชาวพนักงานก็ประโคมดนตรีและดุริยางค์ต่าง ๆ ขึ้นพร้อม ๆ กันเอิกเกริกด้วยเสียงแซ่ซ้องสาธุการ เหล่ามหาชนก็ยกธงผืนผ้านับแสนขึ้นโบกสะบัด ฝ่ายม้ามณิกักขะพาพระโพธิสัตว์โลดขึ้นไปในอากาศประมาณ ๑ ชั่วลำตาล จนถึง ๗ ลำตาล โดยลำดับ มหาชนได้เห็นเหตุการณ์นั้นในที่ไกลยิ่งจึงเข้าไปกราบทูลแด่พระเทวีที่กำลังสรงสนานอยู่ พระเทวีตรัสขึ้นทันทีว่า ขอพระโอรสจงกลับมาเถิด ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงตรัสว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ม้าอัสดร

ได้นำหม่อมฉันมา พระเทวีได้ตรัสว่า พ่อลูกรัก ลูกจงห้ามม้าแล้วกลับมาเถิด อย่าได้ทำให้แม่ต้องขาดที่พึ่งเลย ทั้งที่พระเกศายังเปียกทรงภูษา เสด็จดำเนินไปที่ประตูทอดพระเนตรขึ้นไปบนอากาศ เห็นพระโพธิสัตว์แต่ไกล ยกพระพาหาขึ้นตรัสคาถานี้ว่า

ดูกรพ่อผู้เป็นปิยบุตร ลูกจงกลับมาเถิด อย่าได้ทำให้
แม่ต้องขาดที่พึ่งเลย แม่ไม่ได้เห็นเจ้าในวันนี้ หัวใจของแม่จัก
แตกสลายแน่นอน

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้วก็ใจอ่อน จึงชักพระขรรค์ออกด้วยประสงค์ที่จะตัดศีรษะม้าเสีย ฝ่ายม้าอัศวราชรู้เหตุการณ์อันนั้น จึงเอ่ยขึ้นเป็นภาษามนุษย์ว่า ข้าแต่องค์ราชวรางกูร ขอพระองค์อย่าได้ฆ่าหม่อมฉันเลย หม่อมฉันจะเป็นผู้ถวายราชสมบัติแด่พระองค์ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้น จึงถามว่า วาจาที่ท่านกล่าวนี้เป็นความจริงหรือ ม้าอัศวราชตอบว่า เป็นความจริง พระเจ้าข้า พระโพธิสัตว์ก็สอดพระขรรค์คืนเข้าฝักทรงระลึกถึงคุณพระมารดาหลั่งน้ำตา ถูกม้าพาไปจนถึงเมืองเสตนครโดยลำดับ ท้าวพระนครนั้นแลพระเจ้าเสตะทรงครองราชสมบัติ มีอครมเหสีเทวีพระนามว่าปทุมคัพภา มีพระธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่า จิรปภา พระธิดานั้นทรงโฉม น่าทัศนา น่าชอบใจ น่ารัก มีพระฉวีวรรณงดงามดุจดอกบัวหลวง งดงามเปรียบได้กับนางเทพ-อัปสร พระธิดานั้นมีนางบาทปริจาริกาคนหนึ่งเป็นหญิงค่อมนามว่า ปทุมา ในกาลนั้น พระราชาทั้งปวงในชมพูทวีป มีพระประสงค์จะขอพระเทวีจิรปภา จึงสั่งบรรณาการตั้งแสนคือ ช้าง ม้า โค กระบือ และรัตนะทั้ง ๗ ประการเป็นต้นมาถวาย พระราชาได้ทรงปฏิเสธเครื่องราชบรรณาการเหล่านั้น แล้วตรัสตอบไปในพระราชสาส์นว่า เทวีจิรปภาสมควรเป็นบาทปริจาริกาของเทวกษัตริย์ผู้ประเสริฐเท่านั้น หาเหมาะสมกับท่านทั้งหลายไม่แล้วให้พระเทวีจิรปภากับบาทปริจาริกานามว่าปทมาเท่านั้นอยู่ในปราสาท ๗ ชั้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์ทรงเปลื้องอาภรณ์ไว้นอกพระนครนั่นแล้วตรัสกับมณิกักขะว่า ดูกรเจ้ามณิกักขะ เจ้าอย่าได้ไปไกลนัก จงรีบกลับมาหาเมื่อเวลาที่เราระลึกถึงเจ้า ม้าอัศวราชนั้นรับคำสั่งแล้วก็กินหญ้าอยู่ภายในเขตเมืองนั่นเอง คราวนั้น ส่วนพระโพธิสัตว์ทรงปลอมเพศเป็นพราหมณ์เข้าไปในพระนคร พราหมณ์คนอื่น ๆ

ได้เห็นพระโพธิสัตว์ก็รักใคร่ยิ่งนัก เมื่อเวลาผ่านไปอย่างนี้ มนุษย์ทั้งหลายที่เดินทางแม่น้ำก็ดี ผ่านไปในเมืองก็ดี เดินไปตามทางบกก็ดี ต่างพากันจับกลุ่มสรรเสริญคุณความดีของพระเทวีจิรปภาว่า พระเทวีจิรปภามีพระรูปโฉมงดงาม เพราะพลังแห่งกรรม คือ การถวายปัจจัย ๔ สร้างพระพุทธปฏิมากร และพลังแห่งการทำบูชาสักการะ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้วจึงคิดว่า เราจักได้ดูพระนางจิรปภา จึงลูบไล้ของหอม ประดับดอกไม้ ตกแต่งตนแล้วรำลึกถึงม้าอัศวราช ม้าศวราชก็มาในทันทีนั้นเอง แล้วทูลถามว่า เกิดอะไรขึ้นหรือพระเจ้าข้า ตรัสตอบว่า ดูกรเจ้ามณิกัฺขะ เรามีความปรารถนาจะเห็นพระเทวีจิรปภา ฯ ม้าอัศวราชได้ฟังคำนั้นก็ทูลว่า ได้พระเจ้าข้า พระโพธิสัตว์ก็ถือของหอมและดอกไม้เสด็จไปขึ้นม้าอัศวราชเสด็จมาถึงประตูหน้ามุขปรางปราสาทของพระเทวีจิรปภา ทรงแลดูทางช่องกุญแจก็เห็นพระเทวีจิรปภาประทับนั่งอยู่กับบาทปริจาริกา มีพระสิริโฉมเหมือนพระพุทธปฏิมาทองคำ จึงหันมากล่าวกับม้ามณิกักขะว่า ใครกำลังนอนหลับ มณิกักขะจึงกล่าวว่า พระเทวีจิรปภา พระเจ้าข้า คราทีนั้นพระโพธิสัตว์จึงค่อยเปิดประตู เข้าไปยังห้องบรรทมของพระเทวีนั้น ทรงทอดพระเนตรดูพระเทวีทั่วพระสรีระจนถึงพื้นพระบาทตามความต้องการ ทรงลูบไล้พระเศียรด้วยของหอม ผูกพวงมาลาไว้ที่ช่องพระเกศา ทรงลอบชมพระเทวีครั้งแล้วครั้งเล่าจนสมปรารถนาแล้ว ทรงลูบไล้นางปทุมาผู้เป็นบาทปริจาริกาด้วยของหอมที่เหลือแล้ววาดรูปเต่าไว้ที่เบื้องหลังนางบาทปริจาริกา และประดับช่องผมด้วยดอกไม้ที่เหลือแล้วยืนแลดูอยู่ ม้ามณิกักขะกราบทูลพระโพธิสัตว์ว่า กลับเถิดพระเจ้าข้า มัชฌิมยามล่วงแล้ว พระโพธิสัตว์ทรงเสด็จขึ้นม้าแล้วกลับมาที่พักของตน จึงตรัสกับม้ามณิกักขะว่า ดูกรมณิกักขะ ขาดพระเทวีจิรปภาเสียแล้ว เราไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ได้ เจ้าจงมาหาเราในคืนวันนี้ ฝ่ายม้าอัศวราชทูลรับคำ เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระเทวีจิรปภาทรงตื่นบรรทมทอดพระเนตรเห็นนางปทุมาบาทปริจาริกาประดับประดาด้วยดอกไม้และของหอม ก็ทรงพระสรวลแล้วตรัสว่า แม่ปทุมาผู้เจริญ เจ้าได้ดอกไม้และลูบไล้ของหอมแต่ที่ใดมา นางปทุมาปริจาริกาได้ฟังคำนั้นก็ทูลว่า ข้าแต่แม่เจ้าถึงแม่เจ้าก็ได้ดอกไม้และของลูบไล้แต่ที่ใดมา พระเทวีได้ฟังคำของนางปทุมาก็ทรงมองดูพระองค์เองที่กระจกพบว่า ตนเองก็ประดับประดาด้วยดอกไม้และของหอมเช่นเดียวกัน จึงพระสรวลและทรงดำริว่า พระอินทร์จอมเทพคงจักเสด็จมาและสวมให้ดูให้เห็น

ประจักษ์ จึงตรัสว่า พวกเราจักดูให้เห็นประจักษ์ในคืนวันนี้ละ นางปทุมาทูลรับคำนั้น พระโพธิสัตว์เสด็จออกไปทำอย่างนั้น ถึง ๒ ครั้ง ๓ ครั้ง พอถึงครั้งที่ ๔ พระเทวีได้ตรัสบอกนางปทุมาว่า ถ้าเจ้าไม่ทำอุบายอย่างใดอย่างหนึ่งแล้ว เจ้าจะไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป นางปทุมาได้ฟังพระราชเสาวนีย์ของพระเทวีนั้น ก็ทูลรับคำและทูลบอกพระเทวีต่อไปว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ถ้าหากหม่อมฉันหลับอีก ขอพระแม่เจ้าจงตีเท้าของหม่อมฉันเถิด พระเทวีได้ฟังคำของนางปริจาริกาก็ทรงรับคำ นางปริจาริกาได้กราบทูลพระเทวีว่า ข้าแต่พระแม่เจ้า ถ้าแม่เจ้าตื่นขึ้นมา ขอแม่เจ้าจงขยี้ก้านอุบลเอาน้ำหยอดตาครั้นหยอดแล้วก็จักตื่น พระเทวีตรัสว่า ดีละ นั่นเป็นอุบายที่สมควร คนทั้งสองได้ทำอย่างนั้น ตื่นอยู่ไม่หลับลงได้ แท้จริงในกาลนั้น พระโพธิสัตว์ประดับพระองค์ด้วยเครื่องอลังการ ถือของหอมและดอกไม้ พอเที่ยงคืนก็ทรงรำลึกถึงม้ามณิกักขะ พระโพธิสัตว์ทรงขึ้นม้าอัศวราช เสด็จมายังปราสาทพระเทวีจิรปภา เปิดประตูแล้วยืนอยู่พอประตูเปิดเท่านั้น ทรงได้เห็นรัศมีอันรุ่งเรืองของพระเทวีจิรปภา จึงหันมาตรัสกับม้ามณีกักขะว่า ดูกรเจ้ามณีกักขะ นี่เป็นพระรัศมีของพระเทวีจิรปภาหรือ ม้าอัศวราชทูลรับว่า อย่างนั้นพระเจ้าข้า ฝ่ายพระเทวีจิรปภาได้ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์จึงกระซิบที่หูของนางปทุมาปริจาริกาว่า แน่ะนางปทุมา เจ้าเห็นพระอินทร์เทวราชหรือไม่ นางปทุมากราบทูลว่า หม่อมฉันเห็นพระเจ้าข้า พระเทวีจิรปภา ทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ก็มีพระทัยยินดี ยกผ้าสาฎกขึ้นปิดพระเนตร บรรทมทำราวกะหลับสนิท ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปห้องบรรทมในปราสาท ทรงกล่าวชื่นชมต่างๆ นานาแล้วประดับประดาคนทั้งสองนั้น เสร็จแล้วก็ทรงยืนพินิจพิศเพ่งนางเทวีจิรปภาครั้นแล้วม้ามณีกักขะกราบทูลว่า กลับเถิดพระเจ้าข้า ฝ่ายพระโพธิสัตว์ค่อยๆ ออกมากระซิบที่หูนางปทุมาว่า เราจะมารับท่าน นางปทุมาก็กราบทูลว่า ตกลงนายท่าน พระเทวีก็ลุกขึ้น สวมกอดพระโพธิสัตว์ไว้แน่นแล้วตรัสว่า หยุดก่อนเถิด ท่านเทวราช ฝ่ายนางปทุมาก็ลุกขึ้นจับเท้าพระโพธิสัตว์แล้วพูดขึ้นว่า หยุดก่อน หยุดก่อน นายท่าน พระโพธิสัตว์ทรงกล่าวกับม้ามณิกักขะว่า ดูกรเจ้ามณิกักขะ เราจับต้องพระเทวีแล้ว ม้ามณิกักขะจึงทูลว่า หยุดก่อนเถิดมหาราชเจ้า ท่านไม่มีความชั่วดอก พระโพธิสัตว์จึงตรัสกับม้ามณิกักขะว่า ดูกรมณิกักขะ เจ้าจงกลับมาอย่างเร็วที่สุดเมื่อเวลาที่เรารำลึกถึงเจ้า ม้ามณิกักขะรับคำแล้วก็จากไป พระโพธิสัตว์ทรงอยู่ร่วมกับพระเทวีนั้นตลอด

เจ็ดวัน พระเทวีจิรปภาจึงถามพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่เทวะ ท่านคือพระอินทร์จอมเทวดาหรือ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้น ก็ดำริว่า ถ้าเราจะบอกว่า เราคือพระอินทร์จอม-เทวดา ก็สามารถจะบอกได้และนางก็จักเชื่อ นั่นไม่เป็นธรรมของสัปบุรุษไม่ใช่สัจธรรม เราควรที่จะพูดคำจริง ครั้นคิดอย่างนี้แล้วจึงบอกว่า แน่ะพระนางผู้เจริญ เรามิใช่พระอินทร์จอมราชาแต่อย่างใด ฯ ข้าแต่เทวะ แล้วท่านเป็นใครเล่า ฯ แน่ะพระนางผู้เจริญ เรามีนามว่าสัตตธนุ ผู้เป็นราชโอรสของพระเจ้าพรหมทัตในเมืองพาราณสี พระเทวีทรงดีพระทัยและประพฤติรักใคร่พระโพธิสัตว์นั้นอย่างยิ่ง ฯ ฝ่ายว่านางปทุมาก็รับ ข้าว น้ำ ของหอม ดอกไม้และเครื่องลูบไล้มาเพื่อพระเทวีจิรปภาทุกๆ วัน ตั้งแต่พระโพธิสัตว์มาอยู่ด้วย นางปทุมารับข้าว น้ำ ของหอม ดอกไม้และเครื่องลูบไล้ เป็นต้นมากเกินประมาณกว่าแต่ก่อน ฝ่ายนางปริจาริกาทั้งหลายได้ทราบเหตุนั้น จึงพูดกับนางปทุมาว่า แน่ะนางปทุมา ข้าวน้ำ ของหอม ดอกไม้ มากกว่าแต่ก่อน พวกเราทราบการกระทำของท่านนะ นางปทุมาได้ยืนนิ่งเสีย พวกนางปริจาริกาได้พูดขึ้นอีกว่า ถ้าเจ้าไม่บอก เจ้าจะไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป นางปทุมาได้ฟังคำนั้นแล้ว เกิดหวาดหวั่นจึงพูดขึ้นว่าแน่ะแม่ทั้งหลาย พวกท่านจงหลีกไป นางปทุมารีบกลับมาบอกเหตุการณ์แด่พระนางจิรปภา พระเทวีได้ฟังเหตุนั้นแล้วก็บอกพระโพธิสัตว์ให้ทรงทราบ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้น มีใจปีติยินดีจึงบอกนางปทุมาว่า แน่ะนางปทุมา ท่านไปเถิด อย่าได้กลัวเลย นางปทุมาก็ทูลรับคำ วันรุ่งขึ้นจึงลงจากปราสาท แจ้งแก่นางปริจาริกาทั้งหลายผู้ถามไปตามความเป็นจริง พระราชาทรงได้สดับข่าวนั้นทรงโกรธดุจอสรพิษดำริว่า เราโกรธแล้วจักฆ่าเจ้าคนนั้นเสีย แต่เราจักได้เห็นเกียรติคุณ รูป กำลังและเดช ของเจ้าคนนั้นเสียก่อน แม้ถ้าเจ้าคนนั้นไม่มีเดช เราก็จักตัดศีรษะเสียด้วยพระขรรค์ ครั้นทรงดำริแล้วจึงให้ประชุมพระราชาในชมพูทวีทั้งสิ้น และหมู่อำมาตย์แล้วตรัสว่า ดูกรอำมาตย์ผู้เจริญ เราจักดูศิลปะการยิงธนูของสัตตธนุกุมาร ผู้เป็นพระสวามีของพระพระธิดาของเรา ส่วนพวกท่านจงตั้งกระดานไม้มะเดื่อซ้อนกันเจ็ดแผ่นหนา ๔ นิ้ว วางแผ่นเหล็กหนา ๔ นิ้ว ไว้ข้างหน้ากระดานไม้มะเดื่อนั้น แล้ววางแผ่นทองแดงหนา ๔ องคุลีไว้ข้างหน้าแผ่นเหล็กเหล่านั้น ทรงให้จอดเกวียน ๗ เล่มเต็มด้วยทราย ผูกติดกันเล่มต่อเล่มไว้ข้างหน้าแผ่นทองแดงเหล่านั้นแล้วปักต้นตาล ๗ ต้นเรียงกันเป็นตับไว้ข้างหน้าเกวียนเหล่านั้น เมื่อท่านทั้งหลายวางของเหล่านั้นเรียงกันไว้บนพื้นดินจนถึง

ต้นตาลเป็นที่สุดตามลำดับแล้ว ต่อนั้นจึงเรียงมิคยนต์ไว้ต่อไปจากต้นตาลเรียงกันอย่างนี้เป็น ๗ ชั้น ฝ่ายว่าพวกอำมาตย์ได้วางเรียงซ้อนกัน ๗ ชั้น อย่างนั้นแล้วกราบทูลแด่พระราชาว่า ข้าแต่สมมติเทพ พวกหม่อมฉันได้วางของ ๕ สิ่งซ้อนกัน ๗ ชั้นไว้ตามรับสั่ง พระราชาตรัสว่า ดูกรพนาย พวกเจ้าจงไปบอกพระราชบุตรเขยของเราในบัดนี้ พวกอำมาตย์ได้ฟังพระดำรัสนั้นแล้วก็รีบนำความไปกราบทูลพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่มหาราช พระบิดาของพระองค์ส่งข่าวมาว่า พระองค์จงเสด็จมาเถิด พระโพธิสัตว์ทรงได้ฟังคำนั้นแล้วทรงประดับเครื่องอลังการพร้อมสรรพ ทรงพาพระเทวีเสด็จมาเหมือนท้าวสักกเทวราชนิรมิตรูปเหมือนอย่างยิ่งเสด็จมาพร้อมด้วยนางสุชาดา ฉะนั้น ทรงคล้องพระหัตถ์พระเทวีจิรปภา เสด็จลงจากปราสาท ประทับยืนอยู่ที่บันไดแล้วทอดพระเนตรข้างโน้นและข้างนี้ สถานที่ที่พระองค์ทอดพระเนตรนั้นก็หวั่นไหว ลำดับนั้น พระเจ้าเสตราช พระเทวีปทุมคัพภา หมู่สนมกำนัลในทั้งปวงและพระราชาในชมพู-ทวีปทั้งสิ้นแวดล้อมด้วยหมู่อำมาตย์ เห็นพระโพธิสัตว์แล้วต่างมีหัวใจสั่นสะท้านปรบพระหัตถ์สั่นพระเศียรเป็นต้น ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จลงจากปราสาท ได้ยืนถวายบังคมพระราชาและพระราชินี สมเด็จพระเจ้าเสตราชจึงตรัสว่า ดูกรท่านผู้นิรทุกข์บัดนี้ เราปรารถนาจะดูศิลปะการยิงธนูของท่าน พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้วทูลว่าโปรดทอดพระเนตรเถิดพระเจ้าข้า จึงทรงนำธนูและลูกศรออกจากพระภูษาที่ทรงห่มแล้วโยนขึ้นไปในอากาศ ธนูและลูกศรก็กลับตกลงมาที่พื้นที่ที่กำหนดไว้นั่น แล้วตรัสขึ้นว่า ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย บรรดาพระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นหากพระราชาพระองค์ใดสามารถยกธนูนี้ได้ ขอจงยกขึ้นเถิด พระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นได้ฟังพระดำรัสนั้นต่างพากันลุกขึ้นยกธนู แต่ก็ไม่สามารถจะยกขึ้นได้ แม้เท่าปลายเส้นผม พระโพธิสัตว์ทรงจับธนูนั้น ขึ้นสายธนูด้วยปลายนิ้วก้อยนิ้วเดียวเท่านั้น ทรงหยิบลูกศร ทรงน้าวธนูสง่างามเช่นเดียวกับลีลาของท้าวสักกะและทูลพระเจ้าเสตราชว่า ข้าแต่มหาราช จะให้หม่อมฉันยิงอะไร ฝ่ายพระราชาได้ตรัสว่า ดูกรมหาบรุษ ท่านจงยิงวัตถุ ๕ สิ่ง ซ้อนกันไว้ ๗ ชั้นเหล่านี้เถิด พระโพธิสัตว์ทรงยิงศรเข้าเป้าตรงที่ทำเครื่องหมายไว้บนของที่วางซ้อนกัน ๗ ชั้น คือ แผ่นกระดานไม้มะเดื่อ ๗ แผ่น แผ่นเหล็ก ๗ แผ่น แผ่นทองแดง ๗ แผ่น เกวียนบรรทุกทราย ๗ เล่ม และต้นตาล ๗ ต้น ฝ่ายว่าลูกศรของพระโพธิสัตว์ แล่นไปในอากาศแล้วหวนกลับมาตกลงที่พื้นดินเบื้องหน้า

พระโพธิสัตว์ หมู่มหาชนมีพระเจ้าเสตราชเป็นประมุข ทอดพระเนตรเห็นเหตุการณ์นั้น ต่างพากันเข้าห้อมล้อมพระมหาสัตว์ เหวี่ยงผ้าอาภรณ์ขึ้นไป และโบกธงแผ่นผ้าตั้งแสน ขณะนั้น เสียงไชโยโห่ร้องกึกก้องไปจนถึงพรหมโลก ดอกไม้มาลาทิพย์ ของหอมและเครื่องลูบไล้อันเป็นทิพย์ก็แผ่กระจายไปทั่วดุจน้ำฝน แผ่นดินหนาสองแสนสี่หมื่นโยชน์ก็ไหวเพราะเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ มหาชนทั้งหมดนั้น รักใคร่ ชอบใจ ยินดี ซื้อดอกไม้มากมายไปบูชาพระโพธิสัตว์ มงคลขัณฑ์ของพระเจ้าสัตตธนุได้ปรากฏขึ้นเป็นครั้งแรก

เมื่อเวลาผ่านไป เวลาใกล้รุ่งวันหนึ่งพระโพธิสัตว์ทรงรำลึกถึงพระมารดา เมื่อไม่สามารถจะอดกลั้นน้ำตาไว้ได้ก็ทรงกันแสง ตรัสคาถานี้ว่า

พระราชมารดาของเราจักเป็นประการใดหนอ จักเป็น
สุขหรือทุกข์อย่างไร ไฉนเราจะได้ไปเยี่ยมพระราชมารดา
ถ้าเรามิได้ไปเยี่ยมพระราชมารดา เราเห็นจะสิ้นชีพโดยแท้

พระโพธิสัตว์ทรงกันแสง ประทับนั่งปล่อยน้ำพระเนตรไหลพรากอยู่อย่างนี้ พระนางจิรปภาตื่นบรรทมแล้วทูลถามว่า ทำไมพระองค์ร้องไห้เพคะ เมื่อทูลถามครั้งที่สอง พระโพธิสัตว์ไม่ทรงตอบ เมื่อพระเทวีถามเป็นครั้งที่สาม ก็ทรงกันแสงแล้วตรัสว่า ดูกรเทวีจิรปภา เราคิดถึงพระราชมารดาในวันมหาภิเษกมงคล ม้ามณีกักขะพาเรามาหาท่านที่นี่ พระราชมารดาก็ทรงเพ้อรำพันเพราะความเศร้าโศก พระเทวีได้สดับพระดำรัสนั้นจึงทูลถามว่า พวกเราควรทำอย่างไร พระโพธิสัตว์ตรัสว่า ดูกรพระเทวีเราขาดพระมารดาเสียแล้วก็ไม่สามารถจะมีชีวิตอยู่ต่อไปได้ พระเทวีจงอยู่ที่นี่เถิด เราจะไปยังสำนักพระราชมารดา พระเทวีได้ฟังคำนั้น เหมือนพระทัยจะแหลกสลาย ทูลว่า ข้าแต่มหาราชเจ้า หม่อมฉันจักไปกับพระองค์ พระโพธิสัตว์ทรงห้าม พระเทวีตรัสว่า เราจักไปเอง พระเทวีทูลอ้อนวอนอยู่หลายครั้ง พอราตรีสว่างแล้วพระโพธิสัตว์ถวายบังคมพระสสุระทูลว่า หม่อมฉันจักไปเยี่ยมพระมารดา ฝ่ายพระราชาเมื่อไม่สามารถจะห้ามพระโพธิสัตว์ได้ จึงตรัสว่า ถ้าจิรปภาปรารถนาจะไปด้วย พ่อก็จงพาไปด้วยเถิด พระโพธิสัตว์ทูลรับพระบรมราชโองการ แล้วเริ่มออกเดินทาง ลำดับนั้น พระราชาทรงปรึกษากับพระเทวีอยู่ พอวันรุ่งขึ้น ก็ทรงประดับตกแต่งธิดาจิรปภา

กลั้นน้ำพระเนตรไว้พลางตรัสกับพระธิดาว่า แน่ะแม่ลูกที่รัก เจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาท เถิด พระราชาเมื่อให้โอวาทโดยนัยดังที่กล่าวมานี้ จึงตรัสคาถาว่า

เจ้าอย่าได้ประมาท ประพฤติปฏิบัติภัสดาด้วยความไม่
ประมาท จงเป็นคนหนักแน่น ไม่ประมาทอยู่กับภัสดาเถิด

พระราชา ครั้นให้โอวาทพระธิดาอย่างนี้แล้วก็ตระเตรียมเสบียงเดินทาง พระราชทานแด่พระโพธิสัตว์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ถวายบังคมพระเจ้าเสตราชและพระเทวีขอขมาแล้วพร้อมด้วยพระเทวีจิรปภาเสด็จลงมาจากปราสาท ดุจท้าวสักกเทวราชเมื่อจะตรัสลาหมู่มหาชน จึงตรัสคาถานี้ว่า

ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราทั้งสองขอลาพวกท่าน
ทั้งหลาย เราทั้งสองมีโทษใด ๆ ขอท่านทั้งหลายจงอดโทษนั้น ๆ
ให้เราด้วยเถิด พวกท่านจงอย่าได้สร้างบาปกรรมใดเลย

แท้จริง ในครั้งนั้น ชาวเมืองทุกคนประคองอัญชลี หลั่งน้ำตา ร้องไห้รำพันได้กล่าวคาถานี้ว่า

เมื่อก่อนพวกเราเคยเห็นสองกษัตริย์ พวกเราจะไม่
เห็นสองกษัตริย์อีกต่อไป พวกเรามองไม่เห็นสองกษัตริย์อัน
ทรงสิริโฉมและทรงอานุภาพ เมื่อขาดท่านทั้งสองแล้ว พวก
เราก็จะไม่ได้เห็นท่านอีกนาน

ฝ่ายว่าหมู่มหาชนได้ยืนร้องไห้รำพันอยู่อย่างนี้ ทีนั้น พระโพธิสัตว์ทรงรำลึกถึงม้ามณิกักขะ ม้ามณีกักขะก็มายืนอยู่ข้างหน้าพระโพธิสัตว์ ในขณะนั้นเอง พระโพธิสัตว์ให้พระเทวีนั่งข้างหลัง ส่วนพระองค์เองขึ้นม้านั่งข้างหน้า ม้าอัศวราชก็เหาะไปในอากาศเหาะได้วันละ ๗๐๐ โยชน์ พระเทวีทรงต้องลมเพราะความเร็วของม้าอัศวราช เมื่อพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพระเทวี ซึมเศร้าดุจดอกทองกวาวเหี่ยวเฉา จึงตรัสกับม้ามณิกักขะว่า จงหยุดก่อน เพื่อรักษาพระเทวีไว้ ม้าอัศวราชทูลตอบว่า ข้าแต่สมมติเทพ กันตารยักษ์รักษาดินแดนแถบนี้ พระโพธิสัตว์ถามว่า เหตุไฉนจึงเป็นดินแดนของกันตารยักษ์เล่า ทูลตอบว่า ยักษ์ตนนี้เข้าไปเฝ้าท้าวเวสสุวรรณ

นำน้ำมาปฏิบัติเป็นเวลา ๓ ปี เมื่อครบ ๓ ปี มีความปรารถนาจะกินเนื้อมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในเรือจึงทูลขอ ท้าวเวสสุวรรณเมื่อไม่สามารถจะห้ามปรามยักษ์ตนนั้นได้จึงตรัสว่า ถ้าเจ้าปรารถนาจะกินเนื้อมนุษย์ให้ได้ เจ้าจงรักษาดินแดนแห่งนี้ จงสร้างศาลาขึ้นหลังหนึ่ง ตั้งเครื่องบริโภคและเครื่องใช้ไว้ให้พร้อมสำหรับมนุษย์ทุกคน ถ้ามนุษย์นั้นเข้ามาสู่ศาลา เจ้าจงไปหาเวลาราตรีถาม ๓ ครั้งว่า ใครอยู่ในศาลานี้ หากเขาตอบทั้ง ๓ ครั้งว่า ข้าพเจ้าเอง เจ้าจงอย่ากินเขา ถ้าผู้ใดไม่ตอบทั้ง ๓ ครั้ง เจ้าจงกินเขาเถิด ยักษ์ตนนั้นทูลรับแล้วถวายบังคม แล้วมาสร้างศาลารักษาดินแดนแห่งนั้น ยักษ์ตนนี้มียักษินีน้องสาวชื่ออัญจนวดี นางยักษิณีนั้นสร้างปราสาทไว้ใกล้มหาสมุทร พาหญิง ๑๖ นางไปเป็นบาทปริจาริกาของพระราชาในชมพูทวีปให้น้องสาวชื่อกเรณุวดีเป็นบาทปริจาริกาแทบบาทมูล แม้นางยักษิณีนี่เองก็อยู่ที่ปราสาทใกล้ๆ นั้น เพราะฉะนั้น ม้ามณิกักขะจึงห้ามพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ถามว่า ศาลานี้เป็นของใคร เมื่อม้ามณิกักขะบอกว่า ศาลานี้เป็นของกันตารยักษ์พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ถ้าเราจักไปเรื่อยๆ พระเทวีจิรปภาก็จะสิ้นพระชนม์เพราะฉะนั้น เจ้าจงกลับเถิด

ม้ามณิกักขะรับพระบัญชาเหาะลงจากอากาศให้พระโพธิสัตว์ลงดื่มน้ำประคบประหงมพระเทวีด้วยน้ำอุ่น เสด็จเข้าไปยังศาลาให้พระเทวีเสวยพระกระยาหาร พระโพธิสัตว์ตรัสกับมณิกักขะว่า เจ้านอนเถิดเราจักอารักขาเอง มณิกักขะทูลว่า พระองค์อย่าอารักขาเลยพระเจ้าข้า หม่อมฉันจักอารักขาเอง พระโพธิสัตว์ตรัสว่า ดูกรเจ้ามณิกักขะ เจ้าลำบากมามากแล้วเพราะฉะนั้น เจ้านอนเถิด เราจักอารักขาเอง ม้ามณิกักขะ ทูลว่า พระองค์บรรทมเถิดพระเจ้าข้า พระโพธิสัตว์รับคำแล้วก็บรรทม ขณะนั้น เวลาปฐมยาม ยักษ์มาเคาะประตูถามว่าใครอยู่ในศาลานี้ ฝ่ายม้ามณิกักขะตอบไปว่า เราเอง ยักษ์ได้ฟังคำนั้นแล้วก็ไป และกลับมาถามอีกว่า ใครอยู่ในศาลานี้ มณิกักขะก็ตอบว่า เราเอง ยักษ์ได้คำตอบแล้วก็ไป เหตุการณ์ดำเนินไปอย่างนี้โดยลำดับ เมื่อถึงเวลามัชฌิมยาม พระโพธิสัตว์ก็เสด็จลุกขึ้นมาตรัสกับม้ามณิกักขะว่า เจ้านอนเถิด มณิกักขะ บัดนี้ เราจักอารักขาเอง มณิกักขะรับคำแล้วก็นอนหลับไป ขณะนั้น ยักษ์มาเคาะประตูถามว่า ใครอยู่ในศาลานี้ พระราชาตรัสว่า เราเอง ยักษ์มาถามอีกว่าใครอยู่ในศาลานี้ พระราชาตรัสว่า เราเอง ยักษ์ได้คำตอบแล้วก็ไป ลำดับนั้น พระเทวีเสด็จลุกขึ้นในเวลาใกล้รุ่ง ทูลอ้อนวอนให้พระราชาบรรทม ฝ่ายพระราชาก็

บรรทมหลับ พระราชาผู้อันความทุกข์ครอบงำแล้วตรัสว่า ดีละ พระเทวี ครั้งนั้น ยักษ์มาเคาะประตูถามว่า ใครอยู่ในศาลานี้ พระเทวีตรัสว่า เราเอง ยักษ์ได้คำตอบแล้วก็ไป ครั้งที่สองพระเทวีก็บรรทมหลับไปครู่หนึ่งยักษ์มาเคาะประตูถามว่า ใครอยู่ในศาลานี้ พระเทวีตื่นขึ้นฉับพลัน ลุกขึ้นตอบด้วยเสียงอ่อน ๆ ว่า เราเอง แล้วยักษ์ก็ไป แต่ในครั้งที่สามพระเทวีม่อยหลับไป ยักษ์มาเคาะประตูถามว่า ใครอยู่ในศาลานี้ พระเทวีบรรทมหลับสนิท จึงมิได้ให้คำตอบ ยักษ์ทราบว่าพระเทวีบรรทมหลับ จึงเปิดประตูทำเสียงแล้วถามว่า ใครอยู่ในศาลานี้ ม้ามณิกักขะนอนหลับอยู่ใกล้ประตู ตื่นขึ้นมาถามว่า นั่นใคร ยักษ์ตอบว่า เราคือกันตารยักษ์ ครั้งนั้น พระราชาและพระเทวีตื่นบรรทมขึ้นมาก็สะดุ้งตกพระทัยกลัวแทบจะสิ้นสมประดี ม้ามณิกักขะทูลว่า ข้าแต่ท่านผู้นิรทุกข์ ขอพระองค์อย่าเสด็จออกไปเลย หม่อมฉันจักสู้รบกับมหายักษ์เอง ยักษ์ได้ฟังคำนั้นก็กล่าวว่า ท่านจะรบกับใคร มณิกักขะตอบว่า เราจะรบกับท่าน ยักษ์จึงกล่าวว่า ถ้าดังนั้น เรามารบกันเร็ว ๆ เถิด ท่านจงรบก่อนเถิด มณิกักขะ ฯ ม้ามณิกักขะได้ฟังคำนั้นก็รับคำ เหาะขึ้นไปในอากาศแสดงให้กลัวโดยประการต่าง ๆ แล้วเข้าถีบหน้ายักษ์ด้วยเท้าหน้า สายเลือดไหลออกจากหน้ายักษ์ ม้ามณิกักขะก็โลดขึ้นในอากาศแล้วเข้าถีบอกอีก สายเลือดไหลออกจากอกยักษ์ แล้วม้ามณิกักขะก็เข้าถีบที่ท้อง ขณะที่ทั้งสองฝ่ายทำการรบกันอยู่นั้น สองกษัตริย์ฟังเสียงการรบอยู่ภายในศาลาจึงพูดกับม้าขึ้นว่า เจ้าจงรักษาบังเหียนไว้ให้ดีนะเจ้ามณิกักขะ ยักษ์ได้ฟังคำนั้นจึงยึดบังเหียนไว้ ฝ่ายม้ามณิกักขะแม้ต่อสู้โดยประการต่าง ๆ ก็ไม่สามารถเอาชนะได้ จึงยืนหมดแรง มหายักษ์จับบังเหียนนั้นไว้มั่นแล้วพาไปให้บริวารบอกว่า จงระวังรักษาม้าอัศวราชนี้ไว้ให้ดี บริวารเหล่านั้นรับคำแล้วจัดการผูกม้าอัศวราชด้วยเครื่องผูกต่าง ๆ พระโพธิสัตว์เมื่อไม่เห็นม้าอัศวราชจึงเรียกหาม้ามณิกักขะ ในกาลนั้น ม้าอัศวราชมิได้ตอบแม้สักคำเดียว ฝ่ายพระโพธิสัตว์ก็ลุกขึ้นไปที่ประตู มองหาม้าอัศวราชก็ไม่เห็น ทั้งพระราชาและพระเทวีก็ไม่สามารถจะอดกลั้นน้ำตาไว้ได้ จึงพูดขึ้นว่า โอหนอ เราทั้งสองฉิบหายแล้วหนอ แล้วออกไปข้างนอก มองทางโน้นทีทางนี้ที เห็นเลือดที่แผ่นดินก็ทรงคิดว่า ม้ามณิกักขะเห็นจะตายแล้ว ทรงมองดูทั้ง ๔ ทิศ ก็ไม่เห็นสิ่งใด จึงทรงกอดกันแล้วทรงกันแสงคร่ำครวญพระโพธิสัตว์ทรงจับพระหัตถ์พระเทวีจิรปภาร้องไห้รำพัน ตรัสสองคาถานี้ว่า

โอ้หนอ เราทั้งสองฉิบหายแล้ว ชีวิตของเราทั้งสองคงหามิได้แล้ว เราขาดมณิกักขะเสีย เห็นจะต้องสิ้นชีวิตเสียแน่แล้ว เราจักพากันไปก็ไม่สามารถจะไปที่อื่นได้ ขาดม้าอัศวราชชื่อมณิกักขะนั้นเสียแล้ว เราทั้งสองเห็นจักต้องตายอยู่ในป่าใหญ่

ลำดับนั้น พระนางจิรปภาได้สดับคำของพระโพธิสัตว์ หมอบลงแทบบาทมูลนวดพระบาทคร่ำครวญ ตรัสเป็นคาถานี้ว่า

เราทั้งสองฉิบหายแล้วแน่แท้ เราทั้งสองสง่างาม มีรูปโฉมผิวพรรณเสมอด้วยท้าวสักกะ แต่บัดนี้กลับมาได้รับความทุกข์ในแผ่นดิน

พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพระเทวี คร่ำครวญอย่างหนักอย่างนี้จึงตรัสเป็นคาถานี้ว่า

น้องอย่าได้คร่ำครวญนักเลย สัตว์โลกทั้งมวลก็ฉิบหายเหมือนกัน ธรรม ๒ อย่างคือ สุข ทุกข์ ย่อมมีอยู่ในโลก

พระโพธิสัตว์ครั้นตรัสเตือนสติพระเทวีอย่างนี้แล้วก็หลั่งน้ำตาตรัสว่าแน่ะน้องนางผู้เจริญ สีเมฆปรากฏในที่นี้มหาสมุทรเห็นจะมีในที่ตรงนั้น เราทั้งสองมาพากันไปที่นั้น ผูกธงให้พวกพ่อค้าเห็น พวกเขาก็จะพาเราทั้งสองไปโดยสวัสดิภาพ พระเทวีนั้นได้ฟังคำนั้น จึงรับคำพระโพธิสัตว์ว่า ได้พระเจ้าข้า เราไปกันเดี๋ยวนี้เถิด ทั้งสองกษัตริย์ก็พากันไป ส่วนพระโพธิสัตว์ทรงขึ้นต้นไม้ผูกธงแล้วลงจากต้นไม้ ประทับนั่งที่โคนต้นไม้ ขณะนั้น พ่อค้า ๕๐๐ คนมาทางเรือถึงสถานที่นั้น เห็นธงในที่นั้นคิดว่าพวกไหนกันหนอที่ผูกธงอยู่ที่นั่น เมื่อมองที่ฝั่งมหาสมุทรก็เห็นพระโพธิสัตว์ จึงทูลถามว่านั่นใคร พระโพธิสัตว์เสด็จลุกขึ้นไปยังที่ของพ่อค้า ตรัสว่า ดูกรพ่อทั้งหลายพวกเราต้องการจะกลับบ้านกลับเมือง พวกท่านจงพาเราทั้งสองเข้าฝั่งสมุทรเถิด พวกพ่อค้ากราบทูลว่า ถ้าท่านปรารถนาที่จะขึ้นฝั่งมหาสมุทร จงขึ้นเรือของเราโดยเร็ว ทั้งสองกษัตริย์ได้เสด็จขึ้นเรือ พอสองกษัตริย์เสด็จขึ้นเรือ เรือก็แล่นออกไปโดยเร็วด้วย

กำลังลมแรง เรือได้แล่นไปอย่างเร็ว วันละประมาณ ๗ โยชน์ ถึงพ่อค้าก็ไม่สามารถจะบังคับเรือไว้ได้ ได้พยายามต่าง ๆ จนสุดความสามารถเรืออับปางลงเพราะกำลังลมสลาตัน พ่อค้าจึงเอาแผ่นกระดานของเรือที่อับปางมัดผูกติดเข้าด้วยกันแล้วว่ายน้ำไป ต่างก็สะดุ้งตกใจกลัว ร้องไห้ พากันกล่าวนมัสการ อ้อนวอนเป็นคาถาว่า

พวกเราขอนมัสการหมู่เทวดาเหล่านี้ คือพระพรหมผู้เป็นใหญ่ พระจันทร์ พระอาทิตย์และเทวดาผู้สิงอยู่ในมหาสมุทร ขอเทวดาทั้งหลายจงเกื้อกูลและเป็นที่พึ่งของพวกเราเถิด

ฝ่ายว่า พระโพธิสัตว์กับพระเทวีเสวยเนยใส น้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้นจนเพียงพอแก่ความต้องการแล้ว เอาผ้าสาฎกชุบน้ำมันชะโลมตัวด้วยน้ำมัน แล้วพันเสากระโดงเรือ เอาผ้าผูกกลางองค์พระเทวีจิรปภา แล้วเอาผ้าอีกผืนหนึ่งผูกแผ่นกระดานเข้าแผ่นหนึ่ง พาขึ้นไปยืนอยู่บนปลายเสากระโดง ขณะที่เรือจมลงพวกมหาชนได้กลายเป็นเหยื่อของปลาและเต่า พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นน้ำในมหาสมุทรสีแดงฉานไปด้วยเลือด แล้วกำหนดทิศทุกทิศและจำทิศได้ว่า พระมารดาอยู่ในเมืองพาราณสีนี้ทางทิศนี้ จึงขึ้นไปที่ปลายเสากระโดง กระโดดลงในมหาสมุทรประมาณ ๘ อุสภะ แล้วลอยอยู่ในคงคา เพราะโทษแห่งกรรมที่คนทั้งสองทำไว้ในปางก่อน จึงทำให้แผ่นกระดานที่ผูกไว้อย่างมั่นคง แตกออกจากกันเป็นสองเสี่ยง พระราชาว่ายไปทางหนึ่ง พระเทวีว่ายไปอีกทางหนึ่ง พระโพธิสัตว์เมื่อไม่เห็นพระเทวีทรงได้แผ่นกระดานแผ่นหนึ่งว่ายน้ำไป สองกษัตริย์ เมื่อว่ายน้ำไปก็ว่ายไปตามกระแสน้ำ ทรงเกิดความหิวกระหายอันเป็นทุกข์อย่างมหันต์ ถามว่า สองกษัตริย์ทำบุพกรรมอันใด ตอบว่า ในอดีตกาล ในหมู่บ้านไม่ไกลเมืองพาราณสีนัก มีผัวเมียคู่หนึ่ง วันหนึ่งสองผัวเมียมาที่ฝั่งแม่น้ำ ในกาลนั้น สามเณรรูปหนึ่งลงเรือน้อยพายเล่นในน้ำ สองผัวเมียเห็นสามเณรมีความประสงค์จะล้อเล่น จึงทำน้ำให้เป็นคลื่น เรือลำน้อยพลิกคว่ำลงเพราะคลื่นน้ำ สามเณรจมน้ำ ได้รับความทุกข์อย่างมาก ทั้งสองผัวเมียเห็นเหตุนั้นแล้วก็ช่วยให้สามเณรขึ้นฝั่ง สามเณรยังไม่ตาย และแม้สองผัวเมียก็ไม่ตายรอดชีวิตอยู่ทั้งสามคน ด้วยกรรมเท่านี้ สองผัวเมียจึงเสวยทุกข์ตลอด ๕๐๐ ชาติ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสประพันธ์คาถาว่า

บุคคลไม่ควรดูหมิ่นบาปว่ามีประมาณน้อยผลกรรมจักไม่มาถึงเรา วิบากกรรมแม้นิดหน่อย เมื่อเวลาให้ผล อาจนำทุกข์มาให้เป็นอันมาก เหมือนข้าวกล้าที่บุคคลหว่านลงในที่นา ย่อมงอกงามเป็นผลขึ้นฉะนั้น

ฝ่ายพระเทวีว่ายน้ำไปถึงฝั่งแม่น้ำขึ้นฝั่งแล้วก็ระลึกถึงพระโพธิสัตว์ เมื่อ อดกลั้นน้ำตาไว้ไม่ได้จึงทรงกันแสง คร่ำครวญ ตรัสคาถานี้ว่า

ทำไฉน เราจึงจะได้พบเห็นพระภัสดาผู้เป็นที่พึ่ง เราปราศจากพระภัสดานั้น จะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร เรามิได้เห็นภัสดาในที่นี้เห็นจะต้องจบชีวิตเสียเป็นแน่แท้ บัดนี้ ใครเล่าจะเอื้ออาทรเราทุกอย่างซึ่งไร้ที่พึ่ง ทั้งกลางคืนและกลางวันเล่า ข้าแต่สมมติเทพ บัดนี้ ใครเล่าจะเป็นผู้นำทาง เราไม่มีที่พึ่งในป่าเลย เมื่อเราว่ายในน้ำ พระอินทร์จอมเทวดามาช่วยเราไว้มิเช่นนั้นเราก็คงจะจบชีวิต เราจะไม่จบชีวิตในที่นี้หรอก ปลาและเต่ากินภัสดาของเราเป็นภักษาแล้วหรือ ท่านคงตายไปแล้วแน่นอน

พระเทวีนั้นเมื่อรำพันร้องไห้อยู่อย่างนี้ ก็ถอดพระธำมรงค์ออกขอดชายภูษาให้มั่น มิได้ทรงทราบทิศทาง ทอดพระเนตรเห็นหนทางหนึ่ง จึงทรงดำเนินไปทางนั้น วันหนึ่งล่วงไปได้ทรงดำเนินถึงเมืองอินทปัตนคร พระเทวีทอดพระเนตรเห็นนครนั้น จึงปลอมเพศเข้าไปในเมือง ในเมืองนั้นมีเศรษฐีคนหนึ่ง ไร้ทรัพย์ถือกระเบื้องเที่ยวขอทานเลี้ยงชีวิต พระเทวีไปบ้านของเศรษฐี พูดขึ้นว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นเจ้า ขอท่านได้มีความกรุณาให้ข้าพเจ้าได้อาศัยอยู่ในเรือนนี้ด้วย เศรษฐีตอบว่า แน่ะแม่เจ้าเราเป็นคนจน ท่านจะพักอยู่ในเรือนนี้ได้อย่างไร พระเทวีตอบว่า ข้าแต่ท่านผู้เป็นเจ้า ข้าพเจ้ารู้ว่าท่านเป็นคนเข็ญใจ ถ้าท่านมีความกรุณาอยู่บ้าง ข้าพเจ้าก็พอจะได้โอกาส เศรษฐีรับคำยอมให้พัก พระเทวีได้โอกาสก็อาศัยอยู่ในเรือนเศรษฐี วันรุ่งขึ้น จึงเอาแหวนวงหนึ่งไปให้ผู้เฒ่าพลางพูดว่า ดูกรพ่อ ท่านจงขายแหวนวงนี้นำทรัพย์มาเลี้ยงชีพเถิด ผู้เฒ่านั้นรับแหวนไปแล้วกล่าวว่า แน่ะแม่แหวนวงนี้มีค่ามาก ฯ พระเทวีนั้นตรัสว่า

แหวนวงนี้มีค่าควรเมือง ฯ พ่อ เราขอรับเงินและทองเต็ม ๔ เล่มเกวียน ฯ เศรษฐีรับคำแล้วถือแหวนไปหาคนมั่งคั่งขายแหวนแล้วเอาเงินและทองมาเต็ม ๔ เล่มเกวียนมาถวายพระเทวีนั้น ทีนั้น พระเทวีให้เศรษฐีเฒ่า ๑ เล่มเกวียน ส่วนพระนางเองเอา ๓ เล่มเกวียน ใช้ทอง ๕ แสน ซื้อทาสและทาสี ให้นำไม้มาสร้างปราสาท รับสั่งให้เรียกนายช่างมาตรัสว่า พ่อ ท่านจงสร้างศาลาขึ้นหลังหนึ่งให้มีรูปงดงามวิจิตรถูกใจอย่างยิ่ง ให้เขียนรูปต่าง ๆ วิจิตรงดงามไว้ที่ศาลานั้น เริ่มแต่พระราชาทรงม้ามาสู่ปราสาทเขียนรูปเต่าไว้ที่หลังของนางปริจาริกาค่อม ออกจากเมืองต่อสู้กับกันตารยักษ์ ลงเรือแล่นไปในมหาสมุทร เรือแตกแล้วปีนขึ้นเสากระโดง กระโดดลงในมหาสมุทร ฉีกผ้าผูกกันไว้ให้มั่นกับแผ่นกระดาน จนกระทั่งแผ่นกระดานแตกออกเป็นสองส่วน สองกษัตริย์พลัดพรากจากกันไป พระเทวีครั้นให้ช่างเขียนภาพอันวิจิตรต่าง ๆ แล้ว รับสั่งให้เตรียมภัตตาหารสำหรับสมณะและพราหมณ์เป็นประจำ ให้สัญญาณแก่หญิงรับใช้ของพระนางว่า สมณพราหมณ์เหล่าใดเข้ามาสู่ศาลานี้ จงให้ฉันภัตตาหาร ให้ดูรูปอันวิจิตรงดงาม แล้วเล่าถึงสาเหตุแห่งการสร้างศาลา พวกเจ้าจงสังเกตคำพูดและกิริยาของสมณพราหมณ์เหล่านั้น แล้วมาบอกต่อเรา พระเทวีตั้งชื่อศาลานั้นว่าอุมมาทยันตี พวกปริพาชกถือเอาศาลานั้นเปรียบเสมือนที่อยู่อาศัยของตน ในครั้งนั้นศาลาปรากฏชื่อว่าอุมมาทยันตี แล้วพระเทวีก็สั่งคำสั่งนี้ไปกำชับพวกทาสีของตนอีกพราหมณ์คนใดคนหนึ่งเข้ามาศาลานี้ ฉันภัตตาหารแล้ว ชมภาพอันวิจิตร เบื้องแรกจะหัวเราะครั้นเมื่อได้ดูไป จะมีน้ำตาคลอเบ้า ร้องไห้คร่ำครวญ พวกเธอจงสังเกตพราหมณ์เหล่านั้นอย่างนี้แล้วจงมาบอกเรา แล้วตระเตรียมทานไว้เป็นประจำ เมื่อพระโพธิสัตว์ว่ายอยู่ในมหาสมุทรจนมาถึงท่าน้ำอัญจนวดีโดยลำดับ ทรงขึ้นฝั่งได้ระลึกถึงพระเทวีจิรปภา พระเนตรนองด้วยน้ำตา แล้วเข้าไปซ่อนพระองค์อยู่ในดงกล้วย ขณะนั้นนางยักษิณีนามว่า อัญจนวดี อาศัยอยู่ในที่ไม่ไกลท่าน้ำเรียกหานางปริจาริกานามว่ากเรณุวดีมาสั่งว่า ดูกรนางกเรณุวดี เจ้าจงไปท่าน้ำ นำน้ำอาบมาให้เรา นางกเรณุวดีรับคำสั่งแล้วเรียกหานางราชธิดา ๑๖ นางมาให้เดินไปข้างหน้า ส่วนตนเองค่อยเดินตามไปข้างหลังถึงท่าน้ำ ฝ่ายว่าพระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นนางกเรณุวดีก็จำนางได้ ลำดับนั้น พระราชธิดาทั้งหมดอาบน้ำแล้วเอาน้ำเดินไปข้างหน้า ส่วนนางเองค่อยเดินตามไปข้างหลัง พระโพธิสัตว์เสด็จออกจากป่ากล้วย เดินตามนางกเรณุวดีไปข้างหลังตรัสเรียกว่า ดูกรนางกเรณุวดี เจ้าหยุดก่อนเถิด นางกเรณุวดี

ได้ฟังคำนั้นแล้วมองหาข้างโน้นข้างนี้ จึงกล่าวว่า ท่านเป็นใครกัน แล้วเดินไปหาพระราชาทูลถามว่า ท่านชื่ออะไร พระโพธิสัตว์ตรัสว่า เจ้าก็รู้ว่าเราชื่ออะไร นางกเรณุวดีทูลว่า หม่อมฉันไม่ทราบเพคะ พระราชาทรงเล่าเรื่องทั้งปวงให้ฟัง โดยนัยเป็นต้นว่า เราชื่อว่าสัตตธนุเป็นพี่ชายของเจ้า นางกเรณุวดีได้ฟังคำนั้นแล้วเข้าไปสวมกอดพระมหาสัตว์ร้องไห้คร่ำครวญล้มสลบลงที่พื้นดิน คร่ำครวญอยู่แทบบาทมูล ครั้นได้สติแล้วลุกขึ้นนั่ง ทำปฏิสันถารต่อพระโพธิสัตว์ กล่าวเป็นคาถานี้ว่า

สบายดีหรือเพคะ สุขภาพอนามัยเป็นอย่างไรบ้าง
พระชนกและชนนีของพระองค์ มีโรคภัยไข้เจ็บบ้างหรือเปล่า
หมู่บ้านยังเข้มแข็งดีเหมือนเดิมไหมเพคะ

พระโพธิสัตว์ตรัสว่า

ดูกรแม่นาง สุขสบายดี สุขภาพอนามัยสมบูรณ์
พระชนกและชนนีของเราปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ หมู่บ้านยังเข้มแข็งดีเหมือนเดิม

พระเทวีนั้นตรัสอีกว่า

ข้าแต่พ่อ ชนนีของพระองค์มีจักขุทุพลภาพ ท่านหายเป็นปกติดีแล้วหรือ ท่านยังต้องใช้พาหนะนำไปอีกหรือไม่

พระมหาสัตว์ตรัสว่า

พระชนนีของเรายังคงจักขุทุพลภาพเหมือนเดิม เราไม่มีการเจ็บป่วย พระชนนีของเรายังคงต้องใช้พาหนะ

พระเทวีทูลถามเป็นคาถาว่า

ข้าแต่มหาราช กำลังพลของพระองค์เป็นอย่างไร มณฑลแว่นแคว้นของพระองค์เป็นอย่างไร พระองค์ไม่มีม้า ไม่มีรถเดินทางไกล หลีกไปพร้อมด้วยมิตร มาถึงที่นี้โดยลำดับได้อย่างไร

ทีนั้น พระมหาสัตว์เมื่อจะตรัสบอกสาเหตุที่ตนมาจึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

เมื่อเวลาที่พระชนกสวรรคต หมู่ชนพากันมาพร้อมกัน ประสงค์จะยกเมืองพาราณสีให้และทำราชาภิเษกเรานางสนม กำนัลใน เหล่ากุมารและกุมาริกาแพศย์ พราหมณ์ นายควาญ-ช้าง พลรถ พลเดินเท้า ชาวเมืองพาราณสี ชาวนิคม มา พร้อมกันทำงานมงคลบรมราชาภิเษก แล้วเราก็ทรงม้าในกาลนั้น ม้าอัศวราชพาเราเหาะมาทางอากาศ จนมาถึงเมือง ๆ หนึ่ง แล้วเราก็ได้แสดงศิลปะในเมืองนั้น พระราชาทรงยกราชธิดาให้ เราพาพระเทวีทรงม้าเหาะมาทางอากาศถึงบรรณศาลา เมื่อเราและพระเทวีบรรทมหลับ กันตารยักษ์ก็เข้ามาหา ม้ามณิกักขะเข้าทำการสู้รบเป็นสามารถแต่แพ้ต่อกันตารยักษ์ ส่วนยักษ์พาม้าเราไปที่ไหนเราไม่รู้ เราพาพระ-เทวีขึ้นเรือมาทางมหาสมุทร พวกพ่อค้ารับเราทั้งสองมาในเรือ เรือได้แตกเพราะแรงลมสลาตัน เราไม่ทราบว่า พระเทวีไปทางทิศใด เราทั้งสองแยกจากกัน คงเป็นเพราะกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน เพราะฉะนั้นเราจึงพลัดพรากจากพระเทวี พระเทวีเสด็จมาได้ แต่เราต้องท่องเที่ยวไป

พระโพธิสัตว์ ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วทรงดำริว่า ถ้าเราไม่ผูกพันนางกเรณุวดีไว้ด้วยกิเลส นางก็จักบอกเรื่องราวแก่คนอื่น แต่ถ้าเราผูกพันเอาไว้ นางก็จักไม่บอก เพราะฉะนั้นเราจักผูกพันนางให้มั่นไว้ด้วยกิเลส นางกเรณุวดีได้ทำกิริยาอาการอันน่ารัก เช่น ซิกซี้ จ้องมอง ส่ายสะเอว ส่ายของลับ เปิดอก ปิดอก อวดนม อวดรักแร้ อวดสะดือ กระหยิบตา ยักคิ้ว เม้มปาก แลบลิ้น ปล่อยผ้า ผกผ้า โพกศีรษะ ผกผ้าโพกศีรษะ บุ้ยปาก น้อมกาย กรีดกราย เอียงอาย เอาเล็บเกาะเล็บ เอาเท้าเหยียบเท้าเขียนพื้นดิน พูดเสียงสูง พูดเสียงต่ำ ทำนิมิตด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ร้องไห้เยื้องกราย สวมเครื่องประดับ ครั้นทำอย่างนี้แล้ว เมื่อพระโพธิสัตว์ทำเป็นรักยิ่งนัก จึงกราบทูลว่า ข้าแต่นาย ขอท่านจงพักอยู่ที่นี่เถิด อย่าได้แสดงตนให้คนอื่นรู้เลย

พระโพธิสัตว์รับคำเสนอ นางกเรณุวดีนำน้ำหลีกไปพร้อมด้วยราชธิดา ๑๖ คนนั้น พอก้าวขึ้นเข้าไปสู่ปราสาทเท่านั้น กลิ่นอายมนุษย์ก็ฟุ้งตลบทั่วปราสาท ทีนั้น นางอัญจนวดียักษิณีได้พูดขึ้นว่า มีกลิ่นมนุษย์ในปราสาทนี้ แม้ว่านางยักษิณีจะถามอย่างนี้ถึง ๒-๓ ครั้ง ราชธิดาทั้ง ๑๖ คน ก็ยังยืนยันว่า แม่เจ้า ไม่มีกลิ่นมนุษย์หรอกเพคะ พอนางกเรณุวดีนำน้ำมาในวันรุ่งขึ้น ราชธิดาทั้ง ๑๖ คน ก็พร้อมใจกันพูดกับนางกเรณุวดีว่า ดูกรนางกเรณุวดี มีบุรุษอยู่ในที่อยู่ของท่านหรือ ถ้านางไม่บอกเหตุนั้น พวกเราทั้งหมดจักรู้กรรมของเจ้า แม้นางยักษิณีก็จักรู้กรรมของเจ้าเช่นกัน ฝ่ายนางกเรณุวดีนั้น ได้ฟังก็สะดุ้งกลัวตกใจจึงบอกเหตุนั้นว่า ข้าแต่แม่ทั้งหลาย พี่ชายของเราอยู่ในปราสาทนี้ พวกราชธิดาถามว่าพี่ชายของเจ้ามีนามว่าอะไร นางกเรณุวดีบอกว่าพี่ชายของเราชื่อว่าสัตตธนุ พวกราชธิดาถามว่า พี่ชายของเจ้านั้นมีรูปสมบัติเป็นอย่างไร ฯ ข้าแต่แม่ทั้งหลาย พี่ชายของเรานั้นมีความงดงามด้วยรูปแห่งมนุษย์งดงามเช่นเดียวกันกับเทวราชา ปากตั้งแสนก็ไม่สามารถพรรณนารูปสมบัติพี่ชายของเราได้ เราไม่สามารถจะพรรณนาความงามแห่งรูปให้ยิ่งด้วยลิ้นอันเดียวนี้ดอก ฯ เป็นความจริงหรือแม่ ฯ เป็นความจริงเช่นนั้น พวกราชธิดาทั้งหมดนั้นพร้อมใจกันกลับไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์แล้วพากันยืนอยู่ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้ทำสมัครสังวาสกับราชธิดาเหล่านั้น ราชธิดาทั้งหมดก็รักใคร่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ก็เล่นหยอกล้อยียวนกับราชธิดาเหล่านั้น พวกราชธิดาขนน้ำเหล่านั้นพอเข้ามาปราสาท กลิ่นมนุษย์ก็ฟุ้งกระจายไปทั่วปราสาท นางอัญจนวดียักษิณีได้กลิ่นมนุษย์ จึงพูดอย่างนี้ว่า เวลาที่พวกเจ้ามาถึง กลิ่นมนุษย์ก็ฟุ้งตลบอบอวน ครั้นพูดอย่างนี้แล้วจึงว่า ถ้าพวกเจ้าไม่บอกเรา พวกเจ้าก็จะไม่มีชีวิตอยู่อีกต่อไป พวกราชธิดาทั้งหมดนั้นขออภัยโทษ เมื่อจะชี้แจงจึงพากันกล่าวว่า ข้าแต่แม่เจ้า สัตตธนุราชกุมารราชโอรสของพระราชาแห่งกรุงพาราณสีพี่ชายนางกเรณุวดี มาอยู่ในปราสาทนี้ นางอัญจนวดียักษิณีนั้นได้ฟังว่าสัตตธนุเท่านั้น ก็เกิดปีติโสมนัส ดำริว่า หากพระราชานั้นจักเป็นบัณฑิตไซร้ เขาจักรู้สัญญาอันนี้ แล้วฉวยเอากระดาษมาวาดรูปของพระราชาและของตนกอดกัน แล้ววางไว้ในมือของนางกเรณุวดี พูดอย่างนี้ว่า ถ้าพี่ชายของท่านจักรู้สัญญานี้ จงมาที่นี่โดยเร็วทีเดียว ถ้าเขาไม่รู้สัญญานั้นไซร้ เขาจักต้องเป็นภักษาของเรา แล้วก็ส่งนางกเรณุวดีไป ฝ่ายนางกเรณุวดีได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็รำพันว่า พี่ชายของเราไม่รู้คงจักตายแน่นอน รับเอาแผ่นกระดาษแล้ว ร้องไห้พลางเดินไปหาพระโพธิสัตว์

ถวายบังคมพระโพธิสัตว์แล้ว ส่งแผ่นกระดาษให้พระโพธิสัตว์ดูแล้วพูดว่า ถ้าท่านรู้ชีวิตของท่านก็จะมีอยู่ต่อไป ถ้าท่านไม่ทราบไซร้ ชีวิตของท่านก็จะหามิได้ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้เห็นแผ่นกระดาษแล้ว คิดพลางก็กำหนดไว้ว่า นางยักษิณีชุ่มชื่นเพราะราคะถึงเรา แล้วกล่าวว่า ดูกรนางกเรณุวดี เรารู้สัญญาอันนั้น นางกเรณุวดีได้ฟังคำนั้นก็ยินดี ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงวาดรูปของตนกอดนางอัญจนวดีแล้วให้นางกเรณุวดีไป นางกเรณุวดีนั้นรับภาพวาดนั้นแล้วไปให้แก่นางยักษิณี นางยักษิณีได้เห็นภาพนั้นแล้ว สรีระก็ซาบซ่านด้วยปีติคิดว่า รูปนี้สมควรแล้วแท้ทีเดียว รีบเข้าไปประสาท ถือเราพัตราภรณ์และดอกไม้ของหอมและเครื่องลูบไล้มาให้นางกเรณุวดีแล้วส่งไป นางกเรณุวดีนั้นไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์ ทูลอย่างนี้ว่า นางอัญจนวดียักษิณีให้พัตราภรณ์แด่พระองค์ พระโพธิสัตว์ทอดพระเนตรเห็นพัตราภรณ์นั้นก็ยินดีจึงสรงสนานประดับประดาแล้ว บรรลือดุจพญาชาติราชสีห์ มีนารีห้อมล้อมดุจท้าวสักกะ เสด็จเข้าไปปราสาท ประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฝ่ายนางอัญจนวดียักษิณี เห็นพระโพธิสัตว์ก็ยินดีอย่างยิ่ง กล่าวขึ้นว่า เข้ามา เถิดท่านมหาบุรุษ พระโพธิสัตว์ได้ดึงมือนางยักษิณีแล้วขึ้นบรรทมกับนางบนเตียง ตั้งแต่นั้นมา นางยักษิณีก็รักพระโพธิสัตว์อย่างยิ่งนอนร่วมกันเป็นนิตย์ตลอดมา

เมื่อเวลาผ่านไปอย่างนี้ วันหนึ่ง พระโพธิสัตว์พูดกับนางกเรณุวดีว่า ดูกรนางกเรณุวดี ในที่นี้มีม้าของเราหรือไม่ นางกเรณุวดีตอบว่า ข้าแต่สมมติเทพ มีม้าของพระองค์ชื่อว่า มณิกักขะ พระโพธิสัตว์ถามว่า เราทำอย่างไรจึงจะได้ม้านั้น ฯ ข้าแต่นายพระองค์จักได้ม้านั้นจากอัญจนวดียักษิณีโดยวิธีที่พระองค์เองเดินจงกรม ระลึกถึงม้านั้นทั้งกลางวันกลางคืนแล้วจักได้ม้านั้น ฯ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นก็รับว่าดีละแม่ฯ เวลาใกล้รุ่งวันหนึ่งทรงรำลึกถึงพระมารดาลุกขึ้นนั่งร้องไห้ นางอัญจนาวดียักษิณีตื่นขึ้นมาถามว่า ข้าแต่สมมติเทพ ทำไม พระองค์จึงทรงกันแสง หม่อมฉันก็มิได้ทำสิ่งเลวร้ายในพระองค์ พระองค์ทรงกันแสงทำไม เพคะ ฯ พระโพธิสัตว์แม้นางอัญจนวดียักษิณีทูลถามอยู่ถึง ๒-๓ ครั้ง จึงตรัสว่า ดูกรนางผู้เจริญ เมื่อเราอยู่ในเมืองพาราณสีเคยเล่นกีฬาช้างและกีฬาม้าเป็นต้น แต่เมื่อเรามาอยู่ที่นี่ เราไม่ได้เห็นอะไร เพราะเราไม่ได้เล่นกีฬาช้างและม้า เป็นต้น เพราะฉะนั้น ท่านจงไปหาพี่ชายที่รักที่ชอบใจของท่านแล้วขอม้ามาเถิด ถ้าท่านไม่ขอม้านั้นมาชีวิตของเราคงจบสิ้น นางอัญจนวดีกลัวเขา

ตายจึงกล่าวว่า ข้าแต่นายท่านอย่าคิดวิตกไปเลย พอวันรุ่งขึ้นนางเรียกนางกเรณุวดีมาบอกว่า ดูกรแม่ เจ้าจงไปหาพี่ชายของเราขอม้าเถิด นางกเรณุวดีรับว่า ดีละเพคะ ดังนี้นางกเรณุวดีออกจากที่พักไปไหว้กันตารยักษ์ บอกเนื้อความนั้นว่า ข้าแต่นายท่านน้องสาวของท่านมีความปรารถนาจะเล่นม้า จึงส่งดิฉันมา กันตารยักษ์ได้ฟังคำนั้น ก็กล่าวว่า ดูกรกเรณุวดี น้องสาวเราอย่าได้ทำอย่างนี้เลย เจ้าม้านั้นดุร้าย ถ้าเจ้าพามันไปชีวิตของเจ้าก็จะหามิได้ เพราะฉะนั้นเจ้าพึงไปบอกน้องของเราเถิด ฯ นางกเรณุวดีได้ฟังคำนั้น กลัวตายไปบอกนางอัญจนวดีว่า แน่ะแม่เจ้า ม้านั้นหยาบช้า ดุร้ายอย่างยิ่ง ฯ นางอัญจนวดีได้ฟังคำนั้นก็กราบทูลพระโพธิสัตว์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เรียกนางกเรณุวดีมาตรัสว่า ดูกรกเรณุวดี เจ้าอย่ากลัวม้านั้นเลย ม้านั้นเอาไว้เป็นภาระของเรา อย่าได้เป็นภาระของท่านเลย ม้านั้นฟังคำพูดของเราโดยส่วนเดียวเท่านั้น จะไม่ฟังคำของคนอื่น กันตารยักษ์ราชานายของท่านจับม้านั้น ผูกไว้นานแล้วมันได้รับการฝึกมามากมาย เพราะฉะนั้น เจ้าอย่าได้กลัวเลย จงขอมันมาโดยเร็วเถิด ฯ มณิกักขะได้ฟังคำนั้นก็คิดว่า นายของเราเป็นพระราชาพระนามว่าสัตตธนุ บัดนี้พระองค์จักมาพาเราไป เราจักพานายของเรากลับพระราชวัง ให้อยู่เป็นสุขเกษมสำราญ นางกเรณุวดีรับคำของพระโพธิสัตว์ ไปยังสำนักของกันตารยักษ์ไหว้แล้ว กล่าวว่า ข้าแต่นายท่าน ท่านจงให้ม้าแก่เราเถิด ฝ่ายยักษ์ได้ฟังคำนั้นก็กล่าวว่า ดูกรกเรณุวดี ถ้าเจ้าสามารถจะปราบม้านั้นได้ ก็จงจับมันเอาไปตามปรารถนาเถิด ฯ นางกเรณุวดีได้ฟังก็กล่าวว่า เราจักจับม้านั้นเอง แล้วไปบอกม้านั้นว่า ดูกรมณิกักขะ พระเจ้าสัตตธนุนายท่านส่งเรามาพาท่านไป อนึ่ง บัดนี้ นายท่านรำลึกถึงท่านอยู่ทีเดียวอยู่ที่ปราสาทนางยักษิณีน้องสาวของกันตารยักษ์ เพราะฉะนั้น เจ้าจงไปยังราชสำนักของนายเจ้ากับเราเถิด เราจักพาเจ้าไป จงลุกขึ้นเร็วเถิด ฯ ฝ่ายม้านั้นได้ฟังคำนั้นก็หลั่งน้ำตา ยืนอยู่ข้างหน้านางกเรณุวดีน้อมหัวลงทำเหมือนกับนั่งร้องไห้ นางกเรณุวดีครั้นได้เห็นเหตุการณ์นั้นอย่างนี้ก็รีบพาม้านั้นไปหน้าปราสาท ไหว้กันตารยักษ์แล้วนั่งลง ลำดับนั้น กันตารยักษ์เห็นเหตุการณ์นั้น จึงได้พูดขึ้นว่า ทำไมถึงเป็นอย่างนี้ นางกเรณุวดีตอบว่า ข้าแต่นายท่าน ด้วยอานุภาพน้องสาวของท่าน ข้าพเจ้าจึงจับม้านั้นได้ น้องสาวของท่านเห็นจะรู้มนต์ปราบม้าโดยแน่แท้ ข้าพเจ้าไม่สามารถจะจับม้านั้นได้ด้วยอานุภาพของท่าน ฯ นางกเรณุวดีครั้นพูดอย่างนี้แล้วก็นำม้านั้นไปให้แก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทรง

เห็นม้านั้นแล้ว พระเนตรก็นองด้วยอัสสุชล ฝ่ายม้าอัสดรได้เห็นพระโพธิสัตว์ ตาก็เต็มด้วยน้ำตาเช่นกัน ได้ถามพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่สมมติเทพ ขาดหม่อมฉันแล้วพระองค์ได้รับอันตรายใดๆ หรือเปล่า ฯ พระโพธิสัตว์ตรัสว่า ดูกรเจ้ามณิกักขะ เราได้พลัดพรากจากพระเทวีจึงมีความทุกข์อย่างหนัก เจ้าไม่รู้เรื่องนั้นดอกหรือ ฯ ม้าอัสดรจึงพูดว่า ข้าแต่มหาราช พระองค์อย่าได้อยู่ที่นี่นานเลย ฯ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้วก็ตอบว่า ดีละ เจ้ามณิกักขะ เราจะอยู่ที่นี่เพียงวันเดียวแล้วก็จักพากันไป ฯ ฝ่ายม้าอัสดรรับว่า ดีละ แล้วพากันอยู่ที่นั่น ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์กล่าวกะนางอัญจนวดียักษิณีว่า ดูกรนางผู้เจริญ พวกเราพากันไปยังสวนเล่นกีฬากันเถอะ ทำไมม้าอัสดรนี้จึงหยาบคายดุร้าย เราได้มันมาแล้ว และมันก็ปรารถนาจะดื่มน้ำมหาพิชัย พวกเราให้ม้ามันดื่มน้ำมหาพิชัยนั้นแล้วเล่นกีฬาในสวนกันเถิด ฯ นางอัญจนวดียักษิณีได้ฟังคำนั้นก็เชื่อให้คนใช้นำสุราไปยังสวนมากมาย แล้วชวนกันดื่มสุรา หญิงปริจาริกาทั้งหมดนั้นมีนางอัญจนวดียักษิณีเป็นประมุข พากันดื่มสุราจนเมามาย ออกจากสวนในเวลาเย็นเข้าไปยังปราสาท พากันหลับสนิท ฯ ลำดับนั้น พระมหาสัตว์รับสั่งหานางกเรณุวดีมาตรัสว่า ดูกรนางกเรณุวดี บัดนี้แหละ พวกเราจักพากันออกจากเมืองของท่าน กลับไปยังเมืองของเรา ขอพวกท่านอย่าได้คิดเศร้าโศกไปเลย ไม่นานหรอกเราจักกลับมาหาท่าน ขอท่านจงอยู่สงบสุขที่นี่เถิด ฯ ฝ่ายนางกเรณุวดีก็รับคำว่า ดีแล้วมหาราช ฯ พระโพธิสัตว์เสด็จลุกขึ้น ไปที่ประตูเมือง ทีนั้นนางอัญจนวดียักษิณี ตื่นขึ้นก็รีบลุกเรียกหาพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่สามี ขอท่านจงหยุดก่อนเถิด จงหยุดก่อนเถิด ฯ พระมหาสัตว์กลับไปบรรทม เมื่อนางอัญจนวดีถามว่า ข้าแต่สามี ท่านจะไปไหน จึงตรัสว่า แม่หญิงเหล่านั้นนอนกำหนดนับราตรี ถึงเราก็กำหนดนับราตรีแล้วจึงลุกขึ้นเพื่อจะนอน นางอัญจนาวดียักษิณีเชื่อแล้วก็หลับไป แม้ในครั้งที่สอง ครั้งที่สามก็เป็นอย่างนี้ แต่ในวาระที่สี่ การกำหนดราตรีเป็นครั้งสุดท้าย ถือเป็นเวลาใกล้รุ่ง นางอัญจนวดีเชื่อคำของพระโพธิสัตว์ยิ่งนัก ก็หลับสนิทไปทีเดียว ฝ่ายพระโพธิสัตว์คิดว่า ถ้านางอัญจนวดีรู้การไปของเรา เราก็ไม่สามารถจะไปได้ เพราะฉะนั้น เราจักขี่ม้ามณิกักขะไปยังสำนักพระราชมารดาของเรา ฯ พระโพธิสัตว์ครั้นคิดอย่างนี้แล้วก็รำลึกว่า ขอเจ้าม้ามณิกักขะจงมาหาเราโดยเร็วเถิด ฯ ฝ่ายม้ามณิกักขะรู้ความต้องการนั้นก็รีบมายืนเบื้องหน้าพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์รีบลุกขึ้นจากอาสนะไปยังประตู

เมืองขึ้นม้าเหาะไปในอากาศโดยเร็ว ขณะนั้นนางอัญจนวดีตื่นขึ้น มองดูข้างโน้นข้างนี้ ไม่เห็นพระโพธิสัตว์ ยกมือทั้งสองขึ้นตีอก ร้องไห้เสียใจมาก กล่าวคาถานี้ว่า

ข้าแต่สมมติเทพ พระราชาผู้สามีของเราเสด็จไปแห่งใด
ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงเสด็จกลับมาเถิด พระองค์ไม่
ทรงทราบหรือว่า หม่อมฉันอยู่คนเดียว ขอพระองค์จงมารับ
หม่อมฉันไปเป็นทาสีและปริจาริกาด้วยเถิด ข้าแต่มหาราช
ขอพระองค์จงมารับหม่อมฉันด้วยเถิด ไม่เช่นนั้นชีวิตของ
หม่อมฉันคงสิ้นเพราะเหตุนี้

ครั้นนางอัญจนวดีกล่าวอย่างนี้แล้วก็นั่งคร่ำครวญปริเทวนาการ ลำดับนั้น ม้าอัสดรมณิกักขะพาพระโพธิสัตว์เหาะไปทางอากาศ ถึงเมืองอินทปัตนครโดยลำดับ พระโพธิสัตว์ทรงปลอมเพศเป็นพราหมณ์ที่นอกพระนครนั้นแล้วตรัสว่า ดูกรมณิกักขะเจ้าจงคอยเราอยู่ที่นี่แหละ เราจักค้นหาพระนางจิรปภาก่อน ขณะนั้นเอง ก็ทรงเข้าไปถามพวกมนุษย์ว่า ดูกรท่านผู้เจริญ ที่ไหนเป็นที่ชุมนุมของพวกบัณฑิตมีสมณะและพราหมณ์บ้าง พวกมนุษย์เหล่านั้นกราบทูลว่า ดูกรท่านมหาพราหมณ์ศาลาชื่ออุมมาทยันตีเป็นที่ชุมนุมสโมสรของสมณะและพราหมณ์ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นก็หลีกไปยังศาลานั้น ลำดับนั้นนางทาสีผู้เป็นคนรับใช้ประจำศาลาเห็นพระโพธิสัตว์ก็ให้บริโภคโภชนะแล้วกราบทูลว่า ท่านนายเจ้าคะ บัณฑิตมีสมณะและพราหมณ์ เป็นต้น ต่างพากันเข้ามาชมศาลานี้ถึงตัวท่านก็เข้ามาชมศาลานี้ ฯ พระโพธิสัตว์ถามว่าสมณะและพราหมณ์เหล่านั้นต่างพากันเข้ามาชมอะไร นางทาสีคนรับใช้เหล่านั้นพากันกราบทูลว่า ข้าแต่นายพวกสมณะและพราหมณ์ เมื่อเข้ามายังศาลานี้ ย่อมดูรูปจิตรกรรมที่เขียนไว้ในศาลา ขอเชิญท่านมาดูรูปจิตกรรมที่เขียนไว้นั้นเถิด ครั้นได้ฟังคำเชิญพระมหาสัตว์ก็เข้าไปในศาลา เห็นภาพจิตกรรมและคำบรรยายในศาลาว่าด้วยพระเจ้าสัตตธนุราชและปราสาท ครั้งแรกก็หัวเราะ เมื่อดูต่อไปเห็นนางจิรปภาเทวี หญิงค่อม เต่า พระเจ้าสัตตธนุและพระเทวีเสด็จออกจากเมือง ทรงม้ามณิกักขะเหาะไปนอนที่ศาลากันตารยักษ์ ม้ารบกับยักษ์ ดูมาถึงภาพผูกธงที่ฝั่งสมุทรก็ทรงกันแสง ภาพเรือแตกในมหาสมุทรแผนกระดานแตกเป็นสองแผ่น ต่างคนต่างว่ายน้ำไปคนละทิศ ครั้นดูมาถึงตรงนี้ก็ทรงกันแสงคร่ำครวญเสียมากมาย พวกนางปริจาริกาทาสี ครั้นเห็นพราหมณ์

ร้องไห้ก็ไปทูลพระเทวีว่า ข้าแต่แม่เจ้า พราหมณ์หนุ่มคนหนึ่งเมื่อดูภาพจิตรกรรมครั้นแรกก็หัวเราะแต่ภายหลังกลับร้องไห้เสียมากมาย พระเทวีได้ฟังเรื่องราวเช่นนี้ทรงเปิดหน้าต่างออกไปมองดู ก็ทรงจำพระโพธิสัตว์ได้ ไม่สามารถดำรงพระองค์อยู่ได้ ทรงกันแสงแล้วรีบลงจากประสาทเข้าไปหาพระโพธิสัตว์ หมอบกราบแทบบาทมูลเมื่อจะพรรณนาเรื่องราวต่าง ๆ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

หัวใจของหม่อมฉันสงบเย็นในวันนี้ ลูกศรคือความ
โศกก็สูญสิ้นไป ข้าแต่เทวบพิตร เพราะได้พบพระสวามี
หม่อมฉันก็หมดสิ้นความโศก

ฝ่ายพระโพธิสัตว์ได้พบพระเทวี ตรัสปิยวาจามีประการต่าง ๆกับนาง แล พวกชาวพระนครทั้งสิ้นจำพระโพธิสัตว์ได้ก็บอกกล่าวกันต่อ ๆ ทั่วพระนคร พระเจ้ามหาปัณณาทราชทรงถือเครื่องบรรณาการเข้าไปเฝ้าพระโพธิสัตว์ ได้ตรัสว่า ขอพระองค์จงครองราชย์ในเมืองนี้เถิด ฯ พระโพธิสัตว์เมื่อรับมอบราชสมบัตินั้นแล้ว ก็ทรงปฏิเสธราชสมบัตินั้นประทับอยู่ที่เมืองนั้น ๒-๓ วัน แล้วทูลลาพระเจ้ามหาปัณณาทประทานโอวาทกับมวลมหาชน ทรงม้าพร้อมด้วยพระเทวีเสด็จไป ถึงเมืองพาราณสีโดยลำดับ ฝ่ายพระราชมารดา ตั้งแต่พระโพธิสัตว์จากไปมีพระเนตรนองด้วยอัสสุชลทั้งกลางคืนและกลางวันตลอดกาลทั้งปวง เฝ้าทอดพระเนตรแต่หนทางเสด็จมาของพระโพธิสัตว์ประทับยืนมองดูที่พระทวารนั้นเนืองนิตย์ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เสด็จลงจากอากาศ พร้อมด้วยพระเทวีถวายบังคมพระบาทพระมารดาแล้วทรงกันแสง พระมารดาของพระโพธิสัตว์ ทรงจุมพิตพระเศียรพระโพธิสัตว์แล้วตรัสว่า ดูกรพ่อปิโยรส ตั้งแต่ลูกจากไป แม่เดินก็ร้องไห้ นอนก็ร้องไห้ ทั้งกินก็ร้องไห้ น้ำตานองทั้งคืนทั้งวันประดุจสระเต็มด้วยน้ำฉะนั้น แต่วันนี้ตั้งแต่ลูกมา น้ำตาของแม่ก็ขาดหาย แม่มีแต่ความสุข แล้วตรัสปิยวาจาอีกมากมายกับพระโพธิสัตว์ รับสั่งให้พระโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปยังพระนคร ฝ่ายพวกชาวเมืองตระเตรียมเครื่องดนตรีทั้งสิ้นมี กลอง ตะโพน และบัณเฑาะว์ เป็นต้นมากมายแล้วอภิเษกพระโพธิสัตว์ อนึ่งลำดับนั้น พระโพธิสัตว์รำลึกถึงพระนางอัญจนวดี แล้วทรงม้ามณิกักขะเสด็จมาถึงที่อยู่ของกันตารยักษ์ประทับยืนในอากาศเบื้องหน้าปราสาท ตรัสเรียกกันตารยักษ์มาว่า ดูกรเจ้ามหายักษ์เจ้าจงให้นางอัญจนวดีน้องสาวของท่านเป็นมเหสีของเราเถิด ถ้าท่านไม่ให้นางอัญจนวดี

นั้นแก่เรา ท่านจะได้รับการทรมานอย่างหนัก ฯ ยักษ์ได้ฟังคำนั้น ก็ไปยังที่อยู่นางอัญ-จนวดีน้องสาวของตนแล้วถามว่า ดูกรแม่ เป็นความจริงหรือที่ว่า พระเจ้าสัตตธนุ เป็นสามีของเจ้า ฯ นางอัญจนวดีทูลรับว่า เป็นความจริงพี่ท่าน กันตารยักษ์ได้ฟังคำนั้นแล้ว ก็เข้าไปหาพระโพธิสัตว์แล้วกล่าวว่า ดูกรมหาบุรุษ ท่านจงมาเถิด เราจักให้น้องสาวของเราแก่ท่าน ฯ พระโพธิสัตว์ตอบว่าดีแล้วลงจากอากาศ เข้าไปยังปราสาทของนางอัญจนวดีแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง ฯ ครั้งนั้น กันตารยักษ์ให้ประชุมหมู่ยักษ์ ทำการฉลองอย่างใหญ่โตมโหฬารแล้วมอบนางอัญจนวดีแด่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์รับนางอัญจนวดีแล้ว ได้ตรัสกับกันตารยักษ์ว่า ดูกรท่านผู้นิรทุกข์ ท่านจงรักษาศีล ๕ ธรรมดาว่าศีล ๕ คือ เว้นจากการฆ่าสัตว์ เว้นจากการลักทรัพย์ เว้นจากการประพฤติผิดในกาม เว้นจากการพูดเท็จ และเว้นจากการดื่มน้ำเมา ดูกรท่านมหายักษ์ เว้นจากฆ่าสัตว์ จะมีผลอย่างนี้ คือ ถึงพร้อมด้วยองค์ที่เป็นมงคล ถึงพร้อมด้วยความเจริญงอกงามในเวลาใกล้ตายก็ไม่หลง พร้อมที่จะจุติ มีสรีระกายสมบูรณ์ตั้งแต่ศีรษะจนถึงพื้นเท้า มีใจเอิบอิ่มอ่อนโยน เป็นคนละเอียดอ่อน เป็นคนกล้ามีกำลังมาก มีวาจาไพเราะ เป็นที่รักของชาวโลก ไม่ทำลายความสามัคคีของหมู่ชน ไม่หวาดหวั่น เว้นจากการถูกฆ่า ไม่ตายเพราะความพยายามของคนอื่น มีบริวารมากมาย มีบริษัทดี มีผิวพรรณดังทองคำ มีความอดทน มีอาพาธน้อย ปราศรัยด้วยถ้อยคำเป็นที่รัก ที่ชอบใจ ไม่พลัดพรากจากบุตรและทาสเป็นต้น มีอายุยืน ดูกรท่านมหายักษ์ การเว้นจากการฆ่าสัตว์ ย่อมมีผลานิสงส์อย่างนี้ การงดเว้นจากการลักทรัพย์ ย่อมมีผลานิสงส์อย่างนี้ คือ มีทรัพย์และธัญญาหารมาก มีโภคสมบัติมากมาย ได้โภคสมบัติที่ตนปรารถนาเร็วพลัน ไม่ประสพภัยทั้งหลายมีราชภัย โจรภัย อัคคีภัย และอุทกภัย เป็นต้น ได้รับสิ่งที่ไม่ทั่วไปกับคนอื่น ได้โลกุตรสมบัติ ไม่ได้ยินคำว่า ไม่มี ได้รับข้าว น้ำ และที่นอน เป็นต้น มีปัญญารู้แจ้งแทงตลอดด้วยดี พ้นจากอบาย ไม่ถึงความเป็นสตรี จะเป็นแต่บุรุษถ่ายเดียว เป็นที่รักของชาวโลกทั้งมวล ไม่เป็นกะเทย เป็นผู้สมควร เป็นผู้ทำความสมควร ไม่ประมาท มีใบหน้ายิ้มแย้มแจ่มใส เป็นที่รักของบุรุษและสตรีเพียบพร้อมด้วยลักษณะ ไม่เป็นที่รังเกียจ มีความปรารถนาน้อย อยู่เป็นสุข ไม่มีภัย ประสพแต่สิ่งอันเป็นที่รัก ไม่พลัดพรากจากสิ่งอันเป็นที่รัก เป็นต้น ดูกรมหายักษ์ การงดเว้นจากาเมสุมิจฉาจาร มีผลานิสงส์อย่างนี้ คือ มีอัตภาพเป็นมนุษย์ ไม่เป็นผู้หญิง ไม่เป็นกะเทย ไม่มีโรคใดๆ มีโรคเรื้อนเป็นต้น ถึงพร้อม

ด้วยอวัยวะน้อยใหญ่บริบูรณ์ น่ารักอย่างยิ่ง มีผมเป็นต้นงาม เป็นที่รักของเทวดาและมนุษย์ ถึงพร้อมด้วยวัย มีอายุยืนยาว เข้าถึงเทวโลกมีนิพพานเป็นปัจจัย เป็นต้น ดูกรท่านมหายักษ์ การเว้นจากพูดเท็จมีผลานิสงส์อย่างนี้คือ ย่อมเป็นมนุษย์ ถึงพร้อมด้วยเสียงอันไพเราะและอ่อนหวานเป็นต้น มีฟันงามขาว ไม่อ้วนเกินไป ไม่ผอมเกินไป ไม่สูงเกินไป ไม่เตี้ยเกินไป มีสัมผัสสบาย มีปากหอมเหมือนดอกอุบล มีวาจาน่าเชื่อถือ มีดวงตาอ่อนโยนเหมือนกลีบอุบลแย้ม มีลิ้นปราศจากฝ้า ไม่ประมาท เป็นต้น การเว้นจากการดื่มสุราและเมรัย มีผลานิสงส์อย่างนี้ คือ รู้กิจที่ควรทำทั้งที่เป็นอดีต อนาคตและปัจจุบันได้เร็ว มีสติระลึกได้อยู่ทุกเมื่อ ไม่ประมาท มีปัญญาไม่หลง มีวาจาไม่หยาบคาย มีวาจาไม่เพ้อเจ้อ ไม่เศร้าโศกทั้งกลางคืนและกลางวัน เป็นผู้กตัญญูกตเวที ไม่ตระหนี่มีปกติให้ทาน มีศีล เป็นธรรมเที่ยงตรง ไม่มักโกรธ มีตบะ มีรูปร่างโตใหญ่ เป็นนักปราชญ์ เป็นบัณฑิต ฉลาดในประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ไม่เป็นคนบ้าใบ้ เป็นต้น ดูกรมหายักษ์ ท่านจงรักษาศีล ๕ นี้ ใครๆ ก็ตาม ไม่ว่าจะเป็นชายหรือหญิง ในโลกนี้ถ้าไม่สมาทานรักษาศีล ๕ ผู้นั้นเมื่อแตกกายทำลายขันธ์ไปนี้ ย่อมเข้าถึงอบาย ทุคติ วินิบาต และนรก ผู้ใดสมาทานรักษาศีล ๕ ผู้นั้นเมื่อแตกกายทำลายขันธ์นี้ไป ย่อมเข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ ดังนี้ ในกาลนั้น กันตารยักษ์ได้ฟังธรรมเทศนาของพระโพธิสัตว์แล้ว เกิดปีติและโสมนัส กราบทูลพระโพธิสัตว์ว่า ข้าแต่พระมหาบุรุษ พระองค์จงตรัสเถิด หม่อมฉันจะฟัง เพราะฉะนั้น นับแต่นี้ไป หม่อมฉันจักไม่ถือเอาโดยที่สุดแม้สิ่งของที่เจ้าของเขามิได้ให้แม้เส้นหญ้า ไม่ประพฤติผิดศีลข้อกาเมสุมิจฉาจาร ไม่พูดคำเท็จ ไม่ดื่มสุรา ครั้นกราบทูลแล้วก็ตั้งตนอยู่ในศีล ๕ ฝ่ายพระโพธิสัตว์เมื่อให้กันตารยักษ์ ดำรงอยู่ในศีล ๕ แล้ว ก็รับนางอัญจนวดีกับนางกเรณุวดีมาขึ้นม้า เสด็จกลับนครของพระองค์ คราวนั้น พระโพธิสัตว์ครองมหาสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสีด้วยธรรมเพียบพร้อมด้วยกตัญญู-กตเวทิตาคุณ จึงรับสั่งให้พระราชทานทรัพย์ ๕ แสนกหาปณะแก่มณิกักขะ ทรงเสวยมหาสมบัติอย่างเกษมสำราญ

สมเด็จพระบรมศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้ มาตรัสแล้วเมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสประพันธ์คาถาสุดท้ายนี้ว่า

พระเจ้าพรหมทัตในกาลนั้น เป็นพระชนกพระนามว่า
สุทโธทนะในกาลนี้ พระนางเกสินีพระราชมารดาพระเจ้า

สัตตธนุในกาลนั้น เป็นพระนางมหามายาในกาลนี้ พระเจ้าเสตราชในกาลนั้นเป็นพระโมคคัลลานะผู้มีฤทธิ์มากในกาลนี้ ท้าวสักกเทวราชในกาลนั้นเป็นพระอนุรุทธะผู้มีทิพย์จักขุในกาลนี้ พระเทวีปทุมคัพภาในกาลนั้น เป็นนางโคตมีผู้เป็นน้าในกาลนี้ พระเทวีจิรปภาในกาลนั้น เป็นพระนางยโสธราผู้เป็นพระมารดาของพระราหุลในกาลนี้ นางทาสีค่อมชื่อว่าปทมา ในกาลนั้นเป็นอบลวรรณาเถรีในกาลนี้ ม้าอัศวราชนามว่ามณิกักขะในกาลนั้นเป็นม้ากันติกะ[1]ในกาลบัดนี้พระนางอัญจนวดียักษิณีในกาลนั้น เป็นอชบาลยักษิณีในกาลนี้ น้องหญิงนามว่า กเรณุวดียักษิณีในกาลนั้น เป็นภิกษุณีนามว่าสุนทรี ในกาลนี้ กันตารยักษ์ในกาลนั้นเป็นสาตาคีรี ในกาลนี้

สัตตธนุโพธิสัตว์ในกาลนั้น เป็นเราตถาคตผู้เป็นที่พึงของชาวโลกในกาลบัดนี้ ขอท่านทั้งหลายจงทรงจำชาดกนี้ไว้อย่างนี้

จบ สัตตธนุชาดก

จบ สุธนกุมารวรรค

ชาดกในวรรคนี้มีอุทานคาถาว่า

ชาดก ๑๐ คือ สุธนกุมารชาดก นรชีวชาดก สุวรรณกุมารชาดก สุรูปราชชาดก กัมพลราชชาดก โคปาลกสาลชาดก สิริจุฑามณีราชชาดก อัฏฐบริขารชาดก สิริวิปุลกิตติราชชาดก สัตตธนุชาดก

สุธนกุมารวรรคที่ ๒ นี้ ประดับด้วย ๑๐ ชาดกเหล่านี้มีอยู่ในปัญญาสชาดก สังคหะ จบแล้ว

---

[1]ฉบับปฐมโฉมโพธิถาว่า กัณฐกะ

จันทกุมารวรรค

๒๑ จันทกุมารชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ที่พระเชตวัน ทรงปรารภถึงการปล่อยสัตว์ จึงตรัสพระธรรมเทศนานี้ มีคำว่า **หาหา ตาต เอกปุตฺโต** ดังนี้เป็นต้น

แท้จริง วันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันในโรงธรรม ต่างพากันสนทนาว่า ข้าแต่ท่านผู้มีอายุทั้งหลายน่าอัศจรรย์หนอ พระบรมครูของพวกเราทรงปลดเปลื้องหมู่สัตว์ให้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงและจากภัยทั้งมวล ลำดับนั้น พระศาสดาประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ได้สดับถ้อยคำของหมู่ภิกษุเหล่านั้นด้วยทิพย์โสตญาณของพระองค์ จึงเสด็จมาจากพระคันธกุฎี ตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้ พวกเธอนั่งประชุมกันด้วยเรื่องอะไร เมื่อหมู่ภิกษุกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้พระเจ้าข้า จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายไม่น่าอัศจรรย์เลย เราตถาคตบำเพ็ญบารมี ๓๐ ทัศ ดำรงอยู่ในความเป็นพระพุทธเจ้า ปลดเปลื้องหมู่สัตว์ให้พ้นจากภัยทั้งมวล ถึงในกาลก่อน เรามีญาณยังไม่แก่รอบแล้ว ก็ได้ปลดเปลื้องสัตว์นานาชนิดจากทุกข์ทั้งปวงแล้วจากภัยทั้งมวล การปลดเปลื้องสัตว์นั้นแล น่าอัศจรรย์ ดังนี้ แล้วทรงนิ่งอยู่ พระบรมครูผู้อันภิกษุเหล่านั้นอ้อนวอนแล้วก็ทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลมีพ่อค้าคนหนึ่งนามว่า ธนกะ อาศัยอยู่ในเมืองพาราณสี พ่อค้านั้นมีภริยานามว่า นันทา อนึ่งพ่อค้านั้นเป็นใหญ่กว่าพ่อค้า ๕๐๐ คน คราวนั้น พระโพธิสัตว์สถิตอยู่ในดาวดึงส์เทวโลก อายุสังขารของพระ-โพธิสัตว์นั้นสิ้นแล้ว พระโพธิสัตว์จึงเคลื่อนจากดาวดึงส์เทวโลกถือปฏิสนธิในท้องของนางนันทาภริยาของหัวหน้าพ่อค้าที่เมืองพาราณสีในมนุษยโลก นางนันทานั้นตั้งครรภ์ครบ ๑๐ เดือน เมื่อพระโพธิสัตว์อยู่ในครรภ์ของมารดา หัวหน้าพ่อค้าได้ฝันไปว่า ดาบสองค์หนึ่งเหาะมาทางอากาศหยิบเอาดวงจันทร์วางไว้ในมือของตน ฝ่ายว่าพ่อค้านั้น ครั้นฝันแล้วก็สะดุ้งตื่นขึ้นมา วันนั้นแล นางนันทานั้นก็คลอดบุตรมีรูปงดงามดังทอง หัวหน้าพ่อค้านามว่าธนกะ คิดว่า เราไม่เคยฝันเห็นอย่างนี้เลย วันนี้แลเราก็ได้บุตรสุดที่รัก เพราะฝันนั้นในวันตั้งชื่อ มารดาและบิดาพากันตั้งชื่อพระโพธิสัตว์

นั้นว่าจันทกุมาร จันทกุมารนั้นเจริญวัยแล้วมีรูปงดงามดังทองคำ เป็นที่รักเป็นที่ชอบใจของหมู่มนุษย์ เมื่อมีอายุได้ ๑๖ ปี จันทกุมารก็สำเร็จศิลปวิทยาทั้งปวง คราวนั้น พ่อค้า ๕๐๐ เหล่านั้นรวบรวมทรัพย์ได้แล้วจึงไปยังเมืองสุวรรณภูมิ พระโพธิสัตว์ได้รู้ว่า พวกพ่อค้าจะไปเมืองสุวรรณภูมิ จึงไปไหว้บิดาและมารดาแล้วกล่าวว่า ข้าแต่แม่และพ่อ วันนี้ ลูกจักไปเมืองสุวรรณภูมิกับคณะพ่อค้า ๕๐๐ เพื่อจะหาทรัพย์ มารดาและบิดาของพระโพธิสัตว์ได้ฟังก็ห้ามพระโพธิสัตว์กล่าวว่า ลูกรัก เจ้าอย่าได้ไปเมืองสุวรรณภูมิกับหมู่พ่อค้าเพื่อผลกำไรเลยลูกรัก ขึ้นชื่อว่าเรือที่แล่นไปในท่ามกลางมหาสมุทรบางครั้งก็ประสพผลสำเร็จ บางครั้งก็ไม่ประสบผลสำเร็จ ลูกอย่าได้ทอดทิ้งพ่อแม่ไปเลย ลูกเป็นลูกคนเดียวที่รัก ที่ชอบใจของพ่อและแม่ ดังนี้แล้วก็กล่าวเป็นคาถานี้ว่า

ลูกรัก เจ้าเป็นบุตรคนเดียวที่รักที่ชอบใจของพ่อและแม่ลูกอย่าได้ทอดทิ้งพ่อและแม่ไปเลย การไปของลูกไม่เหมาะอย่างยิ่ง

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำมารดาบิดาของตนก็กล่าวว่า คุณแม่คุณพ่อครับ อย่าได้ห้ามลูกเลย วันนี้ลูกจะไปกับพวกพ่อค้า มารดาบิดาของพระโพธิสัตว์ไม่สามารถจะห้ามพระโพธิสัตว์ได้ ฝ่ายพระโพธิสัตว์ไหว้มารดาและบิดาตนด้วยเบญจางคประดิษฐ์แล้วก็ไป พระโพธิสัตว์นั้น เมื่อถึงวันฤกษ์งามยามดี ก็ขึ้นเรือใหญ่นั่งไปกับหมู่พ่อค้า ฝ่ายเรือใหญ่ลำนั้นถูกลมพายุพัดพาไปถึงกลางมหาสมุทรได้แล่นมาถึงฝั่งแล้ว พระมหาสัตว์จึงลงจากเรือมองเห็นหมู่มหาชน กำลังเข้ามาในตลาด จึงเดินเข้าไปกลางตลาด ได้เห็นมหาชนกำลังขายสัตว์ทุกชนิดยังเป็นอยู่ในตลาดนั้นแล เห็นสัตว์มีชีวิตมีหมูและสุนัขเป็นต้น ที่พวกเขากำลังขายกันอยู่ที่นั้น จึงซื้อสัตว์เหล่านั้นและพาสัตว์เหล่านั้นมาเก็บไว้ที่กลางเรือใหญ่ คราวนั้น พวกพ่อค้าเหล่านั้นเห็นพวกสัตว์มีชีวิตอยู่กลางเรือใหญ่ จึงกล่าวกับพระโพธิสัตว์ว่า ดูกรพ่อจันทกุมาร ท่านซื้อสัตว์เป็น ๆ เหล่านี้มาหรือ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นก็กล่าวว่า พ่อผู้เจริญทั้งหลายเราซื้อสัตว์เหล่านี้มาเพื่อที่จะปล่อยดอก พวกพ่อค้าจึงพากันกล่าวกับจันทกุมารว่า พ่อจันทกุมาร ธรรมดาว่าพ่อค้าใหญ่ปรารถนาทรัพย์จึงแล่นเรือใหญ่ไปเพื่อจะได้ทรัพย์ เพราะเหตุใด ท่านจึงซื้อสัตว์เหล่านี้มา ทรัพย์ของท่านก็หมดไป ท่านโง่ไม่รู้ที่จะให้ทรัพย์เกิดขึ้น

เพื่อตน พระมหาสัตว์ได้ฟังแล้วก็กล่าวกับพวกพ่อค้าเหล่านั้นว่า พ่อผู้เจริญทั้งหลาย บัดนี้ ท่านโง่เขลาจึงพูดคำนี้ พวกท่านนั่นแหละโง่ยิ่งกว่าเรา ก็แลพระมหาสัตว์ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้วเมื่อจะให้พวกพ่อค้าเหล่านั้นทราบถึงจุดประสงค์ของตน จึงกล่าว ๒ คาถานี้ว่า

แท้จริง เพื่อจะเกื้อกูลแก่เหล่าสัตว์ หมู่ชนที่ปรารถนา
ความสุข พึงปลดเปลื้องสรรพสัตว์ให้พ้นจากทุกข์ ในกาล
ทุกเมื่อ และพวกเขาจะเป็นคนมีอายุยืน มีความสุข มียศ
มีทรัพย์ในบรรดาหมู่สัตว์และมนุษย์ในโลกทุกเมื่อ

หมู่พ่อค้าทั้งหมดได้ฟังคำของมหาสัตว์อย่างนี้แล้ว ก็ไม่สามารถห้ามมหาสัตว์ได้ ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ได้เอาบรรดาสัตว์ที่เกิดในน้ำไปปล่อยในมหาสมุทร เอาพวกสัตว์ที่เกิดบนบกไปขึ้นภูเขาลูกหนึ่งที่อยู่ใกล้ฝั่งมหาสมุทร คิดว่าภูเขาลูกนี้ งดงามน่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง คงจะเป็นที่พำนักอาศัยของท่านบรรพชิตทั้งหลาย บัดนี้ เราปล่อยหมู่สัตว์เหล่านี้บนยอดภูเขานี้แหละ จักทำบุญด้วยตนเองตามกำลัง ในครั้งนั้นพระเถระรูปหนึ่งนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่งบนยอดเขานั้น ปรารถนาความสงบได้นั่งเข้าฌานไม่ไหวติง พระมหาสัตว์เห็นพระเถระองค์นั้นนั่งอยู่ มีใจปีติเบิกบานเข้าไปหาพระเถระนั้นนมัสการพระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ นั่ง ณ ที่ใกล้เท้าของท่าน กราบเรียนว่าท่านผู้เจริญ ท่านมาที่นี้เพื่ออะไร พระเถระได้ฟังแล้วจึงเจริญพรว่า ดูกรอุบาสกผู้เจริญ วันนี้ เราปรารถนาความสงบจึงมาที่นี้ แล้วอยู่อย่างนี้ พระโพธิสัตว์ได้เห็นพระเถระมีเหงื่อไหลโทรมกายจึงบอกว่า วันนี้แล ข้าพเจ้าจะทำบุญอย่างหนึ่งแด่พระคุณเจ้า พระเถระกล่าวกับพระโพธิสัตว์ว่า ธรรมดาว่า บุญกรรมเป็นที่พึ่งของสรรพสัตว์ พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นจึงเอาหม้อใบหนึ่งตักน้ำในมหาสมุทรสรงพระเถระ แล้วถวายหมากพลูและคิลานเภสัช จุดประทีปขึ้นดวงหนึ่งบูชาพระเถระ ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์จึงปล่อยสัตว์ที่จับมา ในสำนักของพระเถระบนยอดเขานั้นแล้วประคองอัญชุลีขึ้นเหนือเศียรแล้วไหว้พระเถระ เมื่อจะทำความปรารถนา จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่ท่านผู้เจริญ บัดนี้แล ขอพระคุณเจ้าจงฟังคำของ
โยม โยมจะปล่อยสัตว์เหล่านี้ โยมทำบุญในวันนี้ ด้วยบุญ-

กรรมนี้ ในอนาคตขอให้โยมได้เป็นพระพุทธเจ้าเมื่อโยมท่องเที่ยว
ไปในมนุษย์โลกกับทั้งเทวโลกขอให้ข้ามพ้นฝั่งแห่งการเกิด

พระเถระครั้นทำอนุโมทนาผลบุญของพระโพธิสัตว์นั้นอย่างนี้แล้ว ก็นั่ง ณ ที่นั้นนั่นแล ลำดับนั้น พระมหาสัตว์จึงทำประทักษิณพระเถระ ๓ ครั้งแล้ว ไหว้พระเถระด้วยเบญจางคประดิษฐ์ บอกลาแล้วหลีกไป ลงจากยอดเขานั่งในเรือใหญ่ ก็เรือใหญ่นั้นครั้นพอกระทบเข้ากับคลื่นยักษ์ ก็โคลงขนาดหนัก พระมหาสัตว์เห็นเรือใหญ่เป็นอย่างนี้ จึงดำริว่า บัดนี้ เรือใหญ่นี้โคลงเคลงอยู่กลางมหาสมุทร คงจักอับปางในเวลาอันรวดเร็วนี้ แล้วจึงบริโภคเนยใส น้ำผึ้งและน้ำตาลกรวดเป็นต้น เพียงพอแก่ความต้องการแล้วเอาน้ำมันชุบผ้าและทาตัวด้วยน้ำมัน จึงขึ้นปลายเสากระโดงเรือ ยืนอยู่ที่นั้นในเวลาที่เรือจมลงในท่ามกลางมหาสมุทร พวกพ่อค้าเหล่านั้นต่างก็เป็นเหยื่อของปลาและเต่าเป็นต้น พระมหาสัตว์กำหนดทุกทิศทุกภาคได้แล้ว ก็ทำสัญญาหมายรู้เอาว่ากรุงพาราณสีอยู่ทางทิศนี้ ได้กระโดดลงจากยอดเสากระโดงพ้นจากการเป็นเหยื่อปลาและเต่าไปได้ กระโดดลงที่กลางสมุทรไปได้ไกลประมาณ ๘ อุสภะ แท้จริงในวันนั้นเป็นวันเพ็ญอุโบสถ พระโพธิสัตว์เงยหน้าขึ้นแลดูอากาศเห็นพระจันทร์เต็มดวง ก็ทราบว่า วันนี้เป็นวันอุโบสถ บ้วนปากด้วยน้ำทะเล สมาทานอุโบสถศีลอันประกอบด้วยองค์ ๘ ลอยไปท่ามกลางมหาสมุทรนั้น เมื่อลอยไปท่ามกลางมหาสมุทรอย่างนี้ ได้ประสบทุกข์อย่างมาก เพราะอำนาจแห่งบาปกรรมที่ทำไว้ในปางก่อนโดยนัยที่กล่าวไว้ในสัตตธนุชาดกนั่น บัดนี้ พระโพธิสัตว์ เมื่อจะประกาศผลของบาปกรรม จึงกล่าวเป็นคาถานี้ว่า

ท่านทั้งหลายอย่าได้ดูหมิ่นว่า บาปกรรมมีประมาณ
น้อย ผลของบาปกรรมอันไพบูลย์พึงนำทุกข์มหาศาลมาให้

แท้จริง วันนี้พระโพธิสัตว์กระโดดลงกลางมหาสมุทรนั่นแล พระราชาผู้ประทับอยู่ในเมืองสุวรรณภูมิถูกโรคบีบคั้นสวรรคตแล้ว มีเทพธิดาตนหนึ่ง นามว่ามณีเมขลา เมื่อปางก่อนในภพที่ ๗ เกิดเป็นมารดาของพระโพธิสัตว์รักษามหาสมุทร คิดว่า บัดนี้ เราจักตรวจดูมหาสมุทร ครั้นคิดแล้วก็ไปกลางมหาสมุทรด้วยฤทธิ์ของตน เห็นพระโพธิสัตว์ผู้รุ่งเรือง กำลังว่ายน้ำอยู่ในมหาสมุทรนั้น ยืนอยู่ในอากาศเมื่อจะถามพระโพธิสัตว์นั้น จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ท่านเป็นใคร เมื่อยังไม่เห็นฝั่งมีที่ไหน ยังมาเพียร
ว่ายน้ำอยู่กลางมหาสมุทร หรือว่าท่านรู้จักอำนาจประโยชน์
อันใดจึงพยายามว่ายน้ำอยู่อย่างนี้เป็นหนักหนา

พระโพธิสัตว์ ครั้นได้ฟังคำนั้นแล้วเมื่อสนทนาปราศรัยกับนาง-เทพธิดานั้น จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่เทพธิดา ขอท่านจงฟังคำที่เราพูด พวกพ่อค้ามา
ฉิบหายเสียในที่นี้ เพราะตนเองทำบาปไว้มาก เรามิได้ทำบาป
ใดๆ จึงเปลื้องตนเองเสียได้ ข้ามฝั่งสมุทรมาด้วยความสวัสดี

นางเทพธิดาได้ฟังคำของพระโพธิสัตว์แล้ว มีความโสมนัสจึงอุ้มพระโพธิสัตว์ไปเหมือนกับกลีบดอกไม้ ขึ้นจากกลางมหาสมุทรสู่อากาศ มาถึงเมืองสุวรรณภูมิ วางลงที่แผ่นศิลาในสวน แล้วก็อันตรธานไป ณ ที่นั้นเอง หมู่มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นในเมืองสุวรรณภูมิ ได้ประชุมกันที่พระลานหลวง ในวันที่เจ็ดนับแต่วันถวายพระเพลิงพระราชาองค์เก่านั้น ต่างพากันปรึกษากันว่า พ่อผู้เจริญทั้งหลาย บุรุษใดเป็นพระสวามีของราชกุมารีนามว่าสิพพลี ผู้เป็นพระธิดาองค์เดียวของพระราชาของพวกเรา บุรุษคนนั้นแหละจักปรากฏในเมืองพวกเรา พวกพราหมณ์ผู้ยืนอยู่ที่พระลานหลวงนั่นแล ได้ฟังถ้อยคำของหมู่มหาชนเหล่านั้นจึงพากันพูดขึ้นว่า ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย พวกท่านจงให้ประดับราชรถเทียมด้วยม้าขาวแล้วจัดการปล่อยไป ก็ราชรถนั้นไปยังสำนักของบุรุษใด พวกเราสมควรยกราชสมบัติให้กับบุรุษนั้น บุรุษใดครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรม พวกท่านได้บุรุษนั้นชื่อว่าจักได้ด้วยดีทีเดียว ฯ หมู่มหาชนเหล่านั้นได้ฟังแล้วจึงรับคำ ดังนั้นพวกอำมาตย์จึงให้ประดับราชรถขาวให้ถือเครื่องบูชาสักการและดุริยางค์ทุกอย่างเดินไปข้างหลังราชรถขาวนั้น ปล่อยราชรถนั้นไปข้างหน้า ก็ราชรถนั้นได้แล่นออกจากเมืองสุวรรณภูมิ ทำประทักษิณเมืองนั้นแล้วเข้าไปยังอุทยานนั้น คราวนั้น พระมหาสัตว์มีพระสรีระอิดโรยบรรทมอยู่ที่นั่นแล คลุมศีรษะหลับสนิท ฝ่ายมหาชนทั้งหมดเดินไปข้างหลังราชรถขาวนั้น เห็นราชรถนั้นแล่นไปยังสำนักของพระโพธิสัตว์เห็นพระโพธิสัตว์แต่ที่ไกล จึงพูดกันว่า ดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย มีมาณพผู้มีบุญมากนอนอยู่ที่นั้น หรือว่าไม่มีหนอ บัดนี้

พวกเราจักรู้เรื่องนี้ จงประโคมดุริยางค์ทุกอย่างขึ้นพร้อมกันเถิด ได้มีเสียงกระหึ่มกึกก้องในสวนขึ้นพร้อมกันด้วยประการอย่างนี้ คนที่บุญน้อยได้ฟังเสียงกึกก้องก็พากันหนีไปจากที่นั้น ส่วนผู้มีบุญมากได้ฟังเสียงนั้นแล้วก็ไม่หนีไป ครั้นปรึกษากันแล้วก็ประโคมดุริยางค์ทุกอย่างขึ้นพร้อมกันในสวนนั่น ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ได้ฟังเสียงนั้น ทรงเลิกผ้าจากพระเศียรของพระองค์ ผงกพระเศียรขึ้นมองดูมหาชนทราบเหตุนั้นแล้วก็คิดว่า มหาชนทั้งหมดมาสำนักของเราจักเชิญเราครองราชสมบัติในเมืองนี้แล จึงคลุมพระเศียรของพระองค์นอนอยู่ที่นั่นแล ครานั้น พวกพราหมณ์ผู้รู้ลักษณะและชาติตรวจดูพระบาทของพระโพธิสัตว์ เห็นลักษณะที่พระบาทแล้วจึงพากันกล่าวว่า ผู้เจริญทั้งหลาย น่าอัศจรรย์หนอ บุรุษนี้มีบุญมาก ทวีปหนึ่งจงยกไว้เถอะ แต่เขาจะเป็นใหญ่ในทวีปทั้ง ๔ มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นได้ฟังคำของพราหมณ์เหล่านั้น จึงเข้าไปหาพระโพธิสัตว์แล้วทูลว่า ข้าแต่มหาบุรุษ พวกเราแม้ทั้งหมดพากันมาที่นี้เพื่อมอบราชสมบัติให้พระองค์ และพระองค์เป็นผู้มีบุญ จงรับราชสมบัติของพวกเรา จักเป็นเจ้านายผู้เป็นใหญ่ แล้วมอบราชสมบัติให้ ณ ที่นั้นเอง พระมหาสัตว์ได้ฟังคำนั้นแล้วก็ลุกขึ้นจากที่นั้น นั่งขัดสมาธิ ถามอำมาตย์เหล่านั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายพระราชาของพวกท่านไปที่ไหนเล่า หมู่มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้น เหล่านั้นต่างพากันบอกว่า ข้าแต่นายผู้มีบุญมาก พระราชาของพวกเราสวรรคตแล้ว พระมหาสัตว์ตรัสถามอีกว่า ดูกรพ่อผู้เจริญ พระราชาของท่านมีราชโอรสและราชธิดาบ้างหรือไม่ พวกอำมาตย์กราบทูลว่า ข้าแต่นายผู้มีบุญมาก พระราชาของเราไม่มีราชโอรสแม้แต่พระองค์เดียว แต่มีราชธิดาพระองค์หนึ่งพระนามว่าสิพพลีเทวี พระมหาสัตว์ได้สดับถ้อยคำของหมู่อำมาตย์เหล่านั้นก็รับคำเชื้อเชิญ ลำดับนั้นหมู่อำมาตย์เหล่านั้นให้มหาสัตว์ยินดีแล้วจึงกล่าวว่า ข้าแต่ท่านมหาบุรุษ พระองค์มีบุญมากจงทรงรถนี้ไปพระนครเถิด แล้วให้ประโคมดุริยางค์ทุกอย่าง ตามรถนั้นไปทั้งข้างหน้าและข้างหลัง พระมหาสัตว์ไปพระนครพร้อมด้วยยศบริวารอันยิ่งใหญ่ขึ้นสู่ปราสาท มีเศวตฉัตรกั้นในเบื้องบนประทับนั่งบนที่นอนอันเป็นสิริมหาชนทั้งหมดจึงอภิเษกพระมหาสัตว์มอบถวายพระนครสุวรรณภูมิให้เป็นราชสมบัติแก่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ทรงตั้งราชธิดาพระนามว่าสิพพลีไว้ในตำแหน่งอัครมเหสีของพระองค์ให้เป็นใหญ่กว่าหญิงทั้งหลาย ๑ หมื่น ๖ พันนางทรงครองราชสมบัติโดยธรรมสม่ำเสมอแก่หมู่มหาชนผู้อยู่ใน

สุวรรณภูมินคร พระสิพพลีเทวีทรงเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าจันทกุมาร ก็พระเจ้าจันทกุมารนั้นมียศบริวารยิ่งใหญ่ทรงประกาศทศพิธราชธรรมแก่หมู่มหาชนผู้อยู่ในแคว้นสุวรรณภูมิ ครองราชสมบัติโดยธรรมทรงให้โอวาทโดยไม่ทรงบังคับ บำเพ็ญบุญ สร้างความสุข ทรงให้มหาทานแก่มหาชน ทุกๆ วันและได้ทรงรำลึกถึงสรรพสัตว์ที่พระองค์ทรงปล่อย สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

คราวนั้น พระเจ้าจันทกุมารทรงปล่อยสรรพสัตว์ลงในน้ำ และบนบกด้วยดีแล้วทรงรำลึกถึงด้วยความอิ่มพระทัยน่าอัศจรรย์หนอ ผลแห่งบุญของเราความสุขมิใช่น้อย ความไม่มีภัย ไร้อุปัททวะ สำเร็จแก่เราในกาลทุกเมื่อ บัดนี้บุญและกรรมแลเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในโลก บัณฑิตผู้ถึงพร้อมด้วยความเพียรย่อมประสบความสุขในกาลทั้งปวง

ตั้งแต่บัดนั้น พระเจ้าจันทกุมารก็รำลึกถึงบุญกรรมที่พระองค์ทำไว้ในปางก่อน ปกครองราชสมบัติโดยสมจริยาและธรรมจริยาต่อหมู่มหาชนชาวแว่นแคว้นสุวรรณภูมิ ด้วยอานุภาพแห่งบุญบารมีและเดชาบารมีของพระราชานั้น เทวดาทั้งหลายได้นำน้ำเต็มหม้อ ๘ หมื่นหม้อ จากสระใหญ่อโนดาตให้ทรงสนานพระเจ้าจันทกุมารนั้นด้วยน้ำนั้นแล ทุกวันๆ เพราะผลที่สนองให้อันเนื่องมาจากสรงสนานพระเถระผู้อยู่บนยอดเขาด้วยน้ำที่พระองค์นำมาจากมหาสมุทร และให้พระราชาเสวยน้ำจากสระอโนดาตนั้นด้วย หมู่เทวดาทั้งหลายได้นำหมากพลู คิลานเภสัช รากไม้ ผลไม้น้อยใหญ่อันมีรสหวานต่างๆ และดอกไม้มาถวายพระเจ้าจันทกุมารทุกๆ วัน ก็เพราะผลที่หลั่งออกมาจากการถวายหมากพลูและเภสัชแด่พระเถระนั้น ด้วยอานุภาพแห่งการบูชาประทีปดวงหนึ่งแด่พระเถระนั้น หมู่เทวดาก็นำดวงประทีปทองคำ ๘ หมื่นดวงอันโชติช่วงชัชวาลมาบูชาพระเจ้าจันทกุมาร ในเวลากลางคืนทุกๆ คืน ด้วยอานุภาพแห่งการปล่อยฝูงนกกระยางของพระโพธิสัตว์นั่นแล ฝูงนกกระยาง ๘ หมื่นได้นำดอกจันทน์มาจากป่าหิมวันต์บูชาพระโพธิสัตว์ทุกๆ วัน ด้วยอานุภาพแห่งบุญคือการปล่อยนกแขกเต้าของพระโพธิสัตว์ นกแขกเต้าแปดหมื่นก็นำข้าวสาลีที่เกิดเองจากหิมวันต์ประเทศมาถวายพระโพธิสัตว์นั้นทุกวัน ด้วยบุญญานุภาพแห่งการปล่อยหนูของพระโพธิสัตว์นั้น

หนูแปดหมื่นตัวพากันมาจากป่าหิมวันต์ เกล็ดข้าวสาลีที่เกิดเองให้เป็นเมล็ดข้าวสาลีบริสุทธิ์ ถวายพระโพธิสัตว์นั้นทุกวัน ด้วยบุญญานุภาพแห่งการปล่อยลิงและค่าง ลิงและค่างได้นำเงินและทองมาจากป่าหิมวันต์ถวายพระโพธิสัตว์นั้น ด้วยบุญญานุภาพแห่งการปล่อยปลาและเต่าของพระโพธิสัตว์นั้น ปลาและเต่าแปดหมื่นตัวได้นำรัตนะต่างๆ จากกลางมหาสมุทรมาถวายพระโพธิสัตว์นั้นทุกๆ วัน ด้วยบุญญานุภาพของการปล่อยตะกวดของพระโพธิสัตว์นั้น ตะกวดแปดหมื่นนำผลมะเดื่อจากป่าหิมวันต์มาถวายพระโพธิสัตว์นั้นทุกๆ วัน ลำดับนั้น ชาวเมืองทุกคนพร้อมด้วยบริวารของตนได้นำเครื่องบรรณาการต่างๆ มาเฝ้าพระเจ้าจันทกุมารแล้วถวายแก่พระเจ้าจันทกุมารนั้น พระราชาชาวชมพูทวีปทั้งหมดทั้งสิ้น ทรงให้ราชบุรุษนำบรรณาการต่างๆ มาเมืองสุวรรณภูมิ ถวายราชบรรณาการเหล่านั้นแด่พระเจ้าจันทกุมาร ฝ่ายพระโพธิสัตว์ครองราชสมบัติอยู่ในเมืองสุวรรณภูมิ ได้เป็นผู้มียศบริวารยิ่งใหญ่ ต่อมาพระนางสิพพลีเทวีอยู่กับพระโพธิสัตว์ก็ได้ราชโอรสพระองค์หนึ่ง วันที่ขนานนามพระนามพระโอรสสุดที่รักของพระนาง พระเทวีนั้นจึงขนานพระนามว่ามหิลากุมาร ฝ่ายพระโพธิสัตว์ครองราชสมบัติอยู่เป็นเวลานาน ก็ทรงพระดำริว่า บัดนี้ ตัวเราก็แก่เฒ่าชราลง ทรงเกิดปีติขึ้นว่า พรุ่งนี้แหละตัวเราจะถวายสัตตสดกมหาทาน รับสั่งให้เรียกเสนคุตอำมาตย์มาตรัสว่า ดูกรพ่อวันพรุ่งนี้ เราจักถวายสัตตสดกมหาทาน ขอท่านจงจัดเตรียมสัตตสดกมหาทานให้พร้อมคือ ช้าง ๗๐๐ ม้า ๗๐๐ รถ ๗๐๐ นารี ๗๐๐ ธนู ๗๐๐ ทาสี ๗๐๐ ทาส ๗๐๐ จัดเตรียมโภชนะมีข้าวและน้ำเป็นต้น มีประการต่างๆ ให้พร้อม จงจัดเตรียมสรรพสิ่งของที่ควรโดยที่สุดแม้สุราเมรัย และของมึนเมาให้พร้อมได้ส่งเสนคุตอำมาตย์นั้นไปแล้วประทับบนสิริไสยาสน์ เมื่อเสนคุตอำมาตย์ได้ฟังพระดำรัสของพระโพธิสัตว์ จึงได้จัดเตรียมสัตตสดกมหาทานที่พระลานหลวง คราวนั้น พวกเทวดาทั้งหลายได้แจ้งเนื้อความนั้นแก่หมู่คนยาจกและพระราชาชาวชมพูทวีปทั้งหลายว่าดูกรท่านผู้เจริญทั้งหลาย พรุ่งนี้ พระเจ้าจันทกุมารจะบริจาคสัตตสดกมหาทานในเมืองสุวรรณภูมิของพระองค์ มวลพระราชาในชมพูทวีปทั้งสิ้นได้ฟังคำของเหล่าเทวดาเหล่านั้นพากันมายังเมืองสุวรรณภูมิโดยเร็ว ด้วยอานุภาพของเทวดาเข้าไปยังพระลานหลวง ต่างรับเอานารีทั้งหลายกลับไปเมืองของตน มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นเข้าไปยังพระลานหลวง รับพระราชทานช้างและม้าเป็นต้นตามชอบใจแล้วกลับไปยังที่

อยู่ของตน แต่พวกยาจกเข้าไปยังพระลานหลวงแล้วได้รับพระราชทานวัตถุทานต่าง ๆ ตามความปรารถนา แล้วก็กลับไปยังที่พักของตน ส่วนคนที่เป็นนักเลงสุราเข้าไปยังพระลานหลวง รับพระราชทานสุราเมรัยและของมึนเมาตามชอบใจของตนแล้วกลับไปยังที่พักอาศัย พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นมหาชน กำลังรับเอาสัตตสดกมหาทานของพระองค์ ทรงมีพระทัยปีติปราโมทย์ประทับยืนอยู่ คราวนั้น ด้วยเดชานุภาพแห่งทานของพระมหาสัตว์ แผ่นดินนี้ หนา ๒ แสนสี่หมื่นโยชน์ ก็สั่นสะเทือนเลื่อนลั่นประหนึ่งพระยาช้างตัวตกมันเปล่งเสียงโกญจนาท ภูเขาที่ล้อมรอบภูเขาสิเนรุราชก็โอนอ่อนน้อมยอดลงตรงหน้าเมืองสุวรรณภูมิ ดุจยอดหวายต้องไฟลนฉะนั้น เพราะเสียงแห่งแผ่นดินสั่นสะเทือนฟ้าฝนก็คำรามตกลงมาชั่วขณะหนึ่ง สายฟ้าที่มิใช่ฤดูกาลก็ส่องแสงแปลบปลาบ ทั้งสาครก็ตีคลื่น ท้าวสักกเทวราชก็ทรงปรบพระหัตถ์ ทั้งท้าวมหาพรหมก็แซ่ซ้องสาธุการ ได้มีเสียงโกลาหลเป็นอันเดียวกันไปจนถึงพรหมโลก สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสคาถานี้ว่า

คราวนั้นได้เกิดขนพองสยองเกล้า ทั้งโลมชาติก็ชูชัน
เมื่อเราบริจาคมหาทานแผ่นดินก็สั่นสะเทือน คราวนั้นได้เกิด
ขนพองสยองเกล้าทั้งโลมชาติก็ชูชันเมื่อเราได้บริจาคมหา
ทาน ทั่วทั้งพระนครก็อื้ออึงไปด้วยเสียงอันน่าสะพรึงกลัว
มากมายสัตตสดกมหาทานนี้เป็นปกติในมหาทานที่เราให้

ด้วยเดชานุภาพของพระโพธิสัตว์ พิภพของท้าวสักกะก็แสดงอาการร้อน ท้าวสักกะทรงรำลึกถึงเหตุการณ์นั้นด้วยทิพยญาณของพระองค์ จึงทราบเหตุนั้นแล้วดำริว่า พระเจ้าจันทกุมารผู้เป็นเหมือนหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า ได้บริจาคสัตตสดกมหาทานแก่หมู่มนุษย์ทั้งหลาย ถึงเราก็ควรจะไปยังมนุษยโลก แล้วนิรมิตวิมานทองคำขึ้นองค์หนึ่ง อันวิจิตรด้วยดอกไม้ต่าง ๆ เสด็จขึ้นวิมานนั้นแล้วลงจากสวรรค์มายังเมืองสุวรรณภูมิ ประทับยืนอยู่ข้างหน้าพระเจ้าจันทกุมารนั้น ลำดับนั้น พระเจ้าจันทกุมารทอดพระเนตรเห็นวิมานนั้นแล้ว เมื่อจะตรัสถามท้าวสักกะนั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

ข้าพเจ้าไม่ทราบถึงวิมานนั้น ซึ่งตั้งอยู่เบื้องหน้าในกาลบัดนี้ เทวดาองค์ใดเสด็จมาในที่นี้ ท่านอันข้าพเจ้าถามแล้วจงบอกข้อนั้นเถิด

ท้าวสักกะทรงได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงตรัสสองคาถานี้ว่า

ดูกรมหาราช เราคือท้าวสักกะจอมเทวดา มาในสำนักของพระองค์ เรามีใจยินดีอนุโมทนาทานของพระองค์ในกาลทุกเมื่อ เราขอประคองอัญชลีกับทานนั้นของพระองค์ ในกาลภายภาคหน้า พระองค์จักได้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นที่พึ่งของชาวโลก ก็แล ท้าวสักกะทรงทราบอัธยาศัยของพระเจ้าจันทกุมารนั้น จึงได้ทำการสรรเสริญท้าวเธอ

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสคาถานี้ว่า

ท้าวสักกะจอมเทพ ได้ทรงทราบความดำริของพระ-เจ้าจันทกมารนั้นจึงได้ตรัสคาถานี้ว่า เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายได้ต้อนรับพระองค์ ปฐพีได้สั่นสะเทือนเลื่อนลั่นเสียงแซ่ซ้องสาธุการสนั่นไปทั้ง ๓ โลก สายฟ้าก็แลบแปลบปลาบ บรรดาภูเขาทั้งหลายก็น้อมยอดลง พระอินทร์พรหมปชาบดี พระจันทร์ พระยมและท้าวเวสสุวรรณมีใจปลาบปลื้มยินดี สิงสถิตอยู่ที่ประตูวิมานของตนอนุโมทนามหาทานของพระองค์ เทวดาทั้งมวลอนุโมทนาว่า พระเจ้าจันทกุมารนั้นทำกรรมที่ใครๆ ทำได้ยาก ให้ทานที่ใครๆ ให้ได้ยาก ทรงทำกรรมที่ทำได้ยากที่อสัปบุรุษทั้งหลายไม่ทำธรรมของสัปบุรุษอันใครๆ ปฏิบัติได้ยาก เพราะฉะนั้นสัปบุรุษกับอสัปบุรุษจึงต่างกันที่คติเป็นที่ไปของเขา อสัปบุรุษย่อมไปสู่นรก สัปบุรุษมีสวรรค์เป็นที่ไปในเบื้องหน้า ดูกรมหาราช พระองค์ถวายมหาทานอันเป็นทานยอดเยี่ยมที่จะให้

ถึงพรหมยาน มหาทานนั้นจะให้ผลบังเกิดในสวรรค์แก่พระองค์

ท้าวสักกเทวราช ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงอนุโมทนาบุญกรรมของพระเจ้าจันทกุมารแล้วตรัสว่า ดูกรมหาราช นับตั้งแต่บัดนี้ไป ขอพระองค์จงอย่าประมาทบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น แล้วได้เสด็จกลับวิมานของตน สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ราชาแห่งเทพดาผู้เป็นใหญ่ในเทวโลกทั้งสอง ครั้นตรัสคำมีประการดังนี้แล้วทรงให้โอวาทแด่พระเจ้าจันทกุมารแล้ว เสด็จกลับวิมานของตน

ตั้งแต่นั้นมาพระโพธิสัตว์ทรงบำเพ็ญบุญมีทานและศีลเป็นต้น ดำรงพระชนม์อยู่จนตราบสิ้นพระชนม์ ลงจุติจากอัตภาพนั้นแล้ว ก็บังเกิดในดุสิตเทวโลก สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสคาถาว่า

นับแต่บัดนี้ พระเจ้าจันทกุมารพระองค์นั้นบริจาคมหาทานแก่มนุษย์ทั้งหลายอันยอดเยี่ยมกว่าทานทั้งปวง ดำรงพระชนม์อยู่ จนกระทั่งสิ้นพระชนม์ชีพเบื้องหน้าแต่สิ้นพระชนม์ทำลายขันธ์ แล้วทรงเข้าถึงสวรรค์นั้นแล

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นทรงนำพระธรรมเทศนานี้มาแล้ว จึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลายตถาคตดำรงอยู่ในความเป็นพระพุทธเจ้า ปลดเปลื้องสัตว์ให้พ้นจากทุกข์และภัยทั้งปวง ในกาลบัดนี้เท่านั้นก็หามิได้ ถึงในกาลปางก่อนตถาคตมีญาณยังไม่แก่กล้า ดำรงอยู่ในความเป็นปุถุชน ก็ได้ปลดเปลื้องสัตว์ต่างๆ จากทุกข์และภัยทั้งปวงเหมือนกัน เมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า

พระเถระผู้มีศีลสังวรอยู่บนยอดเขา ถึงพร้อมด้วยฌานรูปหนึ่งในกาลนั้นเป็นพระสารีบุตรในกาลนี้ อำมาตย์เสนคุตของพระเจ้าจันทกุมารในกาลนั้นเป็นพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากของเราในกาลนี้ ท้าวสักกะจอมเทวดา ในกาล

นั้นเป็นพระอนุรุทธเถระในกาลนี้ เทพธิดานามว่ามณีเมขลา ผู้รักษามหาสมุทรในกาลนั้นเป็นอุบลวรรณาเถรีในกาลบัดนี้ มหิลกุมารในกาลนั้นเป็นราชโอรสของเราในกาลบัดนี้ ราชธิดาสิพพลีเทวีในกาลนั้น เป็นยโสธราเทวีในกาลบัดนี้ นางนันทาผู้มารดาในกาลนั้นเป็นพระมารดาของตถาคตในกาลนี้ ธนกะบิดาในกาลนั้นเป็นพระเจ้าสุทโธทนะในกาลนี้ ชาวเมืองมีอำมาตย์เป็นต้น ที่อยู่ในเมืองสุวรรรภูมิในกาลนั้น เป็นสาวกผู้มีศีลเป็นที่รักยินดีในพระศาสนาในกาลบัดนี้ พระเจ้าจันทกุมารจอมคนยินดีแล้วในบุญกรรมด้วยดีในกาลนั้น เป็นพระตถาคต ตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นที่พึ่งของชาวโลก ในกาลบัดนี้ขอท่านทั้งหลายทั้งปวง เมื่อปรารถนาความสุขเพื่อตน จงทรงจำชาดกไว้ด้วยคารวจิตยิ่งอย่างนี้

จบ จันทกุมารชาดก

กินนร

๒๒ สาธิตราชชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ ณ พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภพระบารมีของพระองค์ ตรัสพระธรรมเทศนานี้มีคำว่า **ปโมทามิ อหำ โภนฺโต** ดังนี้เป็นต้น

เรื่องมีว่า วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมสนทนากันในธรรมสภาว่า อาวุโสทั้งหลายพระศาสดาของพวกเราเป็นผู้ประทานโลกิยสุขและโลกุตรสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในบัดนี้ทีเดียว ครั้งนั้นพระศาสดาประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ทรงสดับคำของภิกษุเหล่านั้นด้วยทิพยโสตจึงเสด็จมาสู่ธรรมสภาประทับนั่งบนพุทธอาสนะอันประเสริฐที่เขาปูลาดไว้ในธรรมสภานั้น ตรัสถามว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอกำลังสนทนากันถึงเรื่องอะไร เมื่อภิกษุเหล่านั้นกราบทูลให้ทรงทราบแล้ว พระองค์ตรัสว่าดูกรภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่เราบำเพ็ญบารมีครบสามสิบดำรงอยู่ในความเป็นพระพุทธเจ้าให้โลกียสุขและโลกุตรสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย แม้ในกาลก่อน เมื่อเรายังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏดำรงอยู่ในความเป็นปุถุชนก็ให้วัตถุทานมีอย่างต่างๆ แก่หมู่มหาชนทุกวัน พระองค์ตรัสดังนี้แล้วนิ่งอยู่ พวกภิกษุทูลอาราธนาให้ทรงเล่าเรื่อง จึงทรงทำอดีตนิทานมาตรัสเล่าดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาลมีพระราชาองค์หนึ่งพระนามว่า สาธิต ครองราชสมบัติอยู่ในพระนครมิถิลา มีพระอัครมเหสีพระนามว่า สมุลา พระนางสมุลานั้นเป็นที่รักเป็นที่โปรดปรานของพระเจ้าสาธิตราชและเป็นประมุขของสนมนารีหมื่นหกพัน พระเจ้าสาธิตราชครองราชสมบัติในมิถิลานครเสวยความสุขคือความเป็นพระราชาร่วมกับพระนางสมุลาเทวีอัครมเหสีของพระองค์นั้น คือพระโพธิสัตว์ในครั้งนั้น อยู่มาวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์ประทับนั่งบนพระที่สิริไสยาสน์ของพระองค์ทอดพระเนตรเศวตฉัตรมีพระราชดำริว่า เราได้ราชสมบัตินี้ด้วยธรรมอะไร ทรงทราบว่า ถ้าเราไม่ให้ทานไม่ทำบุญมาก่อนเราจะไม่ได้ราชสมบัตินี้ แต่เพราะเราให้ทานทำบุญมาก่อน เราจึงได้ราชสมบัตินี้ ครั้นทรงทราบดังนี้แล้วเกิดปิติโสมนัสขึ้นในพระราชหฤทัยของ

พระองค์ ครั้งนั้นพระมหาสัตว์ตรัสเรียกพวกสารถีของพระองค์มาตรัสว่า พ่อสารถีผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเอาเกวียนเทียมโค เอารถเทียมม้ามาพักไว้ที่พระลานหลวงก่อนทีเดียว ดังนี้แล้วตรัสคาถาที่หนึ่งว่า

พ่อมหาจำเริญทั้งหลาย เราชื่นชมบุญกรรมซึ่งเราทำไว้ ท่านทั้งหลายจงเทียมเกวียนและรถของเราในวันนี้ก่อนทีเดียว ดังนี้

พวกสารถีได้ฟังดังนั้นแล้วพากันคัดเลือกโคและม้าที่แข็งแรงจากฝูงเทียมเกวียนและรถด้วยโคและม้าเหล่านั้น นำมาพักไว้ที่พระลานหลวง แล้วกราบทูลพระเจ้าสาธิตราชว่า ข้าแต่พระราชาผู้ใหญ่ พวกข้าพระองค์ทั้งหมดเทียมเกวียนและรถแด่พระองค์นำมาพักไว้ที่พระลานหลวงแล้วในวันนี้พระเจ้าข้า ฯ พระเจ้าสาธิตราชได้สดับดังนั้น เสด็จลงจากปราสาทของพระองค์ประทับที่พระลานหลวง แล้วเสด็จขึ้นประทับบนรถคันหนึ่ง เมื่อจะให้หมู่สารถีของพระองค์ขับเกวียนและรถทั้งหลายเหล่านั้นตรัสคาถาที่สองว่า

พ่อมหาจำเริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงขับเกวียนและรถทั้งหลายไปข้างหน้าสู่ป่าไม้ก่อน เราจะตามไปข้างหลัง

คณะสารถีได้ฟังกระแสพระราชดำรัสดังนั้นแล้ว พร้อมกันรับสนองพระราชโองการสาธุดังนี้ แล้วขับเกวียนและรถเหล่านั้นไปหยุดพักอยู่ในป่าไม้นั้น พระราชาประทับนั่งบนรถที่วิจิตรด้วยรัตนะต่างๆ แวดล้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์ เสด็จออกจากพระนครเข้าสู่ป่าต้นสาละ รับสั่งให้หาหมู่ช่างไม้ของพระองค์ ให้พวกช่างไม้โค่นต้นไม้นั้นๆ ที่ไม่มีกระพี้ ไม่คด มีแก่นใหญ่งาม ให้ทอนเป็นท่อนๆ ในป่านั้นเอง แล้วให้ขนท่อนไม้นั้น ๆ บรรทุกเกวียนและรถทั้งหลาย เสด็จออกจากป่าไม้ ให้นำไม้เหล่านั้นไปไว้ในที่หกแห่ง คือ ที่ประตูพระนครสี่แห่ง (สี่ทิศ) ที่กลางพระนครหนึ่งแห่ง ที่ประตูพระราชนิเวศน์หนึ่งแห่ง แล้วโปรดให้สร้างโรงทานหกแห่งด้วยไม้เหล่านั้น พวกช่างไม้เหล่านั้นสร้างโรงทานใหญ่นั้นๆ ในที่หกแห่งสำเร็จภายในสองสามวัน แล้วกราบทูลพระเจ้าสาธิตราชว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์ทั้งหลายสร้างโรงทานหกโรง

ของพระองค์สำเร็จแล้วเป็นโรงทานที่สวยงามอยู่ในที่นั้น ๆ ขอเชิญเสด็จไปทอด-พระเนตรโรงทานนั้น ๆ ในบัดนี้เถิดพระเจ้าข้า ฯ พระมหาสัตว์ได้สดับดังนั้น แวดล้อมไปด้วยหมู่อำมาตย์ของพระองค์เป็นต้น เสด็จไปที่โรงทานนั้น ๆ ทอดพระเนตรเห็นแล้ว ทรงชมเชยมีพระทัยยินดี จึงตรัสคาถาที่สามว่า

โรงทานของเรางามเหลือเกิน ตั้งอยู่ในที่น่าชื่นใจ
ทำใจให้เลื่อมใสทุกเมื่อเหมือนเทวดามาเนรมิตไว้ ดังนี้

ในกาลนั้นพระมหาสัตว์รับสั่งให้หาท่านเสนคุตอำมาตย์ของพระองค์ โปรดให้ตบแต่งโรงทานนั้น ๆ ทรงพระกรุณาโปรดให้จ่ายพระราชทรัพย์วันละหกแสนกหาปณะทุกวัน ๆ ซื้อของพระราชทาน ได้พระราชทานมหาทานแก่มนุษย์ทั้งหลาย ที่โรงทานทั้งหกแห่งด้วยอานุภาพของพระมหาสัตว์ทั่วพระนครมิถิลา สมบูรณ์ด้วยสิ่งของมีภักษาหาร ข้าวปลาอาหารและน้ำดื่มก็หาง่าย เป็นพระนครที่มีความสุข และน่ารื่นรมย์อย่างยิ่ง ครั้งนั้น หมู่มหาชนผู้อยู่ในแคว้นมิถิลาไม่ต้องทำไร่ไถนา ไม่ต้องทำการงานในเรือนของตน รับสิ่งของพระราชทานจำนวนมากที่โรงทานนั้น ๆ ของพระมหาสัตว์ใช้สอยของพระราชทานตามสบาย ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ตื่นบรรทมแต่เช้า สระพระเศียรแล้วเสวยพระกระยาหารมีรสเลิศต่าง ๆ ประทับนั่งบนวอทอง เสด็จพระราชดำเนินสู่โรงทานนั้น ๆ พร้อมด้วยยศบริวารอันยิ่งใหญ่ พระราชทานวัตถุทานต่าง ๆ แก่มนุษย์ทั้งหลายด้วยพระองค์เอง เมื่อจะมีพระราชดำรัสสั่งพวกอำมาตย์ของพระองค์ได้ตรัสคาถานี้ว่า

ท่านทั้งหลายจงให้ผ้าแก่ผู้ที่ต้องการผ้า แม้น้ำเมาก็จง
ให้แก่พวกนักเลงทั้งหลาย จงให้โภชนะแก่ผู้ต้องการโภชนะ
ท่านทั้งหลายอย่าได้ประมาท จงให้ผู้ที่มาที่นี่อิ่มหนำสำราญ
ด้วยข้าวและน้ำให้เขาพวกนั้นสมประสงค์กลับไป

ครั้นมีพระราชดำรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์เสด็จออกจากโรงทานขึ้นประทับบนปราสาทของพระองค์ เสวยความสุขในราชสมบัติ เย็นวันหนึ่ง พระโพธิสัตว์สระพระเศียรด้วยน้ำหอม เสวยพระกระยาหารมีรสเลิศต่าง ๆ แวดล้อมไปด้วยหมู่

อำมาตย์ของพระองค์ ประทับบนคอช้างตัวประเสริฐงามรุ่งโรจน์ด้วยเครื่องอลังการต่าง ๆ เสด็จเข้าสู่โรงทานของพระองค์ เพื่อพระราชทานมหาทานแก่คนทั้งหลายด้วยพระองค์เอง

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นได้ตรัสคาถานี้ว่า

ในเวลาเย็น พระราชาพระองค์นั้นมีปิติโสมนัสตลอด
เวลา เสด็จเข้าสู่โรงทานเพื่อพระราชทานสิ่งของสำหรับพระ-
ราชทานแก่มหาชน

ครั้นเสด็จถึงโรงทานนั้น พระราชาได้พระราชทานมหาทานด้วยพระองค์เอง ได้ตรัสอย่างนี้กะพวกอำมาตย์ของพระองค์ที่โรงทานว่า

ท่านทั้งหลายจงให้ทานของเราแก่มหาชนทั้งปวงอย่าง
นี้ โดยทำนองนี้ ขอมหาชนเหล่านั้นจงสมประสงค์กลับไป

พระมหาสัตว์เสด็จไปโรงทานนั้น ๆ ของพระองค์วันละสองเวลาคือ เวลาเช้าและเวลาเย็นทุก ๆ วัน เสวยความสุขในราชสมบัติด้วยประการฉะนี้ ด้วยเดชานุภาพแห่งทานของพระโพธิสัตว์อัศจรรย์ต่าง ๆ มีแผ่นดินไหวมากเป็นต้น โกลาหลเป็นอย่างเดียวกัน ปรากฏทั่วมิถิลานคร สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าสาธิตราชพระองค์นั้น เป็นผู้นำแว่น
แคว้นมิถิลานครให้เจริญ ได้พระราชทานมหาทานแก่มนุษย์
ทั้งหลายในกาลนั้นทั้งปวง

เมื่อพระราชากำลังพระราชทานมหาทานอยู่นั้น ได้มี
เหตุน่ากลัวขนพองสยองเกล้า แผ่นดินไหว เมื่อพระราชทาน
มหาทานแล้ว ได้มีเหตุน่ากลัวขนพองสยองเกล้า

ชาวมิถิลานครพากันตื่นเต้นเอิกเกริก เมื่อพระราช
ทานวัตถุทานที่โรงทานของพระองค์แล้วของที่พระราชทาน
บกพร่องไป ก็กลับเต็มและมีเพิ่มมากขึ้น

เมื่อพระราชาพระราชทานวัตถุทานแก่พวกมนุษย์ในกาลทั้งปวงนั้น ได้มีเสียงกึกก้องน่าหวาดหวั่นในโรงทานนั้น เพราะเหตุที่ได้รับของที่พระมหาสัตว์พระราชทานมากมาย หมู่มหาชนทั้งหลาย ต่างมีความโสมนัสกล่าวถ้อยคำที่น่ารักต่อกันและกัน

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นได้ตรัสพระคาถานี้ว่า

พวกคนขับรถ พวกหญิงแพศยา และเศรษฐีทั้งหลาย
ประชุมกันกล่าวว่า พระราชาองค์นี้เป็นผู้สร้างทรัพย์สมบัติ
ให้แก่พวกเราในกาลทุกเมื่อพวกทหารช้าง ทหารม้า ทหารรถ
และทหารราบทั้งหลาย ต่างกล่าวว่า พระราชาองค์นี้เป็นผู้
พระราชทานยศแก่พวกเราในกาลทุกเมื่อ

ชาวชนบทและชาวนิคมร่วมประชุมเป็นเอกฉันท์
ปรึกษากันว่า พระราชาองค์นี้เป็นผู้ประทานความสุขแก่พวกเรา
ในกาลทุกเมื่อ

พวกคนยากจน ยาจก คนชรา พราหมณ์และพวก
ปุโรหิต ต่างพากันกล่าวว่าพระราชาองค์นี้เป็นผู้ประทานสิ่งของ
แก่พวกเราในกาลทุกเมื่อ

ในกาลนั้น พระมหาสัตว์ทรงระลึกถึงทานวัตถุของพระองค์ ทรงเกิดปีติขึ้นในพระทัยของพระองค์บ่อยๆ ก็ในขณะนั้น วิมานของท้าวสักกะแสดงอาการเร่าร้อน ท้าวเธอทรงรำพึงถึงเหตุนั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

ผู้ใดเป็นเทวดาก็ตาม เป็นมนุษย์ก็ตาม บำเพ็ญบุญมี
ให้ทานและรักษาศีลเป็นต้นโดยชอบ ผู้นั้นย่อมสำเร็จตาม
ที่ปรารถนาในกาลทุกเมื่อ

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะทรงทราบเหตุนั้น ทรงดำริว่า โอ พระเจ้าสาธิตราชนี้คือหน่อเนื้อเชื้อสายพระพุทธเจ้าทีเดียว พระองค์ทรงระลึกถึงทานวัตถุทานของพระองค์ เกิดปีติขึ้นในพระทัยของพระองค์บ่อยๆ บัดนี้เราจักไปมิถิลานคร

อนุโมทนาทานวัตถุนั้นๆ ของพระเจ้าสาธิตราชพระองค์นั้น พระองค์ดำริอย่างนี้แล้ว เสด็จขึ้นปราสาทหลังหนึ่ง ซึ่งล้วนแล้วไปด้วยทองวิจิตรด้วยรัตนะต่างๆ เสด็จลงจากเทวโลกของพระองค์ มาสู่พระนครมิถิลาประทับอยู่กลางอากาศ ข้างหน้าปราสาททั้งสองของพระเจ้าสาธิตราช ครั้งนั้น พระเจ้าสาธิตราชประทับอยู่บนพระที่สิริไสยาสน์ของพระองค์ ทอดพระเนตรเห็นแสงสว่างของปราสาทที่ลอยอยู่ในอากาศตรงนั้น เมื่อจะตรัสถามเรื่องนั้น ได้ตรัสสองคาถานี้ว่า

ปราสาทนี้ชื่ออะไร รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์ด้วยยศ มีรัศมีงามยิ่งนัก ส่องแสงอยู่ตรงหน้าของเรา อนึ่ง ใครเป็นเจ้าของปราสาท ซึ่งมาในที่นี้ในบัดนี้ เราไม่รู้จักมาก่อน ท่านผู้ถูกถามแล้วจงบอกข้อความที่ถามนั้นแก่ข้าพเจ้า

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับดังนั้น เมื่อทรงปราศัยกับพระเจ้าสาธิตราช จึงได้ตรัสสามคาถานี้ว่า

เราคือท้าวสักกเทวราชมาในสำนักของท่าน ยินดีด้วยทานของท่าน ขออนุโมทนากะท่านทุกเมื่อ เราพร้อมด้วยหมู่เทวดาอยู่ในเทวโลก ยินดีด้วยบุญของตน ขออนุโมทนากะท่านทุกเมื่อเพราะทานของท่านนี้ เราขอประคองอัญชลีแก่ท่าน ท่านจักเป็นพระสมมาสัมพุทธเจ้าเป็นที่พึ่งของสัตว์โลกในอนาคตกาล

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกเทวราชเมื่อจะทรงอนุโมทนาบุญแก่พระเจ้าสาธิตราชนั้นอีกจึงได้ตรัสสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระราชา เราขออนุโมทนามหาทานที่ท่านประทานแก่มนุษย์ทั้งหลายในโรงทานหกแห่งในกาลทุกเมื่อ ข้าแต่มหาราช เมื่อพระองค์ให้ทานขอจงให้สืบเนื่องเรื่อยไป เพราะทานเป็นที่พึ่งของหมู่สัตว์ในปรโลก

ครั้งนั้น พระมหาสัตว์ได้ทรงสดับเทพดำรัสของท้าวสักกะแล้ว เมื่อจะทรงปราศัยกับท้าวสักกะได้ตรัสคาถานี้ว่า

ข้าแต่เทวราช ข้าพเจ้าให้มหาทานในกาลทุกเมื่อ
ข้าพเจ้าไม่ปกปิดสิ่งที่มีอยู่ ใจของข้าพเจ้ายินดีในทาน

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว พระมหาสัตว์เมื่อจะทรงปราศรัยกับท้าวสักกะบ่อย ๆ จึงได้ตรัสคาถาว่า

ข้าแต่เทวราช พระองค์เสด็จมาดีแล้ว พระองค์เสด็จมาไกลก็เหมือนใกล้ ขอพระองค์จงมีความสุขในเทวโลก ที่น่ารื่นรมย์ทุกเมื่อตลอดกาลนาน ข้าแต่พระองค์ขอพระองค์จงทรงยินดีอนุโมทนาทานของข้าพระองค์ในบัดนี้เถิด

ท้าวสักกเทวราชได้ทรงสดับคำของพระโพธิสัตว์อย่างนี้แล้ว ทรงทราบอัธยาศัยอันประณีตของพระโพธิสัตว์ จึงตรัสชมเชยพระโพธิสัตว์ สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นตรัสว่า

ท้าวสักกะทรงทราบว่าพระมหาสัตว์มีพระหฤทัยประณีต จึงตรัสสรรเสริญว่าท่านได้สั่งสมสะเบียงอาหารทุกอย่าง ทั้งที่เป็นทิพยสมบัติและมนุษย์สมบัติ แผ่นดินบันลือลั่นเพื่อท่าน เสียงสรรเสริญท่านดังขึ้นไปถึงสวรรค์ชั้นไตรทิพย์ สายฟ้าก็ยอมรับคุณธรรมของท่าน จึงแล่นไปรอบภูเขาทั้งหลาย ข้าแต่ท่านนารทะภูเขาทั้งสองย่อมอนุโมทนาแก่ท่าน เทวดาทั้งปวงเช่น พระอินทร์ พระหรหมปชาบดีพระจันทร์ พระยมท้าวเวสสุวรรณมีใจยินดี ยืนอยู่ที่ประตูวิมานของตน ๆ พากันอนุโมทนาว่า ท่านได้ทำสิ่งที่ทำได้โดยยาก มหาทานใดที่ท่านให้ในโรงทานทุกแห่งในกาลทั้งปวง มหาทานนั้นย่อมเป็นยานพาหนะที่ประเสริฐที่สุดสำหรับท่าน มหาทานนั้นจะให้ผลแก่ท่านนั้นในสวรรค์

ก็แลครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ท้าวสักกะดำริว่า เราไม่ควรจะชักช้าอยู่ในที่นี้เลย ควรกลับไปเทวโลกในบัดนี้ทีเดียว ดำริดังนี้แล้ว จึงประทานโอวาทแก่พระมหาสัตว์ว่า จำเดิมแต่นี้ไป พระองค์จงเป็นผู้ไม่ประมาทจงทำบุญมีให้ทานและรักษาศีลเป็นต้น จนตลอดอายุ ดังนี้แล้วได้เสด็จกลับไปยังวิมานของพระองค์

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสพระคาถาว่า

ในกาลนั้น ท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่ในเทวโลก
ทั้งสอง ประทานโอวาทแก่พระเจ้าสาธิตราชแล้วเสด็จกลับไป
เทวโลก ท้าวสักกะนั้นครองความเป็นพระราชาของเทวดา
ทั้งหลายในเทวโลกทั้งสอง มีความสุขและเป็นผู้ช่วยเหลือการ
บำเพ็ญบุญในกาลทุกเมื่อ

ท้าวสักกเทวราช ครั้นเสด็จถึงเทวโลกซึ่งเป็นที่ประทับของพระองค์ ในวันนั้นเองพระองค์เนรมิตสถานที่ทั้งหมดแห่งพระราชนิเวศน์ของพระเจ้าสาธิตราชให้บริบูรณ์ด้วยทรัพย์และข้าวเปลือกมากมายหาประมาณมิได้ บันดาลให้ฝนคือทรัพย์และข้าวเปลือกตกลงทั่วพระนคร สูงประมาณแค่เข่าเหมือนมหาเมฆ ทำฝนให้ตกลงฉะนั้น ครั้งนั้น ท้าวสักกะเมื่อจะทรงทำโพธิสมภารของพระเจ้าสาธิตราชให้เต็มเปี่ยม ต่อจากวันนั้นไปเจ็ดวัน บันดาลให้ฝนคือผ้าทิพย์เนื้อละเอียดชนิดต่าง ๆ และฝนคือเครื่องประดับอันเป็นทิพย์ตกลงทั่วพระนครของพระเจ้าสาธิตราชนั้น ต่อจากวันนั้นไปอีกเจ็ดวัน ทรงบันดาลให้ฝนคือทองและเงินตก ต่อจากนั้นไปอีกเจ็ดวัน ทรงบันดาลให้ฝนคือแก้วอินทนิลตก ต่อจากวันนั้นไปอีกเจ็ดวันทรงบันดาลให้ฝนคือแก้วมณีโชติตก ต่อจากวันนั้นไปอีกเจ็ดวัน ทรงบันดาลให้ฝนคือแก้วเจ็ดประการตก ท้าวสักกะเมื่อทรงบันดาลให้ฝนคือรัตนะมีอย่างต่าง ๆ ให้ตกจากเทวโลกตามที่กล่าวมานี้ ได้ทรงบันดาลให้ตกทั่วพระนครของพระเจ้าสาธิตราชทีเดียว ในกาลนั้น พระมหาสัตว์ตรัสสั่งอำมาตย์ของพระองค์ เพื่อจะพระราชทานทรัพย์ที่ตกลงมาอย่างเม็ดฝนแก่มหาชน โปรดให้รวมกับทรัพย์ส่วนพระองค์ ในตำหนักทั้งหลายของพระองค์ และในท้องพระคลัง แล้วให้ขนไปไว้ที่หน้ามุข เป็นที่พระราชทานแก่หมู่มหาชนที่โรงทานทั้งหกแห่ง ทรงมีสมบัติมาก มียศมีบริวารมาก ทรงครองราชสมบัติโดยทศพิธราชธรรม เพื่อหมู่มหาชน

ผู้อยู่ในแคว้นมิถิลาของพระองค์ ได้พระราชทานสิ่งของเครื่องพระราชทานมีอย่างต่าง ๆ แก่ชาวแว่นแคว้นทุก ๆ วันที่โรงทานหกแห่ง พระองค์ทรงทำบุญกรรมทั้งปวงบ้าง โปรดให้ผู้อื่นกระทำบ้าง ด้วยธารเม็ดฝนที่ตกลงมาเรื่อย ๆ พระราชาพระองค์นั้นทรงระลึกถึงทานวัตถุของพระองค์ ทรงเกิดปีติขึ้นในพระทัยของพระองค์

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระเจ้าสาธิตราชพระองค์นั้นทรงมีปีติโสมนัสทุกเมื่อ และทรงให้ทานไม่หยุด ทรงระลึกถึงพร้อมด้วยปิติ

พระราชาพระองค์นั้นเป็นผู้ปกครองนรชน เมื่อพระ-ราชทานมหาทานแก่มนุษย์ทั้งหลาย ทรงระลึกถึงมหาทานนั้นพร้อมด้วยปีติ โอ วิบากของทานงามไม่น้อย ปลอดภัย ปลอดอันตราย ย่อมสำเร็จแน่แท้ทุกภพทุกเมื่อ ด้วยว่าทานย่อมเป็นที่พึ่งของสัตว์ทั้งหลายในปรโลก บัณฑิตผู้ให้ทรัพย์ย่อมถึงความสุขในกาลทั้งปวง เพราะเหตุนั้นแล เรามีทรัพย์ย่อมให้ทานด้วยศรัทธาความสุขย่อมเจริญแก่เราทั้งในเทวโลก ทั้งในมนุษย์โลกทุกเมื่อ เมื่อเราให้ทานแก่ชนทั้งหลาย เราเกื้อกูลด้วยทานอันเลิศ ฉะนั้นเราจะเป็นเทวดาหรือว่ามนุษย์ ย่อมจะเป็นผู้บันเทิงอย่างเลิศ

พระมหาสัตว์พระราชทานทรัพย์เป็นอย่างมากแก่หมู่มหาชนผู้อยู่ในแคว้นมิถิลาอย่างนี้แล้ว เมื่อจะพระราชทานโอวาทของพระองค์ประจำวันอีก ได้ตรัสคาถานี้ว่า

ท่านผู้เจริญทั้งหลาย เราถึงพร้อมด้วยรถเพราะให้ทานมาก่อนฉันใด ขอท่านทั้งหลายจงเป็นผู้ไม่ประมาท จงให้ทานในกาลทุกเมื่อฉันนั้น ท่านทั้งหลายถึงพร้อมด้วยศรัทธาให้ทานตามกำลัง จักถึงความสุขทั้งในเทวโลกทั้งในมนุษย์โลกทุกเมื่อ

ตั้งแต่นั้นมา มหาชนตั้งอยู่ในโอวาทของพระมหาสัตว์ ทำบุญมีทานเป็นต้น ดำรงชีวิตอยู่จนตลอดเวลาสิ้นอายุเคลื่อนจากภพนั้น บังเกิดในสวรรค์ชั้นต่าง ๆ พระมหาสัตว์เสวยราชสมบัติอยู่ในมิถิลานครกับพระนางสมุลาเทวีอัครมเหสีของพระองค์ ทรงบำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น ดำรงพระชนม์อยู่ตลอดอายุในเวลาที่พระองค์สิ้นพระชนมายุ เคลื่อนจากภพนั้น ทรงอุบัติในเทวโลกชั้นดุสิตแล

สมเด็จพระบรมศาสดาผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ ทรงเทศนาชาดกเรื่องนี้แก่ภิกษุทั้งหลายที่ประชุมกันในพระเชตวันมหาวิหารจบลงด้วยประการฉะนี้แล บัดนี้เมื่อจะทรงแสดงธรรม คือ อริยสัจสี่แก่ภิกษุทั้งหลายเหล่านั้นอีก จึงตรัสสองพระคาถานี้ว่า

อริยสัจสี่คือทุกข์ สมุทัย นิโรธ มรรค ที่เรากล่าวแล้ว
โดยประการทั้งปวงเป็นธรรมที่มีประโยชน์เกื้อกูล ทุกข์ที่เป็น
ไปในภูมิทั้งสาม ชื่อทุกขสัจ ตัณหา ชื่อสมุทัยสัจ นิพพานชื่อ
นิโรธสัจ มรรคมีองค์แปดชื่อมรรคสัจ

ในเวลาที่พระผู้มีพระภาคแสดงธรรมเรื่องอริยสัจสี่จบลง ภิกษุบางพวกบรรลุโสดาปัตติผลบางพวกบรรลุอรหัตผล พระธรรมเทศนาอริยสัจสี่ของพระผู้มีพระภาคอำนวยความสวัสดีโดยแท้ พระผู้มีพระภาคชื่อว่าเป็นผู้ประทานสมบัติคือโลกิยสุขและโลกุตรสุข แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายในกาลทุกเมื่อแล

สมเด็จพระบรมศาสดาครั้นทรงแสดงธรรมอริยสัจสี่แก่ภิกษุทั้งหลาย ที่ประชุมกันในพระเชตวันมหาวิหารด้วยประการฉะนี้แล้ว ตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย มิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้น ที่เราได้บำเพ็ญบารมีครบสามสิบ ดำรงอยู่ในความเป็นพระพุทธเจ้าให้โลกิยสุขและโลกุตรสุขแก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายแม้ในกาลก่อน เมื่อเรายังท่องเที่ยวอยู่ในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในความเป็นปุถุชน เราได้ให้วัตถุทานมีประการต่าง ๆ แก่หมู่มหาชนทุก ๆ วัน ดังนี้ เมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงได้ตรัสพระคาถาสุดท้ายว่า

ท้าวสักกะผู้เป็นใหญ่ในเทวโลกทั้งสองในกาลนั้น
ได้เป็นพระอนุรุทธะผู้ได้ทิพยจักษุในกาลนี้ เสนคุตอำมาตย์

ของพระเจ้าสาธิตราชผู้แจกจ่ายมหาทานในกาลนั้นได้เป็นพระอานนทเถระโอรสของพระเจ้าอาผู้เป็นพุทธอุปัฏฐากในกาลนี้ พระราชมารดาของพระเจ้าสาธิตราชในกาลนั้น ได้เป็นพระนางสิริมหามายาในกาลนี้ พระราชบิดาของพระเจ้าสาธิตราชในกาลนั้น ได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนะในกาลนี้ พระนางสมุลาเทวีในกาลนั้น ได้เป็นพระยโสธราในกาลนี้ ชาวพระนครทั้งหลายมีพวกอำมาตย์เป็นต้นในกาลนั้น ได้เป็นสาวกของเราในกาลนี้ พระเจ้าสาธิตราชในกาลนั้น ได้เป็นเราผู้ตถาคตตรัสรู้เองโดยชอบ เป็นที่พึ่งของสัตว์โลกในกาลนี้ ท่านทั้งหลายจงทรงจำชาดกไว้ด้วยจิตที่เคารพอย่างยิ่งในกาลทั้งปวง ด้วยประการฉะนี้แล

จบ สาธิตราชชาดก

เสือปีก

๒๓ รัตนปัชโชตชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อทรงประทับอยู่ที่พระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภภิกษุรูปหนึ่งผู้เลี้ยงมารดาของตน จึงตรัสคาถามีคำ **อจฺฉริยํ วติทฺ ทุกฺขํ** ดังนี้เป็นต้น

ดังได้สดับมา ในกาลนั้น พระภิกษุนั้นเที่ยวไปบิณฑบาต ณ สถานที่ใกล้ประตูบ้านของคนทั้งหลายเหล่าอื่น ได้โภชนาในสถานที่นั้นแล้วก็มายังสำนักมารดาของตน ให้มารดาของตนบริโภคโภชนภัตนั้นทุกวัน ๆ

ภิกษุนั้นเลี้ยงมารดาด้วยโภชนภัต แล้วตนเองบริโภคโภชนภัตที่เหลือในบาตร นับตั้งแต่บัดนั้นมา ภิกษุนั้นก็ปฏิบัติมารดาของตน ได้สลากภัตก็ดี ผ้าอาบน้ำฝนก็ดี หรือวัตถุอย่างหนึ่งอย่างใดก็ดีมาเพื่อตน ก็ให้วัตถุทานนั้น ๆ แก่มารดาของตน

ต่อมา เมื่อเธอปฏิบัติมารดาของตนอยู่ มีความขวนขวายอย่างยิ่ง จึงเป็นผู้ผอมเหลือง ลำดับนั้นภิกษุทั้งหลายผู้คุ้นเคยกันกับเธอเป็นแล้วจึงถามว่า ดูกรผู้มีอายุ เมื่อก่อนผิวพรรณตัวท่านงดงาม แต่บัดนี้ท่านกลับเป็นคนผอมเหลือง ท่านเป็นอย่างนี้เพราะเหตุใดกัน โรคอะไรเกิดขึ้นแก่ท่านหรือ ภิกษุนั้นได้ฟังคำของภิกษุเหล่านั้น จึงได้บอกเรื่องราวแห่งการกระทำทั้งหมดของตนแก่ภิกษุเหล่านั้นว่า ข้าแต่ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย โรคของผมไม่มี ก็แต่ว่า ผมมีความกังวลเกี่ยวกับการปฏิบัติมารดาของผม ภิกษุเหล่านั้นได้ฟังคำของภิกษุนั้นแล้ว จึงกล่าวว่า ดูกรท่านผู้มีอายุ พวกเราไม่ควรให้สัทธาไทยตกไป แต่บัดนี้ ท่านรับสัทธาไทยแล้วให้แก่สตรีย่อมทำกรรมที่ไม่สมควร ฯ เธอได้ฟังคำของภิกษุทั้งหลายเกิดความอาย จึงแอบอยู่แล้วในที่อยู่ของตน ภิกษุเหล่านั้นไปเฝ้าพระศาสดา กราบทูลเนื้อความนั้นว่า ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้เจริญ ภิกษุชื่อโน้นยังสัทธาไทยให้ตกไปเพราะเลี้ยงดูสตรี ฯ สมเด็จพระบรมศาสดารับสั่งหาภิกษุนั้นมาเฝ้าแล้วถามเธอว่า ดูกรภิกษุ ได้ทราบว่าเป็นความจริงหรือที่ว่าเธอเลี้ยงดูสตรี ภิกษุนั้นจึงกราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ เป็นความจริงพระเจ้าข้า ข้าพระองค์เลี้ยงดูสตรี แต่ว่าสตรีนั้นมิใช่คนอื่น เป็นมารดาของข้าพระองค์เอง สมเด็จพระบรมศาสดาได้สดับคำนั้นแล้ว เพื่อจะให้ภิกษุนั้นเกิด

ความอุตสาหะจึงประทานสาธุการขึ้น ๓ ครั้ง ว่า ดูกรภิกษุ กรรมที่เธอกระทำไปแล้วเป็นกรรมดี แล้วตรัสกะภิกษุนั้นอย่างนี้ว่า ดูกรภิกษุเธอตั้งอยู่ในแนวทางที่เราดำเนินมาแล้วเหมือนกัน ชื่อว่ากรรมคือการเลี้ยงดูมารดาบิดาของตนเป็นวงศ์ของบัณฑิตทั้งหลาย ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว จึงเรียกภิกษุเหล่านั้นมาตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย พวกเธอทั้งหลายอย่าได้ยกโทษภิกษุนั้นเลย แม้โบราณบัณฑิตผู้เป็นบรรพชิต ก็บำรุงเลี้ยงมารดาของตนชื่อว่าการบำรุงเลี้ยงดมารดาของตนเป็นของเก่าดังนี้แล้ว ทรงดุษณีภาพ เมื่อภิกษุเหล่านั้นทูลอ้อนวอน จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังต่อไปนี้

ดูกรภิกษุทั้งหลาย ในอดีตกาล มีพระราชาพระองค์หนึ่งพระนามว่า มหารถ ทรงครองราชสมบัติอยู่ในกรุงเมฆวดีนคร ทรงมีอัครมเหสีเทวีพระนามว่า สิริรัตนคัพรถ คราวนั้นพระโพธิสัตว์จุติจากภพดุสิตถือปฏิสนธิในพระครรภ์ของพระเทวีนั้น เมื่อพระนางสิริรัตนคัพรถเทวีนั้นมีพระครรภ์แก่เต็มที่แล้ว มีพระประสงค์จะเล่นในพระราชอุทยาน จึงทูลความนั้นแด่พระสวามีของพระนาง พระเจ้ามหารถทรงรับสั่งให้คนรักษาพระราชอุทยานมาเฝ้าแล้วตรัสว่า ดูกรอุยยานบาล วันนี้จงประดับตกแต่งพระราชอุทยานของเรา ก็คนรักษาสวนนั้นได้รับพระบัญชาของพระเจ้ามหารถได้ประดับตบแต่งพระราชอุทยาน ครั้นประดับตบแต่งแล้วกราบทูลแด่พระราชาให้ทรงทราบ พระราชาได้ทรงสดับแล้ว ห้อมล้อมด้วยบริวารมากมาย พร้อมด้วยพระเทวีของพระองค์ ประทับนั่งบนวอทอง เข้าไปยังพระราชอุทยาน ทรงเล่นกีฬาในสวนตลอดทั้งวันจนพระอาทิตย์อัสดงคต ลำดับนั้น หมู่มหาชนมีพระราชาเป็นต้นเมื่อไม่สามารถจะเข้าไปภายในพระนคร จึงประทับอยู่ ๑ ราตรี ในพระราชอุทยานนั้นทรงบรรทมด้วยพระเกษมสำราญ วันนั้นแหละกษัตริย์ทั้งสอง คือ พระราชาและพระเทวีทรงบรรทมณ อาสนะเดียวกันแล้วสุบินนิมิตไป คืนนั้นเวลาใกล้รุ่งพระนางสิริรัตนคัพรถเทวีทรงสุบินไปว่า บุรุษคนหนึ่ง ผิวดำ ตาแดง ผมแดง นุ่งผ้าสีแดง ถืออาวุธ มาจากทิศตะวันตกเข้าไปยังห้องบรรทมของพระเทวีนั้น ดึงมวยผมของพระเทวีให้นอนหงายบนพื้นดิน เมื่อพระเทวีร้อง ควักดวงเนตรทั้งสองข้างตัดพระพาหาทั้งสอง ควักเอาดวงหทัยที่มีโลหิตไหลอยู่ เดินมุ่งหน้าทางทิศตะวันตกแล้วจากไป ครั้นทรงสุบินอย่างนี้แล้วทรงตื่นบรรทม มีพระทัยหวั่นหวาดสะดุ้งกลัว ทรงพระดำริว่า เราฝันร้ายนัก อันตรายใดๆ เห็นจักมีแก่เราหรือพระราชาเป็นแน่แล้ว กราบทูลพระสุบินนั้นแด่พระเจ้ามหารถ

ฝ่ายพระราชาเมื่อได้ฟังพระสุบินที่พระนางกราบทูลแล้ว มีพระทัยหวั่นหวาดสะดุ้งกลัว ทรงดำริว่า ความฝันนี้ร้ายนัก เราเคยได้ฟังได้เห็นมาอย่างนี้ ฝันนี้ร้ายนัก อันตรายใดๆ จักมีแด่พระเทวีและรัฐเป็นแน่แท้ เมื่อสว่างแล้วรับสั่งหาพราหมณ์ผู้ทำนายสุบินนิมิตแล้วตรัสบอกสุบินนิมิตอันร้ายนั้นทุกประการ พราหมณ์เหล่านั้นได้พิจารณาสุบินนิมิตอันนั้นตามคัมภีร์ที่จะให้รู้สุบินนิมิตทุกประการ แล้วพยากรณ์แด่พระราชาว่า ข้าแต่มหาราช พระสุบินนั้นเป็นลางว่า พระองค์กับพระเทวีจักพลัดพรากจากกัน พระราชาได้สดับคำพยากรณ์นั้นแล้วทรงเกิดความสลดใจ เพราะทรงกลัวว่าจะพลัดพรากจากพระเทวีของพระองค์ ตรัสถามพราหมณ์ว่า ดูกรมหาพราหมณ์ผู้เจริญ พวกท่านพูดอย่างนี้หมายความว่าเราทั้งสองจักพลัดพรากจากกันทีเดียวหรือ ฯ ข้าแต่สมมติเทพผู้เจริญ วันนี้แหละ เวลาเย็น ฝนลูกเห็บจักตกจากอากาศทั่วพระนครของพระองค์ ฝนตกอยู่ตั้งแต่ปฐมยามทั่วพระนครของพระองค์ มีน้ำมากมายสูงประมาณข้อเท้า แข้ง ครึ่งแข้ง สะเอว ศีรษะ ชั่วลำตาลหนึ่ง จนกระทั่งถึง ๗ ชั่งลำตาล ฯ ดูกรพราหมณ์ผู้เจริญวันนี้ พวกเราควรทำกิจอะไรอย่างเร็ว ฯ เมื่อพวกพราหมณ์ กราบทูลว่า ที่พึ่งอื่นนอกจากเรือไม่มี พระเจ้าข้า พระราชาจึงรับสั่งหานายช่างไม้ทั้งหลายเข้าเฝ้าแล้วตรัสว่า ดูกรพ่อทั้งหลาย พวกท่านจงสร้างเรือในวันนี้เร็วที่สุด พวกช่างไม้เหล่านั้นทูลรับพระบัญชาแล้วก็สร้างเรือ เสร็จแล้วกราบทูลพระราชาต่อถึงเวลาเย็นมหาเมฆที่หายไปก็ปรากฏในอากาศ แล้วฝนก็ตก เมื่อฝนตกตั้งแต่ปฐมยาม ทั้งพระนครของพระราชามีน้ำหลากท่วมสูงประมาณข้อเท้า แข้ง น่อง โคนขา ลำตาลหนึ่งจนถึงประมาณ ๗ ลำตาล หมู่มหาชนได้เห็นน้ำลึกยิ่งหวาดกลัวต่อมรณภัย ต่างหาที่พึ่งของตนจากข้างโน้นและข้างนี้ ว่ายน้ำไปจากฝั่งแม่น้ำใหญ่ ถึงความพินาศวอดวาย คราวนั้น กษัตริย์ทั้งสองคือ พระราชาและพระเทวีขึ้นเรือลำหนึ่งออกจากฝั่งใหญ่ ลอยไปเหนือท้องน้ำ ลำดับนั้น พระเทวีนั้น เมื่อไม่สามารถจะทรงตนไว้ได้ เพราะทรงพระครรภ์แก่และเป็นอิสตรีด้วยความตกใจกลัวจึงทรงกันแสงตรัสคาถาที่หนึ่งว่า

น่าอัศจรรย์หนอ ทุกข์นี้ไม่น้อยเกิดขึ้นแก่เรา ความสุขไม่เกิดขึ้นแก่เรา เราจะดำเนินชีวิตอย่างไรในท้องน้ำอันกว้างใหญ่นี้

ครั้นตรัสแล้วทรงสนทนาอยู่กับพระสวามีของพระนาง จึงตรัสคาถาที่สองนี้ว่า

ข้าแต่มหามหาราช เราทั้งสองไร้ที่พึ่งพิงอาศัยในท้องน้ำ ใหญ่นี้ เราทั้งสองจะได้ที่พึ่งในท้องน้ำใหญ่อันไร้ที่พึ่งได้ อย่างไร

ครั้นตรัสแล้วทรงกันแสงคร่ำครวญในสำนักพระราชสวามีของพระนาง จึงตรัสคาถาที่สามนี้ว่า

ข้าแต่มหาราช วันนี้แหละหม่อมฉันจะมิได้เห็นหน้าพระองค์ ความตายจักมีแก่หม่อนฉัน พระองค์ขาดหม่อมฉันแล้ว คงจะอยู่ต่อไปไม่ได้

เมื่อพระเทวีทูลอย่างนี้แล้ว พระราชาทรงปลอบพระเทวี แล้วตรัสกับพระนางว่า แน่นางผู้เจริญ เธอกับพี่อยู่ที่นี้แหละ อย่าได้กลัว อย่าได้ร้องไห้ไปเลย เพราะเหตุใดพี่จึงพูดอย่างนี้ ขึ้นชื่อว่าราชสมบัติทั้งหมดของเราทั้งสองพินาศวอดวายเป็นที่สุดแล้ว และชื่อว่าชีวิตมีความตายเป็นที่สุด ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ทรงปลอบพระเทวีมเหสีสุดที่รักของพระองค์ ตรัสสองคาถานี้ว่า

เธออย่าได้ร้องไห้ไปนักเลย สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและสิ้นไปเป็นธรรมดา นี้เป็นธรรมดาของโลก บุญทุกอย่างเธอและพี่ก็ได้กระทำแล้ว เราทั้งสองควรคิดถึงบุญนั้นเพื่อความสุขทุกเมื่อเถิด

พระราชาทรงปลอบพระเทวีโดยประการอย่างนี้เป็นต้นแล้ว ทรงถูกคลื่นน้ำใหญ่พัดใส่แล้ว เรือได้แตกออกเป็นสองส่วน พระเทวีทรงหวาดหวั่นมรณภัย ทรงมองไม่เห็นอุบายอื่น ทรงกันแสงคร่ำครวญอย่างหนัก จึงตรัสคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระราชา ขอพระองค์จงมาช่วยหม่อมฉันปลดเปลื้องหม่อมฉันจากทุกข์โดยเร็ว หม่อมฉันขาดพระองค์จะไม่มีชีวิตอยู่ต่อไปแน่ พระองค์อย่าได้ทอดทิ้งหม่อมฉันไว้ที่นี้เลย

พระราชาทรงสดับเสียงคร่ำครวญร้องไห้ของพระเทวีนั้น เพราะกลัวจะพลัดพรากจากกัน จึงทรงเอาผ้าสำหรับห่มผูกบั้นเอวพระเทวีกับบั้นเอวของพระองค์ประทับบนบัลลังก์ในเรือลำหนึ่ง ลอยไปตามท้องน้ำ ผ้านุ่งที่ผูกกันของกษัตริย์ทั้งสองนั้นได้ขาดออกจากกัน เพราะวิบากที่ทำไว้ในปางก่อนของพระองค์ พระเทวีนั้นผู้เดียวทรงว่ายลอยไปในน้ำ มีคำถามสอดเข้ามาว่า กษัตริย์ทั้งสองพระองค์ทำกรรมอะไรไว้ วิสัชนาว่า ได้ยินว่า ในปางก่อน พระราชานั้นเป็นพระเจ้ากรุงพาราณสีในภพหนึ่ง สรงสนานน้ำเล่นน้ำที่ฝั่งแม่น้ำคงคากับพระเทวี ลำดับนั้น สามเณรรูปหนึ่ง อายุ ๗ ขวบ ลงเล่นในแม่น้ำนั้น ด้วยเรือลำน้อยใกล้กษัตริย์ทั้งสอง พระราชาและพระเทวีทั้งสองทรงโคลงเรือลำนั้น สามเณรนั้นกลัวมีหัวใจหวั่นหวาด หนีไปจากที่นั้น กษัตริย์ทั้งสองทำกรรมเห็นปานนี้ จึงเสวยทุกข์มหาศาลในห้วงน้ำใหญ่เพราะวิบากกรรมที่กษัตริย์ทั้งสองทำไว้มากเพียงนี้ จึงทำให้ประสพทุกข์ด้วยการพลัดพรากจากกันและกันบัดนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศผลของกรรมที่ทำไว้ในปางก่อน จึงตรัสประพันธ์คาถาว่า

ท่านทั้งหลายอย่าได้ดูหมิ่นกรรมที่ทำไว้ว่ามีประมาณ
น้อย เพราะวิบากอันไพบูลย์ กรรมที่ทำแล้วย่อมนำสุขและทุกข์
มาให้ บุญกรรมอันท่านทั้งหลายทำแล้วนิดหน่อย แต่วิบาก
ของกรรมนั้นให้ผลไพบูลย์ ทั้งในอบายและมนุษย์โลกทุกเมื่อ
เพราะฉะนั้นท่านทั้งหลายอย่าทำบาปกรรมในกาลไหน ๆ
ท่านทั้งหลายจงทำบุญตามกำลังทุกเมื่อเทอญ

เวลานั้นพระเทวีทรงว่ายอยู่ในห้วงมหาสมุทรมาโดยลำดับ ถึงเชิงเขาจันท-บรรพตทอดพระเนตรดูข้างโน้นและข้างนี้ แล้วเปลื้องผ้าออก นุ่งเพียงผืนเดียว บิดผ้าผืนหนึ่งผึ่งไว้ให้แห้งแล้วทรงเปลี่ยนผ้าอีกผืนหนึ่ง ผึ่งไว้ให้แห้ง แล้วห่มผืนหนึ่งประทับที่โคนไม้ต้นหนึ่ง ฝ่ายพระเทวีนั้นทรงโดดเดี่ยวไร้พระสหาย ไร้ที่พึ่ง หวั่นหวาดหลั่งน้ำพระเนตร ครั่นครวญแล้วได้ตรัสสองคาถานี้ว่า

เราคงทำการพลัดพรากเอาไว้ในปางก่อน จึงเป็นเหมือน
การพลัดพรากของเราทั้งสอง มาชาตินี้จึงทำให้เรา

พลัดพรากจากสวามี เพราะวิบากกรรมอันนั้นตามมาสนอง
ข้าแต่มหาราช หม่อมฉันจะพบพระสวามีผู้เป็นใหญ่ได้อย่างไร
บัดนี้ หม่อมฉันโดดเดี่ยวเดียวดาย ไร้ที่พึ่งอยู่ในป่าใหญ่

ขณะนั้นแล ด้วยเดชานุภาพแห่งบุญของพระมหาสัตว์ ผู้ประทับอยู่ในพระอุทรของพระเทวีนั้น พิภพของท้าวสักกะก็แสดงอาการร้อนรุ่ม ท้าวสักกะเมื่ออาวัชนาการถึงก็ทรงทราบเหตุนั้น ตรัสเรียกวิสสกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า ท่านจงไปยังมนุษย์โลก นิรมิตบรรณศาลาหลังหนึ่งให้ตั้งอยู่ใกล้สระใหญ่ให้เดียรดาษไปด้วยดอกบัวห้าชนิด ณ ประเทศอันน่ารื่นรมย์ เชิงเขาจันทบรรพต นิรมิตบริขารสำหรับบรรพชิตทุกอย่างแล้วจงกลับมาวิสสุกรรมเทพบุตรรับเทวบัญชาลงจากเทวโลกไปที่นั้นแล นิรมิตอย่างนั้นแล้วเขียนอักษรไว้ที่บานประตูนั้นแลว่า ชนทั้งหลายที่มาในที่นี้มีความประสงค์จะบวช จงถือเอาบริขารที่นี้เถิด แล้วขับไล่พวกอมนุษย์ทั้งเนื้อและนกที่มีเสียงอันน่าสะพรึงกลัวให้หนีไปจากที่นั้น แล้วได้กลับไปยังที่อยู่ของตน พระเทวีนั้นเดินไปตามทางเพียงผู้เดียวทรงพบบรรณศาลานั้น อ่านอักษรแล้วก็ทราบว่าเป็นบรรณศาลาที่ท้าวสักกะมอบให้แก่ตน จึงเข้าไปยังบรรณศาลา เปลื้องผ้านุ่งและผ้าห่มออกแล้วอธิษฐานตนบวชเป็นฤาษี อยู่ที่บรรณศาลานั้นแล เมื่อถึงเวลาเที่ยงคืน ลมกรรมชวาตก็ปั่นป่วนในพระอุทรของพระเทวีนั้น คราวนั้นแล พระเทวีทรงครรภ์มาเต็ม ๑๐ เดือน จึงทรงมีพระประสูติกาลพระราชโอรสมีผิวพรรณดังทองคำในบรรณศาลานั้นแล เมื่อราตรีสว่างแล้ว พระเทวีนั้นก็เอาน้ำสรงสนานพระมหาสัตว์ให้เสวยกษิรธาราแล้วประทับอยู่ที่นั้นแล ในวันที่ขนานพระนามของพระโพธิสัตว์ รัตนะทั้งปวงที่มีอยู่ทั่วภูเขาจันทบรรพต โชติช่วงชัชวาล เพราะฉะนั้น พระเทวีนั้นจึงถือเอาคำว่า รัตนปัชโชต ให้เป็นชื่อของพระมหาสัตว์ผู้เป็นพระราชโอรสสุดที่รักของพระนาง พระเทวีนั้นทรงวางพระโพธิสัตว์บนบรรณศาลาแล้วเสด็จเข้าป่าเพื่อหามูลผลาผลไม้ป่ามา ทรงเก็บมูลผลาผลไม้ป่ามาจากป่า แล้วมาประทับนั่งเสวยกับพระโพธิสัตว์ในบรรณศาลา โดยอุบายนั้นแหละ พระเทวีนั้นเมื่อเวลาผ่านไปได้อยู่ในบรรณศาลานั้นเป็นเวลาเนิ่นนานกับพระโพธิสัตว์พระนามว่า รัตนปัชโชต ผู้เป็นราชโอรสสุดที่รัก ครั้งนั้น รัตนปัชโชตกุมารมีพระชนมายุได้ ๕ พรรษา จึงถามพระนางสิริรัตนคัพภเทวีผู้เป็นพระมารดาของพระองค์ว่า ข้าแต่พระมารดา พระราชบิดาของหม่อมฉันเป็นใคร ฯ พระเทวีได้สดับ

พระดำรัสนั้น จึงตรัสว่า ลูกเอ๋ย พระราชบิดาของเจ้าเป็นพระราชาในเมืองเมฆวดีนคร แม่เป็นพระมเหสีของพระราชานั้น แล้วจึงตรัสเล่าเหตุการณ์ทั้งหมดแด่พระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์ได้สดับพระราชเสาวนีย์นั้นแล้ว เปี่ยมด้วยกตัญญูกตเวทิตาคุณตามปกติของพระองค์ เมื่อไม่สามารถจะดำรงความโศกาไว้ได้ก็ถึงแก่วิสัญญีภาพ ครั้นได้สติแล้วจึงตรัสกับพระมารดาว่าแม่อย่าได้ไปป่าหาวนผลเลย เมื่อลูกยังมีชีวิตอยู่ จักบำรุงแม่เอง พระเทวีได้ฟังคำนั้นมีพระทัยหวั่นไหว ตรัสกะปิยบุตรของพระองค์ว่า ลูกอย่าได้ไปป่าเลย ฯ เพราะเหตุไรแม่จึงพูดกับลูกอย่างนี้ฯ ลูกเป็นลูกคนเดียวยังเด็กเกินไป เป็นที่รักโปรดปราน จงอยู่เกษมสำราญในบรรณศาลานี้เถิด ลำดับนั้น พระมหาสัตว์เมื่อไม่ได้โอกาสที่จะเข้าไปป่าจึงทรงนิ่งเสีย วันหนึ่งเมื่อพระเทวีเข้าป่าเพื่อเก็บมูลผลาผลไม้ป่า จึงออกจากบรรณศาลาไปยังป่าเดินตามรอยพระบาทพระมารดาของพระองค์ ทอดพระเนตรเห็นหนทางนั้นโดยลำดับ ก็จำหนทางนั้นๆ ได้ วันหนึ่งพระเทวีเสด็จลุกขึ้นตั้งแต่เช้า เข้าป่าไปทรงเก็บเอามูลผลาผลเต็มกระเช้า ทรงดำริว่า จะกลับบรรณศาลาทรงเดินมาจากป่า มีพระประสงค์จะบรรเทาพระวรกายที่เหน็ดเหนื่อยสักนิดหน่อย ทอดพระเนตรเห็นต้นไทรต้นหนึ่ง มีร่มเงาเย็นน่ารื่นรมย์ ขึ้นอยู่ที่ใกล้ๆ ทางแห่งหนึ่ง จึงเข้าไปยังต้นไทรนั้นประทับนั่งที่อันรื่นรมย์นั้น เสด็จลุกจากที่นั้นแล้ว ก็เริ่มออกเดินทาง ขณะนั้นยักษ์ตนหนึ่งชื่อพาฬหกะวิ่งมาที่นั้นอย่างเร็ว เข้าจับพระหัตถ์ทั้งสองของพระเทวีนั้น พระเทวีทอดพระเนตรเห็นรูปอันน่าเกลียดน่าสะพรึงกลัวอย่างยิ่งของยักษ์นั้นแล มีพระทัยสะดุ้งกลัว เมื่อจะบอกเหตุที่ไปของพระนาง ทรงรำลึกถึงพระมหาสัตว์ จึงตรัสสามคาถานี้ว่า

บัดนี้ พระราชโอรสประทับอยู่พระองค์เดียว ไร้ที่พึ่ง คงจะหวั่นไหว วันนี้เมื่อไม่ได้ผลาผลคงจะหิวโหย เพราะว่าราชโอรสไร้เพื่อน ทราบว่าเราอยู่ในบรรณศาลาไร้ที่พึ่ง วันนี้เราหวาดกลัว อยู่เป็นทุกข์ในป่าใหญ่เห็นจะไม่ได้พบลูกของเราอีกต่อไป คงจักต้องทอดทิ้งชีวิตเสียในที่นี้เป็นแน่ ลูกแม่กำลังน่าเอ็นดู คงจะเศร้าโศกตลอดราตรีนานเป็นแน่แท้ ลูกจะมีกายที่ไม่ได้พักผ่อนตลอดราตรีนาน สรีระก็จักผ่ายผอม

คราวนั้น รัตนปัชโชตกุมารประทับนั่งในบรรณศาลาดำริว่า บัดนี้พระอาทิตย์ก็อัสดงคตแล้ว พระมารดาของเราก็ออกป่าเป็นเวลาเนิ่นนาน เหตุอะไรหนอเกิดขึ้นกับพระมารดาของเราผู้ไปป่าหาผลไม้ จึงลุกขึ้นจากที่นั่ง ออกจากบรรณศาลา ร้องเรียกหามารดาว่า แม่ แม่อยู่ที่พุ่มไม้เชิงเขา ฝั่งแม่น้ำหรือที่ไหน ๆ แม่ไม่ได้อยู่ที่นั่นหรอกหรือ รัตนปัชโชตกุมารขาดพระมารดา มีทุกข์ งดงามดุจพญาหงส์ทองเสด็จไปในที่นั้น ๆ ทรงกันแสงว่า คณแม่ คณแม่ เที่ยวค้นหาพระมารดาของพระองค์ ก็มิได้พบพระมารดาในที่ใด ๆ เสด็จไปโดยลำดับ จนกระทั่งถึงต้นไทร ลำดับนั้น พระเทวีทรงทราบว่าพระราชโอรสของพระนางมา จึงตรัสห้ามพระราชโอรสว่า ลูกรัก ลูกอย่ามาที่นี่ ตรัสคาถานี้ว่า

ดูกรพ่อลูกรัก ลูกอย่ามาโคนต้นไม้ใกล้แม่ มียักษ์ตน
หนึ่งอยู่ที่นี่ มันจะจับแม่กิน

พระมหาสัตว์ได้สดับพระดำรัสนั้น ทอดพระเนตรเห็นพระมารดาของพระองค์ประทับนั่งอยู่ในสำนักของยักษ์ ทรงดำริว่า เพื่อชีวิตพระมารดาของเรา เราจักสละชีวิตให้แก่ยักษ์นี้ ในที่นี้ มีความโสมนัส ประดุจว่าบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าในวันพรุ่งนี้ นั่งอยู่ในที่ไม่ไกลยักษ์ ตรัสว่า ดูกรมหายักษ์ ท่านจงกินเลือดเนื้อและหัวใจของเราแทนเถิด ท่านจงปล่อยพระมารดาของเราโดยเร็วเถิด แล้วตรัสคาถานี้ว่า

ดูกรมหายักษ์ผู้เจริญ บัดนี้ ท่านจงกินเราแทนเถิด
เรามีชีวิตอยู่ดีเพื่อประโยชน์แก่พระมารดาของเรา ท่านจงกิน
ชีวิต เลือดเนื้อของเราแทนโดยเร็ว แต่จงปล่อยพระมารดา
ของเราไปเถิด

พระมหาสัตว์ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วก็เข้าไปใกล้ยักษ์ ตรัสอย่างนี้ว่า ดูกรมหายักษ์ผู้เจริญ ท่านจงกินเราเถิด แต่จงปล่อยพระมารดาของเราไป ฯ ยักษ์พาฬหกะได้สดับคำนั้นแล้วกล่าวว่า ดูกรกุมารผู้เจริญ เจ้าอายุ ๕ ขวบ ยังเด็กเกินไป แต่เราไม่รู้ว่าหัวใจของเจ้าเล็กหรือใหญ่ บัดนี้เราหิวโหยอย่างยิ่ง ปรารถนาจะกินหัวใจใหญ่ ๆ เราไม่ปรารถนาจะกินหัวใจเล็ก ๆ ฯ พระมหาสัตว์ตรัสกับยักษ์นั้น ว่าดูกรมหายักษ์ผู้เจริญ ท่านอย่าได้พูดอย่างนี้ หัวใจของคนทั้งปวงไม่เป็นประมาณ เพราะว่าชนเหล่า

หนึ่งแม้มีสรีระใหญ่แต่มีหัวใจเล็ก ชนเหล่าหนึ่งมีร่างกายเล็กแต่มีหัวใจใหญ่ ฯ เพราะเหตุใดท่านจึงพูดอย่างนี้ เพราะว่า ชนเหล่าใดไม่ทำความเพียร ไม่รักษาศีล ไม่ทำบุญมีทานเป็นต้น ไม่ชำระหนทางแห่งสวรรค์และหนทางแห่งพระนิพพานให้บริสุทธิ์ ย่อมเสวยทุกข์ในอบาย ชนเหล่านั้นแม้มีร่างกายใหญ่ก็ชื่อว่ามีหัวใจเล็ก ก็ชนเหล่าใดทำความเพียรรักษาศีล ทำบุญมีทานเป็นต้น ชำระหนทางสวรรค์และนิพพานให้บริสุทธิ์ แสวงหานิพพานเพื่อประโยชน์แก่บุญ เมื่อสิ้นอายุ ย่อมเสวยสุขในสวรรค์ ชนเหล่านั้นแม้มีร่างกายเล็กก็ชื่อว่ามีหัวใจใหญ่ เพราะฉะนั้นแล เรามีความสามารถบำเพ็ญเพียร รักษาศีล ทำบุญมีทานเป็นต้น เพื่อประโยชน์แก่บุญ ดูกรท่านมหายักษ์ผู้เจริญ เพราะว่าชื่อว่าทาน มี ๒ อย่าง คือ ทานภายนอก และทานภายใน ในทานทั้ง ๒ อย่าง ทานภายนอกได้แก่ อวิญญาณกทรัพย์มีทองและเงินเป็นต้น สวิญญาณกทรัพย์มีช้างและม้าเป็นต้น และวัตถุทานต่างๆ อนึ่ง ชื่อว่า ทานภายใน ได้แก่ สิ่งทั้งปวงมีเลือดเนื้อและหัวใจเป็นต้น และวัตถุทานที่เป็นของภายใน เพราะฉะนั้นแล เรามีร่างกายเล็กก็ชื่อว่ามีหัวใจใหญ่ เราจะให้ทานภายในอันนับเนื่องด้วยชีวิตของเราแก่ท่าน ท่านจงกินเราก่อนเถิด จงปล่อยพระมารดาของเราโดยเร็ว กล่าวกับยักษ์อีกว่า ดูกรมหายักษ์ผู้เจริญ สรีระของชนทั้งหลายทั้งปวงมีชื่อเป็นประมาณ แต่หัวใจไม่มีชื่อเป็นประมาณ อนึ่ง บัดนี้ ท่านจงผ่าอกของเรา นำเนื้อหัวใจของเราไปกินตามความปรารถนาเถิด ยักษ์นั้นได้ฟังคำนั้นแล้ว จึงกล่าวกับรัตนปัชโชตกุมารนั้นว่า ดูกรกุมารผู้เจริญ ถ้าเจ้าพูดเป็นความจริงแล้ว จงให้เนื้อหัวใจแก่เราในที่นี้เถิด เรากำลังหิวโหยหนักหนาจักกินเจ้าแล้วเราจะปล่อยมารดาของเจ้าไป ฯ พระมหาสัตว์ได้สดับคำของมหายักษ์นั้นแล้วดำริว่า เราจักได้ศัตราวุธแต่ที่ไหน ประทับยืนตั้งสติอยู่ที่นั้น ทอดพระเนตรขึ้นไปบนอากาศ ตรัสสามคาถานี้ว่า

ด้วยเดชแห่งทานนี้ ขอให้เราได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ด้วยสัจวาจานี้ ขอศัสตราวุธจงตกลงมาให้เราในที่นี่เถิด เราเมื่อบำเพ็ญบารมี ย่อมไม่หวั่นไหวในกาลไหนๆ ด้วยสัจวาจานี้ ขอศัสตราวุธจงตกลงมาให้เราในที่นี้ เราบรรลุความเป็นพระพุทธเจ้าแล้ว จักให้หมู่มหาชนพ้นโอฆสงสาร ด้วยสัจวาจานี้ขอศัสตราวุธจงตกลงมาแก่เราในที่นี้

ระหว่างตรัสสัจวาจาของพระมหาสัตว์ ด้วยเดชานุภาพแห่งสัจวาจา เบื้องหน้าของพระโพธิสัตว์นั้นก็มีศัสตราวุธตกลงจากอากาศ พระมหาสัตว์ทอดพระเนตรเห็นศัตราวุธตกจากอากาศลงเบื้องหน้าของตนถึงความโสมนัส ตรัสคาถานี้ว่า

ด้วยเดชแห่งสัจจะนี้ ขอให้เราได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต วันนี้ ลูกอุทิศชีวิตของเราให้แก่แม่ในป่าใหญ่

ลำดับนั้น พระมารดาของพระโพธิสัตว์เมื่อไม่สามารถจะห้ามพระราชโอรสได้จึงตรัสคาถานี้ว่า

ลูกรักบัดนี้ แม่จะไม่ยอมให้ลูกทำต่อไป หากลูกต้องตายในที่นี้ แม่ก็จะสละชีวิตของแม่เหมือนกัน

พระโพธิสัตว์ได้ฟังคำนั้นเมื่อจะประกาศความอุตสาหะของตนให้แจ่มแจ้งแด่พระมารดาจึงตรัสสามคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระมารดา ด้วยการกล่าวสัจวาจานี้ ขอทุกข์และอุปัททวะจงอย่าได้มีแก่พระมารดา ลูกพร้อมทั้งชีวิตของตนย่อมเป็นที่รักยิ่งของมารดา พระมารดาสิ้นพระชนม์แล้ว ชีวิตของหม่อมฉันจะมีประโยชน์อะไร เมื่อพระมารดายังทรงพระชนม์อยู่ลูกจะสร้างความสุขให้แด่พระมารดา ลูกสละชีวิตให้พระมารดา ก็เพื่อความสุขของพระมารดาในกาลทุกเมื่อ แม้เทวดาทั้งหลายก็สรรเสริญลูก ลูกย่อมจะบันเทิงในสวรรค์เบื้องหน้า

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว ก็ถวายบังคมที่พระบาทพระมารดาด้วยเศียรเกล้าของพระองค์แล้ว ผ่าพระอุระขององค์ด้วยศัสตราที่ตกลงมาเพราะสัจวาจา ควักเนื้อหทัยจากพระอุระของพระองค์ด้วยพระหัตถ์ขวา วางเนื้อหทัยด้วยพระหัตถ์ซ้าย ตรัสคาถานี้ว่า

ด้วยการให้พระหทัยนี้ ขอเราได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต เราบริจาคหทัยเพื่อบรรลุพระโพธิญาณในอนาคตกาล

อนึ่ง พระโพธิสัตว์ได้พระราชทานเนื้อหทัยของพระองค์แก่พาฬหกะยักษ์อย่างนี้ ขณะนั้นแล ปาฏิหาริย์ทั้งปวงมีแผ่นดินใหญ่ไหวเป็นต้น ได้ปรากฏแล้ว สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสประพันธ์คาถาว่า

ลำดับนั้น รัตนปัชโชตกุมารมีพระชนมายุ ๕ พรรษา
ได้พระราชทานดวงหทัยแก่ยักษ์เพื่อบรรลุพระโพธิญาณ
คราวนั้น ความสยดสยองน่าสะพรึงกลัวเกิดขึ้นแล้วทั้งโลมชาติ
ชูชัน เมื่อรัตนปัชโชตกุมารบริจาคดวงหทัยของพระองค์ พื้นแผ่นดินก็สั่นสะเทือน คราวนั้นความสยดสยองสะพรึงกลัวเกิดขึ้นแล้วทั้งโลมชาติชูชัน เมื่อรัตนปัชโชตกุมารสละดวงหทัยป่าทั้งป่าก็โกลาหลไปทั่ว เสียงกึกก้องกัมปนาท เมื่อรัตนปัชโชตกุมารอุทิศหัวใจให้เป็นทานแก่ยักษ์อันเป็นทานสูงสุด

พระโพธิสัตว์ เมื่อมอบเนื้อหทัยของพระองค์ให้เป็นทานแก่พาฬหกยักษ์ แล้วตรัสว่า ดูกรมหายักษ์ผู้เจริญ ด้วยการสละเนื้อดวงใจนี้ ข้าพเจ้ามิได้ปรารถนาความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ มนุษยสมบัติ อินทราชาเทวสมบัติ ความเป็นปัจเจกพุทธเจ้า และความเป็นสาวกของพระพุทธเจ้า แต่ว่า ด้วยการบริจาคเนื้อหทัยนี้ข้าพเจ้าปรารถนาเป็นพระสัมมนาสัมพุทธเจ้าในอนาคต ดูกรมหายักษ์ผู้เจริญ ร้อยเท่าพันเท่า พระสัพพัญญุตญาณเป็นที่รักยิ่งของเรายิ่งกว่าเนื้อหทัย เพราะฉะนั้นการให้เนื้อหัวใจนี้จงเป็นปัจจัยแห่งการแทงตลอดพระสัพพัญญุตญาณของเราในอนาคตเถิด แล้วให้ยักษ์นั้นกินเนื้อหัวใจของพระองค์ ลำดับนั้น เมื่อยักษ์นั้นรับเนื้อหทัยของพระโพธิสัตว์ได้กินเนื้อหทัยเบื้องหน้าพระโพธิสัตว์ที่นั้นเอง กินจนไม่เหลือ พระโพธิสัตว์เอาเนื้อพระวรกายส่วนอื่นอีกของพระองค์พระราชทานแก่ยักษ์นั้น ตรัสกับยักษ์นั้นว่า ดูกรมหายักษ์ผู้เจริญ ท่านจงกินเนื้อนี้ตามความชอบใจเถิด ฯ ยักษ์นั้นกินเนื้อนั้นๆ แล้วจึงพาพระมารดาของพระโพธิสัตว์มามอบให้แด่พระโพธิสัตว์แล้วยืนอยู่ที่นั้น พระโพธิสัตว์เมื่อได้พระมารดาของพระองค์คืนมาแล้วจูงพระหัตถ์พระมารดาออกมาจากที่นั้น ประทับนั่งที่โคนต้นไม้ต้นหนึ่ง ทูลพระมารดาว่า ข้าแต่พระมารดานับ

ตั้งแต่ลูกออกจากพระครรภ์พระมารดา ลูกมีโทษใดๆ บัดนี้ขอพระมารดาจงยกโทษนั้นแม้ทั้งหมดเถิด ถวายบังคมพระมารดาของพระองค์แล้วสลบล้มลงที่นั้นเอง พระเทวีทอดพระเนตรเห็นพระโพธิสัตว์ล้มสลบลงที่นั้น เสด็จลุกขึ้นจากอาสนะ ประหนึ่งว่ามีพระทัยแตกสลาย ไม่สามารถจะดำรงอยู่ได้ตามสภาวะของพระนาง กอดพระโพธิสัตว์ด้วยพระหัตถ์ทั้งสอง กอดพระโพธิสัตว์แนบกับพระอุระของพระนาง เมื่อทรงกันแสงคร่ำครวญได้ตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

ลูกของเราล้มสลบลงที่นี่ ดุจพระอาทิตย์ตกจากขอบฟ้าสู่แผ่นดิน ลูกของเราล้มสลบลงในวันนี้ ดุจพระจันทร์ตกจากฟากฟ้าสู่แผ่นดิน ลูกรัก ลูกจงลุกขึ้นเถิด ดวงใจแม่เป็นทุกข์เมื่อลูกตายแม่ก็จักตาย แม่ขาดลูกแล้วจะมีชีวิตอยู่ได้อย่างไร ลูกรัก บัดนี้แม่ไม่มีที่พึ่ง ดวงใจแทบจะแตกสลาย ดุจแม่เนื้อไร้ที่พึ่งอาศัย แม่ผู้เดียวอยู่ในบรรณศาลาเที่ยวไปในป่าทุกเมื่อ ถ้าลูกต้องมาตายลงในที่นี้ แม่ก็จะไม่กลับไปยังบรรณศาลาอีกคืนวันนี้ แม่ก็จะตายอย่กับลูกที่นี่แหละ

พระเทวีคร่ำครวญต่างๆ อย่างนี้สวมกอดพระราชโอรสสุดที่รักของพระองค์แล้วประทับอยู่ที่นั้น ลำดับนั้น ด้วยอานุภาพแห่งความกตัญญูกตเวทิตาธรรมของพระโพธิสัตว์ พิภพของท้าวสักกะก็แสดงอาการร้อน ท้าวสักกะคำนึงถึงเหตุนั้นก็ทรงทราบถึงสาเหตุ เสด็จลงจากสวรรค์ ประทับยืนอยู่ในอากาศ ตรัสกับพาฬหกยักษ์ว่า ดูกรพาฬหกยักษ์ผู้เจริญ บัดนี้ ท่านทำกรรมหนักหนาเห็นปานนี้แก่บุคคลผู้เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้าเพราะเหตุใด หากพระมหาบุรุษนี้จักต้องพินาศลงไปในที่นี้ไซร้ เราจักทำลายศีรษะของท่านออกเป็น ๗ เสี่ยง ด้วยจักรเพชรนี้ ยักษ์นั้นเมื่อได้ฟังพระดำรัสนั้น กลัวตายจึงอุ้มพระมหาสัตว์ขึ้น ลูบไล้พระวรกายของพระมหาสัตว์ ด้วยโอสถของตน ด้วยเดชานุภาพแห่งโอสถทิพย์ของยักษ์นั้น พระมหาสัตว์ได้หายจากโรคและปราศจากทุกข์ ลำดับนั้น พระมารดาของพระมหาสัตว์ เมื่อจะทรงทำสัจจาธิษฐานของพระนางให้มั่น จึงตรัสคาถานี้

ลูกของเราเป็นคนกตัญญู จักได้เป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ด้วยอานุภาพแห่งการอธิษฐานของเรา ขอพระราชโอรสของเราจงกลับมีชีวิตโดยเร็วเถิด

เมื่อจะทรงทำสัจจาธิษฐานแม้อีก จึงตรัสคาถานี้ว่า

เราได้ลูกสุดที่รัก คนเดียวนี้ทุกเมื่อด้วยสัจจาธิษฐานของเรานี้ ขอให้ลูกของเราจงฟื้นคืนสติโดยเร็ว

ในวาระที่สอง ด้วยอานุภาพแห่งสัจจาธิษฐานของพระเทวีนั้น พระมหาสัตว์ก็ได้ลมหายใจเข้าออก พลิกพระวรกายไปอีกข้างหนึ่ง แม้ในวาระที่ ๓ พระเทวีนั้นเมื่อจะทรงทำสัจจาธิษฐานของพระนางให้มั่นยิ่งขึ้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

เราปราศจากพระสวามีของเราจะไม่ประพฤติผิด กับคนอื่นในกาลไหน ๆ เราก็ยินดีในสามีของเรา ด้วยสัจจาธิษฐานของเรา ขอให้ลูกของเราจงลุกขึ้นโดยเร็วเถิด

ในวาระที่ ๓ ด้วยเดชานุภาพแห่งสัจจาธิษฐานของพระเทวีนั้น พระโพธิสัตว์กลับได้พระสติของพระองค์ เสด็จลุกขึ้นจากที่นั้น ทอดพระเนตรเห็นพระมารดา ถวายบังคมแล้วประทับนั่ง ณ ที่ควรส่วนข้างหนึ่ง สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาประพันธ์ว่า

นับแต่นั้นมา รัตนปัชโชตกุมารไร้โรคเบียดเบียน เสด็จลุกขึ้นถวายบังคม พระมารดาของพระองค์ ประทับนั่ง ณ ที่ใกล้พระมารดา ลำดับนั้น เหล่าเทวดาพร้อมทั้งพระอินทร์ยินดี ปราโมทย์ ถือดอกไม้ทิพย์ เกลี่ยลงในป่าใหญ่ แลหมู่เทวดาผู้มาในอากาศถือดอกบัวและดอกไม้ทิพย์ต่าง ๆ โปรยปรายลงในป่า หมู่เทวดาผู้มาประชุมกันใน ที่นั้น เมื่อจะบูชาพระมหาสัตว์ด้วยดอกไม้มีกลิ่นหอมต่าง ๆ จึงกล่าวกับรัตนปัชโชตกุมารนั้นว่า ข้าแต่มหาวีระ ดีละ ดีละ ท่านเป็นผู้กตัญญูกตเวที ประเสริฐสุดกว่ามนุษย์ในกาลบัดนี้ ท่านจัก

ได้เป็นพระพุทธเจ้าหาผู้เสมอเหมือนมิได้ในอนาคตกาล

นานไกล

คราวนั้น ท้าวสักกะประทับยืนอยู่ในอากาศและทรงให้พระโพธิสัตว์ยกโทษทั้งหมดให้แก่ยักษ์นั้น แล้วทรงให้พระโพธิสัตว์และพระเทวีประทับนั่งในสุวรรณสิวิกา ทรงนำพระโพธิสัตว์และพระเทวีมายังบรรณศาลา อันเป็นที่ประทับของพระโพธิสัตว์และพระเทวีที่เชิงเขาจันทบรรพต ตรัสกับพระโพธิสัตว์และพระเทวีทั้งสองนั้นแล้วเสด็จกลับมายังวิมานของตน ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เสด็จเข้าไปภายในบรรณศาลาเปลื้องผ้านุ่งห่มของตนออกแล้ว ครองผ้าอย่างฤาษีด้วยพระองค์เองบวชเป็นฤาษี เสด็จออกจากบรรณศาลาประทับนั่งใกล้พระมารดาของพระองค์ แล้วทูลพระมารดาว่า ข้าแต่พระมารดา นับแต่บัดนี้ไป เราทั้งสองจะบวชเป็นบรรพชิต อนึ่ง นับจากวันนี้ไป พระมารดาอย่าได้ออกป่าหามูลผลาผลเลย พระมารดาจงอยู่เป็นสุขในที่นี้เถิด หม่อมฉันจักนำมูลผลาผลจากป่ามาให้พระมารดาเอง นับแต่นั้นมา พระโพธิสัตว์ออกป่าทุกวันนำมูลผลาผลมาจากป่า ปฏิบัติพระมารดาของพระองค์อยู่ที่บรรณศาลาอันตั้งอยู่เชิงเขาจันทบรรพตโดยทำนองนี้นับเป็นเวลาได้ ๒ - ๓ ปี คราวนั้น พระเจ้ามหารถพระบิดาของพระโพธิสัตว์ เมื่อน้ำแห้งแล้วก็เสด็จมายังเมฆวดีนครของพระองค์ ทรงปกครองราชสมบัติโดยสมจริยาและธรรมจริยาในพระนครนั้นแล ด้วยเดชานุภาพแห่งราชธรรมของพระเจ้ามหารถนั้น พิภพของท้าวสักกะก็แสดงอาการร้อนรุ่ม ท้าวเธอเมื่ออาวัชนาการถึงก็ทรงทราบเหตุนั้น เสด็จลงจากสวรรค์ให้พระโพธิสัตว์และพระมารดาของพระโพธิสัตว์ประทับนั่งในวอทอง นำกษัตริย์ทั้งสองมาด้วยวอทองนั้น ให้ประทับอยู่บนรัตนบัลลังก์ อันตั้งอยู่ในปราสาท ๗ ชั้น ในเมฆวดีนคร ในเวลาเที่ยงคืน แล้วทูลลากษัตริย์ทั้งสองนั้นกลับยังเทวโลก คราวนั้น พระเจ้ามหารถทรงจำพระเทวีของพระองค์ได้ ทรงทราบว่า พระรัตนปัชโชตเป็นพระราชโอรสของพระองค์ ทรงอภิเษกพระมหาสัตว์นั้นไว้ในราชสมบัติ พระราชาผู้พระบิดานั้นทรงบริโภคกามคุณ ๕ ประทับอยู่เกษมสำราญตลอดมา ลำดับนั้นพระมหาสัตว์ผู้ได้รับพระบรมราชาภิเษกแล้ว แต่ไม่ทรงบริโภคกามคุณ ๕ ทรงให้ทานแก่มหาชน แล้วทรงถวายราชสมบัตินั้นคืนแด่พระราชบิดา ถวายบังคมพระมารดาและพระบิดาของพระองค์ ทรงขอขมาโทษต่อพระบิดามารดาแล้วทูลลา ทรงให้มหาชนสบายใจ ทูลโอวาทแด่พระมารดาและ

พระบิดา แล้วเสด็จออกจากเมือง เสด็จมุ่งหน้าสู่ป่าหิมพานต์ ขณะนั้นแล พิภพของท้าวสักกะแสดงอาการร้อน ท้าวสักกะเมื่ออาวัชนาการถึงเหตุนั้นก็ทรงทราบถึงเหตุ ทรงดำริว่า บัดนี้ บุคคลผู้เป็นหน่อเนื้อของพระพุทธเจ้า เสด็จเข้าสู่ป่าหิมพานต์ แม้เราก็ควรจะนิรมิตที่อยู่ให้แก่หน่อเนื้อพระพุทธเจ้านั้นที่ภูเขาหิมวันต์ จึงตรัสเรียกวิสสุกรรมเทพบุตรมาตรัสว่า ดูกรวิสสุกรรมเทพบุตรผู้เจริญ ท่านจงไปป่าหิมพานต์จงนิรมิตอาศรมบทขึ้นหลังหนึ่ง มีบริขารของบรรพชิตพร้อมสรรพไว้ในที่อันเป็นที่รื่นรมย์ในป่าหิมพานต์นั้นแล แล้วส่งวิสสุกรรมเทพบุตรนั้นไป ฝ่ายวิสสุกรรมเทพบุตรนั้นรับคำว่า ดีละ พระเจ้าข้า ลงจากสวรรค์ไปยังหิมวันต์ประเทศ นิรมิตอาศรม ๑ หลัง ศาลาที่จงกลม ๑ หลัง ที่พักกลางคืนและที่พักกลางวัน ๑ หลัง ตระเตรียมบริขารสำหรับบรรพชิตพร้อมสรรพไว้ในอาศรมนั้น แล้วเขียนอักษรไว้บนแผ่นกระดานว่าผู้ปรารถนาบวชจงเอาบริขารสำหรับบรรพชิตบวชเป็นฤาษีอยู่ในอาศรมนี้เถิด แล้วไล่ให้พวกอมนุษย์ทั้งเนื้อและนกที่มีเสียงน่าสพรึงกลัวหนีไปจากที่นั้น แล้วกลับมายังวิมานของตน ลำดับนั้น พระมหาสัตว์ผู้เดียวเดินทางมาพบหนทางสายหนึ่ง จึงเดินตามหนทางนั้นไป พบอาศรมนั้นก็ทราบว่า ที่นี้เป็นที่อยู่ของพวกบรรพชิต จึงเสด็จเข้าไปภายในอาศรม อ่านอักษรที่แผ่นกระดานนั้น ก็ทรงทราบ ว่าจักเป็นของอันท้าวสักกะมอบให้ จึงเปลื้องผ้านุ่งผ้าห่มของตนออก แล้วครองจีวรที่ย้อมด้วยน้ำฝาด พาดหนังแกะไว้ที่ไหล่ ครองเพศเป็นฤาษี ประทับอยู่ในอาศรมนั้น เจริญภาวนาต่อกาลไม่นานก็ได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ มีฌาณไม่เสื่อมดำรงพระชนม์อยู่จนตลอดอายุ เมื่อสิ้นอายุ จุติจากอัตภาพนั้น บังเกิดในพรหมโลก สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นให้แจ่มแจ้ง จึงตรัสประพันธ์คาถาว่า

นับแต่นั้น พระเจ้ารัตนปัชโชต เมื่อได้พระบรม
ราชาภิเษกครองราชสมบัติโดยธรรมทรงบริจาคทานแก่
มหาชน อนึ่ง พระราชานั้น พระราชทานมหาทานแก่มหาชน
ประมาณ ๑ เดือน แล้วทรงถวายราชสมบัติคืนแด่พระบิดา
เสด็จออกจากพระนครของพระองค์ผู้เดียว เสด็จเข้าหิมวันต-
ประเทศ เข้าไปยังอาศรมบททรงทิ้งผ้าสาฏก ทรงบวชเจริญ
ภาวนาอยู่ในอาศรมนั้น ได้อภิญญา ๕ สมาบัติ ๘ ฤาษีรัตน-

ปัชโชตดำรงพระชนม์อยู่ตราบจนสิ้นอายุจุติจากภพมนุษย์
แล้วบังเกิดในพรหมโลก

คราวนั้น มหาชนมีพระราชาเป็นต้นดำเนินตามโอวาทของพระโพธิสัตว์ บำเพ็ญบุญมีทานเป็นต้น เมื่อถึงคราวสิ้นอายุ ได้จุติจากภพมนุษย์บังเกิดในเทวโลกชั้นต่าง ๆ สมเด็จพระบรมศาสดาครั้นทรงนำพระธรรมเทศนามาแล้วจึงตรัสว่า ดูกรภิกษุทั้งหลาย ขึ้นชื่อว่าการเลี้ยงดูบิดามารดาของตนเป็นวงศ์ของพวกบัณฑิต พวกเธอทั้งหลายอย่าได้โจทก์พระภิกษุรูปนี้เลย เมื่อจะทรงประชุมชาดกจึงตรัสประพันธ์คาถาสุดท้ายว่า

ท้าวสักกเทวราชในกาลนั้น เป็นพระอนุรุทธะในกาลนี้
ยักษ์พาฬหกะในกาลนั้น เป็นพระองคุลิมาลย์ในกาลนี้ พระ-
มเหสีสิริรัตนคัพภาในกาลนั้น เป็นพระนางมหามายาเทวีใน
กาลนี้ พระราชามหารถในกาลนั้นเป็นพระเจ้าสุทโธทนะใน
กาลนี้ ส่วนมหาชนที่เหลือชาวเมืองเมฆวดีในกาลนั้น เป็น
สาวกของเรา ในกาลนี้ พระราชกุมารผู้บำรุงเลี้ยงมารดา
พระนามว่า รัตนปัชโชตในกาลนั้นก็คือเราตถาคตผู้ตรัสรู้เอง
โดยชอบเป็นที่พึ่งของชาวโลกในกาลบัดนี้ ขอท่านทั้งหลาย จง
ทรงจำชาดกนี้ไว้ด้วยคารวจิตอันยิ่งเถิด

จบ รัตนปัชโชตชาดก

พยัคไกรสีห์

๒๔ เทวสีสหังสชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหาร ทรงปรารภชนสองคนซึ่งมีความรักใคร่ต่อกัน จึงตรัสพระคาถามีคำเริ่มต้นว่า **สพฺพาภเว ชาตา อุโภ** ดังนี้เป็นต้น

เล่ากันสืบๆ มาว่ามีคนสองคนอาศัยอยู่ในพระนครสาวัตถี แม้นั่งนอนเดิน ยืนก็อยู่ที่เดียวกันนั่นเทียว ไม่อาจจะละกันและกันได้ วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งสนทนากันในธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลายน่าอัศจรรย์หนอคนทั้งสองนี้รักกันเหลือเกิน ไม่อาจจะละกันได้ อยู่ในที่เดียวกันนั่นแหละ เพราะเหตุอะไร คนทั้งสองนี้จึงรักกันเหลือเกิน

ครั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นด้วยทิพยโสตของพระองค์ ทรงลุกจากที่นั้นเสด็จไปยังธรรมสภาศาลา ประทับนั่งบนอาสนะสำหรับพระพุทธเจ้าอย่างดีที่เขาปูไว้ในธรรมสภาศาลานั้น ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันด้วยเรื่องอะไรหนอ เมื่อพวกพระภิกษุกราบทูลว่า ด้วยเรื่องชื่อนี้ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายมิใช่แต่ในบัดนี้เท่านั้นที่คนทั้งสองรักกันเหลือเกินอย่างนี้ แม้ในกาลก่อนคนทั้งสองเป็นผัวเมียกันได้รักกันอย่างยิ่งอย่างนี้ด้วยบุญกรรมของตน แล้วประทับนั่งนิ่งอยู่ พระศาสดาเมื่อพระภิกษุเหล่านั้นทูลอ้อนวอนแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาตรัสดังนี้

ภิกษุทั้งหลายในอดีตชาติในภัทกัปนี้ มีผัวเมียสองคนได้เลื่อมใสในศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ รวมจิตของกันและกันเกิดความรักกันอย่างยิ่ง ก็วันหนึ่งผัวเมียทั้งสองคนนั้นไปวิหารของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระนามว่ากัสสปะ ไหว้ภิกษุสงฆ์มีพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน แล้วบูชาด้วยของหอมและดอกไม้ทั้งหลาย ถวายบิณฑบาตแด่พระภิกษุสงฆ์มีพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นประธาน เมื่อจะตั้งความปรารถนาจึงกล่าวคาถานี้ว่า

ข้าพระองค์ทั้งสองเกิดในภพทั้งปวงจักรักกันอย่างยิ่ง
ขอให้ได้อยู่ในท้องมารดาเดียวกันและในเวลาเดียวกันด้วย

ในสองผัวเมียนั้นฝ่ายหญิงผู้เป็นภรรยาเมื่อจะตั้งความปรารถนาของตนจึงกล่าวคาถาที่สองว่า

ด้วยบุญกรรมที่ข้าพระองค์ทำแล้วนี้ ขอให้ข้าพระองค์
พ้นจากความเป็นหญิงอยู่กับสามีของข้าพระองค์ในกาลทั้งปวง

ครั้นกล่าวแล้วอย่างนี้ เมื่อปรารถนาเพื่อความอยู่ร่วมกับสามีของตน จึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ สามีของข้าพระองค์นี้จงเป็น
พี่ชายในภพทั้งหลาย ส่วนข้าพระองค์จักเป็นน้องของเขาใน
อนาคตกาล ข้าแต่มหาวีระ ข้าพระองค์ทั้งสองเกิดในกำเนิด
สัตว์เดรัจฉาน จักมีตัวเดียวกันนั้นเทียว มีสองหัวมีใจรักต่อกัน

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระนามว่ากัสสปะ ทรงสดับคำปรารถนาของนางนั้นแล้วทรงทำอนุโมทนาแด่คนทั้งสองนั้นได้เสด็จไปวิหารพร้อมกับภิกษุสงฆ์ หญิงนั้นพร้อมกับสามีของตนดำรงอยู่ในมนุษย์โลกช้านาน ในเวลาสิ้นอายุเคลื่อนจากอัตภาพนั้น ด้วยบุญกรรมและความปรารถนานั้น เกิดในตระกูลเศรษฐี ตระกูลคหบดี ตระกูลพราหมณ์มหาศาล หรือว่าตระกูลกษัตริย์มหาศาลก็ตาม เวลาเดียวกันในท้องมารดาเดียวกันนั่นเทียวกับสามีของตน คนทั้งสองนั้นเกิดในเวลาเดียวกันนั่นเทียว อยู่ในท้องของมารดาเดียวกันคลอดแล้วได้เกิดเป็นกุมารสองคน คนเหล่านั้นคนเกิดก่อนเป็นพี่ คนเกิดทีหลังเป็นน้อง ทั้งสองคนนั้นรักกันอย่างยิ่ง สนิทสนมกันและกันเป็นเพื่อนรักกัน ก็สมัยอื่นจากกาลนั้น คนทั้งสองนั้นเคลื่อนแล้วจากอัตภาพนั้น เกิดเป็นลูกหงษ์ที่สระบัวแห่งหนึ่งที่มีอยู่ในหิมวันตประเทศมีตัวเดียวกันแต่มีสองหัว มีสีเหมือนทอง มีจิตบริสุทธิ์ต่อกันบินไปเพื่อหาอาหาร วันหนึ่งแล พรานป่าถึงที่นั้นตามลำดับ เมื่อเห็นหงษ์ทองตัวหนึ่งมีตัวเดียวกันแต่มีสองหัวจับอยู่ที่สระนั้น ได้เกิดความอัศจรรย์ใจ ครั้งนั้นพระโพธิสัตว์เป็นพระราชาพระนามว่าธรรมิกราช ครองราชสมบัติ

โดยชอบธรรมอยู่ในพระนครพาราณสี พระเจ้าธรรมิกราชนั้นทรงมีพระอัครมเหสีพระนามว่าสุธรรมา ต่อมาพรานป่านั้นครั้นเห็นหงษ์ทองนั้นแล้วจึงกราบทูลพระเจ้าธรรมิกราช พระราชทรงสดับคำนั้นเกิดความอัศจรรย์ใจเมื่อจะให้จับหงษ์ทองนั้นจึงตรัสคาถานี้ว่า

แน่ะนายพรานถ้าท่านจับหงษ์นั้นเป็น ๆ ให้เราไซร้
เราจะให้ทรัพย์เป็นอันมากและบ้านส่วยหนึ่งตำบลแก่ท่าน

พระโพธิสัตว์ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วได้ประทานเสบียงแด่พรานป่านั้น แล้วส่งเขาไป พรานป่านั้นรับเอาถุงใส่เสบียงแล้วไหว้พระโพธิสัตว์ ถือธนูทำด้วยเขาแพะออกจากเมืองพาราณสี อยู่ในที่ที่มีความสบายในหิมวันตประเทศ จับหงษ์ทองนั้นด้วยอุบายของตนได้แล้ว นำหงษ์ทองนั้นมาถึงเมืองพาราณสีได้ถวายหงษ์ทองนั้นพร้อมกับเครื่องบรรณาการของตนแด่พระเจ้าพาราณสี พระราชาทอดพระเนตรเห็นหงษ์ทองนั้น มีพระทัยบันเทิงเลื่อมใส แล้วพระราชทานทรัพย์อย่างมากและบ้านส่วยแด่พรานป่านั้น ทรงเอาพระหัตถ์ประคองหงษ์ทองนั้น ประทับยืนอยู่ในสถานที่วินิจฉัยใหญ่ของพระองค์ ลำดับนั้น พระเทวีอัครมเหสีของพระราชาทรงเอาพระหัตถ์อันนุ่มของพระองค์ประคองหงษ์นั้นได้ยืนอยู่ใกล้พระราชา ขณะนั้นหัวทั้งสองของหงษ์ทองซึ่งมีร่างเดียวกันนั้นน้อมลงหากัน เปล่งเสียงว่า เก เก ดังนี้รื่นรมย์อยู่ในที่นั้น พระเทวีพระนามสุธรรมาทรงสดับเสียงอันไพเราะของหงษ์ทองนั้น มีพระทัยอ่อนโยนทรงให้หงษ์นั้นอยู่ในกรงทองให้กินข้าวตอก อันผสมด้วยของอร่อยในภาชนะทอง ต่อมาพระเทวีสุธรรมากราบทูลพระเจ้าธรรมิกราชว่า ข้าแต่มหาราชเจ้าหงษ์ทองซึ่งร่างกายเดียวกันมีสองหัวอัศจรรย์เหลือเกิน ถ้าว่าใคร ๆ สามารถแยกหงษ์นี้ให้เป็นสองตัวไซร้ เราจะให้หงษ์ตัวหนึ่งอยู่ภายในนิเวศน์ของเรา อีกตัวหนึ่งให้อยู่ภายนอกนิเวศน์ของเรา เพื่อให้คนทั้งหมดเป็นอันมากซึ่งมาที่นี้ดู พระโพธิสัตว์ตรัสว่า พระดำรัสช่างดีจริงหนอ แล้วจึงทรงให้ประชุมอำมาตย์ทั้งหมดในขณะนั้น ตรัสกะพวกอำมาตย์นั้นว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย ท่านทั้งหลายสามารถแยกให้หงษ์ซึ่งมีสองหัวอยู่นี้เป็นสองตัวได้ เราจะบูชาสักการะอย่างใหญ่ และให้ทรัพย์เป็นอย่างมากแก่พวกท่าน มหาชนมีอำมาตย์เป็นต้นฟังพระดำรัสของพระราชา แม้คิดกันด้วยเหตุต่าง ๆ ก็ไม่รู้จะทำเช่นนั้น

ได้ ลำดับนั้นอำมาตย์ของพระราชาคนหนึ่งเป็นบัณฑิต ฉลาดในอุบายอย่างมาก ถวายบังคมพระราชาแล้วกราบทูลว่า ข้าแต่มหาราช ข้าพระองค์สามารถทำให้หงษ์สองหัวนี้แยกออกเป็นสองร่างได้ พระราชาธรรมิกราชทรงสดับคำนั้นแล้วรับว่าดีละจึงประทานทรัพย์อย่างมากแก่เขา ทรงจับหงษ์นั้นใส่ในมือของเขาแล้วส่งเขากลับไป ก็อำมาตย์นั้นนำหงษ์นั้นไปเรือนของตน ได้ยินว่าเมื่อกาลผ่านไปอย่างนี้วันหนึ่งอำมาตย์นั้นไปที่บำรุงพระราชา บำรุงพระราชาแล้วลงจากพระราชนิเวศน์เดินไปใกล้หงษ์ทองนั้นแล้วก้มคอของตนกระซิบใกล้หูหงษ์หัวหนึ่งทำทีร่าเริงแล้วปล่อยหัวของหงษ์นั้นหลีกไปที่อยู่ของตน ขณะนั้นหัวของหงษ์หัวหนึ่งกล่าวกับหัวหงษ์อีกหัวหนึ่งว่า สหายผู้เจริญอำมาตย์นั้นกระซิบใกล้หูของท่านกล่าวคำอะไรกะท่าน ลำดับนั้น หัวหงษ์อีกหัวหนึ่งนั้นจึงกล่าวกะอีกหัวหงษ์หนึ่งอย่างนี้ว่า สหายผู้เจริญอำมาตย์นั้นกระซิบใกล้หูเราแต่ไม่ได้กล่าวคำอะไรกับเรา เราไม่รู้คำอะไร ๆ ที่จะกล่าวแก่อำมาตย์นั้น จึงฟังไม่รู้เรื่องถ้อยคำนั้น หัวของหงษ์หัวหนึ่งฟังคำนั้นแล้ว จึงพูดกับหัวหงษ์อีกหัวหนึ่งว่า บัดนี้เราไม่เชื่อท่าน เราเห็นด้วยตาตนเอง ท่านดูหมิ่นความเป็นสหายของพวกเราตลอดกาลเท่านี้ทีเดียวปรากฏแล้วในวันนี้ หัวทั้งสองของหงษ์ทองซึ่งมีร่างเดียวกันไม่เชื่อต่อกันมีจิตไม่บริสุทธิ์ต่อกันก่อการทะเลาะอยู่กันอย่างไม่ชอบกันและกัน ลำดับนั้น หัวทั้งสองของหงษ์นั้นคอยอยู่สองสามวันไม่ใส่ใจกันและกันด่าบริภาษกันแล้ว ก็หัวทั้งสองนั้นจิกปีกของตนบีบร่างกายทั้งสิ้นด้วยความโกรธของตนแตกออกเป็นสองส่วนแยกออกเป็นหงษ์สองร่าง ครั้งนั้นอำมาตย์ จึงนำหงษ์เหล่านั้นมาถวายพระเจ้าธรรมิกราช พระราชาเมื่อทอดพระเนตรหงษ์เหล่านั้นมีพระทัยเลื่อมใสได้ประทานทรัพย์เป็นอันมากและบ้านส่วยแก่อำมาตย์นั้นทรงให้หงษ์ทองอยู่ในกรงทองกรงละตัว ให้ตัวหนึ่งอยู่ภายในพระราชนิเวศน์ ตัวหนึ่งให้อยู่ภายนอกพระราชนิวเวศน์ เพื่อให้ประชาชนเป็นอันมากมาดู พระราชาจึงตรัสถามอำมาตย์นั้นว่า พ่อท่านให้หงษ์แตกออกอย่างนี่ด้วยอุบายอะไร อำมายต์จึงกราบทูลเหตุทั้งปวงแด่พระเจ้าธรรมิกราช พระเจ้าธรรมิกราชทรงสดับคำนั้น ทรงสังเวชพระทัยดำริว่า น่าอนาถหนอ หงษ์เห็นปานนี้มีร่างกายเดียวกันทีเดียว แต่มีสองหัว มีร่างกายที่ไม่เคยแยกจากกัน มีอัตภาพเดียวกัน อยู่ร่วมกันเป็นสหายรักกันและกันแตกออกเป็นสองส่วนแยกออกเป็นสองร่าง จะป่วยกล่าวไปใยถึงสัตว์ทั้งหลายเหล่าอื่นที่มีร่างกายต่างกัน ไม่อาจเพื่อจะอยู่ร่วมกัน

ได้ในกาลทั้งปวง หงษ์ทั้งสองนั้นเคยอยู่ร่วมกันโดยเป็นเพื่อนรักกันและกัน แม้ภายหลังแยกย้ายกันไป และกลายเป็นศัตรูกันในกาลทุกเมื่อ สัตว์ทั้งหลายเหล่านั้นชื่อว่ามีกรรมเป็นของตัว มีกรรมเป็นทายาท มีกรรมเป็นเผ่าพันธุ์มีกรรมเป็นที่พึ่ง ครั้นทรงดำริอย่างนี้แล้วทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายบางพวกเป็นญาติก็ตาม ไม่เป็นญาติก็ตาม และเป็นสหายรักใคร่กันก็ตามเมื่อก่อวิวาทบ่อย ๆ ย่อมทำลายกัน ในกาลทุกเมื่อ ด้วยเหตุทั้งหลายเป็นต้นอย่างนี้คือ คามนิคมนาสวนหมู่บ้านและประเทศ โคกระบือ ช้าง ม้า ทาสหญิงทาสชาย อำนาจ ความโกรธ ความริษยา ลาภสักการะ สามีเป็นที่รัก บุตรและภรรยาเป็นที่รัก พลและพาหนะ การงานของพระราชา หรือด้วยความเป็นคนกล้าและความไม่กล้า ก็แล พระโพธิสัตว์ครั้นปรึกษากับหมู่อำมาตย์อย่างนี้แล้ว ทรงดำริว่า สัตว์บางพวกเห็นโทษของผู้อื่นแม้เล็กน้อย ก็ประกาศว่าโทษมาก สัตว์บางพวกเห็นคุณของผู้อื่นแม้มาก ก็ประกาศว่ามีคุณน้อย สัตว์บางพวกไม่รู้คุณของผู้อื่น เป็นผู้ลบหลู่และปองร้ายและเป็นผู้ไว้ใจไม่ได้ สัตว์บางพวกไม่รู้คุณของผู้อื่นและโทษของตนประมาณเท่าภูเขาสิเนรุ แม้สัตว์บางพวกรู้อยู่ว่าโทษของผู้อื่นมีน้อยแม้ประมาณเท่าเมล็ดพืชพันธุ์ผักกาด ดังนี้ แล้วตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

ทะเลลึกและห้วงน้ำไหลลึก ถูกทรายเป็นต้นทับถม
แล้วตลอดเวลา ย่อมเต็มเสมอแผ่นดิน ย่อมถึงความสิ้นไป
ในโลกทุกเมื่อฉันใด แม้พระราชาผู้มีภาระมาก ผู้รักษาแผ่นดิน
เป็นใหญ่กว่าชนทั้งหลาย มียศใหญ่ ดำรงอยู่ในธรรมใน
แว่นแคว้นของตนย่อมเป็นผู้ถูกอำมาตย์ทั้งหลายเบียดเบียน
แล้วในแว่นแคว้นในกาลทุกเมื่อฉันนั้น บุคคลผู้ทำลายมิตร
ย่อมไม่มีความต้องการความคุ้นเคยในโลก และทำทรัพย์
ทั้งหมดในตระกูลพินาศไปทุกเมื่อ คนชั่วย่อมทำความชั่วอยู่
บ่อย ๆ และทำความฉิบหายให้แก่ผู้อื่น ชื่อว่าเบียดเบียนผู้อื่น
ในกาลทุกเมื่อ ไม่พึงคบคนชั่วเป็นมิตร ในกาลไหน ๆ และชน
ผู้เป็นบัณฑิตควรคบไว้เป็นมิตรแก่ตนในโลกทุกเมื่อ

ก็แลพระมหาสัตว์ครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะให้โอวาทแก่หมู่มหาชนผู้อยู่ในแว่นแคว้นของพระองค์จึงตรัสคาถาเหล่านี้ว่า

บุคคลไม่กำหนดแล้วทำเองก็ดีให้ผู้อื่นทำก็ดีกรรมใด กรรมนั้นไม่มีผลเป็นทุกข์ให้ตกนรกในกาลทุกเมื่อ ท่านผู้เจริญนรชนผู้ไม่ใคร่ครวญแล้วทำกระทำกรรมใด กรรมนั้นแลไร้ประโยชน์ ย่อมให้ถึงโลกทคติทุกเมื่อ พึงอย่างดีทั้งหลายที่หว่านดีแล้วในนาเป็นต้น ย่อมให้ผลเป็นนิจแก่มนุษย์ทั้งหลายด้วยดีในกาลทุกเมื่อฉันใด ท่านผู้เจริญทั้งหลายกุศลทั้งหลายที่ทำแล้วด้วยใจเอื้อเฟื้อย่อมให้ความสุขอันเลิศแก่สัตว์โลกตามความประสงค์ทุกเมื่อ บุคคลไม่พึงทำลายมิตรของตนแม้ตลอดชีวิต บัณฑิตย่อมรักษามิตรของตนเสมอชีวิตในกาลทุกเมื่อ ชนผู้เป็นบัณฑิตใคร่ครวญแล้วพึงทำกรรม นรชนถึงทำแม้กรรมของตนเองโดยชอบในกาลนี้ ท่านผู้เจริญทั้งหลายบุคคลใดใคร่ครวญแล้วทำกรรมด้วยกำลังความรู้ของตนอยู่ย่อมไม่เดือดร้อนในภายหลังทุกเมื่อดุจหงษ์ทองฉะนั้น หงษ์มีร่างกายเดียวกัน มีสองหัว มีสีเหมือนทองแตกกันด้วยความโกรธฉันใดแล ชนก็เป็นต่างๆ กันฉันนั้น หงษ์สองตัวคือตัวหนึ่งอยู่ภายใน หงษ์ตัวหนึ่งอยู่ภายนอก ก็ยังไม่มองดูกันด้วยตาของตน จำเดิมแต่นั้นมาพระราชาธรรมมิกราชทรงครองราชสมบัติโดยชอบธรรมในพระนครของพระองค์ทรงทำบุญมีการให้ทานเป็นต้น ทรงดำรงอยู่ตราบเท่าพระชนม์ชีพ เวลาสิ้นพระชนมายุทรงบังเกิดในเทวโลก หมู่มหาชนชาวพระนครทั้งปวง ตั้งอยู่ในโอวาทของพระโพธิสัตว์ทำบุญทั้งหลายมีให้ทานเป็นต้น ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ ในเวลาสิ้นอายุแล้วเกิดในเทวโลกต่างๆ แล

สมเด็จพระบรมศาสดา ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วเมื่อจะประชุมชาดกจึงตรัสประพันธ์คาถาสุดท้ายว่า

พรานป่าในกาลนั้นได้เป็นอำมาตย์ชื่อว่าฉันนะในกาลนี้ อำมาตย์ ผู้เป็นบัณฑิตในกาลนั้นได้เป็นพระสารีบุตรผู้มีปัญญาในกาลนี้ หงษ์ทองตัวหนึ่งในกาลนั้นได้เป็นพระ-อานนท์พุทธอุปัฏฐากของเราในกาลนี้ หงษ์ทองแม้อีกตัวหนึ่งในกาลนั้น ได้เป็นพระกาลุทายีในกาลนี้ พระมหาเทวีพระ-มารดาพระโพธิสัตว์นั้นในกาลนั้นได้เป็นพระนางมหามายามารดาของของเราในกาลนี้ มหาราชพระราชบิดาของพระโพธิสัตว์นั้นในกาลนั้น ได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนะในกาลนี้ พระนางสุธรรมาภริยาของพระโพธิสัตว์ในกาลนั้น ได้เป็นพระนางยโสธราในกาลนี้ ชาวพระนครทั้งหลายมีอำมาตย์เป็นต้น ในกาลนั้น ได้เป็นสาวกของเราในกาลนี้พระเจ้าธรรมิกราชในกาลนั้นคือเราตถาคตผู้เป็นโลกนาถในกาลนี้ ขอพวกเธอจงทรงจำชาดกไว้อย่างนี้แล

จบ เทวสีสหังสชาดก

สิงห์กิเลน

๒๕ วิริยบัณฑิตชาดก

สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อประทับอยู่ในพระเชตวันมหาวิหารทรงปรารภทานบารมีที่พระองค์ได้ทรงบำเพ็ญแล้วในกาลก่อนของพระองค์ จึงตรัสพระคาถานี้คำว่า **สหาโย เม ปญฺจาลราชา** ดังนี้เป็นต้น

วันหนึ่งภิกษุทั้งหลายนั่งประชุมกันในธรรมสภาว่า ผู้มีอายุทั้งหลายน่าอัศจรรย์หนอพระศาสดาของพวกเราไม่ทรงอิ่มด้วยการให้ บัดนี้ เมื่อทรงให้ความสุขคือการหลุดพ้นแก่คนทั้งหลายเหล่าอื่น ชื่อว่าทรงมีพระมหากรุณานั่นเทียว ครั้งนั้น พระศาสดาประทับอยู่ในพระคันธกุฎี ทรงสดับถ้อยคำของภิกษุเหล่านั้นทรงลุกจากที่นั้นเสด็จไปธรรมสภา ประทับนั่งพุทธอาสนะอันเลิศที่เขาปูไว้ในธรรมสภานั่นเทียว ตรัสถามว่า ภิกษุทั้งหลาย บัดนี้พวกเธอนั่งสนทนากันในที่นี้ด้วยเรื่องอะไร เมื่อพวกภิกษุกราบทูลว่าชื่อนี้ จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลายมิใช่แต่ในกาลนี้เท่านั้น การให้วิมุติสุขแก่คนเหล่าอื่นของเราผู้ดำรงอยู่ในความเป็นพระพุทธเจ้าไม่น่าอัศจรรย์สำหรับพวกเธอแม้ในกาลก่อนในกาลเป็นพระโพธิสัตว์เราดำรงอยู่ในความเป็นปุถุชนขายภรรยาและบุตรของตน แล้วซื้อแผ่นทองด้วยมูลค่าของภริยาและบุตรนั้น แล้วได้เฉือนเนื้อของตนอีกให้เพื่อต้องการแผ่นทองด้วยศรัทธาดังนี้ ประทับนิ่งอยู่ ทรงถูกภิกษุเหล่าทูลอ้อนวอนแล้ว จึงทรงนำอดีตนิทานมาว่า

ภิกษุทั้งหลายในอดีตกาล พระราชาองค์หนึ่งพระนามว่ามหารถทรงครองราชสมบัติในพระนครชื่อว่าสักกวิธิ พระองค์ทรงเป็นสัมมาทิฐิและพุทธมามกะ ครั้งนั้น พระราชาองค์หนึ่งพระนามว่าปัญจาละครองราชสมบัติอยู่ในปัญจาลนคร แต่พระองค์ทรงเป็นมิจฉาทิฐิ ทรงทำมิตรสันถวไมตรีกับพระเจ้ามหารถประทับอยู่พระนครของพระองค์ ด้วยการไม่เคยพบกันเลย สมัยหนึ่งพระเจ้าปัญจาละทรงหยิบผ้ากัมพลแดงผืนหนึ่งซึ่งมีค่ามากวางลงบนมือของทูตพระองค์แล้วส่งไปถวายพระเจ้ามหารถ ครั้งนั้นพระเจ้ามหารถทอดพระเนตรผ้ากัมพลแดงนั้น เมื่อทรงปรึกษากับพวกอำมาตย์ของพระองค์ จึงตรัสคาถาที่หนึ่งว่า

พระเจ้าปัญจาละสหายของเราส่งผ้ากัมพลแดงมาวันนี้
เราจะส่งแก้วซึ่งมีค่ามากให้แก่สหายของเรา

ก็ครั้นตรัสแล้วอย่างนี้ พระเจ้ามหารถทรงดำริว่า รัตนะอย่างอื่นในโลกเสมอด้วยพุทธรัตนะไม่มี เพราะฉะนั้นเราจะส่งรัตนะคือ พุทธรูปนั่นเทียวแก่สหายของเรา แล้วจึงทรงให้พวกช่างทองทำแผ่นทองและเขียนรูปพุทธปฏิมาสูงประมาณสิบแปดศอก น่ารื่นรมย์ใจด้วยชาดและหรดาล เมื่อสร้างพระพุทธรูปปฏิมาสำเร็จแล้ว ได้เกิดเหตุโกลาหล และพระองค์ทรงบูชาด้วยดอกไม้ต่าง ๆ และของหอมต่าง ๆ ทรงไหว้พุทธปฏิมานั้นโดยเคารพแล้วตรัสคาถาที่สองว่า

ข้าแต่พระพุทธปฏิมาพระผู้มีพระภาคผู้เจริญ พระองค์นั่นเทียวทรงเป็นที่พึ่งของโลกในบัดนี้ ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้พระภาคผู้ทรงอนุเคราะห์สัตว์ทั้งหลาย ขอจงทรงอำนาจความเป็นพระพุทธเจ้าไว้

ครั้นตรัสอย่างนี้แล้วเมื่อจะทรงทำให้พระพุทธปฏิมานั้นยินดี จึงตรัสสามคาถาเหล่านี้อีกว่า

ข้าแต่พระมหามุนีพระองค์เสด็จไปที่ใด เพื่อประโยชน์เกื้อกูลแก่สัตว์โลก พระองค์ทรงให้ความสุขบังเกิดขึ้นในที่นั้น เพื่อประโยชน์แก่ความสุขในกาลทั้งปวง พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงทำความเกื้อกูลแก่ชนทั้งหลาย ในกาลก่อนนั่นเทียวฉันใด วันนี้ขอพระองค์ทรงเป็นประโยชน์เกื้อกูลแก่ข้าพระองค์ในกาลทุกเมื่อฉันนั้น พระราชาพระนามว่าปัญจาละ ทรงไม่มีศรัทธา เป็นมิจฉาทิฐิเป็นสหายของข้าพระองค์ทุกเมื่อ พระองค์เสด็จไปปัญจาละนคร ขอจงทำปฏิหารย์นั้นเปลื้องพระเจ้าปัญจาละนั้นจากความเห็นผิดเถิดพระเจ้าข้า

ครั้นตรัสแล้วทรงให้จัดแจงปราสาทหนึ่งหลังไว้ท่ามกลางเรือ ทรงส่งพระพุทธ-ปฏิมานั้นไปในนครนั้นประทานพระพุทธปฏิมานั้นแก่ทูตของพระเจ้าปัญจาละทรง

ลุยน้ำไปประมาณพระศอ ทรงไหว้พระพุทธปฏิมานั้นส่งไปแล้วแล ขณะนั้นมหาสมุทรน้ำมีสีเหมือนทองงดงามอยู่ รัตนะทั้งปวงงดงาม ต่างๆ ลอยพ้นน้ำบนมหาสมุทรเพื่อบูชาพระพุทธปฏิมา และปทุมทั้งหลายมีห้าสีผุดขึ้นเพื่อบูชาพระพุทธปฏิมากลางสมุทรระหว่างๆ ครั้งนั้นนาคราชทั้งปวงมีนาคผู้เป็นบริวารมากแวดล้อมแล้วออกจากนาคพิภพ บูชาพระพุทธรูปด้วยของหอมและมาลัยขับอยู่ด้วยเสียงอันไพเราะ ฟ้อนและบันเลงแวดล้อมพระพุทธรูปนั้นอยู่กลางมหาสมุทรนั่นเทียวและหมู่เทวดาในอากาศทั้งหลายก็โปรยดอกไม้บันเลงทิพดุริยางค์ ถือธงทองธงเงินธงและฉัตรเป็นต้นเหาะไปในอากาศแวดล้อมพระพุทธรูปนั้น ขึ้นชื่อว่าอานุภาพแห่งพระพุทธพิมพะมีอานุภาพที่หาประมาณมิได้ที่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายไม่พึงคิด อานุภาพแห่งพระรูปของพระพุทธเจ้าก็เป็นอย่างนั้นเหมือนกับเมื่อพระสัมมาสัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่มีความอัศจรรย์เป็นธรรมดา แปลกประหลาดแล้ว

ครั้งนั้น ราชทูตไปกับพระพุทธปฏิมาด้วยเรือใบกลางสมุทร เห็นเหตุอัศจรรย์ทั้งหมดอยู่ถึงปัญจาละนครแล้วจึงขึ้นจากเรือเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปัญจาละถวายบังคมแล้ว พระเจ้าปัญจาละทรงสดับเหตุอัศจรรย์ทั้งหมด มีพระหฤทัยประกอบด้วยปีติทรงดำริว่า พระเจ้ามหารถสหายของเราให้เขียนพุทธปฏิมาแล้วทรงทำบูชาสักการะแล้วส่งไป แม้เราก็จักทำบูชาสักการะให้เป็นทวีคูณแล้วนำมา ครั้นทรงดำริอย่างนี้แล้วจึงเสด็จออกจากพระนคร พร้อมด้วยหมู่จาตุรงคเสนาไปที่บำรุงพระพุทธรูปนั้น ทรงถวายบังคมด้วยเบญจางคประดิษฐ์ บูชาพระพุทธปฏิมานั้นด้วยควันหอมและมาลัยทิพย์เป็นต้น ทรงให้ยกธงชัย ธงปฏาก และฉัตร และให้ประโคมดุริยางค์ทั้งปวง ได้ประทับอยู่ที่นั้นเอง ในกาลนั้นพระราชาทรงถึงพร้อมด้วยศรัทธาอย่างมาก มีหมู่อำมาตย์แวดล้อมแล้วทอดพระเนตรพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้านั้น มีพระทัยยินดี จึงตรัสอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธพิมพะนั้นเป็นที่พึ่งตลอดชีวิตของข้าพเจ้า ขณะนั้นนั่นเทียว พระพุทธรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้านั้นทรงทำปาฏิหาริย์ต่างๆ ตามกำลังความเชื่อแก่พระเจ้าปัญจาละ ทรงเหาะขึ้นสู่อากาศประทับนั่งสมาธิเพชรทรงเปล่งพระฉัพพรรณรังสี คือสีเขียว เหลือง ขาว แดง สีหงสบาท และสีเลื่อมพรายส่องสว่างทุกทิศาภาค พระฉัพพรรณรังสีเหล่านั้นเปล่งออกแผ่ไปทั่วทิศาภาคแล้วม้วนกลับมาสู่พื้นมหาปฐพี รัศมีแห่งพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้านั้นเป็นสีเขียว แม้มหาปฐพีที่ซึมซาบ

แล้วก็เป็นสีเขียวนั่นเทียว เพราะฉะนั้นสีของมหาปฐพีจึงเป็นเหมือนกับก้อนทอง รัศมีแห่งพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้านั้นเป็นสีขาว แม้มหาปฐพีที่ซึมซาบแล้วก็เป็นสีขาว เพราะฉะนั้นสีของมหาปฐพีย่อมเป็นเหมือนแผ่นเงิน รัศมีแห่งพระพุทธรูปเป็นสีแดง แม้มหาปฐพีที่ซึมซาบก็เป็นสีแดงนั่นเทียว เพราะฉะนั้นสีของมหาปฐพีจึงเหมือนผ้าแดง รัศมีของพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้านั้นเป็นสีหงสบาท แม้มหาปฐพีที่ซึมซาบแล้วก็เป็นสีหงสบาทนั่นเทียว เพราะฉะนั้นสีของมหาปฐพีจึงเหมือนดอกอังกาบ รัศมีของพระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้านั้นเป็นสีเลื่อมพราย แม้มหาปฐพีที่ซึมซาบแล้วก็เป็นสีเลื่อมพรายนั่นเทียว เพราะฉะนั้นสีของมหาปฐพีจึงเหมือนดาวประจำรุ่ง พระฉัพพรรณรังสีของพระพุทธรูปนั้นแผ่ไปจดฝั่งมหาสมุทรน้ำนั้น ๆ เป็นสีเขียวและเหลืองเป็นต้น รัศมีเหล่านั้นแผ่ไปทั่วเทวโลกชั้นกามาพจรหกชั้น พรหมโลกสิบหกและสุดโลกธาตุ ไม่มีสีดวงจันทร์และอาทิตย์แม้ในที่นั้น ทั้งแสงในร่างกายของเทวดาทั้งหลายก็ไม่มี ทั้งมหาพรหมผู้สามารถแผ่แสงสว่างไปในแสนโลกธาตุก็ได้ปรากฏเหมือนหิ่งห้อยในเวลาดวงอาทิตย์ขึ้น ครั้งนั้นท้าวสักกเทวราชมากับหมู่เทวดาทั้งหลายบูชาพระพุทธรูปนั้นด้วยของหอมและมาลัยเป็นต้นทรงทำอัญชลีแล้วได้ประทับยืนนอบน้อมอยู่ในอากาศ ส่วนรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้านั้นประดิษฐานอยู่ในอากาศประทับยืนทำปาฏิหาริย์ต่าง ๆ อยู่ ครั้งนั้นฝ่ายพวกมนุษย์ย่อมเห็นพวกเทวดา แม้พวกเทวดาก็เห็นพวกมนุษย์ สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

เทวดาทั้งหลายเห็นพวกมนุษย์ ถึงพวกมนุษย์ก็เห็นเทวดาทั้งหลาย เทวดาและมนุษย์เหล่านั้นทั้งหมดได้ติดตามพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้าไป เทวดาทั้งปวงมีพระอินทร์เป็นต้น มีใจยินดีร่าเริงประคองอัญชลีนมัสการอยู่ติดตามพระพุทธรูปไป ยักษ์ คนธรรพ์ ครุฑ และนาคราชทั้งหลายทั้งปวง ถือดอกไม้ทิพย์บูชาติดตามพระพุทธรูปนั้นไปในกาลทุกเมื่อบุคคลเหล่านั้นทั้งหมดมีเทวดาเป็นต้น มาประชุมกันแล้วเลื่อมใสแล้วร่าเริงยินดีแล้วในที่นั้น ๆ เปล่งเสียงสาธุการกระหึ่มไป

ครั้นพระเจ้าปัญจาละทอดพระเนตรปาฏิหาริย์ของพระพุทธรูปนั้น มีพระทัยยินดียิ่ง เมื่อจะทรงเชื้อเชิญพระพุทธรูปนั้น จึงตรัสคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์เสด็จมาที่นี่แล้ว ขอจงทรงเสด็จลงประทับนั่งบนวอทองเถิดเพื่อประโยชน์แห่งบุญของข้าพระองค์ในกาลทุกเมื่อ

ขณะนั้นรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าเสด็จลงจากอากาศประทับนั่งบนวอทอง สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

ลำดับนั้น พระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้านั้นได้เสด็จไปในอากาศ แล้วลงจากอากาศประทับนั่งบนวอ ต่อจากนั้น พระเจ้าปัญจาละอันหมู่เสนาแวดล้อมแล้วทรงเชิญให้พระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าประดิษฐานบนวอในปราสาทของพระองค์ ทรงบูชาพระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้านั้นด้วยของหอมดอกไม้และประทีป ทรงน้อมระลึกถึงพระพุทธคุณแล้วทรงเปี่ยมด้วยปีติ มีพระทัยเปี่ยมด้วยปีติทรงดีพระทัยเคารพอยู่ทุกเมื่อ เมื่อชมเชยพระพุทธเจ้าว่าข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์ทรงสั่งสมบุญอยู่หลายกัปนับไม่ถ้วน ทรงทำประโยชน์แก่สัตว์ทั้งหมด เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ชีวิตของข้าพระองค์มีผล ข้าพระองค์ทำการบูชาใดในที่นี้เทียว ถ้าว่าข้าพระองค์จักตายในวันนี้ การที่ทำบุญเป็นต้นนั้นขอจงมีเพื่อประโยชน์แก่ข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอถวายบังคมพระองค์ พระองค์ทรงเป็นที่พึ่ง เป็นที่พำนัก เป็นดวงประทีป และเป็นคติของข้าพระองค์ ข้าพระองค์ขอนอบน้อมพระพุทธเจ้าในกาลทุกเมื่อ

พระเจ้าปัญจาละครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว มีพระสรีระเปี่ยมล้นด้วยปีติทรงดำริว่า บัดนี้พระเจ้ามหารถสหายของเราทรงส่งพระพุทธรูปซึ่งมีอานุภาพเห็นปานนี้ ก็เราแลจักให้ทำพระพุทธปฏิมาใหญ่เป็นสองเท่าส่งไปถวายพระราชานั้น พระเจ้าปัญจาละ

ครั้นทรงดำริแล้ว ทรงให้หาแก่นจันทน์ซึ่งมีค่ามากมาแล้วทรงให้เชิญช่างไม้ผู้มีฝีมืออย่างสวยงามมาแล้วตรัสกับช่างไม้นั้นว่า พ่อผู้ทำการอันวิจิตรวันนี้ทีเดียว ท่านจงรับเอาแก่นจันทน์อันมีค่ามากนี้แล้วทำพระพุทธปฏิมาเพื่อเราอย่างเร็วพลัน ลำดับนั้น ช่างไม้ผู้ทำให้สวยงาม ทูลรับว่าพระเจ้าข้าแล้วทำพระพุทธปฏิมาด้วยแก่นจันทน์นั้นแล้ว กราบทูลพระเจ้าปัญจาละว่า ข้าแต่มหาราช พระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าของพระองค์ข้าพระองค์ทำสำเร็จแล้ว ฯ พระราชาทรงให้ประดิษฐานพระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าไว้ในศาลาหลังหนึ่ง เพื่อจะประคองพระหฤทัย ทรงตั้งการอารักขาในที่นั้น ให้ประกาศแก่พวกมนุษย์ผู้อยู่ในพระนครของพระองค์ว่า ท่านผู้เจริญทั้งหลายใครมีทองอย่างไรก็จงปิดพระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้าร่วมกับพระราชาเถิด ฯ ครั้งนั้นวิริยบัณฑิตฟังเสียงประกาศนั้นจึงคิดอย่างนี้ว่า เราควรทำกุศลกรรมร่วมกับพระราชา แต่ว่าเราเป็นคนจนจะได้ทองจากไหน ถ้าว่าเราทำงาน หรือขายทรัพย์อะไรแล้วได้ทองเอาเถอะเราจักขายตัวเรา แล้วซื้อทองด้วยค่าตัวเรานั้นปิดทองพระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้านั้นร่วมกับพระราชา ฯ ครั้นคิดอย่างนี้แล้ว จึงไปเรือนของตนนั่งอย่างสบาย เรียกบุตรภรรยามากล่าวคาถานี้ว่า

แม่สุชาดา พ่อเรวตะ วันนี้เราจะขอลาเจ้าทั้งสองจง
อย่าเศร้าโศกเพราะเจ้าทั้งสองขาดเรา

ฝ่ายนางสุชาดาฟังคำนั้นแล้ว เมื่อจะถามพระโพธิสัตว์ จึงกล่าวคาถานี้ว่า

นายท่านมีประโยชน์อะไรหรือ จึงกล่าวคำนี้ เหตุอะไร
ท่านจักละทิ้งข้าพเจ้าทั้งสองไว้ที่นี้ไปที่ไหนหรือ

ครั้งนั้น พระโพธิสัตว์เมื่อจะบอกเหตุแห่งการไปของตนจึงกล่าวสองคาถานี้ว่า

บัดนี้เราจะไปทำกุศลร่วมกับพระราชา วันนี้เราได้ยิน
เสียงประกาศในพระนคร แม่นางผู้เจริญเราจะขายตัวรับเอา
ค่าตัวแล้วทำบุญร่วมกับพระราชา

นางสุชาดาฟังคำนั้นแล้วร่ำไรอยู่ได้กล่าวสองคาถานี้ว่า

นาย ดิฉันเป็นทาสของท่าน และลูกเรวตะก็เป็นทาสของท่าน ท่านอย่าขายตัวท่านเลยจงขายพวกเราทั้งสองเถิด ทองเงินหรือสิ่งใดชอบใจท่านปรารถนา ก็จงทำสิ่งนั้น ๆ ตามอัชฌาศัยเถิด

พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว ถูกภรรยาอ้อนวอนอยู่สองสามครั้งเมื่อไม่อาจจะห้ามนางได้จึงกล่าวว่า แม่นางผู้เจริญ ดีละ เธอทั้งสองเป็นกัลยาณมิตร ทำให้บารมีของเราเต็มแล้วพาบุตรภรรยาทั้งสองคนไปขายในร้านช่างทองแล้วรับค่าตัวของคนทั้งสองเหล่านั้นมาซื้อทองจากร้านช่างทอง แล้วจ้างช่างทองนั้นให้ทำเป็นแผ่นทอง ฝ่ายช่างทองก็กระทำอย่างนั้นเหมือนกัน เมื่อแผ่นทองสำเร็จแล้วพระโพธิสัตว์ใคร่จะปิดทองพระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้านั้น จึงถือแผ่นทองนั้นไปศาลานั้น เมื่อจะถามพวกมนุษย์ผู้อารักขาศาลา จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ผู้เจริญทั้งหลาย ข้าพเจ้าอยู่ในพระนคร ฟังเสียง
ประกาศจึงมาเพื่อจะปิดทองพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้าที่
ชอบใจยิ่งในที่นี้

มนุษย์ทั้งหลายผู้อารักขาศาลาเหล่านั้นฟังคำนั้นแล้ว เมื่อปรึกษาอยู่กับพระโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถานี้ว่า

ดูก่อนพ่อบัณฑิต พระราชาของพวกเราจะทรงปิดทอง
พระพุทธรูปในงานนักษัตร์โน้น แม้ท่านถึงพร้อมด้วยศรัทธา
จะปิดทองก่อน พวกเราก็อนุญาตให้ปิดไม่ได้

พระโพธิสัตว์ฟังคำของคนเหล่านั้นแล้วมีใจสังเวช เมื่อจะปรึกษากับคนเหล่านั้นจึงกล่าวคาถานี้ว่า

โอ ความหวังของเราสูญแล้ว การสละบุตรและภริยา
มิใช่เป็นสิ่งที่น่ากลัวเลย เราจะไม่ได้ปิดทองพระรูปเปรียบ
พระพุทธเจ้าแล้วหรือ

พระมหาสัตว์ครั้นกล่าวอย่างนี้แล้ว มีจิตประกอบด้วยศรัทธาอย่างมาก จึงเข้าไปกลางศาลานั้นดุจว่าฟังคำของคนเหล่านั้น ลำดับนั้น พวกมนุษย์ที่อารักขาศาลาทั้งหลายได้ฉุดคร่าพระมหาสัตว์ออกมา กาลนั้นพวกราชบุรุษ เมื่อจะกล่าวปรึกษากับพระโพธิสัตว์จึงกล่าวคาถาว่า

พ่อบัณฑิตผู้เจริญ ถ้าว่าวันนี้ท่านประสงค์จะปิดทอง
ให้ได้ทีเดียวไซร้ ท่านจงไปกราบทูลให้พระราชาทรงทราบ
เหตุแห่งการปิดทอง พระราชาก็จะทรงอนุญาตเพื่อให้ท่าน
ปิดทองพระพุทธรูป

พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้วกล่าวว่า ดีละ ดีละ แล้วถือแผ่นทองนั้นไปราชสำนักพระเจ้าปัญจาละแล้วถวายบังคมพระเจ้าปัญจาละนั้นกราบทูลเป็นคาถาว่า

ข้าแต่มหาราชเจ้า วันนี้นั่นเทียว ข้าพระองค์ปรารถนา
เพื่อจะปิดทองพระพุทธรูปนั้นขอพระองค์ทรงอนุญาตข้า
พระองค์ เพื่อจะปิดทองพระรูปเปรียบด้วยพุทธเจ้าร่วมกับ
พระองค์

พระเจ้าปัญจาละทรงสดับคำนั้น ทรงประสงค์จะหลอกลวงพระโพธิสัตว์จึงตรัสคาถาว่า

พ่อวิริยบัณฑิต ถ้าว่าพระรูปเปรียบด้วยพระพุทธเจ้ามี
องค์เดียวไซร้ เราก็จะอนุญาตท่านให้ปิดทองร่วมกับเรา

พระมหาสัตว์วิริยบัณฑิตฟังคำนั้นแล้ว มีหน้าเบิกบาน กราบทูลว่า ดีละ ดีละ ข้าแต่มหาราชเจ้าแล้วจึงยกแผ่นทองของตนไปกลางศาลานั้น วางแผ่นทองไว้ใกล้พระรูปเปรียบพระพุทธเจ้านั้นทีเดียว คุกเข่าของตนลงครั้งแล้วครั้งเล่าทำอัญชลีเมื่อจะอ้อนวอนพระรูปเปรียบด้วยพุทธเจ้านั้น จึงกราบทูลเป็นสามคาถานี้ว่า

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ขออ้อนวอนพระองค์
ด้วยหมายเอาความอนุเคราะห์ขอพระองค์ตรัสกับข้าพระองค์

ข้าพระองค์จักปิดทอง ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญด้วยความอนุ-เคราะห์ข้าพระองค์ ขอพระองค์ตรัสรู้ในอนาคตนั่นเทียว เพราะฉะนั้นพระองค์ผู้เป็นที่พึ่งของข้าพระองค์ พึงแย้มพระ-โอฐของพระองค์ ตรัสกับข้าพระองค์ในบัดนี้เถิด ข้าแต่มหาวีระ

ขณะนั้นเทวดาผู้รักษาพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้า ฟังคำของวิริยบัณฑิตแล้ว ไม่อาจจะดำรงตนอยู่ได้ จึงเข้าสิงร่างของพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้านั้น ครั้งนั้น พระรูปเปรียบพระพุทธเจ้านั้นสั่นหวั่นไหวอยู่บนอาสนะนั้น เหมือนเวลาพระสัมมา-สัมพุทธเจ้ายังทรงพระชนม์อยู่ ทรงเปล่งพระฉัพพรรณรังสีออกจากพระองค์นั้น เปล่งพระสุรเสียงอันไพเราะ ตรัสกะพระโพธิสัตว์อย่างนี้ว่า วิริยบัณฑิต ดีละ ดีละ เธอจงทำตามอัธยาศัยเถิด ฯ ขณะนั้นเทียว เสียงนั้นแผ่คลุมไปทั่วปัญจาลนครทั้งสิ้น พระเจ้าปัญจาละกับมหาชนทั้งหลายทำสาธุการ บูชาสักการะอย่างใหญ่เป็นพิเศษแก่พระพุทธเจ้านั่นเทียว พระโพธิสัตว์มีใจเบิกบาน ถวายบังคมพระพุทธปฏิมานั้นด้วยเบญจางคประดิษฐ์ ถือแผ่นทองของตนไปปิดทองพระพุทธปฏิมานั้น แต่แผ่นทองของพระโพธิสัตว์นั่นแล ไม่พอที่พระองคุลีของพระพุทธรูป ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์เห็นแผ่นทองนั้นไม่พอจึงคิดว่า บัดนี้เราปิดทองพระพุทธรูปนี้ด้วยแผ่นทองที่เป็นราคาค่าตัวลูกและภรรยาของเรานั่นเทียว อนึ่ง เราจักได้แผ่นทองอื่นอีกแต่ที่ไหนหนอใครเล่าจักรับเอาเนื้อของเราทำให้เป็นแผ่นทองไซร้ เราก็จักให้เนื้อของเราแด่เขาทีเดียว ฯ ระหว่างที่พระโพธิสัตว์คิดอยู่นั้น มหาปฐพีนี้ซึ่งหนาได้สองแสนโยชน์กับอีกสิ่นหุตกัมปนาทอยู่

สมเด็จพระบรมศาสดา เมื่อทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสคาถาว่า

ในกาลนั้นได้เกิดอาการขนพองสยองเกล้า เมื่อพระ-โพธิสัตว์คิดอยู่ เกิดแผ่นดินไหวมหาปฐพีได้ร้องประหนึ่งเครื่องหีบอ้อยถูกกดดันแล้ว เมื่อพระโพธิสัตว์คิดอยู่ได้เกิดแผ่นดินไหว มหาสมุทรตีระลอก ภูเขาหลวงชื่อว่าสิเนรุพร้อมทั้งบริวารก็โอ่นอ่อนน้อมลงทั้งเสียงการสรรเสริญแผ่ไปทั่ว

ขณะนั้น ด้วยเดชานุภาพการบำเพ็ญทานบารมีของพระมหาสัตว์ ภพของท้าวสักกะแสดงอาการเร่าร้อน ท้าวสักกะทรงใคร่ครวญอยู่ก็ทรงทราบเหตุนั้น จึงเสด็จลงจากเทวโลกนิรมิตกายเป็นเพศช่างทอง ได้ยืนข้างหน้าพระโพธิสัตว์ พระโพธิสัตว์เห็นท้าวสักกะซึ่งแปลงเพศเป็นช่างทองนั้น จึงถามช่างทองนั้นว่า ท่านผู้เจริญพ่อเป็นอะไรหรือจึงมาที่นี้ ฯ ท้าวสักกะในเพศช่างทองฟังคำนั้นแล้วจึงตรัสกะพระโพธิสัตว์นั้นว่าพ่อผู้เจริญเราเป็นช่างทองมาที่นี้ พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว จึงถามว่าช่างทองผู้เจริญท่านสามารถทำเนื้อมนุษย์ให้เป็นแผ่นทองได้ไหม ฯ ลำดับนั้น ท้าวสักกะในเพศช่างทองจึงตรัสว่า พ่อผู้เจริญ ถ้าว่ามีค่าจ้างที่พึงให้แก่เราไซร้ เราก็อาจทำให้เป็นอย่างนั้นได้ ฯ พระมหาสัตว์ฟังคำนั้นแล้วมีจิตประกอบด้วยปีติเมื่อจะปรึกษากับนายช่างทองนั้นจึงกล่าวคาถาว่า

พ่อ ถ้อยคำของท่านเป็นอย่างไรหนอ ถ้าว่าคำของท่านเป็นจริงไซร้ วันนี้นั่นเทียวข้าพเจ้าจะตัดเนื้อของข้าพเจ้าเพื่อจะปิดทองพระพุทธรูปให้เต็ม ขอท่านจงทำทองแก่ข้าพเจ้าเถิด

ลำดับนั้นท้าวสักกะจึงตรัสคาถาว่า

มหาบุรุษ ถ้อยคำของเราจริงทุกเมื่อทีเดียว เราฉลาดในการงานทุกอย่าง จะทำเนื้อของท่านให้เป็นแผ่นทอง วันนี้เราจะตัดเนื้อของท่าน

พระโพธิสัตว์ฟังคำนั้นแล้ว ประสงค์จะตัดเนื้อของตน จึงคิดว่า เวลานี้เราจะได้ศัสตราจากที่ไหน ยืนที่นั้นแล้วแหงนแลดูอากาศได้กล่าวสองคาถานี้ว่า

ข้าแต่หมู่เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงฟังคำข้าพเจ้า ถ้าว่าข้าพเจ้าจักเป็นพระพุทธเจ้าไซร้ ขอศัสตราจงตกมาที่นี่ทีเดียว ข้าพเจ้าจักตัดเนื้อของข้าพเจ้าด้วยศัสตรา ขอศัสตราจงตกลงมาข้างหน้าของข้าพเจ้าโดยเร็วในที่นี้ด้วยเหตุเพื่อการตรัสรู้

ระหว่างที่พระโพธิสัตว์กล่าวอยู่นั้น ศัสตราที่ลับดีแล้วได้ตกลงมาจากอากาศปักอยู่บนดินข้างหน้าพระโพธิสัตว์ ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์ก็หยิบศัสตรานั้นใคร่จะตัดเนื้อของตน เมื่อจะประกาศให้หมู่เทวดาทั้งหลายรู้จึงกล่าวคาถาว่า

ข้าแต่หมู่เทวดาผู้เจริญทั้งหลาย ขอท่านทั้งหลายจงฟัง
คำข้าพเจ้า พระรูปเปรียบด้วยพุทธเจ้านี้จะเต็มแล้วก็ด้วย
การถวายเนื้อนี้ด้วยการปิดทอง ข้าพเจ้าจักเป็นพระพุทธเจ้า
ในอนาคตกาล

พระมหาสัตว์ครั้นกล่าวอย่างนี้ เมื่อจะตัดเนื้อของตนได้อธิษฐานว่า เราจะไม่ตายในเวลานี้แล้วได้ตัดเนื้อในร่างกายของตนให้ท้าวสักกะผู้แปลงเพศเป็นช่างทอง พระโพธิสัตว์มีจิตบันเทิงด้วยปีติถือเอาแผ่นทองนั้นปิดพระพุทธเจ้าปฏิมานั้น เห็นพระพุทธปฏิมาที่ตนปิดทองสำเร็จแล้ว ยืนอยู่ที่นั้น จิตเกิดโสมนัสได้หมอบลงแทบบาทมูลของพระพุทธปฏิมาสลบลงที่นั้น ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชทอดพระเนตรพระโพธิสัตว์ซึ่งสลบอยู่ที่นั้น ทรงหยิบเอาทิพยโอสถของพระองค์มาทาร่างกายพระโพธิสัตว์ และรดด้วยน้ำอมฤต ด้วยเดชานุภาพของท้าวสักกะ พระโพธิสัตว์ได้ชีวิตขึ้นมาอีก ได้ความสบายใจ ด้วยเดชานุภาพแห่งบุญของตนนั้นเทียว ได้มีผิวเหมือนทอง เหมือนได้อัตภาพเป็นทิพย์ ครั้งนั้น ท้าวสักกเทวราช เมื่อจะพยากรณ์พระโพธิสัตว์ จึงตรัสคาถาว่า

ดูกรมหาบุรุษ กรรมที่ทำได้ยากยิ่งท่านทำแล้ว ด้วย
เดชแห่งบุญนี้ท่าน จักได้เป็นพระพุทธเจ้าแน่

พระมหาสัตว์ฟังคำพระดำรัสนั้นแล้ว เมื่อจะทูลถาม จึงกล่าวคาถาว่า

ท่านเป็นเทวดา คนธรรพ์ หรือท้าวสักกะผู้ให้ทานใน
กาลก่อน ท่านเป็นใครเป็นบุตรของใคร ไฉนข้าพเจ้าจะรู้จัก
ท่าน

ท้าวสักกะทรงฟังคำของพระโพธิสัตว์นั้น ทรงรุ่งเรืองอยู่ด้วยอัตภาพทิพของพระองค์เหมือนดวงอาทิตย์อ่อน ๆ ประทับยืนที่นั้น แล้วตรัสบอกความที่พระองค์เป็น

ท้าวสักกะแด่พระโพธิสัตว์นั้น สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้น จึงตรัสว่า

ลำดับนั้น ท้าวสักกเทวราชผู้เป็นใหญ่ในเทพทั้งสอง ด้วยความอนุเคราะห์พระโพธิสัตว์นั้นจึงตรัสกับพระโพธิสัตว์นั้นก่อนดังนี้ว่า เราเป็นท้าวสักกะจอมแห่งเทวดามาสำนักท่าน เพื่อให้การบำเพ็ญบารมีของท่านเต็มเพื่อความเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคต ท้าวสักกะจอมแห่งเทพดำรงอยู่ในอากาศ เหมือนดวงอาทิตย์อ่อน ๆ ทรงชมเชยวิริยบัณฑิตแล้วเสด็จกลับไปเทวโลก

ครั้งนั้น มหาชนชาวพระนครปัญจาละมีพระเจ้าปัญจาละเป็นต้นกระทำบูชาสักการะอย่างพิเศษแก่พระโพธิสัตว์ พระเจ้าปัญจาละได้ทรงเอาวอทองนำพระโพธิสัตว์มาแล้วประทานสมบัติต่าง ๆ อย่างมากวันรุ่งขึ้นพระราชาทรงตั้งพระโพธิสัตว์ไว้ในตำแหน่งเสนาบดีของพระองค์ แล้วได้ทรงไถ่บุตรภรรยาของพระโพธิสัตว์ประทานแก่พระโพธิสัตว์นั้น ลำดับนั้น พระโพธิสัตว์อันภุมเทวดาและอากาศเทวดาบูชาแล้วในกาลทั้งปวง หาโรคามิได้ พรั่งพร้อมด้วยโภคะทั้งปวง สมเด็จพระบรมศาสดาเมื่อจะทรงประกาศเนื้อความนั้นจึงตรัสว่า

ธรรมแลย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม ธรรมที่ประพฤติดีแล้วนำสุขมาให้ ผู้ประพฤติกรรมย่อมไม่ไปทุคติ อานิสงส์ในธรรมที่ประพฤติดีแล้วมีอยู่ เพราะฉะนั้นแลชนผู้เป็นบัณฑิตเมื่อเห็นสุขของตนพึงทำพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้าเล็กหรือใหญ่ในกาลทุกเมื่อ ด้วยเขียนรูป ศิลา ไม้ ปูนขาว ดิน ไม้แก่นจันทร์ ทอง เงิน แก้วมณีและโลหะ พึงทำพระพุทธปฏิมาขึ้น ตามกำลังโดยควร ก็การทำพระพุทธปฏิมานั้นย่อมให้สุขสมบัติในกาลทั้งปวง ชนทั้งหลายเหล่าใดเป็นชายหรือหญิงก็ตาม เมื่อท่องเที่ยวไปในสงสารในหมู่เทวดา หรือมนุษย์ก็ตาม เมื่อปรารถนาความสุขย่อมสร้างพระพุทธปฏิมา

ด้วยความเคารพตามกำลัง ชนเหล่านั้นเกิดในโลกแล้วจะมีอายุยืน มีสุข ไม่มีภัย มีเดชมากในเพราะการสร้างพระพุทธรูปทุกเมื่อชนเหล่านั้นจะมีกำลัง หมู่ญาติก็ไม่มีอันตราย จะมีโภคทรัพย์มียศใหญ่ ในเพราะสร้างรูปเปรียบพระพุทธเจ้า ชนเหล่านั้นสร้างเองหรือให้ผู้อื่นสร้างพระพุทธรูปบูชามีใจเคารพย่อมบรรลุสุขทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นปิดทองพระรูปเปรียบพระพุทธเจ้าด้วยศรัทธา ย่อมบรรลุสุขอย่างเลิศในหมู่เทพและมนุษย์ทั้งหลาย

ครั้นเกิดในโลกมนุษย์แล้วก็จะบรรลุสุขอย่างมนุษย์ เกิดในหมู่เทวดาแล้วก็จะบรรลุสุขอย่างเทวดา ก็เพราะบุญพวกเขาเกิดแล้วในโลกจะมีรูปสวย น่าชม มียศ มีทรัพย์มาก และมีคนเคารพอยู่ทุกเมื่อ

ครั้นเกิดแล้วในภายหลัง จะสิ้นอาสวะ ปราศจากราคะ มียศ มีฤทธิ์ปรากฏจักบรรลุพระนิพพานในที่สุด

กาลนั้น พระโพธิสัตว์นามว่าวิริยบัณฑิต ดำรงอยู่ตราบเท่าอายุ ทำบุญมีให้ทานเป็นต้น เวลาสิ้นอายุเคลื่อนจากอัตภาพนั้นเกิดในวิมานทองสิบสองโยชน์เต็มไปด้วยหมู่เทวดาทั้งหลายในดุสิตเทวโลก ก็แล สมเด็จพระบรมศาสดาครั้นตรัสอย่างนี้แล้ว เมื่อจะทรงประชุมชาดก จึงตรัสคาถาสุดท้ายว่า

ท้าวสักกเทวราชผู้แปลงเพศเป็นช่างทองในกาลนั้น
ได้เป็นพระอนุรุทธะ ผู้มีทิพยจักษุสาวกของเราในกาลนี้
มารดาของวิริยบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็นพระนางมหามายาในกาลนี้ บิดาของวิริยบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็นพระเจ้าสุทโธทนะในกาลนี้ นางสุชาดาภรรยาของวิริยบัณฑิตนั้น ในกาลนั้นได้เป็นพระนางยโสธราในกาลนี้ กุมารชื่อเรวตะในกาลนั้นได้เป็นพระราหุลราชโอรสของเราในกาลนี้ มหาชนที่เหลือทั้งหมดในกาลนั้นได้เป็นพุทธบริษัทสี่ในกาลนี้ บุรุษผู้เป็น

บุรุษสูงสุด ชื่อว่าวิริยบัณฑิตในกาลนั้น ได้เป็นเราผู้ตถาคต สัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้เป็นโลกนาถในกาลนี้ ท่านทั้งหลาย ทั้งปวงเมื่อปรารถนาความสุขอย่างเลิศอย่างประเสริฐในกาล ทั้งปวงเทียว จงทรงจำชาดกไว้อย่างด้วยจิตที่เคารพอย่างยิ่ง

จบ วิริยบัณฑิตชาดก

อสุรปักษา

พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว นายสมมาตร์ มีศิลป์ ผู้พิมพ์และผู้โฆษณา พ.ศ. ๒๕๔๑